بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە عێراق
١٩٢٦-١٩٧٠

نووسینی: ماجد حەسەن عەلی
وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: بەهادین جەلال مستەفا

لە بڵاوکراوەکانی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان
٢٠٢٥

ناوی کتێب:

بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە عێراق، ١٩٢٦- ١٩٧٠

نووسینی: ماجد حەسەن عەلی

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: بەهادین جەلال مستەفا

دیزاینی بەرگ: دیار سەعید شێخۆ

دیزاینی ناوەڕۆک: هێما ئەحمەد شێخۆ

سەرپەرشتی چاپ: مستەفا نەجم فەیلی

ساڵ و شوێنی چاپ: هەولێر-٢٠٢٥

چاپخانە: ڕۆژهەڵات

تیراژ: ١٠٠٠

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی (١١٣٢) ساڵی ٢٠٢٤ پێدراوە.

بۆ گوێ گرتن لە فایلی دەنگی ئەم پەرتووکە سکانی ئەم QR کۆدە بکە

ئـەم کتێبـە لـە بنەڕەتـدا ماسـتەرنامەیەکە لـە کۆلێجـی ئاداب/زانکـۆی سـەلاحەدین لـە سـاڵی ٢٠٠٨ بەسەرپەرشـتیی پرۆفیسـۆری یاریـدەدەر دکتـۆر سـەعدی عـوسمان حوسـێن تاوتـوێ کـراوە.

پێشکەشە بە:

- خـوا لێخـۆش بـوو مامـم ئەندازیـار عەدنـان عەلـی قاسـم و هـەردوو کـوڕی، ئـاراس و جەمیـل خـوا لێیانخـۆش بێـت.
- خێزانی بەڕێزم و خزمانی ئازیزم.
- مامۆستای قەدرگران شوکری حەسەن سلۆ

پێرستی ناوەڕۆك

پێشەکی..١٣
بەرایی: سەرەتای ڕێکخستنی قوتابیانی کورد تا ساڵی ١٩٢٦...٢١
تەوەری یەکەم: سەرهەڵدانی خوێندنی فەرمی لە کوردستان...٢١
پەراوێز..**٢٧**
تەوەری دووەم: سەرهەڵدانی هۆشیاریی سیاسی و فیکریی قوتابیانی کورد..................................٣١
أ- سەرەتاکانی ڕێکخستنی قوتابیانی کورد لەو ماوەیەدا..٣٤
١- کۆمەڵەی قوتابیانی کورد...٣٥
٢- کۆمەڵەی هێڤیی قوتابیانی کورد(کورد طلبه هیوی جمعیتی)..٣٧
ب- ڕۆڵی قوتابیانی کورد لە کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکاندا..٤١
پەراوێز..٤٣
بەشی یەکەم: ڕۆڵی قوتابیانی کورد لە کۆمەڵە ڕۆشنبیری و ڕێکخراوە سیاسییەکانی کورد لە عێراقدا (١٩٢٦-١٩٤٦)..٥١
ڕوانینێك لە بزووتنەوەی قوتابیانی عێراق لە بیستەکان و ڕەنگدانەوەی لەسەر قوتابیانی کورد.....٥١
پەراوێز..٥٧
تەوەری یەکەم: ڕۆڵی قوتابیانی کورد لە پێکهێنانی کۆمەڵە ڕۆشنبیری و ڕێکخراوە سیاسییەکاندا تا سەربەخۆیی عێراق ساڵی ١٩٣٢..٦١
أ- کۆمەڵەی قوتابخانەیی نەهزە (ڕابوون)..٦٦
ب- ئەو کۆمەڵانەی دوای یەکلاییکردنەوەی ویلایەتی مووسڵ پێکهاتن..٦٧
ج- کۆمەڵەی لاوان...٦٩
د- کۆمەڵەی یاریدەداری کورد...٧٢
هـ - کۆمەڵەی دیدەوانیی کورد...٧٢
پەراوێز..٧٥
تەوەری دووەم: پەرەسەندنی ڕۆڵی قوتابیانی کورد لە قۆناغی دوای سەربەخۆیی عێراقدا.......٨٥
أ- یانەی سمکۆ شکاك..٨٧
ب- کۆمەڵەی ئازادیی کورد...٨٨

ج- كۆمەڵەی بروسك...٨٨
د- كۆمەڵەی داركەر...٨٩
هـ - پێشڕەوی قوتابیان لە حزبی هیوا...٩٤
و- ڕۆڵی قوتابیان لە كۆمەڵە و ڕێكخراوە چەپەكانی كورددا...١٠٠
پەراوێز...١٠٣
بەشی دووەم: پەرەسەندنی ڕێكخستەكانی قوتابیانی كورد لە عێراق(١٩٤٦-١٩٧٠).................١١٣
تەوەری یەكەم: هەوڵەكانی دروستكردنی ڕێكخراوی قوتابیان لە عێراق..................................١١٥
أ- هەوڵە بەراییەكانی پێكهێنانی یەكێتیی قوتابیان لە عێراق...١١٦
ب- دامەزراندنی یەكەم ڕێكخراوی قوتابیان لە عێراق..١١٨
ج- سەرهەڵدانی ڕێكخراوێكی بزووتنەوەی قوتابیانی كورد دوای دامەزراندنی پارتی دیموكراتی كورد (پارتی) ساڵی ١٩٤٦..١٢٠
د- پێكهێنانی ڕێكخراوی قوتابیانی كورد(K.P.X) (كۆمەڵەی پێشكەوتنی خوێندەواری) ساڵی ١٩٤٦ لە كۆیە..١٢٣
هـ- كۆنگرەی(ئەلسیباع)ی ساڵی ١٩٤٨و یەكێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق.................................١٢٥
پەراوێز...١٣٩
تەوەری دووەم: پێكهێنانی ڕێكخراوی قوتابیانی كورد لە عێراق...١٤٩
أ- دامەزراندنی یەكێتیی قوتابیانی كوردستان – عێراق...١٥٢
ب- پەرەسەندنی یەكێتیی قوتابیانی كوردستان...١٥٤
پەراوێز...١٨١
بەشی سێیەم:هەڵوێستی قوتابیان و ڕێكخستەكانی قوتابیانی كورد لەهەمبەر پەرەسەندنە سیاسییەكانی ناوخۆ و دەرەوە (١٩٢٦-١٩٧٠)...١٩٣
تەوەری یەكەم: بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی ناسیۆنالیستی كورد..١٩٥
أ- كوردستانی عێراق...١٩٥
١- ڕووداو و پەرەسەندنە سیاسییەكانی ماوەی نێوان ١٩٢٦-١٩٦١...١٩٥
أ- ڕاپەڕینی بارزان لەنێوان ساڵانی ١٩٤٣-١٩٤٥...١٩٧
ب- هەڵوێستی قوتابیان لەهەمبەر سیاسەتی حكومەت بەرامبەر بارزانییەكان.............................١٩٩
٢- هەڵوێست لەهەمبەر شۆڕشی ١١ی ئەیلوول و پەرەسەندنەكانی ١٩٦١-١٩٧٠.........................٢٠٠

٣- هەڵوێست لەهەمبەر جیابوونەوە (لێکترازان) لە پارتی ١٩٦٤..٢٠٤
٤- هەڵوێست لەهەمبەر ڕێککەوتننامەی ١١ی ئاداری ١٩٧٠..٢٠٨
ب- بەشەکانی دیکەی کوردستان...٢١٣
پەراوێز..٢١٧
تەوەری دووەم: پەرەسەندنە سیاسییەکانی عێراقی و عەرەبی..٢٢٥
أ- عێراقی..٢٢٥
١- بزووتنەوەی مایسی ١٩٤١...٢٢٥
٢- ڕاپەڕین(وثبة)ی کانوونی دووەمی ١٩٤٨..٢٢٩
٣- ڕاپەڕینی تشرینی دووەمی ١٩٥٢..٢٣٣
٤- شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ و ڕژێمی تازە..٢٣٧
٥- کودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣..٢٤٢
ب- عەرەبی..٢٤٧
١- پرسی فەلەستین...٢٤٧
٢- دوژمنکارییە سێقۆڵییەکەی سەر میسر ساڵی ١٩٥٦..٢٤٨
پەراوێز..٢٥٣
بەشی چوارەم: چالاکییە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە عێراق..........٢٦٧
تەوەری یەکەم: چالاکیی ڕۆشنبیری..٢٦٩
أ- ڕۆژنامەگەری و بڵاوکردنەوە..٢٦٩
ب- کتێب و وتار..٢٨٧
ج- بەشداریکردن لە فیستیڤاڵە جیهانییەکاندا..٢٨٩
پەراوێز..٢٩١
تەوەری دووەم: چالاکیی کۆمەڵایەتی..٢٩٩
أ- پێشکەشکردنی شانۆگەری و نمایشە هونەرییەکان...٢٩٩
ب- ئاهەنگێڕان بە جەژنی نەتەوەیی نەورۆز..٣٠٢
ج- ئاهەنگەکانی یەکترناسین و چالاکییەکانی دیکە...٣٠٨
پەراوێز..٣١١

کۆتایی...٣١٥
لیستی سەرچاوە و ژێدەرەکان..٣١٩
پاشکۆکان...٣٤٩
پوختەی نامەکە بە زمانی کوردی..٣٧٥
پوختەی نامەکە بە زمانی ئینگلیزی...٣٧٩

پێشەکی

کەرتــی قوتابیــان بــە شــێوەیەکی گشــتی و بزووتنــەوەی قوتابیــان بــە شــێوەیەکی تایبەتــی؛ پێگەیەکــی گرنگیــان لــە زۆربــەی وڵاتانــی جیهانــدا هەیــە، بەتایبەتــی لــەو وڵاتانــەی بــە جیهانــی ســێیەم نــاسراون یــان، وڵاتانــی تــازە پێگەیشــتوو، چونکــە ئــەوان بەشــێکی کارا و چــالاك بــوون لــە بزووتنەوەکانــی ڕزگاریخــوازی نیشــتمانی و نەتەوەیــی ئــەو دەوڵەتانــە، لەلایــەك لەبــەر ئــەوەی قوتابیــان هۆشــیار و گەنجــن کــە ئــەم خەســڵەتە لــە توێژەکانــی دیکــەدا نابــینرێ، لەلایەکــی دیکــەوە، چونکــە ئــەو توێــژە زیاتــر نزیــك و کارلێکییــان لەگــەڵ دەوروبەریــان هەیــە لــە ڕووی گۆڕانکارییــە فیکــری و سیاســییەکانەوە، ئەمــە ســەرباری خەباتــی قوتابیــان بــۆ وەدیهێنانــی ئازادییــە دیموکراســی و ســەندیکاییەکان بــۆ بەرەوڕووبوونــەوەی بارودۆخــی ناســەقامگیری وڵات. لــە ســۆنگەی ئــەو گرنگییــەوە، بابەتــی ئــەم تەوەرەیەمــان هەڵبــژارد بەنــاوی: (بزووتنــەوەی قوتابیــان و خوێندکارانــی کــورد لــە عێــراق ١٩٢٦-١٩٧٠)، بــاسمان لــە مێــژووی بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد و خەباتــی پیشــەیی و سیاســییان لــە عێــراق کــرد کــە یەکێکــە لــەو کۆڵەگــە و بناغانــەی بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی کــوردی لەســەر بنیــاتنراوە و لەسەریشــی بــەردەوام بــووە.

لەلایەکــی دیکــەوە؛ ئــەم توێژینەوەیــە بــۆ ئــەوە کــراوە، ڕۆشــنایی بخاتــە ســەر بابەتــی ناوبــراو، کــە -بەپێــی زانیاریــی ئێمــە- تــا ئێســتا نەچووەتــە نــاو چوارچێــوەی تەوەرێکــی ئەکادیمــی و زانکۆیــی، بەتایبەتــی لــە زانکۆکانــی هەرێمــی کوردســتان و زانکۆکانــی عێراقیشــدا، بۆیــە گرنگیــی ئــەم تــەوەرە لەوەدایــە، چارەســەری بەشــێکی گرنــگ دەکات کــە تائێســتا بــە درێــژی بــاس لــە مێــژووی تــازە و هاوچەرخــی کــوردی نەکــراوە.

ئــەم توێژینەوەیــە، فۆکســی کردووەتــە ســەر پەرەســەندنەکانی بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد، لەوەتــەی باشــووری کوردســتان بــە عێراقــەوە لکــێنراوە، لــە ســاڵی ١٩٢٦ تاکــو ڕێککەوتننامــەی ١١ی ئــاداری ١٩٧٠ کــە نیشــانەیەکی دیــارە لــە ڕێگــەی بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی کــورد لــە کوردســتانی عێراقــدا، چونکــە لــەم ماوەیــەی

ڕابـردوودا ڕووداوگـەل و پەرەسـەندنێکی هەمەجـۆر لەسـەر هـەردوو ئاسـتی کوردسـتان و عێـراق هاتنــە ئــاراوە، کــە ڕاســتەوخۆ لــە کەرتــی قوتابیــان ڕەنگیــان داوەتــەوە و هانــی دان بــزاڤ و چالاکییەکانیــان بخەنــە گــەڕ.

توێـژەر لـە کاتـی توێژینـەوەی لـەم بابەتـەدا ڕووبـەڕووی زۆر ئاسـتەنگ بووەتـەوە، لەوانـە: زۆر بـە زەحمـەت گەیشـتووەتە بەڵگەنامـەکان و، هەندێـک سـەرچاوەی وردی گرنـگ و تایبـەت بـەم بابەتـە، کـە لـە کتێبخانـەکان هەرێمی کوردسـتان نەبـوون، ئەوەی ئەرکەکـەی توێـژەری زیاتـر زەحمـەت کردبـوو، بریتـی بـوو لـە گەیـشتن بـە دۆسـیە و بەڵگەنامەکانـی بنکەکانـی پۆلیـس و ئەمنـی عامـە لـە بەغـدا، بـە هـۆی ناسـەقامگیریی بارودۆخـی ئەمنیـی عێـراق، چونکـە سروشـتی ئـەم بابەتـە پێویسـتی بـەوە بـوو ئـەو دۆسـیە و بەڵگەنامانـە بەدەسـت بهێنێـت کـە بـاس لـە خۆپیشـاندان و چالاکییەکانـی قوتابیـان دەکـەن، کـە لـە سـنووری کاتی ئـەم نامەیـە ڕوویانداوە، کـە- ئەگەر بەدەسـتمان هێنابـان- بابەتەکەیـان دەوڵەمەنـد دەکـرد، ئەمـەش بـۆ ئـەوەی ئـەو ناڕوونییـە نەمێنێت و هەندێـک کەلێـن پڕبکاتـەوە کـە ڕەنگـە لـەم توێژینەوەیـەدا هەبووبـن، سـەرەڕای هەوڵەکانــی توێــژەر کــە بەپێــی توانــا بــۆ چارەســەرکردن و پەیداکــردنی جێگــرەوە هەوڵیـداوە. هەروەهـا توێـژەر ڕووبـەڕووی ئاسـتەنگی دیکـە بـووەوە لەوانـە: ئـەو مـاوە مێژووییـەی کـە بـۆ ئـەم بابەتـە دیاریکرابـوو و تـا ڕادەیـەك درێژ بـوو، ئەمەش پێویسـتی بـەوە بـوو لـە ناوەرۆکـی زۆربـەی کتێـب و سـەرچاوە پـەرش و بڵاوەکان بگەڕێـت کـە بـاس لـە مێـژووی کـورد و مێـژووی نـوێ و هاوچەرخـی عێـراق دەکـەن. ئەمـەش لـە توێـژەر دەخوازێـت کات و ماندووبونێکـی دوو ئەوەنـدەی هەبێـت، لەسـەر ئـەم حاڵەش بەپێـی توانـای خـۆی هەوڵـی داوە بەسـەر ئـەم ئاسـتەنگانەدا زاڵ بێـت و بـە زانیاریـی بەسـوود کـە ئـەم تـەوەرەی پـێ تـەواو بـکات، قەرەبـووی بکاتـەوە.

ئـەم توێژینەوەیـە لـە پێشـەکییەك و بەراییـەك و چـوار بـەش و کۆتایـی پێکدێـت، بەراییەکــە بــاس لــە ســەرەتای پەیدابوونــی توێــژی قوتابیانــی کــورد و ســەرهەڵدانی هۆشـیاریی سیاسـی و ڕێکخراوەیـی قوتابیـان، لـە کۆتایـی سـەردەمی دەوڵەتـی عوسمانـی دەکات. دواتــر هەنگاونــان بــۆ دامەزراندنــی یەکــەم ڕێکخــراوی قوتابیانــی کــورد کــە بریتییــە لــە کۆمەڵــەی هێڤــی لــە ســاڵی ١٩١٢ کــە ســەرەتایەك بــوو بــۆ بزووتنــەوەی قوتابیانــی کوردســتانی لــە مــاوەی پێــش بابەتــی توێژینەوەکــە.

بەشی یەکەم ڕۆشنایی خستووەتە سەر ڕۆڵی قوتابیانی کورد لە پێکهێنانی کۆمەڵە ڕۆشنبیرییەکان و ڕێکخراوە سیاسییەکانی کورد لە عێراق لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٢٦-١٩٤٦)، هەروەها ئاماژەکردن بە کورتی بە بزووتنەوەی قوتابیانی عێراق لە بیستەکان و ڕەنگدانەوەیان لە بزووتنەوەی قوتابیانی کورددا، دواتر باس لە ڕۆڵی قوتابیانی کورد دەکات لە پێکهێنانی کۆمەڵە ڕۆشنبیرییەکان و ڕێکخراوە سیاسییەکان لە دوو توێژینەوەدا: تەوەری یەکەم باسی ئەو ماوەیەی کردووە لەنێوان لکاندنی باشووری عێراق بە دەوڵەتی ساوای عێراق تا سەربەخۆیی ئەو دەوڵەتە لە ساڵی ١٩٣٢، کە تێیدا ئاماژە بۆ ڕۆڵیان کراوە لە پێکهێنانی دیارترین کۆمەڵە و یانە و ڕێکخراو کە لەو ماوەیەدا دامەزران. لە کاتێکدا تەوەری دووەم باسی پەرەسەندنی ڕۆڵی قوتابیانی کوردی کردووە لە قۆناغی دوای سەربەخۆیی عێراق تا کۆتایی جەنگی دووەمی جیهان، کاتێك قوتابیان لەوێدا کۆمەڵە و ڕێکخراوگەلیان دامەزراند، بووە بڕبڕە و بنەما کە حزبە تازەکانی کوردییان لەسەر دامەزرا، وەکو: کۆمەڵەی دارکەر ١٩٣٨، دواتر بوو بە حزبی هیوا ١٩٣٩-١٩٤٥.

بەڵام بەشی دووەم، تایبەت بووە بە دیراسەتکردنی ڕێکخستەکانی قوتابیانی کورد لە عێراق، لە ڕووی سەرهەڵدان و پەرەسەندنیان لە ماوەی نێوان (١٩٤٦-١٩٧٠) کە بەسەر دوو تەوەر دابەشکراوە، تەوەری یەکەم: باسی هەوڵەکانی یەکەمی کردووە بۆ پێکهێنانی ڕێکخستنێکی قوتابیان لە عێراق و سەرهەڵدانی ڕێکخراو و یەکێتییەکانی قوتابیان کە گوزارشت لە ئاراستەی جیاوازیی فیکری و سیاسی دەکەن لە عێراق، تا دەگاتە گرێدانی یەکەم کۆنگرەی قوتابیان کە بە کۆنگرەی (ئەلسیباع) ناونرا، کە لە شاری بەغدا لە ساڵی ١٩٤٨ گرێدرا، بەم شێوەیە یەکەم ڕێکخراوی قوتابیان دامەزرا، ئەم ڕێکخراوە قوتابیانی کوردی گرتە باوەش و بە (یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق) ناسرا، هەرچی تەوەری دووەمە جەختی کردووەتەوە لەسەر ئەو هەلومەرج و هۆکارانەی فاکتەر بوون بۆ پێکهێنانی ڕێکخراوێکی قوتابیان تایبەت بە قوتابیانی کوردستانی عێراق، دواتر ئەو هەوڵ و کۆششانەی کە لەم پێناوەدا دران و لە ئەنجامدا (یەکێتیی قوتابیانی کوردستان-عێراق) دروست بوو، بووە دووەم ڕێکخراوی قوتابیان لەسەر گۆڕەپانی بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراق، بەمەش بوو بە نوێنەری ئاراستەی نەتەوەیی قوتابیان کورد.

بەشـــی ســـێیەم تایبـــەت بـــوو بـــە خســـتنە ڕووی ڕۆڵـــی قوتابیانـــی کـــورد و ڕێکخســـتەکانی قوتابیانـــی کـــورد لـــە پەرەســـەندنە سیاســـییەکانی ناوخـــۆ و دەرەوەدا، هەروەهـــا دەرخســـتنی هەڵوێســـتیان لـــە مـــاوەی بابەتـــی توێژینەوەکـــە، چونکـــە بەشـی یەکـەم تایبـەت بـوو بـە دیاریکردنـی ڕۆڵـی قوتابیـان لەهەمبـەر بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد لـە کوردسـتان، هەروەهـا ڕۆشـنایی خستەسـەر دیارتریـن ڕووداو و پێشـهاتە سیاسـییەکان کـە لـە کوردسـتان هاتنـە ئـاراوە، هـەر لـە ڕاپەڕینـی ٦ی ئەیلوولـی ١٩٣٠ لـە سـلێمانی و دواتـر ڕاپەڕینـی دووەمـی بـارزان لەنێـوان سـاڵانی ١٩٤٣-١٩٤٥ و شۆڕشـی ئەیلوولـی ١٩٦١ و پەرەسـەندنەکانی تـا ڕێککەوتننامـەی ئـاداری ١٩٧٠، بـەڵام تـەوەری دووەم بـاس لـە ڕۆڵـی قوتابیـان و هەڵوێسـتیان دەکات لەهەمبـەر دیارتریـن ڕووداو و پێشـهاتە سیاسـییەکانی عێراقـی و عەرەبـی، هـەر لـە بزووتنـەوەی مایسـی ١٩٤١ دواتـر ڕاپەڕینـی کانوونـی دووەمـی ١٩٤٨ تـا دەگاتـە ڕاپەڕینـی سـاڵی ١٩٥٢ و شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی ١٩٥٨ دواجـار کودەتاکـەی ٨ی شـوباتی ١٩٦٣ لـە عێـراق، هەروەهـا لـە کێشـەی فەلەسـتین و دوژمنکارییـە سـێقۆڵییەکە بۆسـەر میسر لـە سـاڵی ١٩٥٦ لـە چوارچێـوەی هەڵوێسـت لەهەمبـەر ڕووداوە عەرەبییەکانـدا.

بەشـی چـوارەم و کۆتایـی تایبـەت بـوو بـە ڕووماڵکردنـی چالاکییـە ڕۆشـنبیری و کۆمەڵایەتییەکانـی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە عێـراق. لـە تـەوەری یەکەمـدا دیارتریـن چالاکییـە ڕۆشـنبیرییەکان ڕووندەکاتـەوە کـە لـە ڕۆژنامـە و بڵاوکـراوە و کتێـب و وتـارەکان و بەشـداریکردن لـە فیسـتیڤاڵەکانی جیهانیـدا بەرجەسـتە بـوون، لـە تـەوەری دووەمـدا باسـی لـە چالاکییـە کۆمەڵایەتییـەکان کـردووە کـە قوتابیانـی کـورد ئەنجامیـان داوە، لـە ڕێـی پێشکەشـکردنی شـانۆگەری و نمایشـی هونـەری و ئاهەنگـی جەژنـی نەتەوەیـی نـەورۆز، جگـە لـە چەندیـن چالاکیـی دیکـە.

بـۆ ئەنجامدانـی ئـەم توێژینەوەیـە، پشـت بـە سـەرچاوەی هەمەجـۆر و فرەچەشـن بەسـتراوە، لەوانـە: بەڵگەنامـە بڵاونەکـراوەکان و بەتایبەتیـش خانـەی کتێـب و بەڵگەنامـەکان لـە بەغـدا، کـە توێـژەر بـۆ دەوڵەمەندکردنـی نامەکـە سـوودی لـێ وەرگرتـووە، هەروەهـا ئـەو بەڵگەنامانـەی بڵاوکراونەتـەوە وەك کتێبـە بەڵگەنامەییـەکان، لـە پێشـەوەیاندا کتێبـی شـاژین هێـرش (ڕێکخـراوە دیموکراسـی و پیشـەییەکان لـە چەندیـن بەڵگەنامـەی مێژوویـدا ١٩٥٨-١٩٦٨)، ئەمەیـان ژمارەیەکـی زۆری بەڵگەنامـە

و بەیاننامـەی تێدایـە تایبـەت بـە یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان، کـە یەکەمجـارە بڵاوەکرێنـەوە، سـەرباری ئـەوەی بابەتێکـی بنەڕەتییـان دابیـن کـردووە بـۆ باسـەکانی پەرەسـەندنی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و هەڵوێسـتی ئـەم یەکێتییـە لەهەمبـەر بزووتنـەوەی نەتەوەیـی کـوردی و چالاکییـە ڕۆشـنبیری و کۆمەڵایەتییەکانـی ئـەم تـەوەرە. هەروەهـا کتێبەکـەی دکتـۆر عەبدولفەتـاح عەلـی بۆتانـی (وثائـق عـن الحركـة القوميـة الكورديـة التحرريـة- ملاحظـات تأريخيـة ودراسـات أوليـة)، کتێبەکـەی دکتـۆر جەعفـەر عەبـاس حمێـدی (انتفاضـة عـام ١٩٥٦) کـە هەردووکیـان زانیاریـی زۆریـان سـەبارەت بـە پەلامـارە سـێقۆڵییەکە بـۆ سـەر مـیسر پێشـکەش کـردووە.

هــەر لــە چوارچێــوەی ســەرچاوە بەڵگەنامەییەکانــدا، ئامــاژە بــە بڵاوکراوەکانــی حکومـی دەکەیـن بـە تایبەتـی (الموسـوعة السريـة الخاصـة بالحـزب الشـيوعي العراقـي السري) کـە لـە چەندیـن بـەش پێکدێـت و پۆلیسـی گشـتی- هۆبـەی لێکۆڵینەوەکانـی تـاوان لـە بەغـدا دەریکـردووە، چەندیـن چالاکیـی سیاسـی ئاشـکرا دەکات کـە قوتابیـان ئەنجامـی دەدەن و حکومەتیـش بـە گومانلێکـراوی هەژمـار کـردوون، ئەمـەش بابەتـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێراقـی دەوڵەمەنـد کـردووە، هەروەهـا هەڵوێسـتی قوتابیانـی کـورد لەهەمبـەر ڕاپەڕینـی کانوونـی دووەمـی ١٩٤٨. هەروەهـا ساڵنامەکانی عوسمانـی بابەتێکـی گرنـگ بـوون بـۆ بەراییەکـە، چونکـە ئامارگەلێکیـان تێدایـە لەسـەر ژمـارەی قوتابخانـەکان و قوتابیانـی کـورد.

بەڵگەنامــە و بڵاوکراوەکانــی کۆمەڵــە و ڕێکخراوەکانــی قوتابیــان، بەتایبەتیــش بەڵگەنامەکانـی هـەر دوو کۆنگـرەی دووەم و سـێیەمی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق کـە لـە سـاڵانی ١٩٥٩ و ١٩٦٠ گرێـدران، هەروەهـا بڵاوکـراوەی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتانی عێـراق بـە زمانـی کـوردی بـە ناونیشـانی (کورتییـەك لـە مێـژووی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کوردسـتان)، ئەوانـە سـەرچاوەی بنەڕەتـی بـوون بـۆ ئـەم توێژینەوەیـە، چونکـە زانیاریـی زۆریـان تێدایـە و لـە زۆر لاوە سـوودیان هەبـوو.

هەروەهـا یاداشـتانامە کەسـییەکان گرنگیـی خۆیـان هەبـوو بـۆ ئامادەکردنـی ئـەم نامەیـە، چونکـە نووسـەرەکانیان ئـەو کەسـانە بـوون کـە بەشـداربیان لـە ڕووداو و پەرەسـەندنەکاندا کـردووە و بەشـەکانی ئـەم تـەوەرە ئامـاژەی پێـداون، گرنگترینیـان:

یەکــەم/ ئــەو یاداشــتنامانەی لــە شــێوەی کتێــب بڵاوکراونەتــەوە، وەك: شــاکر فەتــاح (ئاوێنــەی ژیانــم)، کاکەمــەم بۆتانــی (کاکەمەمێکــی تــر)، نــوری شــاوەیس (مذکــراتي)، کامــل حەســەن بەســیر(مذکرات طالــب مــن کوردســتان)، ســاڵح حەیــدەری (مختــارات مــن مذکــرات صالــح الحیــدري)، کەریــم ئەحمــەد (المسیرة - صفحــات مــن مذکــرات کریــم أحمــد)، زنــار ســلوبی (قــدري جمیــل باشــا) (في ســبیل کردســتان) و موحســین دزەیــی (احــداث عاصرتهــا)، زۆربــەی ئەوانــە ڕۆڵ و بەشــدارییان لــە بزووتنــەوەی قوتابیانــدا هەبــووە.

دووەم/ ئــەو یاداشــتنامانەی لــە ڕۆژنامــە و گۆڤارەکانــدا بڵاوکراونەتــەوە، وەك (یاداشــتنامەی جــەلال تاڵەبانــی کــە بەچەنــد ئەڵقەیــەك لــە گۆڤــاری خــاك بــە زمانــی کــوردی بڵاوکراونەتــەوە بــە ناونیشــانی (ســاڵی کۆنگــرەی خوێنــدکاران/ بــەرەو خەباتــی ڕێــك و پێــك لــە ڕیــزی قوتابیانــدا/ بــەرەو حزبایەتیــی نهێنــی)، هەروەهــا یاداشــتنامەکانی جــەواد محەمــەد شــێروانی (فــی عمــق التأریــخ و خزیــن الذاکــرة لتأســیس اتحــاد طلبــة کوردســتان – العــراق) و ئەنــوەر عەبــدوڵڵا (مــن خزیــن الذاکــرة، الحرکــة الطلابیــة الکوردســتانیة و صفحــة مــن أســفار ثــورة أیلــول) و ســالم ســابیر مەعــروف (اضافــة الی خزیــن الذاکــرة، اتحــاد طلبــة کوردســتان في جامعــة الموصــل خلال ١٩٤٦- ١٩٦٨)، هــی دیکــەش کــە لــە گۆڤــاری گوڵانــی عەرەبــی بڵاوکراونەتــەوە، خاوەنەکانیــان بــاس لــە ڕۆڵ و چالاکییەکانــی بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد دەکــەن لــە ســاڵانی شەســتەکاندا.

ئــەو چاوپێکەوتنــە تایبەتییانــەی لەگــەڵ چەنــد کەســێکدا کــراون، ئەوانــەی ڕۆڵــی بەرچاویــان هەبــووە لــە بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد بــە بۆچوونی جیــاوازی سیاســییەوە، تەواوکــەری ســەرچاوەکانی توێژینەوەکــەن، بــەڵام نەتوانــرا چاوپێکەوتــن لەگــەڵ چەندیــن کەســایەتیی دیکــە بکرێــت کــە ڕۆڵیــان هەبــووە لــە بزووتنــەوەی قوتابیانــدا لــەو ماوەیــەدا، لەبــەر هەندێــک هــۆ کــە لــە دەرەوەی ویســتی توێــژەردا بــووە، لەوانــە: ســەرقاڵییان بــە هەندێــك کارەوە کــە ڕێگــر بــوون لــە ئەنجامدانــی چاوپێکەوتنــەکان، هــەر چەنــدە توێــژەر هەوڵــی زۆری داوە، لەوانــە: جــەلال تاڵەبانــی ســەرۆك کۆمــاری عێــراق و دکتــۆر کەمــال فوئــاد کــە هەردووکیــان چــالاك بــوون لــە بزووتنــەوەی قوتابیانی کــورد لــە نێــوان چلــەکان و شەســتەکانی ســەدەی ڕابــردوو. هەروەهــا هەندێــک لــەو کەســایەتییانە ئێســتا لــە دەرەوە دەژیــن، جگــە لەوانــەی کــە قایــل نەبــوون یــان چەنــد

جارێـك دوایانخسـتووە، بـەڵام توانیومانـە چاوپێکەوتـن لەگـەڵ چەندیـن سـەرکردەی بزووتنـەوەی قوتابیـان بکەیـن، لەوانـە: (شەمسـەدین موفتـی، نەوشـیروان مسـتەفا ئەمیـن، عەبدولقـادر حەمەدەمیـن، فەرهـاد عەونـی و هـی دیکـە).

ئـەو توێژینەوەیـە پشـتی بـە ڕۆژنامـە و گۆڤـارەکان بەسـتووە کـە سـەرچاوەگەلی هاوچەرخـی ڕووداوەکان بـوون، هەروەهـا دواتـر گواسـتنەوەی هەواڵـەکان، لـە سـەرووپانەوە: خەبـات، دەنگـی کـورد، ژیـن، خەباتـی قوتابیـان، لـە گۆڤارەکانیـش: گەلاوێـژ، نـزار، ژیـان، دەنگـی قوتابیانـی کوردسـتان، هەروەهـا ئـەم تـەوەرە پشـتی بـەو زانیـاری و شرۆڤەکردنانـە بەسـتووە کـە لـە نامـە و تێزەکانـی زانکـۆ، بەتایبەتـی نامـەی ماسـتەر بەناونیشـانی: (الحركـة الطلابيـة العراقيـة ودورهـا في النضـال الوطنـي والقومـي ١٩٤٧-١٩٦٣) کـە زانیاریـی گرنگـی تێدایـە، هـەر چەنـدە نووسـەرەکەی عەبدولواحیـد موسـا ئەلحەسـونە بزووتنـەوەی قوتابیانـی لـە عێـراق بەسـتووەتەوە بـە ئاراسـتەی نەتەوەیـی عەرەبـی و بـە ئەنقەسـت ڕۆڵـی یەکێتیـی قوتابیانـی گشـتی و یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتانی پشـتگوێ خسـتووە.

هەمـوو کتێـب و سـەرچاوە چاپکـراوەکان بـە جیاوازیـی زمانـەکان، بـە تایبەتیـش زمانـی کـوردی و عەرەبـی کۆڵەکـەی ئـەم توێژینـەوەن، دیارترینیـان زۆربـەی بەشـەکانی نووسـەر عەبدولڕەزاق ئەلحەسـەنی بـە ناونیشـانی(تأريخ الـوزارات العراقية)کـە بابەتێکی مێژوویـی بەڵگـەداری ڕووداوەکانـە، هەروەهـا زۆربـەی کتێبەکانـی عەبدولفەتـاح عەلـی بۆتانـی، بـە تایبەتـی کتێبی:(الحيـاة الحزبيـة في الموصـل ١٩٢٦-١٩٥٨) کـە سـوودی بـۆ زۆربـەی بەشـەکانی ئـەم تـەوەرە هەبـوو، هەروەهـا کتێبـی (الجمعيـات والمنـظمات والأحـزاب الكورديـة في نصـف قـرن ١٩٠٨-١٩٥٨)ی عەبدولسـتار تاهیـر شـەریف، کتێبی(بزاڤـا سیاسـی ل کوردسـتانێ ١٩٠٨-١٩٢٧)، کـە زانیاریـی گرنگییـان تێـدا بـوو تایبـەت بـە کۆمەڵـە و ڕێکخراوەکانـی قوتابیـان سـوودیان بـۆ بەراییەکـە هەبـوو.

هەروەهـا کتێبـی (التطـورات السياسـية في العـراق ١٩٤١-١٩٥٣)ی جەعفـەر عەبـاس حمێـدی، و کتێبـی (مـن تأريـخ اتحـاد الطلبـة العـام في الجمهوريـة العراقيـة) ی نووسـەران مەهـدی ئەلسـەعید و عیسـام ئەلسـەفار، (مـن تأريـخ الحركـة الثوريـة المعـاصرة في العـراق ١٩٢٠-١٩٥٨)ی سـوعاد خەیـری، (کاکـی کاکان - مـرۆڤ و ڕووناکبیـر و شۆڕشـگێڕ، خەباتـی سیاسـیی سـاڵانی ١٩٢٤-١٩٦١)ی سـەرکردەی نەمـر

عومەر دەبابە)ی کاکەمەم بۆتانی، (العراق الكتاب الأول – الطبقات الأجتماعية و الحركات الثورية في العهد العثماني حتى قيام الجمهورية، العراق الكتاب الثاني – الحزب الشيوعي، العراق الكتاب الثالث- الشيوعيون و البعثيون والضباط الاحرار)ی حەننا بەتاتو و چەندین کتێبی دیکە.

هەروەها ئەم تەوەرە پشتی بە ژمارەیەك لە توێژینەوە و وتاری گرانبەها بەستووە، گرنگترینیان: (یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ١٩٥٣-١٩٧٥)ی سامان کەریم مەحموود، کە بڵاونەکراوەتەوە و توێژەر سوودی زۆری لێ وەرگرتووە لە بابەتی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، تەوەرێکی قادر شەریف کورد بە ناوی (مێژووی جووڵانەوەی قوتابیان لە کوردستاندا) کە بە ئەڵقە لە ڕۆژنامەی دەنگی کورد بڵاوکراوەتەوە، تێیدا بە کورتی ڕۆشنایی خستووەتە سەر بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە پەنجاکاندا. هەروەها (الصحافة الطلابية الكردية)ی عەبدولجەبار جەباری، کە لە ڕۆژنامەی (النور) بڵاوکراوەتەوە و بە کورتی ئاماژەی بە ڕۆژنامەکانی قوتابیان کردووە، ئەمانەش سوودیان بۆ ئەم تەوەرە هەبووە لە بابەتی چالاکییە ڕۆشنبیرییەکاندا.

لە کۆتاییدا؛ توێژەر لەم تەوەرەدا کە ڕەنگە بێ کەموکوڕی نەبێت، ئامانجی ئەوەیە خزمەتێکی سادەی پرۆسەی نووسینەوەی مێژوو و بزووتنەوەی بەردەوامی ڕزگاریخوازی کوردستان بکات، لە میانی دەرخستنی ڕۆڵ و بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە ماوەیەکی مێژووییدا کە تژییە لە ڕووداوگەلی نیشتمانی و چارەنووساز.

بەرایی

سەرەتای ڕێکخستنی قوتابیانی کورد تا ساڵی ١٩٢٦

تەوەری یەکەم

پەیدابوونی خوێندنی فەرمی لە کوردستان

دیـارە سـەرهەڵدانی بزووتنەوەکانـی قوتابیـان بەنـدە بـە بوونـی توێژێکـی قوتابیـان کـە لـە دامەزراوەکانـی پـەروەردە و خوێندنـەوە سـەریهەڵداوە، وەك قوتابخانـە و پەیمانگـە و زانکـۆکان، چونکـە دەبـێ ئێمـە لەبـارەی پرسـی پەیدابوونـی خوێندنـی فەرمـی لـە کوردسـتان هەڵوەسـتە بکەیـن کـە هـەر ئەمـە بـووە هـۆی دروسـتبوونی توێـژی قوتابیـان لەنێـو کۆمەڵگـەی کوردیـدا.

خوێنـدن لـە کوردسـتان لـە شـێوەی وڵاتانـی دیکـە و ناوچەکانـی سـەر بـە دەوڵەتـی عوسمانـی سـەرەتایی بـوو، تەنیـا تایبـەت بـوو بـە حوجـرە و قوتابخانـە ئایینییـەکان[١] لـە سـەردەمەکانی پێشـوودا، بـەڵام سـەرەتاکانی قوتابخانـە تـازەکان و خوێندنـی تـازەی فەرمی، لـە شـێوەی خوێندنـی تـازەی ئەوروپـا کـە هەمـوو زانسـتە تازەکانـی تێـدا دەخوێندرێت، بە پێـی پرۆگرامێکـی زانسـتی و ڕێکوپێـك، لـە دەوڵەتـی عوسمانیـدا دەگەڕێتـەوە بـۆ مـاوەی نێـوان سـاڵانی ١٧٩٣-١٧٩٥، ئـەوەش کاتێـك سـوڵتانی سـەلیمی سـێیەم(١٧٨٩-١٨٠٧) چەنـد قوتابخانەیەکـی سـەربازی دامەزرانـد، کـە چەنـد مامۆسـتایەکی بیانـی وانەیـان تێـدا دەگوتـەوە، زمانـی فەرەنسـی و زانسـتە تازەکانیـان تێـدا دەخوێنـدرا، دواتـر خوێندنـی تـازە لـە دەوڵەتـی عوسمانـی پـەرەی پێـدرا، لەوەتـەی سـاڵی ١٨٣٨ قوتابخانەکانـی ڕوشـدییە کرانـەوە[٢]، هەروەهـا دوای نیـوەی سـەدەی نۆزدەیـەم چەندیـن قوتابخانـەی دیکـەی نێردە موژدەبەخشـەکانی ئەوروپـی لـە سـەرجەم ویلایەتەکانـی دەوڵەتـی عوسمانـی کرانـەوە[٣]، ئەمـە جگـە لـە دامەزراندنـی قوتابخانەگەلێکـی دیکـەی بیانـی کە هەمـان پرۆگـرام و کتێبی خوێندنیـان پەیڕەودەکـرد لـەو دەوڵەتانـەی کـە ئـەو قوتابخانانەیـان تێـدا بـوون[٤]، ئەمـەش ئاسـانکارییەك بـوو بۆ گواسـتنەوەی شارسـتانی و کولتووری ئەوروپی بـۆ دەوڵەتی عوسمانی.

لە دەیەی کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم ژمارەی قوتابخانەکان زیادی کرد، قوتابیانیش زیاتر ڕوویان تێکردن، ئەمەش بووە هۆی پەیدابوونی سەرەتاکانی ڕێنیسانسی زانستیی تازە[٥]، خوێندن بە شێوەی ستوونی پەرەی سەند، بابەتی تازە بۆ خوێندن هێنرانە نێو قوتابخانە فەرمییەکان، لەوانە بابەتی وەرزشی جەستەیی، گرنگیی زیاتر بە چالاکیی دەرەوەی پۆل درا، هەروەها لەوەتەی ساڵی ١٩٠٩ لەو قوتابخانانەدا پشت بە چالاکیی دیدەوانی بەسترا [٦].

شایانی باسە ڕاپەڕینی کورد کە هەردوو میرانی بەدرخانییەکان: عوسمان بەگ و حوسێن کەنعان لە ساڵانی ١٨٧٨-١٨٧٩ دژی حکومەتی عوسمانی[٧] ئەنجامیاندا، کاریگەریی بەرچاوی هەبوو، کە وا لە سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم بکات، هەوڵی دۆزینەوەی ڕێکارێك بدات، بۆ پارێزگاریکردن لە وەلای هۆزە کوردییەکان بۆ سوڵتان، بۆیە لیواگەلی حەمیدییەی دامەزراند[٨]، هەروەها چەندین قوتابخانەی لە ناوچەکانی کوردنشین و عەرەبنشین کردەوە کە بە قوتابخانەی عەشاییری ناسرابوو(عەشیرەت مەکتەبلەری)[٩]، کە خوێندن لەو قوتابخانانە تەنیا بۆ منداڵانی سەرۆك عەشیرەت و هۆزەکانی کورد و عەرەب بوو، ئەمەش بە مەبەستی پێگەیاندنی کادیری کارگێڕی و سیاسی کە سەر بەم سوڵتانییەتە بن، لە ساڵی ١٨٩٥ چەندین قوتابخانە لە ناوچەکانی کوردنشین کرانەوە[١٠]، حکومەت لەوەتەی ساڵی ١٨٩٢ بینایەی تازە و مامۆستای بۆ ئامادەکردن کە ئەم قوتابخانانە لە بۆنەی یادی جەژنی لەدایکبوونی پێغەمبەر(دخ) کرانەوە، بۆ ئەوەی سوڵتان ئەو ڕۆژە بۆ مەرامی سیاسی بقۆزێتەوە[١١]، شایانی باسە ماوەی خوێندن لەو قوتابخانانە پێنج ساڵ بوو، دواتر کرا بە حەوت ساڵ کە هەموو بابەتێکیان تێدا دەخوێندرا[١٢]. دەرچووانی ئەو قوتابخانانە دەیانتوانی دواتر پەیوەندی بە قوتابخانەی جەنگ(کۆلێجی سەربازی)یەوە بکەن[١٣]، لەگەڵ ئەوەی سوڵتان ئەو قوتابخانانەی بۆ مەرامی خۆی کردبووەوە، بەڵام ئەمە بووە هۆی پەیدابوونی نەوەیەك لە قوتابیانی ڕۆشنگەری کورد. ئەو قوتابییانە تێکەڵ بەو فیکرانە بوون، دواتر چوونە نێو ڕێکخراوە سیاسییەکان، کە لای هەندێکیان بیرۆکەی دامەزراندنی کوردستانییێکی سەربەخۆ سەری هەڵدا[١٤]، ئەمەش ڕێخۆشکەر بوو بۆ پەیدابوونی پێشەنگانی ناسیۆنالیستیی کورد، کە خاوەن بیرۆکەی ئازاد بوون، ئەو قوتابییانە شان بە شانی ڕۆشنبیرانی دیکە هاتنە ڕیزی پێشەوەی ئۆپۆزسیۆن[١٥]، ئەمەش بە واتای شکستهێنانی هەوڵەکانی سوڵتان لە دەستەبەرکردنی وەلای ئەو توێژە، بۆیە لە ساڵی

١٩٠٧ قوتابخانەکانی داخست[١٦]، دوای ئەوەی پازدە ساڵ بوو کرابوونەوە[١٧].

ئەوەی پەیوەستە بە خوێندن و قوتابییانەوە لە هەرسێ ویلایەت: بەغدا و مووسڵ و بەسرا کە دواتر عێراقیان پێکهێنا، دەکرێ لەم ماوەیەدا ژمارەی قوتابخانە و قوتابییان بزانرێت، ئەویش بە پشتبەستن بە ساڵنامەکانی عوسمانی کە سەرچاوەگەلی ڕەسەنی مێژوویین.

یەکەم قوتابخانەی ڕوشدییە لە بەغدا ساڵی ١٨٦٩ لەسەردەمی والی مەدحەت پاشا(١٨٦٩-١٨٧٢) کرایەوە، دوای ئەو چەندین قوتابخانەی دیکەی ڕوشدییە و پاشایەتی لەو ولایەتانەی ناوبراو کرانەوە[١٨]، لە ساڵی ١٨٧٣ قوتابخانەی ئامادەیی پاشایەتی لە بەغدا کرایەوە[١٩]، دواتر ژمارەی قوتابخانە و قوتابیان لە عێراق زیادی کرد، یەکێك لە ساڵنامەکانی دەوڵەتی عوسمانی کە بۆ ساڵانی(١٨٧٢-١٨٧٣) دانراوە، ئاماژە بە ژمارەی قوتابخانە و قوتابیان دەکات لە ویلایەت و شارەکانی عێراق ، هەروەك لەم خشتەیەی خوارەوە دەردەکەوێت[٢٠]:

ناوی قوتابخانە	ژمارەی قوتابیان
مووسڵ	٤٧
بەسرای دووەم	٤٤
حیللە	٤١
خوراسان(بەعقوبە)	٢٥
مونتەفیك	٢٠
کوت- میرنشین	٢٥
زوبێر	٣٥
سامەڕا	٢٠
عیمارە	٣٠
کەربەلا	٢٠

لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٨٨٠ -١٨٨٩دا ژمارەی قوتابخانەکان لە عێراق گەیشتە (١٥). لە قوتابخانەی ڕوشدییە (٨٤٠) قوتابی تێیدا دەیخوێند[٢١]، بەپێی ساڵنامەکەی

ساڵی ١٩٠١ و بەپشتبەستن بە ئاماری ساڵی ١٩٠٠ ژمارەی قوتابخانەکان لە شارەکانی عێراق گەیشتە (١٧) قوتابخانە، ژمارەی قوتابیانیش (١٢١٨) بوو، بەڵام سەبارەت بە قوتابخانە ئامادەییەکان، تەنیا دوو قوتابخانە هەبوون، یەکێکیان لە بەغدا کە (١٠٧) قوتابی تێدا بوو، ئەوی دیکە لە مووسڵ بوو و ژمارەی قوتابیانی (٣٤١) بوو[٢٢]، ئەم ژمارەیە لە سەردەمی حوکمڕانیی ئیتحادییەکاندا ١٩٠٨-١٩١٤ زیادی کرد[٢٣]، ئامارەکانی ساڵی ١٩١٥ ئاماژە بەوە دەکەن، (١٦٠) قوتابخانەی سەرەتایی لە عێراق هەبوو، لەوانە (٨٧) لە ویلایەتی بەغدا، (٥١) لە ویلایەتی مووسڵ، (٣١) لە ویلایەتی بەسرا، کۆی ژمارەی قوتابیانی ئەو ویلایەتانە (٦٦٥٥) قوتابی بوو، لەوانە (٣٥٧١) قوتابی لە ویلایەتی بەغدا و (٢١٣٢) لە ویلایەتی مووسڵ و(٩٥٠) لە ویلایەتی بەسرا[٢٤].

بەڵام ژمارەی قوتابخانە دواناوەندییەکان(٤) بوو، دووانیان لە پلەی (سوڵتانی) لە بەغدا و کەرکووك، دووەکەی دیکەش لە پلەی (ئامادەیی) لە مووسڵ و بەسڕا، ژمارەی قوتابیانیان (٣١٨) بوو، بەڵام ژمارەی خانەی مامۆستایان (٣) بوو، بە یەکسانی دابەشکرابوون، پشکی هەر ویلایەتێك لەم سێ ویلایەتە یەکێك بوو، کۆی ژمارەی قوتابییەکانیان (٢٧٠) بوو، قوتابخانەیەکی ماف هەبوو کە (٢٤٤) قوتابی تێدا بوو، قوتابخانەیەکی پیشەسازی ژمارەی قوتابیانی (٧٠) بوو، جگە لە چەند قوتابخانەیەکی ئەهلی و بیانی[٢٥].

ئەوەی پەیوەستە بە کوردستانی باشوور(عێراق)، دەکرێ لە ڕێی ساڵنامەکانی عوسمانییەوە بزانرێت، یەکێك لە ساڵنامەکانی ساڵی ١٢٩٠ ك/١٨٧٢ز ئاماژە بە ژمارەی قوتابخانە و قوتابیان دەکات لە شار و شارۆچکەکانی کوردستانی باشوور لە گەرمەی قسەکردن لەبارەی ڕەوشی خوێندن لە عێراق، بەم شێوەیە: [٢٦]

ناوی قوتابخانە	ژمارەی قوتابی
سلێمانی	٣٨
هەولێر	٣٩
کەرکووك	٢٥
مەندەلی	١٨
ئاکرێ	٣٥
ڕواندز	٣٠

هەروەهــا ســاڵنامەی ســاڵانی ١٨٩٠-١٨٩١ و ١٨٩٢-١٨٩٣ی ویلایەتــی مووســڵ بــاس لــە قوتابخانــەی ڕوشــدییەی پاشــایەتی(مەکتەبی ڕوشــدییە) لــە ســلێمانی دەکات، ژمــارەی قوتابیانــی بــە (١٠٣) قوتابــی دانــاوە[٢٧]، بــەڵام ســاڵنامەی ســاڵی ١٨٩٤-١٨٩٥ ئامــاژە بــە بوونــی ڕوشــدییەی ســەربازی دەکات لــە پــاڵ ڕوشــدییەی پاشــایەتی لــەو شــارەدا و ژمــارەی قوتابیانــی تێــدا بــە (١٣٢) قوتابــی دانــاوە، ئەمــەش ئــەوە ڕووندەکاتــەوە کــە پەرەســەندنێك و زیادبوونێـك لـە ڕووی ژمـارەی قوتابخانـە و قوتابخانەکانیـش لـەم ماوەیـەدا ڕووی داوە[٢٨]. هەرچــی ســاڵنامەی ســاڵی ١٩١٢ی هەمــان ویلایەتــە، دووپاتــی دەکاتــەوە کـە یـەك قوتابخانـە هەبـووە لـە هەمـوو ئـەو قەزایانـەی کـە سـەر بـە سـنجەقی مووسـڵ بـوون، کـە سـنجەقی ناوەنـدە لـە ویلایەتـی مووسـڵ[٢٩]، بـەڵام لـە هـەردوو لیوا(سـنجەق) ی کەرکــووك و ســلێمانی و هــەر نــۆ قەزاکانیــان پێکــڕا کــە بریتیــن لــە: (ڕوانــدز، کۆیــە، ڕانیـە، هەولێـر، کفـری، هەڵەبجـە، قـەڵادزێ، بازیـان، شـارباژێڕ) نـۆ قوتابخانـەی ڕوشـدییە و شــازدەی ســەرەتایی هەبــوون لەگــەڵ یــەك قوتابخانــەی ڕوشــدییەی ســەربازی لــە ســلێمانی، کــە دەرچووانــی ئامــادە دەکــرد بــۆ چوونــە قوتابخانــەی ئامادەیــی ســەربازی لــە بەغــدا[٣٠]. هەندێــک زانیاریــی جیــاواز هــەن لــە ســاڵنامەکانی عوسمانــی لەبــارەی قوتابخانەکانــی لیوا(ســنجەق)ی کەرکــووك لــەم ماوەیــەدا کــە هەندێکجــار زانیاریــی پێکناکۆکـن: سـاڵنامەی سـاڵی ١٢٩٤ك/١٨٧٧ز بـاس لـەوە دەکات، قوتابخانەیەکـی ڕوشـدییە لــە شــارەکە هەبــووە و (٤٥) قوتابــی تێــدا بــووە، یەکێکــی دیکــە لــە قــەزای هەولێــر هەبــووە ژمــارەی قوتابیانــی(٢٥) و ســێیەم لــە ڕوانــدز ژمــارەی قوتابیانــی (١٣) قوتابــی بـوون. لـە کاتێکـدا سـاڵنامەی هەمـان سـاڵی عوسمانـی دەڵێـت دوو قوتابخانـەی ڕوشـدییە هەبـوون، یەکێکیـان لـە شـارەکە کـە (٣٧) قوتابـی و دووەمیـان لـە ڕوانـدز (٨٠) قوتابییـان تێـدا بـووە[٣١]، هەرچەنـدە جیـاوازی و ناکۆکییـەك بـە دیاریکردنـی ژمـارەی قوتابخانـەکان و قوتابیــان لــەم ناوچــە کوردنشــینانەدا هەیــە، بــەڵام ئــەو ڕێــژە کەمــەی لــە قوتابخانــە و قوتابــی لــەم ناوچانــەدا بەرچــاو دەکەوێــت، بەڵگــەی ئەوەیــە کــە دەســەڵاتدارانی عوسمانــی لایەنــی خوێندنیــان لــە کوردســتان پشــتگوێ خســتووە، ئەمــەش تــا ڕادەیــەك بووەتــە هــۆی دواکەوتنــی خوێنــدن و ڕۆشــنبیری لــەم ماوەیــەدا.

ســەرەڕای ئــەوەی ئاماژەمــان پێکــرد لــە کەمیــی گرنگیدانــی دەوڵەتــی عوسمانــی بــە خوێنـدن و ڕۆشــنبیری لــە کوردســتان، بــەڵام هەبوونــی ئــەو ژمــارەی قوتابخانــە و

قوتابیـان[٣٢]، مانـای وایـە پۆلێـك لـە قوتابیانـی کـورد هەبـوون، هەتـا ئەگـەر کەمیـش بووبـن، بـەڵام ئەوەنـدە بەسـە کـە دەسـتەبژێرێکیان تێـدا هەڵبکەوێـت سـەرکردایەتیی بزووتنـــەوەی قوتابیانـــی کـــورد بکـــەن، کـــە دواتـــر بۆمـــان دەردەکەوێـــت، چونکـــە ئەوانـــەی لـــەو قوتابخانانـــە دەرچـــوون، پەیوەندییـــان بـــە قوتابخانەکانـــی خوێندنـــی بـاڵاوە کـردووە لـە ئەسـتەنبوڵی پایتەختـی دەوڵەتـی عوسمانـی و توانیویانـە تێکـەڵ بـــە ڕەوتـــە سیاســـییەکان بن و بـــە شـــێوازەکانی بیرکردنـــەوەی ئەوروپـــا ئاشـــنابوون، کتێـــب و ڕۆژنامـــە هاوچەرخەکانیـــان خوێندووەتـــەوە[٣٣]، دواتـــر دەتوانیـــن بڵێیـــن: خوێنـدن فاکتەرێکـی کاریگـەر بـووە لـە نەشـونماکردنی گیانـی نیشـتمانی و نەتەوەیـی ئـەو قوتابییانـەی لـەو قوتابخانانـە پێگەیشـتوون.

لەلایەکـــی دیکـــەوە؛ بزاڤـــی پـــەروەردە و خوێنـــدن لـــە دەوڵەتـــی عوسمانـــی، چەندیـــن ئاراســـتەی دیکـــەی لێکەوتووەتـــەوە، وەك: ئاراســـتەی چاکســـازیی عوسمانـــی کـە لایەنگـری دەسـەڵات بووە(دەرچووانـی خوێندنـی ئایینـی) و ئاراسـتەی نیشـتمانیی نەتەوەیـــی[٣٤]، ئـــەوەی ئـــاگاداری ســـەرچاوەکان بێـــت کـــە باســـی مێـــژووی کـــورد و دەوڵەتـی عوسمانییـان کـردووە، لەوەتـەی کۆتایـی سـەدەی نۆزدەیـەم تاکـو کۆتایـی حوکمڕانیـی عوسمانـی لـە کوردسـتانی باشـوور[٣٥]، دەبینێـت ئـەم پۆلـە قوتابییـەی لـەو قوتابخانانـە دەرچـوون، تێکـەڵ بـە سیاسـەت بـوون و ڕەوتـی ناسـیۆنالیزمی کوردییـان پێکهێنـاوە، دواجـار دەکـرێ بڵێیـن: ئـەو ژمـارە قوتابییـەی لـە قوتابخانەکانـی دەوڵەتـی عوسمانـی دەیانخوێنـد، توێژێکـی کۆمەڵایەتییـان پێکهێنـاوە، زەمینەیەکـی گونجاویـان هێناوەتـە ئـاراوە، خشـتی یەکەمـی بناغـەی دروسـتکردنی بزووتنـەوەی قوتابییانـی کوردیـان دانـاوە، دەستپێشـخەرییەکانی ڕێکخسـتنی قوتابییانـی کـوردی لێکەوتـەوە.

پەراوێز:

(١) حوجـرە و قوتابخانـە ئایینییـەکان وەك قوتابخانـە سـەرەتاییەکان بـوون، بـۆ ئـەوەی منـداڵان فێـری پرەنسـیپەکانی ئاییـن و زمانـی عەرەبـی و هەندێـک بابەتـی ئاسـانی زانسـتی بن، مـەلاش ڕۆڵـی مامۆسـتای دەبینـی، بڕوانـە: شـذی فیصـل رشـو العبیـدي ، الادارة العثمانیـة في الموصـل في عهـد الاتحـادیین ١٩٠٨-١٩١٨، رسـالة ماجسـتیر مقدمـة إلى کلیـة الآداب، جامعـة الموصـل، ١٩٩٧، ص ٨٦-٩٤ ؛ بـۆ زیاتـر وردەکاریـی سـەبارەت بـەو قوتابخانانـە لـە کوردسـتان: کامیران عبدالصمـد أحمـد الـدوسکي ، کوردسـتان العثمانیـة في النصـف الاول مـن القـرن التاسـع عشر، مطبعـة وزارة التربیـة، ط١، (دهـوك، ٢٠٠٢)، ص٦٢-٦٥.

(٢) ڕوشـدییە: قۆناغـی دووەمـی خوێندنـی قوتابخانـەکان بـوو، مـاوەی خوێنـدن تێیـدا سـێ سـاڵ بـوو، دەرچووانـی قۆناغـی سـەرەتایی وەردەگیـران، هەروەهـا ئەوانـەی گەیشـتبوونە پلەیەکـی پێشـکەوتوو لـە قوتابخانـە ئیسلامییـە نەریتییـەکان، لـە بنەڕەتـدا دامەزراندنـی ئـەو قوتابخانانـە بـۆ سـوڵتان مەحمـوودی دووەمـی دەوڵەتـی عوسمانـی دەگەڕێتـەوە کـە لـە سـاڵی ١٨٣٨ دامـەزران، بڕوانـە: شـذی فیصـل العبیـدي ، س. پ، ل١١٢.

(٣) إبراهیـم خلیـل أحمـد، تطـور التعلیـم الوطنـي في العـراق ١٨٦٩-١٩٣٢، مطبعـة جامعـة الـبصرة، ط١، (البصرة، ١٩٨٢)، ص٣٠-٣٣.

(٤) کامیران عبدالصمد، س. پ، ل٧٠-٧١.

(٥) نمیر طه یاسین، بدایات حرکة التحدیث، في: موسوعة الموصل الحضاریة، ج٤، (الموصل، ١٩٩٢)، ص١٧٠.

(٦) إبراهیم خلیل أحمد، م. س، ص ٤٨ ؛ شذی فیصل العبیدي ، م. س، ص١٠٤.

(٧) صلاح محمـد سـلیم هـروري، الاسرة البدرخانیـة نشـاطها السـیاسي والثقـافي ١٩٠٠-١٩٥٠، مطبعة وزارة التربیـة، ط١، (أربیل، ٢٠٠٤)، ص١٨-١٩.

(٨) بـۆ وردەکاری بڕوانـە: ماجـد محمـد یونـس زاخـوي، الفرسـان الحمیدیـة (١٨٩١-١٩٢٣)، رسـالة ماجسـتیر مقدمـة إلى مجلـس کلیـة الاداب، جامعـة الموصـل، ٢٠٠٦.

(٩) بـۆ وردەکاری بڕوانـە: Alisan Akpinar, Asiret-Mekteb-Devlet, II Abdul Hemidin Asiret Mektebi: (1892-1907), (Istanbol ,2001).

(١٠) جليلي جليل، نهضة الأكراد الثقافية والقومية في نهاية القرن التاسع العشر وبداية القرن العشرين، ترجمة: بافي نازي ود. ولاتوكدر، دار الكاتب، ط١، (بيروت، ١٩٨٦)، ص١٨-١٩ ؛ عثمان علي ، حركة الشيخ عبدالسلام البارزاني دراسة وثائقية في الأسباب المحلية والأقليمية، في: ممتاز حيدري واخرون (إعداد)، مؤتمرالذكرى المئوية لميلاد البارزاني الخالد، مطبعة وزارة التربية، (أربيل، ٢٠٠٣)، ج١، ص٦٦-٦٧.

(4) Alisan Akpinar, op. cit. s 19.

(١١) ماجد محمد يونس ، م. س، ص٦٦ ؛ عثمان علي ، حركة الشيخ عبدالسلام البارزاني ....، ص٦٧.

(١٢) إبراهيم الداقوقي ، اكراد تركيا، دار المدى، ط١، (بيروت، ٢٠٠٣)، ص٤٧.

(١٣) جليلي جليل ، نهضة الاكراد...، ص٢٠-٢١.

(١٤) مالميسانذ ، س. پ ،ل٨.

(١٥) ماجد محمد يونس، س. پ، ل٦٦.

(١٦) ماجد محمد يونس، س. پ، ل٦٦.

(١٧) توێژەرێك ئاماژەی بەوە كردووە كە بۆ حەڤدە ساڵ بەردەوام بووە، بڕوانە: إبراهيم الداقوقي ، م. س. ص٤٧، بەڵام ڕاستييەكەی ئەوەیە كە لە ناوەرۆك باسمان كردووە..

(١٨) عباس العزاوي، تاريخ العراق بين احتلالين، مج٧، مطبعة شريعت، ط١، (لا.م، لا.ت)، ص٢٠٦.

(١٩) عبدالرزاق الهلالي، تاريخ التعليم في العراق في العهد العثماني ١٦٣٨ -١٩١٧، (بغداد، ١٩٥٩)، ص١٥٧.

(٢٠) سالنامەء دولت علية عثمانية لسنة ١٢٩٠هـ ، ص٢١١-٢١٢ ؛ سعدي عثمان حسين، ساڵنامەكانی عوسمانی و دوو زانیاری مێژوویی گرنگی تایبەت بە كورد، مەتین (گۆڤار)، ژمارە (١٣١)، كانونا ئێكێ ٢٠٠٢، دهۆك، ل٣١-٣٢.

(٢١) إبراهيم خليل أحمد، س. پ، ل٤١-٤٢.

(٢٢) سالنامه نظارت معارف عمومية ١٣١٧هـ/١٩٠١م، ص١٠٦٢-١٠٦٦، ١٠٤٢-١٠٤٣، نقلاً عن: إبراهيم خليل أحمد ، م. س، ص٤٤.

(٢٣) بڕوانە: عباس العزاوي، م. س، ص٢١-١٧٢ ؛ عبدالرزاق الهلالي ، س، پ، ل١٥ ومابعدها.

(٢٤) ساطع الحصري، مذكراتي في العراق ١٩٢١-١٩٢٧، ج١، دار الطليعة، ط١، (بيروت، ١٩٦٧)، ص١١٥-١١٦.

(٢٥) س. پ ل١١٦-١١٧.

(٢٦) سالنامەء دولت عليه عثمانيه لسنة ١٢٩٠هـ، ص٢١١-٢١٢ ؛ سعدي عثمان، ساڵنامەكانی

عـوسمانی ...، ل٣١-٣٢ ؛ محەمـەد عەبـدوڵڵا کاکە سـوور، گەشـەکردنی خوێندنی فەرمـی لە لیواکانی کوردسـتانی عێراقـدا(١٩٢١-١٩٥٣) لێکۆڵینەوەیەکـی مێژووییـە، چ ١، (هەولێـر، ٢٠٠٤)، ل ١٢.

(٢٧) بڕوانـە: سـالنامەء ولايـة الموصـل ١٣٠٨هـ، ص١٤٦ ؛ سـالنامەء ولايـة الموصـل ١٣١٠هـ، ص٢١٤ ؛ وكذلـك عبدالفتـاح علي البوتـاني ، دراسـات ومباحـث في تايـخ الكـورد والعـراق المعـاصر، مطبعـة حجـي هاشـم ، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٧)، ص٧٢.

(٢٨) عبدالفتـاح علي بوتـاني ، سـالنامات الموصـل العثمانيـة مصـدراً لدراسـة تاريـخ السـليمانية، جامعــة دهــوك (مجلــة)، العــدد (٢)، دهــوك، ٢٠٠٠، ص٥٣-٥٤.

(٢٩) سالنامەء ولاية الموصل ١٣٣٠هـ/ ١٩١٢م، ص ١١٦-١٢١ ؛ بڕوانە: شذى فيصل العبيدي ، م. س، ص١٠٧.

(٣٠) سـليمان فـيضي ، مذكـرات سـليمان فـيضي- مـن رواد النهضـة العربيـة في العـراق، تحقيـق وتقديـم : باسـل سـليمان فـيضي، ط٤، (بغـداد، ٢٠٠٠)، ص٧٣ ؛ عبدالفتـاح علي بوتـاني ، مدرسـة ١١ أذار أول مدرسـة كورديـة في مدينـة الموصـل مـع نبـذة تاريخيـة عـن التعليـم في كوردسـتان-العـراق، مطبعـة وزارة التربيـة، ط٢، (أربيـل، ٢٠٠٢)، ص٢٩.

(٣١) عبدالفتاح البوتاني ، دراسات ومباحث ...، ص١١٣- ١١٤.

(٣٢) بڕوانە: عبدالفتاح البوتاني ، مدرسة ١١ أذار أول ... ، ص ٣٢-٣٤ ؛ كاميران عبدالصمد ، س. پ، ل٦٢.

(٣٣) بـۆ ئەمـە بڕوانـە: حنـا بطاطـو ، العـراق الكتـاب الاول- الطبقـات الاجتماعيـة والحـركات الثوريـة في العهـد العـثماني حتـى قيـام الجمهوريـة، ترجمـة: عفيـف الـرزاز ، منشـورات فرصـاد، ط١، (بغــداد، ٢٠٠٥)، ص٤١.

(٣٤) بـدر مصطفـى عبـاس ، الحيـاة التعليميـة في ولايـة بغـداد ١٨٦٩م/ ١٢٨٦هـ - ١٩٠٩م/ ١٣٢٧هـ، رسـالة دكتـوراه مقدمـة إلى مجلـس كليـة الاداب، جامعـة الموصـل، ١٩٩٧، ص١٦٩- ١٧٢.

(٣٥) مەبەسـت لـە جـۆر ئـەو قوتابییانـە بـوون کـە نەیـاری دەوڵەتـی عوسمانـی بـوون و ڕێکخراوی قوتابیانیـان دامەزرانـد وەکـو: (اسـحق سـكوتي وعبداللـه جـودت ممـدوح سـليم ...وغيرهـم) کـە دواتـر باسـی ڕۆڵیـان دەکەیـن.

تەوەری دووەم

سەرهەڵدانی هۆشیاریی سیاسی و فیکریی قوتابیانی کورد

قوتابیـان و بزووتنەوەکانـی قوتابیـان لـە زۆربـەی وڵاتانـی جیهـان ڕۆڵـی گرنگییـان هەبـووە، ئـەوان زۆر شۆڕشـی گرنگیـان لەنێـو کۆمەڵگەکانیانـدا بەرپاکـردووە و هەندێـک حکومەتیـان ڕووخانـدووە، زۆربـەی ئـەو ڕووداو و پەرەسـەندنە گرنگانـەی ئـەو دەوڵەتانـە بـە سـایەی ئـەوان بـووە، ڕێکخراوەکانـی قوتابیـان و دیدەوانـی ڕۆڵیـان هەبـووە لـە گەشـەکردنی بزووتنـەوە نیشـتمانییەکان لـە زۆر لـە دەوڵەتانـی جیهانـدا، مێـژووی وڵاتانـی جیهـان، بەتایبەتـی وڵاتانـی جیهانـی سـێیەم پڕیەتـی لـەم نموونانـە[1].

قوتابیانـی کـورد و بزووتنەوەکانـی قوتابیانـی کـورد لـەم ڕۆڵانـە بـێ بـەش نەبـوون، ئەوان بەشـداریی کاریگەریـان هەبـوو لـە جووڵانـدن و بەردەوامبوونـی بزووتنـەوە ناسیۆنالیسـت و ڕزگاریخـوازەکان لـە کوردسـتاندا. لـە کۆتایـی سـەردەمی عوسمانیـدا قوتابیانـی کـورد ڕێکخسـتنەکانی قوتابیـان پێکهێنـا بـۆ کاراکردنـی بزووتنـەوە سیاسـییەکان و ئەنجامدانـی گۆڕانکارییەکان لەنێو دەوڵەتی عوسمانی، بە ئاراستەی کارکردن لەپێناو ڕزگاری و سەربەخۆیی کوردسـتان. شـایانی باسـە چالاکیـی قوتابیـان و ڕۆشـنبیرانی کـورد سـەرەتا لـە ئەسـتەنبوڵی پایتەختـی عوسمانـی دەسـتی پێکـرد، دواتـر بـۆ شـارەکانی دیکـە گواسترایەوە، هـەوڵ دەدەین بـەدوای ڕەگوڕیشـەی ئەم بزووتنەوانـەی قوتابیاندا بگەڕێیـن: ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەوڵی داوە بگاتـە ئاسـتی شارسـتانیی ئەوروپا، بۆیە چەندیـن قوتابخانە و پەیمانگەی لە ئەسـتەنبوڵ کـردەوە، هەروەهـا چەندیـن قوتابـی نـاردە ئەوروپـا بـۆ خوێنـدن، ئـەو گەنجە کوردانـەی لەم قوتابخانانـە دەرچووبـوون، سـەرەتا توێژێکـی سـادەیان پێکهێنـا، سـەرباری ئەمـەش؛ پشـکیان هەبـوو لـە فەرمانگـە و کارگێڕییەکانـی حکومـەت و سـوپا و پزیشـکیدا، پەرەسـەندنی ڕێژەیی ڕۆشـنبیریی ئـەم توێـژە گەنجـەی کـورد و هوشـیارییان هانـدەر بـوو بـۆ پرسـیار لەخـۆ کـردن، بۆیـە ئاوڕیـان لـە زمـان و مێـژوو و کولتـووری گەلـی کـورد دایـەوە.

توێژێکـی سیاسـی و ڕۆشـنبیر لـە نێـو کۆمەڵگـەی عوسمانـی هەڵکـەوت، بەتایبەتـی لەسـەردەمی هـەردوو سـوڵتان عەبدولحەمیـد(١٨٣٩-١٨٦١) و عەبدولعەزیـز(١٨٦١-١٨٧٦)،

گۆڕانکاریی گەورە لە دەوڵەتی عوسمانی ڕوویدا، بیرۆکەی دامەزراندنی ڕێکخراو و کۆمەڵەی سیاسی لەناو دەوڵەت و دەرەوەدا گەڵاڵە بوو، ئەمەش لە ئەنجامی خوێندنی قوتابیانی عوسمانی لە دەوڵەتانی ئەوروپی[٢]. بۆ نموونە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا وەزیری دەوڵەتی عوسمانی کۆمسیار لە سوید شەریف پاشا[٣] داوای لە دەسەڵاتدارانی عوسمانی کرد، قوتابیان بۆ سوید بنێرێت، تاکو فێری زانست بن و ئاگاداری پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان و بارودۆخی گشتیی ئەو وڵاتە بن[٤]. خوێندنی قوتابیانی عوسمانی لە دەوڵەتانی ئەوروپا فاکتەر بوو بۆ ئەوەی زۆربەیان بکەونە ژێر کاریگەریی فیکر و کولتووری ئەو وڵاتانە و گواستنەوەیان بۆ وڵاتانی خۆیان، تاکو لە بواری سیاسەت و ڕێکخستە سیاسییەکاندا کاری پێبکەن، ئەمەش بووە هۆی هاتنەکایەی جۆرێك لە ڕێنیسانسی فیکری و سیاسی لە دەوڵەتی عوسمانیدا.

سێ ئاراستەی فیکری لەنێو دەوڵەتی عوسمانیدا لەم سەردەمە درەنگەی حوکمڕانیی عوسمانیدا پەیدا بوون، کە بریتی بوون لە: ناسیۆنالیست، عوسمانی، ئیسلامی. ئاراستەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە ناسیۆنالیستی و ئایینی زیاتر دەرکەوت، ئەمەش لەبەر ئەوەی لە چوارچێوەکەیدا ئاراستەی دیکەی فیکری هەبوون، کە: ئایینی، نەتەوەیی، کەمە نەتەوەیی بوون [٥]، بە تایبەتیش تێکەڵییەك لەو فیکر و ئاراستانە کە خوازیاری دەستوور و ئازادییەکانن.

لە چارەگی کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم، بە دیاریکراویش لە ساڵی ١٨٧٨ کاتێك سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم(١٨٧٦-١٩٠٩) دەستووری بڕیاردا، جۆرێك لە ئازادی دابینکرا، بەڵام ئەمە درێژەی نەکێشا، سوڵتان پاشگەز بووەوە، ئەمەش بووە هۆی پەیدابوونی سێ جۆری ڕێکخراو لە سەردەمی ئەودا، جۆری یەکەم: کۆمەڵە نهێنییەکان کە لەنێو قوتابخانە و پەیمانگە زانستییەکاندا پێکهێنران، ئەو قوتابیانەی دەگرتەوە کە لەو شوێنانە دەیانخوێند و یانیش نەیاندەخوێند، جۆری دووەم: ئەو حزب و یەکێتییانە بوون کە لە جنێڤ و پاریس و قاهیرە پێکهێنرابوون، بەڵام جۆری سێیەم: ئەو کۆمەڵە نهێنییانە بوون کە لەنێو سوپای عوسمانیدا گەڵاڵە بوون [٦]. ئەوەی گرنگە لەو ڕێکخستنانە؛ جۆری یەکەمە کە نیشانەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی تێدا بەرجەستە بوو، ئەوانەی لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم پەیدا بوون لە ئەنجامی بڵاوبوونەوەی فیکری نوێ: (ئازادی، برایی، یەکسانی، ناسیۆنالیستی) لەناو قوتابخانەکانی عوسمانیدا، ئەمەش

لـە ئەنجامـی دەسـتتێوەردانی کاروبـاری ناوخۆ لەلایـەن دەوڵەتانی ئەوروپـاوە و بەرکەوتنی عوسمانییـەکان بـەو فیکـرە ئازادانـەی ئەوروپـا [٧].

هــەر زوو توێــژی قوتابیــان ئــەم فیکـر و چەمکانەیـان قۆسـتەوە، دەسـتیان کـرد بـە بەرهەڵسـتیکردنێکی ڕێکخـراو دژی سـوڵتان، لـە سـاڵی ١٨٨٩ چـوار قوتابـی لـە کۆلێجـی پزیشــکیی ســەربازی لــە ئەســتەنبوڵ دەستپێشــخەرییان کــرد بــۆ پێکهێنانــی ناوکــی کۆمەڵەیەکـی نهێنـی بـە ناوی(یەکێتیـی عوسمانـی) کـە بناغەیـەك بـوو بـۆ (کۆمەڵـەی ئیتیحــاد و تەرەقــی)[٨]، دوو کوردیــان تێــدا بــوو: ئیســحاق ســکوتی دیاربەکــری[٩] و عەبــدوڵلا جــەودەت[١٠]، دووەکــەی دیکەیــش: ئیبراهیــم تیمــۆ کــە ئەلبانــی بــوو، محەمـەد ڕەشـید چەرکس بـوو[١١] . ئـەو چـوار قوتابییـە تـەوەرەی کۆمەڵەکـە بـوون، کـە دواتـر قوتابیـی دیکەیشـی هاتنـە پـاڵ، لەوانـەش قوتابیـی تـورك، ئەوانـە کۆمەڵەیەکـی ئۆپۆزســیۆنیان پێکهێنــا، دژی حوکمڕانیــی ســتەمکارانەی ســوڵتان عەبدولحەمیــد خەباتیــان کــرد[١٢]، کــە هەوڵــی دەدا پارێــزگاری لــە ئیمپراتۆریەتــە هەرەســهێناوەکەی بــکات لــە ڕێــی بەکارهێنانــی ئاییــن وەك ئامرازێــك بــۆ کۆکردنــەوەی نەتــەوەکان لــە چوارچێــوەی دەوڵەتــی عوسمانــی و بانگەشــە بــۆ بەنــاو زانکــۆی ئیسلامــی[١٣]، بزاڤــی بڵاوکــراوە و ئازادییەکانــی بەرتەســك کــردەوە و ڕۆژنامەکانــی داخســت، نەیهێشــت هەندێـک چەمـك و زاراوە دەستاودەسـت بـکات [١٤]. ئـەو وەك نەخۆشـییەکی کوشـندە بـۆ ئیمپراتۆریەتییەکـە سـەیری ناسیۆنالیسـتی دەکـرد [١٥]، لـەم چوارچێوەیـەدا سـوڵتان سیاســەتی ســتەمکاری لەنــاو دەوڵەتــی عوسمانــی پەیــڕەو کــرد، ئەمــەش وای لــە قوتابیانـی کـورد کـرد لـە دەرەوە دژایەتیـی سـوڵتان بکـەن، بۆیـە ئیسـحاق سـکوتی و عەبـدوڵلا جـەودەت لەگـەڵ قوتابیانـی دیکـە، سـاڵی ١٨٩٦ ڕێکخراوێکیـان لـە جنێـڤ دامەزرانــد بــە نــاوی حزبی(شۆڕشــگێڕی عوسمانــی)[١٦].

لەلایەکـی دیکـەوە؛ دەبینیـن، ئـەو فیکـرە ناسیۆنالیسـتییە و چەمکـە تازانـە لەنێـوان سـەرکردەکانی کـورد بڵاوبوونەتـەوە. شـێخ عوبەیـدوڵلا نەهـری ئـەو زاراوە ئەوروپیانـەی لــە نامەکانیــدا بەکارهێنــاوە، وەك: (ئــازادی، برایــی، یەکســانی، ناسیۆنالیســتی) کــە خەریکــی هەوڵــی دامەزراندنــی قەوارەیەکــی ســەربەخۆی کــوردی بــوو[١٧] لەنێــوان ســاڵی ١٨٧٩-١٨٨٠[١٨]. دواتـر هەڵکشـا تـا چەندیـن سـەرکردەی دیکـەی گرتـەوە، وەك: عـوسمان بـەگ و حوسـێن کەنعـان کـە بـاسمان کـرد، ئەمـەش بـووە هـۆی کردنـەوەی

قوتابخانەکانی(عەشــیرەت مەکتەبلــەری)، کــە پەرەســەندن و دامەزراندنــی فیکــری ناسیۆنالیســتی لەنێــو قوتابیانــی کــوردی بــەدوادا هــات.

ئـەو گۆڕانـکاری و پەرەسـەندنانەی دەوڵەتـی عوسمانـی لـە کۆتایـی سـەدەی نۆزدەیـەم و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەم چەندیـن ئاکامیـان لـێ کەوتـەوە، لەوانـە سـەرهەڵدانی توێژێکــی قوتابیــان کــە کەوتبوونــە ژێــر کاریگەریــی فیکــری تــازەی ناسیۆنالیســتی و ئــازادی و یەکســانی، قوتابیانــی کوردیــش لــە پێشــەوەی ئــەو توێــژە بــوون، ئــەوان یەکەمیــن کــەس بــوون ڕێکخراوێکــی سیاسـیی ئۆپۆزسـیۆنیان دژی ڕژێمـی سـتەمکاریی حەمیــدی پێکهێنابــوو، مەبەســتمان کۆمەڵــەی ئیتیحــاد و تەرەقییــە.

أ. سەرەتاکانی ڕێکخستنی قوتابیانی کورد لەم ماوەیەدا

بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد بەرهەمــی هەمــوو بزووتنــەوە سیاســییەکانی کــوردە کــە خــۆی لــە ڕێکخــراو و کۆمەڵــە و حزبــە کوردییەکانــی ئــەو ســەردەمەدا دەبینییــەوە، هەندێــک ســەرچاوە پێیــان وایــە، یەکــەم ڕێکخــراوی کــوردی لــە ســاڵی ١٨٨٠ دروســت بــووە، مەبەســتیان لەمــەدا ئــەو کۆنگرەیەیــە کــە شــێخ عوبەیــدوڵڵا نەهــری گرێیــدا [١٩] و(٢٢٢) کەسـایەتیی باڵادەسـت لـە پیاوماقـووڵ و پیاوانـی ئایینـی و سـەرۆك عەشـیرەتەکان لـە سـەرجەم ناوچەکانـی کوردسـتان تێیـدا ئامـادە بـوون [٢٠]، ئــەم کۆنگرەیــە لــە بەڵگەنامــە و ســەرچاوە مێژووییــەکان بــە چەندیــن نــاو پێناســە کــراوە[٢١]. وێــڕای ئــەو تەکەتتولــە ســەرکردایەتیی شۆڕشــی ســاڵی ١٨٨٠ی کــرد، کــە بــووە هــۆی گەشــەکردن و پەرەپێدانــی هۆشـیاریی نەتەوەیـی بـەرەو کاری هاوبـەش و ڕێکخــراو لــە کوردســتان[٢٢]، بــەڵام لــە تەکەتتولێکــی عەشــایری زیاتــر نەبــوو.

بۆیــە دەتوانیــن بڵێیــن: یەکــەم ڕێکخــراوی سیاســیی کــوردی لــە ســەرەتای ســاڵی ١٩٠٠ بـە نـاوی (کۆمەڵـەی عـەزم و هێـزی کوردسـتان) دامـەزراوە[٢٣]، ئـەم کۆمەڵەیـەش لەلایــەن فکــری ئەفەنــدی دیاربەکــری لــە ئەســتەنبوڵ دامــەزرا [٢٤]، دواتــر ژمارەیەکــی زۆری قوتابیـان و ڕۆشـنبیرانی کـورد دانیشـتووی ئەسـتەنبوڵ هاتنـە ڕیزییـەوە[٢٥]، بـەڵام دەسـەڵاتدارانی عوسمانـی لـە سـاڵی ١٩٠٤ ئـەم کۆمەڵەیـان داخسـت[٢٦]، هـەر چەنـدە چالاکییەکانــی بــۆ لایەنــی ڕۆشــنبیری بــوو.

دوای کودەتـا دەسـتوورییەکەی سـاڵی ١٩٠٨ بـە سـەرۆکایەتیی کۆمەڵـەی ئیتیحـاد

و تەرەقی سەرلەنوێ ژیانی سیاسی و حزبی بووژایەوە، ئەمەش دەرفەت بوو بۆ پێکهێنانی کۆمەڵە و ڕێکخراو لە هەموو ناوچەیەکی ئیمپراتۆرییەت [٢٧]، بۆیە کورد بە فەرمی لە ئەیلوولی ١٩٠٨ لە ئەستەنبوڵ کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی(کرد تعاون وترقي جمعيتي) دامەزراند[٢٨]، کۆمەڵەی ڕۆشنبیریی سیاسی چەندین لقی لە ناوچە جیاوازەکانی کوردستان کردووەتەوە بەبەشداریی قوتابیان و توێژی کۆمەڵایەتی دیکە. لە هەمان ساڵدا کۆمەڵەی بڵاوکردنەوەی مەعاریفی کوردی دامەزرا کە ئەدەبی و پەروەردەیی بوو و کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی پاڵپشتی دەکرد، توانی قوتابخانەیەکی کوردی لە ئەستەنبوڵ بۆ فێرکردنی قوتابیانی کورد بکاتەوە[٢٩].

(بەهاری ئەستەنبوڵ) زۆری نەخایاند، ئاراستەی پەڕگیری نەتەوەپەرستیی تورکی(تۆرانی) لە کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی جڵەوی حوکمی گرتە دەست، دەستیان کرد بە تەنگەتاوکردن و چەوساندنەوەی نەتەوەکانی دیکە، لەم چوارچێوەیەدا بڕیارێکیان دەرکرد بە هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان، دواتر دەستگیرکردنی ناسیۆنالیستخوازانی کورد، ئەمەش بووە هۆی سەرهەڵدانی بۆشاییەکی ڕێکخستن کە دوو ساڵ بەردەوام بوو[٣٠] . وای کرد توێژی قوتابیانی کورد هەوڵ بدات خۆی ڕێکبخاتەوە بۆ پڕکردنەوەی ئەم بۆشاییە، بۆیە چەندین ڕێکخراوی قوتابیان دامەزران، کە ئامانجگەلی پیشەیی و پەروەردەیی و نەتەوەییان هەبوو.

١. کۆمەڵەی قوتابیانی کورد

دوای ئەوەی حکومەتی ئیتیحاد و تەرەقی لە ٢٣ی ئابی ١٩٠٩ یاسایەکی دەرکرد تایبەت بە داخستنی هەموو کۆمەڵە و ڕێکخراوە سیاسییەکان[٣١]، قوتابیانی نەتەوەکانی غەیری تورك داوای دامەزراندنی کۆمەڵە و یانەی قوتابیانیان کرد، ئەوە بوو قوتابیانی عەرەب (المنتدى الأدبي والجمعية العربية الفتاة) یان دامەزراند[٣٢]، هەروەها ئەلبانەکان (ئەرنائووت) کۆمەڵەی (باشکیم)یان دامەزراند[٣٣]، هەر لەم چوارچێوەیەدا قوتابیانی کورد کۆمەڵەی قوتابیانی کوردیان لە دواناوەندی سوڵتانیە[٣٤] لە شاری خەربووت(العزيز) دامەزراند[٣٥]، ئەمەش بە دەستپێشخەریی

محەمــەد نــوری دێرســمی بــوو[٣٦] بــە هاوکاریــی قوتابی(نەجیــب دێرســمی)[٣٧]، کــە دواتــر ئەمانــەش چوونــە پاڵیــەوە: حەیــدەر کــوڕی تەیمــور ئاغــا، جەعفــەر، قارەمــان، جەمیـل پاشـا زادە کەمـال، نەجیـب خانـزاد، غالـی، شـوکری، ئەحمـەد نافیـز[٣٨]. سـەرەتا ئــەم کۆمەڵەیــە بریتــی بــوو لــە یەکێتیــی قوتابیــان، بــەڵام دواتــر گــۆڕا بــۆ کۆمەڵــەی قوتابیانــی کــورد، دوای ئــەوەی ژمارەیــەك قوتــابی هاتنــە نــاو کۆمەڵەکــە [٣٩].

ئامانجەکانی کۆمەڵەی قوتابیانی کورد جەختیان لەوانە دەکردەوە:

١. ناردنی قوتابیان لە ڕێی نێردەی زانستییەوە بۆ دەرەوە.
٢. بەهێزکردنی پەیوەندیی نێوان قوتابیانی کورد.
٣. کارکردن بۆ هاندانی کردنەوەی قوتابخانەی زۆر لە کوردستان.
٤. پەروەردەکردنی قوتابیانی کورد بە بیروهزری پاکی نەتەوەیی[٤٠].

ســەرچاوەکانی بەردەســت بــە وردی ئامــاژە بــۆ ســاڵی دامەزراندنــی کۆمەڵەکــە ناکــەن، بــەڵام بــاس لــەوە دەکــەن کــە بــە فراوانبوونــی چالاکییەکانــی کۆمەڵەکــە، ڕووبــەڕووی هەندێــک لــە کەســانی پەڕگیــری دامــەزراوە حکومییــەکان بووەتــەوە[٤١]، چونکــە حکومــەت سیاســەتێکی ســەرکوتکارانەی پەیڕەوکــرد لەهەمبــەر نەتەوەکانــی ئــەو کاتــی غەیــری تــورك، ئەمــەش لــەو وتارانــە دەردەکەوێــت کــە هەندێــک ڕۆژنامــەی تورکــی وەك ڕۆژنامەی(تەنیــن) بڵاویــان دەکــردەوە، کــە تێیانــدا هاتبــوو: "ئێمــە کێشــەی کەمایەتییــەکان لــە دەوڵەتــی بــاڵادا ڕیشــەکێش دەکەیــن"[٤٢]، ئەمــەش زیاتــر کــوردی تــووڕە کــرد، بەتایبەتیــش توێــژی ڕۆشــنبیر و قوتابیــان، لــەم چوارچێوەیــەدا کۆمەڵــەی قوتابیانــی کــورد چالاکییەکانــی چڕکــردەوە، دەســەڵاتدارانیش هەســتیان بــەوە کــرد کــە ئەمــە مەترســییە، لەبەرئــەوە ئــەو قوتابییانــەی دوورخســتەوە و لــە قوتابخانــەی ســوڵتانییە دەریکــردن کــە کۆمەڵەکــەی تێــدا دامەزرابــوو، بۆیــە محەمــەد نــوری دێرسـیمی لـە سـاڵی ١٩١١ پەنـای بـردە بـەر ئەسـتەنبوڵ[٤٣]، ئەمـەش بەڵگەیـە لەسـەر ئــەوەی ئــەم کۆمەڵەیــە پێــش ئــەو مێــژووە دامــەزراوە، لەبەرئــەوە دەتوانیــن بڵێیــن کۆمەڵــەی قوتابیانــی کــورد یەکــەم ڕێکخــراوی قوتابیانــی کــوردە کــە لــە شــارێکی کــوردی دادەمەزرێــت، هەمــوو ئەندامانیــش کوردبــن.

٢. کۆمەڵەی (هێڤی)ی قوتابیانی کورد(کورد طلبه هیوی جمعیتی) [٤٤]

ئـەم کۆمەڵەیـە لـە سـاڵی ١٩١٢ لـە پەیمانگـەی کشـتوکاڵیی ئەسـتەنبوڵ[٤٥] لەلایـەن کۆمەڵێـك قوتابیــی چالاکــی کــوردەوە دامــەزرا[٤٦]، هەندێـك یاساناسـیش بەشـدارییان لـە دامەزراندنیـدا کـرد[٤٧]. دیـارە ئەمـەش بـۆ سـوودوەرگرتن بـووە لـە شـارەزاییان لـە بـواری دانانــی پرۆگـرام و وەدەسـتهێنانی مۆڵەتــی فەرمیــی لــە دەسـەڵات، تاکـو ئـەم کۆمەڵەیـە چالاکییەکانـی خـۆی بـە ئـازادی ڕاپەڕێنێـت.

لـە دامەزرێنـەرە ناسراوەکانـی ئـەم کۆمەڵەیـە: خەلیـل خیالـی موتکـی[٤٨]، قـەدری جەمیـل پاشـا [٤٩]، فوئـاد تەمـۆ[٥٠] خەڵکـی وان، جـەڕاح زادە زەکـی بـەگ دیاربەکـری[٥١]، عومـەر جەمیـل پاشـا بـە شـێوەیەکی کاتـی، تـا کاتـی بەسـتنی کۆنگـرە سـەرۆکایەتیی کۆمەڵەکـەی کـرد[٥٢].

زۆربـــەی قوتابیانـــی کـــورد، ئەوانـــەی لـــە ئەســـتەنبوڵ دەیانخوێنـــد، هاتنـــە پـــاڵ کۆمەڵەکـەوە، کـە خەڵکـی ناوچـە جیاجیاکانـی کوردسـتان بـوون، ژمارەیـان لەنێـوان (١٥٠-٢٠٠) قوتابـی بـوو، دواتـر ژمارەیـان زیاتـر بـوو تـا گەیشـتە (٥٠٠) ئەنـدام[٥٣]، لەوانــە : مســتەفا ڕەشــاد، عەبدولقــازی، ســاڵح واســف بەدرخــان لــە دیاربەکــر، تاهیــر عەلـی لـە خربـووت، کەسێك بـە نـاوی فوئـاد، شـاعیر عەبدولڕەحمان ڕەحیـم هـەکاری، خەمـزە لـە موکـس، کەمـال فـەوزی و براکـەی، زیـا وەهبـی و نەجمەدیـن حوسـێن لـە کەرکـووك، عەبدولکەریـم لـە سـلێمانی، مسـتەفا شـەوقی لـە مهابـاد، محەمـەد مهـری لـە سـنە، بابـان زادە، عەزیـز و شـەفیق لـە ئارفـاس[٥٤]، سـاڵح بەدرخـان[٥٥]، زەکـی بـەگ لـە قوتابیانــی قوتابخانــەی کشــتوکاڵ[٥٦].

کۆمەڵـەی هێڤـی وەك قوتابخانەیـەك بـوو بـۆ گەشـەکردنی هەسـتی ناسیۆنالیسـتیی لاوانــی کــورد لــە کوردســتان، بــووە مایــەی ســەرنجیان کــە بــەردەوام نامەیــان بــۆ دەنـارد[٥٧]. ئـەو ڕێکخـراوەی قوتابیـان تەنیـا بـۆ کوردسـتانی عوسمانـی نەبـوو، بەڵکـو دوو لــە ئەندامەکانــی خەڵکــی کوردســتانی ڕۆژهەڵاتــی ســەر بــە دەوڵەتــی قاجــاری بــوون، کــە بریتــی بــوون لــە: محەمــەد مهــری و مســتەفا شــەوقی.

چالاکییەکانــی کۆمەڵەکــە فــراوان بــوون و چەندیــن لقــی لــە نــاوەوە و دەرەوەی کوردسـتان کـردەوە، لەوانـە لقێـك لـە شـاری بەدلیـس[٥٨] و لقێکـی دیکـە لـە قوتابخانـەی دواناوەنـدی لـە ئـەرزەڕوم بـە سـەرۆکایەتیی تەیـب عەلـی[٥٩]، بەڵگەنامەیەکـی سـاڵی

١٩١٤ی بەریتانیا ئاماژە بەوە دەکات کە لقێکی دیکەی کۆمەڵەکە لە مووسڵ کرایەوە، لەم بەڵگەنامەیەدا هاتووە، قوتابیانی کورد کۆمەڵەیەکی قوتابیانیان لە مووسڵ دامەرزاندووە، ئەم کۆمەڵەش بە ناوی(لیك سێی ئیڤی) بوو، هەروەها بەپێی بەڵگەنامەکە هیچ بڵاوکراوە یان ڕۆژنامەیەکی تایبەت بە خۆی دەرنەکردووە[٦٠].

بزووتنەوەی قوتابیانی کورد گەیشتە ئەوروپا لە ڕێی کردنەوەی چەند لقێکی کۆمەڵەی هێڤی لە شارەکانی دیکەی ئەوروپا، کاتێك قەدری جەمیل پاشا چووە سویسرا ساڵی ١٩١٣ بۆ تەواوکردنی خوێندن لقێکی کۆمەڵەکەی لەوێ دامەزراند، ئەوە بوو قوتابیان کە لەوێ دەیانخوێند، هاتنە ڕیز لقی ئەو کۆمەڵەوە[٦١].

چالاکیی کۆمەڵەکە تەنیا لەو لقەی ئەوروپا نەوەستا، بەڵکو گەیشتە شارەکانی دیکەی ئەوروپا، لە لۆزان هەردوو برا ئەکرەم جەمیل و شەمسەدین جەمیل پاشا لەگەڵ ڕەجان نەزهەت و سەلیم سابت درێژەیان بە چالاکی دا[٦٢]. شایانی باسە عومەر جەمیل پاشا بوو بە یەکەمین سەرۆکی لقەکانی کۆمەڵەی هێڤی لە ئەوروپا، بەتایبەتی لقەکانی: جنێڤ و لۆزان و میونیخ [٦٣] کە ڕۆڵی هەبوو لە ناساندنی کێشەی کورد بە ڕای گشتیی ئەوروپا و کۆکردنەوەی قوتابیانی کورد لە ئەوروپا [٦٤].

کۆمەڵەی هێڤی پشتی بە ئابوونە و هاوکارییەکانی کوردانی دەوڵەمەند و پیاوماقووڵان بەستبوو، بۆ نموونە سەرۆکی عەشیرەتی موداکان (حاجی مووسا بەگ)، ئەو هاوکارییە دارایییەی لێی دەویست کاتێک هەر یەك لە قادری جەمیل و فوئاد تەمۆ دیداریان لەگەڵ کرد، گوتی: "ئەو کۆمەڵەیەی قوتابیانی کورد دایانمەزراندووە، ئەگەر کورد ئاگردانێك دروست بکات، دەبێ ئێمە سووتەمەنی بین"[٦٥].

هێڤی لە ساڵی ١٩١٣ گۆڤارێکی بە ناوی (ڕۆژی کورد)، بە زمانی کوردی و تورکی دەرکرد، بۆ ئەوەی ببێتە زمانحاڵی خۆی[٦٦]. هەروەها کۆمەڵەکە یەکەمین کۆنفرانسی خۆی لە ساڵی ١٩١٣ لە ئەستەنبوڵ ئەنجامدا و نوێنەرانی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان بەشدارییان لە کۆنفرانسەکەدا کرد. مەمدوح سەلیم[٦٧] کە بوو بە سکرتێری کۆمەڵەکە، لە کۆنفرانسەکەدا وتارێکی پێشکەش کرد، تیایدا ڕەخنەی لە ڕۆڵی سەرکردەکانی کورد گرت، کە وازیان لە جێبەجێکردنی ئەرکە نەتەوەییەکانیان هێناوە[٦٨]. هەروەها فەوزی بەگ (نوێنەری دیاربەکر) داوای لە قوتابیان و گەنجانی کورد کرد، گرنگی بە پرسە زانستییەکان بدەن و خۆیان نەخەنە ناو پرسە سیاسییەکانەوە، بەڵام بەشێک لە

بەشداربووانی کۆنفرانسەکە ناڕەزایەتیان بەرامبەر ئەوە دەربڕی و ڕایانگەیاند، دەبێت قوتابیان و گەنجانی کورد بۆشایی سیاسی پڕبکەنەوە[٦٩]. ئەگەر ئەم باسانە لەناو کۆنفرانسی قوتابیاندا ئاماژە بە هەر شتێک بکەن، ئەوە ئاماژەیە بۆ ڕۆحی دیموکراسی و جیاوازیی بیروڕا لە نێوان قوتابیانی کورددا، جگە لەوەش بانگەوازی قوتابیانی کورد بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە سیاسییە، گوزارشت لە ئامادەیی ئەوان دەکات بۆ جێبەجێکردنی ئەرکی نەتەوەیی خۆیان، جگە لە ئەنجامدانی ئەرکی پیشەییان.

دیارە دەسەڵاتدارانی عوسمانی؛ بە چالاکییە نەتەوەییەکانی قوتابیانیان زانیوە، دوابەدوای ئەو کۆنفرانسە، ئەندامانی کۆمەڵەی ناوبراویان دەستگیر کرد و ڕادەستی دادگایان کردن، پاشان ڕەوانەی بەرەکانی شەڕ[٧٠]. دوای هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهان لە ساڵی ١٩١٤، بە بیانووی لادان لە ئامانجە ڕاگەیەندراوەکانیان، کۆمەڵەکە لە ماوەی جەنگدا لە کارەکانی وەستێنرا[٧١].

ژیانی حزبایەتی و سیاسی دوای کۆتاییهاتنی جەنگ لە ساڵی ١٩١٨ دووبارە بووژایەوە، بەتایبەتی کە ناوچەکە بەرزبوونەوەی هەستی ناسیۆنالیستی بەخۆیەوە دی، بۆیە کوردیش وەک سەرجەم گەلانی ناوچەکە، دەستپێشخەری کرد بۆ قۆستنەوەی ئەو دەرفەتەی لەناو ئیمپراتۆریەتی هەرەسهێنراوی عوسمانی دروست بووە[٧٢]. کۆمەڵەی هێڤیی قوتابیان لە ساڵی ١٩١٩ بە سەرۆکایەتیی ئاسف بەدرخان جارێکی دیکە کارابووەوە و ئەکرەم جەمیل پاشا وەک سەرۆکی فەخری هەڵبژێردرا[٧٣]. کۆمەڵەکە کۆنگرەی دووەمی لە ساڵی ١٩٢١ لە ئەستەنبوڵ بەست[٧٤]، هەروەها گۆڤاری "ژین"ی وەك زمانحاڵ دەرکرد، کە دواتر بوو بە ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانە[٧٥].

شایانی باسە ئەم کۆمەڵەیە ڕۆڵی خۆی لە گۆڕەپانی سیاسی و نەتەوەیی کورد دەگێڕا، بەو پێیەی لەگەڵ ڕەوتە سیاسییەکانی دیکەی کورددا بەشداریی کرد، کە داوای پێکهێنانی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردییان دەکرد، بە هاوکاریی هاوپەیمانان[٧٦]. بەڵگەنامەیەکی بەریتانی ئاماژە بە بروسکەیەك دەکات کە سەرکردەی هەندێك لە کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان بۆ پەرلەمانی بەریتانیایان ناردووە، لەنێویاندا کەسایەتییەک بەناوی(سەبری)[٧٧] بەو پێیەی سەرۆکی ڕێکخراوی هێڤیی قوتابییانە لەپاڵ سەرکردەکانی دیکەی ڕێکخراوە کوردییەکان، وەك: ئەمین عەلی بەدرخان جێگری سەرۆکی کۆمەڵەی ناوەندی کورد، مەمدوح سەلیم سکرتێری گشتیی حزبی دیموکراتی

کـورد، کەمـال فـەوزی بـە نـاوی ڕۆژنامەگەریـی کـوردی، (باقـی) سـەرۆکی کۆمەڵـەی بڵاوکردنـەوەی زانیاریـی کـورد. لـە بەڵگەنامەکـەدا هاتـووە: ئێمـە وەك نوێنەرانـی ڕێکخـراوە سیاسـییە کوردییـەکان لـە خـوارەوە واژوومـان کـردووە، لـە جیاتـی کـورد لە دڵمانەوە هەسـتی سوپاسـگوزاری دەردەبڕیـن بـە بۆنـەی دەرکردنـی لێدوانەکەتـان[٧٨] بـۆ یەکـەم جـار لـە ٢٥ی شـوبات تێیـدا ڕزگارکردنـی گەلـی کـورد ڕادەگەیەنـن، ئێـوەی بەڕێـز دڵنیـا دەکەینـەوە کـە ئێمـە شـایەنی متمانـەی دەوڵەتانـی هاوپەیمانیـن و داوای هاوکاریـی حکومەتـی بەریتانیـا دەکەیـن بـۆ کـورد بـۆ گەشـەپێدانی وڵاتەکەمـان[٧٩] . ئەمـەش ئاماژەیـە بـۆ ئـەوەی زۆربـەی هێـزە کوردییـەکان لـەو قۆناغـەدا دەرک بـە پێویسـتیی دامەزراندنـی پەیوەندییەکـی پتـەو دەکـەن، ئـەم بەڵگەنامەیـە هەروەهـا نیشـانی دەدات، پەیوەندییەکانـی نێـوان ڕێکخـراوە سیاسـییەکان و قوتابییانــی کــورد گەیشــتووەتە قۆناغێکــی پێشــکەوتووی هەماهەنگــی و هاریـکاری لەسـەر پرسـە نەتەوەیـی و چارەنووسسـازەکان بـۆ کـورد و کێشـەکەیان.

سـەبارەت بـە پەیـڕەو و پڕۆگرامـی کۆمەڵـەی هێڤـی، دەقەکانـی نەدۆزراونەتـەوە، بەڵام هەندێـک بابەتـی پرۆگرامەکەمـان دەسـتکەوت، کـە یەکێـک لـە ئەندامانـی کۆمەڵەکـە (مەمـدوح سـەلیم) لە یەکێک لە ژمـارەکانی گۆڤاری (دیاری کوردسـتان) بڵاوی کردبووەوە[٨٠]، بەمەبەسـتی نیشـاندانی ناسـنامەی ڕەسـەنی (هیـوی) هێڤـی و ئـەم ماددانـەش بریتیـن لـە:

ماددەی دووەم - ئامانج و مەبەستەکانی پێکهێنانی کۆمەڵەکە بەم شێوەیەن:

أ. یەکترناسـین لـە نێـوان قوتابیانـی کـورد و دامەزراندنـی پەیوەندیـی برایەتـی و یەکڕیـزی لـە نێوانیانـدا.

ب. هەوڵـدان بـۆ چاکسـازی لـە زمـان و ئەدەبـی کوردیـدا و هەوڵـدان بـۆ تۆمارکردنـی لـە کۆنگـرەی دووەمـی کۆمەڵەکـەدا لـە سـاڵی ١٩٢١دا، ئـەم بڕگەیـەی خـوارەوە زیادکـرا: "تۆمارکـردن و کۆکردنـەوەی مێـژوو و جوگرافیـای کـورد".

ج. ئاسانکاریی ڕێگا بۆ قوتابیانی کورد کە دێنە ئەستەنبوڵ، بۆ ئەوەی لەوێ بخوێنن.

د. یارمەتیدانـی قوتابیانـی هـەژار و دانانیـان لـە قوتابخانـە گونجـاوەکان. (لـە کۆنگـرەی دووەمـی سـاڵی ١٩٢١ ئـەم بابەتـە زیـاد کـرا: "ناردنـی قوتابیانـی کـورد بـۆ ئەوروپـا بـۆ تەواوکردنـی خوێنـدن."

ه. پوختەکـەی، هەوڵـدان بـۆ بەرزکردنـەوەی ئاسـتی پەروەردەیـی و تەواوکاریـی کۆمەڵایەتیـی کـورد.

مـاددەی سـێیەم - کۆمەڵـە هەوڵـدەدات، بـەم ڕێگایانـەی خـوارەوە ئـەو ئامانـج و بڕگانـەی لـە مـاددەی دووەمـدا هاتـوون، بەدیبهێنێـت:

١. کردنـەوەی لـق لـە ویلایەتـەکان بـۆ خزمەتکردنـی ئـەو ئامانجانـە (لـە کۆنگـرەی سـاڵی ١٩٢١دا کردنـەوەی لـق لـە ویلایەتـەکان گـۆڕا بـۆ کردنـەوەی لـق لـەو ناوچانـەی قوتابیانـی کوردیـان تێدابـوو).
٢. بڵاوکردنەوە و دەرکردنی بڵاوکراوەیەکی کاتی بە زمانی کوردی و تورکی.
٣. دانانـی کتێبـی تایبـەت کـە زانیاریـی بەسـوود و بیرۆکـەی جۆراوجـۆری تێدایـە بـۆ قوتابخانــە ســەرەتاییەکان.
٤. بەڕێوەبردن و پێشکەشکردنی وانە و موحازەرە و سیمینار.
٥. کردنەوەی قوتابخانە لە ناوچە جیاجیاکان بە پێی مۆدێلی نوێ و شێوازی مۆدێرن[٨١].

لەبــەر ڕۆشــنایی ئــەوەی لــەم ماددانــە و بەندەکانیانــدا هاتــووە، دەکــرێ بڵێیــن: کۆمەڵـەی هێڤیـی قوتابیـان کۆمەڵەیەکـی پیشـەیی و ڕۆشـنبیری و کۆمەڵایەتـی بـوو[٨٢]، ئامانجـی قوتابیانـی لەپـاڵ ئامانجـە نیشـتمانی و نەتەوەییەکانـی گەلـی کـورددا هەڵگرتبوو.

ب.ڕۆڵی قوتابیانی کورد لە کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکاندا

قوتابیانــی کــورد، وەک گرووپێکــی خوێنــدەوار و کاریگــەر، ڕۆڵێکــی ســەرەکییان لــە کۆمەڵــە و ڕێکخــراوە سیاســییە کوردییەکانــدا هەبــوو کــە لــە مــاوەی نێــوان ســاڵانی ١٩٠٨-١٩٢٦ دامـەزراون. ئەسـتەنبوڵ شـوێنێک بـوو بـۆ ڕاکێشـانی قوتابیـان و ڕۆشـنبیران، هەروەهــا ناوەندێــک بــوو بــۆ زۆربــەی کۆمەڵــە و ڕێکخــراوە سیاســی و کۆمەڵایەتــی و ڕۆشـنبیرییەکان، ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی ئـەو قوتابیانـە و توێژەکانـی دیکـە بچنـە نـاو ئـەو کۆمەڵانـەوە. بـۆ نموونـە باسـی ئـەوە دەکەیـن کـە نـوری دەرسـیمی ئامـاژەی پێکـرد، سـەبارەت بـە بەشـداریکردن و پەیوەسـت بوونـی هەمـوو کوردانـی ئەسـتەنبوڵ بــە کۆمەڵــەی خۆشویســتانی کوردســتان[٨٣] کــە لــە ســاڵی ١٩١٢ لەلایــەن کەسـێکەوە بەنـاوی مـەلا خـدر دامـەزرا، و نـوری دەرسـیمی بـوو بـە سـکرتێری گشـتی[٨٤] کـە ئـەو کاتــە قوتابییەکــی کۆلێــژی پزیشــکی بــوو[٨٥].

لـە سـاڵی ١٩٢٠ سـورەیا ئەمیـن عەلـی بەدرخـان[٨٦] بـە هانـدان و پاڵپشـتی قوتابیانـی کـورد کـە لـە زانکـۆی ئەزهـەر دەیانخوێنـد، کۆمەڵـەی سـەربەخۆیی کوردسـتانی لـە قاهیرە

دامەزرانـد [٨٧]. هەروەهـا کۆمەڵـەی دیکەیـش کـە لـەو ماوەیـەدا دروسـت بووبـوون کـە ڕۆڵـی قوتابیانـی کوردیـان تێـدا دیـار بـوو.

لـە کۆتاییـدا دەبـێ بڵێیـن: ئـەو کۆمەڵـە و ڕێکخـراو و حزبـە کوردییانـەی لـە دوای کۆتایـی هاتنـی جەنگـی یەکەمـی جیهـان و تـا سـاڵی ١٩٢٦ پێکهاتبـوون، ئـەو توێـژە قوتابییـە هۆشـیارانەیان لـە ڕیزەکانیانـدا جێگیـر بـوون، کـە بـە ئـارەزووی خۆیـان هاتبوونـە ناویانـەوە.

پەراوێز:

(1) Lorna haun, North Africa: Nationalism to nation hoed, (Washington, 1960), P68.

(٢) أحمد نوري النعيمي ، الحياة السياسية في الدولة العثمانية، دار الحرية للطباعة، (بغداد، ١٩٩٠)، ص٥٧-٥٨.

(٣) لەبارەی ژیاننامەکەی، بڕوانە : صالح محمد حسن (عزت بادي) ، شريف باشا حياته ودوره السياسي ١٨٦٥-١٩٥١، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٥)، ص١٦ وما بعدها.

(٤) م. ن، ص٢٦-٢٧.

(٥) عەلی تەتەر، بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ ١٩٠٨-١٩٢٧، چاپخانا وەزارەتا پەروەردەی، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٢)، ل٤٧.

(٦) أحمد نوري النعيمي ، س پ، ل٦٥.

(٧) عبدالجبار حسن الجبوري، الاحزاب والجمعيات السياسية في القطر العراقي ١٩٠٨- ١٩٥٨، دار الحرية للطباعة ط١، (بغداد،١٩٧٧)، ص١٧.

(٨) آرنست أ.رامزور، تركيا الفتاة وثورة ١٩٠٨، ترجمة: الدكتورصالح أحمد العلي، تقديم ومراجعة: الدكتور نقولا زيادة، دار مكتبة الحياة، (بيروت،١٩٦٠)، ص ٤٩-٥٠.

(٩) ئیسحاق سکوتی (١٨٦٨-١٩٠٢) لەدایکبووی دیار بکر، لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی وئەندامی دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەی (عثمانلي) کە زمانحاڵی کۆمەڵەکە بوو، بڕوانە: عەبدولعەزیز یامولکی ، کوردستان و ڕاپەڕینەکانی کورد، وەرگێڕانی: شێرزاد کەریم، ئامادەکردنی: سدیق ساڵح ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چ١،(سلێمانی، ١٩٩٩)، ل٥٢.

(١٠) عەبدوڵڵا جەودەت (١٨٦٩-١٩٣٢): خەڵکی عەرەبکیرە، دواناوەندی لە ئیزیغ خوێندووە،، بۆ تەواوکردنی خوێندن چووەتە ئەستەنبوڵ، چووەتە کۆلیجی پزیشکیی سەربازی و لە ساڵی ١٨٩٤ تەواوی کرد، بۆ زانیاریی زیاتر ، بڕوانە: مالميساند، القومية الكردية، و د. عبدلله جودت في مطلع القرن العشرين، ترجمة: شكور مصطفى، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٠). ص٩.

(١١) آرنست أ. رامزور، م. س، ص٥٠ ؛ مالميساند ، س. پ، ل٩-١٠.

(١٢) آرنست أ. رامزور، م. س، ص٤٩ ؛ كمال مظهر أحمد ،كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ترجمة: محمد الملا كريم، مطبعة المجمع العلمي الكوردي، (بغداد، ١٩٧٧)، ص١١٦.

(١٣) نمير طه ياسين، صدى الغاء الخلافة في تركيا الكمالية والوطن العربي والعالم الاسلامي، في: الدكتور إبراهيم خليل أحمد العلاف واخرون، ندوة الاسلام والعلمانية في تركيا المعاصرة، مركز الدراسات التركية بجامعة الموصل، (الموصل، ١٩٩٦)، محدود التداول، ص٥٩.

(١٤) بڕوانە: أحمد عبدالرحيم مصطفى ، في أصول التاريخ العثماني، ط١، (بيروت، ١٩٨٢)، ص٢٥٩.

(١٥) عەلی تەتەر ، بزاڤا سیاسی ل ...، ل٤٨.

(١٦) أحمد نوري النعيمي ، م. س، ص٨١.

(١٧) ديفيد مكدول، تاريخ الاكراد الحديث، ترجمة: راج ال محمد، دار الفارابي للنشر، ط١، (بيروت، ٢٠٠٤)، ص١٠٩.

(١٨) بۆ وردەکاریی زیاتر لەبارەی ئەم ڕاپەڕینە، بڕوانە:: جليلي جليل ، انتفاضة الاكراد عام ١٨٨٠، دار الكاتب، ط١، (بيروت، ١٩٧٩)، ص٣٩ وما بعدها ؛ سەعدی عوسمان هەروتی ، بزاڤی ڕزگاریخوازی نیشتیمانی لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا (١٨٨٠-١٩٣٩)، چاپخانەی دەزگای ئاراس ، (هەولێر، ٢٠٠٧)، ل١٤-٢٧..

(١٩) بڕوانە: ڕۆبەرت ئۆلسن، ئاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران ، وەرگێڕان: ئەبوبەکر خۆشناو، چ٢، (سلێمانی، ١٩٩٩)، ل ٢٢ ؛ سەعدی عوسمان هەروتی ، بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٦)، ل٥٣.

(٢٠) سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی ڕزگاریخوازی نیشتیمانی لە کوردستانی...، ل١٩.

(٢١) لە هەندێک سەرچاوەدا ناسراوە بەناوی (مجلس اتفاق الكورد) (بڕوانە: ڕۆبەرت ئۆلسن ، س. ث، ل ٢٢-٢٣ ؛ عبدالفتاح علي البوتاني، الحياة الحزبية في الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٣)، ص٢٩٤ ؛ عەلی تەتەر، بزاڤا سیاسی ل ...، ل٤٥) ؛ لە ڕاپۆرتەکانی ئەرمەن و باڵیۆزخانە و کونسوڵخانەکانی ڕووسیا و بەریتانیا و بڵاوکراوەکانی تورکیا بە ناوی (اتحاد الكورد) ناسراوە (بڕوانە: عەلی تەتەر، بزاڤا سیاسی ل...، ل٤٥). هەروەها بەناوی: (العصبة الكوردية) ناسراوە (بڕوانە: ديفيد مكدول ، م. س، ص١١٢ ؛ محەمەد حەمە باقی، شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلای نەهری (١٨٨٠) لە بەڵگەنامەی قاجاریدا ، دەزگای موکریانی، (هەولێر، ٢٠٠٠)، ل٧٧.

(٢٢) عبدالرحمن قاسملو، أربعون عاما من الكفاح من أجل الحرية ، ترجمة وتقديم: د.

عزالديـن مصطفـى رسـول، ج١، مطبعـة جامعـة صلاح الديـن، (أربيـل، ١٩٩١)، ص٢٣.

(٢٣) محمـد امين زكي ، خلاصـة تأريـخ الكـرد وكردسـتان، ترجمـة: محمـد علي عـوني، ط٢، (بغـداد، ١٩٦١)، ص٣٥٢.

(٢٤) زنـار سـلوبي (قـدري جميـل باشـا)، في سـبيل كردسـتان (مذكـرات)، ترجمـة: ر.علي ، دار الكاتب، ط١، (بيروت، ١٩٨٧)، ص٢٢ ؛ عەلـی تەتـەر، بزاڤا سیاسـی ل ...، ل٧٤.

(٢٥) على تتر نيروەيـى، ظهـور وازدهـار الحيـاة الحزبيـة والجمعيـات والمنـظمات السياسـية في كُردسـتان ودور الشـيخ عبدالـسلام البـارزاني فيهـا، في: ممتـاز حيـدري واخـرون ، س.پ، ب١، ل٢٠.

(٢٦) محمد امين زكي ، م. س، ص٣٥٢ ؛ عەلی تەتەر، بزاڤا سیاسی ل ...، ل٧٤-٧٦.

(٢٧) دەربارەی ئەو کودەتایە بڕوانە: آرنست أ.رامزور ، س. پ، ل١١٧ وما بعدها.

(٢٨) ڕۆهـات ئەلاکـۆم، کوردەکانـی ئەسـتەنبوڵی کـۆن، وەرگێڕانـی: ئەحمـەد تاقانـە، چاپخانـەی وەزارەتـی پـەروەردە، چ١، (هەولێـر، ٢٠٠٥)، ل٨٨.

(٢٩) بـۆ زانیاریـی وردتـر لەبـارەی چالاکییەکانـی ئـەم کۆمەڵەیـە، بڕوانـە:: جلـيلي جليـل ، نهضـة الاكـراد ...، ص٥٧-٨١ ؛ عەلـی تەتـەر، بزاڤـا سیاسـی ل ...، ل٨٤-٩٢.

(٣٠) عبدالفتاح البوتاني، الحياة الحزبية في ...، ص٢٩٦.

(٣١) أحمد نوري النعيمي، س. پ، ل٩٢.

(٣٢) بڕوانـە: هـادي حسـن عليـوي، الأحـزاب السياسـية في العـراق السريـة والعلنيـة، ريـاض الريـس للـنشر، ط١، (بيروت، ٢٠٠١)، ص٢٢-٢٦.

(٣٣) عەلی تەتەر، بزاڤا سیاسی ل ...، ل٩٣.

(٣٤) لــە ســەرەتادا بــە نــاوی قوتابخانــەی ڕوشــدییە ناسرابــوو، دواتــر ناوەکــەی بــوو بــە دواناوەندیـــی ســـوڵتانییە.

(٣٥) شارێکی کوردییە دەکەوێتە کوردستانی باکوور(تورکیا) .

(٣٦) محەمـەد نـوری دەرسـیمی: لـە مانگـی ئـاداری سـاڵی ١٨٩٢ لـە گونـدی "ئـاگ زۆنیـک" لـە ناوچـەی بورناخـی ویلایەتـی دێرسـیم لەدایکبـووە، چووەتـە ئامادەیـی ڕوشـدییە، لـەوێ یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتانی دامەزرانـدووە. سـاڵی ١٩١١چووەتـە کۆلیجـی پزیشـکی لــە ئیســتانبوڵ. بەشــداریی ئەندامیەتــی چەندیــن کۆمەڵــە و ڕێکخــراوی کــوردی کــردووە، بەشـداریی لـە ڕاپەڕینەکانـی کۆچگیـری و دەرسـیم کـردووە، خاوەنـی چەنـد کتێبێکـە لەوانـە: کتێبـی (دەرسـیم لـە مێـژووی کوردسـتاندا، لـە سـاڵی ١٩٥٢دا چاپکـراوە) و بیرەوەرییەکانـی

دکتـۆر نـوری دەرسـیمی، و دوا بەرهەمـی: کتێبـی (بانگەوازێـک بـۆ گەنجانـی کوردسـتان). لـە ١٩٧٣/٢٢/٨ لـە سـووریا کۆچـی دوایـی کـرد، بڕوانـە: سـدیق عـوسمان، دکتـۆر نـوری دێرسـیمی، کتێبەکانـی و خاکـی نیشـتمانەکەی لـە گۆڕەکەیـدا لەبـاوەش دەگرێـت، گـولان العربـی (گۆڤـار)، ژمـارە (٨)، (هەولێـر، ١٩٩٧)، ل ٥٢-٥٤؛ ڕاسـتی (گۆڤـار)، گۆڤارێکـی ڕۆشـنبیری کۆمەڵایەتییـە کـە لـە لایـەن ناوەنـدی ڕۆشـنبیریی کـورد لـە لوبنـان دەردەچێـت، ژمـارە (٤)، بەیـروت، ١٩٧٣، ل ١٠-١١.

(٣٧) فيصـل الدبـاغ ، أضـواء على كتـاب: الجمعيـات والمنـظمات والأحـزاب الكورديـة في نصـف قـرن ١٩٠٨-١٩٥٨، دراسـة نقديـة، مطبعـة الثقافـة،ط١، (أربيـل، ١٩٩٧)، ص٥٤.

(٣٨) سديق عوسمان ، س. پ، ل٥٢.

(٣٩) راستی (گۆڤار)، ژمارە(٤)، ل١٠.

(٤٠) سدیق عوسمان، س. پ، ل٥٢.

(٤١) فيصل الدباغ ، أضواء على كتاب ...، ص٥٤.

(٤٢) وەرگیراوە لە: إبراهيم الداقوقي ، س. پ، ل١٤٨.

(٤٣) فيصل الدباغ ، أضواء على كتاب ...، ص٥٤ ؛ عەلی تەتەر، بزاڤا سیاسی ل ...، ل٩٣.

(٤٤) ناوەکـەی بـەم شـێوەیە بـە زمانـی تورکـی هاتـووە کـە بـە واتـای کۆمەڵـەی هیـوای قوتابیـان دێـت، بڕوانـە: کوردوانـی، تاريـخ حضورنـده بـر تصحیـح ، دیـاری کوردسـتان (گۆڤـار)، ژمـارە (٧) لەلایـەن: ڕەفیـق سـاڵح، دیـاری کوردسـتان (١٩٢٥-١٩٢٦)، دەزگای چـاپ و پەخشـی سـەردەم (سـلێمانی، ٢٠٠١)، ٤٠.

(٤٥) ئـەو سـەرچاوانەی بـاس لـەوە دەکـەن کـە کۆمەڵـەی هێڤـی لـە سـاڵی ١٩١٠ دامـەزرا، کەوتوونەتـە هەڵـەوە، چونکـە پشـت بـە سـاڵی ١٣٢٨ دەبـەستن و پێیـان وایـە سـاڵی کۆچییـە و بـەو هۆیـەوە بەرامبـەر سـاڵی ١٩١٠ی زایینـی، بـەڵام سـاڵێکی ڕۆمییـە، کـە بەرامبـەر سـاڵی ١٩١٢ی زایینییـە، بڕوانـە: عەلـی تەتـەر، بزاڤـا سیاسـی ل..، ل. ٩٤، لـە پەراوێـزی ژمـارە (٥).

(٤٦) م. س، لازاريـف وأخـرون، تاريـخ كوردسـتان، ترجمـة: د. عبـدي حاجـي، مطبعـة حاجـي هاشـم، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٦)، ص١٧٢ ؛ عبداللـه العليـاوي، كوردسـتان في عهـد الدولـة العثمانيـة مـن سـنة ١٨٥١-١٩١٤ دراسـة في التاريـخ السـياسي، (السـليمانية، ٢٠٠٥)، ص ٢١٢-٢١٣.

(٤٧) فيصـل محمـد الارحيـم، تطـور العـراق تحـت حكـم الاتحـاديين ١٩٠٨-١٩١٤، مطبعـة الجمهـور، (الموصـل، ١٩٧٥)، ص٩١.

(٤٨) خەلیل خەیاڵی ئەلموتەکی (١٨٧٦-١٩٢٦)، بە یەکێک لە کەسایەتییە دیارەکانی کورد لە چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەم دادەنرێت، لە عەشیرەتی مۆدانی کوردیی سەر بە قەزای ئەلموتەکییە لە باکووری کوردستان(تورکیا). لە ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکاندا وتارەکانی بڵاوکردووەتەوە، بۆ یەکەمین جار لە ساڵی ١٩٠٩ ئەلفوبێی کوردی بڵاودەکاتەوە، بڕوانە: هۆگر تاهیر تۆفیق، ڕۆڵی ڕۆژنامەگەریا کوردی ژپێشڤەبرنا هزرا نەتەوەیی یا کوردی دا ١٨٩٨-١٩١٨، وەرگێڕان: موحسین عەبدولڕەحمان، چاپخانا یا حاجی هاشم، چ١،(هەولێر ٢٠٠٦)، ل ١٥٥.

(٤٩) قەدري جەمیل پاشا، خودی زنار سلوبییە، خاوەنی یاداشتنامەی: في سبیل کوردستان، بۆ زیاتر بڕوانە: یاداشتەکانی.

(٥٠)هێشتا ساڵی لەدایکبوون و مردنی دیار نییە و تەنیا ئەوەی لەبارەیەوە دەزانرێت ئەوەیە ئەندامی کۆمەڵەی هیڤی بووە و لە گۆڤاری ڕۆژی کورد ژمارەکانی (١ و ٢) کۆمەڵێک چیرۆکی نووسیوە.

(٥١) زنار سلوبي، س. پ، ل٢٦ ؛ جرجیس فتح الله، یقظة الکورد تأریخ سیاسي ١٩٠٠-١٩٢٥، مطبعة وزارة التربیة، ط١، (أربیل، ٢٠٠٢)، ص٥٩.

(٥٢) زنار سلوبي، م. س، ص٢٦ ؛ عەدولعەزیز یامولکی، س. پ، ل٥٤ ؛ سەڵاح هروری سەبارەت ڕۆشنبیری کوردی ل باژێرێ ئەستەنبولێ دناڤبەرا سالێن ١٩٠٠-١٩١٤ز، ڤەژین (گۆڤار)، ژمارە(٨)، دهوك، ١٩٩٧، ل٥٦.

(٥٣) ڕۆهات ئەلاکۆم، س. پ، ل١١٩.

(٥٤) زنار سلوبي، س. پ، ل٢٧.

(٥٥) سڵاح هروری، پێداچوونەك لسەر هندەگ بەلگەنامێن تایبەت ب کوردان ڤە، چاپخانا هاوار ،چ١، (دهۆك، ٢٠٠٦)، ل ٥٩.

(٥٦) بلەج شیرکوە، القضیة الکردیة ماضي الکرد وحاضرهم ، دار الکاتب، ط١، (بیروت، ١٩٨٦)، ص٦٤.

(٥٧) زنار سلوبي، س. پ، ل٢٧-٢٨.

(٥٨) جلیلي جلیل، نهضة الاکراد ...، ص٩٩ ؛ سەڵاح هرورری ، سەبارەت ڕۆشنبیری کوردی...، ل ٥٦.

(٥٩) جلیلي جلیل، نهضة الاکراد ...، ص٩٩ ؛ صالح یوسف صوفي ، کۆمەلا " هێڤی " یا خویندکارێت کورد، ڤەژین (گۆڤار)، هژمار (٢٢)، (دهۆك، ٢٠٠١)، ل ٥٥.

(٦٠) (خ. ك. ب) ملف تشکیل دولة کردیة مستقلة ١٩٢٤-١٩٢٦، تقریر استخبارات الخارجیة البریطانیة في العراق في ١١-١٢-١٩١٤، ص١.

(٦١) منـذر المـوصلي، الحيـاة السياسـية والحزبيـة في كوردسـتان "رؤيـة عربيـة للقضيـة الكرديـة " ريـاض الريـس للكتـب والـنشر، ط١، (لنـدن، ١٩٩١)، ص٢٥١.

(٦٢) زنار سلوبي، س. پ، ل٢٨-٢٩ ؛ صالح يوسف صوفي ، س. پ، ل٦٠.

(٦٣) ڕۆهات ئەلاكۆم ، س. پ، ل١١٩.

(٦٤) منذر الموصلي، الحياة السياسية ...، ص٢٥١.

(٦٥) زنار سلوبي ، س. پ، ل٤٠.

(٦٦) لە بەشی چوارەم- تەوەری یەکەم باسی ئەم بابەتە دەکەین.

(٦٧) مەمـدوح سـەلیم (١٨٨٠-١٩٧٧): بـە یەکێـک لـە ئەندامـە دیارەکانـی کۆمەڵـەی هێڤـی دادەنرێـت، پێـشتر لـە بەشـی تورکـی گۆڤـاری (ڕۆژ کـورد) وتارەکانـی دەنووسـی، هەروەهـا بەشـداری لـە کۆمەڵـە سیاسـییە کوردیەکانـدا کـردووە کـە لـە ئەسـتەنبوڵ دوای جەنگـی یەکەمـی جیهـان دامـەزران، وەک کۆمەڵـەی تەعالـی کوردسـتان، بەشـداری لـە شۆڕشـی ساڵی ١٩٢٥ی کـوردی باکـوری کوردسـتان کـردووە و، یەکێـک بـووە لـە دامەزرێنەرانـی ڕێکخـراوی خویبـوون لـە سـاڵی ١٩٢٧.. بڕوانـە: هۆگـر تاهیـر تۆفیـق، س. ث، بـۆ ١٨٢.

(٦٨) عەلی تەتە، بزاڤا سیاسی ل ...، س. پ، ل٩٨.

(٦٩) زنار سلوبي، س، پ، ل ٤١-٤٢.

(٧٠) زنـار سـلوبي ، س، پ ، ل ٤٢ ؛ عەلـی تەتـەر، بزاڤـا سـیاسی ل ...، س. ث، ل ٩٨- ٩٩ ؛ صالـح يوسـف صـوفي ، س. پ، ل٦٢.

(٧١) عەبدولعەزیز یامولکی ، س. پ، ل٥٤.

(٧٢) کاوە بەیـات، ڕودانێـن ئـارارات بەرهاتنێـت ئیحسـان نـوری پاشـا ١٩٢٩-١٩٣٠، وەرگێـران: شـەونم عەبدولسـەلام، چاپخانـەی حاجـی هاشـم، (هەولێـر، ٢٠٠٤)، ل ١٨-١٩.

(٧٣) جليلي جليل، نهضة الاكراد الثقافية والقومية ...، ص١٠٠.

(٧٤) کوردوانی ، س.پ، ل٤٠-٤١ ؛ عەبدولعەزیز یامولکی ، س. پ، ل٥٤.

(٧٥) منذر الموصلي ، الحياة السياسية ...، ص٢٥٧.

(٧٦) لەسەر ئەم ئاراستانەی ڕێکخراو و کۆمەڵە کوردییەکان لەو قۆناغەدا، بڕوانە: عبدالفتاح البوتاني، الحياة الحزبية في ...، ص١٩٧-١٩٨؛ سروه اسعد صابر ، كوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى إلى نهاية مشكلة الموصل ١٩١٤-١٩٢٦ ٩٦. لێکۆڵینەوەیەکی سیاسیی دۆکیۆمێنتاری، نامەی ماستەرە پێشکەش بە ئەنجومەنی کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەڵاحەدین کراوە، هەولێر، ١٩٩٩، ل. ٩٥-٩٦.

(٧٧) ڕەنگە هەمان الدکتور أحمد صبري چالاکوانی کورد بێت، لە ویلایەتی دیرسیم ناوی لە یەکێك لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیادا هاتووە، بڕوانە:

F.O/13032,Secret,Air Headquarters Iraq Command 15 June 1928 Memorandam, to the High Commissioner for Iraq.

وەرگیراوە لە: ولید حمدي، الکرد وکردستان في الوثائق البریطانیة، (لندن، ١٩٩١)، ص٢٠٩-٢١٥.

(٧٨) مەبەستی لێدوانی (لوید جورج) سەرۆك وەزیرانی ئەو کاتەی بەریتانیا.

(79)(march,1920). F.O (371)(5068)(E2607/ (7)11/44

وەرگیراوە لە: أحمد عثمان أبو بکر، کوردستان في عهد السلام بعد الحرب العالمیة الاولی، الثقافة الجدیدة (مجلة)، العدد (٢)، (بغداد، ١٩٨٣)، ص٦١-٦٢ ؛ بڕوانە: عبد الستار طاهر شریف ، الجمعیات والمنظات والأحزاب الکوردیة في نصف قرن ١٩٠٨- ١٩٥٨، دار الحریة للطباعة،ط١، (بغداد، ١٩٨٩)، ص٤٤.

(٨٠) بە ناوی کوردوانی بڵاوکراوەتەوە لە وتارێك بە ناوی: تاریخ حضورندة بر تصحیح، س. پ، ل٤٠-٤٣.

(٨١) کوردواني، س. پ، ل٤٠-٤١، ئەو توێژەرە سوودی لە وەرگێڕانی شێرزاد کەریم وەرگرتووە بۆ بابەتێکی کوردی بە ناوی (ڕاستکردنەوەی مێژووی ئێستا) کە لە گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە (٧) دا بڵاوکراوەتەوە، هەروەها وەرگێڕانی دەقی ڕەسەنی لەلایەن پرۆفیسۆری سەرپەرشتیار سەعدی عوسمانەوە.

(٨٢) دیسان بڕوانە: ڕۆهات ئەلاکۆم ، س. پ، ل١١٩-١٢٠ ؛ صالح یوسف صوفي ، س. پ، ل٦٠.

(٨٣)بۆ زیاتر سەبارەت بەم کۆمەڵەیە بڕوانە: عەلی تەتەر، بزاڤا سیاسی ل...، ل١٠٦-١١٠.

(٨٤) ڕۆهات ئەلاکۆم ، س. پ، ل١١٨.

(٨٥) سدیق عوسمان ، س. پ، ل٥٢.

(٨٦) سورەییا بەدرخان (١٨٨٣-١٩٣٨) لە دایکبووی ئەستەنبوڵ بووە و بەم ناوانە ناسراوە: سوڕەییا، ئەحمەد ئەزیزی و د.بلەج شێرکۆ، پارێزەر بووە، چەند ژمارەیەکی ڕۆژنامەی کوردستانی لە قاهیرە دەرکردووە لە ساڵانی ١٩١٦-١٩١٧، بڕوانە: سەلمان عوسمان (کۆنی ڕەش)، الأمیر جلادت بدرخان حیاته وفکره، مطبعة الکاتب العربي، (دمشق،١٩٩٢)، ص٣٠-٣٣.

(٨٧) جلیلي جلیل، نهضة الأکراد ...، ص٣٧ ؛ سلمان عثمان (کوني رةش) ، س. پ، ل٣١.

بەشی یەکەم

ڕۆڵـی قوتابیـان کـورد لـە کۆمەڵـە ڕۆشـنبیری و ڕێکخـراوە سیاسـییەکانی کـورد لـە عێراقـدا (١٩٢٦-١٩٤٦)

ڕوانینێـك لـە بزووتنـەوەی قوتابیانی عێـراق و ڕەنگدانـەوەی لـە بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورددا

ئـەو پێشـهات و ڕووداوانـەی لـە سـەرەتای دامەزراندنیـەوە لـە عێـراق ڕوویانـداوە، گرنگیـی ڕۆڵـی قوتابیـان وەک گروپێکـی کاریگـەری توانـای پێکەوەڕۆیـی شانبەشـانی بزووتنـەوەی نیشـتمانیی عێراقـی نیشـانداوە، ئەمـەش بەهـۆی گەڵاڵـە نەبوونـی ڕۆڵـی چینـە کۆمەڵایەتییەکانـی دیکـە لـەو قۆناغـەدا، وەک چینـی کرێـکار بـە نموونـە، کـە لـە بیسـتەکانی سـەدەی ڕابـردوودا جووڵەیـان نەبـوو[١] سـەرەڕای ئـەوەی بزووتنەوەکانـی کـورد و شۆڕشـی بیسـت لـە عێـراق دوو ئامـاژەی دیـار بـوون بـۆ سـەرهەڵدانی بزاڤێکـی ڕێکخـراوە پیشـەییەکان و سـەرەتای گۆڕینـی دروشـمە بۆرژوازییـە نیشـتمانییەکان بـۆ ئامانجگەلـی سیاسـی کـە چیـن و توێژەکانـی کۆمەڵگـەی کـوردی و عێراقـی لـە دەوری کۆدەبوونـەوە. شـارەکان بـوون بـە دوو گرنگتریـن ناوەنـدی خەبـات و سـەرکردایەتی، ڕێگەشـیان خـۆش کـرد بـۆ ئـەوەی پێشـەکییەك بـن، تـا لادێ و گونـدەکان بـۆ خۆیـان ڕابکێشـن، ئەمـەش یارمەتیـدەر بـوو بـۆ بەرزکردنـەوەی ئاسـتی هۆشـیاری لای کـورد و عـەرەب بـەرەو سـەرەتایەك بـۆ خەبـات، ژێرخانـی عەشـائیرییەکانیش لاواز بـوو، بڵاوبوونـەوەی بەهـا و کولتـوور فـراوانتر هەڵکشـا و ژمـارەی قوتابخانەکانیـش زیـاد بـوو[٢].

هـەر لـە سـەرەتای داگیرکردنـی عێـراق لەلایـەن بەریتانیـاوە، قوتابیـان بـە ڕێکخسـتنی کۆبوونـەوە و نووسـینی بڵاوکـراوە و جۆشـدانی جەمـاوەر بـۆ وەسـتانەوە دژی هێـزە داگیرکـەرەکان چـالاک بـوون[٣]. لەبـەر ڕۆشـنایی ئـەو پێشـهاتانەی ڕوویانـدا، قوتابیـان بـۆ یەکـەم جـار لەنـاو قوتابخانـەی ناوەندیـی ئەهلـی (قوتابخانـەی ئەلتەفیـز) کـە لـە بەغـدا (١٤ی ئەیلوولـی ١٩١٩) دامـەزرا، لـەوێ کۆبوونەوەیـان ڕێکخسـت و

هەماهەنگیی نێوانیان و قوتابیانی خانەی مامۆستایان لە بەغدا دروست بوو، چالاکییەکانیشیان بریتی بوون لە نووسینی دروشم و و دابەشکردنی و دەستپێکردنی مانگرتن لە دژی ئینگلیزی داگیرکار[٤].

لە ساڵیادی تاج لەسەرنانی شا فەیسەڵ وەک پاشای عێراق لە ٢٣ی ئابی ١٩٢٢دا، قوتابیان چالاکانە بەشدارییان لەو خۆپیشاندانانەدا کرد و دروشمی ڕووخانی ئینتیدابی بەریتانیایان بەرز کردبووەوە[٥]، هەروەها پەیماننامەی ساڵی ١٩٢٢ی نێوان عێراق و بەریتانیا [٦] و بڵاوکردنەوەی، بووە هۆی تووڕەیی توندی قوتابیان، کە کۆبوونەوەکانیان بۆ ئیدانەکردن و ڕەتکردنەوەی دەستپێکرد، قوتابیانی قوتابخانەی ئەهلیی ئەلتەفیز لە بەغدا داوای بایکۆتکردنی ئەو هەڵبژاردنانەیان کرد کە بۆ پەسەندکردنی پەیماننامەکە بەڕێوەدەچوو و، قوتابیان لەبەردەم ماڵی عەبدولڕەحمان ئەلنەقیب کۆبوونەوە [٧]، بەڵام ئەو داواکارییەکانیانی ڕەتکردەوە، بۆیە خۆپیشاندان و ناڕەزایی قوتابیان بەردەوام بوو، تا دەسەڵاتدارانی بەریتانیا ناچار بوون ماوەی پەیماننامەکە بۆ (٤) ساڵ لەبری (٢٠) ساڵ کورت بکەنەوە، بۆیە ئەلنەقیب ناچار بوو دەست لەکاربکێشێتەوە[٨]. کاتێک لیژنەی ڕیفراندۆم کە لەلایەن کۆمەڵەی گەلانەوە لە ٢٧ی کانوونی دووەمی ١٩٢٥ بۆ ئەنجامدانی ڕیفراندۆم لەنێو دانیشتووانی شاری مووسڵ سەبارەت بە چارەنووسی شارەکە نێردرابوو، قوتابیانی قوتابخانەکان خۆپیشاندانی فراوانیان ئەنجامدا و لەبەردەم ئەو بینایەی کە لیژنەکە تێیدا مایەوە، دروشمیان دەگوتەوە تایبەتە بە لکاندنی مووسڵ بە عێراق[٩]، قوتابیان هێرشیان کردە سەر نوێنەری تورکیا لەو لیژنەیەدا[١٠]. لە ساڵی ١٩٢٥ قوتابیانی قوتابخانەی ناوەندی لە مووسڵ کۆمەڵەی نەهزەی قوتابخانەییان پێکهێنا[١١]، کە ئامانجیان بڵاوکردنەوەی هۆشیاریی نیشتمانی و بەشداریکردن بوو لە خۆپیشاندان و ڕێکخستنی بزووتنەوەی قوتابیان لە ڕێگەی وتار و گردبوونەوە [١٢]. لە ئەنجامی پێشهاتەکانی دواتر لە عێراق، کۆلێژ و پەیمانگەکان بوونە خاڵی دەستپێک بۆ بزووتنەوەی قوتابیان، جا بۆ ڕوونکردنەوەی هەڵوێستەکانی سەبارەت بە ڕووداو و پێشهاتەکانی سەر گۆڕەپانی عێراق، قوتابیانی کۆلێجی ماف لە ٧ی ئایاری ١٩٢٥دا دەستیان بە جووڵە کرد، کاتێک (حکومەتی عێراق ڕێککەوتننامەی نەوتی لە هەمان ساڵدا

لەگەڵ ئینگلیز) واژۆ کرد، داوایان دەکرد، ڕێگەیان پێبدرێت لە پارکی شارەوانیی بەغدا کۆبوونەوەیەک ئەنجام بدەن، بۆ ئەوەی دژایەتیی خۆیان بۆ واژۆکردنی ڕێککەوتننامەکە ڕابگەیەنن. قوتابیان هەڵوێستی توندیان بەرامبەر بە کێشەی مووسڵ لە ڕێگەی کۆمەڵەی قوتابخانەیی ئەلنەهزە گرتەبەر کە خۆپیشاندانی بۆ پشتیوانیکردن لە لکاندنی مووسڵ بە عێراق ڕێکخست[١٣].

دوای یەکلاییکردنەوەی کێشەی مووسڵ، ئینگلیز پەیماننامەیەکی نوێیان خستەڕوو کە بە پەیماننامەی ساڵی ١٩٢٦ ناسراوە. تێیدا داوای بەردەوامبوونی سیستمی ئینتیدابی بۆ ماوەی (٢٥) ساڵ کرد، ئەمەش ئەو قوتابییانەی تووڕە کرد کە ڕەخنەیان لە بەریتانیا و پەیماننامەکە دەگرت، یەکێک لە مامۆستایانی ئینگلیز لە ساڵی ١٩٩٩ لە قوتابخانەیەکی دواناوەندی، ڕۆڵی هەبوو لە وروژاندنی تووڕەیی قوتابیان بەرەو مانگرتن، کاتێک عێراقییەکانی بە (کەر) وەسف کرد [١٤].

لە ساڵی ١٩٢٧ ئەوەی لە سەرچاوەکاندا بە: "کاروباری ئەلنسولی" ناسراوە، ڕوویدا. لە ئەنجامدا خۆپیشاندانی قوتابیانی بەدوادا هات، کە داوای ئازادیی فیکرییان لە عێراقدا دەکرد، ئەمەش دوای ئەوەی مامۆستایەکی مێژوو (ئەنیس زەکەریا ئەلنسولی)[١٥] کتێبێکی دانا بەناوی (دەوڵەتی ئومەوی لە شام)، کە وا دادەنرا کاریگەری لەسەر هەستی ئایینیی هەندێک(مەبەست شیعە) هەیە و داوای دووبەرەکی دەکات، ئەمەش بووە هۆی دەرکردنی لە کارەکەی بە بڕیاری وەزارەتی پەروەردە و قەدەغەکردنی دەستاودەستکردنی کتێبەکە[١٦]، کە بووە هۆی دروستبوونی هەماهەنگیی قوتابیانی دواناوەندی لەگەڵ قوتابیانی خانەی مامۆستایان لە بەغدا و جووڵەکردن بۆ ئەنجامدانی خۆپیشاندانی ناڕەزایەتی[١٧]، حکومەتیش بە پێکهێنانی لیژنەیەکی بەدواداچوون وەڵامی ئەمەی دایەوە: چەندین فەرمانی دەرکرد چەند ڕێکارێکیشی بەرامبەر بە قوتابیان و مامۆستایان گرتەبەر[١٨]، وەزارەتی مەعاریفیش فەرمانێکی دەرکرد بە قەدەغەکردنی قوتابیانی قۆناغی دواناوەندی و خانەی مامۆستایان، کە بچنە ڕیز هیچ کۆمەڵەیەک یان یانەیەک یان پەخشکردنی هەر بەیاننامەیەك بەناوی قوتابییانەوە[١٩]، بەم شێوەیە بزووتنەوەی قوتابیان ڕێچکەی خۆی گرتەبەر بە خۆپیشاندان و دروشم کە داوای سەربەخۆیی و ئازادییان دەکرد. ئەمەش بووە هۆی دەست

لەکارکێشـانەوەی وەزیـری مەعاریـف[٢٠]، کـە بـە پاشەکشـەیەک بـۆ حکومـەت لـە بەرامبـەر بزووتنـەوەی قوتابیـان لەقەڵـەم درا.

ململانێـی عـەرەب و ئیسرائیـل کاریگەرییەکـی بەهێـزی هەبـوو لـە وروژاندنـی سـۆزی عێراقییـەکان بـە هەمـوو ڕەوتـە نیشـتمانی و چـەپ و ناسیۆنالیسـتەکانەوە، بەتایبەتـی قوتابیـان، ئەمـە کاتێـک دەرکـەوت کـە کەسـایەتییەکی بەریتانـی بەنـاوی سـێر ئەلفرێـد مۆنـد لـە ٨ی شـوباتی ١٩٢٨دا سـەردانی عێراقـی کـرد[٢١]. ئەمـەش وای کـرد قوتابیانـی خانـەی مامۆسـتایان و دواناوەندیـی مەڵبەنـدی و کۆلێجـی مـاف کۆبونەوەیـەك بکـەن [٢٢]، تیایـدا بڕیاریانـدا خۆپیشـاندانێکی گـەورە ڕێکبخـەن، ئەمـەش وای لـە دەسـەڵاتداران کـرد زۆرێـک لـە قوتابیـان لـە قوتابخانـە دەربکـەن، حکومەتیـش هەڕەشـەی ئـەوەی کـرد، ئەگـەر خۆپیشـاندەران خۆپیشـاندان بکـەن، تەقەیـان لـێ دەکـەن[٢٣]، هەروەهـا حکومـەت چەنـد بڕیارێکـی دەرکـرد، لەوانـە: قەدەغەکردنـی گردبوونـەوە لـە جـادە و شـەقام و گۆڕەپانـە گشـتییەکان بەبـێ مۆڵەتـی پێشـینە لـە پارێـزگا- موتەسـەرفییە، هەرکەسـێکیش سـەرپێچی بـکات، بەپێـی بڕگەکانـی یاسـای سـزاکانی بەغـدادی، خـۆی تووشـی سـزا دەکات [٢٤].

لـە سـاڵی ١٩٢٩ قوتابیانـی خانـەی مامۆسـتایان لـە بەغـدا "کۆمەڵـەی ڕۆشـنبیریی مۆدێرن"یـان پێکهێنـا، بـۆ بڵاوکردنـەوەی ڕۆشـنبیریی مۆدێـرن. ئـەو قوتابییانـە لـە ڕێـی ڕۆژنامەکانـدا دەرچەیەکیـان دۆزییـەوە، بـۆ گوزارشـت کـردن لـە بیروبۆچوونەکانیـان و گەیاندنـی بـە کەسـانی دیکـە. بابەتەکانیشـیان ئـەوە دەردەخـەن کـە لەژێـر کاریگەریـی ئـەو ڕەوتـە فیکرییـە نوێیانـەدا بـوون کـە سـەرچاوەیان بـوون، بـۆ نموونـە قوتابییەکـی کۆلێجـی مـاف بابەتێکـی بـە ناونیشـانی "ڕووسـیای سـۆڤیەتی" لـە یەکێـک لـە ڕۆژنامەکانـدا بڵاوکـردەوە [٢٥]، ئەمـەش بەڵگـە بـوو کـە قوتابییـان لـە فیکـری چـەپ گەیشـتبوون. ئـەو پەیماننامەیـەی لـە ٣٠ی حوزەیرانـی ١٩٣٠ لەنێـوان عێـراق و بەریتانیـادا بـەسترا[٢٦]، بـووە هـۆی فراوانبوونـی چالاکییەکانـی بزووتنـەوەی قوتابیـان، بـەو پێیـەی بڵاوکـراوە لـە دژی دابـەش دەکـرا[٢٧]، ئـەو پەیماننامەیـەش کـوردی ورووژانـد، بـەو پێیـەی خاڵـی بـوو لـە هیـچ مافێکـی خۆیـان[٢٨]، ئـەم پەیماننامەیـە هانیـدان خۆپیشـاندان و ناڕەزایەتـی بەرامبـەر بـە پەیماننامەکـە دەرببـڕن، قوتابیانیـش ڕۆڵێکـی گەورەیـان لـەم کارەدا هەبـوو[٢٩].

لـە سـەرجەم بزووتنـەوەی قوتابیانـی عێراقـەوە؛ لـە سـەرەتای داگیرکارییـەوە تـا پەیماننامـەی سـاڵی ١٩٣٠، دەتوانیـن هەسـت بـەم ڕەنگدانـەوەی خـوارەوە لەسـەر گەشەسـەندنی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە عێراقـدا بکەیـن:

١. لەپـاڵ فاکتـەرە خودییـەکان کـە پەیوەسـتن بـە تایبەتمەندیـی کـوردەوە بەشـداری کـرد، بـۆ ئـەوەی قوتابیانـی کـورد بیـر بکەنـەوە کـە هەمـان شـت بکـەن، بـۆ داواکردنـی مافەکانیـان، چونکـە بەغـدا لـەو کاتـەدا ناوەندێـک بـووە بـۆ پەلکێشـکردنی قوتابیـان لـە هەمـوو عێراقـەوە، قوتابیانـی کوردیـش ڕوویـان تێدەکـرد بـۆ تەواوکردنـی خوێندنیـان، بەهـۆی نەبوونـی قوتابخانـەی بـاڵا و پەیمانگـە و کۆلێـژ لـە ناوچـە کوردنشـینەکان، بـەم شـێوەیە قوتابیانـی کـورد بەرکەوتنیـان لەگـەڵ قوتابیانـی دیکـەدا هەبـوو، دواجـار کاریگەریـی چالاکییەکانیـان لەسـەر هەبـوو.
٢. بەغـدا لەژێـر کەشـی جۆرێک لە ئۆپۆزسـیۆنی قوتابیاندا گەشـەی کرد بـۆ ڕوونکردنەوەی هەڵوێسـتی خـۆی لەبـارەی هەندێـک پـرس، قوتابیانـی کوردیـش بەشـێک بـوون لـەو ئۆپۆزسـیۆنە، چونکـە هەڵوێسـت لەهەمبەر داگیـرکاری و حکومەتی لایەنگـری داگیرکار، تاڕادەیـەک یەکگرتـوو بـوو لەنێوان قوتابیانـی هەمـوو نەتـەوەکان کە لـە عێراقـدا هەبوون.
٣. زیادبوونـی ژمـارەی قوتابخانـەکان لـەو قۆناخـەدا لـە هەمـوو ناوچەکانـی عێـراق ، تـا سـاڵی ١٩٣١ گەیشـتە نزیکـەی (٢٤٧) قوتابخانـە کـە (٣٠٩٠٠) قوتابیـی کـوڕ و کچیـان لەخۆدەگـرت[٣٠]، دیـارە کوردیـش لـەو قوتابخانانـەدا ڕێژەیـەك بـوون بـە پێـی ڕێـژەی دانیشـتوانی کـورد لـە عێـراق، ئەمـەش بـە واتـای ئامادەکاریـی گروپـی قوتابیانـی کـورد کـە بکەونـە بـەر کاریگەریـی ڕووداوەکانـی ئێسـتای عێـراق، بـەو پێیـەی ئـەوان ئـەو توێـژەن لـە هـی دیکـە زیاتـر ئـاگاداری ڕووداوەکانـن.
٤. هاوکاریـی قوتابیانـی عـەرەب لەنێـو خۆیانـدا و سـازدانی کۆبوونـەوە و ئەنجامدانـی خۆپیشـاندانیش، بـووە هـۆی ئـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە نێـوان خۆیانـدا هاریکاریـی یەکـدی بکـەن و قوتابیانـی کـورد لـە بەغـدا و شـارەکانی دیکەیـش، لـە نزیکـەوە چاودێریـی چالاکیـی قوتابیانـە و سیاسـییان دەکـرد و، ئەمـەش کاریگەریـی هەبـوو لـە هێنانەکایـەی جۆرێـک لـە پێشـکەوتن لـە ڕووی هۆشـیارییانەوە. بەڵگـەی ئەمـەش پێکهێنانـی ژمارەیـەك کۆمەڵـەی ڕۆشـنبیری و سیاسـی بـوو، وەک: کۆمەڵـەی لاوانـی کـورد لـە بەغـدا و دارکـەر و، کۆمەڵـەی دیکـەش کـە دواتـر باسـیان لێدەکرێـت.

پەراوێز:

(١) بڕوانـە: كمال مظهـر أحمـد، الطبقـة العاملـة العراقيـة/ التكـون وبدايـات التحـرك، (بغـداد، ١٩٨١)، ص٥٥ ومـا بعدهـا.

(٢) سلام ابراهيـم كبـه، كردسـتان العـراق والمجتمـع المـدني الحديـث، النهـج (مجلـة)، العـدد (٦٠)، السـنة ١٦/ ٢٤ نيقوسـيا، خريـف٢٠٠٠، ص٢٠٦-٢٠٧.

(٣) بڕوانه: طالب مشتاق ، س. پ، ل٨٠-٨٧.

(٤) سـتار جبـار الجابـري، سـعد صالـح ودوره السـياسي في العـراق، مطبعـة المشرق، (بغـداد، ١٩٩٧)، ص٥٤-٥٦.

(٥) عبدالـرزاق أحمـد النـصيري، دور المجدديـن في الحركـة الفكريـة والسياسـية في العـراق ١٩٠٨-١٩٣٢، رسـالة دكتـوراه مقدمـة إلى مجلـس كليـة الآداب، جامعـة بغـداد، ١٩٩٠، ص٣٢٩.

(٦) بـۆ ئاگاداربـوون لـە دەقـی پەیماننامەکە، بڕوانـە: السـيد عبدالـرزاق الحسـني ، تأريـخ الوزارات العراقيـة، ج١، مطبعـة دار الكتب، ط٤، (بغـداد، ١٩٧٤)، ص١٢٥-١٢٩.

(٧) نەقیبی ئەشرافی بەغدا بوو، یەکەم سەرۆك وەزیران بوو لە حکومەتی کاتیی عێراق.

(٨) عبـاس يـاسر الزبيـدي، مـن التاريـخ النضـالي للحركـة الطلابيـة في العـراق ١٩٢٠-١٩٢٨، آفـاق عربيـة (مجلـة)، العـدد (١٢)، السـنة الخامسـة، آب١٩٨٠، ص٥٦.

(٩) شـایانی باسـە هەڵبـەت ئـەو قوتابییانـە عـەرەب بـوون، چونکـە زۆربـەی دانیشـتوانی کـورد ڕەتیـان دەکـردەوە ویلایەتـی مووسـڵ بـە هیـچ دەوڵەتێکـەوە بلکێـت، داواشـیان دەکـرد قەوارەیەکـی سـەربەخۆی کـورد دابمەزرێـت، بڕوانـە: جلـيلي جليـل واخـرون ، الحركـة الكورديـة في الـعصر الحديـث، ترجمـة: د. عبـدي حاجـي، دار الـرازي، ط١، (بيروت، ١٩٩٢)، ص١٢٠.

(١٠) عباس الزبيدي، س. پ، ل٥٦.

(١١) دواتر ئەمە لە بابەتی کۆمەڵەکانی قوتابیان باسی دەکەین.

(١٢) حميد المطبعي ، سعيد الديوەجي، مطبعة الشؤون الثقافية العامة، ط١، (بغداد، ١٩٨٨)، ص٦٤.

(١٣) عبدالرزاق النصيري ، س. پ، ل٣٣٠.

(١٤) بـۆ زیاتـر لەسـەر ئـەم پرسـە، بڕوانـە: حـسين جميـل ، العـراق شـهادة سياسـية ١٩٠٨-١٩٣٠، دار اللام، (لنـدن، ١٩٨٧)، ص١٨١-١٨٢ ؛ عبدالـرزاق أحمـد النـصيري ، س. پ، ل٥٦-٥٧.

(١٥) ئەنیـس زەکەریـا ئەلنەسـولی: کـوڕی بازرگانێکـی بەیروتـە، لـە سـاڵی ١٩٢٤ لـە زانکـۆی ئەمریکـی دەرچـووە، گرنگـی بـە مێـژووی عـەرەب داوە و لـە ڕۆژنامەکانـدا بابەتـی نووسـیوە و بڵاوی کردووەتـەوە، حکومەتـی عێـراق لـە قوتابخانـە ئینتیدابـی کـردووە و لە شـاری مووسـڵ کاری کـردووە، پاشـان ڕووی لـە بەغدا کردووە، لە قوتابخانـەی دواناوەندیی مەڵبەندی و خانەی مامۆسـتایان وانـەی مێژووی گوتووەتـەوە، توانی بە وتارەکانی سـەرنجی قوتابیان بورووژێنێت و یەکێـک لـە کتێبەکانـی لە مانگی ئـاداری سـاڵی ١٩٢٦دا هەرایەکی گـەورەی لە عێراقـدا نایەوە. بـۆ زیاتـر بڕوانـە: خەیـری ئەمیـن ئەلعومـەری، چیرۆکـە سیاسـییەکان لـە مێـژووی مۆدێرنـی عێراقـەوە، چاپخانـەی دار ئەلقادسـیە، چاپـی یەکـەم، (بەغـدا، ژمـارە س)، ل١٤٤ و دواتـر.

(١٦) بـۆ زیاتـر لەسـەر ئـەم پرسـە بڕوانـە: سـاطع الـحصري ، م. س، ج١، ص٥٥٧-٥٧٥ ؛ حـسين جميـل ، م. س، ص١٨٣-٢٠٢.

(١٧) بڕوانـە: خيري امين العمـري ، م. س، ص١٥٠-١٥٩ ؛ فـاروق صالـح العمـر ، الاحـزاب السياسـية في العـراق في عهـد الانتـداب ١٩٢١-١٩٣٢، في مجموعـة باحـثين، المفصـل في تاريـخ العـراق المعـاصر، بيـت الحكمـة ، مطبعـة أحمـد الزيـدي، ط١، (بغـداد، ٢٠٠٢)، ص٣٢٣.

(١٨) بۆ ئاگاداربوون لەم بڕیارانە، بڕوانە: خيري امين العمري ، س. پ، ل١٥٨-١٥٩.

(١٩) عباس ياسر الزبيدي، م. س، ص٥٦-٥٧.

(٢٠) شامل عبدالقادر ، أضواء على حركة الشباب ، دار الحرية للطباعة، (بغداد، ١٩٨٠)، ص١١-١٢.

(٢١) پیاویکارێکــی جــووە، ســەردانی عێراقــی کــردووە بــۆ ئەنجامدانــی پــڕۆژەی ئابــووری و نــەوت و کشــتوکاڵی، بڕوانــە: خيري امين العمــري ،س. پ، ل١٧٣.

(٢٢) م. ن، ص١٧٣.

(٢٣) عبدالرزاق الحسني ، تاريخ الوزارات ...، ج٢، ص١٥٨-١٥٩.

(٢٤) حـسين جميـل ، س. پ، ل٢١٠-٢١٣. بـۆ زیاتـر لەبـارەی ئـەم ڕێوڕەسمانـە کـە لـە ٩ی شـوباتی ١٩٢٨ دەرچـووە، بڕوانـە: عبـاس يـاسر الزبيـدي، س. پ، ل٥٩-٦٠.

(٢٥) عبدالرزاق النصيري ، س. پ، ل٣٣٣.

(٢٦) بــۆ ئاگاداربــوون لــە دەقــی پەیماننامەکــە و پاشــکۆکانی، بڕوانــە: عبدالــرزاق الحســني ، تاريــخ الــوزارات...، ج٣، ص٢١-٢٩.

(٢٧) س. پ، ل٣٣٣-٣٣٤.

(٢٨) بڕوانە: محمود الدرة ، القضية الكوردية والقومية العربية في معركة العراق، دار الطليعة، ط٢، (بيروت، ١٩٦٦)، ص١٥٩.

(٢٩) جلال طالباني ، س. پ، ل٢٣٣.

(٣٠) فؤاد حسن الوكيل ، جماعة الأهالي في العراق ١٩٣٢- ١٩٣٧، وزارة الثقافة والأعلام، ط٢، (بغداد، ١٩٨٠)، ص٥٣.

تەوەری یەکەم

ڕۆڵــی قوتابیانــی کــورد لــە پێکهێنانــی کۆمەڵــە ڕۆشــنبیرییەکان و ڕێکخــراوە سیاســییەکاندا تــا ســەربەخۆیی عێــراق لــە ســاڵی ١٩٣٢

بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد لــە عێــراق لــەم قۆناغــەدا، تایبەتمەنــد بــوو بــە ســەرهەڵدانی کۆمەڵێــک کۆمەڵــە و ڕێکخــراو و یانــە، قوتابیــان و ڕۆشــنبیرانی کــورد دایانمەزرانــدن، وەك ئامانــج و ئاراســتە؛ داوایــان دەکــرد گرنگــی بــە زانیــاری و زانســت و بابەتەکانــی دیکــەی تایبــەت بــە قوتابیــان بدرێــت، بــەڵام ئێمــە دەبینیــن، ئــەم کۆمەڵــە و ڕێکخــراو و یانانــە لــەم قۆناغــەدا نەگەیشــتنە ئاســتێکی بەرچــاو پەیوەســت بــە ڕێکخســتنی قوتابیــان، هەروەهــا ســیمای بەردەوامییــان تێــدا نەبــوو، چونکــە زۆربەیــان بــۆ ماوەیەکــی کــورت دەردەکەوتــن و دواتــر نەدەمــان. پێــش ئــەوەی بچینــە نــاو وردەکارییەکانــی ئــەم بابەتــە، پێویســتە بــە کورتــی بــاس لــەو پێشــهاتانە بکەیــن کــە لــەو قۆناغــەدا ڕوویانــداوە و، هــۆکاری لکاندنــی باشــووری کوردســتان بــوون بــە دەوڵەتــی عێراقــی تــازە دامــەزراو، هەوڵیــش دەدەیــن بــاس لــە ڕۆڵــی قوتابیــان بکەیــن لــەو پێشــهاتانەدا کــە تــەوەر بــوو لــەوەی بــە کێشــەی مووســڵ ناسرابــوو.

ئیمپراتۆریەتــی عوسمانــی لــە جەنگــی یەکەمــی جیهانــدا دۆڕا، ئەمــەش واقیعێکــی نوێــی لــە ناوچەکــەدا هێنایــە ئــاراوە، ئــەو هێــزە هاوپەیمانانــەی کــە لــە شــەڕەکەدا ســەرکەوتنیان بەدەســتهێنابوو، هاتنــە نــاو ئــەو ناوچانــەی کــە لەژێــر دەســەڵاتی عوسمانییەکانــدا بــوون، لــە ئەنجامــی ئەمــەدا کوردســتان دابەشــبوونێکی نوێــی لــە مێــژووی تازەیــدا بەخۆیــەوە دی، ئــەوە بــوو ناوچــە کوردنشــینەکان بەپێــی ڕێکەوتنــی ســایکس پیکــۆ[1] لــە نێــوان هاوپەیمانانــدا دابەشــکران و، لــە گەرمــەی ئــەو شــەڕەدا ویلایەتەکانــی بــەسرە و بەغــدا و مووســڵ بوونــە ئامانجــی هێرشــەکانی بەریتانیــا، ویلایەتــی بــەسرە کــە لــە ســاڵی ١٩١٤ داگیرکــرا[2]، هێزەکانــی بەریتانیــا بــەرەو باکــوور ڕۆیــشتن؛ بــۆ کۆنترۆڵکردنــی ویلایەتــی بەغــدا لــە ســاڵی ١٩١٨[3]، دوای ئاگربەســتی مــودرۆس لــە ســاڵی ١٩١٨ ولایەتــی مووســڵیش داگیرکــرا[4]. لەگــەڵ چوونــە نــاو ویلایەتــی

مووسڵ، کێشەی مووسڵ دەرکەوت کە دواتر لە بەڵگەنامە و سەرچاوەکاندا بەمە ناوناونرا، دواجار لە کۆتایی ساڵی ١٩٢٥ و سەرەتای ساڵی ١٩٢٦ بە یەکجاری یەکلایی بووەوە[٥]، ئەمەش بە واتای لکاندنی ناوچەکانی باشووری کوردستان بە دەوڵەتی عێراقەوە بوو، کە دروستبوونیان بۆ ساڵی ١٩٢١ دەگەڕێتەوە، بەم جۆرە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی ناسیۆنالیستی کورد چووە قۆناغێکی نوێی خەباتەوە، باشووری کوردستانیش چەندین بزووتنەوە و شۆڕشی بەخۆیەوە دی[٦]، هەروەها لەسەر ئاستی خەباتی سیاسیدا، چەندین کۆمەڵە و ڕێکخراوی کولتووری و سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردی دامەزران.

سەبارەت بە کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٩١٨ تا ١٩٢٦، تێبینی سەرهەڵدانی چەندین کۆمەڵە و ڕێکخراو و حزب و یانەی ڕۆشنبیری و سیاسی و کۆمەڵایەتی دەکەین لە شارە جیاجیاکانی باشووری کوردستان و عێراق، پێش و دوای سەپاندنی ڕژێمی ئینتیداب بەسەر عێراقدا لە ٢٥ی نیسانی ١٩٢٠[٧]. چەند ئاراستەیەك لە بزووتنەوەی کورددا سەریان هەڵداوە، لەوانە: ئاراستەیەك کە پشتیوانی لە وەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانی کورد دەکات بە هاوکاریی بەریتانیا، ئاراستەیەکی دیکەی لایەنگری عوسمانییەکان بوو، ئاراستەی سێیەمیش کە گەنج و ڕۆشنبیرانی لەخۆگرتبوو، ئەوانەی کە ملکەچبوون بۆ بیانییەکان ڕەتدەکەنەوە و دەیانەوێت دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی دامەزرێت[٨]. لە نێو ئەو کۆمەڵانەی کە نوێنەرایەتیی دوا ڕەوتی دەکرد، دەکرێت ئاماژە بە کۆمەڵەی نهێنیی کورد بکرێت، کە دژی هەوڵەکانی بەریتانیا وەستانەوە بۆ لکاندنی باشووری کوردستان بە زۆرەملێ بە عێراقەوە، چالاکییەکانیشی زیاتر لە سلێمانی و ڕواندز چڕبووەتەوە[٩]. سەبارەت بە ئاراستەی چوارەم، بەپێی ئەوەی کە یەکێک لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیا ئاماژەی پێکردووە، ڕەوتی بەلشەفیی(مارکسی) پەیڕەو دەکرد، ئەم بەڵگەنامەیە ئاماژەی بە بڵاوبوونەوەی بیرۆکەی بەلشەفیك دەکرد لە سلێمانی[١٠]، لەوێشەوە بۆ کۆیە گواستراوەتەوە. سەرچاوەی ئەم بیرۆکانە ئەو دیلانەی کورد بوون، کە لە دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەری بەلشەفیک لە ساڵی ١٩١٧ لە ڕووسیای سۆڤیەت گەڕاونەتەوە[١١]، جەمال عیرفان توانی لە شوباتی ١٩٢٠ لە سلێمانی چەند شانەیەکی مارکسی پێکبهێنێت[١٢]، ئەم شانانە بەم ناوانە بوون:

(گزنگـی کوردسـتان)، (فیداکارانـی کـورد)، (وەتـەن پـەروەران)، (بەرزیـی وڵات)، ئـەم ڕەوتـە داوای پێکهێنانـی دەوڵەتێکـی سـەربەخۆی کـوردی دەکـرد[١٣].

لـەو ماوەیـەدا هەندێـك کۆمەڵـەی کـوردی دامـەزران، کـە لـە قوتابیـان پێکهاتبـوون، ئامانـج و بەرنامەکانیـان لـە خانـەی ئـەو ئامانجانـەدا بـوون، کـە بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد داوای دەکـردن، وەک: (کومەڵـەی سـەربەخۆیی کوردسـتان)، کـە ڕەفیـق حیلمـی بـە نهێنـی لـە سـلێمانی لـە سـاڵی ١٩٢٠ دایمەزرانـد [١٤]، قوتابیـان و فێرخـوازان و چیـن و توێژەکانـی دیکـەی کۆمەڵگـەی لەخۆگرتبـوو[١٥].

لــە ئەنجامــی دامەزراندنــی ڕژێمــی پاشـایەتی لــە عێــراق لــە ٢٣ی ئابــی ١٩٢١، قوتابیــان و ڕۆشــنبیرانی کــورد لــە پێنــاو بەدەســتهێنانی مافــە نەتەوەییەکانــی کــورد چــالاک بــوون، بــۆ ئــەو کارە هەوڵیانــدا کۆمەڵــە و ڕێکخــراوی ڕۆشــنبیری و سیاســی و کۆمەڵایەتــی پێکبهێنــن، جــا چ ئەوانــەی بــە ئاشــکرا یــان ئەوانــەی بــە نهێنــی پێکیانهێنــان و ڕایاننەگەیاندبــوو[١٦]، بــەڵام حکومەتــی عێــراق درکــی بــە مەترســییەکانی بوونــی ڕێکخــراوە نهێنییــەکان کــرد، بۆیــە بڕیــاری دا، یاســای کۆمەڵــەکان دەربــکات، کــە لــە ٢ی تەمــووزی ســاڵی ١٩٢٢دا بڵاوکرایــەوە، بــۆ پێدانــی مۆڵەتــی فەرمــی بــە کۆمەڵــە و ڕێکخــراو و حزبەکانــی عێــراق، ئەمــەش بــۆ دانانــی ســنوورێك بــۆ ڕێکخــراوە نهێنییــەکان تاکــو ئاشــکرا بکرێــن[١٧]. لــە گەرمــەی ئەمەشــدا نیشــتمانپەروەرانی کــورد لــە ســلێمانی کۆمەڵــەی "کوردســتان" یــان بــە ســەرۆکایەتیی مســتەفا پاشــا یامولکــی[١٨] لــە ٢١ی تەمــووزی ١٩٢٢ دامەزرانــد و[١٩]، کۆمەڵەکــە ڕۆژنامــەی (بانگــی کوردســتان) ی کــرد بــە زمانحاڵــی خــۆی، ئــەم کۆمەڵەیــە لــە ســەرەتای دەیــەی ســێیەمی ســەدەی بیســتەمدا[٢٠]، کــە قوتابیــان و چینــە کۆمەڵایەتییەکانــی دیکــە پەیوەندییــان پێــوە کــرد، ڕۆڵێکــی گــەورەی هەبــوو لــە بەرزکردنــەوەی ئاســتی هۆشــیاریی ڕۆشــنبیرانی کــورد، بــەڵام ڕۆڵــی کۆمەڵەکــە لــە دوای ســاڵی ١٩٢٤ کــەم بــووەوە، کاتێــک ســەرۆکی کۆمەڵەکــە (یامولکــی) پەنــای بــۆ بەغــدا بــرد[٢١].

کۆمەڵـەی دیکەیـش دەرکەوتـن، وەک: (کۆمەڵـەی مودافەعـەی وەتـەن) لە سـاڵی ١٩٢٥ لـە سـلێمانی کـە ئامانجـی بەرگریکـردن بـوو لـە لکاندنـی دەوڵەتـی مووسـڵ بـە عێراقـەوە، بۆیـە چالاکییەکـەی لەگـەڵ کۆتایـی هاتنـی ئـەم کێشـەیە کۆتایـی هـات، دوای ئـەوەی بـە قازانجـی عێـراق یەکلایـی کرایـەوە[٢٢].

ئـەوەی پەیوەسـتە بـە چالاکیـی ڕێکخراوەیـی، تێبینییـەک هەیـە کـە شـایەنی سـەرنجە، ئەویـش ئەوەیـە ئـەو کۆمەڵـە و ڕێکخراوانـە وەک توێژێکـی کاریگـەر و خوێنـدەوار لـە کۆمەڵگـەدا وەک پێویسـت گرنگییـان بـە قوتابیـان نـەداوە، ئەمـەش بـۆ ئـەوە دەگەڕێتـەوە کــە مۆرکــی خێڵەکــی لــە کۆمەڵگــەی کوردەواریــدا زاڵــە، وێــڕای ئەمــەش نەبوونــی قوتابخانــەی فەرمــی لــە کوردســتان لەمــەدا فاکتەرێکــی کاریگــەر بــوو، ئەمــەش بــەو مانایەیــە خــودی توێــژی قوتابیــان نەیانتوانیــوە لــەو ماوەیــەدا کاریگەرییەکــی زۆریــان لەســەر ڕەوتــی کاروبــارەکان هەبێــت.

ســەرەڕای ئەمــەش بزووتنــەوەی قوتابیــان دوای زیادبوونــی ژمــارەی قوتابخانــە و پەیمانگـە و کۆلێـژەکان لـە سەرتاسـەری عێـراق سـەری هەڵـدا، چونکـە دامەزراوەکانـی پـەروەردە و فێرکـردن، لـە ئاسـت و قۆناغـە جیاجیاکانیانـدا، ڕۆڵێکـی سـەرەکی و کاریگـەر دەگێــڕن لــە بڵاوکردنــەوە و چەســپاندنی بیرۆکــە و بەهــا مرۆیــی و نیشــتمانپەروەری و نەتەوەییــەکان لەنێــو قوتابیانــدا، چونکــە ئــەو بابەتانــەی قوتابیــان لــە هەمــوو ئــەم قۆناغانــەدا وەریدەگــرن، جۆرێــک لــە کولتــووری سیاســی و ناسیۆنالیســتیان تێــدا بــوو، کـە قوتابیـان پێـی گـۆش دەبـن، دواجـار ئەمـەش دەبێتـە هـۆی سـەرهەڵدانی توێژێـك لـە قوتابیـان خەباتـی سیاسـی پیـادە دەکـەن و گوتـاری سیاسـی خۆیـان دەبێـت، وەک: داوای چاکسـازی لـە سیسـتەمی پەروەردەییـدا، یـان پێدانـی دەرفەتـی زیاتـر بـە قوتابیـان، هەندێـک جاریـش داوای دیموکراسـی یـان پشـتیوانی لـە دۆزێـک دەکـەن، کـە سیاسـەتی دەوڵـەت دژایەتیـی دەکات[٢٣]. لـەوەوە بزووتنـەوەی قوتابیـان سـەری هەڵـدا و، ئەمـەش لەسـەر سـەرهەڵدانی توێژێکـی قوتابیانـی کـورد لـە عێراقـدا جێبەجـێ دەبێـت.

پێکهاتـە سـەرەتاییەکانی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە عێـراق لـە قوتابخانـەی ڕوشـدییە لـە بەغـداوە دەسـتیان پێکـرد، کاتێـک کۆمەڵـەی قوتابیانـی کـورد هاوشـانی قوتابیانــی عــەرەب لــە ســاڵی ١٩٠٣ ڕاپەڕینێکیــان دژی دەســەڵاتی عوسمانــی ســازکرد، ئەمـەش وایکـرد دەسـەڵاتداران فەرمانێـک دەربکـەن بـە داخسـتنی ئـەو قوتابخانەیـە و دەسـتگیرکردنی ئـەم قوتابیانـە[٢٤].

دوای جیابوونـەوەی باشـووری کوردسـتان لـە دەوڵەتـی عوسمانـی، دەسـتەبژێرێکی قوتابیــان و ڕۆشــنبیران دەرکەوتــن کــە لــە قوتابخانــە و پەیمانگاکانــی عوسمانیــدا دەیانخوێنـد[٢٥]، جـا بـە هـۆی نەبوونـی قوتابخانـەی دواناوەنـدی و پەیمانـگای بـاڵا

لـە کوردسـتان، جگـە لـە بەشـێک لـە قوتابخانەکانـی ڕەشـیدییە کـە وەك قوتابخانـەی ناوەنـدی وا بـوون، قوتابیانـی کـورد لـە ناوچـە جیاجیاکانـی کوردسـتانەوە ناچـار بـوون بـۆ تەواوکردنـی خوێندنەکەیـان بچنـە بەغـدا و شـارەکانی دیکـەی عێـراق؛ لـە ئەنجامـدا جۆرێـک لـە بەئاگاهاتنـەوەی نەتەوەییـان لا پەیدابـوو، بۆیـە لـەو سـەردەمەدا کۆبوونـەوە و کۆمەڵەیەکـی بچووکـی قوتابیانیـان لـە کەرکـووک دامەزرانـد، کـە ئامانجـی یەکگرتنـی نێوانیـان بـوو، هەروەهـا بڵاوکردنـەوەی هۆشـیاری لـە نێـو کـورددا و داکۆکیکـردن لـە مافـی قوتابیانـی کـورد[٢٦].

پێویسـتە ئامـاژە بـەوە بدرێـت، پەرەسـەندنی ڕێژەیـی لـە بـواری پـەروەردەدا لـە عێـراق لـە سـەردەمی ئینتیدابـی بەریتانیـادا[٢٧]، کاریگەریـی لەسـەر بووژانـەوەی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد هەبـووە. لـە لایـەک ژمـارەی قوتابخانـە تـازەکان زیـادی کـرد، لـە لایەکـی دیکـەوە پەیمانگـە و کۆلێژەکانیـش دامـەزران، ئەمـەش بـە واتـای زیادبوونـی ژمـارەی قوتابیـان دێـت[٢٨]، کـە کاریگەریـی لەسـەر قوتابیانـی کوردیـش هەبـووە.

هەروەهـا بزووتنـەوە و ڕاپەڕینەکانـی کـورد کـە لەوەتـەی سـاڵی ١٩١٩ و شۆڕشـی بیسـتی عێراقـەوە سـەریان هەڵـدا، ئەمانـە بەشـداربوون لـە دەوڵەمەندکردنـی بزووتنـەوە نیشـتمانییەکانی کـورد کـە شـارەزایی خەباتگێڕانـە و هۆشـیاریی ناسیۆنالیسـتانەی بەرزکـردەوە و، هەڵچوونـی جەماوەریشـی جۆشـدا، کـە لـە کەرتـی قوتابیانیشـدا ڕەنگدانـەوەی هەبـوو، ئەمـەش بـە بەشداریکردنیان لەگـەڵ سـەرجەم چیـن و توێژەکانـی گـەل لـە خەباتـی نیشـتمانی دژی داگیرکاریـی ئینگلیـزدا دەرکـەوت، بـەم جـۆرە گردبوونەوەکانـی قوتابیـان، خۆیـان لـە ڕێگـەی چالاکـی و نمایشـە سیاسـی و کۆمەڵایەتـی و کولتـووری و وەرزشـییەکانەوە ڕێکخسـتەوە.

لـە لایەکـی دیکـەوە کێشـەی مووسـڵ کێبڕکێیەکـی تونـدی لەنێـوان بەریتانیـا و تورکیـا هێنایـە ئـاراوە، لەپێنـاو ئـەوەی هەریەکەیـان کۆنترۆڵـی بکـەن، جـا چونکـە کـورد زۆرینـەی ڕەهـای دانیشـتوانەکەی پێکدەهێنـا، هـەر لایەنێـک هەوڵیـدا ڕەزامەندیـی کـورد بەدەسـتبهێنێت بـۆ ئـەوەی ئـەو ویلایەتـە مسـۆگەربکات[٢٩]، لـە ئەنجامـی ئـەوەش چەندیـن ئاراسـتە لـە نێـوان کـورد سـەریانهەڵدا بـۆ پشـتیوانی لـەم لا، یـان ئـەو لا، یـان داوای سـەربەخۆبوون. ئـەم بابەتـەش توێـژی قوتابیانـی کـوردی گرتـەوە، بـەو پێیـەی ئـەوان توێـژی هۆشـیارن و ئـاگاداری پێشـهاتەکانی دۆخەکـەن

سەبارەت بەو کێشەیە. لە بەر ڕۆشنایی ئەمەدا، قوتابیانی کورد لە بەغدا لەو قۆناغە گرنگەدا درکیان بەو ئەرکانە کرد کە دەکەوێتە سەر شانیان، بۆیە بڕیاریان دا زنجیرەیەک دیدار و کۆبوونەوە سازبکەن، کە لە ئەنجامدا چەندین کۆمەڵە پەیدابوون، داوای مافە نەتەوەییەکانی کوردیان دەکرد[٣٠].

لە کاتی هاتنی ئەو لیژنەیە نێودەوڵەتییەی ئەرکی دیاریکردنی چارەنووسی پارێزگای مووسڵی پێدەسپێردرێت، چالاکیی نەتەوەیی لەنێو قوتابیانی کورد لە پەیمانگە و کۆلێژەکانی بەغدا زیادی کرد و، قوتابیانیش داواکارییەکانیان خستە بەردەم (ڤیرسن)ی سەرۆکی لیژنەکە [٣١]. لە مووسڵیش ناڕەزایی و تووڕەیی لەناو خەڵکدا پەرەیسەند و لە ئەنجامدا چەندین کۆمەڵە و ڕێکخرا بۆ داوای لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە عێراقەوە دروست بوو، لەوانە: کۆمەڵەی قوتابخانەی ئەلنەهزە. ئەمە و قوتابیانی کورد لە سەرەتای سەرهەڵدانی کێشەی مووسڵەوە بەشدارییەکی کاریگەر و ڕۆڵێکی سەرەکییان هەبوو لە پێکهێنانی چەندین کۆمەڵە و ڕێکخراوی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و سیاسیدا، تەنانەت لە قۆناغی دوای یەکلاییکردنەوەشدا لە نێو ئەو کۆمەڵانەدا، کە بریتین لە:

أ. کۆمەڵەی قوتابخانەی نەهزە(ڕابوون)

ڕێکخراوێکی قوتابخانەییە لە ساڵی ١٩٢٥ لە شاری مووسڵ پێکهێنراوە، دوای ئەوەی کێشەی مووسڵ هەستی نیشتمانپەروەرانەی لای زۆرێک لە گەنجانی مووسڵ وروژاند. لەو چوارچێوەیەدا چالاکی لە قوتابخانەکاندا بڵاوبووەوە، قوتابیانی قوتابخانەی دواناوەندیی ئەلشەرقییە ڕێکخراوێکیان بە ناوی کۆمەڵەی قوتابخانەیی نەهزە(ڕابوون) دامەزراند، بە سەرۆکایەتیی قوتابیی کورد- عەلی حەیدەر سلێمان[٣٢] و، بەهاوکاریی مامۆستای مێژوو (ئەنیس زەکەریا ئەلنسولی)، یەکێک لە ئامانجەکانی کۆمەڵەکە کارکردن بوو بۆ لکاندنی دەوڵەتی مووسڵ بە عێراقەوە، بۆیە ئەمەش کاریگەریی فراوانی هەبوو لەسەر ڕای گشتیی خەڵکی مووسڵ لە کاتی سەردانەکەی لیژنەی نێودەوڵەتی بۆ مووسڵ، بۆیە خۆپیشاندانیان ڕێکخست، یاداشتییان پێشکەش کرد، ئەمەش بۆ شکستهێنانی چالاکیی پرۆپاگەندەیی کە پاڵپشتی لە مانەوەی ویلایەتی مووسڵ لە چوارچێوەی تورکیا دەکرد[٣٣].

کۆمەڵەکـە بازنەیەکـی بچووکـی بـۆ قوتابیـان پێکهێنـا بـە سـەرۆکایەتیی قوتابـی عەلـی حەیـدەر سـلێمان[٣٤]. ئەرکـی کۆمەڵەکـە بڵاوکردنـەوەی بەیاننامـە بـوو، هەروەهـا ناردنـی پەیـام بـوو بـۆ ئەندامانـی ئەنجومەنـی دامەزرێنـەری عێـراق کـە داوای پێویسـتی پابەندبوونیـان دەکـرد بـە دەوڵەتـی مووسـڵ لـە چوارچێـوەی عێراقـدا[٣٥]، کۆمەڵەکـە لـە گەیـشتن بـە ئامانجەکانـی سـەرکەوتوو بـوو. بـەم شـێوەیە چالاکیـی قوتابیـان لـەو بـوارەدا سـەرنجی ڕۆژنامەگەریـی عێراقـی لـەو کاتـەدا ڕاکێشـا، کـە دوای چارەسـەرکردنی کێشـەکەش لـە قسـەکردن لەسـەری و لـە بەرژەوەندیـی عێـراق هـەر بـەردەوام بـوو[٣٦]، بـەڵام ڕۆڵـی ئـەم کۆمەڵەیـە دوای یەکلاییبوونـەوەی کێشـەی مووسـڵ کۆتایـی هـات و سـەرکردایەتییکردنی کۆمەڵەکە لەلایـەن قوتابییەکـی کـوردەوە بەڵگەیـە بـۆ ئـەوەی کـە لـە سـەرەتاکانیدا کەوتووەتـە ژێـر کاریگەریـی فیکـرە نیشـتمانییەکانی عێـراق کـە لـە سـەرەتادا بـوون. ئەمـەش ئاماژەیـە بـۆ بڵاوبوونـەوەی ئـەم ئاراسـتەیە لەنێـو قوتابیانـی کـورددا، هەروەهـا نابێـت ئەوەمـان لـە بیـر بچێـت کـە ڕەنگـە ئـەم ئاراسـتەیە بـە هـەر شـێوەیەک بێـت لـە هەوڵـی لابردنـی هەژموونـی تورکیـا بەسـەر باشـووری کوردستانیشـەوە سـەرچاوە بگرێـت و، پشـتیوانی لـە هەڵوێسـتی ئینگلیـز بەتایبەتیـش لـە دوای کێشـەی مووسـڵەوە، بژاردەیـەک لەنێـوان عێـراق و تورکیـا درا بـە دانیشـتووان و بـژاردەی سـێیەم نەبـوو کـە بریتـی بـوو لـە پێکهێنانـی قەوارەیەکـی نەتەوەیـی کـورد لـەو ویلایەتـەدا.

ب.ئەو کۆمەڵانەی لە سەردەمی دوای یەکلاییکردنەوەی ویلایەتی مووسڵ دامەزران

دوای لکاندنـی باشـووری کوردسـتان بـە عێراقـەوە بـە پێـی بڕیـاری کۆمەڵـەی گـەلان[٣٧]، حکومەتـی عێـراق کەمتەرخـەم بـوو لـە جێبەجێکردنـی ئـەو بەڵێنانـەی سـەبارەت بـە بڕیـاری کۆمەڵـەی گـەلان دابوونـی، کـە داوای پێدانـی مافـی کلتـووری و نەتەوەیـی بـە کـورد دەکـرد، ئەمـەش فاکتەرێکـی پاڵنـەر بـوو بـۆ قوتابیـان و ڕۆشـنبیرانی کـورد، کـە کۆمەڵـە و ڕێکخـراوی ڕۆشـنبیری و سیاسـی بـۆ داواکردنـی ئـەو مافانـە دابمەزرێنـن[٣٨].

لــە ســەرەتای بەهــاری ســاڵی ١٩٢٦ لــە شــاری ســلێمانی (کۆمەڵــەی زانســتی) دامــەزرا[٣٩]، دوای ئــەوەی دامەزرێنــەران داواکارییەکیــان پێشــکەش بــە حکومەتــی عێـراق کـرد بـۆ دامەزراندنـی ئـەم کۆمەڵەیـە، کـە مۆرکێکـی ئەدەبـی و پەروەردەیـی هەبـوو، پشـتیوانیی هەمـوو توێژەکانـی کۆمەڵگـەی لـە سەرتاسـەری کوردسـتانی عێـراق

بەدەستهێنا[٤٠]، کۆمەڵەکە چالاکییەکانی بۆ کاروباری پەروەردەیی، بڵاوکردنەوەی خوێندەواری، کردنەوەی قوتابخانە، وتاردان[٤١] و ناردنی قوتابیانی کورد بۆ ئەوروپا بۆ تەواوکردنی خوێندنەکانیان تەرخان کرد، هەروەها پێکهێنانی لیژنەیەک بۆ پاککردنەوەی زمانی کوردی لە وشەی بیانی[٤٢]، و هاوکاریکردنی قوتابیانی هەژار[٤٣]، و ئامانجگەلی دیکە کە لە پەیڕەو و پڕۆگرامی ناوخۆی کۆمەڵەدا هاتبوون[٤٤].

لەو قۆناغەدا کۆمەڵەی دیکەی کوردی دروست بوون، وەک: (کۆمەڵەی پێشکەوتن) کە لە ساڵی ١٩٢٦ دامەزرا، کە زانیاری لەسەری بەردەست نییە، هەروەها ناوی ئەندامانی دەستەی دامەزرێنەریشی نازانرێت[٤٥]، هەروەها (کۆمەڵەی زەردەشت) لە هەمان ساڵدا لە سلێمانی دامەزراوە [٤٦]، لە چەند شارێکی عێراقدا لقی کردووەتەوە[٤٧]. ئەوەی جێگەی سەرنجمانە لەم کۆمەڵەیە ئەوەیە، لە سلێمانی لەلایەن ئەو قوتابیانەوە دامەزراوە کە لە بەغداوە گەڕابوونەوە ئەو شارە و، یەکێک لە قوتابییەکان بە ناوی مستەفا سائیب[٤٨] سەرۆکایەتیی کۆمەڵەکەی گرتە ئەستۆ، هەرچەندە کۆمەڵەکە ئامانجی سیاسیی زیاتری هەبوو نەک کولتووری.

بەهەمان شێوە (کۆمەڵەی هەڵستان و بڵندی کوردستان) لە ساڵی ١٩٢٧ پێکهێنرا[٤٩] و، پێکهێنانیشی دوای سەرکوتکردنی بزووتنەوەی شێخ مەحموود هات لەلایەن کۆمەڵێک قوتابیی قوتابخانە و مامۆستا و بەشێک لە فەرمانبەران و کرێکاران کە لە بیر و هەستەکانیاندا لەژێر کاریگەریی ئەو کۆمەڵە سیاسییانەی پێش بزووتنەوەکانی شێخ مەحموود پێکهاتبوون، دەستیان کرد بە بیرکردنەوە لەوەی ئەو شۆڕشەی دامرکاوەتەوە، دەبێ جارێکی دیکە سەرهەڵبداتەوە[٥٠]. هەروەها (یانەی سەرکەوتنی کوردان) لە ساڵی ١٩٣٠ لە بەغدا دامەزرا[٥١]، لە ئامانجەکانی ئەم یانەیە کە پەیوەندی بە قوتابیانەوە هەبوو، بریتی بوو لە: دابینکردنی شوێنی نیشتەجێبوون و حەوانەوە بۆ ئەو قوتابییە کوردانەی دێنە بەغدا بۆ خوێندن و، ناردنی قوتابیانی کورد بۆ دەرەوەی وڵات بۆ تەواوکردنی خوێندنیان، سازکردنی ئاهەنگی یەکترناسین لەنێو قوتابیانی کورددا [٥٢]، گرنگیدان بە زمان و ئەدەب و مێژووی کورد و و ئامانجگەلی دیکە [٥٣]. شایانی باسە ئەم یانەیە چەندین جار داخرا، لە ساڵی ١٩٤٣ کرایەوە[٥٤]، دیسان داخرایەوە و کرایەوە تا بە بڕیاری دەسەڵاتدارانی عێراق لە ١٩٦٤/٦/١٣ بە یەکجاری داخرا، لە ئەنجامدا هەموو موڵک و ماڵی یانەکە دەستی بەسەردا گیرا و لە بنکەی پۆلیسدا هەڵگیرا[٥٥] .

ج. کۆمەڵەی لاوانی کورد

لە بەغدا لەلایەن کۆمەڵێک قوتابیی کوردەوە کە لەوێ دەیانخوێند، دامەزراوە. سەرچاوەکان جیاوازن لە دیاریکردنی ساڵی دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە، هەندێکیان بۆ ساڵی ١٩٢٣[٥٦] و هەندێکی دیکەشیان بۆ ٨/٥ ی ساڵی ١٩٢٥ی دەگەڕێننەوە، بە پشت بەستن بە یەکێک لە وێنەکانی کۆمەڵێک قوتابیانی کورد کە لەو ڕۆژەدا گیراوە[٥٧]. بەهەمان شێوە بۆ ساڵی ١٩٢٨[٥٨]، بەڵام عەبدولستار تاهیر شەریف، ئاماژەی بە ساڵی ١٩٣٠ کردووە وەک مێژووی دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە[٥٩] و، غەفوور میرزا کەریم لەوەدا پشتیوانی لێ دەکات و دەڵێت: لە سەرەتای ساڵی ١٩٣٠دا کۆمەڵێک قوتابیی کورد، کە چوونەتە بەغدا بۆ تەواوکردنی خوێندن، کۆمەڵەکەیان دامەزراند، دوای ئەوەی خۆیان ڕێکخستبوو و ژمارەیان نزیکەی ٦٠-٧٠ قوتابی بوو[٦٠]. بە هەمان شێوە مێژوونووس عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی پشت بە هەمان ساڵی ١٩٣٠ وەک سەرەتای دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە دەبەستێت[٦١]، بەڵام مێژوونووس کەمال مەزهەر ئەحمەد ساڵی ١٩٣٣ی وەک ساڵی دەرکەوتنی ناو بردووە و بە کۆمەڵەی "یادگاری لاوان" ناوی بردووە[٦٢]، بۆیە ئەستەمە ساڵێکی دیاریکراو وەک سەرەتای دامەزراندنی کۆمەڵەی لاوانی کورد دیاری بکرێت و زانینی ناوی دامەزرێنەرانیشی زۆر ئاسان نییە.

شایانی باسە لێرەدا ئاماژە بەوە بدەین، شاکر فەتاح لە بیرەوەرییەکانیدا باسی کردووە، تیایدا ئاماژەی بەوە کردووە، کۆمەڵەکە لە مانگی ئایاری ساڵی ١٩٢٥ لە پارکی ساڵحیە لە بەغدا کۆبوونەوەیەکی ئەنجامداوە، تێیدا ژمارەیەکی زۆر لە وەزیر و باڵیۆز و کەسایەتیی کورد و عەرەب بۆ بەشداریکردن بانگهێشت کراون. لەم کۆبوونەوەیەدا ڕۆژنامەنووسان و پەیامنێرانی ژمارەیەک ڕۆژنامە، لەوانە: (الإستقلال، المفید، العالم العربی، البلاد) ئامادەبوون، لە کۆبوونەوەکەدا وتارەکان بە زمانی کوردی و عەرەبی و تورکی و فارسی لەلایەن: کەریم ڕۆستەم، ئەنوەر سائیب، مەعروف جیاووک و کەسێک بە ناوی مەمدوح پێشکەش کرا و وتەکانیان وەرگێڕدرانە سەر زمانی ئینگلیزی و فەرەنسی و پێشکەشی ئەو باڵیۆزانە کرا کە ئامادەی کۆبوونەوەکە بوون[٦٣].

کەمال ڕەئووف محەمەد بە ڕەهایی ڕۆژی ١٩٢٥/٨/٥ی وەک سەرەتای دامەزراندنی

یەکەمین کۆمەڵـەی قوتابیانی کـوردی لـە کوردسـتانی عێـراق دیـاری کـرد(٦٤)، بـە پشـت بـەستن بـە یەکێـک لـە وێنـەکان وەک پێـشتر بـاسمان کـرد، بۆیـە ئەسـتەمە بتوانیـن ســاڵێکی دیاریکــراو وەک ســاڵی دامەزراندنــی کۆمەڵەکــە بــە ڕەهایــی دەستنیشــان بکەیـن، بـەڵام دەتوانرێـت بڵێیـن: لـە نێـوان سـاڵانی (١٩٢٣-١٩٢٥) دامـەزراوە، بـەڵام لـە سـەرەتای سـییەکانی سـەدەی ڕابـردوودا چـالاک بـووە.

کۆمەڵــەی لاوانــی کــورد لــە ســاڵی ١٩٣٠دا چــالاك بــوو، دوای ئــەوەی گروپێکــی دەســتەبژێری قوتابیــی نــوێ هاتنــە بەغــدا، ئـەم قوتابیانــە لیژنەیەکــی سەرپەرشــتیاریی کۆمەڵەکەیــان پێکهێنــا، کــە پێکهاتبــوو لــە: فــازڵ ڕەئــووف تاڵەبانــی(٦٥) کــە بــوو بــە خەزنــەدار؛ چونکــە بەتەمــەن بــوو (٦٦)، ئیبراهیــم ئەحمـەد(٦٧)، کـە بـووە سـکرتێری لیژنەکـە(٦٨)، حامیـد فـەرەج(٦٩)، فایـەق بێکـەس(٧٠)، عەبـدوڵلا گـۆران(٧١) ، سـاڵح یوسـفی(٧٢)، حەسـەن تاڵەبانـی(٧٣)، شـاکر فەتـاح(٧٤)، و هـی دیکـە، ئەمـەو محەمـەد ئەمیـن زەکـی کۆمەڵەکـەی هانـدەدا بـۆ خزمەتکردنـی کولتـوری کـوردی(٧٥). شـایانی باسـە؛ شـاکر فەتـاح لـە بیرەوەرییەکانیـدا ئامـاژەی پێکردبـوو کـە هەندێکجـار لەنێـوان ئەندامێتیـی دەسـتەی کارگێڕیـی کۆمەڵەکـە و هەندێکجاریـش لەنێـوان سـکرتاریەت کاری دەکـرد(٧٦)، بۆیـە دەتوانرێـت بڵێیـن کۆمەڵەکـە سـەرۆکی هەمیشـەیی یـان سـکرتێری نەبـووە، بەڵکـو بـەردەوام لـە گۆڕانـدا بـوون لـە سـەرەتاوە ئیبراهیـم ئەحمـەد سـەرۆک بـوو، دواتـر شـاکر فەتـاح جێگـەی گرتـەوە، پاشـان ئەوانـی دیکـە، هەڵبژاردنـی سـەرۆکیش ڕەنگـە بەپێـی ڕێککەوتـن یـان بەپێـی ئۆفیسـی کارگێڕیـی کۆمەڵەکـە بووبێـت.

کۆمەڵــەی لاوانــی کــورد چەندیــن لقــی خــۆی لــە شــارە جیاجیــاکان کــردەوە، لەوانـە: کەرکـووک، سـلێمانی، هەولێـر، و مووسـڵ(٧٧)، دیارتریـن ئەندامـی لقـی مووسـڵی کۆمەڵــەی لاوانــی کــورد ئیسماعیــل ســەعید ئاغــای دۆســکی، کــە بەرپرســی لقەکــە بـوو(٧٨)، مسـتەفا ئیبراهیـم ئاغـا کورەمارکـی و حوسـنی حاجـی ڕەشـید کـە خەڵکـی زاخـۆ بـوو، هەروەهـا ئەحمـەد مسـتەفا خەڵکـی ئامێـدی بـوو(٧٩). یەکێـک لـە توێـژەران بـاس لـەوە دەکات کـە زۆربـەی ئـەو قوتابییـە کوردانـەی لـە کۆلێژەکانـی مـاف و پزیشـکی و خانـەی مامۆسـتایان لـە بەغـدا دەیانخوێنـد، پەیوەندییـان بـەم کۆمەڵەیـەوە کـرد(٨٠). کاتێـک بنکـەی ئـەم کۆمەڵەیـە فـراوان بـوو، دوو ئاراسـتەی جیـاواز لەنێـو قوتابیانـی

کۆمەڵەکەدا سەریان هەڵدا، ئاراستەیەك داوای گرنگیدانیان بە خوێندن دەکرد، نەك گرنگیدان بە پرسەکانی دیکە (بۆ نموونە سیاسەت)، لە کاتێکدا ئاراستەی دووەم پێیوابوو، لەپاڵ خوێندن گرنگی بە خەباتی سیاسی بدرێت[٨١]. ئەمەش بەڵگەیە بۆ ئەوە، ئەم کۆمەڵەیە جگە لەو ئامانجە پیشەییانەی کە هەوڵی بەدیهێنانی دەدان، ئامانجگەلی سیاسیشی هەبووە، مەبەستە سیاسییەکان لە ڕێگەی کۆبوونەوەکانی کۆمەڵەکەوە دەردەکەوتن، کە لە دوکانی "سیمۆن ئەفەندی" بەڕێوەدەچوون[٨٢]. کە - جگە لە کارە ڕەسەنەکەی خۆی- بووە بارەگای کۆبوونەوە نهێنییەکانی کۆمەڵەکە لە بەغدا، لەوێدا داوای ئازادکردنی شێخ مەحموودیان دەکرد[٨٣]، هەروەها بەشێک لە ئەندامانی ئەم کۆمەڵەیە داوای هەڵگیرسانی شۆڕشیان دەکرد بە مەبەستی پێکهێنانی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی، ئەمەش لە ڕێگەی خوێندنەوەی شیعری نەتەوەیی بە جۆش و خرۆش[٨٤]، ئەم ئاراستانەش بەشدارییەکی کاریگەرییان هەبوو لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاریی ناسیۆنالیستیی کوردی، کە لەنێو ڕیزەکانی خوێندەوار و پیشەگەران گەشەی کردبوو[٨٥].

ئەوەی پەیوەستە بە پرۆگرامی خوێندن و پەیڕەوی ناوخۆی کۆمەڵەکە، کۆمەڵەکە پرۆگرام پەیڕەوی ناوخۆی نووسراوی نەبوو، بەڵکو وەک زانکۆیەک بوو بۆ چالاکییەکانی قوتابیانی کورد، هەروەها پەرەپێدانی گیانی هاوکاری و پشتیوانی لە نێوانیاندا[٨٦].

بەشێک لە ئەندامانی کۆمەڵەکە چالاکیی ڕۆشنبیریی بەرچاویان لەناو کۆمەڵەکەدا ئەنجامدا و ڕۆڵی ئەوان بریتی بوو لە دەرچوواندنی گۆڤاری (یادگاری لاوان) لە ساڵی ١٩٣٣دا، ئەمە وەک زمانحاڵی کۆمەڵەکە بوو[٨٧]، پاشان لە ساڵی ١٩٣٤ ناوەکەی گۆڕدرا بۆ (دیاری لاوان)[٨٨].

دیارە کۆمەڵەکە دوای ژمارەی دووەم، ئەم گۆڤارەی ڕاگرت کە زمانحاڵی خۆی بوو و لە دوای ساڵی ١٩٣٤ کۆتایی بە چالاکییەکانی هێنا. ئەمەش لەبەر نەبوونی زانیاری لە سەرچاوە بەردەستەکانی و چارەنووسیان. ڕەنگە ئەوەش بۆ ئەوە بێت، قوتابیانی چالاک لە کۆمەڵەکە خوێندنیان تەواوکردبێت و بەغدایان بەجێهێشتبێت و گەڕابنەوە ناوچەکانی خۆیان، ئەمەش بۆشایی کارگێڕی لە کۆمەڵەکە بەجێهێشت.

د. کۆمەڵەی یاریدەدەرانی کورد

زانیاریی زۆر لەبارەی ئەم کۆمەڵەیە بەردەست نییە، ئایا پەیڕەو و پرۆگرامی ناوخۆی نووسراوی هەبووە یان نا؟ چارەنووسی چی بووە؟ بەهۆی سروشتی نهێنییەوە، هەموو ئەو شتانەی لەبارەیەوە دەزانرێت، تەنیا ئەوەیە شاکر فەتاح لە بیرەوەرییەکانیدا باسی کردووە.

ئەم کۆمەڵەیە لە ١٨ی ئایاری ١٩٣١ لە شاری هەولێر لەلایەن کۆمەڵێک قوتابیی چالاکی کورد دامەزراوە[٨٩]، جەلال نوری سەرۆکایەتیی کردووە. ئامانجەکانی بریتی بوون لە یارمەتیدانی قوتابیانی هەژاری کورد بۆ تەواوکردنی خوێندن و، بڵاوکردنەوە و پەرەپێدانی زمانی کوردی و بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی لەنێو کورددا[٩٠]. کۆمەڵەکە هەڵوێستی سیاسی هەبووە، لەوانە: یاداشتێکی پێشکەش بە بەرپرسێکی حکومەتی عێراق کردووە، کاتێك لە ساڵی ١٩٣١ سەردانی شاری هەولێری کردبوو، تێیدا داوای کردووە حکومەت بارودۆخی ناوچە کوردنشینەکان باشتر بکات[٩١].

هـ. کۆمەڵەی دیدەوانیی کورد[٩٢]

لە ساڵانی ١٩٣٠-١٩٣٣ بزووتنەوەی دیدەوانی لە عێراق گەشەی کرد، کاتێك ژمارەی ئەندامەکانی گەیشتە (١١,٩٣٠) دیدەوان. لەو ماوەیەدا یەکێک لە لیژنەکانی تایبەت بە چاکسازیی پەروەردەیی لە عێراق، کە بریتی بوو لە (لیژنەی پاوڵ مونرۆ)، داوای کرد گرنگی بە مەشق و چالاکییە وەرزشی وهونەری و کۆمەڵایەتییەکان بدرێت، بۆیە وەزارەتی مەعاریف داوای هاندانی وەرزش و دیدەوانی و گەشت و دامەزراندنی یانەی کۆمەڵایەتی بۆ قوتابیان کرد، هەروەها ڕێکخستنی خشتەی سەردانی شوێنەوارییەکان و پێکهێنانی تیمی نواندن و ئامرازەکانی دیکەی هاوشێوە کە هاوکارە بۆ ئەوەی قوتابخانە بە کۆمەڵگە پەیوەست بێت[٩٣].

هاوشێوەی بزووتنەوەی ڕێکخراوەکانی دیدەوانی لە عێراق، یەکەم ڕێکخراوی دیدەوانیی قوتابیانی کورد بە ناوی: (کۆمەڵەی دیدەوانیی کوردی) لە ڕۆژی ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٣١ لە سلێمانی دامەزرا[٩٤]، ئەم کۆمەڵەیەش دوای گەڕانەوەی قوتابیانی کورد لە بەغداوە بۆ سلێمانی دامەزرا، چوار لەو قوتابیانە ئەو کۆمەڵەیەیان دامەزراند، ئەوانیش بریتی بوون لە: فەهمی تۆفیق، کەریم ئەحمەد، فەخری سامی،

شاکر فەتاح، هەموویان قوتابیی پەیمانگەی خانەی مامۆستایان بوون لە بەغدا، شاکر فەتاح سەرۆکایەتیی کۆمەڵەکەی گرتە ئەستۆ(٩٥).

ئامانجی کۆمەڵەی دیدەوانی بریتی بوو لە بڵاوکردنەوەی گیانی وەرزشی لە نێو قوتابیانی کورددا. بۆ بەهێزکردنی جەستەیان، ڕێکخستنی گەشت بۆ ئەندامانی کۆمەڵە، هاندانی قوتابیان بۆ گرنگیدان بە ئەدەبی کوردی، هەروەها پێشکەشکردنی شانۆگەری لە قوتابخانەکانی سلێمانی (٩٦).

ئەندامانی کۆمەڵەکە دەستووری دیدەوانییان خستە ناو تۆمارێکی تایبەتەوە، کە بوو بە پەیڕەو و پرۆگرامی ناوخۆی کۆمەڵەکە و لەوێدا ئەندامانی کۆمەڵەکە سوێندیان خوارد کە لەسەر پەیڕەو و پرۆگرامەی کۆمەڵەکە بڕۆن، پابەندیش بن بەو بڕگانەی بۆ کۆمەڵەکە دایانابوو. ئەمانەی خوارەوە مادده و بڕگەکانی ئەو پرۆگرامەن، وەك ئەوەی شاکر فەتاح لە بیرەوەرییەکانیدا باسی کردووە:

ئامانجی کۆمەڵەکە: گەشەپێدانی گیانی وەرزشیی قوتابیانی کورد

پرەنسیپەکانی کۆمەڵەکە

١. پێشکەشکردنی یارمەتی لەم بارودۆخانەدا:

أ. کوژاندنەوەی ئاگرکەوتنەوە

ب. ڕزگارکردنی منداڵان لە کاتی تەنگانەدا

ج. یارمەتیدانی هەژاران

٢. ڕووبەڕووبوونەوەی سەختییەکان بە گیانی وەرزشی

٣. بڵاوکردنەوەی گیانی برایەتی و یەکێتی و یەکگوتاریی نێوان قوتابیانی کورد

٤. ڕەچاوکردنی داب و نەریتی کۆمەڵایەتیی کورد

٥. قبووڵکردنی ڕای بەرامبەر

٦. گرنگیدان بە کولتوور

سوێندەکە

من ئەندامێکی کۆمەڵەی دیدەوانیی کوردم، سوێند بە شەرەفی خۆم و خێزانەکەم دەخۆم کە بەپێی توانا پارێزگاری لە پرەنسیپ و پرۆگرامی کۆمەڵەکە بکەم.

پرۆگرامی کۆمەڵەکە

١. کۆمەڵەکە لە: سەرۆك، سکرتێر، شەش لق پێکدێت، بە مەرجێك ژمارەی ئەندامانی دەستەی کۆمەڵەکە لە هەشت ئەندام زیاتر نەبێت.

٢. کۆمەڵەکە هەفتەی دووجار: شەممە و سێشەممە کۆدەبێتەوە.

٣. کۆمەڵەکە دوو تۆماری دەبێت: یەکێکیان؛ بۆ تۆمارکردنی کار و چالاکییەکانی کۆمەڵەکە (گەشت و تێبینییەکان)، دووەمیان؛ بۆ ژمێریاری(داهات و خەرجییەکان).

٤. دەبێ ئەندامەکە لە سەرەتای هاتنی بۆ ڕیزی کۆمەڵەکە ئابوونەی(چوارعانە) بدات[٩٧]، دواتر هەر هەفتەیەك دوو عانە بۆ سندووقی داهات.

٥. کۆمەڵەکە تۆمارێکی دەبێت، تەنیا بۆ تۆمارکردنی تێبینییەکانی ئەندامانی دەستەی کارگێڕی و لقەکانی کۆمەڵەکە.

٦. ئەنجامدانی یارییە وەرزشییەکان لە ناوخۆدا و زیندووکردنەوەی یارییە کۆنەکان، هەروەها ئەنجامدانی گەشت بۆ دەرەوە[٩٨].

کۆمەڵەکە سێ تۆماری دیکەی تەرخان کردووە بۆ بەڕێوەبردنی کارەکانی دیکەی کۆمەڵەکە، یەکێکیان: بۆ نووسراو و کاروبار و یاداشتەکانی کۆمەڵەکە، ئەوی دیکە: بۆ داهات و خەرجیی دارایی، سێیەمیان: بۆ نووسینی تێبینیی تایبەت و گشتیی ئەندامانی کۆمەڵەکە[٩٩].

پەراوێز:

(١) لەبارەی ئەو ڕێککەوتننامەیە و بارودۆخەکەی، بڕوانە: جرجيس فتح الله ، يقظة الكرد ...، ص١٠٣- ١٢٠.

(٢) عبدالرزاق الحسني ، تاريخ العراق السياسي الحديث، ج١، ط١، (بيروت، ١٩٤٨)، ص٤٩.

(٣) م. ن، ص٣١.

(٤) جرجيس فتح الله ، يقظة الكرد...، ص١٢١-١٤١.

(٥) سەبارەت بە کێشەی مووسڵ و یەکلاکردنەوەی، بڕوانە: تقرير عصبة الامم ، مسألة الحدود بين تركيا والعراق، التقريرالذي رفعته البعثة المُؤلّفة إلى المجلس في ٣٠ أيلول عام ١٩٢٤، اصدار حكومي، (بغداد، ١٩٢٤)، ص١ وما بعدها ؛ ب. ط. سعد ، قضية الموصل في مُؤتمر لوزان، (بغداد، ١٣٤٣هـ [١٩٢٥])، ص٤ وما بعدها ؛ فاضل حسين ، مشكلة الموصل – دراسة في الدبلوماسية العراقية- الانكليزية- التركية وفي الرأي العام، ط٣، (بغداد، ١٩٧٧)، ص٣٨ وما بعدها.

(٦) وەك ئەو بزووتنەوە و ڕاپەڕینانەی شێخ مەحموودی حەفید، هەروەها ڕووداوەکانی ناوچەی بادینان، بۆ وردەکاری، بڕوانە: أبو شوقي ، لمحات من تاريخ الانتفاضات والثورات الكردية، دار الكاتب،ط١، (بيروت، ١٩٧٨)، ص١٢٤- ١٤١ ؛ ديفيد مكدول ، م. س، ص ٢٤٣- ٢٦٠؛ عبدالرحمن إدريس صالح البياتي ، الشيخ محمود الحفيد (البرزنجي) والنفوذ البريطاني في كردستان العراق حتى عام ١٩٢٥، (لندن، ٢٠٠٥).

(٧) سیستەمی ئینتیدابی بەریتانیی سەر عێراق، ویلایەتی مووسڵیشی گرتەوە، بڕوانە: البرت م. منتشاشفيلي ، العراق في سنوات الانتداب البريطاني، ترجمة: د. هاشم صالح التكريتي، (بغداد، ١٩٧٨)، ص٦١ وما بعدها.

(٨) بڕوانە: شێخ لەتیف حەفید، یاداشتەکانی شێخ لەتیف حەفید، (دهۆك، ١٩٩٦)، ل٧٨-٨٠ ؛ عەلی تەتەر ، بزاڤا سیاسی ل...، ل٢٠٣- ٢٠٤.

(٩) عبدالفتاح على البوتاني، الحياة الحزبية في ...، ص٣٠١.

(10) P.R.O,C.O, (730,6) , (5859373) , From the high commissioner of Iraq to the Secretary of state for colonies , to the Secretary of state , September , 29 "1921 .

(١١) جلال الطالباني، كوردستان والحركة القومية الكوردية، ط١، (بغداد، ١٩٧٠)، ص٥٨.

(١٢) ئەفسەرێکی سوپای عوسمانی بوو، ڕووسیا لە جەنگی یەکەمی جیهان بەدیلی گرت، دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەری ١٩١٧ ئازادی کرد، گەڕایەوە سلێمانی ڕەواجی بە فیکری شیوعییەت دا، لە ساڵی ١٩٢٢ لەلایەن چەند کەسێکی کۆنەپەرست و بە پیلانی بەریتانیا تیرۆر کرا، بڕوانە: جلال الطالباني، كوردستان والحركة ...، ص٥٨ ؛ محمد عبدالله كاكه سور، دور الضباط الكورد السياسي والثقافي في الحركة الكوردية في كوردستان الجنوبية ١٩٢١- ١٩٤٥، رسالة ماجستير مقدمة إلى مجلس كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، أربيل، ١٩٩٨، ص٥٣-٥٤.

(١٣) ئەحمەد خواجە ، چیم دی، (سلێمانی، ١٩٧٠)، ب٣، ل٦١ ؛ عبدالفتاح علي البوتاني ، الحياة الحزبية في ...، ص٣٠١.

(١٤) ڕەفیق حیلمی (١٨٩٨-١٩٦٠): لە شاری کەرکووک لەدایک بووە و خوێندنی ئامادەیی لە سلێمانی و بەغدا تەواوکردووە، دواتر سەفەری ئەستەنبوڵی کردووە و چووەتە کۆلێژی سەربازی. کاتێک جەنگی یەکەمی جیهان هەڵگیرسا، گەڕایەوە بۆ سلێمانی و دوای کۆتایی هاتنی جەنگ گەڕایەوە بۆ ئەستەنبوڵ و، چووەتە قوتابخانەی ئەندازیاری، لە ساڵی ١٩٢٠ تەواوی کردووە، گەڕاوەتەوە عێراق و لە بوارەکانی پەروەردە و ڕۆشنبیری و سیاسیدا کاری کردووە. لەو کاتەوە بووەتە یەکێک لە کەسایەتییە ناسراوەکانی کورد و پۆستی گرنگی لە کۆمەڵە کوردییەکان وەرگرتووە، بۆ وردەکارییەکانی ژیاننامەکەی، بڕوانە : مير بصري، أعلام الكرد، رياض الريس للكتب والنشر، ط١، (لندن/قبرص، ١٩٩١)، ص١٣٨-١٣٩

(١٥) ڕەفیق حلمی، یادداشت کوردستانی عێراق و شۆڕشەکانی شێخ مەحموود، (بەغدا، ١٩٨٨)، ب١+٢، ل ـ ١١٣.

(١٦) غانم محمد الحفو وعبدالفتاح علي البوتاني، الكورد والأحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي ١٩٢١ ـ ١٩٥٨، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٥)، ص ٢٧.

(١٧) فاضل حسين واخرون، تاريخ العراق المعاصر، (بغداد، ١٩٨٠)، ص٢٥.

(١٨) مستەفا پاشا یامولکی: (١٨٦٦-١٩٣٦)، لە شاری سلێمانی لەدایک بووە و لەوێ خوێندنی سەرەتایی تەواوکردووە، سەفەری بۆ بەغدا کردووە، بۆ تەواوکردنی قوتابخانەی ڕوشدییە، چووەتە ئەکادیمیای سەربازی لە ئەستەنبوڵ و لە ساڵی ١٨٨٦ تەواوی کردووە، لە ڕێگەی ڕیزەکانی سەربازییدا پێشکەوتووە، پلەی گرنگ و بەرزی وەرگرتووە، لە دەوڵەتی عوسمانیدا چالاکیی سیاسی و ڕۆشنبیری ئەنجامداوە. بۆ زانیاریی زیاتر، بڕوانە: محمد صالح طيب، مصطفى باشا یاملكي

(١٨٦٦- ١٩٣٦)، نشاطه السياسي والثقافي، في: مجلة جامعة دهوك، العدد (٢)، كانون الاول ٢٠٠٤، مج٧، ص٥٥- ٦٨، عەبدولعەزیز یامولکی، (بیرەوەریەکانی عەبدولعەزیز یامولکی)، وەرگێڕان لە تورکی عوسمانییەوە: شێرزاد کەریم، هەزارمێرد(گۆڤار)، ژمارە (٩)، سلێمانی، ئەیلوولی ١٩٩٩.

(١٩) بڕوانە هەردوو ژمارەی(١-٢) لە ڕۆژنامەی(بانگی کوردستان) لە: جەمال خەزنەدار، بانگی کوردستان، چاپخانەی ئەلحورییە، (بەغداد، ١٩٧٤)، ل٣٧- ٣٨.

(٢٠) بۆ وردەکاریی زیاتر بڕوانە: كمال مظهر أحمد ، صفحات من تاريخ العراق المعاصر"دراسات تحليلية"، ط١، (بغداد، ١٩٨٧)، ص١٢٩ ؛ عبدالجبار الجبوري، م. س، ص٨٤.

(٢١) بڕوانە: عبدالجبار الجبوري ، م. ن، ص٨٤ ؛ محمد صالح طيب ، م. س، ص٦٥.

(٢٢) بۆ وردەکاریی زیاتر سەبارەت بەم کۆمەڵەیە و پرۆگرامەکەی، بڕوانە: ژیانەوە (ڕۆژنامە)، ژمارە(١٦)، ساڵی (١)، ١٩ شوبات (سلێمانی، ١٩٢٥)، ل١، لە: عەبدوڵڵا زەنگەنە، ژیانەوە و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا ١٩٢٤ ١٩٢٦، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٠).

(٢٣) محمد سعيد حسين أحمد البرواري، دور التعليم الجامعي في التنشئة السياسية، رسالة ماجستير مقدمة إلى مجلس كلية الآداب، جامعة صلاح الدين/ أربيل، ٢٠٠٦، ص٦٣-٦٢.

(٢٤) جليلي جليل ، نهضة الاكراد ...، ص٢٣ ؛ محمد عبدلله كاكه سور، دور الضباط الكورد في ...، ص١١.

(٢٥) محسن محمد المتولي ، كرد العراق منذ الحرب العالمية الأولى ١٩١٤ حتى سقوط الملكية في العراق ١٩٥٨، ط١، (بيروت، ٢٠٠١)، ص١٤٥.

(٢٦) ڕەفیق ساڵح و سدیق ساڵح، یادگاری لاوان و دیاری لاوان، چاپخانەی شڤان، چ٢، (سلێمانی، ٢٠٠٥)، ل٤.

(٢٧) بۆ وردەکاریی زیاتر لەسەر پەرەسەندنی خوێندن لە عێراق لە سەردەمی ئینتیداب، بڕوانە: ابراهيم خليل أحمد العلاف ، التعليم في العراق ابان عهد الانتداب ١٩٢٠-١٩٣٢ في: مجموعة باحثين، المفصل في تاريخ العراق ...، ص٧١١-٧٨٧.

(٢٨) عبدالرزاق الهلالي، تأريخ التعليم في العراق في عهد الانتداب البريطاني، (بغداد، ٢٠٠٠)، ص٢٤ ، إبراهيم خليل أحمد، تطورالتعليم ...، ص٦٧ ومابعدها.

(٢٩) بۆ وردەکاری بڕوانە: عثمان علي ، دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦، دراسة تاريخية وثائقية، (أربيل، ٢٠٠٦)، ص٤٤٢- ٤٤٨ ؛ بيار مصطفى سيف الدين، السياسة البريطانية تجاه تركيا وأثرها في كوردستان ١٩٢٣-١٩٢٦، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٤)، ص١٧٥ وما بعدها.

(٣٠) خليـل مصطفـى عـثمان الاتـروشي ، كوردسـتان في سـنوات الانتـداب البريطـاني ١٩٢٠- ١٩٣٢، رسـالة ماجسـتير مقدمـة إلى مجلـس كليـة الاداب، جامعـة دهـوك، ٢٠٠٥، ص١١١.

(٣١) م. ن، ص١١٢.

(٣٢) عەلـی حەیـدەر سلێمان: (١٩٠٥-١٩٩٠)، لەدایکبـووی ڕوانـدز و سـەر بـە بنەماڵـەی میرەکانـی سـۆرانە، چووەتـە مووسـڵ و لەوێـوە چووەتـە قوتابخانـەی سـەرەتایی بەهـۆی بارودۆخـی جەنگی یەکەمـی جیهـان قوتابخانـەی جێهێشـتووە و دواتر گەڕاوەتەوە لە سـاڵی ١٩٢٢ تـەواوی کردووە. لە قۆناغـی دواناوەندیـدا کۆمەڵەی قوتابخانەیـی نەهزەی دامەزراند و گروپێکـی بچووکی لە قوتابیان پێکهێنـا بـۆ دابەشـکردنی بڵاوکـراوە لـە مووسـڵ. چووەتـە زانکـۆی ئەمریکـی لـە لوبنـان، لـەوێ کۆمەڵـەی قوتابیانـی عێراقـی دامەزرانـدووە، ئـەو کاتـەی قوتابیـی سـاڵی یەکـەم بـووە، بەرگری لە نیشـتمان کـردووە و بـە هاوکاریی یانەی موسـەننا داوای ئـازادی کردووە. بڕوانامەی بەکالۆریۆسـی لـە زانسـتە سیاسـییەکان بەدەسـتهێناوە، یەکەمیـن کـوردە کـە ئـەم بڕوانامەیـە بەدەسـتبهێنێت. زۆر کتێبـی لەسـەر مێـژووی نوێـی ئەوروپـا دانـاوە، لە سـەردەمی پاشـایەتی و کۆمارییـدا چەندین پۆسـتی هەبـووە، لـە مـاوەی ١٩٤٨-١٩٥٢دا بووەتـە نوێنەری هەولێر لـە پەرلەمانی عێـراق. بڕوانە میـر بـەسری س، ل ٢٤٣-٢٤٤؛ ئەحمـەد حەمەدەمیـن هۆمـەر، ڕواندز لێکۆڵینەوەیەکـی مێژوویی - سیاسـی (١٩١٨-١٩٣٩)، سـاڵانی ستراتیژیی کوردسـتان، (سـلێمانی، ٢٠٠٦)، ل ١٥٣.

(٣٣) عبدالفتاح البوتاني، الحياة الحزبية في ...، ص٦٩.

(٣٤) ئەحمەد حەمەدەمین هۆمەر ، س، پ، ل ١٣٥.

(٣٥) عبدالواحـد مـوسى الحصونـة، الحركـة الطلابيـة العراقيـة ودورهـا في النضـال الوطنـي والقومـي ١٩٤٧-١٩٦٣، رسـالة ماجسـتير مقدمـة إلى مجلـس كليـة الآداب، جامعـة بغـداد، ١٩٨٣، ص٢٣.

(٣٦) عبدالرزاق أحمد النصري، م. س، ص٣٣٠.

(٣٧) ئەنجوومەنـی کۆمەڵـی گـەلان لـە دانیشـتنی خۆیـدا کە لـە ١٦ی کانونـی یەکەمی سـاڵی ١٩٢٥ بەڕێوەچـوو، بڕیـاری لکاندنـی باشـووری کوردسـتان بـە عێراقـەوە دا و، لیژنەکانـی ڕاسـپاردەش ڕاسـپاردەیان کردبـوو کـە هەندێـک گەرەنتـی بـە کـورد بدرێـت لـە کارگێـڕی و مافەکانـدا، بڕوانـە: فـازڵ حسـێن، ١٩٢٥. کێشـەی مووسـڵ...، ل١٧١-١٧٥؛ بـۆ بینینـی دەقـی بڕیارەکـەی پێشـوو، بڕوانـە: ژیانـەوە، ژمـارە (٥٤) ل ٢، لـە: عەبـدوڵڵا زەنگەنـە، س، پ.

(٣٨) جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم وناسیۆنالیزمی کوردی، (سلێمانی، ٢٠٠٤)، ل٢٣٨-٢٣٩.

(٣٩) بـۆ زیاتـر لەسـەر ئـەم کۆمەڵەیـە، بڕوانـە: أحمـد خواجـة ، س. ث، ب٣، ل٣٨-٤٠ ؛ غـەوور

میـرزا کەریـم ، تەقەللایەکـی دڵسـۆزانە بـۆ لەناوبردنـی نەخوێنـدەواری لـە کوردسـتاندا، کۆمەڵـی زانسـتی لـە سـلێمانی، چاپخانـەی دار الجاحـظ، (بغـداد، ١٩٨٥)، ل١٢ ودواتـر.

(٤٠) ولید حمدي، م. س، ص٢٠٣-٢٠٤.

(٤١) م. ن، ص٢٠٤.

(٤٢) ئەحمەد خواجە ، س. پ، ب٣، ل٣٨-٤٠.

(٤٣) نەوشـێروان مسـتەفا ئەمیـن، ژیـان بەتەمەنتریـن ڕۆژنامـەی کـوردی ، ١٩٢٦-١٩٣٨، چ١، (سـلیمانی، ١٩٩٧)، ل٢٥١.

(٤٤) بـۆ وردەکاریـی زیاتـر لەسـەر پەیڕەو و پرۆگرامـی ناوخـۆ، بڕوانـە: ئەحمـەد خواجـە ، س. پ، ب٣، ل٤٠-٤٣ ؛ غەفـوور میـرزا کەریـم، تەقەللایەکـی دڵسـۆزانە ...، ل١٥-١٨.

(٤٥) کریـس کـوجیرا ئامـاژە بـەوە دەکات کـە ئینگلیـز دایانمەزرانـد بـۆ خزمەتـی کێشـەی کـورد، کـورد لـە سـەدەی نـۆزدە و بیسـتدا، وەرگێڕانـی: حەمـە کەریـم عـارف، چاپخانـەی شـڤان، چ١، (سـلێمانی، ٢٠٠٣)، ل١٣٦-١٣٧؛ بـۆ وردەکاریـی زیاتـر بڕوانـە: ئاکـۆ عەبدولکەریـم شـوانی، شـاری سـلێمانی (١٩١٨-١٩٣٢)، چاپخانـەی زانسـت، چ١، (سـلێمانی، ٢٠٠٢)، ل٢٢٣- ٢٢٤.

(٤٦) ئارام، کۆمەڵەی زەردەشت لە مێژووی کوردا، بەیان (گۆڤار)، ژمارە(٨٩)، بەغدا ١٩٧٤، ل٨

(٤٧) بـۆ زیاتـر بڕوانـە: ئاکـۆ عەبدولکەریـم شـوانی ، س. پ، ل٢٢٤-٢٢٧ ؛ سروە أسـعد صابـر، کوردسـتان الجنوبیـة ...، ص٣٤٣-٣٤٥.

(٤٨) مسـتەفا سـائیب: (١٩٠٤-١٩٨٠) لـە قـەزای کفـری سـەر بـە سـلێمانی لەدایکبـووە، خوێندنـی سـەرەتایی لـەوێ تەواوکـردووە، پاشـان ڕووی کردووەتـە سـلێمانی بـۆ تەواوکردنـی خوێندنـی ناوەنـدی لـە سـاڵی١٩١٩ تـەواوی کـردووە، دوای ئـەوە پەیوەنـدی بـە قوتابخانـەی زانسـتیی پیشەسـازییەوە لـە کەرکـووک کـردووە و لـە سـاڵی ١٩٢٣ تـەواوی کـردووە، پاشـان لـە سـاڵی ١٩٢٦ ئەندازیـاری لـە بەغـدا تـەواو کـردووە. هـەر لـەو کاتـەوەی قوتابـی بـووە، بەشـداریی کاری کولتـووری و سیاسـی کـردووە ، بڕوانـە: کەمـال ڕەئـووف محەمـەد، مسـتەفا سـائیب ئەسـتێرە گەشـەی... ، چاپخانـەی تیشـك، (سـلێمانی، ١٩٩٨)، ل١٢- ٢٣.

(٤٩) نـاوی ئـەم کۆمەڵەیـە تەنیـا لـە هەندێـک بەڵگەنامـەی بەریتانیـادا هاتـووە و وا دیـارە نهێنـی بـووە و دوای سـەرکوتکردنی بزووتنـەوەی شـێخ مەحمـوود لـە سـاڵی ١٩٢٧ ؛ بـۆ سـەرلەنوێ زیندووکردنـەوەی بزووتنـەوەی کـورد، دامـەزراوە. بـۆ وردەکاری بڕوانـە: عبدالفتـاح علي یحیـی البوتـاني ، وثائـق عـن الحرکـة القومیـة الکوردیـة التحرریـة- ملاحظـات تأریخیـة

ودراسـات أوليـة، مطبعـة وزارة التربيـة، ط١، (أربيـل، ٢٠٠١)، ص٥١٢-٥٨١ ؛ سروه أسـعد صابـر ، كوردسـتان الجنوبيـة ...، ص٣٤٢- ٣٤٣.

(٥٠) عبدالفتاح البوتاني، وثائق عن ...، ص٥١٣.

(٥١) بۆ زیاتر بڕوانە: باربو، لەلایەن هەیئەتی ناوچەی یانەی سەرکەوتنی کوردان لەچاپ دراوە(بەغدا ١٩٤٤) ل٢٦ و دواتر، ئەحمەد باوەڕ،کۆمەڵەی یانەی سەرکەوتن، (کەلار، ٢٠٠٤)، ل٦ و دواتر.

(٥٢) (د. ك. و)، ملفـات وزارة الداخليـة، مديريـة الحقـوق، (بغـداد)، الموضـوع/ طلـب تأسـيس جمعيـة نـادي الارتقـاء الكـردي، الملف رقـم ٣٢٠٥٠/٩٩٢١، العـدد ٢٧١٢٦، التاريـخ ٢٥/ ١١/ ١٩٥٤.

(٥٣) نەوشیروان مستەفا ئەمین ، ژیان بەتەمەنترین ...، ل٢٥٧-٢٦٦.

(٥٤) مسـتەفا نـەریمان، یانـەی سـەرکەوتنی کـوردان، ڕۆشـنبیری نـوێ (گۆڤـار) ژمـارە (١٣٤)، (بەغـدا، ١٩٩٤)، ل٧٢.

(٥٥) (د. ك. و)، ملفـات وزارة الداخليـة، مديريـة الداخليـة العامـة، (بغـداد)، الموضـوع، نـادي الارتقـاء الكـردي، الملـف ٩٦٤/٢٣٣، الرقـم: ا، ج/ ٩٤٠، التاريـخ ١٣/ ٦/ ١٩٦٤.

(٥٦) جەمـال بابـان دەڵێـت: کۆمەڵـەی لاوان لـە سـاڵی ١٩٢٣ لـە بەغدا دامـەزراوە، بڕوانـە پەراوێزی ژمـارە(٢) لـە : شـاکر فەتـاح، ئاوێنـەی ژینـم، یاداشـتەکانی شـاکر فەتـاح، ب١، ڕێکخـستن و لێکۆڵینـەوەی: ئەحمـەد سـەید عەلـی بەرزنجـی، وەزرەتـی پـەروەردە، چ١، (هەولێـر، ٢٠٠٦)، ، ل١١٦ ؛ بڕوانـە: خليـل جنـدي، حركـة التحـرر الوطنـي الكردسـتاني في كردسـتان الجنـوبي، ١٩٣٩-١٩٦٨ "آراء ومعالجـات"، ط١، (سـتوكهولم، ١٩٩٤)، ص٤٩-٥٠.

(٥٧) کەمال ڕەئووف محەمەد ، س. پ، ل١٥.

(٥٨) صبري حـسين البـاواني ، الجمعيـات والأحـزاب الكورديـة قبـل تأسـيس البـارتي، مـتين (مجلـة)، العـدد (١٤)، دهـوك، ١٩٩٢، ص١١٤.

(٥٩) بڕوانە: الجمعيات والمنظمات ...، ص٩٢ ؛ هەر بڕوانە: عبدالجبار حسن الجبوري ، م. س، ص٨٤.

(٦٠) وەرگیراوە لە: غەفووری میرزا کەریم ، یادگاری لاوان و دیاری لاوان، (بەغدا، ١٩٧٨)، ل١٠.

(٦١) بڕوانە: الحياة الحزبية في ...، ص٣٠٢.

(٦٢) كـورد السـليمانية وبغـداد بين الحـربين العالميـتين، ترجمـة: لاوك، مراجعـة: عبدالفتـاح علي البوتـاني، مـتين (مجلـة)، العـدد (٧٥)، دهـوك، ١٩٨٨، ص١٤٢.

(٦٣) بڕوانە: ئاوێنەی ژینم، ب١، ل١١٧.

(٦٤) مستەفا سائیب ئەستێرە گەشەی کورد ، ل١٥.

(٦٥) فـازڵ ڕەئـووف تاڵەبانـی: لـە سـاڵی ١٩٠٣ لـە شـاری کەرکـووک لەدایـک بـووە، یەکـەم جـار لـە مزگەوتـەکان خوێندوویەتـی، لـە سـاڵی ١٩٢٦ خوێندنـی سـەرەتایی تەواوکـردووە، دواتـر لـە سـاڵی ١٩٣٣ قوتابخانـەی ئامادەیـی ناوەنـدی تەواوکـردووە، لـە سـاڵی ١٩٣٧ لـە کۆلێـژی مـاف لـە بەغـدا وەرگیـراوە، دوای ئـەوە چووەتـە خولـی ئەفسـەرانی یەدەگـەوە بەرپرسـیارێتیی لـە بەڕێوەبـەری ناحییـەوە وەرگرتـووە، دواتـر بووەتـە قایمقامـی چەنـد قەزایەکـی کوردنشـین، کاری پارێـزەری کـردووە و لـە سـاڵی ١٩٥٧دا یەکێـک بـووە لـە دامەزرێنەرانـی کۆمەڵـەی مانگـی سـوور لـە کەرکـووک. بڕوانـە: ڕەفیـق سـاڵح و سـدیق سـاڵح، یـادگاری لاوان...،ل٢٧-٢٨

(٦٦) هـ. س، ل٤.

(٦٧) ئیبراهیـم ئەحمـەد: (١٩١٤-٢٠٠٠) لـە شـاری سـلێمانی لەدایـک بـووە، یەکێکـە لە کەسایەتییە دیارەکانـی کـورد لـە نیـوەی دووەمـی سـەدەی بیسـتەمدا لـە عێـراق، لـە سـاڵی ١٩٢٢ چووەتـە قوتابخانـەی (نموونـەی سـەعدات)، دوای ئـەوە لـە یەکێـک لـە قوتابخانـەکان تـا سـاڵی ١٩٣١-١٩٣٢ خوێندوویەتـی، لـە پۆلـی سـێیەمی ناوەنـدی چووەتـە بەغـدا و لـە سـاڵی ١٩٣٤ لـە ئامادەیـی کـەرخ تـەواوی کـردووە، لـە کۆلێـژی مـاف لـە بەغـدا وەرگیـراوە، لـە سـاڵی ١٩٣٧ تـەواوی کـردووە و لـە سـاڵی ١٩٤٢ بـووە بـە پارێـزەر، دواتـر دادوەر لـە دادگای هەولێـر لە سـاڵی ١٩٤٢ و لـە دادگای هەڵەبجـە بـۆ مـاوەی دە سـاڵ (١٩٣٩-١٩٤٩) بـووە، لـە ١٩٤٩ لـە ئەبوغرێـب زیندانـی کـراوە و دەسـتگیر کـراوە. سـەرۆکی لقـی سـلێمانیی(ژ ك) بـووە، لـە سـاڵی ١٩٤٧ەوە چووەتـە ڕیـزی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان، لـە سـاڵی ١٩٥١ەوە لـە کۆنگـرەی دووەمـی پارتـی بووەتـە سـکرتێری پارتـی، خاوەنـی ئیمتیـازی ڕۆژنامەکانـی (خەبـات) و (کوردسـتان) بـووە. لـە لەنـدەن کۆچـی دوایـی کـردووە، بڕوانـە: ئەحمـەد شـەریف عەلـی، ئیبرایـم ئەحمـەد ژیـان و بەرهـەم، نامـەی ماسـتەر پێشکەشـی کۆلێجـی زمـان کـراوە، زانکـۆی سـلێمانی، ٢٠٠٠، ل ٣٠-٣١؛ ڕەفیـق سـاڵح و سـدیق سـاڵح، یـادگاری لاوان...، ل٢٠-٢١.

(٦٨) حامد محمود عيسى ، المشكلة الكوردية في الشرق الاوسط، مكتبه مدبولي (القاهرة، ١٩٩١)، ص٢٨٤.

(٦٩) حامیـد فـەرەج (١٩١١-١٩٩٥) لـە شـاری سـلێمانی لەدایـک بـووە، خوێندنـی سـەرەتایی و دواناوەنـدی لـە سـلێمانی و پەیمانگـەی مامۆسـتایانی لـە بەغـدا تەواوکـردووە، وەک مامۆسـتا لـە سـلێمانی کاری کـردووە، دوای ئـەوەی چووەتـە کۆلێـژی پۆلیـس، لەهێـزی پۆلیـس لـە بەغـدا و سـلێمانی کاری کـردووە، لـە سـاڵی ١٩٣٦ کتێبێکـی لەسـەر ئەلفوبێـی کـوردی بڵاوکـردەوە، کـە بـووە بابەتێـک لـە قوتابخانـە سـەرەتاییەکان دەخوێنـدرا، لـە ڕۆژنامـە و

گۆڤارەکانیشـدا بابەتـی هەبـووە. لـە بەغـدا کۆچـی دوایـی کـردووە، بڕوانـە: ڕەفیـق سـاڵح و سـدیق سـاڵح، یـادگاری لاوان....،ل٢٣.

(٧٠) فایـەق بێکـەس: (١٩٠٥-١٩٤٨)، لـە گونـدی سیتەکی سـەر بـە پارێزگای سـلێمانی لەدایـک بووە، خوێندنـی سـەرەتایی لـەوێ تەواوکـردووە، پاشـان چووەتە بەغداد بـۆ تەواوکردنی خوێندن، مامۆسـتا بـووە تـا لە سـاڵی ١٩٣٣ کۆچـی دوایی کردووە، یەکێك بووە لە سـەرکردەکانی ڕاپەڕینـی ٦ی ئەیلولی ١٩٣٠ لـە سـلێمانی، ئەندامـی (ژ ک) بـووە و پاشـان پارتـی، بـۆ وردەکاری بڕوانـە: ڕەفیـق سـاڵح و سـدیق سـاڵح، هــ س، ل ٢٨-٢٩؛ جمال بابـان، أعلام كرد العـراق (سـليمانية، ٢٠٠٦)، ص٥٦٩-٥٧٤.

(٧١) عەبــدوڵڵا گــۆران:(١٩٠٤/١٩٠٥-١٩٦٢) لــە هەڵەبجــە لەدایکبــووە، لــە کەرکــووک خوێندوویەتـی، مامۆسـتا و دواتـر فەرمانبـەری ئەشـغال بـووە تـا سـاڵی ١٩٥١، لـە ڕادیـۆ بێـژەر بـووە، لـە ڕۆژنامـەی (ژیـن) و گۆڤـاری شـەفەق و بەیـان و ڕۆژنامـەی ئـازادی کاری کـردووە، جگـە لـە کارەکانـی لـە کۆمیتـەی ئاشـتی لـە سـلێمانی . خاوەنـی چەندیـن بەرهەمـی شـیعر و پەخشـانە، بڕوانـە: ڕەفیـق سـاڵح و سـدیق سـاڵح، یـادگاری لاوان...، ل ٢٦-٢٧.

(٧٢) سـاڵح یوسـفی: (١٩١٨-١٩٨١) لـە گونـدی بامەڕنـی سـەر بـە قـەزای ئامێـدی لـە دایکبـووە، ناسـناوی پرۆفیسـۆر (سـەیدا)ی لـە ناسـناوی دایکـی، سـەیدە فاتیمـە وەرگرتـووە و، سـەرەتایی لــە گوندەکــەی و دواناوەنــدی لــە قوتابخانــەی دواناوەندیــی ئەلبەیــت لــە ســاڵی ١٩٣٨ تـەواو کـردووە ، پاشـان لـە سـاڵی ١٩٤٣ کۆلێـژی دار ئەلعلومـی لـە بەغـدا تـەواو کـردووە، چەنـد سـاڵێک لـە وەزیفـە کاری کـردووە و یەکێـک بـووە لـە دامەزرێنەرانـی حزبـی هیـوا و ڕزگاری، پۆسـتی گرنـگ و پێشـکەوتووی حزبـی لـە پارتـی دیموکراتـی کوردسـتاندا هەبـووە، لەوانـە: بەرپرسـی لقـی یەکـی پارتـی. چەندینجـار بەشـداری لـە شـاندە دانوسـتانکارییەکانی بزووتنــەوەی کــوردی لەگــەڵ حکومەتەکانــی عێراقــدا کــردووە، لــە دوای ڕێککەوتنەکــەی ١١ی ئــازاری ١٩٧٠ لــە دەوڵەتــی عێراقــدا پۆســتی وەزاری هەبــووە، بەهــۆی چالاکییــە سیاسـییەکەیەوە زیاتـر لـە جارێـک زیندانـی کـراوە و دەسـتگیرکراوە، لـە بەغـدا لەلایـەن دەزگا ئەمنییەکانـی حکومەتـی عێراقـەوە بـە بەکارهێنانـی نامەیەکـی لوغمکـراو تیـرۆر کـراوە، بڕوانـە: عبدالـسلام علي ، صفحـات مـن نضـال الشـهيد صالـح اليوسـفي، ط١، (دهـوك، ١٩٩٢).

(٧٣) حەســەن تاڵەبانــی : (١٩١٣-٢٠٠٠) لــە ســاڵی ١٩٣٤ کۆلێجــی مافــی تــەواو کــردووە، کاری پیشـەیی و کارگێـڕی کـردووە، تـا بووەتـە موتەسریفـی سـلێمانی لـە سـاڵی ١٩٤٦، بـۆ وردەکاری بڕوانــە: جمال بابــان ، أعلام ....، ص٢٣٦.

(٧٤) شاکر فەتاح (١٩١٤-١٩٨٨): لە شاری سلێمانی لەدایک بووە و لە بەغدا خوێندوویەتی و لە ساڵی ١٩٣٦ کۆلێجی مافی تەواو کردووە، ژمارەیەکی زۆر لێکۆڵینەوە و وتاری لە بواری زمان و ئەدەب و مێژووی کوردیدا نووسیوە، لەلایەن دەسەڵاتدارانی عێراقەوە لە ١٩٨٨/٣/١٨ دەستگیرا و شەش مانگ دوای دەستگیرکردنی لەناوبرا. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە یاداشتەکانی: (ئاوێنەی ژینم) ب١، تا ب٤.

(٧٥) عبدالستار طاهر شريف ، الجمعيات والمنظمات ...، ص٩٢.

(٧٦) شاكر فتاح ، س. پ، ب١، ل٢٣٢.

(٧٧) عبدالفتاح علي البوتاني ، الحياة الحزبية في ...، ص٣٠٢ ؛ صبري حسين الباواني، م. س، ص١١٤.

(٧٨) ئیسماعیل سەعید آغا دۆسکی: لەساڵی ١٩٢٣ لە دهۆك لەدایك بووە، قۆناغی سەرەتایی و دواناوەندی لە مووسڵ تەواو کردووە، چووەتە کۆلێژی یاسا، بەڵام تەواوی نەکردووە، لە ساڵانی چلەکان خۆی کوشتووە، بڕوانە: هلبين محمد أحمد عبو المزوري ، حزب هيوا- الأمل ١٩٣٩-١٩٤٦، رسالة ماجستير مقدمة إلى مجلس كلية الآداب، جامعة دهوك، ٢٠٠٧، ص٦٨.

(٧٩) صبري حسين الباواني ، م. س، ص١١٤-١١٥.

(٨٠) غەفوور میرزا کەریم ، کۆمەڵەی لاوان ...، ل٣١.

(٨١) سروه اسعد جابر ، كوردستان الجنوبية ...، ص٣٥١.

(٨٢) ئەرمەنی بوو، خاوەنی فرۆشگایەکی بازرگانی بوو لە شوێنێک، کە لە ئێستادا دەکەوێتە شەقامی ڕەشید لە سەرەتای شەقامی ئەلموتەنەبی لە بەغداد، زمانی کوردی نەدەزانی، ڕەنگە مەبەستی بۆ ئەم هاوکارییە بۆ گوزارشت بوو بێت بۆ ڕاستگۆیی برایەتیی ئەرمەن-کورد، بڕوانە: ئەحمەد باوەڕ، کوردستان و چالاکیی کۆمەڵەو ڕێکخراوە کوردییەکان لە ساڵانی ئینتیدابی بەریتانیا ١٩٢٠-١٩٣٢، چ١، (سلێمانی، ١٩٩٨)، ل ٤٥.

(٨٣) هـ. س، ل٤٥ ؛ سروه اسعد صابر ، كوردستان الجنوبية ...، ص٣٥١.

(٨٤) خليل مصطفى ، م. س، ص١٩٣.

(٨٥) محسن أحمد المتولي ، م. س، ص١٥٦.

(٨٦) جلال الطالباني ، كوردستان والحركة ...، ص٦٦.

(٨٧) م. ن، ص٦٧.

(٨٨) لە بەشی چوارەمی ئەم توێژینەوەیەدا باسی ڕۆڵی کولتووریی کۆمەڵەکە دەکرێت

(٨٩) شاکر فەتاح ، س. پ، ب١، ل١٣١ ؛ ئەحمەد حەمەدەمین هۆمەر، س. پ، ل١٤٥.

(٩٠) شاکر فەتاح ، س. پ، ب١، ل١٣١ ؛ خليل مصطفى ، م. س، ص٢٤٥.

(٩١) ئەحمەد حەمەدەمین هۆمەر ، س. پ، ل١٤٦.

(٩٢) دیدەوانــی، واتــە ڕێکخســتنی قوتابیــان بــۆ گــروپ و پێکهاتــەی قوتابیــان، کــە ئامانجیــان بریتییــە لــە: ڕاهێنــان بــۆ باشترکردنــی لەشــجوانی و گرنگیــدان بــە پــەروەردەی وەرزشــی، ئــەم پێکهاتانــە نیمچــە ســەربازی بــوون، بــۆ یەکــەم جــار لــە ئەوروپــا دەرکەوتــن دوای گەڵاڵەبوونــی ئایدۆلۆژیــای پەڕگیــری نەتەوەیــی، وەک: نازیــزم و فاشــیزم کاتێــک هیتلــەر دەســەڵاتی لــە ئەڵمانیــا گرتــە دەســت، دەســتی بــە میلیتاریزەکردنــی پــەروەردە کــرد، لــە یەکێــک لــە وتارەکانــی وەزیــری لاوانــی ئەڵمانیــا (بالدێرڤــۆن شــیراخ)دا باســکراوە "مەبەســت لــە ڕاهێنانــی گەنجــان گەشــەپێدانی جەســتەیانە، بــۆ بەهێزکردنــی بازوویــان، بــۆ ئــەوەی جەســتەیان تەندروســت بێــت، بــۆ بەهێزکردنــی جەســتەیان، بــۆ بەهێزکردنــی بڕوابوونیــان بــە ئاینــدەی نیشــتمانەکەیان و بەخۆیــان، تاکــو تێیانــدا هەســتێکی هاوڕێیەتــی و خۆشــگوزەرانی بچەســپێت، کــە هەمــوو بارودۆخێکــی چینایەتیــی کۆمەڵایەتــی و ئابــووری دەســڕێتەوە، هەمــوو ســنوورە کۆمەڵایەتییــەکان لادەبــات، وەک چــۆن لــە یــەک ســەربازگەدا دەژیــن و لەســەر یــەك مێــز دەخــۆن و پێکــەوە چێــژ لــە کات بەســەربردن وەردەگــرن و هەســتی نەتەوەییــان بەهێزتــر دەبێــت، دواتــر ئــەم بزووتنەوەیــە لــە دەوڵەتانــی دیکــە بڵاوبــووەوە، بڕوانــە: جرجيــس فتــح اللــه ، نظــرات في القوميــة العربيــة مــداً وجــزراً حتــى العــام ١٩٧٠ تاريخــاً وتحلــيلاً، أضــواء على القضيــة الآشــورية (مذابــح آب١٩٣٣)، مطبعــة وزارة التربيــة، ط١، (أربيــل، ٢٠٠٤)، ص.٥٩٧-٥٩٨.

(٩٣) بڕوانە: إبراهيم خليل أحمد العلاف ، م. س، ص٧٤٩-٧٦١.

(٩٤) شاکر فەتاح ، س. پ، ب١، ل١٣٥.

(٩٥) هـ. س، ل١٣٥ ؛ ئەحمەد باوەڕ، کوردستان وچالاکی ...، ل٤٣.

(٩٦) شاکر فەتاح ، س. پ، ب١، ل١٣٦-١٣٧.

(٩٧) عانە، جۆرە پارەیەك بوو لەو سەردەمەدا لە عێراق هەبوو.

(٩٨) شاکر فەتاح ، س.پ، ب١، ل١٣٦-١٣٧ ؛ خليل مصطفى ، م. س، ل ٢٤٣-٢٤٤.

(٩٩) شاکر فەتاح ، س. پ، ب١، ل١٣٥.

تەوەری دووەم

پەرەسەندنی ڕۆڵی قوتابیانی کورد لە کۆمەڵە و ڕێکخراوەکاندا لە قۆناغی دوای سەربەخۆیی عێراق

دوای بڕیاری کۆمەڵەی گەلان لە ٣ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٢ کە بە دەق عێراقی وەک ئەندامی کۆمەڵەی گەلان قبوڵ بکرێت، قۆناغی ئینتیدابی بەریتانیا بەسەر عێراقدا کۆتایی هات، چونکە بەم شێوەیە سەربەخۆیی سیاسیی خۆی بە فەرمی بەدەستهێنا[١]، بەمجۆرە قۆناغێکی نوێ لە عێراق دەستپێکرد کە تێیدا سەرهەڵدانی کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردی و عێراقییەکانی بەخۆیەوە بینی و، قوتابیانی کورد ڕۆڵی سەرەکییان لە پێکهێنانی زۆربەیاندا هەبوو. ئەم چالاکییانە لە ئەنجامی ئەو پێشهاتانە هاتنە ئاراوە کە لە ئاستی جیهانیدا ڕوویاندا، بەتایبەتی سەبارەت بە سەرهەڵدانی ڕەوتە ئایدیۆلۆژییەکان و کاردانەوەی ڕاستەوخۆیان لەسەر دەستەبژێری خوێندەوار و ڕۆشنبیر، وەک: ئایدۆلۆژیای مارکسیزم و نازیزم و فاشیزم، بڵاوبوونەوەیەکی بەرچاویان بەخۆیانەوە بینی کە بە شێوەیەکی گشتی کاریگەرییان لە گۆڕەپانی عێراقیدا، بە گۆڕەپانی کوردیشەوە، هەبوو[٢]. ئەم بیرۆکانە دزەیان کردە لای قوتابیان لە عێراقدا، لەوانەش قوتابیانی کورد و کۆمەڵە و ڕێکخراوەکان وەریانگرت، چەندین وتار و کتێب کە ئەو بیرۆکانەیان تێدابوو، بڵاوکرانەوە. هەڵوێستگەلێک کە گوزارشتیان لەو ئاراستە فیکرییە دەکرد، سەریان هەڵدا.

لەم چوارچێوەیەشدا پێویستە ئاماژە بە "الاهالي" بکرێت[٣] کە نوێنەرایەتیی بزووتنەوەیەکی چاکسازیخوازانەیان لە عێراقدا دەکرد، ڕۆڵیان هەبوو لە پەرەپێدان و جۆشداني بیرۆکەی چاکسازیخوازانە لەنێو قوتابیاندا، ئەم (گروپە) لە لایەن ژمارەیەک قوتابیی عێراقییەوە پێکهێنرا[٤] لەنێویاندا بەشێک لە قوتابیان کورد بوون، وەک: عەلی حەیدەر سلێمان و کەسانی دیکە[٥]، ئەمەش بوو بە خاڵی دەستپێک بۆ قوتابیانی کورد؛ بۆ پێکهێنانی ڕێکخراوی هاوشێوە کە هەڵگری بیرۆکەی چاکسازیخوازانە و بەرگریکردن بێت لە دۆزی کورد لەم قۆناغە گرنگەی مێژووی عێراقدا.

هەروەها جێپەنجەی هەردوو ئایدۆلۆژیای چەپ و نازیزم لە یانەی ئەلقەلەمی عێراقیشدا ڕوون بوو، کە لەلایەن قوتابیان و ڕۆشنبیرانی عێراقییەوە دامەزرا و لەنێو دامەزرێنەرانیشدا هەندێک قوتابیی کورد هەبوون، لەوانە: عەلی حەیدەر سلێمان و بەهائەدین نووری و هی دیکە[٦] ، هەروەها یانەی ئەلموسەننا[٧]. پێویستە ئاماژە بەوە بدرێت کە هەندێك لەو ڕێکخراوانە بەتایبەتی یانەی موسەننا، خۆیان بە ئایدۆلۆژیای نەتەوەپەرستی (دەمارگیر)ی عەرەبییەوە گرتبووەوە، ئەمەش کورد و بەتایبەتی قوتابیانی تووڕە کرد. بەتایبەتی کە "گردبوونەوەی نەتەوەیی قوتابیان"[٨] کە یەکێک بوو لە باڵەکانی یانەکە، لە چوارچێوەی پەیمانگە و کۆلێجەکانی بەغدا[٩] چالاکییەکانی ئەنجام دەدا و، گرژییەکانی لەگەڵ کورد زیاتر کرد. ئەم پێشهاتانە لەگەڵ هۆکارەکانی دیکەدا لە پەرەپێدانی ئاراستەگەلی فیکریی قوتابیان بە گشتی ڕۆڵیان هەبوو.

چەند هۆکارێک هەبوون، کاریگەرییان لەسەر دیاریکردنی ئاراستەی فیکریی قوتابیان بە گشتی هەبوو. لەوانەش ئەو هێزە سیاسیانەی لەو سەردەمەدا لە عێراقدا کاریان دەکرد، هەروەها پرۆگرامە پەروەردەییەکانی عێراق لە قۆناغی دوای سەربەخۆیی عێراق لە ساڵی ١٩٣٢. بەو پێیەی پرۆگرامی خوێندن کاریگەریی لەسەر پێکهاتنی فیکریی قوتابیانی عێراق لەو سەردەمەدا هەبوو، لە ڕێگەی ئاگاداربوونی قوتابیان لە بنەماکانی شۆڕشی فەرەنسا، هەروەها چەمکەکانی ڕێنێسانسی ئەورووپی و ئەو شۆڕشانەی دژی ستەمکاریی هەڵگیرسان، وەک هەموو ئەو شتانەی لە سەرەوە باسمان کردن، ڕۆڵیان هەبوو لە گەڵاڵەکردنی ئاراستەی قوتابیان[١٠] و، قووڵکردنەوەی بیرۆکەی نەتەوەییان بە شێوەیەکی بەرچاو، بە تایبەت دوای ئەوەی یاسین ئەلهاشمی لە مانگی ئاداری ساڵی ١٩٣٥ کابینە وەزارییەکەی پێکهێنا. هەروەها گرنگیدانی بە پرۆگرامەکانی خوێندن لە عێراقدا و هەوڵدان لە ڕێگەیانەوە کە ڕۆحی سەربازی لە نێو قوتابیاندا بڵاوبکاتەوە[١١]، لە ڕێگەی میلیتاریزەکردنی قوتابخانەکان و بەکارهێنانی سیستەمی مێردمنداڵان لە عێراقدا، لە ساڵی خوێندنی ١٩٣٥دا سیستەمی مێردمنداڵیی نیمچە سەربازی لە قوتابخانەکانی عێراقدا جێبەجێ کرد، هاوشێوەی سیستەمی مێردمنداڵی و میلیتاریزەکردنی پەروەردە کە لە ئەڵمانیادا زاڵ بوو لەسەر دەستی ئەدۆلف هیتلەر[١٢]و بەپێی ئەو سیستەمە[١٣] لە کاتی چالاکییەکانیدا کە لە کەمپەکانی هاوینەدا ئەنجام

دەدرا، جۆرێـک تێکەڵـی و ئاڵوگـۆڕی فیکـر لەنێـوان قوتابیانـدا هاتـە کایـەوە.

پێشـوازیی قوتابیـان لـە بیرۆکـە و ئاراسـتەی جۆراوجـۆر لـە ڕێگـەی ڕەوتـی ئـەو فاکتەرانـەی بـاسمان کـردن، پاڵنـەر بـوون بـۆ جووڵـە و ڕێکخسـتنی قوتابیـان، بیرۆکـەی نەتەوەییـش لـە پلـەی یەکەمـدا زاڵ بـوو بەسـەر ڕەفتـاری قوتابیانـدا، دواتـر بیرۆکـەی نیشـتمانی و سۆسیالیسـتی و ڕیفۆرمخـوازی لـە پلـەی دووەمـدا. لـە بـەر ڕۆشـنایی ئەمـەدا، و تـا ئـەو شـوێنەی پەیوەندیـی بـە بابەتـی ئـەم توێژینەوەیـەوە هەیـە، لـە کۆتایـی سـاڵی ١٩٣٥ و سـەرەتای سـاڵی ١٩٣٦دا هەندێـک مەزهـەب و کۆمەڵـە و ڕێکخـراوی کولتـووری و سیاسـی بـە شـێوەی سـادە بـە ڕێگـەی کاریگەریـی ئـەو پێشـهاتانە[١٤] بـۆ سـەر قوتابیانـی کـورد و توێژەکانـی دیکـەی کۆمەڵایەتـی هاتنەئـارا، بۆیـە قوتابیانـی کـورد چەندیـن کۆمەڵـە و ڕێکخراویـان پێکهێنـا، لەوانـە:

أ. یانەی سمکۆی شکاك

کۆمەڵێـک قوتابیـی کـورد کـە لە بەغـدا دەیانخوێنـد، لـە ٤ی ئـازاری ١٩٣٥ داواکارییەکی فەرمییـان پێشـکەش بـە حکومـەت کـرد و داوایـان لێکـرد، ڕەزامەنـدی لەسـەر دامەزراندنـی یانەیـەک بـە نـاوی: سـمکۆی شـکاك بـدات. لەنێـو ئـەو قوتابییانەشـدا: ئیبراهیـم ئەحمـەد، فـازڵ تاڵەبانـی، عـارف تاڵەبانـی، شـاکر فەتـاح، بەهائەدیـن عـارف (ئـەم پێنجـە قوتابیـی کۆلێـژی مـاف بـوون)، عەبدولـڕەحمان عەبـدوڵڵا (قوتابیـی کۆلێـژی پزیشـکی) و شـێخ ڕەئـووف شـێخ مەحمـوود (قوتابیـی قوتابخانـەی ئەمریکـی لـە بەغـدا). خاوەنـی بیرۆکەکـە ئیبراهیـم ئەحمـەد بـوو[١٥]. داواکاریـی دامەزرانـدن هاوپێـچ کرابـوو بـە پرۆگـرام و پەیڕەوی ئـەو یانەیـەی کـە پێشـنیازکرابوو پێکبهێنرێـت[١٦]، ئامانجـی بڵاوکردنەوەی کولتـووری کوردی و زیندووکردنـەوەی ڕۆحـی وەرزشـی بـوو لەنـاو گەنجانـی کـورددا، بـۆ بەرزکردنـەوەی ئاسـتی ڕەوشـت و کۆمەڵایەتـی و زانسـتی لـە کوردسـتان بـە تایبەتـی و لـە عێـراق بـە گشـتی، ئامانجەکانـی یانەکـەش دوور بـوون لـە سیاسـەت و مەبەسـتە ئایینیـەکان[١٧].

بـەڵام حکومـەت داوای دامەزراندنـی ئـەم یانەیـەی پەسـەند نەکـرد، بـە بیانـووی ئـەوەی ئامانجەکانـی یانەکـە پێشـێلکردنی ماددەکانـی یاسـای کۆمەڵەکانـی عێراقـە، کـە ڕێگـە بـە دامەزراندنـی ئـەو کۆمەڵانـە نـادات کـە مۆرکـی نەتەوەییـان هەبێـت[١٨]، بۆیـە ئـەم یانەیـە تەنیـا وەک پێشـنیازێک مایـەوە و هیـچ چالاکییەکـی ئەنجـام نـەدا.

ب.کۆمەڵەی ئازادیی کورد

ئـەم کۆمەڵەیـە لـە مانگەکانـی تشرینـی دووەم و کانوونـی یەکەمـی سـاڵی ١٩٣٥ لەلایـەن کۆمەڵێـک قوتابیـی قۆناغـی ناوەنـدی لـە شـاری سـلێمانی[١٩] بـە هاوکاریـی مامۆسـتا (مەحمـوود ئـازادی) دامـەزرا. یەکەمیـن کۆبوونـەوەی لـە ماڵـی مامۆسـتای ناوبـراو ئەنجامـدرا و بـووە شـێوەی کۆنگـرەی دامەزرانـدن بـۆ ئـەم کۆمەڵەیـە[٢٠]. لەپاڵ قوتابیانـی دامەزرێنـەر، چەندیـن کەسـایەتیی نـاسراوی توێژەکانـی کۆمەڵگـە ئامـادەی بـوون، نـوری شـاوەیس[٢١]، حەمـە تاپـۆ، مجـدل خەیـات، ئەحمـەد غانـم، فـازڵ عیرفـان، عەزیـز شـالی (ناسـناوی شـیعریی: هێمـن) و هـی دیکـە، مامۆسـتا (مەحمـوود ئـازادی) سـەرۆکایەتیی کۆمەڵەکـەی دەکـرد[٢٢].

کۆمەڵەکــە چەندیــن چالاکیــی ڕۆشــنبیری و کۆمەڵایەتــی ئەنجــام دا، وەک پێشکەشــکردنی شــانۆگەری و پێکهێنانــی گروپــی گۆرانــی و بەشــداریکردن لــە بۆنــە نەتەوەییەکانـی وەک: نـەورۆز و ئاگرکردنـەوە لەسـەر لووتکـەی چیـاکان بـەم بۆنەیـەوە، کـە هەسـتی نیشـتمانپەروەری و نەتەوەیـی وروژانـد لـە دەروونـی خەڵکـدا، بەتایبـەت گەنجـان و قوتابیـان[٢٣]. کۆمەڵـەی ئازادیـی کـورد لـە سـاڵی ١٩٣٧ بـە فەرمانـی مەجیـد یەعقوبـی موتەسـەڕیفی لیـوای سـلێمانی داخـرا، کـە تـازە لـەم پۆسـتە دامەزرابـوو، ناوبـراو بـە مەیلـە کۆنەپەرسـتەکانی نەتەوەپەرسـتی عەرەبیـی دەمارگیـر و دژە کـورد و داخوازییــە نەتەوەییەکانــی ناسرابــوو[٢٤].

ج. کۆمەڵەی بروسك

بـە نهێنـی لەلایـەن کۆمەڵێـک قوتابیی کـورد لـە قوتابخانـەی ئامادەیی مووسـڵ دامەزرا. لـە دیاریکردنـی سـاڵی دامەزراندنـی ئـەم کۆمەڵەیـە جیـاوازی هەیـە، یەکێـک باسـی لـەوە کـردووە کـە لـە سـاڵی ١٩٣٥ دروسـت بـووە و تـا سـاڵی ١٩٣٨ بـەردەوام بـووە[٢٥]، هەروەها لـە یەکێـک لـە سـەرچاوەکاندا بـاس لـەوە کـراوە، لـە سـاڵی ١٩٣٦ لەلایـەن ساڵح یوسـفی و هەندێـك لــە هەڤاڵەکانــی دامــەزراوە[٢٦]، لەکاتێکــدا عەبدولفەتــاح بۆتانــی ئامــاژەی بـەوە کـردووە کـە لـە مانگـی نیسـانی سـاڵی ١٩٣٩ دامـەزراوە[٢٧]، قوتابیانـی دامەزرێنـەر بریتـی بـوون لـە: حسـێن زاخۆیـی، سـدیق ئەتروشـی، شـەفیق سـەعدوڵلا، سـاڵح یوسـفی، هەمـزە عەبـدوڵلا[٢٨] ئەکـرەم ڕەشـید حەسـەن. قوتابییەکـی خەڵکـی زاخۆیـان هەڵبـژارد بـۆ

سەرۆکایەتیی کۆمەڵەکە، کە پێدەچێت هەمزە عەبدوڵڵا[٢٩] بێت و، بارەگای کۆمەڵەکە لە ناوچەی بادینان بوو[٣٠]، بەبێ ئەوەی بە تایبەتی باسی شارەکە بکەن.

ئەو ئامانجانەی کۆمەڵەکە بۆ وەدیهێنانیان دامەزرابوو:

١. بڵاوکردنەوەی بیری نەتەوەیی کورد.
٢. بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیریی کوردی لەنێو جەماوەری کوردستاندا.
٣. کاتێك هەستی نەتەوەیی لە دەروونی کورددا دەچەسپێت و هەست دەکەن گەلێکی چەوساوەن و مافەکانیان پێشێلکراوە لەسەر خاکی خۆیان(کوردستان)، ئەو کاتە کۆمەڵەکە دەست بە هاندانی جەماوەری کوردستان دەکات بۆ ئەوەی بڕژێنە گۆڕەپانی خەبات[٣١].

کۆمەڵەی بروسک لە بەهاری ساڵی ١٩٤٠ لە گوندی ئەلجیلە لە دەرەوەی شاری مووسڵ، بە ئامادەبوونی زۆربەی قوتابیانی کورد لە مووسڵ کە ژمارەیان نزیکەی (٥٠) قوتابی بوو، یەکەمین کۆنفرانسی بۆ قوتابیان و لاوانی کورد ئەنجامدا، دەستی کرد بە خەبات بۆ پتەوکردنی پەیوەندییەکان لەنێوان قوتابیان و جەماوەری کورد لە مووسڵ و شار و گوندەکانی بادینان، کۆمەڵەکە درێژەی بە چالاکییەکانی خۆی دا و، دواتر بوو بە هەوێنی ڕێکخستنەکانی حزبی هیوا لە ناوچەکەدا[٣٢].

د. کۆمەڵەی دارکەر

ئەم کۆمەڵەیە لەلایەن کۆمەڵێک قوتابیی کورد لە قوتابخانە ئامادەییەکاندا هاوشێوەی کۆمەڵەی کاربۆناری ئیتاڵی دامەزرا[٣٣]، کە کتێبی مێژووی نوێی ئەورووپا[٣٤]، لەو کاتەدا وەک پرۆگرامێك لە قوتابخانەکاندا دەخوێندرا، کاریگەریی هەبووە لە قووڵکردنەوەی ئاراستەی یەکێتی لەنێو دەروونی قوتابیان لە عێراق ، کە ئاگادار بوون بە ئەزموونەکانی یەکێتیی ئیتاڵی و ئەڵمانی، هەروەها کاریگەریی هەبووە لەسەر پەرەپێدانی هۆشیاریی نەتەوەیی و نیشتمانی لای قوتابیان لە ڕێگەی زاراوەگەلی دیکە[٣٥]، هەروەها بڵاوبوونەوەی ڕەوتە نەتەوەیی و نیشتمانی و چەوسانەوەی نەتەوەییەکان، کاریگەریشی هەبوو لەسەر هاندانی قوتابیانی کورد بۆ پێکهێنانی ڕێکخراوێک کە خەبات بۆ ڕزگاری و یەکگرتنی کوردستان بکات، ئەو کوردستانەی لە نێوان چەند وڵاتێکدا دابەش کراوە.

پەیوەست بە ساڵ و شوێنی دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە، جیاوازی و ناکۆکی نەک تەنیا لە سەرچاوەکاندا هەیە، بەڵکو لەنێوان خودی ئەندامان و دامەزرێنەرانی کۆمەڵەکە هەیە، یەکێک لەوانە، موکەڕەم تاڵەبانی[٣٦]، باسی لەوە کرد کە "لە نیوەی یەکەمی مانگی ئەیلوولی ساڵی ١٩٣٧ لەلایەن قوتابیانی قوتابخانەی ئامادەیی مەڵبەندیی کەرکووکەوە دامەزراوە"[٣٧]، پێکهێنانی دوای ئەوە هات کە قوتابیان لە هەندێک ناوچەی کوردستانەوە چوونە کەرکووک بۆ تەواوکردنی خوێندنی دواناوەندییان، چونکە لەو سەردەمەدا قوتابخانەی ئامادەیی لەو ناوچانە نەبوو، بۆیە دواناوەندیی کەرکووک بۆ ئەوان نزیکتر بوو.

نووری شاوەیس باسی لەوەشکرد: لە پاییزی ساڵی ١٩٣٨ بەهۆی نەبوونی قوتابخانەی دواناوەندی لە لیوای سلێمانی، چووینە لیوای کەرکووک بۆ خوێندنی دواناوەندی، دوو مانگ بەسەر دەستپێکردنی خوێندن تێنەپەڕیبوو، ئێمە کۆمەڵەی دارکەرمان پێکهێنا، ئەوەش لە مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٨ بوو[٣٨].

لە کاتێکدا مووسا عەبدولسەمەد (کە یەکێک بوو لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەکە) سەرگوزەشتەیەکی باس کرد، کە ساڵێکی دیاریکراوی بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەکە دیاری نەکرد، ئەو دەڵێت: ئێمە کۆمەڵێک قوتابیی قۆناغی ناوەندی و ئامادەیی بووین، بیرمان لە دامەزراندنی ڕێکخراوێکی نەتەوەیی کردەوە، یونس ڕەئووف (دڵدار)[٣٩] پێشنیازی کرد کە کۆمەڵەکە ناوی دارکەر بێت. دەستەی دامەزرێنەر بریتی بوون لە: مستەفا عوزێری، موسا عەبدولسەمەد، فەتاح جەبار، دڵدار، و نوورەدین لە کەرکووک، ئەمە لە ساڵانی ١٩٣٧-١٩٣٨ بوو[٤٠] و، کۆمەڵەکەش لە هەولێر لەلایەن قوتابیانی هەولێرییەوە دامەزرا[٤١].

مستەفا عوزێری دەڵێت: بنەچەی حزبی (هیوا) لە هەولێرەوە دەستیپێکرد، کاتێك کۆمەڵێک قوتابیی خاوەن مەیلی نەتەوەیی بڕیاریاندا ڕێکخراوێکی نەتەوەیی پێکبهێنن و سەرەتا ناوی داریکەلی بوو[٤٢]،هەموو دامەزرێنەران خەڵکی شاری هەولێر بوون جگە لە یونس ڕەئووف(دڵدار) کە خەڵکی کۆیە بوو[٤٣].

لە کۆی ئەو سەرگوزەشتانەی سەبارەت بە ساڵ و شوێنی دامەزراندنی کۆمەڵەکە، دەتوانرێت بگەینە ئەم ئەنجامانە:

١. ئەستەمە ساڵێکی دیاریکراو بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەکە دیاری بکرێت، بەهۆی ئەو گێڕانەوە جیاوازانەی خودی دامەزرێنەران سەبارەت بەم دوو لایەنە دەیخەنە ڕوو، بۆیە دەکرێ بڵێین لە ساڵی خوێندنی ١٩٣٧-١٩٣٨ لە شاری کەرکووک لەلایەن کۆمەڵێک قوتابیی ئامادەیی مەڵبەندییەوە دامەزراوە، کە زۆربەی سەرچاوەکانی لەسەر ئەم بابەتە هاوڕان[٤٤].

٢. زەحمەتە قسەکەی موسا عەبدولسەمەد و مستەفا عوزێری قبوڵ بکرێت، سەرەڕای ئەوەی کە هەردووکیان لە دامەزرێنەران بوون، لەبەر چەند هۆکارێك: پشتڕاستکردنەوەی سەرچاوەکان کە لەو سەردەمەدا قوتابخانەی ئامادەیی لە هەردوو لیوای سلێمانی و هەولێر نەبووە، بەڵام تەنیا یەك قوتابخانەی ئامادەیی لە کەرکووک هەبوو لە ساڵانی سییەکان[٤٥]. بەهەمان شێوە ئەو کەسەی بیرۆکەی دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیەی هێنایە ئاراوە، یونس ڕەئوف (دڵدار) بوو کە بەڕەچەڵەک کەرکووکییە و لە کۆیە گەورە بووە، خوێندنی ئامادەیی لە کەرکووک تەواو کردووە نەک لە هەولێر[٤٦].

لەبەر ڕۆشنایی ئەمەش پێشبینی دەکەین کە لە کەرکووک دامەزرابێت، بە پشتبەستن بەو سەرچاوانەی بە بەڵگەوە باسیان کردووە، هەروەها ئەوەی کە یەکێکیان ناوی کۆمەڵەی (داریکەلی) بەڵگەیە بۆ ئەوەی لە ڕووی لێکچوونی هەردوو ناوی (داریکەلی) و (دارکەر)ەوەیە، بەو پێیەی نزیکەی پێنج دەیە بەسەر دامەزراندنی کۆمەڵەکەدا تێپەڕیبوو، کاتێک کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ ئەو کەسەدا ئەنجامدا، کە موسا عەبدولسەمەد بوو[٤٧].

یونس ڕەئووف(دڵدار) بیرۆکەی دامەزراندنی (کۆمەڵەی دارکەر)ی لە یەکەم کۆبوونەوەی ئەم قوتابییانەدا خستە ڕوو، کە بە نهێنی لە یەکێک لە ڕۆژەکانی نیوەی یەکەمی مانگی ئەیلوولی ١٩٣٧ی زایینی بەڕێوەچوو[٤٨]، تەنیا سێ ڕۆژ دوای یەکەم کۆبوونەوە، دووەم کۆبوونەوە لە ماڵی بورهان حامید بەگی جاف ئەنجامدرا[٤٩]. لەم کۆبوونەوەیەدا دڵدار وتارێکی پێشکەش کرد کە تیایدا ئاماژەی بە بارودۆخی کوردستان و واقیعی دابەشکردنی زێدی نیشتمان کرد لەنێوان چەند وڵاتێکدا. باسی لەوەش کرد کە ڕزگارکردنی کوردستان ئەرکێکە دەکەوێتە سەر شانی ڕۆشنبیران - واتە قوتابیان، بەو پێیەی وەک گروپی ڕۆشنبیر

و خوێنــدەوارن، هەربۆیــە جەختــی لەســەر پێویســتی دامەزراندنــی کۆمەڵەیــەک کــردەوە بــۆ گەیــشتن بــەم مەبەســتە، بــەم شــێوەیە ڕەزامەنــدی درا کــە ڕێکخراوێــک بەنــاوی کۆمەڵــەی دارکــەر دابمەزرێــت[٥٠].

دوابــەدوای ئــەوە؛ کۆمەڵەکــە دەســتی بــە چالاکیــی ڕێکخــستن کــرد، هەربۆیــە چالاکوانانــی کۆمەڵەکــە بازنــەی ڕێکخســتنیان لــە ڕیــزی قوتابیانــدا فــراوانتر کــرد، لەنێـو ئەوانـەی پەیوەندییـان پێوەکـرد: جـەلال حامیـد بـەگ (بـرای بورهـان) و کاکـە حەمـەی سـەید ئەحمـەد خانەقـا و جەمیـل ڕەشـید میـران[٥١] و عەبدولفەتـاح جبـوری و براکـەی ڕۆسـتەم جبـوری و مووسـا ئەحمـەد و ڕەشـید باجـەلان و محەمـەد ئەمیـن[٥٢]. هەروەهـا لەلایـەن نـوری شـاوەیس، نـوری مـەلا ئیسماعیـل، نـوری ئەحمـەد تەهـا، براکـەی مەهــدی ئەحمــەد تەهــا، مەهــدی حاجــی محەمــەد (کــە قوتابیــی پۆلــی ســێی ناوەنــدی بــوو)، مســتەفا عوزێــری، عەزیــز شــاڵی، نورەدیــن بەهادیــن (کــە قوتابیــی کۆلێجــی مــاف) بــوو[٥٣].

چالاکییەکانــی کۆمەڵــەی دارکــەر فــراوانتر بــوون، دوای ئــەوەی ژمارەیەکــی زۆر لــە قوتابیــان پەیوەندییــان بــە ڕیزەکانیــەوە کــرد، نــەک تەنیــا لــە شــار و شــارۆچکە کوردنشــینەکان، بەڵکــو بــۆ شــارەکانی دیکــەی عێراقیــش کــە قوتابیانــی کوردیــان تێــدا دەخوێنــد. کۆمەڵەکــە لقــی خــۆی لــە شــارە جیاجیاکانــی کوردســتان و عێــراق کــردەوە، لەپــاڵ لقــی کەرکــووک، لقەکانــی لــە هەولێــر، ســلێمانی، کۆیــە، کفــری، شــەقڵاوە، چەمچەمــاڵ[٥٤]، خانەقیــن، بەغــدا[٥٥] کــردەوە.

کۆمەڵەکــە یەکەمیــن کۆنگــرەی خــۆی لــە مانگــی حوزەیرانــی ســاڵی ١٩٣٨ لــە پارکــی ئــوم ئەلڕەبیعەیــن لــە شــاری کەرکــووک بــە ئامادەبوونــی نزیکــەی (٦٠) ئەنــدام ئەنجامـدا، دڵـدار لـە کۆنگرەکـەدا وتارێکـی پێشـکەش کـرد کـە تیایـدا باسـی لـە دۆخـی کۆمەڵەکــە و چالاکییەکانــی کــرد لــە ســاڵی خوێندنــی ١٩٣٧-١٩٣٨، کــە ڕێکخســتنەکانی فــراوانتر بــوون، تــا ســەرجەم شــارەکانی کوردســتانی گرتــەوە، لــە ئەنجامــی زیادبوونــی ژمـارەی قوتابیـان کـە هاتنـە نـاو کۆمەڵەکـە[٥٦]، پاشـان ئەندامانـی دەسـتەی دامەزرێنـەر ڕاپۆرتەکانیــان پێشــکەش کــرد، کــە تیایــدا باســیان لــە دۆخــی دارایــی کۆمەڵەکــە و چالاکییــە ڕۆشــنبیرییەکانی کــرد، لــەم کۆنگــرەدا پێشــنیازێک کــرا بــۆ گۆڕینــی نــاوی کۆمەڵەکــە و فراوانکردنــی بنکەکــەی بــۆ ئــەوەی چینــە کۆمەڵایەتییەکانــی دیکــەش

بگرێتەوە، جەختیان لەسەر پێویستی هەڵبژاردنی کەسایەتییەکی بە ئەزموونی کورد لە بواری ڕێکخستنەکان کردەوە، کە دیدگای سیاسیی هەبێت بۆ ئەوەی سەرۆکایەتیی کۆمەڵەکە بکات[٥٧]، بۆ ئەو مەبەستە کۆمەڵێک کەسایەتیی ناسراوی کورد کاندید کران، لەوانە: ماجید مستەفا، محەمەد ئەمین زەکی، مەعروف جیاووک، جەمال بابان، تۆفیق وەهبی، ڕەفیق حیلمی و دواجار بە زۆرینە ڕەفیق حیلمییان هەڵبژارد، بۆیە شاندێکیان بۆ پەیوەندیکردن بەو کەسە پێکهێنا[٥٨] .

کۆمەڵەی دارکەر پەیڕەو و پرۆگرامی ناوخۆی نووسراوی نەبوو، هەروەها ئایدۆلۆژییایەکی تایبەت و ڕوونیشی نەبوو [٥٩]، هیچ بڵاوکراوەیەکی دەرنەکرد، ئەم بابەتەش لەنێو ئەو شتانەدا بوو کە کۆمەڵەکە جەختی لەسەر دەکردەوە، نەهێڵن شتە نووسراوەکان هەڵبگرن، تاکو نەگاتە دەستی دەزگا ئەمنییەکان [٦٠]، هەموو پەیڕەو و پرۆگرامی ناوخۆی کۆمەڵەکە هەیبوو بەپێی داب و نەریت، وەك کۆمەڵە سیاسییەکان بە گشتی پەیڕەو دەکران[٦١]. ئەندامان ئاگاداری ئەرکەکانیان بوون، لە پێشەوە ئەو ئامانجە نەتەوەییانەی داوای خەباتیان دەکرد لەپێناو ئەوەی گەلی کوردستان مافە نەتەوەییەکانی خۆیان بەدەستبهێنن و کوردستانی گەورەش ڕزگاری بێت و سەربەخۆیی بەدەست بهێنێت[٦٢].

شایانی باسە جۆرێک لە کاریگەری و ڕەنگدانەوەی ئایدۆلۆژیای چەپ لەسەر ئاراستەکانی ئەندامانی کۆمەڵە هەبووە، لەم بارەوە ئیسماعیل شوکر ڕەسووڵ دەڵێت: (مستەفا عوزێری) نوێنەرایەتی باڵی چەپی کۆمەڵەی کردووە[٦٣]، یەکێک لە ئەندامانی کۆمەڵەکە نوری شاوەیس، ئەو کاریگەرییە پشتڕاست دەکاتەوە و دەڵێت[٦٤]: "ئێمە دژی فاشیزم و هیتلەریزم بووین و لایەنگری دیموکراسی بووین و، دژی ئیمپریالیزم بووین، بە تایبەت ئینگلیز."[٦٥] بەم شێوەیە، دەتوانین بڵێین: خەباتی چەپەکان لەو سەردەمەدا لەگەڵ دژە فاشیزمدا جووت بوو. سەرەڕای نەبوونی پرۆگرامێکی نووسراوی کۆمەڵەکە،"تاکە چەک لە دەستی ئەو قوتابی و گەنجانە (ئەندامانی کۆمەڵەکە) دڵسۆزی و باوەڕبوون بوو بە دۆزێکی دادپەروەر، لەگەڵ بیرکردنەوەیەکی ناڕوون و تەمومژاوی کە لە کەسانی دیکە وەرگیرابوو، واتە: ئەوان بە دوای کاربۆناری و گاریبالدیدا دەگەڕان، بۆیە دارکەریان داهێنا و کەسایەتیی سەرکردایەتیی خۆیان لە ڕەفیق حیلمیدا دۆزیەوە"[٦٦]. بۆ ئەمەش

کۆمەڵەکـە سیسـتەمێکی ڕێکخسـتنی پەیـڕەو کـرد، کـە بریتـی بـوو لـە شـانەگەلی بچـووك کـە هـەر شـانەیەك لـە پێنـج ئەنـدام زیاتـر نەبێـت، هەریەکەیـان ناوێکـی خـوازراوی هەبێـت، بەرپرسـی شـانەکە ئەندامـی خانەیەکـی باڵاتـر بـووە، بـەم جـۆرە فۆڕمـی پلەبەندیـان لـە ڕێکخراوەکانـدا پەیـڕەو کـردووە، بـە جەختکردنـەوە لـەوەی نهێنییەکانـی کۆمەڵەکـە بـۆ کـەس ئاشـکرا نـەکات[٦٧]. کۆمەڵەکـە لـە چالاکییەکانـی بـەردەوام بـوو، تـا ناوەکـەی گـۆڕا بـۆ هیـوا، دوای فراوانکردنـی چوارچێـوەی ڕێکخسـتنەکانی لـە سەرتاسـەری کوردسـتان و عێـراق.

هـ. پێشڕەوی قوتابیان لە ڕێکخستنی هیوا

ڕێکخسـتنی هیـوا لـە بنەڕەتـدا درێژکـراوەی کۆمەڵـەی دارکـەر بـوو[٦٨]، دوای ئـەوەی کۆمەڵـەی دارکـەر لـە سـاڵی ١٩٣٨دا لـە هۆتێلێکـی شـاری کەرکـووک کۆنگرەیەکـی سـازکرد[٦٩]، ئامادەبـووان بڕیاریـان دا ڕەفیـق حیلمـی بانگهێشـت بکـەن، بۆیـە ناوبـراو هاتە هاوینەهـەواری شـەقڵاوە، لـەوێ کۆنگرەیەکـی دیکـەی کۆمەڵەکەیـان لـە باغـی قوتابـی جەمیـل میـران سـازکرد[٧٠]، کـە بڕیاریـان دا نـاوی کۆمەڵەکـە بگـۆڕن بـۆ حزبـی هیـوا[٧١]، ئـەوەش لـە سـاڵی ١٩٣٩ بـوو[٧٢]، هـەر بۆیـە بەپێـی زۆرینـەی سـەرچاوە مێژووییـەکان ئـەو ساڵە بـە سـەرەتای دامەزراندنـی حزبـی هیـوا دادەنرێـت[٧٣].

دامەزراندنـی حزبـی هیـوا لەسـەر بنەمـا و بناغـەی کۆمەڵـەی دارکـەر، هەروەهـا دەرچوونـی لـە پانتایـی سـنوورداری ڕێکخسـتنەکانی کـە تەنیـا بـۆ توێـژی قوتابیـان بـوو، گۆڕینـی بـۆ ڕێکخراوێکـی سیاسـی، هەمـوو ئەمانـە بـە گواسـتنەوەیەکی جۆرەکـی و پێشـکەوتنێکی مێژوویـی لـە ڕێـڕەوی خەباتـی سیاسـی و ڕێکخسـتنی بزووتنـەوەی نەتەوەیـی کـورد لـە کوردسـتان دەژمێردرێـت. حزبـی هیـوا توانـی زۆرینـەی چیـن و توێژەکانـی کۆمەڵگـەی کـوردی، جگـە لـە قوتابیـان بـۆ خـۆی ڕابکێشـێت، دکتـۆر و ڕۆشـنبیر و پارێـزەر و ئەفسـەری سـوپا و سـەرۆکی عەشـیرەت و کەسـانی دیکەیـش چوونـە ڕیزەکانی ئـەم حزبـەوە[٧٤]، چونکـە حزبێـک بـوو خـاوەن مەیلـی ناسیونالیسـتی کـورد بـوو، داوای پێویسـتی بەدەسـتهێنانی مافـە نەتەوەییەکانـی گەلـی کـوردی دەکـرد[٧٥]، کـە بریتـی بـوو لـە یەکخسـتنی بەشـەکانی کوردسـتان لـە چوارچێـوەی دەوڵەتێکـی سـەربەخۆی کوردیـدا، وەک ئامانجێکـی ستراتیژیـی دوورخایـەن کـە حـزب خەباتـی بـۆ دەکـرد، بـەڵام ئامانجـی

کورتخایەنـی حـزب، جەختکردنـەوە بـوو لەسـەر داوای پێکهێنانـی ئیدارەیەکـی خۆسـەر بـۆ ناوچـەی کوردسـتانی عێـراق[٧٦]، کـە ئەمـە بـەس بـوو بـۆ ورووژاندنـی هەسـتی نیشـتمانپەروەری و ناسیۆنالیسـتیی زۆرینـەی توێـژە کۆمەڵایەتییەکانـی کـورد، کـە پاڵنەرێـك بـوو بـۆ ئـەوەی بێنـە نێـو حزبـەوە و پاڵپشـتیی چالاکییەکانـی بکـەن.

بۆیـە هـەر زوو (هیـوا) بـوو بـە یەکێـک لـە بەهێزتریـن و گەورەتریـن حزبـی کـوردی لـە گۆڕەپانـی سیاسـیی کوردسـتاندا لـە چلەکانـی سـەدەی ڕابـردوودا، هەروەهـا توانـی لـق و هۆبـە لـە زۆربـەی ناوچەکانـی کوردسـتان بکاتـەوە، لەگـەڵ هـەردوو شـاری بەغـدا و موسـڵ[٧٧].

ئێمـە لێـرە خەریکـی توێژینـەوە نیـن لـەم حزبـە، یـان هـەر شـتێکی سـەرتاپاگیریی پەیوەندیـدار بـەم حزبـەوە، وەک چـۆن ئـەوە پەیوەنـدی بـە بابەتـی ئـەم توێژینەوەیـە نییـە [٧٨]، بـەڵام ئـەوەی بـۆ ئێمـە لـەم حزبـەدا گرنگـە، ڕۆڵـی قوتابیانـە بـەو پێیـەی توێژێکـی دامەزرێنـەری حزبەکـەن و پێشـڕەوێکی پێشـکەوتنخوازانەن کـە زۆرینـەی ڕەهـای ئەندامەکانـی پێکدەهێنـا. نـەک هـەر ئـەوە، بەڵکـو قوتابیـان ئۆرگانـی کاریگـەر و سـەرەکی ئـەو حزبەیـان پێکهێنـا[٧٩] دەسـتەی سـەرکردایەتیی حـزب، جگـە لـە سـەرۆکی حـزب (ڕەفیـق حلمـی)، هەموویـان قوتابـی بـوون، ئەمانـەش لـە ڕاسـتیدا باوەڕپێکـراو بـوون لای سـەرۆکی بـاڵای حـزب[٨٠] لـە شـار و پارێـزگاکان، کـە چالاکییەکانـی حزبەکـە دەیانگرێتـەوە، بۆیـە نـوری شـاوەیس بـووە نوێنـەری سـەرۆک لـە سـلێمانی، ڕەفیـق حیلمـی بـە (نوێنـەری سـەرۆک) بانگـی دەکـرد، لـە کاتێکـدا ڕەشـید باجـەلان نوێنـەری بەغـداد و خانەقیـن بـوو، لـە شـاری کەرکووکیـش شـێخ مەعـرووف بەرزنجـی نوێنـەری بـوو[٨١]. یونـس ڕەئووف(دڵـدار) وەک سـکرتێر و خەزنـەداری حـزب کاری کـردووە[٨٢] و موکـەڕەم تاڵەبانـی بەرپرسـی بەشـی قوتابیـان بـوو لـە حـزب[٨٣]. لـە هەمـان کاتـدا ئێمـە نکۆڵـی لـە ڕۆڵـی توێـژە کۆمەڵایەتییەکانـی دیکـە لـە ڕێکخسـتنەکانی حزبـدا ناکەیـن، لەوانـە کـوڕان و سـەرۆك عەشـیرەتەکان و فەرمانبـەران و ئەوانـی دیکـە، کـە ئەوانیـش ڕۆڵێکـی سـەرەکییان تێـدا هەبـووە[٨٤].

هەروەهـا قوتابیـان ڕۆڵـی پێشـەنگیان بینـی لـە چالاکییەکانـی حزبـی هیـوا و لـە فراوانکردنـی چوارچێـوەی ڕێکخسـتەکانیدا، ئەمـەش قوتابیانـی قۆناغـی سـەرەتایی و ناوەنـدی و دواناوەنـدی و پەیمانگـە و کۆلێژەکانـی دەگرتـەوە، بـە شـێوەیەك کـە

ڕێکخستنەکانی حزب لە قوتابخانەکانی سەرەتایی و ناوەندیشدا هەبوون، ئەو ڕێکخستنانەش بەم ناوانە ناسراون: (بەچکە شێرانی هیوا)، و هەندێک لە کادیرەکانی حیزب ئەرکی ڕۆشنبیرکردنی قوتابیانی ئەم قوتابخانانەیان بە کولتووری نەتەوەییان پێ سپێردرابوو[٨٥]. ڕێکخراوەکانی حزب زیاتر بوون تا زۆرینەی ناوچەکانیان گرتەوە، ئەمەش لە سایەی قوتابیانەوە بوو، لە شاری هەولێر زۆرینەی ڕەهای قوتابیان سەر بە (هیوا) بوون، سەبارەت بەم بابەتە، ساڵح حەیدەری دەڵێت[٨٦]: "لە شوباتی ساڵی ١٩٤٢، وەک لەبیرمە، پەیوەندیم بە کارەکەمەوە کرد لە هەولێر، حزبی هیوا لە هەولێر باڵادەست بوو، زۆرینەی قوتابیانی هۆشیاری نەتەوەیی کاریان تێدا کردووە[٨٧]، چالاکییەکانی قوتابیان لە چوارچێوەی حزبی هیوادا تەنیا لە شاری هەولێر سنووردار نەکرابوو، بەڵکو پەلیکێشابوو بۆ قەزا و ناحیەکان و ناوچەکانی دەوروبەریان، ئەمەش بە هۆی تێکەڵی و پەیوەندییە نەتەوەییەکانی نێوان قوتابیانی ئەندام لەم حزبەدا، هەروەها قوتابیانی خەڵکی ئەو ناوچانە کە لە هەولێر دەیانخوێند، لە ڕێگەی ئەوانیشەوە ڕێکخستەکانی حزب بۆ ئەو ناوچانە گواسترانەوە، سەبارەت بەم بابەتە، حەیدەر عوسمان قازی[٨٨] دەڵێت: ئێمە پەیوەندیمان لەگەڵ ڕواندز، شەقڵاوە و کۆیە لە ڕێگەی ئەو قوتابیانەی لەگەڵمان دەیانخوێند، دامەزراند. دوای ئەوەی داوامان لێکردن بێنە ناو حزبی هیواوە، ئەوانیش دوودڵ نەبوون، یەکسەر پەیوەندییان بەو حزبەوە کرد، دوای گەڕانەوەیان بۆ ناوچەکانی خۆیان، ڕێکخستنی گەنجانیان دەستپێکرد[٨٩]. ئەو قوتابیانە هۆبەی حزبیان؛ سەر بە لقی هەولێر لە ناوچەکانی خۆیان کردەوە، ئەوە بوو هۆبەیەك لە ڕواندز کرایەوە، هەموو چینە کۆمەڵایەتییەکان هاتنە ڕیزی حزبەوە جگە لە قوتابیان ، شەفیق سەعدوڵلا سەرپەرشتیی هۆبەکەی دەکرد، کە ئەم ئەندامانەی لەخۆگرتبوو: ئەمین ڕواندزی، میر محەمەد ئەمین دەرگەڵەیی، شێخ سلێمان مستەفا و سەبری نەجیب نەورۆز ئەفەندی[٩٠]، عەلی عەبدوڵلا، ئیبراهیم حەسەن و هی دیکە [٩١].

هەروەها قوتابیان لە کۆیە هۆبەیەکیان کردەوە، یەکێک لە ئەندامانی هۆبەکەش لەبارەی ئەمە دەڵێت: "ئێمەش وەکو زۆربەی قوتابیانی قوتابخانەی ناوەندیی کۆیە، هاوینی ساڵی ١٩٤٠ بانگهێشتکراین بۆ ئەوەی لە قوتابخانەی

دووەمــی ســەرەتایی کۆببینــەوە، ســکرتێری حــزب یونــس ڕەئووف(دڵــدار) و ئەندامــان نامیـق عەبـدوڵڵا حەوێـزی و عەبدولـڕەحمان مـەلا سـادق و هەندێـک ئەندامـی دیکـە لەگـەڵمان کۆبوونــەوە، تێیــدا ســوێندمان بــە ئــاڵای کوردســتان و قورئــان و خەنجــەر خــوارد و بوویــن بــە ئەندامــی هیــوا"[٩٢].

چالاکییەکانـی هۆبـەی کۆیـە لـە سـاڵی ١٩٤٠ەوە فراوانتر بـوون، دوای ئـەوەی عەونی یوسـف بـوو بـە بەپرسـی حـزب[٩٣]. لقەکـە تـا سـاڵی ١٩٤٥ بـە چـالاک مایـەوە و ژمـارەی ئەندامـان و لایەنگرانـی ئـەو حزبـە زیـادی کـرد. تـا هەمـوو توێـژە کۆمەڵایەتییـەکان، هەروەهـا کەسـانی دەسـەڵاتداری لـە شـارەکەدا گرتـەوە[٩٤]، کۆمەڵێـک قوتابیـی کـورد کـە لـە شـاری موسـڵ دەیانخوێنـد، لـە کۆتایـی سـاڵی ١٩٤٢ لقێکـی حزبـی هیوایـان لـەم شـارەدا کـردەوە، دوای ئـەوەی هەندێـك لـە چالاکوانانـی ئـەو حزبـەی پێـشتر بـاسمان کـرد، پەیوەندییـان پێـوە کـردن و دوای کۆبوونـەوە لەگـەڵ ئـەم قوتابیانـە، یەکـەم شـانەی ڕێکخسـتنی حزبەکـە لـە موسـڵ پێکهـات، لەنێـو ئەندامەکانیشـیدا ئـەم قوتابیانـە هەبـوون: سـبغەتوڵلا ئەمیـن مـزووری[٩٥]، عەبـدوڵڵا عومـەر زێبـاری و ئەسـعەد شـاهین، هەروەهـا قوتابییەکـی زۆری کـورد لـە دواناوەندیـی موسـڵ هاتنـە ڕیـز حزبەکـە. دوای ئـەوەی محەمـەد عەبدولقـادر ئامێـدی[٩٦] بـووە بەرپرسـی ئـەم لقـە، ئەویـش ڕێکخراوێکـی قوتابیانـی لـە قوتابیانـی دواناوەنـدی پێکهێنـا لەوانـە: محەمـەد سـدیق تاهیـر شـەرەفانی، ئەحمـەد مسـتەفا ئامێـدی، عەلائەدیـن سـەعید عەقـراوی، شـەوکەت ئەحمـەد عەقـراوی، محەمـەد ڕەشـید، عەلـی حەسـەن بامەڕنـی، ئەحمـەد نـوعمان دۆسـکی، عەسـکەر شـەهباز کورەمارکـی، ڕەمـەزان موحسـین عەقـراوی، کەمـال ئەربیللـی، زیـا خورشـید ئەربیللـی، سـەعید حاجـی، عیـزەت مسـتەفا بریفکانـی، ئیسماعیـل سـەعید ئاغـا دۆسـکی، محەمـەد سـەعید دۆسـکی، فـازڵ سـەعید مـەلا تەهـا، خورشـید هەولێـری، ئەحمـەد زینـۆ عەقـراوی، مسـتەفا ئیبراهیـم کورەمارکـی، حەسـەن حاجـی، عیسـام هەولێـری، محەمـەد حەسـەن عەبدولحەمیـد بالتـە[٩٧].

ڕێکخسـتنەکانی حـزب لـە موسـڵ تەنیـا لـەو شـارەدا نەبـوون، بەڵکـو پەلـی بـۆ تـەواوی دەڤـەری بادینـان کێشـا، قوتابیـان لقێکـی حزبیـان لـەو دەڤـەرەدا کـردەوە، کـە لـە چەنـد هۆبەیـەك پێکهاتبـوو، لەوانـە: هۆبـە لـە: شـێخان، دهـۆك، زاخـۆ و ناوچەکانـی دیکـە. قوتابیـان هێـزی بزوێنەریـان لـەو لقـە و زۆربـەی هۆبەکانیـدا

پێکدەهێنا. لە دهۆك محەمەد سەعید محەمەد حەسەن موفتی بەرپرسیارێتیی هۆبەکەی لە ئەستۆ گرت، لە کاتێکدا قوتابیانی ئەندام بریتی بوون لە: ئیسماعیل سەعید ئاغا دۆسکی، محەمەد سەعید دۆسکی، ئەحمەد عەبدوڵڵا بامەڕنی و ئەوانی دیکە. هۆبەکە چەندین چالاکیی دیکەی هەبوو، لەوانە: فێرکردنی قوتابیان بە نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی لاتینی و چالاکییە ڕۆشنبیرییەکانی دیکە[٩٨]. دیارە کە قوتابیان لە هۆبەکانی دیکەدا ڕۆڵێکی هاوشێوەیان هەبووە پەیوەست بە چالاکییە ڕۆشنبیرییەکان و فراوانکردنی چوارچێوەی ڕێکخستنەکانی حیزب لە دەڤەری بادینان.

ڕێکخستنەکانی حزبی هیوا گەیشتە بەغداش، ئەمەش بەهۆی بوونی ژمارەیەکی زۆر لە قوتابیانی کورد کە لە پایتەخت دەیانخوێند. ژمارەی قوتابیانی کوردی سەر بە لقی حزب گەیشتە (٣٠-٤٠) قوتابی، ئەوانەش لە ناوچە جیاوازەکانی کوردستانی عێراقەوە هاتبوون[٩٩]، ساڵح یوسفی بەرپرسی قوتابیان بوو لە کۆلێجی زانست و خانەی باڵای مامۆستایان[١٠٠]، لەم بارەیەوە مستەفا نەریمان، کە ئەندامی لیژنەی خانەی مامۆستایانی بنەڕەتی بوو لەگەڵ محەمەد تۆفیق وردی و کەریم زەند لە ساڵانی ١٩٤٢-١٩٤٣، دەڵێت: "من لە خانەی مامۆستایانی بنەڕەتی لە بەغدا قوتابی بووم، لەو کاتەشدا نزیکەی ٣٠-٤٠ قوتابیی کورد دەبووین لە خانەی مامۆستایان و خانەی زانست، کۆلێژی شا فەیسەڵ، لە هەموو کوردستانی عێراقەوە. ئێمە بڵاوکراوەی حزبیمان دابەش دەکرد و، بەرپرسی ڕاستەوخۆمان ساڵح یوسفی بوو"[١٠١]. کەریم زەند ئەمە پشتڕاست دەکاتەوە و دەڵێت: من لەگەڵ مستەفا نەریمان و محەمەد تۆفیق وردی ئەندامی ئەو حزبە بووم، ئەوکاتە لە ساڵی ١٩٤١ لە خانەی مامۆستایانی سەرەتایی لە ئەعزەمییەی بەغدا قوتابی بووین، بەرپرسی ڕاستەوخۆی ئێمەش ساڵح یوسفی بوو، هەندێکجار لەگەڵ موکەڕەم تاڵەبانی کۆدەبووینەوە و زەید ئەحمەد عوسمان یەکێک بوو لە ئەندامە چالاکەکانی هیوا [١٠٢].

حزبی هیوا لە بەغدا بە چالاکی مایەوە و، ژمارەی ئەندامەکانی بەردەوام لە زیادبووندا بوو، بەهۆی لێشاوی قوتابیانی کورد بۆ ئەوێ بۆ تەواوکردنی خوێندنیان و پەیوەندیی هیوا لەگەڵیان ڕێکخستنیان لە ناو ڕیزەکانی حزبەکەدا[١٠٣]. لە

سـلێمانی حزبـی هیـوا لـە سـەرەتای دامەزراندنیـەوە لقێکـی چالاکـی هەبـوو، جـەلال ئەمیــن بــەگ ســکرتێری لقەکــە بــوو، بــەڵام دیارتریــن ئەندامەکانــی بریتــی بــوون لــە: نــوری شــاوەیس، ســاڵح قەفتــان، نــووری مــەلا حەکیــم و هــی دیکــە، هەروەهــا ژمارەیــەک کچــە قوتابیــی لەخۆگرتبــوو، ئەوانیــش بریتــی بــوون لــە: ناهیــدە شــێخ ســەلام، لەتیفــە مــەلا ســدیق و حەلاوەخــان شــێخ مەحمــوود، زەکیــە بابــان و هــی دیکــە[١٠٤]. وەک لــق و هۆبەکانــی حــزب، قوتابیــان لــە لقــی ســلێمانیدا لــە هەمــوو ڕوویەکــەوە ڕۆڵێکــی ســەرەکییان هەبــوو.

لــەوەی باســکرا دەردەکەوێــت کــە توێــژی قوتابیــان بەشــدارییەکی کارایــان هەبــوو لــە دامەزرانــدن و فراوانکردنــی بنکــەی حزبــی هیــوا، لــە دامەزراندنیــەوە، تــا هەڵوەشــاندنەوەی لــە ســاڵی ١٩٤٥، لــە هەمــوو ناوچــەو شــارە کوردنشــین و عێراقییەکانــدا.

لـە ئەنجامـی هەلومـەرج و فاکتـەری ناوخـۆ، هەروەهـا پێشـهاتەکانی جەنگـی دووەمــی جیهــان، حزبــی هیــوا بــۆ دوو ڕەوت دابــەش بــوو: یەکێکیــان کــە ویســتی دانوســتان لەگــەڵ ئینگلیــز بــکات، بــۆ چارەســەرکردنی کێشــەی کــورد، ئەویــش نوێنەرایەتیــی ڕەوتــی ڕاســتڕەوی دەکــرد، ڕەوتێکیــش کــە بــاوەڕی بــە هێنانەدیــی گۆڕانــکاری و چاکســازیی شۆڕشــگێڕانە و سۆسیالیســتی هەبــوو، بــە دروســتکردنی پــردی پەیوەنــدی لەگــەڵ یەکێتیــی ســۆڤیەتدا، ئــەم ڕەوتــە بــە باڵــی چــەپ نــاسرا[١٠٥]، ئــەم ڕەوتــەی دوایــی زۆرینــەی ڕەهــای قوتابیــان و ڕۆشــنبیران و ئەفســەرانی لەخۆدەگــرت[١٠٦].

ناکۆکیــی نێــوان ئــەو دوو باڵــە توندتــر بــوو، لــە کاتــی کۆنگــرەی حــزب کــە لــە ســاڵی ١٩٤٤ لــە کەرکــووک بەڕێوەچــوو، گەیشــتە لووتکــە، ئەمــەش بــووە هــۆی لێکترازانــی تەواوەتــی لــە حــزب و هەڵوەشــاندنەوەی لــە ســاڵی ١٩٤٥. باڵــی ڕاســت نـاوی حزبەکـەی هیـوای هێشـتەوە، بـەڵام دوای ماوەیەکـی کـورت هەڵوەشـایەوە، بـەڵام باڵــی چــەپ، چەنــد تاقمێکــی چــەپ جۆراوجــۆری پێکهێنــا، هەندێکیــان پەیوەندییــان بــە حزبــی شــیوعیی عێــراق (بلۆکــی ئەلقاعیــدە)ەوە کــرد، بەشــێکی دیکەشــیان پەیوەندییــان بــە لقــی حزبــی (ڕزگاری)یــەوە کــرد، کــە زۆربــەی ڕێکخراوەکانــی لــە ســلێمانی و لەنێــوان قوتابیانــی کــورد لــە بەغــدا بڵاوبووبوونــەوە[١٠٧].

و. ڕۆڵی قوتابیان لە کۆمەڵە و ڕێکخراوە چەپەکاندا

قوتابیــان و ڕۆشــنبیران لەگــەڵ ئــەو ڕەوتــە فکریانــەدا بەریەککەوتــن کــە شــەپۆلەکانیان عێــراق و کوردســتانیان گرتــەوە، بەتایبەتــی لــە چلەکانــی ســەدەی بیســتەمدا، بۆیــە قوتابیــان ڕۆڵــی پێشــەنگیان هەبــوو لــەو کۆمەڵــە و ڕێکخراوانــەی مەیلــی پێشــکەوتنخوازانە و مارکســیانەیان هەبــوو و لــەو ماوەیــەدا لــە کوردســتان دروستبووبوون. لـە نێـو ئـەو کۆمەڵانـەی لـەو قۆناغـەدا دەرکەوتـن (کۆمەڵـەی دەنـگ)، (کۆمەڵــەی میللــەت)، (یەکێتیــی تێکۆشــین)، (حزبــی شــۆڕش)، (حزبــی ڕزگاری).

ســەبارەت بــە (کۆمەڵــەی دەنــگ)، تاکــە ســەرچاوەی مــن تایبــەت بەمــە، یاداشــتەکانی عــوسمان مســتەفا خۆشــناوە[١٠٨]، کــە ئامــاژە بــەوە دەکات لــە پاییــزی ســاڵی ١٩٤٢ لـە کۆبوونەوەیەکـدا لـە ماڵـی ئـەو کەسـەی پێشتر ناومـان بـرد، لـە کۆیـە دامـەزرا، تێیـدا پەیـڕەو و پرۆگرامـی ناوخـۆی کۆمەڵەکـە پەسـەند کـرا و ئامانجەکانـی خرایـەڕوو[١٠٩]، و بڕیاریــش درا بــە نهێنــی کار بــکات. لــە کۆبوونەوەکــەدا ژمارەیــەک قوتابـی ئامادەبـوون، ئەوانیـش: عەبدولخالـق فەتـاح حەوێـزی، محەمـەد تۆفیـق وردی، بابـە شـێخ کاکـە، مەحمـوود فەقـێ، کاکـە فرانسـیس و چەندانـی دیکـە. کۆمەڵەکـە بــە ســەرۆکایەتیی عــوسمان مســتەفا خۆشــناو بــوو[١١٠].

بیرۆکــەی پێکهێنانــی کۆمەڵەکــە؛ دوای ئــەوە هــات کــە قوتابیانــی قوتابخانــەی یەکەمـی کۆیـە مانیـان لـە دەوام گـرت؛ لەبەرئـەوەی سـووتەمەنی بـۆ گەرمکردنـی پۆلەکانـی قوتابخانـە لەبەردەسـتدا نەبـوو، لـە ئەنجامـدا نزیکـەی ٢٥-٣٠ قوتابـی داریـان هێنایــە قوتابخانەکــە و، ئەمــەش بــوو بــە قســەی خەڵــک و دەنگدانەوەکەشــی بــە تـەواوی لـە دەوروبـەری کۆیـە بڵاوبـووەوە. لـە نێـو سـەرکردەی قوتابییەکانـدا: غەفـوور یەحیـا، کەمـال ڕەشـید، وەحیـد سـدیق، مەحمـوود فەقـێ، سـەعید مـەلا ئەحمـەد و عــوسمان مســتەفا خۆشــناو هەبــوون. ئــەم مانگرتنــە بــووە هــۆی زیادبوونــی متمانــە بەخۆبوونــی قوتابیــان بــۆ ئەنجامدانــی ئەرکگەلــی دیکــە[١١١].

کۆمەڵــەی دەنــگ دروشــمی تایبەتــی خــۆی ڕاگەیانــد، لەســەر بەرگــی ئــەو بڵاوکراوەیــەی ئــەم کۆمەڵەیــە بــە ناونیشــانی (تیشــک) دەریکــرد، دروشــمێک نووسرابــوو: بخوێننــەوە، بخوێننــەوە، بــەردەوام بخوێننــەوە- بــژی کــورد و کوردســتان. کۆمەڵەکـە لقـی لـە (قـەڵادزێ، پشـدەر، ڕانیـە، تەقتـەق) هەبـووە و ئـەم چالاکییانـەی

هەبوو: کردنەوەی قوتابخانە، نەهێشتنی نەخوێندەواری، پێشکەشکردنی هاوکاری بۆ قوتابیانی هەژار و کەمدەرامەت بۆ تەواوکردنی خوێندن. کۆمەڵەکە توانی ئەو قوتابیانە بێنێتە ریزیەوە کە لە پشووی هاوینەدا لە بەغداوە دەگەڕانەوە بۆ ناوچەکانی خۆیان و، بەمەش توێژی دیکەی کۆمەڵایەتی پەیوەندییان پێوە کرد(١١٢).

لە نێوان ساڵانی ١٩٤٥-١٩٤٦ پەیوەندیی نێوان سەرکردەکانی کۆمەڵەی دەنگ و کۆمەڵەی(ژ ك) لقی کوردستانی عێراق دروست بوو(١١٣)، شایانی باسە ئەم لقە لە سلێمانی و کەرکووک و کفری نووسینگەی هەبووە. دەستەی ئەم لقە لە لایەن ئیبراهیم ئەحمەد، ئیسماعیل حەقی شاوەیس، بێکەسی شاعیر و زەکیە بابان دروست بوو، چالاکییەکی زۆر کاریگەری هەبوو، ڕۆشنبیرانی کورد، بەتایبەتی قوتابیان، بە جۆش و خرۆشێکی زۆرەوە ئەو بیرۆکە ناسیۆنالیستی و نیشتمانییانەیان قبوڵ کرد، کە لقی ناوبراو بڵاوی دەکردەوە(١١٤). هەروەها کۆمەڵەی دەنگ پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانی حزبی شیوعیی عێراق - لقی کوردییەوە کرد، لە کۆتاییدا کۆمەڵەکە پەیوەندیی بە حزبی شیوعیی عێراق - ڕێکخراوی کوردستان کرد(١١٥).

لەو کۆمەڵانەی دیکە کە لێرەدا شایەنی باسە (کۆمەڵەی میللەت)، کە لە کۆتایی ساڵی ١٩٤٣ لە شاری هەولێر لە لایەن ساڵح حەیدەرییەوە دامەزرا(١١٦) و دامەزراندنی، دوای ئەوە هات کە بیرۆکەی مارکیسیزم لە نێو توێژی گەنجانی کورد و بە تایبەت قوتابیان باو بوو، ئەوە بوو ژمارەیەکی زۆر لە قوتابیانی کورد پێوەی سەرسام بوون، وەک: (ساڵح حەیدەری، جەمال حەیدەری، مەجید ڕەئووف، ڕەشید عەبدولقادر، جەوهەر حوسێن، جەودەت ئەحمەد ناجی، ڕەقیب حسێن، ئەنوەر سلێمان، عادل سەلیم) و هی دیکە، کە سەر بە ڕێکخراوە چەپەکان بوون(١١٧).

لە ئەنجامی ئەو ترازانەی کە لە چلەکانی سەدەی ڕابردوودا لە حزبی شیوعیی عێراقدا ڕوویدا و، زۆرێک لە کوتلەکان هەوڵی دووبارە داڕشتنەوەی هەیکەلبەندیی خۆیان دا، کوتلەی یەکێتیی تێکۆشین لە ساڵی ١٩٤٥دا داوای لە قوتابییە چەپەکانی کورد لە کۆلێژەکانی بەغدا کرد، کە لە چوارچێوەی (کۆمەڵەی میللەت) خەباتیان دەکرد، ئامادە بن بۆ یەکگرتنەوە و ئینتیما، دوای ڕێککەوتنی

یەکگرتنـەوە، ڕێکخراوی(یەکێتـی تیکۆشـین) گـۆڕدرا بـۆ (حیزبـی شـیوعی لـە کوردسـتانی عێـراق)، کـە بـە: (حزبـی شـۆڕش) نـاسراوە[١١٨]، کۆمیتـە ناوەندییەکـەی لـە: سـاڵح حەیـدەری (سـکرتێری حیـزب) و ئەندامێتـی: عەلـی عەبـدوڵڵا و ڕەشـید عەبدولقـادر و عەبدولسـەمەد حەمـەد عەلـی، نافیـع یونـس، کەریـم تۆفیـق، نـووری محەمـەد ئەمیـن پێکهـێنرا، کـە زۆربەیـان قوتابـی بـوون[١١٩].

لـە ئاکامـی یەکگرتنـەوەی چەنـد ڕێکخراوێکـی کـوردی، لەوانـەش شـۆڕش، (حزبـی ڕزگاریـی کـورد) لـە سـەرەتای سـاڵی ١٩٤٥ دامـەزرا[١٢٠]، زۆربـەی سـەرکردە و ئەندامەکانـی قوتابـی بـوون، ئەوانیـش هەمـان سـەرکردەکانی شـۆڕش بـوون، لەنێوانیانـدا: سـاڵح حەیـدەری، ڕەشـید عەبدولقـادر، ئەنـوەر حوسـێن مـەلا دزەیـی (لـە قوتابیانـی کۆلێـژی مـاف)، جەمـال حەیـدەری (قوتابیـی خانـەی مامۆسـتایان)، و ژمارەیـەک لـە قوتابیانـی دواناوەندیـی هەولێـر، لەوانـە: ئەحمـەد عـوسمان ئەبوبەکـر، مەعـروف عەبدولقـادر، حەمیـد عـوسمان، مەجیـد ڕەئـووف، یونـس یەحیـا، عەلـی فەتـاح دزەیـی، عەلـی قـادر، ڕەسـووڵ محەمـەد ئەمیـن، ڕەقیـب حوسـێن، جەوهـەر حوسـێن، موخلیـس جـەواد و کەسـانی دیکـە[١٢١]. ئـەو حزبـە لـە گۆڕەپانـی سیاسـیدا مایـەوە تـا ئـەو کاتـەی هەڵوەشـاندنەوەی خـۆی بـۆ هاتنەنـاو پارتـی دیموکراتـی کـورد (پارتـی) ڕاگەیانـد، کـە لـە سـاڵی ١٩٤٦دا پێکهـێنرا[١٢٢].

پەراوێز:

(١) فاضل حسين واخرون، تاريخ العراق ....، ص٨١.

(٢) بڕوانە: هادي حسين عليوي، م. س، ص٨٦-٩٧.

(٣) گروپی (الاهالي): بیرۆکەی دامەزراندنی ئەم گرووپە لە نێو ژمارەیەک قوتابیی چەپی عێراقی سەریهەڵدا کە لە ساڵی ١٩٢٦ لە زانکۆی ئەمریکی لە بەیروت دەیانخوێند، ئەم قوتابیانە لە سەرەتادا بەرنامەیەکی دیاریکراویان نەبوو، بەڵام کۆك بوون لەسەر پێویستیی ڕێکخستنی گەنجانی عێراق بۆ کارکردن لەپێناو گەشەپێدانی وڵاتەکەیان. دوای گەڕانەوەی بەشێک لە ئەندامانی ئەم گرووپە بۆ بەغدا لە نێوان ساڵانی ١٩٣٠-١٩٣١، گرووپێکیان پێکهێنا کە ناویان نا الأهالي، هەردوو قوتابی: عەبدولفەتاح ئیبراهیم و محەمەد حەدید ڕۆڵێکی سەرەکییان تێدا بینی، بەو پێیەی شارەزایی گواستنەوەی بیرۆکەی ڕۆژئاواییان هەبوو بۆ عێراق. ئەم ناوەیان لێنا؛ چونکە ڕۆژنامەیەکیان بە ناوی (الأهالي) دەرکرد، یەکەم ژمارەی لە ٢ی کانوونی دووەمی ١٩٣٢ دەرچووە و لەژێر ناوی ڕۆژنامەکەدا ئەم ڕستەیە نووسرابوو: (لەلایەن تیمێکی گەنجانەوە دەردەچێت) بڕوانە: جيني سنغلتون ، الحزب الوطني الديمقراطي العراقي في العهد الملكي، ترجمة: مجموعة من المترجمين، ط١، (بيروت، ١٩٩٩)، ص٢٧-٣١. بۆ وردەکاریی زیاتر بڕوانە: فؤاد حسين الوكيل ، م. س.بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: فواد حسێن الواكيل، م. س.

(٤) جعفر عباس حميدي، التطورات السياسية في العراق ١٩٤١-١٩٥٣، مطبعة العمال، (النجف، ١٩٧٦)، ص٢٤٠.

(٥) محمود شكحان الدليمي، علي حيدر سليمان نشاطه الثقافي ودوره السياسي في العراق حتى عام ١٩٦٨، رسالة ماجستير مقدمة إلى مجلس كلية التربية، جامعة بغداد، ٢٠٠٢، ص٣٨ وما بعدها.

(٦) یانەی ئەلقەلەم لە ساڵی ١٩٣٤ لە بەغدا دامەزرا، کاتێک ژمارەیەک قوتابیی ڕۆشنبیری عێراقی لە ماڵی محەمەد فازڵ کۆبوونەوە، بۆ وردەکاری بڕوانە: معروف خزندار، المثقفون الكورد ونادي القلم العراقي، زاكروس (مجلة)، العدد (١٤)، أربيل، ١٩٩٩، ص٢٦-٢٧ ؛ هادي حسن العليوي ، م. س، ص٨٧-٨٨.

(٧) یانـەی ئەلموسـەننا لـە سـاڵی ١٩٣٥ لـە بەغـدا دامـەزراوە، بـە سـەرۆکایەتیی: (سـائیب شـەوکەت، محەمـەد مەهـدی کوببـە، مەتـی عەقـراوی و هـی دیکـە). ئامانجـی ئـەم یانەیـە زیندووکردنـەوە و بڵاوکردنـەوەی کولتـووری عەرەبـی بـوو، هەروەهـا هاندانـی گیانـی وەرزشـی، زۆرێـک لـە قوتابیانـی کۆلێـج و پەیمانگەکانـی عێـراق پەیوەندییـان بـەو یانەیـەوە کـرد (گردبوونـەوەی نەتەوەیـی قوتابیـان) یـان پێکهێنـا، بـۆ زانیاریـی زیاتـر بڕوانـە: هـادي حسـين العليـوي، م. س.، ص٨٨-٨٩ ؛ حـازم المفتـي ، العـراق بين عهديـن/ يـاسين الهاشـمي وبكـر صدقـي، مطبعـة سـومر، (بغـداد، لا. س)، ص١٥٣-١٥٤.

(٨) ئەمـە دوای ئـەوەی ژمارەیـەک قوتابـی کـە باوەڕیـان بـە بیرۆکـەی نەتەوەپەرسـتیی عەرەبـی هەبـوو و چووبوونـە نێـو یانـەی ئەلموسـەننا، لـە شـاری بەغـدا پێکهـێنرا، ئـەم قوتابییانـە لـە نێـو خۆیانـدا ڕێکخراوێکیـان دروسـتکرد و ناویـان لێنـا: (گردبوونـەوەی نەتەوەیـی قوتابیـان) بـۆ زانیاریـی زیاتـر بڕوانـە: م . ن، ل١٥٣.

(٩) م. ن، ص١٥٣.

(١٠) غـازي دحـام فهـد المرسـومي، التعليـم في العـراق ١٩٣٢-١٩٤٥ رسـالة ماجسـتير مقدمـة إلى مجلـس كليـة الاداب، جامعـة بغـداد، ١٩٨٦، ص٢٧-٢٨.

(١١) لطفـي جعفـر فـرح ، الملـك غـازي ودوره في سياسـة العـراق في المجـالين الـداخلي والخارجـي ١٩٣٣-١٩٣٩، اطروحـة دكتـوراه مقدمـة إلى مجلـس كليـة الآداب، جامعـة بغـداد، ١٩٨١، ص١٤٦.

(١٢) بۆ وردەکاری بڕوانە: جرجيس فتح الله، نظرات في القومية ...، ص٥٩٦ ومابعدها.

(١٣) بـۆ ئاگاداربـوون لـە دەقـی بەندەکانـی ئـەم سیسـتەمە کـە لـە سـاڵی ١٩٣٥ دەرچـوو، لـە سـاڵی ١٩٣٩ هەموارکرایـەوە، بڕوانـە: م. ن، ص٦١٦-٦٢٢.

(١٤) نوري شاويس ، من مذكراتي، منشورات حزب الشعب الديمقراطي الكردستاني، ط١، (لا. م، ١٩٨٥)، ص٨-٩.

(١٥) کەمـال مەزهـەر محەمـەد، چەنـد لاپەڕەیـەك لـە مێـژووی گەلـی کـورد، ب٢، ئامادەکردنـی عەبـدوڵڵا زەنگەنـە، چاپخانـەی وەزارەتـی پـەروەردە، چ١،(هەولێـر،٢٠٠١) ل ٣٢٥-٣٣٦.

(١٦) بۆ ئاگاداربوون لە سیستەمی بنەڕەتیی یانەکە بڕوانە: س. پ، ل٣٣٦-٣٤٠.

(١٧) ماددەی دووەم بە سیستەمی بنەڕەتیی کۆمەڵەکە/ بڕوانە س، پ، ، ب٢، ل٣٣٦-٣٣٦.

(١٨) هـ. س، ل٣٤٢-٣٤٣ ؛ سروه اسعد صابر، كوردستان الجنوبية ...، ص٣٦٤.

(١٩) عەبدولسـتار تاهیـر شـەریف پێـی وایـە سـاڵی دامەزراندنـی ئـەم کۆمەڵەیـە لـە سـاڵی ١٩٣٨ بـووە، هەروەهـا ئامـاژەی بـۆ ئـەوە کـردووە کـە ئەوانـەی دایانمەزراندبـوو بریتـی

بـوون لـە کۆمەڵێـك قوتابیـی زانکـۆی بەغـدا، نـەك قوتابیانـی ناوەنـدی لـە سـلێمانی، بڕوانـە کتێبەکـەی: الجمعیـات والمنـظمات...، ل٩٣.

[٢٠] نوري شاويس ، م. س، ص٩-١٠ ؛ سروه أسعد صابر،كوردستان الجنوبية ...، ص٣٦٤.

[٢١] نـوری شـاویس (١٩٢٢-١٩٨٣): لەدایکبـووی شـاری سـلێمانییە، یەکێکـە لـە کەسـایەتییە ناسراوەکانـی کـورد، بەشـداری لـە دامەزراندنـی چەندیـن کۆمەڵـە و ڕێکخـراوی کوردیـدا کـردووە و شـەرەفی ئەندامێتـی تێـدا وەرگرتـووە، لەوانـە: کۆمەڵـەی ئـازادی، پارتـی شـۆڕش، و پارتـی ڕزگاری، لـە ساڵی ١٩٤٦دا بووەتـە ئەندامـی کۆمیتـەی ناوەندیـی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان، هـەر لـەو حزبـەدا ماوەتـەوە تـا دامەزراندنـی پارتـی گەلـی دیموکراتـی کوردسـتان لـە دوای سـاڵی ١٩٧٩، کـە تیایـدا بـوو بـە سـەرکردە، بڕوانامـەی ئەندازیـاری بەدەسـتهێناوە لـە سـاڵی ١٩٨٣ لـە بەریتانیـا کۆچـی دوایـی کـردووە، بڕوانـە: نـوری شـاوەیس، س. پ، ل ٣ و دواتـر..

[٢٢] م. ن، ص١٠.

[٢٣] نوري شاويس ، م. س، ص١٠-١١ ؛ سروه أسعد صابر ، كوردستان الجنوبية ...، ص٣٦٥.

[٢٤] نوري شاويس ، م. س، ص١١-١٢

[٢٥] دیدارێکـی تایبـەت لەگـەڵ خالـد یوسـفی لـە دهـۆك لـە ٩ی شـوباتی ٢٠٠٦، هەلبیـن محەمەد ئەحمـەد کردوویەتـی و ڕێگـەی بـە توێـژەر دا بەکاریبهێنێت.

[٢٦] عبدالسلام علي ، م. س، ص١١.

[٢٧]بڕوانـە: تأسـيس جمعيـة بروسـك (الصاعقـة) في نيسـان ١٩٣٩، الصـوت الآخـر (مجلـة)، العـدد (٦٣)، أربيـل، ٢٠٠٥، ص١٢.

[٢٨] هەمـزە عەبـدوڵڵا (١٩١٤-١٩٩٨): لـە باشـقەڵای پارێـزگای وان لـە باکـووری کوردسـتان (تورکیـا) لـە دایکبـووە و، هاتووەتـە کوردسـتانی باشـوور و، لـە شـاری زاخـۆ نیشـتەجێ بـووە و، لـەوێ خوێندنـی سـەرەتایی تـەواو کـردووە، قۆناغـی دواناوەندیشـی لـە مووسـڵ، دەرچـووی کۆلێـژی مافـە لـە بەغـداد، چەندیـن جـار دەسـتگیرکراوە و زیندانـی کـراوە، یەکێـک بـووە لـە دامەزرێنەرانـی پارتـی و، تـا سـاڵی ١٩٥٣ سـکرتێری ئـەو حزبـە بـووە، هەروەهـا ئەندامـی مەکتەبـی سیاسـی- باڵـی پێشـکەوتنخوازی پارتـی بـووە لەگـەڵ سـاڵح حەیـدەری، لـە سـاڵی ١٩٥٩ لـە ئەنجامـی ناکۆکیـی نێـوان باڵەکـەی و باڵەکـەی ئیبراهیـم ئەحمـەد و جـەلال تاڵەبانـی بـۆ هەمیشـە لـە حزبەکـە دوورخرایـەوە، بـەڵام تـا کۆچـی دوایـی وەک خەباتگێڕێکـی نیشـتمانپەرورەی کـورد مایـەوە تـا کۆچـی دوایـی لـە سـلێمانی،

بڕوانە: جمشید حیدري، في ذكرى وفاة الشخصية الوطنية الكوردية حمزة عبالله، رسالة العراق (مجلة)، العدد (٥١)، لندن، اذار ١٩٩٩، ص١٩.

(٢٩) عبدالفتاح البوتاني ، تأسيس جمعية بروسك ...، ص١٢.

(٣٠) مقابلة شخصية مع خالد اليوسفي في دهوك بتاريخ ٩ شباط ٢٠٠٦.

(٣١) عبدالفتاح البوتاني، تأسيس جمعية بروسك ...، ص١٢

(٣٢) عبدالفتاح البوتاني، تأسيس جمعية بروسك ...، ص١٢.

(٣٣) کۆمەڵەی کاربۆناری(Carbonaro) بە واتای: خەڵوزچییەکان، لە نزیکەی ساڵی ١٨١١ لەلایەن گروپێکی شۆڕشگێڕی ئیتاڵیاوە دامەزراوە، ئامانجیان یەکخستنی ئیتاڵیا و دامەزراندنی حکومەتێکی کۆماری بوو، ئەوانە لەنێوان خەڵوزچییەکان کۆدەبوونەوە، زاراوە و زمانی تایبەتی خۆیان بەکاردەهێنا. بڕوانە: کریس کۆچێرا، س. پ، ل١٧٠.

(٣٤) بڕوانە: علي حيدر سليمان ، تاريخ اوربا الحديث، ص٣٢١ وما بعدها .

(٣٥) غازي دحام فهد المرسومي ، م. س، ص٢٨.

(٣٦) موکەڕەم تاڵەبانی: لە ساڵی ١٩٢٣ لە شاری کەرکووک لەدایک بووە، لەوێ خوێندنی ناوەندی و دواناوەندی تەواوکردووە، چووەتە کۆلێژی ماف لە بەغدا، ئەندامێکی کارای پارتی هیوا بووە، بەڵام لە ساڵی ١٩٤٤دا جێی هێشتووە، چووەتە ڕیز حزبی شیوعیی عێراق، پۆستگەلێکی گرنگی هەبووە، لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا بۆ ماوەی حەوت ساڵ وەزیر بووە، بڕوانە: مستەفا نەریمان، بیرەوەرییەیاکانی ژیانم، چاپخانەی ئەلحڕییە، (بەغدا، ١٩٩٤)، ل ٧٣-٧٤.

(٣٧) بڕوانە: موکەڕەم تاڵەبانی ، کۆمەڵەی دارکەر و پارتی هیوا چۆن؟، ڕەنگین (گۆڤار)، ژمارە (٥٢)، (بەغدا، ١٩٩٣)، ل١٨.

(٣٨) نوري شاويس ، م. س، ص١٨.

(٣٩) یونس ڕەئووف(دڵدار) (١٩١٨-١٩٤٨): سەر بە بنەماڵەی ناسراوی خادم سەجادەیە لە شاری کەرکووک، نووسەری سروودی نەتەوەیی کوردستانە (ئەی ڕەقیب). خوێندنی ئامادەیی لە کەرکووک تەواو کردووە، کۆلێجی ماف لە بەغدا، دیوانە شیعرێکی نووسیوە، کە لەلایەن گیوی موکریانییەوە لە ساڵانی ١٩٦٠- ١٩٧١دا بڵاوکراوەتەوە، بڕوانە: مستەفا نەریمان، س. پ، ل٧٣.

(٤٠) ساڵح ئەلحەیدەری ئەم باسەی لە دیدارێکەوە گواستووەتەوە کە مومتاز حەیدەری لەگەڵ موسا عەبدولسەمەد لە بەغدا لە ٢٠ی ئابی ١٩٨٥ بەڕێوەی بردووە، بڕوانە: صالح

الحيدري، مذكرات وملحات من تاريخ الحركة الوطنية والثورية في كوردستان والعراق، الجزء الاول ١٩٤٠-١٩٨٥، القسم الاول ١٩٤٠-١٩٥٣ مخطوطة بحوزة ممتاز الحيدري ، ص١١.

(٤١) فەیسەڵ دەباغ ، حزبی "هیوا" و شۆڕشی ١٩٤٣-١٩٤٥ ی بارزان، (هەولێر، ١٩٩٧)، ل١٢-١٣.

(٤٢) داریکەلی: ناوی گوندێکی شێخ مەحموودی حەفید و شوێنی نیشتەجێبوونیەتی.

(٤٣) وەرگیراوە لە : صالح الحيدري ، مذكرات وملحات ...، ص١١.

(٤٤) بۆ نموونە: نوري شاويس ، م. س، ص١٨-١٩ ؛ موکەڕەم تاڵەبانی ، کۆمەڵەی دارکەر ....ل٨ ؛ مكرم الطالباني ، حزب هيوا، (السليمانية، ٢٠٠٢)، ص٤٣-٥١ ؛ مستەفا نەریمان چەردەیەك لە بیرەوەرییەکانی مامۆستا ڕەشید باجەلان، ڕەنگین (گۆڤار) ژمارە (٦٠)، (بەغدا١٩٩٣) لە ٣٤.

(٤٥) بڕوانە: مستەفا نەریمان، بیرەوەرییەکانی ژیانم...، ل٤٨ ؛ إسماعيل شكر رسول، أربيل دراسة تاريخية في دورها الفكري والسياسي ١٩٣٩-١٩٥٨، مطبعة بينايي، ط٢، (السليمانية، ٢٠٠٥)، ص٥١.

(٤٦) اسماعيل شكر رسول، أربيل ...، ص١٣٥.

(٤٧) دیسان بڕوانە: صالح الحيدري، مذكرات وملحات ...، ص٢٦.

(٤٨) موکەڕەم تاڵەبانی، کۆمەڵەی دارکەر ...، ل١٩.

(٤٩) ئەو کاتە قوتابی بوو لە پۆلی چوارەمی ئامادەیی.

(٥٠) موکەڕەم تاڵەبانی، کۆمەڵەی دارکەر ....،، ل١٩-٢٠ ؛ مكرم الطالباني ، حزب هيوا ...، ص٤٣-٤٤.

(٥١) خەڵکی نتوچەی خۆشناوەتییە، قوتابیی پۆلی چوارەمی ئامادەیی بوو.

(٥٢) ئەو کات قوتابی بوو لە کۆلێجی جەنگ لە بەغدا ، تەواوی کرد، بوو بە ئەفسەری سوپا، دواتر بەجێی هێشت، بوو بە پارێزەر، بڕوانە: نوري شاويس ، م. س، ص١٩.

(٥٣) م. ن، ص١٩.

(٥٤) موکەڕەم تاڵەبانی ، کۆمەڵەی دارکەر...، ل١٩-٢٠.

(٥٥) نوري شاويس ، م. س، ص١٩.

(٥٦)جمال بابان، بەسەرکردنەوەیەکی دی پارتی هیوا، هاوکاری(ڕۆژنامە) ژمارە (٢٣٧٦)، بەغدا، ١٩٩٥، ل٢ ؛ مكرم طالباني ، حزب هيوا ...، ص٥١-٥٢ ؛ سروه اسعد صابر ، كوردستان الجنوبية ...، ص٣٦٩-٣٧٠ ؛ هلبين محمد أحمد ، م. س، ص٤٣.

(٥٧) مكرم الطالباني، حزب هيوا ...، ص٥١-٥٢ ؛ موکەڕەم تاڵەبانی ، کۆمەڵەی دارکەر...، ل١٩-٢٠.

(٥٨) مستەفا نەریمان، بیرەوەرییەکانی ژیانم ...، ل٦٩ ؛ ئەحمەد حەمەدەمین هۆمەر ، س. پ، ل١٥٩.

(٥٩) مستەفا نەریمان ، چەردەیەك لە ... ، ل٤.

(٦٠) مكرم الطالباني، حزب هيوا ... ، ص٥١.

(٦١) سروه اسعد صابر ، كوردستان الجنوبية ...، ص٣٦٩.

(٦٢) کریس کۆچێرا ، م. س، ص١٧١.

(٦٣) بڕوانە: أربيل ...، ص١٣٦.

(٦٤) دیدارێـك کریـس کۆچێـرا لەگـەڵ نـوری شـاوێس لـە شـوباتی ١٩٧٥لـە ناوچـەی ناوپـردان ئەنجامیـدا، بڕوانـە: هامـش رقـم (٢) و(٤)، في كريـس كـوجيرا، م. س، ص١٩٣.

(٦٥) م. ن، ص١٧١

(٦٦) وەرگیراوە لە : اسماعيل شكر رسول ، أربيل ...، ص١٣٦.

(٦٧) مكرم الطالباني ، حزب هيوا ...، ص٤٩-٥٠ ؛ سروه اسعد صابر ،كوردستان الجنوبية ...، ص٣٦٩.

(٦٨) ئـەو نـاوە هاوشـێوەی کۆمەڵـەی هێڤیـی قوتابیانـە کە لە سـاڵی ١٩١٢ دامـەزرا، لـە بەرایی ئەم توێژینەوەیـەدا باسـکراوە، بڕوانـە: عبدالسـتار تاهر شريـف ، الجمعيات والمنـظمات ...، ص٩٤.

(٦٩) کەریـم زەنـد ، گەشـتی زەنـد تۆمـاری تەمـەن، ب١، چاپخانـەی وەزارەتـی پـەروەردە، چ١، (هەولێـر، ٢٠٠٤)، ل١٤٣.

(٧٠) جەمیـل میـران (١٩٢٢-١٩٩٥): لەدایکبـووی شـەقڵاوەیە و لـەوێ خوێندنـی سـەرەتایی تەواوکـردووە، قۆناغـی ناوەنـدی لـە هەولێـر و ئامادەیـی لـە کەرکـووک تەواوکـردووە، لـە سـاڵی ١٩٤٥ لـە کۆلێـژی مـاف لـە بەغـدا دەرچـووە، چەندیـن پۆسـتی کارگێـڕی هەبـووە، سـاڵی ١٩٩٩. لەوانـە: بەڕێوەبـەری ناحیـە، و قایمقامـی چەنـد قەزایـەك بڕوانـە: ئەحمـەد حەمەدەمیـن هۆمـەر، س. پ، ل ١٥٩.

(٧١) فيصل الدباغ ، اضواء على كتاب ...، ص٧٢.

(٧٢) نـوری شـاوەیس، س. پ، ل ٢٠-٢١؛ لـە سـەرچاوەکاندا جیـاوازی هەیـە سـەبارەت بـە سـاڵ و شـوێنی دامەزراندنـی حزبـی هیـوا، هەروەهـا لـەم دواییانـەدا ناکۆکـی لەسـەر ئەمـە هەبـوو سـەبارەت بـە کۆمەڵـەی دارکـەر، ئـەم گومانـە سـەریهەڵدا، چونکـە هەندێـک جیاوازییـان لـە نێـوان کۆمەڵـەی دارکـەر و حزبـی هیـوا نەدەکـرد، وەک هەندێـک مێژووەکـەی بـۆ سـاڵی ١٩٣٧ و هەندێکـی دیکـەش بـۆ سـاڵی ١٩٣٨ دەگەڕێننـەوە، هەروەهـا کەسـانێکیش هـەن کـە ئامـاژە بـە سـاڵی ١٩٣٩ و ١٩٤٠ دەکـەن، بڕوانـە: مکـرم الطالبـاني، حـزب هیـوا...،ص ٥١-٥٢؛ کەریـم زەنـد، س. پ، ل ١٤٣؛ بـۆ زانیاریـی زیاتـر لەسـەر ئـەم بابەتـە دەکرێـت بگەڕێنـەوە بـۆ : هلـبين محمـد أحمـد ، م. س، ص٤٠ ، دواتـر.

(٧٣) نوری شاوەیس، م. س، ص٢٠ ؛ عەزیز شەمزینی، جووڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی کوردستان، وەرگێڕانی: فەرید ئەسەسەرد، چ٢، (سلێمانی، ١٩٩٨)، ل١٨٩ ؛ هلبين محمد أحمد ، م. س ، ص٤٤.

(٧٤) عەلائەدین سەجادی، مێژووی ڕاپەڕینی کورد، چ٢، (سەقز، ١٩٩٦)، ل١١٥ ؛ مكرم الطالباني، حزب هيوا ...، ص٥٨ ؛ کریس کوچێرا ، س. پ، ل١٧١.

(٧٥) وليم ايغلتن، جمهورية مهاباد، ترجمة: جرجيس فتح الله، مطبعة وزارة التربية، ط٢، (أربيل، ١٩٩٩)، ص٦٨.

(٧٦) نوري شاوەیس ، م. س، ص٢١ ؛ نەجاتی عەبدوڵلا ، حزبی هیوا ١٩٣٩-١٩٤٥، دووڕەوت، یەك کۆتایی، ڕابوون (گۆڤار)، ژمارە (٢٦)، (ئەوروپا– ١٩٩٩)، ل٦٠-٦١.

(٧٧) عەلائەدین سەجادی ، س. پ، ل١١٥.

(٧٨) ئەم بابەتە لە کۆمەڵێک توێژینەوەی ئەکادیمیدا باس کراوە، لەوانە: عەزیز حەسەن بارزانی، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی عێراق ١٩٣٩-١٩٤٥، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، (هەولێر، ٢٠٠٢)؛ اسماعيل شكر رسول، اربيل...، ؛ هلبين محمد أحمد ، م. س؛ مكرم الطالباني ، حزب هيوا ؛ عبدالستار طاهر شريف ، الجمعيات والمنظمات ...، ص٩٤-١١٠ ؛ نوري شاوەیس ، م. س، ص١٨ -٣٠ . بۆ زانیاریی زیاتر بگەڕێوە بۆ ئەو سەرچاوانە.

(٧٩) جلال الطالباني ، كردستان والحركة ...، ص٦٧-٦٩ .

(٨٠) ڕەفیق حیلمی بە سەرکردەی باڵا ناودەبرا کە هەژموونی خۆی بەسەر حزبدا پیشان دەدا، بڕوانە: مستەفا نەریمان، ڕەفیق حیلمی ١٨٩٨-١٩٦٠، پەروەردەکار، ڕۆژی کوردستان (گۆڤار)، ژمارە (٦٦)، (بەغدا، ١٩٨٤)،. ل ١١٢، نوری شاوێس، س. پ، ل٢٥؛ پ، ل ١٤٤. کەریم زەند، س، پ، ل١٤٤.

(٨١) نوري شاوويس ، م. س، ص٢٥.

(٨٢) تارق جامباز ، حزبي هيوا لە ليواى هەولێر، (هەولێر ٢٠٠٥)، ل٧٠-٧١.

(٨٣) مكرم الطالباني ، حزب هيوا ...، ص٦٣-٦٤.

(٨٤) بڕوانە: محمد عبدالله کاکەسور ، الدور السياسي ...، ص١٢١-١٢٢.

(٨٥) عزيز حسن البارزاني ، م. س، ص٨٠-٨١ ؛ عبدالفتاح علي البوتاني ، الحياة الحزبية ...، ص٣١٦.

(٨٦) ساڵح حەیدەری: (١٩٢٢ - ٢٠٠١) لە هەولێر لەدایکبووە و لەوێدا گەورە بووە، لە ساڵی ١٩٤٣-١٩٩٤ خوێندنی ئامادەیی تەواو کردووە، ڕووبەڕووی گرتن و زیندان بووەتەوە، لە ساڵی ١٩٤٢ یەکەم ڕێکخەری شانەی مارکسیزم بووە لە هەولێر، لە ١٩٤٤- ١٩٤٦

بەرپرسی حزبی شۆڕش بووە، ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حزبی ڕزگاری بووە تا ساڵی ١٩٤٦، ئەندامی یەدەگی کۆمیتەی ناوەندیی حزبی شیوعیی عێراقی بووە ١٩٥٦-١٩٥٧، بەشداریی ڕۆژنامەوانی و ڕۆشنبیری زۆری هەبووە و چەندین بەرهەمی نووسیوە، بڕوانە بیرەوەرییە دەستنووسەکانی کە لەلایەن مومتاز حەیدەری برایەوە پارێزراون.

(٨٧) م. ن، ص٨.

(٨٨) هاتووەتە نێو دارکەر لەدوای کردنەوەی لقەکەی لە هەولێر، لەو کۆمەڵە مایەوە تا دواتر ناوی گۆڕا بۆ حزبی هیوا، قوتابی و چالاکوانێکی حزبی بوو، بڕوانە: تاریق جامباز، وشیاری نەتەوایەتیی گەنجانی هەولێر لە کۆتایی سییەکان و ناوەڕاستی چلەکان لەنێو حزبی هیوادا، هەولێر (گۆڤار)، ژمارە (١))، هەولێر، ١٩٩٨، ل٥٨-٥٩.

(٨٩) س. پ، ل٥٩.

(٩٠) سەبری نەجیب نەورۆز ئەفەندی (١٩٢١-٢٠٠١)، لە ڕواندز لەدایك بووە، سەرەتایی لەوێ و ناوەندی لە هەولێر تەواو کردووە، پەیوەندیی بە حزبی هیواوە کردووە و دواتر چووەتە ڕواندز. بڕوانە: ئەحەمەد حەمەد ئەمین هۆمەر، س. پ، ل١٦٣.

(٩١) تاریق جامباز ، حزبی هیوا ...، ل٨٢ ؛ ئەحەمەد حەمەد ئەمین هۆمەر ، هـ. س، ل١٦٢- ١٦٤.

(٩٢) تاریق جامباز، سەرە قەڵەمانەیەك لە مێژووی حزبی هیوا لە کۆیە، هەولێر (گۆڤار) ژمارە (٢)، هەولێر، ١٩٩٩، ل٥١.

(٩٣) هلبين محمد أحمد، م. س، ص٦٣ .

(٩٤) تاریق جامباز، سەرە قەڵەمانەیەك لە...، ل٥١-٥٤.

(٩٥) سبغەتوڵلا ئەمین مزووری، لە گوندی باوانی سەر بە قەزای ئامێدی لەدایك بووە، قوتابی بووە لە قوتابخانەی ئایینیی فەیسەڵییە لە مووسڵ، پێشنوێژی مزگەوت بووە، ماوەیەك فەرمانبەر بووە، ساڵی ٢٠٠١ لە دهۆك کۆچی دوایی کردووە، بڕوانە: پەراوێزی ژمارە(٢٥٥) لە: عبدالفتاح البوتاني ، الحياة الحزبية في ...، ص٣٧٩.

(٩٦) محەمەد عەبدولقادر ئامێدی (١٩٢٣-١٩٩٢): لەدایکبووی شاری ئامێدییە، خوێندنی سەرەتایی لەوێ تەواوکردووە و لە ساڵی ١٩٣٩ خوێندنی ئامادەیی لە موسڵ تەواوکردووە، کۆلێژی لە لوبنان تەواوکردووە و گەڕاوەتەوە عێراق، بووەتە مامۆستای دواناوەندی و قوتابییانی ڕێکخستووە، بڕوانە: محمد عبدالقادر العمادي ، جندي مجهول في تاريخ الحركة الوطنية الكوردية، دهوك (مجلة)، العدد (٢١)، دهوك، ٢٠٠٣، ص١١٤-١١٨.

(٩٧) عبدالفتاح البوتاني، الحياة الحزبية في ...، ص٣١٧-٣١٨ .

(٩٨) سەڵاح هروری ڕێکخستنێن کۆمەلا هیوا ل باژێرێ دهۆکێ، گازی(گۆڤار)، ژمارە(٣٣) دهۆك، ١٩٩٧، ل١٥.

(٩٩) عبدالستار طاهر شريف ، الجمعيات والمنظمات ...، ص٩٤.

(١٠٠) عبدالسلام علي ، م. س، ص١١.

(١٠١) عبدالستار طاهر شريف ، الجمعيات والمنظمات ...، ص٩٤-٩٥.

(١٠٢) م. ن، ص٩٧.

(١٠٣) ناهیدەی شێخ سەلام، ئەوەی لە بیرمە، ئامادەکردنی: چیمەن سالح، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، (هەولێر، ١٩٩٩)، ل١٧.

(١٠٤)س. پ، ل١٨ و دواتر ؛ هیوا عەزیز سەعید ، کۆمەڵەی خۆیبوون – حزبی هیوا – کۆمەڵەی ژێکاف،چاپخانەی یاد، (سلێمانی، ٢٠٠٦)، ل٤٨.

(١٠٥) غانم محمد الحفو وعبدالفتاح على البوتاني ، الكورد والأحداث ...، ص٧٧.

(١٠٦) حامد محمود عيسى ، القضية الكوردية في العراق من الاحتلال البريطاني إلى الغزو الامريكى ١٩١٤-٢٠٠٤، مكتبة مدبولي، العربية للنشر والطبع، ط١، (مصر، ٢٠٠٥)، ص١٤٠-١٤٦ ؛ محسن محمد المتولي،م س ص٦٤.

(١٠٧) حامد محمود عيسى ، القضية الكوردية في العراق من الاحتلال البريطاني ...، ص١٤٦-١٤٧.

(١٠٨) عوسمان مستەفا خۆشناو لە ساڵی ١٩٢٦ لە شاری کۆیە لەدایک بووە، ساڵی ١٩٣٢ چووەتە حوجرەی خوێندن، پاشان چووەتە قوتابخانەی یەکەمی کۆیە. کۆمەڵەی دەنگی دامەزراندووە و لەدوای ساڵی ١٩٤٥ پەیوەندیی بە حزبی شیوعیی عێراقییەوە کردووە، ئێستا لە هەولێر نیشتەجێیە، بڕوانە: عوسمان مستەفا خوشناو، لەگەڵ ڕۆژگاردا/گەڵا وەریوەکان (بیرەوەرییەکانی عوسمان مستەفا خوشناو ١٩٢٦-٢٠٠٦، چاپخانەی شەهاب، چ ١، (هەولێر،٢٠٠٦) ، ل ١٩ و دواتر.

(١٠٩) لەبارەی پەیڕەو و پرۆگرامی ناوخۆی کۆمەڵەکە بڕوانە: عوسمان مستەفا خوشناو ، س. پ، ل٤٤-٤٧.

(١١٠) هـ س، ل٩-٣٥-٤٧ .

(١١١) هـ س، ل٣٦- ٣٧.

(١١٢) هـ.س.ل٢٦-٦٣،٥٢-٥٠-٤٨.

(١١٣) (ژ.ك): کورتکراوەی دەستەواژەی (ژیانەوەی کوردستان)ە، ڕێکخراوێکی سیاسیی کوردییە

و لــە ١٦ی ئەیلوولــی ١٩٤٢ لــە کوردســتانی ئێــران دامــەزراوە و بــە (کۆمەڵــە)، نــاسراوە، بــۆ زانیاریــی زیاتــر، بڕوانــە: فائــزة حــسين عبــاس ، التطــور الســياسي والفكــري للحركــة القوميــة الكرديــة في ايــران ١٩٣٩- ١٩٧٩، رســالة ماجســتير مقدمــة إلى مجلــس كليــة العلــوم السياســية، جامعــة بغــداد، ١٩٩٥، ص٨٤-٩١.

(١١٤) شيركـو فتـح اللـه عمـر، الحـزب الديمقراطـي الكوردسـتاني وحركـة التحـرر القومـي الكورديـة في العـراق ١٩٤٦-١٩٧٥، مطبعـة رون، ط١، (السـليمانية، ٢٠٠٤)، ص١٠٥- ١٠٦.

(١١٥) عوسمان مستەفا خۆشناو ، س.پ ، ل٦٥ ودواتر.

(١١٦) بـۆ وردەکاریـی زیاتـر بڕوانـە: صالـح الحيـدري ، مختـارات مـن مذكـرات صالـح الحيـدري، مطبعـة رنـج ،ط٢، (السـليمانية ،٢٠٠٤)، ص٢٩-٣٣ ؛ إسماعيـل شـكر رسـول ، أربيـل ...، ص١٥٠-١٥١.

(١١٧) الشرطـة العامـة، شـعبة التحقيقـات الجنائيـة ببغـداد، موسـوعة سريـة خاصـة بالحـزب الشـيوعي العراقـي السري، مطبعـة الحكومـة، ج٣، (بغـداد، ١٩٤٩)، ص٦١٦-٦١٨.

(١١٨) بـۆ وردەکاری بڕوانـە: صالـح الحيـدري، مختـارات مـن مذكـرات... ، ص٤٠- ٤٥ ؛ عزيـز الحـاج ، القضيـة الكرديـة في العـراق/ التأريـخ والآفـاق، المؤسسـة العربيـة للدراسـات والـنشر، ط١، (بيروت، ١٩٩٤)، ص٢٣-٢٤.

(١١٩) جلال الطالبـاني، كوردسـتان والحركـة ...، ص٧٨ ؛ عبدالجبـار عبـد مصطفـى ، تجربـة العمـل الجبهـوي في العـراق بين ١٩٢١-١٩٨٥، دار الحريـة للطباعـة، (بغـداد، ١٩٧٨)، ص١٤١ ؛ حامـد محمـود عـيسى ، المشـكلة الكورديـة في الشرق الاوسـط، مكتبـة مدبـولي، (مصر، ١٩٩٢)، ص٢٩٢.

(١٢٠) بڕوانە: أحمد فوزي، قاسم والأكراد – خناجر وجبال ، ط١، (لا. م، ١٩٦١) ، ص١٠٠-١٠٢.

(١٢١) إسماعيل شكر رسول ، أربيل ...، ص٢٥٨-٢٥٩.

(١٢٢) صالـح الحيـدري ، مختـارات مـن مذكـرات ...، ص٧٨- ٩٧ ؛ عزيــز حســن البــارزاني ، م. س، ص٩٩-١٠٢ ؛ عزيــز الحــاج ، صفحــات مــن تاريــخ ...، ص١٤٦-١٥٦.

بەشی دووەم

پەرەسەندنی ڕێکخستنەکانی قوتابیانی کورد لە عێراقدا (١٩٤٦-١٩٧٠)

تەوەری یەکەم

هەوڵەکانی پێکهێنانی ڕێکخراوی قوتابیان لە عێراق

ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانی و قۆناغی دواتر؛ قۆناغێک بوو، هۆشیاریی نیشتمانی و نەتەوەیی تێدا گەلاڵە بوو، چەمکەکانی کار و ڕێکخستنیش لە کۆمەڵە کۆمەڵایەتی و دیموکراسییەکاندا چەسپان[١]. قوتابیانیش لە پێشەنگی ئەو هێزانە بوون کە کەوتنە ژێر کاریگەریی چەمکە دیموکراسییەکان و کاریان بۆ بڵاوکردنەوەیان دەکرد. بزووتنەوەی قوتابیان گەشەی کرد، لە هەردوو ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە پەرەی سەند و، بەرەو ڕێکخستن هەنگاوی هەڵێنا، ئەم کارەش پەیوەست بوو بە دینامیکیی سەرتاسەری بزووتنەوەی نیشتمانی و ناسیۆنالیستی لە عێراقدا. گرنگیی قوتابیان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەوان لەنێو زۆرینەی دانیشتووانی ڕەش و ڕووت کەرتێکی ڕۆشنبیر بوون، کە بەهۆی پێگەی کۆمەڵایەتییەوە لە ڕووی سیاسییەوە لە جووڵەدا بوون[٢].

لە دوای شەڕەوە ژمارەی قوتابیان لە کۆلێژ و قوتابخانەکانی دواناوەندی و پیشەیی زیادی کرد، لە کاتێکدا ژمارەی قوتابیان لە ساڵی ١٩٢٧ نزیکەی ٢٠٠٠ قوتابی بوو[٣]، تێبینی دەکەین کە ئەم ژمارەیە لە ساڵی ١٩٤٨بەرزبووەتەوە[٤] بۆ (٢٨٠٩٩) قوتابی و لە ساڵی ١٩٥٨ گەیشتە (١٣٥٦٥٨) قوتابی. شایەنی باسە؛ نزیکەی ٥٠٪ ی قوتابیان ناویان لە دامودەزگاکانی پەروەردە لە بەغدا تۆمارکرابوو[٥] لەگەڵ زیادبوونی ژمارەی قوتابیان لە عێراق و پێشهات و ڕووداوەکانی دواتر و بڵاوبوونەوەی ئاراستەی فیکری و ئایدیۆلۆجی، چەندین بیرۆکە و ڕەوت لە نێو قوتابیاندا سەریانهەڵدا، کە دواتر بوونە ناوەڕۆکی کاری ڕێکخەری بزووتنەوەکانی قوتابیان لە عێراقدا ئەم ئاراستانە لەمانەی خوارەوەدا بەرجەستە بوون:

١. ڕەوتی نیشتمانیی عێراقی کە داوای ڕزگاربوون لە هەژموونی دەرەکی و گەیشتن بە سەربەخۆیی نیشتمانیی دەکرد و، قوتابیانی کورد و عەرەب و پێکهاتەکانی

دیکـەی گەلانیشـی لـە عێـراق لەخۆگرتبـوو.

٢. ڕەوتی ناسیۆنالیستی کورد، کە خەباتی بۆ گەیشتن بە مافە نەتەوەییەکانی کورد دەکرد.
٣. ڕەوتی ناسیۆنالیستی عەرەبی، کە پاڵپشتیی بیری نازی دەکرد.
٤. ڕەوتێکـی بێلایـەن لـە نێـو قوتابیانـدا هەبـوو کـە هیـچ ئایدۆلۆژیایەکی وەک دەسـتپێکی فیکـری بۆ خـۆی پەیـڕەو نەکردبـوو[٦].

ئـەو ڕەوتانـەی قوتابیـان لـە قوتابخانـە و پەیمانگـە و کۆلێژەکانـی عێراقـدا لایەنگـری بـوون، هێشـتا نەگەیشـتبوونە ئاسـتی کاری ڕێکخراوەیـی، بەڵکـو تەنیـا وەك بیرۆکـەی ڕەوتــی فیکــری بــوون لــەو قۆناغــەدا. گفتوگــۆ لەنێــوان قوتابیانــدا لەســەر زۆربــەی پرســەکان درێـژەی هەبـوو، وەک: پێشـهاتەکانی جەنگـی دووەمـی جیهـان، پرسـی کـورد، و پرســە ناسیۆنالیســتییەکان و چــەپ.

سـەبارەت بـە پرسـی کـورد، قوتابیانـی عەرەبـی خـاوەن ئاراسـتەی نەتەوەپەرسـت دەیانگــوت: کــورد نابێــت لــە مــاف و ئەرکــدا لەگــەڵ عــەرەب یەکســان بێــت، لــە کاتێکـدا نیشـتمانپەروەرەکان پێچەوانــەی ئــەوە بــوون کــە ناسیۆنالیســتەکان باوەڕیــان پێـی هەبـوو، وەك پرسـێکی نیشـتمانی لـە پرسـی کوردیـان دەڕوانـی، ئـەوان لـە مـاف و ئەرکـدا یەکسـانن بـوون لەگـەڵ سـەرجەم پێکهاتەکانـی دیکـەی عێـراق. لایەنگرانـی ئــەم ئاراســتەیە لــە ڕاســتیدا لــە ژێــر کاریگەریــی سۆشــیالیزمدا بــوون و بەشێکیشــیان ئەندامـی حزبـی شـیوعیی عێـراق بـوون، بۆیـە هەڵوێسـتەکانیان کاریگەرییەکـی کارایـان هەبــوو لــە هاندانــی قوتابیانــی کــورد بــۆ پشــتیوانیکردن لــە ڕەوتەکەیــان[٧]، لەبــەر ئــەوە بەشـێکی زۆر لــە قوتابیانــی کــورد بــوون بــە بەشــێک لــە بزووتنــەوەی گشــتیی قوتابیانــی عێــراق. کاتێکیــش بــاس لــە بزووتنــەوەی قوتابیــان دەکەیــن لــەم ماوەیــەدا، مەبەســتمان بزووتنــەوەی قوتابیانــی عێراقــە بــە گشــتی، بــە قوتابیانــی کوردیشــەوە.

أ. هەوڵەکانی بەرایی پێکهێنانی یەکێتیی قوتابیان لە عێراق

لـە سـەرەتای چلەکانـدا، دەسـتپێکی بزووتنەوەیەکـی ڕێکخـراوی قوتابیـان دەرکـەوت، کــە ڕەچــاوی گرێدانــی کێشــەی قوتابیانــی بــە بزووتنــەوەی گشــتیی نیشــتمانی دەکــرد، وردە وردە لــە قوتابخانــە جۆراوجــۆرەکان و لــە شــێوە و وێنــەی جیــاوازدا گەلاڵــە بــوو. دیارتریــن ڕووداویــش کــە بەڵگەیــە بــۆ ئەمــە، مانگرتنــی قوتابیانــی قوتابخانــەی خانــەی

مامۆستایان بوو لە خواردن لە ساڵی ١٩٤٢، بە مەبەستی باشترکردنی بارودۆخی ژیانیان و هەندێک داواکاریی دیکە. قوتابیان لەو قۆناغەدا هەستیان بە پێویستی ڕێکخستن کرد بۆ ئاراستەکردنی بزووتنەوەکەیان و هێنانەکایەی جۆرێک لە هاوکاریی قوتابیان لە نێوان خۆیاندا، بۆ ئەوەی پاڵپشتیان بن لە ڕووبەڕووی حکومەتدا[٨].

لە ساڵی ١٩٤٣ زۆربەی قوتابیانی خانەی باڵای مامۆستایان بەشدارییان لە مانگرتن لە خواردن کرد. مانگرتنەکە لە ئەنجامی خراپیی ئەو خۆراکە بوو کە لە بەشە ناوخۆییەکان بۆ قوتابیان دابینکرابوو و وەڵامنەدانەوەی سکاڵا دووبارەبووەکانی قوتابیان لەلایەن ڕاگرایەتییەکە[٩]. ئەمەش هاریکاری و کاری یەکگرتوو و ڕێکخراوەیی لەنێوان خۆیاندا هێنایە ئاراوە، هەروەها بووە هۆی زیادبوونی متمانە بەخۆبوون لە ڕووبەڕووبوونەوەی هەلومەرجی قۆناغەکەدا.

قوتابیان دەستیان کرد بە خۆڕێکخستن و لە پێکهێنانی لیژنەی قوتابیان لە قوتابخانە و پەیمانگە و کۆلێژەکان چالاک بوون. لە ساڵی ١٩٤٤ یەکەم هەوڵی پێکهێنانی یەکێتیی قوتابیان لە عێراق دەرکەوت، کاتێک قوتابیان شاندێکیان لە خۆیان پێکهێنا کە لەگەڵ وەزیری پەروەردە کۆبوونەوە و خواستی خۆیان بۆ دەربڕی لەبارەی پێکهێنانی یەکێتییەک کە قوتابیانی عێراق کۆبکاتەوە، ئامانجی ئەم یەکێتییەش دروستکردنی پەیوەندیی نێوان قوتابیانی عێراقی و قوتابیانی وڵاتانی دیکە بوو، پاشان ڕێکخستنی گەشت بۆ دەرەوەی وڵات بۆ ئاگاداربوون لە بارودۆخی هاوڕێیانی قوتابی لەو شوێنانەدا[١٠].

بەڵام هەڵوێستی حکومەت بەرامبەر ئەو قوتابیانە توند بوو، لەبری ئەوەی وەڵامی داواکارییەکەیان بداتەوە بۆ پێکهێنانی یەکێتیی قوتابیان، نوێنەرانیانی دەستگیر کرد، ئەمەش بووە گەشەی قوتابیانی زیاتر کرد کە بووە هۆی ئەنجامدانی خۆپیشاندانەکان[١١] و، جۆش و خرۆشیان بۆ دامەزراندنی یەکێتییەکی قوتابیانی عێراقی کڵپەی سەند. لە سەرەتای ساڵی خوێندنی ١٩٤٤-١٩٤٥ داواکارییەکی دیکەیان پێشکەش کرد، کە واژۆی (٢٦٥) قوتابی لەسەر بوو[١٢]، کە نوێنەرایەتیی سەرجەم کۆلێژ و قوتابخانە دواناوەندییەکانی بەغدا و سەرتاسەری عێراقیان دەکرد. حکومەتیش ئەم داوایەشی ڕەتکردەوە و، بەم ڕێکارەش نەوەستا، بەڵکو ڕێوشوێنی سەرکوتکەرانەی گرتەبەر بەرامبەر ئەوانەی ئەم دەستپێشخەرییەیان ئەنجامدا

و ڕێکیـــان خســـتبوو، ئەندامانـــی دەســـتەی ئامادەکاریـــی هەڵبژێـــردراوی داواکەیـــان دەسـتگیر کـرد و، بـەرەو ئەنجومەنـە عورفییەکانیـان بـردن[١٣]. ئەمـەش قەیرانـی سیاسـی هێنایـە ئـاراوە، کـە بـووە هـۆی وروژاندنـی ئـەو بابەتـە لـە ئەنجومەنـی نوێنـەران، کاتێـك یەکێـك لـە نوێنـەرەکان پرسـیارێکی لـە وەزیـری پـەروەردە کـرد سـەبارەت بـە دەسـتگیرکردنی قوتابیـان بـۆ ماوەیەکـی زۆر لەلایـەن پۆلیسـەوە، و ئەویـش وەڵامـی دایـەوە کـە هـۆکاری ئەمـە لەبـەر ئەوەیـە کـە لـە کاروبـاری تێکدەرانـە و زیانبەخشـی سیاسـییەوە گلاون[١٤]، واتـە تۆمەتەکەیـان کۆمۆنیسـتی بـووە، جەعفـەر حەمـدی نوێنـەری حیللـە لـە ئەنجومەنەکـە، کۆمێنتـی لەسـەر ئەمـە دا و گوتـی: "هـەر کەسـێک داوای مافـی هـەر لایەنێـک بـکات، یـان داوای لابردنـی کێشـەیەک بـکات کـە بەسـەریدا هاتـووە، یـان پێشـنیازێک پێشـکەش بـکات، دەڵێـن کـە ئەمـە کۆمۆنیسـتێکی تێکـدەرە، دەزانیـن چ ئێـش و ئازارێـك لەژێـر ئـەم وشـەیەدایە"[١٥].

لەگـــەڵ بەردەوامـــی هەڵوێســـتی ڕەتکـــەرەوەی دەســـەڵات بەرامبـــەر بـــە داوا دووبارەبووەکـەی قوتابیـان بـۆ پێکهێنانـی یەکێتیـی قوتابیـان، ناچاربـوون پەنـا بـۆ ڕێگـەی دیکـە ببـەن، ئەویـش بـە پێشکەشـکردنی داواکاری بـۆ مۆڵەتدانـی کۆمەڵەکانیـان بـە نـاو و فۆڕمـی جۆراوجـۆر، وەک لیژنـەی قوتابیانـی کۆلێـژی پزیشـکی، کۆمەڵـە وەرزشـییەکان و هاوبەنـدی مـاف و کاروبـاری کۆمەڵایەتـی، کۆمەڵـەی هاریـکاری، و یەکێتیـی قوتابیـان لـە خانـەی مامۆسـتایان[١٦].

ب.دامەزراندنی یەکەمین ڕێکخراوی قوتابیان لە عێراق

یەکەمیـن کۆنفرانسـی قوتابیـان لـە کۆتایـی سـاڵی ١٩٤٥ لـە بەغـدا بەڕێوەچـوو و، نوێنەرانـی ناوچـە جیاجیاکانـی عێـراق بەشـدارییان تێـدا کـرد[١٧]. یەکـەم یەکێتیـی قوتابیانـی لـە عێـراق لێکەوتـەوە. قوتابیانـی خانەی باڵای مامۆسـتایان توانیـان ڕەزامەندیـی دامەزراندنی یەکێتییەکـی قوتابیـان بـۆ خۆیـان بەدەسـتبهێنن، هەڵبـژاردن ئەنجامـدرا، بـۆ هەڵبژاردنـی نوێنـەران لـە لیژنـەی جێبەجێـکاری یەکێتیـی قوتابیـان لـە کۆلێژەکـەدا، کێبڕکێ لەنێـوان ڕەوتە جیاوازەکانـی قوتابیـان ئەنجامـدرا: دیموکراسـیخوازان[١٨]، ناسیۆنالیسـتەکان، سـەربەخۆکان، بـە سـەرکەوتنی دیموکراسـیخوازان و پێکهێنانـی دەسـتەی جێبەجێـکاری یەکێتـی کۆتایـی هـات[١٩]. سـەرکەوتنی هێزەکانـی چەپـی قوتابیـان دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەو سـەرکەوتنانەی

کە یەکێتیی سۆڤیەت لە بەرەکانی شەڕ لەگەڵ ئەڵمانیادا بەدەستی هێنابوون، بەو پێیەی ئەم سەرکەوتنانە و کۆتایی هاتنی شەڕ لە بەرژەوەندیی هاوپەیمانان، بووە هۆی بەهێزبوونی بیرۆکەی سۆشیالیستی و بڵاوبوونەوەی بە شێوەیەکی فراوان لەنێو قوتابیاندا، لە بەرامبەر پووکانەوەی مەیلی ناسیۆنالیستی و ڕاستڕەو لە عێراقدا.

کارێکی باشە ئاماژە بەوە بدەین کە دوابەدوای کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهان لە ساڵی ١٩٤٥، بزووتنەوەی قوتابیان لە وڵاتانی جیهانی سێیەمدا بە شێوەیەکی ڕوون و کاریگەر بووژابووەوە، بەهۆی زیادبوونی ژمارەی قوتابخانەکان و بڵاوبوونەوەی خوێندن لە سەرتاسەری ئەو وڵاتانەدا، هەروەها سەرهەڵدانەوەی هەستی نیشتمانپەروەری لەنێو جەماوەردا، هاوکات هاتنی زۆرێک لە وڵاتان بۆ نێو قۆناغی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نیشتمانی(٢٠). دواجار دامەزراندنی یەکێتیی جیهانیی خوێندکاران(٢١).

قوتابیانی کوردستان شانبەشانی سەرجەم قوتابیانی عێراق بەشداریی خەباتیان کرد و، پێکەوە لە گۆڕەپانی خەبات بۆ گەیشتن بە مافەکانی قوتابیان و مافە دیموکراسییەکانی گەلی عێراق بەردەوام بوون، ئەوان پێکەوە دژی ڕژێمی حوکمڕان وەستانەوە، قوتابیانی عێراق بەگشتی ڕۆڵێکی بەرچاویان لە ڕووداوەکاندا نیشان دا و لە دوای ساڵی ١٩٤٥ سەرکردایەتیی خۆپیشاندان و مانگرتن و ڕاپەڕینە نەتەوەییەکانیان کرد(٢٢)، ئەم ئەزموونانە ڕۆڵی گەورەیان هەبوو لە پێکهێنانی ڕێکخراوی قوتابیان، دواتر یەکخستنەوەیان لە یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق.

جگە لەو ئامانجە نیشتمانی و ناسیۆنالیستییانەی کە بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراقدا خەباتیان بۆ دەکردن، ئامانج و بابەتی گرنگ هەبوون، قوتابیان هەوڵیان دەدا بەدەستی بهێنن، کە بەم شێوەیەن:

١. کێشەی وەرگرتنی قوتابی لە قوتابخانەکان.
٢. کێشەکانی کاروباری قوتابخانە.
٣. گرانیی نرخی کتێب و کەلوپەلی نووسین و تێپەڕاندنی قەیرانەکانیان.
٤. پرۆگرامی خوێندن و گونجانیان بۆ قوتابیان و شێوازی بەکارهێنانیان.
٥. کێشەی تاقیکردنەوەکان و ئەنجامەکانیان.
٦. کێشەکانی ناردنی قوتابیان بۆ دەرەوە.

٧. ژیانی کۆمەڵایەتی و وەرزشی لە قوتابخانەکاندا.
٨. ئـەو ئاسـتەنگانەی ڕاسـتەوخۆ دوای دەرچوونیـان ڕووبـەڕووی قوتابیـان دەبوونـەوە، هەروەهـا کۆمەڵێـک کێشـەی دیکـەی قوتابیـان کـە لـە ژیانـی خوێنـدن و گشـتیدا ڕووبەڕوویان دەبنەوە[٢٣].

لـەو ماوەیـەدا بزووتنـەوەی قوتابیـان بەشـێوەیەکی بەرفـراوان چـالاک بـوو، بـە جۆرێـک ڕێکخسـتنی خۆپیشـاندان و مانگرتـن لەلایـەن قوتابیـان لـە زۆربـەی پەیمانگـە و کۆلێژەکانـی عێـراق ئەنجامـدەدرا[٢٤]، لـە ئاکامـدا زۆر لـە قوتابیـان لەلایـەن دەزگاکانـی حکومەتـەوە لێیانـدرا و دەسـتگیرکران، ژمارەیەکـی زۆریـش لـە قوتابیـان کـە سـەرکردایەتیی خۆپیشـاندانەکانیان دەکـرد، دەرکـران. دواجـار یەکەمیـن یەکێتیـی قوتابیـان، دوای چەنـد مانگێـک لـە دامەزراندنـی، هەڵوەشـایەوە[٢٥].

ج. سـەرهەڵدانی ڕێکخـراوی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد دوای دامەزراندنـی پارتـی دیموکراتـی کـورد (پارتـی) لـە سـاڵی ١٩٤٦

دوای کۆتایـی هاتنـی جەنگـی دووەمـی جیهـان، بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد پێـی نایـە نـاو هاوکێشـە سیاسـییە نوێیەکانـەوە، هەروەهـا نـاو ئـەو ڕووداو و پێشـهات و گۆڕانکارییانـەی ڕوویانـدا، بەتایبەتـی دوای ئـەوەی کۆمەڵـە و ڕێکخـراوە کوردییـەکان گـۆڕان بـۆ حزبـی هاوچەرخـی هەڵگـری بەرنامـە و ئامانـج و پرۆگرامـی پێشـکەوتووی پـڕ لـە بیرۆکـەی ناسیۆنالیسـتی و نیشـتمانپەروەرانە.

شـەپۆلی سۆشـیالیزم لـە چلەکانـی سـەدەی ڕابـردوودا هێنـدە بەرفـراوان بـوو کـە کۆنترۆڵـی زەینـی قوتابیـان و ڕۆشـنبیرانی کـرد و قوتابیـی کـورد بـە گشـتی لـەو ماوەیـەدا ڕوویـان لـە چـەپ کـرد[٢٦]، پێشـهاتەکانی شـەڕ گۆڕانکاریـی لـە ڕەوتـی بزووتنـەوەی کوردیـدا بـەدوای خۆیـدا هێنـا؛ پارتـی هیـوا کـە بەشـی زۆری لـە قوتابیـان پێکهاتبـوو، هەڵوەشـایەوە و، دوو حـزب سـەریان هەڵـدا: شـۆڕش، ڕزگاری، و لقـی (ژ.ک)، لەپـاڵ حزبـی شـیوعیی کوردسـتانی عێـراق و ڕێکخراوەکانـی دیکـە کـە لـە گۆڕەپانـی کوردسـتاندا چـالاک بـوون، بەتایبەتـی لـە ناوەندەکانـی قوتابییـان و ڕۆشـنبیران کـە زۆرینەیـان کاریـان بـۆ مافـی چـارەی خۆنووسـین بـۆ کوردسـتان و بەرەنگاربوونـەوەی کۆلۆنیالیـزم دەکـرد[٢٧]. لێـرەدا پێویسـتە بەخێرایـی ئاوڕێـک

لــە چۆنیەتیــی دامەزراندنــی پارتــی دیموکراتــی کوردســتان (پارتــی) بدەینــەوە، کــە بــووە پێشــڕەوی بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی ناسیۆنالیســتی کــورد لــە عێراقــدا، کــە بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد لــەوەوە ڕێبــازی ناسیۆنالیســتی وەرگرتــووە و لــە کاری سیاســیی خۆیــدا پەیــڕەوی کــردووە.

لـەو ماوەیـەدا بزووتنـەوەی ناسیۆنالیسـتی کـورد لـە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان (ئێـران) پــەرەی ســەند و حزبــی دیموکراتــی کوردســتانی ئێــران[٢٨] و کۆمــاری کوردســتانیش دامــەزرا[٢٩]. هەمــوو ئــەم پێشــهاتانە کاریگەرییــان لەســەر ڕەوتــی گەشەســەندنی بزووتنــەوەی ناسیۆنالیســتی کــورد لــە کوردســتانی عێراقــدا هەبــوو کــە دواجــار بــووە هــۆی دروســتبوونی پارتــی دیموکراتــی کــورد[٣٠].

دەســتەی دامەزرێنــەری پارتــی دیموکراتــی کــورد (پارتــی)[٣١] بــە ســەرۆکایەتیی مــەلا مســتەفا بارزانــی (١٩٠٣-١٩٧٩) پێکهــێنرا[٣٢]، هەروەهــا بــە ئەندامێتیــی: هەمــزە عەبــدوڵڵا، میرحــاج ئەحمــەد، نــووری ئەحمــەد تەهــا، مســتەفا خۆشــناو، محەمــەد قودســی، خەیــروڵڵا عەبدولکەریم،عیــزەت عەبدولعەزیــز[٣٣]. مـەلا مسـتەفا بارزانـی لـە بەهــاری ســاڵی ١٩٤٦ هەمــزە عەبــدوڵڵای نــارد بــۆ عێــراق، بــۆ دانوســتان لەگــەڵ هێــزە سیاســییەکانی کــورد لــە کوردســتانی عێــراق، دوای گفتوگــۆ لەنێــوان هێــزە جیــاوازەکان، لەســەر دامەزراندنــی پارتــی دیموکراتــی کــورد - عێــراق ڕێککەوتــن[٣٤]، کــە کۆنگــرەی دامەزراندنــی لــە بەغــدا لــە ١٦ی ئابــی ســاڵی ١٩٤٦ بــە نهێنــی بەســت[٣٥]، هــەردوو ڕێکخــراوی شــۆڕش و ڕزگاری هەڵوەشــانەوە، دواتــر لقــی کۆمەڵــەی (ژ.ک.) پەیوەنــدی بــە حزبــە نوێیەکــەوە کــرد[٣٦]؛ هەربۆیــە بزووتنــەوەی ناسیۆنالیســتی کــورد لــە کوردســتانی عێــراق چــووە قۆناغێکــی نوێــوە.

دەکــرێ بڵێیــن قوتابیــان کاریگەرتریــن کەرتــی شــۆڕش بــوون لــە دوای پێکهێنانــی پارتییــەوە [٣٧]، بەهــۆی ئــەو ئامانجــە نەتەوەییانــەی کــە لــە پەیــڕەو و پڕۆگرامــە ناوخۆییەکەیــدا هاتبــوون[٣٨]. پڕۆگرامەکــەی جەختــی لەســەر مافــە نەتەوەییەکانــی کــورد و پێویســتی دامەزراندنــی سیســتمێکی فیدراڵــی لــە عێــراق و چاکســازی لــە ژیانــی کۆمەڵایەتــی و ئابووریــدا دەکــردەوە ، هەروەهــا ڕێگــەدان بــە دامەزراندنــی ســەندیکا پیشــەییەکان[٣٩]، جگــە لــە ئامانــج و پرەنسیپەکانی دیکــە کــە کاریگەرییــان هەبــوو لەســەر پێکهێنانــی بنکەیەکــی گشــتیی جەمــاوەری لــە قوتابیــان و ڕۆشــنبیران

و کرێــکاران و جووتیــاران لــە هەمــوو شــارەکانی کوردســتان. ڕاگەیاندنــی حــزب و بەپیرەوەچــوون و پەســندکردنی پرەنســیپەکانی مارکســیزم- لینینیــزم لــەو قۆناغــەدا[٤٠] گەورەتریــن ڕۆڵــی هەبــوو لــە کاریگــەری بــۆ ســەر توێــژی قوتابیــان، کــە لــەو ماوەیــەدا زۆر کەوتبوونــە ژێــر کاریگەریــی سۆشــیالیزم و چــەپ بــە شــێوەیەکی گشــتی[٤١]، بۆیــە ژمارەیەکــی زۆری قوتابیــان بــە شــێوەیەکی بەرفــراوان پەیوەندییــان بــەم حزبــەوە کــرد، قوتابیانــی ئــەو کاتــە بنکەیەکــی تۆکمەیــان بــۆ پێکهێنــا، دوای پەیوەندیــی نێــوان قوتابیانــی کــورد لــە قوتابخانــە و پەیمانگــە و زانکۆکانــدا[٤٢]، لــە شــارەکانی کوردســتان و شــارەکانی دیکــەی عێــراق.

پارتــی لەگــەڵ لایەنــە عێراقییەکانــی دیکــە بەشــداری لــەو بۆنــە نیشــتمانیانە کــرد کــە لــە دوای ســاڵی ١٩٤٦ لــە عێــراق ڕوویانــدا و، هەوڵیــدا پاڵپشــتیی کۆمۆنیســتەکانی عێــراق بەدەســتبهێنێت[٤٣]، قوتابیانــی کــورد ئــەم هەڵوێســتانەی پارتیــان کــردە خاڵــی دەســتپێک بــۆ بەشــداریکردن لــەو ڕووداوانــەدا. دوای ئــەوەی ســەرکردایەتیی بزووتنــەوەی نیشــتمانی کــورد لەلایــەن پارتییــەوە کۆنترۆڵکــرا، ئیــدی قوتابیــان بوونــە کەرتێکــی کارا لــە بزووتنەوەکــەدا تــا ناوەڕاســتی پەنجــاکان، ســەرەڕای ئــەوەی هاتنــە ڕیــزی یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێــراق کــە لەلایــەن قوتابییــە کۆمۆنیســتەکانەوە ســەرکردایەتی و ئاڕاســتە دەکــرا [٤٤]. لــەو ماوەیــەدا پارتــی خەریکــی ڕۆشــنبیرکردنی ئەنــدام و کادرەکانــی بــوو لەســەر بنچینــە و پرەنســیپەکانی مارکســیزم- لینینیــزم، لــەم بــارەوە جــەلال تاڵەبانــی دەڵــێ: بوومــە ئەندامــی شــانەی ســەرەکیی ڕێکخــراوی قوتابیانــی پارتــی لــە کۆیــە، و عەلــی عەبــدوڵڵا[٤٥] بەرپرســی ئێمــە بــوو، ئــەو وتــاری هۆشــیاری پێدەدایــن لەبــارەی (ماتریالیزمــی مێژوویــی و ماتریالیزمــی دیالکتیکــی) و (پرســی نیشــتمانی) و بناغەکانــی لینینیــزم (ئەدەبیاتــی مارکســیزم)، جگــە لــە پەیــڕەو و پرۆگرامــی ناوخــۆی پارتــی[٤٦]، ئەمــەش بــەو مانایەیــە کــە پارتــی و حزبــی شــیوعیی عێــراق لــەو قۆناغــەدا لــە ڕووی بیرۆکەکانــەوە لەیەکــدی نزیــك بــوون، ئەمــەش یارمەتیــدەر بــوو بــۆ ســازانی نێــوان ئــەو قوتابییــە کوردانــەی لایەنگــری پارتــی بــوون و ئــەو قوتابییــە کوردانــەی لایەنگــری حزبــی شــیوعیی عێــراق بــوون لــە کار و چالاکییــە نیشــتمانییەکاندا، هەروەهــا شــێوازی چالاکیــی نهێنیــی ئــەو دوو لایەنــە بەســوود بــوو، لــە ڕووی کۆکردنــەوەی بیرۆکەکانــی ئــەو قوتابییانــە و هەماهەنگیــی چالاکییەکانیــان.

د. پێکهێنانی ڕێکخراوی قوتابیانی کورد (K.P.X) (کۆمەڵی پێشکەوتنی خوێندەواری) ساڵی ١٩٤٦ لە کۆیە

دوای ئەوەی پارتی دیموکراتی کورد لە کوردستان چالاک بوو، قوتابیان هەوڵیاندا چەند ڕێکخراوێکی قوتابیان لە کوردستان دابمەزرێنن، ئاراستەکانی پارتییان کردە بنەمای ئەو کارە. لە چوارچێوەی ئەمەشدا قوتابیانی ئامادەیی کۆیە لە ساڵی خوێندنی ١٩٤٦-١٩٤٧ ڕێکخراوێکی قوتابیانیان لە کۆیە پێکهێنا بە ناوی (کۆمەڵەی پێشکەوتنی خوێندەواری (K.P.X)[٤٧] ئەمەش دوای ئەوەی لە تەکیەی تاڵەبان لە کۆیە کۆبوونەوە و سوێندی وەفادارییان بۆ کۆمەڵەکە خوارد، جەلال حوسامەدین (جەلال تاڵەبانی) یەکێك بوو لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەکە، هەروەها وریا عەلی کانی مارانی[٤٨]، خالید دلێر[٤٩]، سابیر عەبدوڵلا، ئەمیر عەبدولکەریم، دوای ئەوەش کۆمەڵەکە فراوانتر بوو و ژمارەیەک قوتابیی دیکەی لەخۆگرت، لەوانە: هێمن سدیق، سدیق ساڵح، خەیاڵ جەمیل، لە ساڵی دواتردا ژمارەی ئەندامان زیادی کرد[٥٠].

سەبارەت بەو هۆکار و فاکتەرانەی بوونە هۆی پێکهێنانی (K.P.X)، جەلال تاڵەبانی دەڵێت: ئامانجی سەرەکیمان لە پێکهێنانی ئەم کۆمەڵەیە هەوڵدان بوو بۆ پێکهێنانی ڕێکخراوێکی قوتابیانی کوردی، ویستمان ئەو ئەزموونە فراوانتر بکەین، بۆ ئەوەی زۆربەی کوردستانی عێراق بگرێتەوە. .."[٥١]. خالید دلێر کە هاوکات یەکێکە لە دامەزرێنەرانی دەڵێت: ئێمە لەو کاتەدا گەنج بووین، بەڵام عاشقی وشەی کورد بووین.. بۆیە بێبەشکردنی قوتابیی کورد لەو سەردەمەدا لە خوێندنی مێژووی کورد و جوگرافیای کوردستان، هەروەها ناسینی بیری ناسیۆنالیستی کورد وای لێکردین، بیر لە دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی لەو جۆرە بکەینەوە و ئامانجی پێکهێنانیشی بە گشتی تایبەت بوو بە یەکڕیزی و برایەتی و یەکترناسینی نێوان قوتابیان، هەروەها پەروەردەکردنی قوتابیی کورد پەروەردەیەکی ناسیۆنالیستانە، تاکو فێری ماناکانی ژیان و قوربانیدان بێت لە پێناو گەلەکەیدا"[٥٢]. جگە لەو فاکتەرانەی باس کران، ڕەنگە فاکتەر و پاڵنەری سەرەکی لەپشت دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کورد بووبێت، کە هەر لەو ساڵەدا دامەزرا و، ڕەنگە ئەمە بڕیارێکی سیاسیی ئەویش بووبێت. بۆئەوەی ببێتە ڕووگەیەك بۆ چالاکییەکانی لەناو قوتابیاندا، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە جەلال تاڵەبانی ئاماژە دەکات بۆ

پاڵپشتی و پشتیوانیی مامۆستا (کەمال عەبدولقادر نەشئەت) کە ئەمەیان ئەندامی پارتی بووە و مەیلی نیشتمانپەروەری و ناسیۆنالیستیی کوردی هەبووە[٥٣].

(K.P.X)کۆمەڵەیەکی نهێنی بوو، هەروەها پەیڕەو و پرۆگرامی ناوخۆی نەبوو، بڵاوکراوەی تایبەتیی خۆیشی نەبوو، چالاکییەکانی سنووردار بوون، بەهۆی نهێنیی کارەکانییەوە هەیکەلبەندیی شانەکانی ڕێکخستن، هەریەکەیان لە (٣٠) خوێندکار پێکهاتبوو[٥٤] و، ئەندامانی کۆمەڵەکە هەفتەی جارێک کۆدەبوونەوە، بەرەو بیرۆکە مارکسیزم ئاراستە دەکران، تێیدا پەروەردە دەکران و لە ئەدەبیاتەکەی ئاگادار دەکرانەوە[٥٥].

لێرەدا دەتوانین بڵێین: گرنگیی دامەزراندنی ئەم کۆمەڵە بچووکە لەوەدایە کە بیرۆکەی پێکهێنانی ڕێکخراوێکی قوتابیان تایبەت بە کوردستان دەوڵەمەند کردووە، ئەم ئەزموونە دواتر بوو بە خاڵی دەستپێک بۆ دامەزراندنی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، کە لە ساڵی ١٩٥٣ پێکهێنرا. هەروەها خەباتی بۆ پێشکەوتنی زانست لە ناوچەکە و پەرەپێدانی شێوازەکانیدا دەکرد، ئەمەش بە ئەزموونێکی گرنگ دادەنرێت لە ڕێبازی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردستان و هەنگاوێکی بوێرانەیە بۆ پێکهێنانی ڕێکخراوێکی تایبەت بە توێژێکی قوتابیان لە کوردستان[٥٦].

بوون بە ئەندام لەم کۆمەڵەیە بەردەوام بوو، ژمارەی ئەندامەکانیش زیادی کرد، تا دەستی بە کێبڕکێ کرد لەگەڵ قوتابییە کۆمۆنیستەکان لە قوتابخانەکانی کۆیە. کۆمەڵەکە چەندین چالاکیی ئەنجامدا، لەوانە: ئەنجامدانی خۆپیشاندانی قوتابیان، کە هەستی نیشتمانپەروەری و ناسیۆنالیستی لە بازنەی گشتیدا ورووژاند. کۆمەڵەکە بەردەوام بوو لە چالاکییەکانی و لە کۆیە قەتیس مایەوە، تا ساڵی ١٩٤٨ کۆنگرەی (ئەلسیباع) بەڕێوەچوو[٥٧]، لەو کاتەدا پەیوەندی بە یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراقەوە کرد[٥٨].

هـ. کۆنگـرەی گۆڕەپانـی ئەلسـیباع لـە سـاڵی ١٩٤٨ و دامەزراندنـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق

دوابـەدوای ڕاپەڕینـی کانوونـی دووەمـی سـاڵی ١٩٤٨ بـە سـەرکردایەتیی قوتابیـان و توێژەکانـی دیکـە، هەروەهـا هەوڵـە بەردەوامەکانـی قوتابیـان- وەک پێـشتر ئاماژەمـان پێـدا- بـۆ دامەزراندنـی ڕێکخراوێکـی قوتابیـان لـە عێـراق، لـە کۆتاییـدا ئـەم هەوڵانـە دوای بەسـتنی کۆنگـرەی "ئەلسـیباع" سـەرکەوتوو بـوون، کـە لـەوەوە یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق سـەریهەڵدا.

بزووتنـەوەی قوتابیـان لـە عێـراق فێـری ئـەوە بـووە، ڕێکخـستن سـەرەتای چارەسـەرکردنی هەمـوو ئـەو کێشـانەیە کـە قوتابیـان بـەدوای چارەسـەرکردنیاندا دەگەڕێـن و درکیشـیان بـەوە کـرد کـە یەکڕیزیـی بزووتنـەوەی قوتابیـان پاڵپشـتییەکی بەهێـزە بـۆ فراوانکردنـی ئـەم ڕێکخـراوە، بۆیـە لێژنـەی پەیمانگـە بـاڵاکان داوای کـرد کۆنگرەیـەك ببەسترێـت بـە ئامادەبوونـی لیژنەکانـی یەکێتـی کـە لـە سەرتاسـەری عێراقـەوە هەڵبژێـردراون[٥٩]، لیژنـەی ناوبـراو ئـەم بانگهێشـتنامەیەی لـە ١٧ی ئـازاری ١٩٤٨ دەرکـرد و دەقەکـەی نووسرابـوو: "بانگهێشـتکردنی یەکێتیـی قوتابیانـی پەیمانگـە بـاڵاکان بـۆ ئەنجامدانـی کۆنگـرەی گشـتیی قوتابیـان، بۆیـە یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی پەیمانگـە بـاڵاکان لـە دانیشـتنەکەیدا کـە لـە ڕۆژی شـەممە ١٧ی ئـازاری ١٩٤٨ بەڕێوەچـوو، بڕیـاری دا کۆنگرەیەکـی گشـتی بـۆ قوتابیانـی عێـراق سـازبکات و لیژنەیەکیشـی هەڵبـژارد، "ئەرکـی بریتـی بـووە لـە ئاراسـتەکردنی بانگـەواز، ڕێکخسـتنی کاروبـاری کۆنگـرەی ناوبـراو، لیژنـەی ئامـادەکاری لـە نوێنەرانـی کۆلێـژی ئەندازیـاری، کۆلێـژی پزیشـکی، خانـەی بـاڵای مامۆسـتایان، خانـەی مامۆسـتایانی سـەرەتایی بەشـی بـاڵا، پەیمانـگای شـاژنە عالیـە"[٦٠].

لیژنـەی ئامادەکاریـی کۆنگـرەی گشـتی یەکـەم کۆبوونـەوەی خـۆی لـە ٢٩ی ئـاداری سـاڵی ١٩٤٨ کـرد و ئـەم بڕیارانـەی دا:

١. کۆنگرەکـە لـە ڕۆژی چوارشـەممە ١٤ی نیسـانی ١٩٤٨ بەڕێوەدەچێـت و ڕۆژانـی پێنجشـەممە و هەینـی بـەردەوام دەبێـت.

٢. هەمـــوو پەیمانگــە بـــاڵاکان مافـــی بەشـــداریکردنیان لـــە کۆنفرانســـەکەدا هەیـــە، هەروەهـــا خانەکانـــی مامۆســـتایانی هەمـــوو ئاســـتەکان. قوتابخانەکانـــی پیشـــەیی و ناوەنـــدی و دواناوەنـــدی چ تایبـــەت بێـــت یـــان فەرمـــی، لـــە کچـــان و کـــوڕان، جگـــە لـــە قوتابخانـــە و کۆلێـــژە ســـەربازییەکان و ئـــەو قوتابخانانـــەی یەکێتیـــی قوتابیانیـــان نییـــە کـــە نوێنەرایەتیـــان بکـــەن.

٣. دوو ئەنـــدام نوێنەرایەتیـــی هـــەر یەکێتییەکـــی قوتابیـــان دەکات، کـــە لەلایـــەن یەکێتییـــەوە هەڵدەبژێردرێـــن و بەڵگەنامەیەکـــی فەرمییـــان بـــۆ دابیـــن دەکرێـــت، کـــە واژۆی زۆرینـــەی ئەندامانـــی یەکێتییەکـــەی لەســـەرە و مافـــی بەشـــداریکردنیان لـــە کۆنگرەکـــەدا پێدەبەخشـــێت. لـــە ئەگـــەری ئـــەوەی نەتوانرێـــت دوو نوێنـــەری هیـــچ کام لـــە ئەندامانـــی یەکێتییەکـــە ئامادەبـــن، یەکێتییەکـــە مافـــی ئـــەوەی هەیـــە دوو نوێنـــەری قوتابیانـــی قوتابخانـــە بنێرێـــت کـــە ئەندامـــی خـــۆی نیـــن، هەروەهـــا مافـــی هەیـــە دوو نوێنـــەر سەرپشـــك بـــكات لـــەو قوتابیانـــەی کـــە لـــە بەغـــدا دەخوێنـــن، بـــە مەرجێـــک ئـــەم ڕێگەپێدانـــەی بـــە بەڵگەنامەیەکـــی فەرمـــی لەلایـــەن زۆرینـــەی ئەندامانـــی یەکێتییەکـــەوە پشـــتگیری بکرێـــت و لیژنـــەی ئامادەکارییـــش دەســـتەواژەی "یەکێتیـــی قوتابیـــان" بەکاردەهێنێـــت، واتـــە ئـــەو یەکێتییـــەی کـــە قوتابیـــان خۆیـــان هەڵیدەبژێـــرن، جـــا ئیـــدارە دان بـــەوەدا بنێـــت یـــان نـــا.

٤. لە کۆنگرەکەدا باس لە کێشەی قوتابیان و کێشە نیشتمانی و ڕێکخراوەییەکان دەکرێت.

٥. کرێـی بەشـداریکردنی کۆنگـرە بـۆ پەیمانگـە بـاڵاکان سـێ دینـار دەبێـت، بـۆ قۆناغـی ناوەنـدی یـان هاوشـێوەیان دوو دینـار، هەروەهـا بـۆ قوتابخانـە ناوەندییـەکان یـان هاوشـێوەیان یـەک دینـار. ئەم بـڕە پارەیە بە پۆسـت دەنێردرێـت بۆ لیژنـەی ئامادەکاری و دوا کاتیـش بـۆ وەرگرتنـی بەشـداریکردن لـە کۆنگرەکـە ڕۆژی شـەممە ١٠ی نیسـانە.

٦. هـەر یەکێتییـەك مافـی ئـەوەی هەیـە یـەک وتـار پێشـکەش بـکات کـە پەیوەنـدی بـە یەکێـک لـەو بابەتانـە هەبێـت کـە لیژنـەی ئامـادەکاری لەکاتـی تاوتوێکردنیـدا و لـە وادەیەکـی نزیکـدا ڕایدەگەیەنێـت تاکـو گفتوگـۆی لەسـەر بکرێـت، دوا وادەی وەرگرتنـی ئـەو وتارانـەش ڕۆژی شـەممە ١٠ی نیسـانە، دەبێـت هەر یەکێتییـەك لانیکەم کۆپییەکـی بابەتەکـەی خـۆی هەڵبگرێـت. لیژنەیەکـی لاوەکییـش پێکدەهێنرێـت کـە ئەرکـی هەڵبژاردنـی ئـەو وتارانـە دەبێـت کـە لـە کۆنگرەکـەدا پێشـکەش دەکرێـن.

٧. بارەگای کۆنگرە لە کۆلێژی پزیشکیی شاهانە دەبێت، هەروەها لیژنەی ئامادەکاری کار دەکات بۆ ئامادەکردنی شوێنی خەوتن و خواردن بۆ نوێنەرانی یەکێتیی قوتابخانەکان کە لە لیواکانەوە هاتوون(٦١).

هەروەها لێژنەی ئامادەکاری بەیاننامەیەکی بڵاوکردەوە، کە ئەمە دەقەکەیەتی: "بەیاننامەیەك لە لیژنەی ئامادەکاری بۆ کۆنگرەی گشتیی قوتابیان: لیژنەی ئامادەکاریی کۆنگرەی گشتیی قوتابیان کۆبووەوە و ئەو بابەتانەی پەسەند کرد کە کۆنگرەکە لە کاتی بەستنیدا تاوتوێی دەکات و دەبێت هەر یەکێتییەکیش لەسەر یەکێک لەم بابەتانەی خوارەوە بنووسێت:

أ. کێشەی قوتابیان

١. کارکردن بۆ بەدیهێنانی پڕۆژەی زانکۆی عێراق (٦٢).
٢. چارەسەرکردنی کێشەکانی وەرگرتن و کرێ.
٣. هاندانی چالاکیی کۆمەڵایەتی و وەرزشی و هونەری.
٤. کێشەی پرۆفیسۆر و مامۆستا و تاقیگە و کتێب و پرۆگرامەکانی خوێندن.
٥. کێشەی بەشە ناوخۆییەکان.
٦. کێشەی قوتابیانی کەمدەرامەت.
٧. ئەو شێوازە پەروەردەییانەی ئێستا بەکاردێن.
٨. کێشەی ناردنە دەرەوەی قوتابیان.
٩. لایەنی تەندروستی و پێویستیی گرنگیدان بەم لایەنە.

ب. کێشەکانی ڕێکخستن

١. بەرگریکردن لە مافی سروشتیی قوتابیان لە هەڵبژاردنی یەکێتیی قوتابیان کە نوێنەرایەتیی بەرژەوەندییەکانیان دەکەن، هەروەها پێویستیی پێکهێنانی یەکێتی بۆ هەموو قوتابخانەیەک، جگە لە قوتابخانە سەربازی و سەرەتاییەکان.
٢. کێشەی یەکێتییە هەڵوەشاوەکان و ئەوانەی لەلایەن ئیدارەکانەوە دامەزراون.
٣. هەماهەنگیی بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراق لەگەڵ بزووتنەوەکانی قوتابیان لە جیهاندا، بەتایبەتیش لەگەڵ وڵاتانی عەرەبی.

ج. کێشە نیشتمانییەکان

١. بەرەنگاربوونەوەی چەمکەکانی کۆلۆنیالیزم لەنێو قوتابیان و توێژەکانی دیکەی گەلدا.
٢. داکۆکیکردن لەو ئازادییە دیموکراسییانەی دەستووری عێراق گەرەنتی پێداون.
٣. کارکردن بۆ هەڵوەشاندنەوەی پەیماننامە و پرۆژە کۆلۆنیالیەکان و پووچەڵکردنەوەی هەر پرۆژە و پەیماننامەیەکی نوێی کۆلۆنیالیزم و ئاشکراکردنی پیلانەکانی.
٤. کارکردن بۆ نەهێشتنی نەخوێندەواری.
٥. کارکردن بۆ هاندانی پرۆژەکانی پیشەسازی و کشتوکاڵی.
٦. پتەوکردنی یەکێتیی نیشتمانی و بەرەنگاربوونەوەی بانگەشەی تائیفەگەری و ڕەگەزپەرستی.
٧. هەماهەنگیی بزووتنەوەکانی قوتابیان لەگەڵ دەستە نیشتمانییەکان.
٨. کارکردن بۆ ڕزگارکردنی فەلەستین لە چنگی کۆلۆنیالیزم و زایۆنیزم.
٩. هاوکاریکردن لەگەڵ گەلانی عەرەبی بۆ ڕزگاری و سەربەخۆیی.

هەر یەکێتییەك مافی ئەوەی هەیە چارەسەری کێشە گرنگەکانی قوتابیان بکات، ئەوانەی کە لە بڕیارەکانی لیژنەی ئامادەکاری کۆنگرەکەدا باس نەکراون. نوێنەرانی لیژنەی ئامادەکاریی کۆلێژی ئەندازیاری، خانەی باڵای مامۆستایان، کۆلێژی پزیشکی، پەیمانگای شاژنە عەلیا، و خانەی مامۆستایانی سەرەتایی بەشی باڵا"[٦٣].

قوتابیانی ڕاستڕەو و کۆنەپەرستی عەرەبیی سەر بە ڕەوتی نەتەوەپەرستی؛ هەوڵیاندا ڕێگری لە بەڕێوەچوونی کۆنگرەکە بکەن، تا لە کاتی دیاریکراوی خۆیدا، واتە لە ١٤ی نیساندا نەبەسترێت، بەیاننامەیەکیان دەرکرد[٦٤] کە لە ڕۆژنامەکاندا بڵاوکرایەوە و دژایەتیی خۆیان بۆ بەستنی کۆنگرەکە بەو شێوەی ئێستای ڕاگەیاند، بەڵام ئەو هەوڵانە بێ سوود بوون و لیژنەی ئامادەکاریش پێداگری لەسەر بەستنی لە کاتی دیاریکراوی خۆیدا کرد[٦٥]، لەم بارەوە بەیاننامەیەکی دەرکرد، لە ڕۆژنامەی ئەلڕەئی ئەلعام لە ١٣ی نیسانی ١٩٤٨ بڵاوی کردەوە، کە تێیدا هاتووە: .. "لە کاتێکدا قوتابیان دەبێت یەکەیەکی یەکگرتوو و هۆشیار بن، ئێمە لە بەرامبەردا بەداخەوەین بۆ ئەم کارە کە ڕەنگە بزووتنەوەی قوتابیان و

یەکگرتوویییان بشێوێنێت، بەم بۆنەیەوە بەڵێن بە برا عێراقییەکانمان دەدەین کە بەردەوام بین لە بەستنی کۆنگرەکە"[٦٦].

لێرەدا پێویستە بڵێین، یەکێک لە سەرچاوەکان ئاماژە بەوە دەکات کە ئەم هەڵوێستەی قوتابییە ناسیۆنالیستەکان بەهۆی زانیاریی پێشوەختەیانەوە هاتووەتە ئاراوە کە لە هەڵبژاردن و کۆنگرەدا دەدۆڕێن، بەهۆی ئەو پشتگیرییە کەمەی کە هەیانە، هەوڵیشیانداوە بابەتەکە پەیوەندیدار بکەن بە نەتەوەوە، لەو کاتەدا ئەوان وشەی دیموکراسییان وەک دژە ناسیۆنالیزم دەبینی[٦٧].

ئامادەکاریی ئەنجامدانی هەڵبژاردنی قوتابیان بۆ پێکهێنانی لیژنەکانی یەکێتیی لە سەرتاسەری عێراق و هەڵبژاردنی نوێنەران بۆ ئەو کۆنگرەیەی بەنیازە کە بەڕێوەبچێت. بەستنی ئەو کۆنفرانسە، لە مێژە بووەتە خواستێکی قوتابیان لەلای زۆربەی ڕەوت و بزووتنەوەکانی قوتابیان، لەم ڕوانگەیەشەوە قوتابیانی کورد بەشێوەیەکی کاریگەر بەشدارییان لەو هەڵبژاردنانەدا کرد، جا قوتابیانی سەر بە بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد، کە لەلایەن پارتییەوە نوێنەرایەتی دەکرا، یان بزووتنەوەی سۆشیالیستی مارکسیزم کە حزبی شیوعیی عێراقی نوێنەرایەتیی دەکرد. لە سەرەتای مانگی نیسانی ساڵی ١٩٤٨ هەڵبژاردن لە (٥٢) قوتابخانە و پەیمانگە و کۆلێژ ئەنجامدرا و بڕیاردرا هەر قوتابخانەیەک دوو نوێنەر بۆ کۆنگرەکە بنێرێت[٦٨]، و کێبڕکێش لە نێوان دوو بەرەی قوتابیاندا بوو، بەرەی یەکەم بەرەی دیموکراسیخوازان بوو[٦٩]، کە لیستێکی یەکگرتووی لە زۆربەی دامودەزگاکانی خوێندنی عێراقدا هەبوو، جگە لە ناوچە کوردنشینەکان، کە قوتابیانی (شیوعی) و (پارتی) ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی لە دوو لیستی کوردستاندا کێبڕکێ بکەن[٧٠]. بەرەی دووەمیش بەرەی قوتابیانی نەتەوەپەرست و کۆنەپەرستی عەرەب بوو[٧١].

لە سلێمانی؛ یەکێتی قوتابخانە دواناوەندییەکانی ڕۆژ و شەو و خانەی گوندیی مامۆستایان و ناوەندیی کچان لە ١٩٤٨/٣/٢٩ کۆبوونەوە، بۆ هەڵبژاردنی لیژنەیەکی قوتابیان لە لیوای ناوبراو، لە ئەنجامدا کەمال کەریم پۆستی سەرۆکایەتیی لیژنەکەی بەدەستهێنا و جەمال محەمەد سەعیدیش بوو بە سکرتێر، هەروەها نازەنین تۆفیق و عەبدولواحیدیش وەک دوو ئەندامی لیژنەکە هەڵبژێردران[٧٢]، عەلی کەمال و جەمال محەمەد سەعید بوونە ئەندامی کۆنگرەکە، لە کاتێکدا

ڕکابەرەکەیـان عەلـی مەحمـوود (کاندیـدی پارتـی) نەیتوانـی دەنگـی پێویسـت بـۆ بەشـداریکردن لـە کۆنگـرە بەدەسـتبهێنێت[٧٣].

بـەڵام لـە کۆیـە، کێبڕکـێ لەنێـوان دوو لیسـتدا ڕوویـدا، کـە جـەلال حوسـامەدین(دواتر جـەلال تاڵەبانـی)[٧٤] و حوسـامەدین تەیـب هـەردوو کاندیـدی پارتـی، کێبڕکێیـان لەگـەڵ محەمـەد ئەمیـن قـادر و بورهـان نەجمەدیـن کاندیدانـی کۆمۆنیسـت دەکـرد[٧٥]، هـەردوو لیسـتەکە ئەنجامێکـی یەکسـانیان بەدەسـتهێنا، بۆیـە هـەردوو لا ڕێککەوتـن بـۆ هەڵبژاردنـی یـەک نوێنـەر بـۆ هـەر لیسـتێک، ئـەوە بـوو جـەلال تاڵەبانـی و محەمـەد ئەمیـن هەڵبژێـردران[٧٦].

حەیـدەر حەمـەد ئەمیـن بـوو بـە نوێنـەری کەرکـووک، فایـەق سـەبری عەبدولقادریـش بـۆ خانەقیـن لـە لیسـتی پارتـی. عومـەر مسـتەفا (دەبابـە)[٧٧] لـە کۆلێـژی مـاف لـە بەغـدا هاتـە نێـو ڕکابەرییەکـە و شکسـتی هێنـا، بـەڵام ڕێنمایـی قوتابیانـی کـوردی لـە بەغـدا کـرد بـۆ ئـەوەی خۆیـان بـۆ کۆنگرەکـە ئامـادە بکـەن[٧٨]. لـە هەولێریـش پارتـی و شـیوعی لیسـتێکی یەکگرتوویـان پێکهێنـا و لیژنەیەکـی تایبەتیـان هەڵبـژارد بـۆ بەشـداریکردن لـە کۆنگرەکـە[٧٩]. دەتوانیـن ئـەوە پشتڕاسـت بکەینـەوە کـە قوتابیانـی دیکـەی کـورد لـە کۆنگرەکـەدا بـوون بـە نوێنـەر، بـەڵام نەمانتوانـی زانیارییـان لەسـەر بەدەسـت بهێنیـن.

دوای کۆتایـی هاتنـی هەڵبژاردنـی نوێنـەران، یەکەمیـن کۆنفرانسـی قوتابیـان کـە بـە "کۆنگـرەی ئەلسـیباع" نـاسراوە، لـە ١٤ی نیسـانی ١٩٤٨ بـە ئامادەبوونـی نوێنەرانـی لیژنەکانـی یەکێتـی بەڕێوەچـوو[٨٠]، کـە بـە شـێوەیەکی یاسـایی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێراقـی لێکەوتـەوە[٨١]. هەروەهـا لـەو کۆنگرەیـەدا باسـی چارەسـەر بـۆ کێشـەکانی قوتابیـان کـرا بەپێـی ئـەو بەرنامەیـەی بـۆ کۆنگرەکـە ئامادەکرابـوو، هەروەهـا کارکـردن بـۆ بڵاوکردنـەوەی تەبایـی و دۆسـتایەتی لەنێوانیانـدا، لەگـەڵ داوای هاوکاریکردنـی قوتابیـان بـۆ یـەکتر، هـاوکات بـە شـێوەیەکی گشـتی بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەکانی وڵات[٨٢].

لـە کۆنگرەکـەدا؛ قوتابیانـی کـورد هەوڵیانـدا، مافـی بـرا قوتابیەکانـی کوردسـتان جێگیـر بکـەن، هەروەهـا هەوڵیانـدا لـە چوارچێـوەی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێراقـدا ڕێکخراوێکـی تایبـەت بـۆ قوتابیانـی کوردسـتان پێکبهێنـن. ڕۆڵـی قوتابیانـی وەک جـەلال تاڵەبانـی و حەیـدەر محەمـەد ئەمیـن و کەسـێکی دیکـە بـە نـاوی

(بەنـدە) لـە کۆنگرەکـە وەک قوتابیانـی چـالاك دەرکـەوت[٨٣]، کـە توانیـان پرسـی کـورد بـە زەقـی بخەنـە ڕوو[٨٤]. هەروەهـا لـە کۆنگرەکـەدا بەشـێک لـەو ئامانجانـە پەسـەند کـران کـە بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد هەوڵـی بـۆ دەدان، بـە گشـتی دەتوانرێـت بڵێیـن ئامانجـە بنەڕەتییەکانـی کۆنگـرە، کـە پەسـەندی کردبـوون، بـەم شـێوەیە بـوون:

١. داکۆکی کردن لە مافە سەندیکایی و ئەکادیمییەکانی قوتابیانی کورد.
٢. هەوڵدان بۆ پێکهێنانی ڕێکخراوێکی قوتابیان تایبەت بە قوتابیانی کورد.
٣. گشتگیرکردنی خوێندنی زۆرەملێ و کردنی بەخۆڕایی لەسەرجەم قۆناغەکاندا.
٤. دابینکردنی بەشە ناوخۆییەکان و پێداویستیەکانی خوێندن بۆ قوتابیان.
٥. ڕیسواکردنی بیرۆکە و چەمکی کۆنەپەرستانە و کۆلۆنیالیزم.
٦. تەرخانکردنی هێزوتوانای ئەندامانی یەکێتی بۆ بەرەنگاربوونەوەی نەخوێندەواری.
٧. بەشداریکردن لە پتەوکردنی یەکڕیزیی بزووتنەوەی قوتابیانی جیهانی.
٨. هاریکاریکردنی خەباتی گەلانی عەرەبی[٨٥].

هەروەهـا کۆنگرەکـە لـە بڕیارەکانیـدا جەختـی لـەوە کـردەوە کـە بزووتنـەوەی قوتابیـان بەشـێکی گرنگـی بزووتنـەوەی نیشـتمانیی عێراقـە کـە خەبـات بـۆ سـەربەخۆیی و ئـازادی دەکات. ڕەنگـە یەکێـک لـە دەرەنجامـە هـەرە دیـارەکان کـە لـەم کۆنگرەیـەدا هاتـە ئـاراوە، پێکهێنانـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق بووبێـت[٨٦]. لـە دانیشـتنی کۆتایـی کۆنگرەکـەدا دەسـتەی جێبەجێـکار هەڵبژێـردرا کـە لـە ٢٥ ئەنـدام پێکهاتبـوو، بەمەرجێـک بۆهـەر لیوایـەک لـە عێـراق لانیکـەم یـەک ئەنـدام هەبێـت، قوتابیانـی کـورد حەیـدەر محەمـەد ئەمینیـان بـۆ ئەندامێتـی لـە دەسـتەی جێبەجێـکاردا هەڵبـژارد، جـەلال تاڵەبانیـش بـوو بـە ئەندامـی یـەدەگ[٨٧]. دەسـتەی جێبەجێـکار کۆمیتـەی سـکرتاریەتی هەڵبـژارد کـە لـە حـەوت ئەنـدام پێکهاتبـوو، کـە یەکێکیـان کـورد بـوو، ئەندامەکانـی بریتـی بـوون لـە: جەعفـەر ئەلـلەبان وەک سـەرۆکی یەکێتـی، ئەبـو زەیـد سـەلال وەک جێگـری سـەرۆکی یەکێتـی، خەلـووف ئەمیـن زەکـی (قوتابیـی کۆلێجـی مـاف کـە کۆمۆنیسـتێکی کـورد بـوو) وەک سـکرتێر، عەبدولجەبـار شـەوکەت وەک خەزنـەدار، ئەندامێتـی: مەحمـوود ئەلجەنابـی، هـادی هاشـم و محەمـەد عەبـدوڵڵا ڕۆسـتەم[٨٨].

بەم شێوەیە یەکەم ڕێکخراوی قوتابیان بە ئاشکرا لە کۆنگرەی ئەلسیباع سەریهەڵدا، هەروەها میساقی نیشتمانیی یەکێتییەکە[٨٩] و پەیڕەوی ناوخۆی پەسەندکرا، سەرکردایەتییەکەی هەڵبژێردرا، ڕەزامەندیش درا بێتە ڕیز یەکێتیی جیهانیی خوێندکاران[٩٠]، ئەم کۆنگرەیە بە سەرەتای کردەیی و ڕاستەقینەی بزووتنەوەی قوتابیانی عێراق بە گشتی دادەنرێت، بە کورد و عەرەب و پێکهاتەکانی دیکەی عێراقەوە[٩١]، هەروەها بزووتنەوەی قوتابیانی کورد بەتایبەتی، لە هەر دوو ڕووی ڕێکخراوەیی و یاساییەوە.

لێرەدا دەتوانین بڵێین: بەشداریکردنی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لەگەڵ بزووتنەوەی قوتابییان عێراق لە خەباتدا دەرئەنجامێکی حەتمی بوو، بۆ چەسپاندنی سیاسەتی تێکەڵکردنی کورد بە دەوڵەتی عێراق، ئەو سیاسەتەی کە لەو سەردەمەدا ئەنجامی بەرچاوی هەبوو، دوای تێپەڕبوونی ساتە ڕۆژگارێك[٩٢].

بۆ جێبەجێکردنی بەرنامەی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق و تەواوکردنی هەیکەلبەندیی ڕێکخستن، شاندێك لە سکرتاریەت سەردانی شارەکانی عێراقیان کرد و خۆیان بە خەڵک ناساند، هەروەها لە ڕێگەی هەڵبژاردنەوە لیژنەی لاوەکییان دامەزراند. شاندەکە سەردانی شارەکانی: سلێمانی، کەرکووک و هەولێری کرد، ئەم شاندەش زۆر بە جۆش و خرۆشەوە پێشوازی لێدەکرا، ئاهەنگی بۆ سازدەکرا کە تیایدا شیعر و گۆرانیی بەجۆش پێشکەش دەکرا[٩٣]، بۆیە لە شارە کوردییەکاندا لیژنە پێکهێنران، وەک سەرجەم شارەکانی عێراق، بۆ نموونە لە هەولێر لقێکی یەکێتییەکە پێکهات، عەلی فەتاح دزەیی[٩٤] وەک سەرۆکی لقی یەکێتییەکە هەڵبژێردرا[٩٥].

کۆنفرانسی ئەلسیباع دەرئەنجامی خەباتی درێژخایەنی بزووتنەوەی قوتابیان بوو بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوێکی قوتابیان لە عێراق، کە هەموو قوتابیان بگرێتەخۆ بە جیاوازیی پێکهاتەکانی ئیتنیکی و ڕەوتە سیاسییەکانیان، بۆیە هەڵگیرسانی ڕاپەڕینەکەی کانوون، دەرفەتی بۆ قوتابیان کردەوە کە بتوانن ئەمە بەدەستبهێنن.

یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق تووشی سەرکوتکردن و هەڵوەشاندنەوە بوو، دوای ئەوەی دەزگا ئەمنییەکانی حکومەت زۆربەی ئەندامانی سەرکردایەتییەکەی دەستگیرکرد و خستنیانە زیندان[٩٦]، ئەمەش لە چوارچێوەی هەڵمەتی پۆلیس دژی بزووتنەوەی نیشتمانیی جەماوەری لە ساڵانی ١٩٤٨-١٩٤٩ و ژمارەیەکی زۆریش لە قوتابیان لە

قوتابخانەکانیـان دەرکـران[٩٧]. ئەمــەش بــووە هــۆی ئــەوەی بزووتنــەوەی قوتابیــان لــە عێـراق ئیفلیـج بێـت، تـا لـە پاییـزی سـاڵی ١٩٥٠ بـە پشـتیوانیی حزبـی شـیوعیی عێـراق لیژنەیەکـی نـوێ پێکهـێنرا. ئـەم لیژنەیـە سـەرلەنوێ سـەرکردایەتیی ڕێکخـراوی قوتابیانـی گرتـە ئەسـتۆ، هەوڵـی زیندووکردنـەوەی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێراقی دەدا بـە ناوی: "لیژنـەی بـاڵا"[٩٨]، بـەڵام ئـەوەی مایـەی سـەرنجە؛ هەڵبژاردنـی ئەندامانـی ئـەم لیژنەیـە لەسـەر بنەمـای دیموکراسـی ئەنجـام نـەدرا، بەجۆرێـک کـە هەمـوو هێزەکانـی قوتابیـان کـە لـە گۆڕەپانـی عێـراق کاردەکـەن بەشـداریی لـە پێکهێنانیـدا بکـەن، بەڵکـو زیاتـر حزبـی شـیوعی بـە ئەنقەسـت ئەندامانـی یەکێتییەکـەی لـەلای خۆیـەوە و بـە ڕاوێـژ لەگـەڵ قوتابیانـی چـالاك دەستنیشـانکرد، بۆیـە هەمـوو ئەوانـەی بـۆ سـەرکردایەتیکردنی لیژنـەی بـاڵا هەڵبژێـردران، ئەندامـی حزبـی شـیوعیی عێـراق بـوون، لـە سـەرووویانەوە قوتابیـی کۆلێـژی ئـاداب (حەمـدی ئەیـوب ئەلعانـی)[٩٩]؛ بۆیـە لـەو کاتـەوە یەکێتییەکـە لەسـەر کۆمۆنیسـتەکان هەژماردەکـرا. شـایانی باسـە حکومەتـی عێـراق لەوەتـەی سـاڵی ١٩٥٠ەوە، پارتـی دیموکراتـی کـوردی بـە ڕێکخراوێکـی لایەنگـری حزبـی شـیوعیی عێراقـی زانیـوە، هـەر بۆیـەش سـکرتێرەکەی (هەمـزە عەبـدوڵڵا)ی دەسـتگیرکرد و خسـتییە زیندانـەوە[١٠٠].

سـەرەڕای ئـەوەی باسـکرا، یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق و لیژنـەی بـاڵای نوێـی، لەنێـو قوتابیانـدا پاڵپشـتییەکی بەرفـراوان کـرا و بـە درێژکـراوەی ئـەو لیژنەیـە هەژمـار کـران کـە کۆنگـرەی ئەلسـیباع هەڵیبـژارد. بەمـەش یەکێتـی توانـای خـۆی مسـۆگەرکرد، چونکـە توانـی بـە باشتریـن شـێوە داواکاریـی تایبەتیـی قوتابیـان تێکـەڵ بـە داواکارییـە نیشـتمانییە گشـتییەکان بـکات، هەروەهـا توانـی ببێتـە وتەبێـژی بـێ ڕکابـەر بـە نـاوی قوتابیـان لـە زۆربـەی خانەکانـی مامۆسـتایان و کۆلێـژەکان. لـە سـاڵانی دواتـردا خەباتـی بەرچـاوی ئەنجامـدا: پەناگیـری، مانگرتـن و خۆپیشـاندان[١٠١]. لـە ناوەڕاسـتی مانگـی شـوباتی سـاڵی ١٩٥١ یەکێتییەکـە یەکـەم ژمـارەی ڕۆژنامـەی تایبەتـی خـۆی بـە نـاوی: (دەنگـی قوتابیـان) دەرکـرد[١٠٢]، بـەڵام بـە شـێوەیەکی نهێنـی.

دوای دامەزراندنـــی یەکێتیـــی قوتابیانـــی کوردســـتان لـــە ســـاڵی ١٩٥٣، ئـــەو دوو ڕێکخـراوە پێکـەوە بـە نهێنـی لـە عێـراق بـە گشـتی و لـە کوردسـتان بەتایبەتـی کاریـان کـرد، لــەو بــارەوە جەمشــید حەیــدەری دەڵێــت: "لــە ســاڵی ١٩٥٦ پەیوەندیــم بــە ڕیزەکانـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتانەوە کـرد لـە هەولێـر. لـەو کاتـەدا یەکێتیـی

گشتیی قوتابیانی عێراق و یەکێتیی قوتابیانی کوردستان پێکەوە خەباتیان دەکرد و هاوکاری یەکدی بوون"(١٠٣).

یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق دوای مۆڵەتی فەرمی لەدوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ لە عێراق، بە ئاشکرا دەستی بەچالاکیی کرد. ئەنجومەنێکی یەکێتیی پێکهێنا کە نوێنەرانی لیژنەکانی یەکێتی لە بەغدا و لیواکانی دیکەی لەخۆگرتبوو، کە تێیدا هێڵە گشتییەکانی کاری یەکێتییەکە لە هەلومەرجە نوێیەکەدا باسکران(١٠٤). هەروەها بڕیاریدا کۆنگرەیەکی گشتی بۆ خوێندکاران لە عێراق ساز بکات، بۆ بەدیهێنانی ئەمەش، لێژنەیەکی ئامادەکاری لە نوێنەرانی قوتابخانە و پەیمانگا و کۆلێژەکان پێکهێنرا بە ڕێژەی نوێنەرێك بۆ هەر یەکێك. لیژنەی ئامادەکاری کۆبوونەوەی خۆی لە ١٩٥٨/١١/٣٠ کرد و مەهدی عەبدولکەریم بە سکرتێری لیژنەکە هەڵبژێردرا، سەرحان فازیل ئەلسامەڕائی بە خەزنەدار و عەدنان عەبدوڵلا ئەلبەڕاك وەک بڕیاردەری کۆبوونەوەکان هەڵبژێردرا. لە لیژنەی ئامادەکاریدا بەشێکی زۆر لە قوتابیانی کورد بەشدارییان کرد، لەوانە: لامیعە تاڵەبانی، فوئاد جەلال، تاریق حەسەن ئامێدی و کەسانی دیکە. کاری لیژنەکە ئامادەکاری بوو بۆ ئەو کۆنگرەی چاوەڕوان بوو ببەسترێت(١٠٥).

لەبەر گرنگیی بەستنی کۆنگرەکانی قوتابیان، دەکرێت بڵێین: ئەنجامدانیان یەکێکە لە شێوازە گرنگەکانی بزاڤی قوتابیان، بەقەدەر ئەو بڕیار و ڕاسپاردە گرنگانەی دەریدەکەن و دەگەنە شێوازگەلی هاوبەش کە خزمەت بە تەواوی بزووتنەوەی قوتابیان بکەن. لە سۆنگەی ئەو گرنگییەدا، یەکێتیی گشتی لە ماوەی نێوان ١٦-٢١ی شوباتی ١٩٥٩دا دووەمین کۆنگرەی خۆی لە بەغدا بەست(١٠٦)، بە بەشداریی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، کە لە چوارچێوەی یەکێتیی گشتیی نوێدا کاری دەکرد، یەکێتییەکە کۆنگرەکەی لە هۆڵی خەیام دەست پێکرد و لە هۆڵی گەل کۆتایی پێهێنا، لە کەشێکی دیموکراسیدا کە لە دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووز بەردەست بوو. شایانی باسە کۆنگرەکە بە هاندان و سپۆنسەری حکومەت بەڕێوەچوو، کە لەلایەن عەبدولکەریم قاسم (١٩١٤-١٩٦٣) سەرۆک وەزیرانی عێراقەوە کرایەوە(١٠٧)، وتارێکی پێشکەش کرد کە تیایدا ڕۆڵی قوتابیانی لە بزووتنەوەی نیشتمانیی عێراقدا بەرز نرخاند. شاندی قوتابیانی وڵاتانی هەمەجۆری جیهان ئامادەی کۆنگرەکە بوون، لەپاڵ

سـەرۆکی یەکێتیـی جیهانیـی خوێنـدکاران یێرگـی بلیـکان و کەسـایەتییەکانی دیکـەی عێراقـی و عەرەبـی و نێودەوڵەتـی بەشـدارییان کـرد[١٠٨].

لـەم کۆنگرەیـەدا ڕێککەوتـن لەسـەر گۆڕینـی نـاوی یەکێتییەکـە کـرا لـە (یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق) بـۆ (یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق). ئامانجـی کۆنگرەکـە بریتـی بـوو لـە یەکخسـتنی سـەرجەم قوتابیانـی عێـراق، بڕیـاردرا ئـەم یەکێتییـە ڕێکخسـتنێکی یەکگرتـوو بـێ بـۆ هەمـوو قوتابیانـی کۆمـار بـە عـەرەب و کـورد و سـەرجەم نەتـەوە یـان کەمینەکانـی عێـراق[١٠٩].

هەروەهـا کۆنگرەکـە جگـە لـە دانیشـتنەکانی دەسـتەی گشـتی، چەنـد لیژنەیەکـی لاوەکـی پێکهێنـا، لـە نێـو ئـەو لیژنانەشـدا، لیژنـەی کاروبـاری قوتابیانـی کوردسـتان بـوو، کـە ئەرکـی لێکۆڵینـەوە بـوو لـە پرسـی قوتابیانـی کـورد و سـەرجەم قوتابیانـی دیکـەی جگـە لـە عـەرەب. کۆنگرەکـە چەنـد بڕیارێکـی دەرکـرد، دیارترینیـان پرۆتسـتۆکردنی سیاسـەتی چەوسـانەوە و جیاوازیـی نەتەوەیـی بـوو بەرامبـەر بـە قوتابیانـی کـورد، هەروەهـا سـوکایەتیکردن بـە مافـە کولتـووری و نەتەوەییەکانیـان و ئـەوەی کـە گەلـی کـورد لـەم دوو وڵاتـە (ئێـران و تورکیـا) دا دووچـاری بووەتـەوە، پێشـێلکردنی پەیماننامـەی نەتـەوە یەکگرتـووەکان و ڕێسـاکانی مافـی مرۆڤـە. هەروەهـا بڕیارەکانـی پارێزگاریکـردن لـە کۆمـار و، وەسـتانەوە دژی هاوپەیمانییـە سـەربازییە دووقۆڵییـەکان و پەیمانـی بەغـدا، پشـتیوانیکردن لـە دۆزی فەلەسـتین و ئاشـتی جیهانـی، بەرخودانـی جەمـاوەری، بەردەوامبوونـی ئەندامێتیـی یەکێتییەکـە لـە یەکێتیـی جیهانیـی خوێنـدکاران، ڕێکخسـتنی قوتابیـان و یەکێتییەکانـی قوتابیانـی عـەرەب و قوتابیانـی ئاسـیا و ئەفریقیـا و چەنـد بڕیارێکـی دیکـە[١١٠]، بەشـێکیان پەیوەندییـان بـەو ئامانجانـە هەیـە بزووتنـەوەی قوتابیـان هەوڵیـان بـۆ دەدات، کـە مافـە نەتەوەیـی و کولتوورییەکانـی قوتابیانـی کـورد لەخۆدەگـرن، هەروەهـا داواکاری بـۆ گوتنـەوەی وانـەی مێـژوو و ئەدەبیاتـی گەلـی کـورد لـە زانکـۆی بەغـدا و لـە قوتابخانـە کوردییـەکان بەتایبەتـی و عێـراق بـە گشـتی، لەگـەڵ دامەزراندنـی بەڕێوەبەرایەتیـی پـەروەردەی کوردسـتان[١١١].

کۆنگرەکــە مەهــدی عەبدولکەریمــی بــە ســەرۆکی یەکێتییەکــە هەڵبــژارد، هەروەهـا نووسـینگەی سـکرتێر و دەسـتەی جێبەجێکاریشـی هەڵبـژارد. دوو کـورد لـە سـەرکردایەتیی یەکێتیـدا هەبـوون، ئەوانیـش: فـواد جـەلال و تاریـق حەسـەن ئامێـدی

بــوون، ئەوانــی دیکــە جگــە لــە مەهــدی عەبدولکەریــم، بریتــی بــوون لــە: ســاحیب ئەلمیــرزا، شــامیل ئەلنەهــر، ئەحمــەد ئەلعانــی، باســم موشــتاق، فــەرەج عەبدولئەحــەد، عەبدولجەبــار شــەوکەت سـڕی، فــاروق ڕەزاعــە، ســیهام عەجاجــە، عەلــی عەبدولقــادر و چەندانــی دیکــە[١١٢]. ئەوانــە ســەرکردایەتیی یەکێتیەکەیــان کــرد تــا بەســتنی کۆنگــرەی ســێیەم. پێویســتە ئامــاژە بــەوە بکرێــت کــە لــەو ســەردەمەدا دەســتەی کارگێڕیــی یەکێتییەکــە زۆرینــەی چەپەکانــی لەخۆگرتبــوو[١١٣].

یەکێتــی ســێیەمین کۆنگــرەی لەنێــوان ٢-٤ی کانوونــی دووەمــی ١٩٦٠ لــە بەغــدا ئەنجامــدا، بــە ئامادەبوونــی عەبدولکەریــم قاســم ســەرۆک وەزیرانــی عێــراق، کــە وتارێکــی تێروتەســەلی پێشــکەش کــرد[١١٤]، هەروەهــا زۆرێــک لــە شــاندی قوتابیــان و ســەرۆکی یەکێتــی جیهانیــی خوێنــدکاران یێرگــی پلیــکان و شــاندی کۆمەڵــەی خوێندکارانــی کــورد لــە ئەوروپــا بــە نوێنەرایەتیــی نــەوزاد ســائیب ئامــادەی کۆنگرەکــە بــوون[١١٥].

کۆنگرەکــە چەندیــن ڕاســپاردە و بڕیــاری دەرکــرد، لەوانــەش ئەوانــەی پەیوەندییــان بــە قوتابیانــی کــوردەوە هەبــوو، جەختــی لــە جێبەجێکردنــی ئــەو بڕیارانــەی لــە کۆنگــرەی دووەمــەوە دەرچووبــوون، کــردەوە. هەروەهــا بڕیــاردرا پەیوەندییــەکان لەگــەڵ کۆمەڵــەی خوێندکارانــی کــورد لــە ئەوروپــا پتەوبکرێــت[١١٦]. شــایانی باســە کۆمەڵــەی خوێندکارنــی کــورد لــە ئەوروپــا[١١٧] لــە مــاوەی نێــوان ١٠-١٦ی ئابــی ١٩٥٦ دامەزرابــوو، دوای ئــەوەی نزیکــەی (١٧) قوتابــی لــە شــاری (ویســبادن) لــە ئەڵمانیــای ڕۆژئــاوا کۆبوونــەوە و بڕیاریانــدا کۆمەڵەیــەک پێکبهێنــن بــە نــاوی: (کۆمەڵــەی ڕۆشــنبیریی خوێندکارانــی کــورد لــە ئەوروپــا)[١١٨]، ئــەم کۆبوونەوەیــەش بــە یەکەمیــن کۆنگــرەی دامەزراندنــی کۆمەڵــەی ناوبــراو دادەنرێــت [١١٩] و دووەمیــن کۆنفرانسیشــی لــە مــاوەی نێــوان ٢-٤ی کانوونــی دووەمــی ١٩٥٨ لــە (لەنــدەن)ی پایتەختــی بەریتانیــا بەســت. ســێیەم کۆنگــرەش لــە مــاوەی نێــوان ٤-٨ی ئابــی هەمــان ســاڵدا لــە شــاری (میونشــن) لــە ئەڵمانیــا بەڕێوەچــوو، یەکێــک لــە بڕیــارە هــەرە دیارەکانــی ئــەم کۆنگرەیــە گۆڕینــی نــاوی کۆمەڵەکــە بــوو بــۆ کۆمەڵــەی خوێندکارانــی کــورد لــە ئەوروپــا[١٢٠] بــە کورتــی (KSSE). لــە هەمــوو وڵاتانــی ئەوروپــا لقــی کــردەوە، لــە ســاڵی ١٩٦٤ کورســییەکی لــە یەکێتیــی جیهانیــی خوێنــدکاران بەدەســتهێنا[١٢١]. بەگشــتی ئامانجــی کۆمەڵــەی ناوبــراو

باشترکردنی بارودۆخی قوتابیانی کورد و یەکخستنەوەیان و پێدانی کورسیی خوێندن بوو لە دەرەوە[١٢٢]، لەهەمان کاتدا هەوڵی گەیاندنی پرسی کورد بوو لە هەموو بەشەکانی کوردستانەوە بۆ ڕای گشتیی ئەورووپا، بۆ ئەوەی پشتیوانیی ئەوان بۆ ئەم پرسە بەدەستبهێنێت[١٢٣].

دەگەڕێینەوە سەر بابەتی سەرەکییمان، لە ماوەی دوای کۆنگرەی سێیەم، لە ئەنجامی ئەو پێشهات و پەرەسەندنانەی لە گۆڕەپانی عێراقدا هاتنە ئاراوە، یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق بەرەوڕووی چەندین کێشە و ئاستەنگ بووەوە، لەوانە: هەڵگیرسانی شۆڕش لە ١١ی ئەیلوولی ١٩٦١ لە کوردستان، پاشان کودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ بەدوای خۆیدا هێنا، دواتر کودەتای ١٧ی تەمووزی ١٩٦٨ بە سەرۆکایەتیی حزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیست.

یەکێتیەکە ناچار بوو چالاکیی نهێنی بگرێتەبەر، دوای ئەوەی ژمارەیەکی زۆر لە ئەندامەکانی تووشی تیرۆر و دەستگیرکردن و زیندانیکردن بوون لەسەر دەستی ئەو دەزگا حکومییانەی کە لەلایەن ڕێکخراوی (یەکێتیی نیشتمانیی قوتابیانی عێراق)ەوە پاڵپشتی دەکران، کە لە ٢٣ی تشرینی دووەمی ١٩٦١ دامەزرا [١٢٤]، سەر بە بزووتنەوەی نەتەوەپەرست بوو کە حزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیست نوێنەرایەتیی دەکرد. سەرەڕای ئەمەش یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق لەساڵی ١٩٦٥ دووەم ئەنجوومەنی فیدراڵی پێکهێنا و لە ساڵی ١٩٦٧ سێیەمین ئەنجوومەنی فیدراڵی پێکهێنا بۆ سەرکردایەتیکردنی ڕێکخراوەکە، تا بەستنی چوارەمین کۆنگرە لە ٢٨ی کانوونی دووەمی ١٩٦٨، کە ڕاسپاردە و بڕیاری نوێی دەرکرد[١٢٥] و لیژنەیەکی جێبەجێکار و سکرتاریەتێکی بۆ سەرکردایەتیکردنی یەکێتییەکە هەڵبژارد، سکرتارییەتەکە لە شەش ئەندام پێکهاتبوو، خەڵکی بەغدا بوون، لەنێو خۆیاندا سکرتێر و سێ ئەندامی یەدەگ هەڵدەبژێرن. هەروەها دوو لە لقی یەکێتییەکە لە کوردستان و یەک یەدەگ، دوو لە لقی یەکێتی لە ناوچەی باشوور و یەدەگێکی دیکە، دوو لقی یەکێتی لە دەڤەری فوراتی ناوەڕاست و یەدەگێکی دیکە و یەکێک لە لقی یەکێتی لە مووسڵەوە و یەکێکی دیکە یەدەگ[١٢٦]، ڕێکخراوەکە بە یەکەمین یەکێتیی قوتابیان لە عێراق مایەوە، کە توانی لە هەڵبژاردنی قوتابیان لە سەردەمی عەبدولڕەحمان عارف

سەرۆک کۆماری عێراق لە ساڵی ١٩٦٧، ٨٠٪ی کورسیی ڕێکخراوەکانی قوتابیان لە زانکۆکانی بەغدا بەدەستبهێنێت، لە کاتێکدا "هاوپەیمانی هێزە نەتەوەییەکان" زیاتر لە ١٠٪ی کورسییەکانی بەدەست نەهێنا[١٢٧]. سەرەڕای هەلومەرجی ئەو جودابوونەوەو و ترازانەی کە ئەو کاتە ڕووبەڕووی یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق بووەوە[١٢٨]، بەڵام تا دوای ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار لە ساڵی ١٩٧٠ لە چالاکییەکانی هەر بەردەوام بوو.

پەراوێز:

[١] ئێمە ئەم ڕێککەوتنەمان (١٩٤٦) وەک سەرەتای بەشی دووەم هەڵبژاردووە، چونکە ئەمە قۆناغێکی مێژوویی نوێ لە مێژووی جیهاندا پێکدەهێنێت، واتە: کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهان، هەروەها قۆناغێکی نوێ لە کوردستاندا. لەبەر دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستان کە بوو بە پێشڕەوی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد، هەروەها دامەزراندنی ڕێکخراوێکی قوتابیانی کورد لە کۆیە.

[٢] إسماعيل أحمد باغي ، تطور الحركة الوطنية العراقية ١٩٤١-١٩٥٢، مطبعة الارشاد، منشورات مركز دراسات الخليج العربي بجامعة البصرة، (بغداد، ١٩٧٩)، ص٦٨.

[٣] لەو ساڵەدا یەکەم خۆپیشاندانی قوتابیان لە عێراق ڕێکخرا.

[٤] ئەوە ساڵی ڕاپەڕینی کانوون بوو، کە دواتر باسی دەکەین.

[٥] حنا بطاطو، العراق، الكتاب الثاني، الحزب الشيوعي، ترجمة: عفيف الرزاز، منشورات فرصاد، ط١، (بغداد، ٢٠٠٦)، ص١٣٦.

[٦] كريم أحمد، المسيرة- صفحات من مذكرات كريم أحمد، مطبعة شهاب، ط١، (أربيل، ٢٠٠٦)، ص١٩-٢٠.

[٧] چاوپێکەوتنێکی تایبەت لەگەڵ کەریم ئەحمەد لە هەولێر لە ٢٧ی تشرینی دووەمی ٢٠٠٦. لە دایکبووی گوندی کەسنەزان لە هەولێر لە ساڵی ١٩٢٢، خوێندنی لە خانەی مامۆستایانی گوندی لە بەغدا لە ساڵی ١٩٤٤ تەواو کردووە، دەرچووی پەیمانگەی وەرزشی بووە لە ساڵی ١٩٤٦ لە بەغداد، وەک مامۆستا لە قوتابخانەی ناوەندیی کۆیە کاری کردووە، چووەتە ڕیزی حزبی شیوعی، پۆستی گرنگی لە ناو حزبدا هەبووە، لە ئەندامێتیی کۆمیتەی ناوەندییەوە بۆ سکرتێری حزبی شیوعیی کوردستان دوای ساڵی ١٩٩٣، ئێستا لە هەولێر نیشتەجێیە.

[٨] وثائق (المؤتمر الثاني) لإتحاد الطلبة العام في الجمهورية العراقية (١٦-٢١ شباط ١٩٥٩)، مطبعة أسعد، (بغداد، لا. س)، ص١٢٠ ؛ دیدارێکی تایبەت لەگەڵ کەریم ئەحمەد لە هەولێر ٢٠٠٦/١١/٢٧.

[٩] مهدي السعيد وعصام الصفار ، من تاريخ إتحاد الطلبة العام في الجمهورية العراقية، (براغ، ١٩٨٩)، ص٢٨.

(١٠) جعفر عباس حميدي ، التطورات السياسية ...، ص١٦٠.

(١١) نوري عبدالرزاق حسين ، تيارات سياسية في الحركة الوطنية العراقية، ص٢٢، نقلاً عن: اسماعيل أحمد باغي ، م. س، ص٦٨-٦٧.

(١٢) لە سەرچاوەیەکی دیکەدا هاتووە کە ژمارەی ئەوانەی واژۆیان لەسەر داواکە کردووە (٣٣٥) قوتابی بوون، بڕوانە: غازي فهد المرسومي، س. پ، ل١٣٦.

(١٣) وثائق (المؤتمر الثاني) ...، ص١٢٠-١٢١.

(١٤) جعفر عباس حميدي ، التطورات السياسية ...، ص١٦١.

(١٥) م. ن، ص١٦١ ؛ إسماعيل أحمد باغي ، م. س، ص٦٩.

(١٦) مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص٣٠.

(١٧) م. ن، ص٣١ ؛ مقابلة شخصية مع كريم أحمد في أربيل بتاريخ ٢٧/ ١١/ ٢٠٠٦.

(١٨) لێرەدا مەبەست لە دیموکراسیخوازان (قوتابیانی مەیلداری چەپ) لە بزووتنەوەی قوتابیانی عێراق.

(١٩) مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص٣١.

(٢٠) حول الحركات التحررية في العالم، بڕوانە: ابراهيم خليل أحمد وعوني عبدالرحمان السبعاوي ، تاريخ العالم الثالث الحديث، مطبعة التعليم العالي والبحث العلمي، (الموصل، ١٩٨٩).

(٢١) یەکێتی جیهانیی خوێندکاران: ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتییە کە لە مانگی ئابی ساڵی ١٩٤٦ لە پراگ (پایتەختی پێشووی چیکۆسلۆفاکیا) دوای کۆنگرەی جیهانیی خوێندکاران پێکهات؛ بۆ ئاراستەکردنی ڕێکخراوە دیموکراسییەکانی قوتابیان لە هەموو وڵاتان بۆ خەبات لەپێناو ئاشتی و سەربەخۆیی نیشتمانی و دیموکراتیزەکردنی پەروەردە، بڕوانە: ب. ن. پۆنۆماریۆڤ، هەڵبژاردەکان - فەرهەنگی سیاسی، وەرگێڕان و ئامادەکردنی: عەبدولڕەزاق ئەلسافی، چاپخانەی ناوەندی چاپی مۆدێرن، (بەغدا، ١٩٧٣)، ل ٢٤.

(٢٢) یەکێتیی قوتابیان و لاوانی دیموکراتی کوردستان، کورتییەك لە مێژووی بزووتنەوەی، چاپخانەی خەبات، (ب. ش، ١٩٧٨)، ل٢.

(٢٣) غازي فهد المرسومي ، م. س، ص١٣٧.

(٢٤) بڕوانە: جعفر عباس حميدي ، التطورات السياسية ...، ص١٦١-١٦٣.

(٢٥) وثائق المؤتمر الثاني...، ص١٢١-١٢٢.

(٢٦) جرجيس فتح الله ، رجال ووقائع في الميزان، مطبعة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠١)، ص٢٢.

(٢٧) بڕوانە: عزیز شمزینی، س. پ، ل١٩٥.

(٢٨) بۆ زانینی زیاتر لەبارەی ئەو حزبە و دامەزراندنی، بڕوانە:عەبدولڕەحمان قاسملو ، س. پ.

(٢٩) بـۆ وردەکاریـی زیاتـر بڕوانـە: برهـان أبابکـر یـاسین ، کوردسـتان في سیاسـیة القـوی العظمـی ١٩٤١-١٩٤٧، مطبعـة هـاوار، ط١، (دهـوك، ٢٠٠٢)، ص١٢٥ ومـا بعدهـا ؛ هـوزان سـلیمان میرخـان الـدوسکي ، جمهوریـة کوردسـتان ٢٢ کانـون الثـاني ١٩٤٦- ١٧ کانـون الاول ١٩٤٦، مطبعـة وزارة التربیـة، ط١، (أربیـل، ٢٠٠٥).

(٣٠) تـا کۆنگـرەی سـێیەمی حـزب لـە سـاڵی ١٩٥٣ هـەر بـە پارتـی دیموکراتـی کـورد ناسرابـوو، بـە پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان ناونـرا، بۆیـە ئێمـە حزبەکـە بـە نـاوی خـۆی دەهێنیـن لـەو ماوەیـەی کـە ئـەو نـاوەی هەبـوو.

(٣١) بـە هـۆی بـە کارهێنانـی وشـەی لاتینـی (پارتـی) لـە لایـەن کـوردەوە ناونـرا، کـە بـە واتـای حـزب دێـت، لـە ناوەنـدە کوردییەکانـدا وشـەیەکی نـوێ بـووە، بۆیـە بـۆ ئامـاژە بـە پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان(پارتـی دیموکراتـی کورد)یـان بەکارهێنـا و ئـەم وشـەیە بـوو بـە نـاوی بـاوی حـزب تـا ئەمـڕۆ.

(٣٢) بارزانـی لـە تشرینـی یەکەمـی سـاڵی ١٩٤٥ بەهـۆی سـەرکوتکردنی ڕاپەڕینـی دووەمـی بـارزان (١٩٤٣-١٩٤٥) ڕووی لـە کوردسـتانی ئێـران کـرد، لەگـەڵ چـوار ئەفسـەری کـورد کـە دواتـر لەگـەڵ گەڕانەوەیـان بـۆ عێـراق لەلایـەن دەسـەڵاتدارانی عێراقـەوە لـە سـێدارە دران. بـۆ وردەکاری بڕوانـە: مسـعود البـارزاني، البـارزاني والحرکـة التحرریـة الکوردیـة، منشـورات رابطـة کاوا للثقافـة الکوردیـة، مـج١، ق٢، ثـورة بـارزان ١٩٤٣-١٩٤٥، ط١، ص١٤٠-١٤١.

(٣٣) شیرکو فتح الله عمر، م. س، ص١٠٧.

(٣٤) جلال الطالباني، کوردستان والحرکة ...، ص٨٥-٨٨.

(٣٥) علي عبدالله، تأریخ الحـزب الدیمقراطـي الکردسـتاني – العـراق حتـی انعقـاد مؤتمـره الثالـث، (لا. م، ١٩٩١)، ص٥٠.

(٣٦) التآخي (جریدة)، العدد (١٤١٢)، ١٦ آب ١٩٧٣.

(٣٧) عبدالفتاح علی البوتاني، الحیاة الحزبیة في ...، ص٣٢٧.

(٣٨) بڕوانە: الموسوعة السریة الخاصة بالحزب الشیوعي العراقي، م. س، ج١-٢-٣، ص٣١٧ –٣٢٠.

(٣٩) جعفر عباس حمیدي، التطورات السیاسیة ...، ص٢٢٩-٢٣٠.

(٤٠) م. ن، ص٢٣٠.

(٤١) جرجيس فتح الله، رجال ووقائع ...، ص٢٢-٢٥.

(٤٢) إبراهيم طاهر معروف الرباتي، المرأة الكوردية ودورها في المجتمع الكردي، مطبعة تربية أربيل، ط١، (أربيل، ٢٠٠٤)، ص٢٧٥-٢٧٦.

(٤٣) سعد ناجي جواد، العراق والمسألة الكردية ١٩٥٨-١٩٧٠، دار اللام، (لندن، ١٩٩٠)، ص٢٦.

(٤٤) م . س ، ص٢٧.

(٤٥) عەلی عەبدوڵڵا: جێگری سەرۆکی پارتی دیموکراتنی کوردستان بوو، کۆچی دوایی کردووە.

(٤٦) مام جەلال، بەرەو حزبایەتیی نهێنی، بەشی سێیەم، خاك (گۆڤار)، ژمارە (١١)، سلێمانی، ١٠ی ئایاری ١٩٩٨، ل٩.

(٤٧) کاکە مەم بۆتانی، کاکی کاکان ...، ل٤٦-٤٧.

(٤٨) مام جەلال، بەرەو خەباتی ڕێك و پێك لە ڕیزی خوێندکاراندا، بەشی دووەم، خاك (گۆڤار)، ژمارە (١٠)، ساڵی یەکەم، سلێمانی، ١٠ ی نیسانی ١٩٩٨، ل١٢.

(٤٩) کاکە مەم بۆتانی، کاکی کاکان ...، ل٤٧.

(٥٠) دیدارێك لەگەڵ خالید دلێر لە سلێمانی لە ١/ ١٢/ ٢٠٠٢ سامان کەریم مەحموود کردوویەتی، ڕێگە بە توێژەر درا بەکاری بهێنێت، خالید دلێر یەکێکە لە دامەزرێنەرانی ئەم کۆمەڵەیە، ئێستا لە سلێمانی نیشتەجێیە.

(٥١) بڕوانە: ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران، خاك (گۆڤار)، ژمارە (١٤)، ساڵی دووەم، سلێمانی، ١٠ی ئابی١٩٩٨، ل٦.

(٥٢) دیدارێك لەگەڵ خالید دلێر لە سلێمانی، لە ١/ ١٢/ ٢٠٠٢.

(٥٣) بڕوانە: بەرەو خەباتی ڕێك و پێك..، ل١٢؛ دیدارێك لەگەڵ خالید دلێر لە سلێمانی لە ٢٠٠٢/١٢/١.

(٥٤) دیارە دیاریکردنی ژمارەی ئەندامانی هەر شانەیەك بە(٣٠) قوتابی زێدەڕۆیی تێدا کراوە، چونکە بە ئاسانی ئاشکرا دەبێت.

(٥٥) دیدارێك لەگەڵ خالید دلێر لە سلێمانی لە ١/ ١٢/ ٢٠٠٢.

(٥٦) کامەران ئیسحاق پەری، ١٨ ی شوباتی ١٩٥٣ دەستپێکی قۆناغێکی نوێ لە خەباتی ڕێکخراوەیی خوێندکارانی کوردستان، کوردستانی نوێ (ڕۆژنامە) ، ژمارە (١٨٠٥) ، بەشی یەکەم ، سلێمانی ١٩٩٩/٢/١٨ ، ل١٠.

(٥٧) ناوی لێنرا کۆنگرەی گۆڕەپانی ئەلسیباع، چونکە لەم گۆڕەپانە بەڕێوەچوو، کە دەکەوێتە شەقامی لاوەکیی نێوان شەقامی شێخ عومەر و شەقامی ئەلکیفاح لە بەغدا، عبدالواحد

مـوسى الحصونـة ، م. س، ص٨٦ .

[٥٨] جەلال تاڵەبانی، بەرەو خەباتی ڕێك و پێك ... ، ل١٢.

[٥٩] وثائق المؤتمر الثاني ... ، ص١٢٥.

[٦٠] مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص٤٢.

[٦١] مهدي السعيد وعصام الصفار، م. س، ص٤٢-٤٣.

[٦٢] مەبەست لەمەدا دامەزراندنی زانکۆیەکی زانستییە لە عێراق.

[٦٣] مهدي السعيد وعصام الصفا، م. س، ص٤٣-٤٤.

[٦٤] بـۆ ئاگاداربـوون لـە دەقـی بەیاننامەکـە، بڕوانـە: جريـدة الزمـان ولـواء الاسـتقلال والاعـداد الصـادرة في ١١-١٢ نيسـان ١٩٤٨ نـقلاً عـن: عبدالواحـد مـوسى الحصونـة ، م. س، ص٨٥.

[٦٥] م. ن، ص٨٥-٨٦.

[٦٦] مهدي السعيد وعصام الصفار، م. س، ص٤٤-٤٥.

[٦٧] وثائق المؤتمر الثاني ...، ص١٢٥-١٢٦.

[٦٨] سـعاد خيري، مـن تاريـخ الحركـة الثوريـة المعـاصرة في العـراق ١٩٢٠-١٩٥٨، ج١،(لا. م، لا. س)، ص١٤٧ ؛ مهـدي السـعيد وعصـام الصفـار، م. س، ص٤٤ . شـایانی باسـە سـەرچاوەیەك ژمـارەی قوتابخانـە و پەیمانگـە و کۆلێژەکانـی بـە(٥٦) دیاریکردبوو، بڕوانە: وثائق المؤتمـر الثاني ... ، ص١٢٦.

[٦٩] ئـەم بەرەیـە پێکهاتبـوو لـە قوتابیانـی سـەر بـە پارتـی دیموکراتـی کـورد و حزبـی شـیوعیی عێـراق، حزبـی نیشـتمانیی دیموکراتـی بـە سـەرۆکایەتیی (کامیـل چادرجـی) و پارتـی گـەل بـە سـەرۆکایەتیی (عەزیـز شـەریف)، پارتـی یەکێتیـی نیشـتمانیی عێـراق بـە سـەرۆکایەتیی (عەبدولفەتـاح ئیبراهیـم). بڕوانـە: مـام جلال ، سـاڵی کۆنگـرەی خوێنـدکاران ...، ل٦.

[٧٠] مەهـدی محەمـەد قـادر، پێشـهاتە سیاسـییەکانی کوردسـتانی عيراق ١٩٤٥-١٩٥٨، بڵاوکراوەکانی سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی ستراتیجیی کوردسـتان، (سـلێمانی، ٢٠٠٥)، ل١٥٤.

[٧١] مام جەلال ، ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران ...، ل٦.

[٧٢] نزار (گۆڤار) ژمارە (٢)، (بەغداد، ١٩٤٨)، ل٢٣.

[٧٣] بهـاء الديـن نـوري، مذكـرات بهـاء الديـن نـوري سـكرتير اللجنـة المركزيـة للحـزب الشـيوعي العراقـي، دار الحكمـة، ط١، (لنـدن، ٢٠٠١) ، ص٦٣.

[٧٤] جـەلال تاڵەبانـی بچووکتریـن نوێنـەری بەشـداربووی کۆنگرەکـە بـوو، بـەو پێیـەی تەمەنـی نزیکـەی ١٥ سـاڵ بـوو بڕوانـە: مـام جـەلال، سـاڵی کۆنگـرەی خوێنـدکاران...، ل ٦، لەکاتێکـدا

کەریـم ئەحمـەد ڕایگەیانـد کـە تەمەنـی لـە ١٣ سـاڵ زیاتـر نەبـووە : کریـم أحمـد ، المـسيرة ...، ص٦٤، زانـراوە کـە ئەدەبیاتـی کۆمەڵـە و کۆنگـرەکان و مەرجەکانیـان، پشتڕاسـتی دەکەنـەوە کـە نابێـت تەمەنـی کاندیدەکـە لـە ١٨ سـاڵ کـەمتر بێـت.

(٧٥) مقابلة مع كريم أحمد في أربيل بتاريخ ٢٧/ ٦/ ٢٠٠٦ ؛ كريم أحمد ، المسيرة ...، ص٦٤.

(٧٦) مام جەلال، ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران...، ل٦-٧.

(٧٧) بـە (عومـەر دەبابـە) ناونـرا، دوای ئـەوەی سـەرکردایەتیی خۆپیشـاندانی کردبـوو، لـە بەشـێکی داهاتـوودا باسـی ئـەم بابەتـە دەکەین.

(٧٨) مام جەلال، ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران...، ل٧.

(٧٩) مەهدی محەمەد قادر، س. پ، ل١٥٤.

(٨٠) سـعاد خيري، مـن تاريـخ ...، ج١، ص١٧٤ ؛ عزيـز سـباهي وعبدالـرزاق الصافي ، الحزب الشـيوعي العراقـي معـالم على الطريـق المجيد، دار الـرواد للطباعة والـنشر، (لا. م، ٢٠٠٣)، ص١٠.

(٨١) بهاءالدين نوري ، مذكرات ...، ص٦٣.

(٨٢) نزار (مجلة)، العدد (٣)، ١٩٤٨، القسم العربي، ص١٦.

(٨٣) مام جەلال، ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران...، ل...، ل٨.

(٨٤) كريم أحمد، المسيرة ...، ص٦٤.

(٨٥) مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص٤٦-٤٧.

(٨٦) ئازادی (ڕۆژنامە)، ژمارە (٩٥)، ١٥ی نیسان ١٩٦٠، ل١.

(٨٧) مام جەلال، ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران...، ل٨.

(٨٨) مهـدي السـعيد وعصـام الصفـار، م. س، ص٤٧ ؛ شـایانی باسـە جـەودەت ئەحمـەد ناجـی کـە قوتابیـی کۆلێجـی مـاف بـووە و بەشـداریی کۆنگرەکـەی کـردووە، باسـی لـەوە کـرد کـە لیژنـەی سـکرتاریەت پێکهاتبـوو لـە جەعفـەر ئەللـەبان (قوتابیـی مـاف) سـکرتێر، خەلـوق ئەمیـن زەکـی (کۆلێـژی مـاف) ئەنـدام، قوتەیبـە شـێخ نـوری (کۆلێـژی پزیشـکی) ئەنـدام، و عەبدولجەبـار ئەلحـاج سـڕی (کۆلێجـی ئەندازیـاری)، ئەنـدام، بڕوانـە: بەکـر شـاکر کاروانـی، عەلـی فەتـاح دزەیـی، شـاعیر و نووسـەر و تێکۆشـەر، ١٩٢٨-١٩٩٢، چاپخانـەی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری ، چ١،(هەولێـر، ٢٠٠٤) ل٤٦.

(٨٩) بۆ ئاگاداربوون لە دەقی پەیماننامەکە، بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(١).

(٩٠) سعاد خيري، من تاريخ ...، ج١ ، ص١٧٥.

(٩١) جەمشـید حەیـدەری، کورتەیـەك لـە مێـژووی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کوردسـتان، هەولێر(گۆڤـار)، ژمـارە(٣-٤)، هەولێـر، ١٩٧١، ل٥١.

(٩٢) دەربـارەی هەمـان سیاسـەت، بڕوانـە: سـەعدی عـوسمان هەروتـی، بزاڤـی ڕزگاریخـوازی کـوردی، چاپخانــەی وەزارەتــی پــەروەردە، چ١،(هەولێــر، ٢٠٠٦)، ل١١٠-١١٨.

(٩٣) بهاء الدین نوري، مذکرات ...، ص٦٣ ؛ بەکر شاکر کاروانی ، س. پ، ل٤٦.

(٩٤) عەلی فەتاح دزەیی (١٩٢٨-١٩٩٢)، شاعیر و نووسەری ناسراو کە کاتێك قوتابی بووە لە ڕیزەکانی بزووتنەوەی قوتابیان لە هەولێر پێش کۆنگرەی ئەلسیبباع خەباتی کردووە، بووەتە سەرۆکی لقی هەولێری یەکێتی گشتیی قوتابیانی عێراق بڕوانە: بەکر شاکر کاروانی، س. پ، ل٤٦.

(٩٥) بڕوانــە: پێشــەکیی محســن دزەیــی لــە: مــەم و زیــن، چاپخانــەی وەزارەتــی ڕۆشــنبیری، (هەولێــر، ١٩٩٧) ؛ بەکــر شــاکر کاروانــی، س. پ، ل٤٦-٤٧.

(٩٦) جەمشـید حەیـدەری، وەڵامێـك بـۆ بەرەڤـان حەمـدی و دکتـۆر مـارف خەزنـەدار، خەباتـی قوتابیـان (گۆڤـار) ژمـارە (٦٩)، هەولێـر، ئـاداری ٢٠٠٧، ل٢١.

(٩٧) بزووتنـەوەی نیسشـتمانی لـە عێـراق تووشـی هێرشـی دەسـەڵاتدار بـوو، دوای دامەزراندنـی دەوڵەتـی ئیسرائیـل لـە ١٥ی ئایـاری ١٩٤٨ و سـەرهەڵدانی شـەڕی نێـوان عـەرەب و ئیسرائیـل سـەرکوتکردنی بزووتنـەوەی نیشـتمانی بـە پاسـاوی بەهێزکردنـی بـەرەی ناوخـۆ و پاراسـتنی دواوەی سـوپای عێـراق بـوو، کـە بـۆ شـەڕی ئیسرائیـل نێـردرا، بڕوانـە: مهـدي السـعید وعصـام الصفـار ، م. س، ص٤٨ ؛ فاتیـح ڕەسـوڵ، لـە کاروانێکـی دوور ودرێـژدا کورتـەی خەبـات وئەزموونی پەنجـا سـاڵ، چ١، (سـتۆکهۆڵم، ١٩٩٧)، ل ٦٤.

(٩٨) بهاء الدین نوري، مذکرات ...، ص١٢١.

(٩٩) عزیـز سـباهي، عقـود مـن تأریـخ الحـزب الشـیوعي العراقـي، ج٢، دار الـرواد للطباعـة والـنشر، منشـورات الثقافـة الجدیـدة، (دمشـق، ٢٠٠٣)، ص٤٦.

(١٠٠) سعد ناجي جواد، م. س، ص٢٦.

(١٠١) عزیز سباهي، عقود من تاریخ ...، ج٢، ص٤٦-٤٧.

(١٠٢) وقائـع وذکریـات ، طلاب العـراق (نشرة طلابیـة اخباریـة دوریـة تصـدر عـن إتحـاد الطلبـة العـام في الجمهوریـة العراقیـة)، العـدد (٤٢)، ایـار ١٩٨٧، ص٤.

(١٠٣) جەمشید حەیدەری، وەڵامێك بۆ ...، ل٢١.

(١٠٤) مهدي السعید وعصام الصفار، م. س، ص٦١.

(١٠٥) بڕوانە : م. ن، ص٦١-٦٤.

(١٠٦) الحزب الشيوعي العراقي، صفحات مجيدة من تاريخ الحركة الطلابية، منشورات الثقافة الجديدة، (بغداد، ١٩٧٢)، ص١٢.

(١٠٧) سعاد خيري، من تاريخ الحركة الثورية في العراق ثورة ١٤ تموز، ج٢، دار ابن خلدون، ط١، (بيروت، ١٩٨٠)، ص٢٠٧-٢٠٨؛ عبدالفتاح علي البوتاني ، التطورات السياسية الداخلية في العراق ١٤ تموز ١٩٥٨- ٨ شباط ١٩٦٣، مطبعة خاني، ط١، (دهوك، ٢٠٠٧)، ص١٥٥.

(١٠٨) بڕوانە: وثائق المؤتمر الثاني ...، ص١٧، ٢٦-٣٢ .

(١٠٩) م . ن، ص١٥٤ .

(١١٠) بۆ وردەکاریی زیاتر ، بڕوانە : وثائق المؤتمر الثاني ...، ص١٥٢ وما بعدها ؛ مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. س ، ص٦٦-٦٧ .

(١١١) سعاد خيري، من تاريخ ...،ج٢ ، ص٢٠٨.

(١١٢) بڕوانە: مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. ن، ص٦٧.

(١١٣) عبدالفتاح علي البوتاني، التطورات السياسية...، ص١٥٥.

(١١٤) بڕوانە: وثائق المؤتمر الثالث لإتحاد الطلبة العام في الجمهورية العراقية ٢-٤ كانون الثاني ١٩٦٠، مطبعة شفيق، (بغداد، ١٩٦٠)، ص١٧-٢٦.

(١١٥) م. ن، ص٤٧-٤٨.

(١١٦) م. ن، ص١٠٦ وما بعدها.

(١١٧) ئەم بابەتە پێویستی بە توێژینەوەیەکی زانکۆیی سەربەخۆ هەیە، چونکە بە دیاریکراوی ناچێتە چوارچێوەی ئەرکەکانی ئەم توێژینەوەیە، بۆیە ئێمە تەنیا هەوڵمان داوە پێناسەی بکەین.

(١١٨) کەمال فوئاد، کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا کەی دامەزرا ئامانجی چییە، بۆچی تێدەکۆشێ، کۆمەڵی خوێندکاران و ڕێکخاوەکانی تر، ژین(ڕۆژنامە) ژمارە (١٥٧٣)، سلێمانی، ٣/ ١١/ ١٩٦٠، ل١.

(١١٩) کەمال فوئاد، چەند زانیارییەك لە بارەی خوێندکارانی کوردەوە لە هەندەران، لە بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان(سلێمانی ١٩٩٧)، ل١٧-١٨. ،

(١٢٠) بۆ زیاتر وردەکاری لەسەر چالاکی و کۆنگرەکانی ئەم کۆمەڵەیە، بڕوانە: کوردەکی، بزاڤا قوتابیێت کورد ل ئەوروپا، ڕوناهی(گۆڤار)، ژمارە(٣) سالا ئێکێ، بەغداد، کانونا ئێکێ ١٩٦٠، ل٢٥-٢٦؛ کەمال فوئاد، کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان لە ئەوروپا، لە بڵاوکراوەکانی لقی

سلێمانی- یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، چاپخانەی کاکەی فەللاح، (سلێمانی، ١٩٧٢)، ل٧-١٨.

(١٢١) محمد عامر دێرشەوی، سياسة المانيا تجاه الاجانب- الكورد وتنظيماتهم السياسية في المانيا، مطبعة جامعة صلاح الدين، (أربيل، ١٩٩٨)، ص٤٣.

(١٢٢) بڕوانە: ڕۆژی نوێ (گۆڤار)، ژمارە (٥)، ساڵی یەکەم، سلێمانی، ١٩٦١، ل٩٩-١٠٠.

(١٢٣) کوردەکی ، س. پ، ل٢٥.

(١٢٤) بڕوانە: غازي فيصل، لمحات خالدة من تأريخ الإتحاد الوطني لطلبة العراق، دار الحرية للطباعة، مطبعة الحكومة، (بغداد، ١٩٧٣)، ص٤ وما بعدها.

(١٢٥) صفحات مضيئة من تأريخ الحركة الطلابية العراقية إتحاد الطلبة العام في الجمهورية العراقية ، النشرة، (نشرة دورية تصدرها جمعية الطلبة العراقيين في المملكة المتحدة فرع إتحاد الطلبة العام في الجمهورية العراقية)، العدد(١)، السنة (٢٢)، اذار ١٩٧٩، ص٩ ؛ بۆ زیاتر لەبارەی ئەو ڕاسپاردەو بڕیارانە، بڕوانە: فهمي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص٧٤-٨٦.

(١٢٦) بڕوانە: م. ن، ص٨٦-٨٧.

(١٢٧) زهير الجزائري ، المستبد صناعة قائد، صناعة شعب، مطبعة الفرات للنشر والتوزيع، ط١، (بغداد- بيروت، ٢٠٠٦)، ص٥٥-٥٦.

(١٢٨) حزبی شیوعیی عێراق لە ساڵی ١٩٦٧ لێکترازا و بەسەر دوو باڵدا دابەش بوو، هەر بەشێکیش هەمان ناوی هەبوو (حیزبی شیوعیی عێراقی – کۆمیتەی ناوەندی) بە سەرۆکایەتیی عەزیز ئەلحاج عەلی حەیدەر و (حزبی شیوعیی عێراق- سەرکردایەتیی ناوەندی) بە سەرۆکایەتیی عەزیز محەمەد و زەکی خەیری و ئەوانی دیکەش، هەروەها یەکێتی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق، بە پێی ئەم دابەشبوونە، ئەوانیش لێکترازان. بڕوانە: صلاح الخرسان ، صفحات من تاريخ الحركة الشيوعيّة في العراق، دار الفرات،ط١، (بيروت، ١٩٩٣)، ص١٢٤-١٣٩.

تەوەری دووەم

دامەزراندنی ڕێکخراوێکی قوتابیانی کوردی

بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە عێـراق، هەوڵیـدا ڕێکخراوێکـی قوتابیـان تایبـەت بـە قوتابیانـی کوردسـتان دابمەزرێنێـت، دوای ئـەوەی پارتـی وەکـو حزبێکـی نەتەوەیـی و نوێنـەری ڕەوتـی ناسیۆنالیسـتی لـە بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی نەتەوەیـی کـورد لـە کوردسـتانی عێراقـدا سـەریهەڵدا، پارتیـش چیـن و توێـژە جیاجیاکانـی کۆمەڵگـەی کوردسـتانی لەخۆگرتبـوو، بەتایبەتـی قوتابیـان کـە کاراتریـن کەرتـی نـاو حزبەکـە بـوون.

دوابـەدوای بەسـتنی کۆنفرانسـی ئەلسـیباع و پێکهێنانـی یەکێتـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق لـە سـاڵی ١٩٤٨، نوێنەرانـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە کۆنگرەکـەدا پێشـنیازێکیان خسـتەڕوو بـۆ پێکهێنانـی ڕێکخراوێکـی تایبـەت بـۆ قوتابیانـی کوردسـتان لـە چوارچێـوەی یەکێتیـی قوتابیانـی گشـتیی عێراقـدا[١].

لــە کۆنگرەکــەدا بڕیــاری پێکهێنانــی لیژنــەی کاروبــاری قوتابیانــی کوردســتان درا، قوتابیانـی کوردسـتانیش دڵخـۆش بـوون بـە دامەزراندنـی ئـەم یەکێتییـە و بەشـدارییەکی جددییـان لـە چالاکییەکانیـدا کـرد، بەتایبەتـی مانگرتـن و خۆپیشـاندان، لەوانـە: مانگرتـن و خۆپیشـاندان لـە سـاڵانی ١٩٤٩ و ١٩٥٢[٢].

بـەڵام لـە دوای ئـەو ئیفلیجبییـەی کە ڕووبـەڕووی بزووتنـەوەی قوتابیان بـووە لە عێراق، لـە دوای هەڵگیرسـانی "جەنگـی فەلەسـتین" - کـە زۆربـەی سـەرکردەکانی یەکێتییەکـە تێیـدا دەسـتگیرکران- حزبـی شـیوعیی عێـراق بڕیاریـدا تاکلایەنـە سـەرکردایەتیی قوتابیانی گشـتیی عێراقـی بـکات و، لـە پاییـزی سـاڵی ١٩٥٠دا لیژنەیەکـی بـۆ ئـەو مەبەسـتە پێکهێنا، بـەڵام لەبـری ئـەوەی ئـەم لیژنەیـە لەسـەر بنەمـای دیموکراسـی هەڵبژێردرێـت، حـزب لـەلای خۆیـەوە و بـە ڕاوێـژ لەگـەڵ قوتابیانـی چـالاك ئەندامانـی خـۆی دانـا، بـەڵام هەمـوو ئەوانـەی هەڵبـژاردن، وەک پێـشتر بـاسمان کـرد، ئەنـدام بـوون لـە حزبـی شـیوعی[٣]، بۆیـە ناتوانیـن نکۆڵـی لـەو هەڵەیـە بکەیـن کـە حزبـی شـیوعیی عێـراق (بـە دانپێدانانـی خـودی شـیوعییەکان) لـە ڕێگـەی ڕێکخراوەکەیـەوە ئەنجامیانـدا[٤]، کـە

سەرپەرشتیی چالاکیی شیوعییەکان دەکات لە بزووتنەوەی قوتابیاندا، یان خواستی ئەوەی کە سەرکردایەتیی قوتابیان بە دەستی قوتابیانی سەر بە حزبی شیوعییەوە بێت. هەندێک حزب ئەم ڕێکخراوەی قوتابیانیان بە ڕووگەی حزبی شیوعیی عێراقی زانی[٥] و، ئەم بابەتە پاڵپشتی و پاڵنەرێکی بۆ پارتی دابین کرد، تاکو قوتابیانی کورد هان بدرێن ڕێکخراوی قوتابیان تایبەت بە خۆیان پێکبهێنن.

بۆیە پێکهێنانی ڕێکخراوێکی تایبەت بە قوتابیانی کوردستان پێویست بوو بۆ سەرکردایەتیکردنی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردستان، بەمەبەستی وەدیهێنانی ئامانجەکانی، بەتایبەتی دوای ئەوەی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق بە کاریگەریی حزبی شیوعیی عێراق کارەکانی دەکرد، ئەمەش وایکرد قوتابیانی کورد ئەوانەی خاوەن ئاراستەی ناسیۆنالیستی بوون، هەست بکەن جیاوازیی بنچینەیی گەورە لە ئامانجە پیشەیی، نەتەوەیی و نیشتمانییەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لەگەڵ یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراقدا هەیە کە مەیلی چەپ و ئینتەرناسیۆنالیستی هەبوو، ناشتوانن نوێنەرایەتیی هەموو قوتابیانی عێراق بکەن، بەهۆی جیاوازی لە ئاراستە و ئامانجە فیکرییەکاندا، کە لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی جیاوازی لە پرۆگرام و شێوازی کارکردن[٦].

لێرەدا جێی خۆیەتی ئاماژە بەوە بدەین کە هۆکاری سەرەکیی پێکهێنانی ڕێکخراوێکی قوتابیانی کورد لە دەرەوەی چوارچێوەی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراقدا، بە پلەی یەکەم جیاوازییە نەتەوەییەکان نەبووە؛ چونکە یەکێتیی گشتی کە کەوتبووە ژێر کاریگەری و ئاراستەی حزبی شیوعیی عێراقی، مەیلی ئەنتەرناسیۆنالیستی و کۆمۆنیستی هەبوو و، ژمارەیەکی زۆری کورد ی لە بنکەوە تا سەرکردایەتی لەخۆ گرتبوو، ئەوانیش قوتابی و ڕۆشنبیر و توێژە کۆمەڵایەتییەکانی دیکەی کورد بوون، هەروەها چەند ڕێکخراوێکی قوتابیانی ناسیۆنالیستی عەرەبی هەبوون کە لە دەرەوەی چوارچێوەی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق کاریان دەکرد[٧]، ئەم ڕێکخراوانە لە چوارچێوەی ئامانج و جیاوازییە نەتەوەییەکاندا کاریان دەکرد، بۆیە پێکهێنانی ڕێکخراوێکی تایبەت بە قوتابیانی کورد پێویستییەکی مێژوویی بوو بۆ هاوسەنگکردن لەنێوان ئامانج و جیاوازییە نەتەوەیی و فیکرییەکان لەو قۆناغەدا. شایانی باسە هەڵوێستەکانی حزبی شیوعیی عێراق لەسەر پرسی

کورد زۆرجار پشتیوان بوون بۆ چارەسەرکردنی ئەو پرسە[٨].

پێویستە لێرەدا ئاماژە بەوە بدەین کە ئەو ڕێبازەی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق پەیڕەوی لێکرد، لەگەڵ خواست و ئامانجەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کورددا نەدەگونجا. چونکە دۆخی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئەکادیمیی قوتابیانی کوردستان دواکەوتووتر و لەدواتر بوو لەوەی دۆخی قوتابیان لە شوێنەکانی دیکە عێراق، ئەمەش دەرئەنجامی ئەو سیاسەتە هەڵانە بوو کە حکومەتەکان لە دوای دامەزراندنی عێراقەوە بەرامبەر بە گەلی کورد بەردەوام پەیڕەویان کردووە، بۆیە کێشە و ئاوات و ئامانجی قوتابیانی کوردستان جیاوازتر و ئاڵۆزتر بوون لە کێشە و ئامانجەکانی قوتابیان لە شوێنەکانی دیکەی عێراق، - بۆ نموونە- قوتابیانی کورد لە پێناو سەرەتاییترین مافەکانیاندا خەباتیان دەکرد، کە بریتی بوون لە خوێندن بە زمانی کوردی و خوێندنی جوگرافیا و مێژووی کوردستان لە قوتابخانە کوردییەکاندا، هەروەها جیاکاری نەکردنی نێوان قوتابیانی عێراق لە وەرگرتن لە کۆلێژەکانی عێراق و زەمالە لە زانکۆ جیهانییەکان[٩].

بەهەمانشێوە؛ دەستێوەردانی بەشێک لە حزبە سیاسییەکان لە بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراق وای کرد پارتی دیموکراتی کورد هەست بە پێویستی دروستکردنی ڕێکخراوی دیموکراسیخواز بکات، کە ئاواتەخوازن ئامانجی نەتەوەیی بۆ بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لەو قۆناغەدا بێتە دی. پارتی سێیەمین کۆنگرەی خۆی لە ٢٦ی ١ی ١٩٥٣ لە شاری کەرکووک گرێدا، چەندین ڕاسپاردە و بڕیاری گرنگی دەرکرد[١٠] لەوانە: پێویستی پێکهێنانی ڕێکخراوگەلی جەماوەری و دیموکراسی و پیشەیی بەتایبەت یەکێتیی قوتابیانی کوردستان[١١] لە ڕوانگەی ئەو هۆکارانەی باسمان کردن، هەروەها ئەو چالاکییە بەرفراوانەی قوتابیانی کورد لە زانکۆی بەغدا و قوتابخانە ئامادەییەکان کە لە شارە کوردستانییەکاندا هەبوون و بەشدارییە کاریگەرەکانیان لە بوارەکانی سیاسی و ڕۆشنبیریدا[١٢]. جگە لەوەش ئەو ڕێکخراوانە، بەتایبەتی ڕێکخراوەکانی قوتابیان، ئامانج و مەبەستگەلی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ڕۆشنبیری و پیشەییان هەبوو، ئامانجێک کە حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق دژی بەدیهێنانی بوون، بۆیە پارتی بە پێویستی زانی ڕێکخراوی قوتابیان و لاوان و ئافرەتان دروست بکات، بۆ خەباتکردن لەپێناو گەیشتن بەو ئامانجانە لە کوردستان[١٣].

ئـەو هـۆکار و پاڵنەرانـەی - کـە پێـشتر ئاماژەمـان پێـدان- لـە فاکتـەرە سـەرەکی و بنەڕەتییەکانی پێکهێنانـی ڕێکخراوێکـی قوتابیانـی کـوردی بـوون لـە عێراقـدا. قوتابیانـی کـورد لـە کۆلێـژ و پەیمانگەکانـی بەغـدا هەوڵـی بـێ وچانیـان دا بـۆ بەدیهێنانـی ئەمـە، هەوڵەکانیـان بـە دامەزراندنـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان گەیشـتە لووتکـە.

أ. دامەزراندنی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان

یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە ١٨ی شـوباتی ١٩٥٣[١٤]، بـە نهێنـی لـە بەغـدا لـە ماڵـی (زیـاد حەمـە ئاغـای کۆیـی)، نزیـک ناوچـەی بابولموعـەزەم، بـە ئامادەبوونـی نزیکـەی (٥٠) قوتابـی وەک نوێنـەری کۆلێژەکانـی بەغـدا و قوتابخانـە دواناوەندییـەکان لــە لیواکانــی: (کەرکــووک و ســلێمانی و هەولێــر و مووســڵ کۆنگــرەی دامەزراندنــی خــۆی ئەنجامــدا[١٥]. لەنێــو ئــەو قوتابیانــەی کــە ڕۆڵیــان هەبــووە لــە دامەزراندنــی یەکێتییەکـەدا: ئەحمـەد عەبـدوڵڵا ئامێـدی[١٦]، جـەلال تاڵەبانـی، شەمسـەدین محەمـەد موفتـی[١٧]، حیلمـی عەلـی شـەریف، حەیـدەر حەمەدئەمیـن، محەمـەد فـەرەج، غەفـور ڕەشـید ئاغـا، فایـەق سـەبری[١٨]، عەبدولقـادر و چەندانـی دیکـە[١٩].

دوای چەندیــن کۆبوونــەوەی نهێنــی کــە بــۆ مــاوەی دوو ڕۆژ بــەردەوام بــوو، لــەو ماوەیـەدا گفتوگـۆی بەرفـراوان لەسـەر ئامانجەکانـی کۆنگرەکـە کـرا، دوو لیژنـە پێکهـێنران: یەکێکیـان ئەرکـی پەرەپێدانـی پرۆگرامـی خوێنـدن و پەیـڕەو و پرۆگرامـی ناوخـۆی پـێ سـپێردرا، لیژنەکـەی دیکەیشـیان بـۆ ئامادەکردنـی بەیاننامەیەکـی گشـتی سـەبارەت بـە بارودۆخـی دامەزراندنـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان- عێـراق[٢٠]، دوای ئـەوە هەڵبژاردن بـۆ دەستنیشـانکردنی سـەرۆک و سـکرتێر و لیژنـەی سـکرتاریەت(مەکتەبی سـکرتاریەت) دەسـتی پێکـرد[٢١]، ئەحمـەد عەبـدوڵڵا ئامێـدی یەکـەم سـەرۆکی یەکێتییەکـە[٢٢] و جـەلال تاڵەبانــی وەک ســکرتێر[٢٣]، شــایانی باســە دەســەڵاتەکانی ســەرۆک پرۆتۆکۆڵــی بــوون، نوێنەرایەتیـی یەکێتییەکـەی دەکـرد و وتارێکـی بەنـاوی ئـەوەوە لـە کـۆڕ و کۆبوونـەوە و فیسـتیڤاڵەکانی قوتابیـان پێشـکەش دەکـرد، لەکاتێکـدا سـکرتێر دەسـەڵاتی جێبەجێکردنـی هەبــووە، بەشــێوەیەك بــە کردەنــی سەرپەرشــتیی ســەرجەم کارەکانــی ڕێکخســتنی لـق و لیژنەکانـی یەکێتـی دەکـرد[٢٤]. سـەبارەت بـە لیژنـەی سـکرتاریەتیش پێکهاتبـوو لـە: شەمسـەدین محەمـەد موفتـی، عومـەر مسـتەفا (دەبابـە)، عەبدولقـادر ڕەشـید،

حیلمـی عەلـی شـەریف، حەیـدەر حەمـەد ئەمیـن، و غەفـور ڕەشـید ئاغـا[٢٥]، و لیژنـەی باڵا(نووسـینگەی سـکرتاریەت) ڕاسـپارد جەمـال شـاڵی ببێتـە بەرپرسـی پەیوەندییەکانـی یەکێتـی لـە کۆلێژەکانـی زانکـۆی بەغـدا کـە بـۆ مـاوەی چوار سـاڵ تێیـدا بـەردەوام بـوو[٢٦]. شـایانی باسـە یەکێـک لـە سـەرچاوەکان؛ ئامـاژە بـەوە دەکات کـە سـەرەتا شەمسـەدین محەمـەد موفتـی وەک سـەرۆکی یەکێتییەکـە هەڵبژێـردرا، بـەڵام وازی لێهێنـا، بـۆ ئـەوەی خـۆی بـۆ کاروبـاری دیکـە تەرخـان بـکات، ئەحمەد عەبـدوڵڵا بۆ ئەم پۆسـتە هەڵبژێـردرا[٢٧]، هـاوکات شەمسـەدین محەمـەد موفتـی بـۆ توێژەرەکـە پشتڕاسـتی کـردەوە کـە ئەحمـەد عەبـدوڵڵا ئامێـدی وەک سـەرۆکی یەکێتـی هەڵبژێـردرا و بـۆ مـاوەی تەنیـا سـاڵێك لـە پۆسـتەکەیدا مایـەوە، پاشـان دەسـتی لـە پۆسـتەکەی کێشـایەوە دوای تەواوکردنـی خانـەی بـاڵای مامۆسـتایان لـەو سـاڵەدا (١٩٥٤)، بۆیـە لـە ئاکامـی ئەمـەدا لیژنـەی بـاڵا (مەکتەبـی سـکرتاریەت)ی یەکێتییەکـە کۆبوونەوەیەکـی ئەنجامـدا کـە تێیـدا شەمسـەدین محەمـەد موفتـی هەڵبژێـردرا وەک سـەرۆکی یەکێتـی لەبـری ئەحمـەد عەبـدوڵڵا ئامێـدی ئەمـە لـە سـاڵی ١٩٥٤ بـوو[٢٨]. بـەم شـێوەیە دەبێتـە دووەمیـن سـەرۆکی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان نـەك وەك سـەرۆکی یەکـەم نییـە بـەو شـێوەیەی کـە باسـکراوە.

بـەم شـێوەیە؛ یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان وەک دووەم ڕێکخـراوی قوتابیـان لـە ڕیز بزووتنـەوەی قوتابیـان لـە گۆڕەپانـی عێراقیـدا لـە دوای یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێراق هاتەکایـەوە، ئـەم ڕێکخراوە "گوزارشـتی لـە واقیعی بزووتنەوەی قوتابیانـی کورد و ئامانجە نیشـتمانی و کۆمەڵایەتـی و ڕۆشـنبیرییەکانی دەکـرد، بـۆ گەیـشتن بـە پێداویسـتییەکانی یەکخسـتنەوە و هەماهەنگیی هەوڵەکانی قوتابیان، هەروەها سـەرکردایەتیکردنی چالاکییە جۆراوجۆرەکانیـان بـەرەو داهاتوویەکـی بـاشتر و ژیانێکـی خوێندنـی ئـازاد و دیموکراسـی، کـە زانسـت و ڕۆشـنبیری و ئایندەیەکـی ڕوونـاك بۆ قوتابیـان دەسـتەبەر دەکات"[٢٩].

دوای دامەزراندنـی، ئەندامانـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و کادیرەکانـی هەوڵیـان دا بــۆ ڕێکخــستن و کۆکردنــەوەی جەمــاوەری قوتابیانــی کوردســتان لــە چوارچێــوەی ڕیزەکانـی خۆیانـدا و، لـە ماوەیەکـی کورتـدا یەکێتییەکـە توانـی لەسـەر پـێ بوەسـتێت و پێگـەی لـە نێـو قوتابیانـی کـورددا بـەرز بکاتـەوە[٣٠] . ئەمـەش بـە واتـای کردنـەوەی دەرچەیەکـی نـوێ بـۆ قوتابیانـی کـورد بـۆ گوزارشـت کـردن لـە خواسـت و ئامانجـە پیشـەیی و نیشـتمانی و نەتەوەییـەکان.

ب. گەشەکردنی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان

مێــژووی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان، لــە دامەزراندنیــەوە تــا ســاڵی ١٩٧٠، بــە چەندیــن قۆناغــدا تێپــەڕی کــە لــە ڕووی ئاوێتەبوونــی لەگــەڵ ڕووداوە سیاســییەکان و پراکتیزەکانــی خەبــات، هەروەهــا ئەنجامدانــی کۆنگــرە و ســیمینار و ســەرهەڵدانی شــێوازەکانی هاوپەیمانــی، بــە گرنگییەکــی زۆرەوە تایبەتمەنــد بــوون لــە نێــوان ڕێکخراوەکانــی قوتابیانــدا. دەتوانیــن ئــەو ماوەیــە لــە ژیانــی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتاندا دابــەش بکەیــن بــۆ چەنــد قۆناغێــک:

قۆناغی یەکەم: قۆناغی خەباتی نهێنی ١٩٥٣-١٩٥٨.

قۆناغی دووەم: قۆناغی خەباتی گشتی ١٩٥٨-١٩٦١.

قۆناغی سێیەم: دیسان خەباتی نهێنی، ١٩٦١-١٩٦٤.

قۆناغی چوارەم: قۆناغی ناکۆکی ١٩٦٤-١٩٧٠.

لــەم قۆناغانــەدا هــەوڵ دەدەیــن ڕۆشــنایی بخەینــە ســەر گەشەســەندنی یەکێتییەکــە لــە ڕووی ئەنجامدانــی هاوپەیمانــی و کۆنگــرە و ســیمیناری قوتابیــان، ســەبارەت بــە ڕۆڵــی خەباتــی یەکێتــی و هەڵوێســتەکانی، لــە چوارچێــوەی قســەکردن لەســەر هەڵوێســتی بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد لەســەر ڕووداو و پێشــهاتە سیاســییە ناوخۆیــی و دەرەکییــەکان لــە بەشــی ســێیەمدا باســی دەکەیــن.

قۆناغی یەکەم/ قۆناغی خەباتی نهێنی ١٩٥٣-١٩٥٨

ئــەم قۆناغــە تایبــەت بــوو بــە چەنــد ڕووداوێکــی گرنــگ لــە ژیانــی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان، دوای بەســتنی یەکەمیــن کۆنگــرە، یەکێتــی ســەرقاڵی ڕێکخســتنی جەمــاوەری قوتابیــان بــوو، توانــی دووەم کۆنگــرەی خــۆی لــە هاوینــی ســاڵی ١٩٥٥ لــە بەغــدا ببەســتێت، کــە نوێنەرانــی لقەکانــی یەکێتــی لــە ناوچــە جیاوازەکانــەوە بەشــدارییان تێــدا کــرد. کۆنگرەکــە چەنــد بڕیارێکــی دەرکــرد، تێیــدا داوای پشــتیوانی لــە بزووتنــەوەی نیشــتمانیی عێــراق و حزبــە پێشــکەوتنخوازەکانی کــرد، هەروەهــا دروشــمی "خەباتــی بێوچــان بــۆ مافەکانــی گــەل و قوتابیانــی کوردســتان" بەرزکرایــەوە[٣١]، لــەم کۆنفرانســەدا کۆمەڵێــک قوتابیــی چــالاك هەڵبژێــردران بــۆ ســەرکردایەتی و سەرپەرشــتیی یەکێتــی قوتابیانــی کوردســتان ئەوانیــش بریتــی بــوون لــە: مەحمــوود عــوسمان[٣٢]، شەمســەدین

محەمــەد موفتــی، حوســامەدین دەبــاغ، جەوهــەر غەمگیــن، عەدنــان نەقشــبەندی، شــاخەوان نامیــق، و ئەحمــەد تاهیــر نەقشــبەندی[٣٣].

ئــەم قۆناغــە ڕووداوێکــی گرنگــی بەخۆیــەوە دی، ئەویــش شــاندێکی ســکرتاریەت وەك نوێنەرایەتیــی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان بــوو بــە ســەرۆکایەتیی جــەلال تاڵەبانــی لــە پێنجەمیــن فیســتیڤاڵی جیهانیــی قوتابیــان و لاوان، کــە لــەو ماوەیــەدا لــە وارشــۆی (پایتەختــی پۆڵەنــدا) لــە نێــوان ٣١ی تەمــووز و ١٤ی ئابــی ١٩٥٥ بەڕێوەچــوو، کــە شــاندی یەکێتییەکــە توانــی ڕۆڵێکــی کاریگــەر بگێڕێــت لــە کاتــی پەیوەندیکــردن لەگــەڵ شــاندەکانی خوێنــدکاران کــە لــە ســەد وڵاتــەوە زیاتــر هاتبــوون. پەیوەندیــی زۆر لەگــەڵ ڕێکخراوەکانیــان کــرا بەمەبەســتی دامەزرانــدن و قووڵکردنــەوەی پەیوەندییەکانــی نێــوان بزووتنــەوەی قوتابیانــی کوردســتان و بزووتنــەوەی خوێندکارانــی جیهانــی و ڕەخســاندنی کەشــوهەوا بــۆ نوێنەرایەتیکردنــی بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد لــە یەکێتیــی جیهانیــی خوێنــدکاران[٣٤]. هــەر لــەم فیســتیڤاڵەدا دیدارێــك لەنێــوان نوێنەرانــی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان و یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێــراق بەسەرپەرشــتیی ســەرۆکی یەکێتیــی جیهانیــی خوێنــدکاران (بیرگــی پلیــکان) کــرا، بەمەبەســتی یەکخســتنی بزووتنــەوەی قوتابیانــی عێــراق و لابردنــی ناکۆکییــە لاوەکییــەکان و بــەرەو پێشبردنــی بزووتنــەوەی نیشــتمانیی عێــراق[٣٥]، دوای کۆمەڵێــک دیــدار بــە ئامادەبوونــی ســەرۆکی یەکێتیــی جیهانیــی قوتابیــان (بیرگــی پلیــکان) لەســەر ئــەم خاڵانــە ڕێککەوتــن:

١. بوونــی یــەک ڕێکخــراوی قوتابیــان لــە کوردســتان کــە چالاکییەکانــی لــە چوارچێــوەی ناوچــە کوردســتانییەکان ئەنجــام دەدات و ئــەم ڕێکخــراوەش بریتییــە لــە (یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان).
٢. بوونــی یــەک ڕێکخــراوی قوتابیــان بــە نــاوی (یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێــراق) کــە لــە هەمــوو بەشــەکانی عێــراق کار دەکات، جگــە لــەو ناوچــە کوردســتانیانەی کــە یەکێتــی قوتابیانــی کوردســتان تێیــدا کار دەکات.
٣. یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتانی عێــراق دەبێتــە ئەنــدام لــە یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێــراق، لــە هەمــان کاتــدا ســەربەخۆیی ڕێکخراوەیــی خــۆی دەپارێزێــت، هەروەهــا پێویســتە کار بــۆ پەرەپێدانــی بکرێــت .

٤. کارکـردن بـۆ پتەوکردنـی پەیوەنـدی لەگـەڵ یەکێتیـی جیهانیـی خوێنـدکاران بـەو پێیـەی تاکـە ڕێکخـراوی پێشـکەوتنخوازە کـە نوێنەرایەتیـی خوێندکارانـی جیهـان دەکات، هەروەهـا نوێنەرایەتیـی قوتابیانـی عێراقـی تیایـدا، لەڕێگـەی بـەرەی قوتابیـان و لیژنـەی بـاڵای هەماهەنگـی، دەبێتـە نوێنەرایەتییەکـی هاوبەشـی سـەرجەم یەکێتیەکانـی عێـراق[٣٦].

دوای گەڕانـەوەی هـەر دوو شـاندی (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق) بـۆ عێـراق بـە نهێنـی، کار بـۆ جێبەجێکردنـی ڕێککەوتنـی (وارشـۆ) و پتەوکردنـی پەیوەندییەکانـی نێـوان هـەردوولا کـرا[٣٧]. بـۆ بەدیهێنانـی ئەمـە، هـەردوو یەکێتییەکـە لـە سـەرەتای سـاڵی ١٩٥٦ کۆنفرانسـێکی هاوبەشـیان لـە بەغـدا ئەنجامـدا، گفتوگـۆی بەرفـراوان لەنێـوان هـەردوولادا کـرا، لـەو ڕێگەیەشـەوە گفتوگـۆ لەسـەر چۆنیەتیـی یەکخسـتنیان کـرا، کـە لـە ئەنجامـدا ڕێککەوتنێـک بـۆ پێکهێنانـی (لیژنـەی بـاڵا) بـۆ سەرپەرشـتیکردنی ئـەو دوو ڕێکخـراوە کـرا و فـازڵ سـەعید ئاغـا و مەحمـوود عـوسمان و شەمسـەدین موفتـی کـە ئەندامـی (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان) بـوون، بوونـە ئەنـدام لـە سـکرتاریەت (مەکتەبـی تەنفیـزی) ی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق، مەحمـوود عـوسمان بـووە سـەرۆکی لیژنـەی بـاڵا[٣٨]، کـە یەکـەم کۆبوونـەوەی لـە سـاڵی ١٩٥٦ لـە کەرکـووک ئەنجامـدا. کۆبوونـەوەی دووەمیـش لـە سـاڵی ١٩٥٧ لـە سـلێمانی بەڕێوەچـوو، بڕیـار بـوو کۆبوونـەوەی سـێیەمیش لـە هەولێـر ئەنجـام بدرێـت، بـەڵام سـەرهەڵدانی شـۆڕش لـە ١٤ی تەمـووزی ١٩٥٨ ڕێگـری لـەوە کـرد[٣٩].

شـایانی باسـە لیژنـەی بـاڵا لـە کوردسـتان لـە ئەندامانـی هـەردوو ڕێکخـراوی (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق) پێکهاتبـوو، لـە هەولێـر حەیـدەر هەمـزە[٤٠] لـە (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان) و لـە سـلێمانی حەمـە چاوشـین لـە (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان)، عەبـدوڵڵا عەزیـز لـە (یەکێتـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق) و لـە کەرکـووک کاکـە مـەم فەخـری بۆتانـی لـە (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان)، فەتحـوڵڵا عیـزەت لـە (یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق)، کـە دواتـر لەجیاتـی ئـەو عیـزەت عـوسمان هـات[٤١]. لـە کەرکـووک لیژنەکـە یەکـەم کۆبوونـەوەی خـۆی لـە ماڵـی تاهیـر مسـتەفا کـرد و، لـە مـاوەی دوو ڕۆژدا سـێ کۆبوونـەوەی کـرد،

کـە لـە ئەنجامـدا ئـەم بڕیارانـەی خـوارەوەی لێکەوتـەوە:

١. ئامادەکردنـی لیسـتێك بـە نـاوی ئەندامانـی هـەردوو ڕێکخراوەکـە، بەپێـی ناوچـە و قوتابخانـەکان، بـۆ کۆبوونـەوەی داهاتـوو، بەمەبەسـتی یەکخسـتنیان و هەڵبژاردنـی بەرپرسـی لێهاتـوو، لـە کۆبوونـەوەی دووەمـدا کـە لـە هەمـان شـوێن بەڕێوەچـوو، لیسـتی نـاوەکان ئامـادە کـران.

٢. کاکـە مـەم بۆتانـی دەبێتـە نوێنـەری لیژنەکـە لـە پەیوەندییـەکان لەگـەڵ نوێنەرانـی قوتابیانـی کـورد لـە کۆلێژەکانـی بەغـدا[٤٢].

لیژنـە هاوبەشـەکان لـە لیـوا کوردییـەکان و ناوچەکانـی دیکـەی عێـراق چـالاک بـوون، ڕێککەوتنەکـە جێبەجـێ کـرا، بـەو پێیـەی زۆربـەی چالاکییـەکان لـە نێـوان هـەردوو یەکێتییەکـە هاوبـەش بـوو[٤٣] لـە ناوچـە کوردستانییەکانیشـدا چالاکییەکانـی قوتابیـان بـە سەرپەرشـتیی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان بـووە. لـە کاتێکـدا لـە شـوێنەکانی دیکـەی عێـراق، لەژێـر چاودێریـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێراقـدا بـوون[٤٤].

بـەڵام ئـەم ڕێککەوتنـە بـێ ناکۆکـی و دابەشـبوون لـە نێـوان و لەنـاو ئـەم دوو ڕێکخـراوەدا تێنەپـەڕی، پێدەچێـت لـە سـاڵی ١٩٥٧دا توندتربووبێتـەوە، ئەمـەش لـە بەیاننامـەی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان کـە لـە ناوەڕاسـتی مانگـی نیسـانی ١٩٥٧دا بڵاوکرایـەوە، زیاتـر ڕوون بووەتـەوە، کـە تێیـدا بانگـەوازی کردبـوو بـۆ یەکڕیزیـی بزووتنـەوەی قوتابیـان لـە کوردسـتان و عێـراق و تێیـدا زیانەکانـی ڕوونکـردەوە، بەهـۆی ئـەو دابەشـبوونەی نێـوان یەکێتیی قوتابیانی کوردسـتانی عێـراق و ڕێکخسـتنەکانی یەکێتیی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق لـە کوردسـتانی عێراقـدا. وا دیـارە پەیوەندیـی نێـوان هـەردوو ڕێکخراوەکـە هاتـە ئـاراوە، بەمەبەسـتی کۆتاییهێنـان بـەم دابەشـبوونە، بـە پێکهێنانـی لیژنەیەکـی هاوبەشـی سـەرکردایەتی لەنێـوان هـەردوو لا و پێکهێنانـی ڕێکخراوێکـی نـوێ بەمەرجێـک کـە ڕێکخـراوە نوێیەکـە ئەندامـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق بێـت و نوێنەریـش بێـت لـە سـەرکردایەتییەکەیدا، لـە بەیاننامەکـەدا هاتـووە، "یەکێـک لـەو ئامـرازە کاریگەرانـەی یارمەتیـی قوتابیـان دەدات بـۆ گەیـشتن بـە داواکاری و مافەکانیـان، بوونـی بزووتنەوەیەکـی دروسـت و یەکگرتـووی قوتابیانـە، کـە بەڵێـن بـدات لـە بـوارە جیاوازەکانـدا بەرگـری لـە قوتابیـان بـکات. قوتابیانـی کوردسـتان؛ بـە هـۆی هۆشـیاری و

دڵسۆزیی خۆیان بۆ بزووتنەوەی قوتابیان، درکیان بەوە کردووە، کە دابەشبوونە باوەکەی ناو ڕیزەکانی ئەم بزووتنەوەیە و واقیعە پارچەپارچەکراوەکەی لە نێوان یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عێراق و ڕێکخستنەکانی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق لە کوردستانی عێراق، بابەتی زیانبەخشن کە کاریگەرییان بۆ سەر گەشەکردن و پەرەسەندنی بزووتنەوەی قوتابیان هەیە و ڕێگری لێدەکەن و لەسەر ئەم بنەمایە پەیوەندی لەنێوان هەردوو ڕێکخراوەکەدا هاتەکایەوە، بە مەبەستی کۆتاییهێنان بەم دابەشبوونە، بە پێکهێنانی لیژنەیەکی هاوبەشی سەرکردایەتی لەنێوان هەردوولادا و هەڵوەشاندنەوەی هەردوو ڕێکخراوی پێشوو، کە ڕێکخراوە نوێیەکە ئەندامی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق بێت و نوێنەری لە سەرکردایەتییەکەیدا هەبێت(٤٥).

قۆناغی دووەم/ قۆناغی خەباتی ئاشکرا ١٩٥٨- ١٩٦١

گۆڕەپانی عێراق چالاکیی بەرفراوانی لەسەر ئاستە جیاجیاکان بەخۆیەوە دی، ئەمەش لەدوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لەگەڵ ئەم دۆخە نوێیە گونجا، ئەوە بوو بەخێرایی لق و لیژنە گشتییەکانی پێکهێنا و بارەگاکانی کردەوە و چەمکی نوێی لەکاری ڕێکخراوەییدا هێنایە ئاراوە، کە بە شێوەیەکی سەرەکی بەهۆی پاشخانی مێژووییەوە بوو(٤٦). لێژنەی سەرکردایەتیی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان کۆبوونەوەیەکی فراوانی ڕێکخراوەکەیان بە ئامادەبوونی نوێنەرانی یەکێتییەکە لە شار و ناوچە جیاجیاکانی عێراق، دوای چەند ڕۆژێک لە شۆڕش ئەنجامدا. شوێنی کۆبوونەوەکە لە (خانووی پشوودان لە گازینۆی وێستگەی شەمەندەفەری هەولێر) بوو، باسیان لە پێشهاتەکانی دوای شۆڕش کرد، بەتایبەتی پەیوەندییەکان لەگەڵ یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق و کارکردن بۆ قۆناغی نوێ.

سەبارەت بەمەش جەمشید حەیدەری دەنووسێت:"چەند ڕۆژێک دوای شۆڕش، حەیدەر هەمزە ئاگاداری کردمەوە کە کۆبوونەوەیەک لە گازینۆی وێستگەی شەمەندەفەری هەولێر هەیە، بەیانییەکەی چووینە شوێنی مەبەست، هەر لە کۆبوونەوەکەدا زۆرینەی سەرکردەکانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ئامادەبوون، هەروەها نوێنەرانی ناوچە جۆراوجۆرەکانیش بەشدارییان لە کۆبوونەوەکەدا کرد. لەو سەرکردانەی یەکێتیەکە کە ئامادەی کۆبوونەوەکە بوون: دکتۆر مەحموود

عـوسمان (ئـەوکات قوتابـی بـوو لـە کۆلێـژی پزیشـکی)، دکتـۆر جەمیـل شـەرەف (قوتابـی لـە کۆلێـژی ئەندازیـاری)، دکتـۆر فوئـاد هەنـاری (قوتابـی لـە کۆلێـژی پزیشـکیی ڤێتێرنـەری)، شەمسـەدین موفتـی (وا بزانـم قوتابـی بـوو لـە کۆلیـژی مـاف)، لەنێـو برایانـی (ڕێکخـراوی یەکێتیـی لـە هەولێـر): مەمـوون دەبـاغ، شـێخ لەتیـف بەرزنجـی، حوسـام ئەمیـن، حەیـدەر هەمـزە، جەمشـید حەیـدەری، لـە کەرکووکـەوە: کاکـە مـەم بۆتانـی، جیهـان شـاوەیس و عەلـی عەسـکەری، لـە ڕوانـدزەوە: لەتیـف نـادر و ئەسـعەد خەیلانـی... وا دیـارە ئـەو کۆبوونەوەیـە بـۆ تاوتوێکردنـی کارەکانـی دوای کۆمـاری و سـەرکەوتنی شـۆڕش بـووە، بەتایبەتـی پەیوەندییەکانـی نێـوان یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و یەکێتـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق..."[٤٧].

لـە ئاسـتێکی دیکـەدا، پەیوەندییەکانـی نێـوان یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق لـە دوای شۆڕشـی ١٤ی تەمـووزەوە ساردی تێکـەوت، بەتایبەتـی دوای ئـەوەی هەڵوێسـتی ئەمـەی دووەمیـان ڕاسـتەوخۆ دوای شـۆڕش گۆڕانـی بەسـەردا هـات، کاتێـک پێگـەی خـۆی بەهێزتـر بـوو. بـۆ نموونـە لـە هەولێـر خانوویەکیـان بەکـرێ گـرت و نـاوی (یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق- لقـی هەولێـر) یـان لەسـەر هەڵواسـی[٤٨]، ئـەم هەڵوێسـتە بەهـۆی کۆنترۆڵـی کۆمۆنیسـتەکان بـوو بەسـەر گۆڕەپانـی سیاسـیی عێراقـدا، کـە لـە مانگـی ئابـی ١٩٥٨دا قوتابیانـی کۆمۆنیسـت بـە تەنیـا لیژنەیەکیـان پێکهێنـا بـە ناوی:(لیژنـەی بـاڵای یەکێتیـی قوتابیانـی عێـراق)، کـە لـە مانگـی تشرینـی دووەمـی سـاڵی ١٩٥٨، حکومـەت مۆڵەتـی پێـدان، بـە تاکـە نوێنـەری فەرمیـی قوتابیانـی لـە سەرتاسـەری عێـراق ناسـاند[٤٩] وەزارەتـی پـەروەردەش بڕیارێکـی دەرکـرد، ٤ی تشرینـی دووەمـی سـاڵی ١٩٥٨ی وەکـو وادەی ئەنجامدانـی هەڵبژاردنـی قوتابیانـی لـە عێـراق دیاریکـرد، بۆیـە لـە بـەر ڕۆشـنایی ئـەم واقیعـە نوێیـەدا کـە یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان ڕووبەڕووی بـووەوە و ناچـاری کـرد بچێتـە نـاو ئـەو ڕێکخـراوە قوتابییـەی کـە حکومـەت داوای پێکهێنانـی دەکـرد، لـە لایـەک و، لـە لایەکـی دیکەشـەوە ئـەم بابەتـە ئاسـانکاری بـۆ کـرا، واتـە (تێکەڵبـوون لەگـەڵ یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق) ڕەوتـی چەپگەرایـی بەهێـز بـوو[٥٠] لەنـاو مەکتەبـی سیاسـیی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان کـە داوای یەکگرتنـەوەی ڕێکخـراوە دیموکراسـییەکانی کوردسـتانی دەکـرد لەگـەڵ ڕێکخـراوە دیموکراسـییەکانی عێـراق بـە سـەرۆکایەتیی عێراقـی حزبـی شـیوعیی عێـراق[٥١].

لەسـەر ئـەو بنەمایـە، یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان بەشـداریی لـە هەڵبژاردنـدا کـرد، لـە چوارچێـوەی یەکێـك لـە لیسـتە هاوبەشـەکانی قوتابیـان، لیسـتی (بـەرەی یەکگرتـووی دیموکراتـی) بـوو، کـە نوێنەرایەتیـی قوتابیـی عـەرەب و کـوردی عێراقـی دەکـرد بـە سـەرۆکایەتیی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق و دوو لیسـتی دیکـە کێبڕکێیـان دەکـرد، ئەوانیـش: لیسـتی (بـەرەی یەکگرتـووی قوتابیـان) کـە قوتابیانـی بەعسـی سـەرۆکایەتییان دەکـرد، (لیسـتی دیموکراسـیخوازانی سـەربەخۆ)، نوێنەرانـی لیسـتی (بـەرەی یەکگرتـووی دیموکـرات) زۆرینـەی ناوچەکانـی هەڵبژاردنیـان بەدەسـتهێنا[٥٢]. شـایانی باسـە (لیژنـەی بـاڵای یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان) پرسـی بەشـداریکردنی لـە هەڵبژاردنەکانـدا دیراسـە کـرد و دۆخەکـەشی هەڵسـەنگاند، هـەر وەک ڕاپۆرتێکـی یەکێتییەکـە بـەم شـێوەیە ئامـاژەی پێـدەکات: "عێراقییـەکان بـۆ ئـەوەی یەکێتیـی نـوێ شـەرعییەت بەدەسـتبهێنێت و لانیکـەم نوێنەرایەتیـی زۆرینـەی قوتابیانـی عێـراق بـکات لەگـەڵ کوردسـتان، نایانەوێـت بکشـێینەوە بـەو هیوایـەی یەکێتیـی شـەرعییەت بەدەسـتبهێنێت، ئەگـەر بڕیارمانـدا بکشـێینەوە، پێـش بەسـتنی کۆنگرەکـە، پەیوەنـدی بـە وەزارەت دەکەیـن، بـۆ ئـەوەی دان بـە بوونـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتاندا بنێـت، لەگـەڵ پێشکەشـکردنی داواکاری و دەرکردنـی بڵاوکـراوە کـە بنەماکانمانـی تێـدا بەرجەسـتە دەکەیـن. ئەمـەش بەمەبەسـتی گەڕانـەوەی زۆرینـەی قوتابیانـی کوردسـتان بـۆ ئـەم بیرۆکەیـە، هـاوکات هەوڵدانمـان بـۆ ئـەوەی قوتابیانـی عێـراق تێبگەیەنیـن. ئەگـەر هیـچ کام لەمانـە بـەدی نەهاتـن، ئێمـەش وەک جـاران کارەکانمـان ئەنجـام دەدەیـن و یەکێتییەکەمـان دەپارێزیـن..."[٥٣]. ئەمـەش ئاماژەیـە بـۆ پێگـەی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و قورسـاییەکەی لـە گۆڕەپانـی بزووتنـەوەی قوتابیانـی عێراقـدا.

لـە ئاکامـی ئـەو هەڵبژاردنانـەدا، دووەمیـن کۆنگـرەی گشـتیی قوتابیـان لە مـاوەی نێوان ١٦-٢٠ی شـوباتی ١٩٥٩ لـە بەغـدا بـە فەرمـی بەڕێوەچـوو، لەنێـو ئەوانـەی بەشـدارییان لـەو کۆنفرانسـەدا کـرد، نوێنـەری ڕەوتـە فیکـری و سیاسـییە جۆراوجۆرەکانـی عێـراق بـوون، لەوانـەش نوێنـەری قوتابیـانی خـاوەن ڕەوتـی ناسیۆنالیسـتی سـەر بـە پارتـی دیموکراتـی یەکگرتـووی کوردسـتان، هەروەهـا ڕەوتـی نیشـتمانی و چەپگەرایـی کـە حزبـی شـیوعیی عێراقـی نوێنەرایەتـی دەکـرد، هەروەهـا ڕەوتـی نەتەوەپەرسـتی عەرەبـی بـە نوێنەرایەتیـی حزبـی بەعسـی عەرەبـی سۆشیالیسـت[٥٤]، بەشـداریکردنی نوێنەرانـی یەکێتیـی قوتابیانـی

کوردستانی عێراق کە نوێنەرایەتیی ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستانیان دەکرد، ئاماژە بەوە دەکات کە نوێنەری شەرعیی زۆربەی قوتابیانی کوردستان بووە.

لەم کۆنگرەیەدا بڕیاردرا، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لەگەڵ یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق تێکەڵ بکرێن و بکرێتە ڕێکخراوێکی نوێ بە ناوی (یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق)، هەردوولا ڕێککەوتن بەگوێرەی بڕیارەکانی کۆنگرەکە لەسەر پێکهێنانی لیژنەیەکی تایبەت بۆ سەرپەرشتیکردنی کاروباری سەرجەم قوتابیانی کوردستان بەناوی:(لیژنەی کاروباری قوتابیانی کوردستان)(٥٥)، کە لەم قوتابیانە پێکهاتبوو: هاشم ئەربیللی (قوتابی لە کۆلێژی ئەندازیاری)، لەمیعە تاڵەبانی (قوتابی لە کۆلێژی تەحریر)، فوئاد جەلال(قوتابیی کۆلێژی پزیشکیی ڤێتێرنەری)، تاریق حەسەن ئامێدی (قوتابی لە کۆلێژی کشتوکاڵ)، باسم تالیب مشتاق (قوتابیی کۆلێژی بازرگانی)، مستەفا عەبدولڕەحمان (قوتابی لە پەیمانگەی هونەرە جوانەکان)(٥٦)، لێژنەی ناوبراو چالاکییەکی ڕێژەیی ئەنجامدا، بە تایبەت لە ڕووی ڕۆشنبیرییەوە، لەوانە دەرکردنی گۆڤارێکی قوتابیان بە ناوی: (دەنگی قوتابیان)(٥٧).

وێڕای ئەو بڕیارانەی لە کۆنگرەکەدا دەرچوون(٥٨)، هەروەها گرتنەبەری ئامانج و خواستەکانی سەرجەم قوتابیانی عێراق، بە عەرەب و کوردەوە بەبێ جیاوازی و بە چاوپۆشی لە ئینتیمای سیاسییان، ئەم ئەزموونە، بەهۆی پاشەکشەی پەیوەندییەکانی نێوان یەکێتییە نوێیەکە و یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە دوای کۆنگرەکە، شکستی هێنا ، بە شێوەیەك یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق نەیتوانی پشتگیریی خەباتی قوتابیانی کوردستان بۆ مافە کولتوورییەکانی گەلی کورد بکات، بۆیە نیشانەکانی ناکۆکی لە نێوان هەردوو لایەنی (یەکێتیی قوتابیانی کوردستان و یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق) دەرکەوت(٥٩).

ئەو دوو ڕێکخراوە دوای ماوەیەک لە کۆتایی هاتنی کۆنگرەی دووەم، هەوڵیان دا ناکۆکییەکانیان خاوبکەنەوە ، ئەمەش لە میانی کۆنگرەی سێیەمی یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق لە ٢-٤ی کانوونی دووەمی١٩٦٠ بەدەرکەوت(٦٠)، کە شاندێکی کۆمەڵەی قوتابیانی کورد لە ئەوروپا، بە سەرۆکایەتیی (سەروەر محەمەد و نەوزاد جەمیل سائیب)ئامادەی بوون(٦١). قوتابیانی کورد کۆمەڵێک

پرسیان لە کۆنگرەکەدا سەبارەت بە مافە ڕۆشنبیرییەکانی گەلی کورد ورووژاند و بڕیارێکی تایبەتیش لەوبارەیەوە دەرچوو، کە کۆنگرەکە پەسەندی کرد(٦٢).

جێی سەرنجە، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە کاتی کۆنگرەدا بڕیاریدا بەشداری لە سەرکردایەتیی ئەم یەکێتییەدا بکات، لە ڕاستیدا (کەمال محیەدین) وەک نوێنەری قوتابیانی کوردستان بۆ مەکتەبی سکرتاریەتی یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق کاندید کرا، بەمەبەستی هەماهەنگی و کارکردنی پێکەوەیی و وەلاوەنانی ناکۆکییەکانی پێشوو. شایانی باسە؛ قوتابییەکی دیکەی کورد هەبوو بەهەمان شێوە کاندید کرابوو بۆ ئەندامێتی مەکتەبی سکرتاریەت، ئەویش (هۆشیار بابان) بوو، بەڵام ئەوەی یەکەم ئەم پۆستەی بەدەستهێنا(٦٣). کۆنگرەکە لە ڕاپۆرتەکەیدا گرنگیی ڕۆڵی لیژنەی کاروباری قوتابیانی کوردستانی بەرز نرخاند و پێشنیازی بەردەوامبوونی و پەرەپێدانی ئەرکەکانی و سەلامەتیی بنیاتنانی لە ئایندەدا کرد(٦٤).

ڕۆژنامەگەریی کوردی پاڵپشتیی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی لە کۆماری عێراق کرد لە ڕوانگەی خەباتی قوتابیانی کوردستان لەناو ڕیزەکانیدا، بە تایبەتی ڕۆژنامەکانی (خەبات)(٦٥) و (دەنگی کورد)، کە پشتیوانییان لە (لیستی یەکگرتووی دیموکراتی) لە هەڵبژاردنەکانی قوتابیان کرد کە لە ٢٦ی تشرینی دووەمی ١٩٥٩ بەڕێوەچوو(٦٦)، ئەم ڕۆژنامانە هەڵمەتێکی پڕوپاگەندەی بەرفراوانیان بۆ ئەنجامدا، لێدوانەکانیان و ناوی کاندیدەکانیان و ڕیکلامی هەڵبژاردنەکانیان بڵاوکردەوە، جگە لە بڵاوکردنەوەی ئەنجامی هەڵبژاردنەکان کە لیستی یەکگرتووی دیموکراتی سەرکەوتنی بەدەستهێناوە(٦٧)، هەروەها ڕۆژنامەگەریی کوردی بەدواداچوونیان بۆ چالاکییەکانی کۆنگرەی سێیەمی یەکێتیی گشتیی قوتابیان دەکرد(٦٨).

زۆری نەخایاند، دوای کۆنگرەکە؛ جۆرێك ساردی لە پەیوەندیی نێوان ئەو دوو یەکێتییەی ناوبراو سەریهەڵدا، هەروەها هاوکاری بەپێی بڕیارەکانی کۆنگرەکە هیچ ئەنجامێکی نەبوو. قوتابیانی کورد دەستیان کرد بە ڕەخنەگرتن لە یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق، چونکە ڕاسپاردە و بڕیارەکانی سەبارەت بە مافی قوتابیانی کورد جێبەجێ نەکردووە. لەو چوارچێوەیەدا ڕۆژنامەی خەبات ئەو یاداشتەی بڵاوکردەوە کە لەلایەن لیژنەی کاروباری قوتابیانی کوردستانەوە پێشکەش

بــە وەزیــری پــەروەردە کرابــوو، تیایــدا هاتبــوو: "پــێمان خۆشــە ئــەو ڕاســپاردانەی پەیـوەستن بـە مافـە ڕۆشـنبیرییەکانی قوتابیانـی کـورد و کەمـە نەتەوەییەکانـی دیکـەوە بخەینـە بەردەسـتتان کـە لەلایـەن یەکێتییەکەمانـەوە پێشـکەش کـرا". لـە یاداشـتەکەدا پێداچوونــەوە بــەو ڕاســپاردانە کــرا[٦٩] کــە لــە کۆنگرەکــەدا هاتبــوون[٧٠]. پێدەچێــت یەکێتیــی گشــتیی قوتابیــان لــە کۆمــاری عێراقــدا چاوپۆشــی لــە جێبەجێکردنــی ئــەو ڕاسـپاردانە و داواکارییەکانـی دیکـەی قوتابیانـی کـورد کردبێـت، بۆیـە هەماهەنگیـی نێوانیـان زۆر درێـژەی نەکێشـا بەهـۆی کاردانەوەکانـی تێکچوونـی بارودۆخـی سیاسـی عێـراق، هەروەهـا گەورەبوونـی بۆشـایی نێـوان سـەرکردایەتیی ڕژێمـی نـوێ و خەڵکـی کوردسـتان کـە فێنکاییەکـی ڕوونـی لـە پەیوەندییـە دوو قۆڵییـەکان دروسـتکرد. دواجـار بـە هەڵگیرسـانی شۆڕشـی ١١ی ئەیلوولـی ١٩٦١ کۆتایـی هـات. ڕێکخسـتنەکانی یەکێتیـی قوتابیانــی کوردســتان چوونــە قۆناغێکــی دیکــەوە، ئەویــش پراکتیزەکردنــی کارە بــە شـێوەی نهێنـی، دوای ئـەوەی بـە شـێوەیەکی یەکلاکـەرەوە لایەنگریـی شۆڕشـیان کـرد و بـە خەباتگێـڕان و بۆچوونەکانیـان بەشـدارییان لـە ڕەوتـی بزووتنـەوەی شـۆڕش کـرد[٧١].

نیشــانەکانی ناکۆکــی و جیابوونــەوە لــە نێــوان هــەردوو یەکێتییەکــە دەرکەوتــن. یەکێـک لـەو قوتابییـە کوردانـە بابەتێکـی بـە زمانـی عەرەبـی لـە ڕۆژنامـەی خەبـات نووسـیوە بەناونیشـانی: "بۆچـی سـکرتاریەتی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان هەسـتی قوتابیانـی کـورد و مافەکانیـان و کێشـەی براکانیـان پشـتگوێ دەخـات؟" تێیـدا هاتبـوو: "هەرکەسـێک بـە وردی سـەیری زۆرێـک لـە کارەکانـی سـکرتاریەتی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیــان بــکات، یــان ڕاســتتر لــە ڕەفتــاری زۆرینــەی ئەوانــەی کۆنترۆڵیــان کــردووە، هەندێــك جــار بێبایەخییەکــی ســەیر دەبینێــت و تەنانــەت لــە هەلومەرجێکــی یەکلاکـەرەوە و گرنـگ و پرسـەکاندا بێبایەخکردنێـک بـە هەبوونـی قوتابیانـی کـورد و دەقەکانـی دەسـتووری یەکێتـی سـەبارەت بـە کـورد دەبینرێـت..." ئـەو تێبینیانـەی خــوارەوەی ســەبارەت بــە ڕەفتــاری ســکرتاریەتی یەکێتیــی گشــتیی قوتابیــان لــە کۆمـاری عێـراق کـرد:

١. ئـەو شـاندە فەرمییانـەی سـکرتاریەت ڕەوانـەی دەرەوەی وڵاتی کردن، بۆ بەشداریکردن لـە کۆنگـرە نێودەوڵەتییەکانـی قوتابیـان و لیژنەکانـی یەکێتیـی جیهانیـی قوتابیـان بریتی بـوون لـە نوێنەرانـی زۆرینـەی کۆنترۆڵکارانـی یەکێتیەکە، واتـە: قوتابیی کۆمۆنیسـت.

٢. لاوازیی هەڵوێست سەبارەت بەوەی کە گەلی کورد لە ئێران و بەشەکانی دیکەدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە.
٣. یەکێتیی گشتیی قوتابیان زیاتر لە ١١٠ کۆمەڵە کە نوێنەرایەتیی زیاتر لە ٧٥ وڵاتیان دەکرد، بۆ شەشەمین کۆنگرەی یەکێتیی جیهانیی خوێندکاران کە بڕیاربوو لە بەغدا بەڕێوە بچێت بانگهێشت کرد، بەڵام یەکێتیی گشتیی قوتابیان ئامادە نەبوو بانگهێشتی کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا بکات سەرەڕای پێداگریی نوێنەرانی قوتابیانی کوردستانی عێراق و داواکەیان لە سکرتاریەت بەتایبەتی قوتابیی ئەندام لە سکرتاریەت (کەمال محێدین)[٧٢].

ئەمەش وایکرد، قوتابیانی کورد یەکێتیی قوتابیانی کوردستانیان ئاگاداربکەنەوە، سکرتاریەتی یەکێتیی گشتیی قوتابیان مافی قوتابیانی کوردی پشتگوێخستووە وەک لە دەستووری یەکێتی و ڕاسپاردەکان و بڕیارەکانی کۆنگرەکەدا هاتووە، کە مافی سەرجەم قوتابیانی عێراقی دابین دەکات، ئەوانیش ئەم کارە وەک پشتگوێخستنی بە ئەنقەست لێکدەدەنەوە، بۆیە بیرۆکەی زیندووکردنەوەی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان هاتەوە بیر قوتابیانی کورد، کەسێک بە ناسناوی (باهۆز) بابەتێکی بەناونیشانی "پێویستیی هەبوونی ڕێکخراوێکی تایبەت بە کوردستان" نووسی، تێیدا داوای: زیندووکردنەوەی ڕێکخراوی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی کرد[٧٣].

شایانی باسە؛ یەکێتیی قوتابیانی کوردستان خۆی هەڵنەوەشاندبووەوە و چالاکییەکانی ڕانەگرتبوو، بەڵکو تەنیا ئەوە بوو، بەپیر بانگەوازەکەی حکومەتەوە چووبوو، سەبارەت بە یەکگرتنی بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراقدا، لەبەر ڕۆشنایی ئەمەدا، پەیوەندیکردنی بە یەکێتیی گشتیی قوتابیان خۆبەخشانە و بە ڕێککەوتن بوو، بەڵام کەمتەرخەمیی لایەنی بەرامبەر لە جێبەجێکردنی داواکارییەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە لایەک و، گۆڕانی بارودۆخی ناوخۆی عێراق لە لایەکی دیکەوە، هانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی دا بۆ سەرلەنوێ چاوخشاندنەوە بە پەیوەندییەکانی لەگەڵ یەکێتیی گشتیی قوتابیان.

ئەندامی سکرتاریەتی یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق کەمال محیەدین بە نوێنەرایەتیی قوتابیانی کورد، لە ١٦ی تەمووزی ١٩٦٠یاداشتێکی پێشکەش بە لیژنەی تەنفیزیی یەکێتی کرد، بۆ بەستنی کۆنگرەیەکی ناوخۆیی قوتابیانی کوردستان،

بـۆ گفتوگۆکـردن لەسـەر چەنـد بابەتێکـی پەیوەسـت بـە ئامانجەکانـی قوتابیانـی کوردسـتان[٧٤]. زۆرینـەی ئەندامانـی لیژنـەی تەنفیـزی دژی بەسـتنی کۆنگرەیەکـی لـەو شـێوەیە وەسـتانەوە، هەڵوێسـتیان لەسـەر ڕاسپاردەیەک بـوو بـۆ بەسـتنی ئـەو کۆنگرەیـە لەبـری ئـەوەی لـە سـەرەتاوە بڕیارێکـی جـددی بـدەن بـۆ ئەنجامدانـی، ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی ڕۆژنامـەی خەبـات بابەتێـک بنووسـێت، تێیـدا ئـەو هەڵوێسـتە لاوازەی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی سـەرکۆنە کـرد[٧٥]. ئەمـەش وایکـرد سـکرتاریەتی یەکێتـی ڕازی بێـت، لـە کۆبوونەوەکەیـدا کـە لـە ٢٦ی تەمـووزی ١٩٦٠ بەڕێوەچـوو، بـۆ ئەنجامدانـی کۆنگرەیەکـی ناوخۆیـی بـۆ قوتابیانـی کوردسـتان لـە هاوینەهـەواری شـەقڵاوە لـە پارێـزگای هەولێـر لـە مـاوەی نێـوان ٢٣-٢٥ی ئابـی ١٩٦٠[٧٦]، ئامادەیـی خۆشـی بـۆ بەڕێوەچوونـی ڕاگەیانـد، بـۆ ئـەوەش داوای پێکهێنانـی چەنـد لیژنەیەکـی ئامـادەکاری کـرد [٧٧].

سـکرتاریەتی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان و قوتابیانـی کـورد برووسـکەی پشـتیوانییان بـۆ ڕۆژنامـە کوردییـەکان نـارد بـۆ ئەنجامدانـی کۆنگرەیەکـی لـەو شـێوەیە، لەوانـە: (فایـەق محەمـەد عەبـدوڵڵا[٧٨]، محەمـەد قـادر شـەمقار[٧٩]، پەخشـان ئەمین[٨٠]، سـدیق عەبـدوڵڵا[٨١] و نەجمەدیـن عەبدولکەریـم[٨٢]. لـە ڕۆژنامەی(دەنگـی کـورد) بابەتێـک نووسرابـوو بەناونیشـانی: (سـەبارەت بـە بەسـتنی کۆنگـرەی قوتابیانـی کـورد لـە شـەقڵاوە) نووسـەری بابەتەکـە تیشـکی خستەسـەر گرنگیـی بەسـتنی کۆنگـرەی لـەو شـێوەیە، هەروەهـا داوای زیندووکردنـەوەی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتانی کـرد، لەگـەڵ گرنگیـدان بـەو پرسـە کولتوورییانـەی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە عێـراق داوای دەکـردن [٨٣].

حکومەتـی عێـراق ڕەتیکـردەوە کۆنگرەیـەك بـۆ قوتابیانـی کوردسـتان ببەسـتێت، ئەمـەش قوتابیانـی کـوردی تـووڕە کـرد. ڕایانگەیانـد، بڕیـاری ڕەتکردنـەوەی کۆنگرەیەکـی لـەو شـێوەیە "ناگونجێـت لەگـەڵ ئـەوەی کـە داوای برایەتـی کوردی-عەرەبـی دەکات"[٨٤]. ئـەم هەڵوێسـتانە هـۆکار بـوون بـۆ هاندانـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان بـەرەو سـەربەخۆیی، هەروەهـا هـۆکاری دیکـەش هەبـوون کـە بـەم ئاراسـتەیە کاریـان پێدەکـرا. کاتێـک شەشـەمین کۆنگـرەی یەکێتیـی جیهانیـی خوێنـدکاران لـە سـاڵی ١٩٦٠ لـە بەغـدا بەڕێوەچـوو[٨٥]، کـە شـاندێکی کۆمەڵـەی خوێندکارانـی کـورد لـە ئەوروپـا بەشـدارییان تێـدا کـرد، پێکهاتبـوو لـە کەمـال فوئـاد و عیسـمەت شـەریف وانلـی، تیایـدا یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان هەڵوێسـتێکی گرتەبـەر کـە پێچەوانـەی ئامانجەکانـی بزووتنـەوەی قوتابیانی کورد

بـوو، کـە پێـشتر لـە کۆنگرەکانـی پێشـووی ئـەو ڕێکخـراوەی ناوبـراو لەسـەری ڕێککەوتبـوو. هەروەهـا بانگـەوازی ئـەو ڕێکخـراوە لـەو کۆنگرەیـەدا بـۆ یەکخسـتنی خەباتـی قوتابیانـی عـەرەب مانـای ئـەوە بـوو ئامانجەکانیـان لـەو ئاراسـتەیەدا نەکەوێتـە خانـەی ئامانجەکانـی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد[٨٦]. جگـە لـەوەی باسـکرا، یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان دژی پەیوەسـتبوونی کۆمەڵـەی خوێندکارانـی کـورد لـە ئەوروپـا بـە یەکێتیـی جیهانیـی قوتابیانـی وەسـتایەوە[٨٧]، لـە ئەنجامـی ئـەو هەڵسـوکەوتانەدا بۆشـایی نێـوان هـەردوو ڕێکخـراوی (کـوردی و عێراقـی) لـە ڕووی ئامانـج و کـردارەکان فـراوانتر دەبـوو[٨٨].

قوتابیانـی کـورد بـە تونـدی ئـەو هەڵوێسـتانەیان سـەرکۆنە کـرد[٨٩]، دواجاریـش لـە مانگـی نیسـانی ١٩٦١ بـە نـاوی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان بەیاننامەیەکیـان بڵاو کـردەوە و تیایـدا گەڕانـەوەی خۆیـان بـۆ مەیدانـی خەبـات ڕاگەیانـد، بـۆ درێـژەدان بـە چالاکییەکانـی وەک پێـشتر، لـە بەیاننامەکـەدا هاتبـوو: "دوای ماوەیـەک لـە سسـتی کـە دووچـاری بزووتنـەوەی تێکۆشـەری قوتابیـان ببـووەوە، کـە بەهـۆی هـۆکار و هەلومەرجێکـەوە دروسـت بـوو، لەلایـەن ئەوانـەی دروسـتیان کردبـوو، هەوڵیـان دەدا لـە ڕێگـەی بزووتنـەوەی سـەرهەڵداوی قوتابیانتـان بـوەستن، هەوڵـە ماندوونەناسـەکانی بـۆ چاکـە و بەختەوەریـی قوتابیانـی کوردسـتان بەتایبەتـی و قوتابیانـی عێـراق بەگشـتی، یەکێتییـە تێکۆشـەرەکەتان (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان- عێـراق) دەگەڕێتـەوە گۆڕەپانی خەبـات بـۆ درێـژەدان بـە سـەرکردایەتیکردنی جەمـاوەری قوتابیانـی کوردسـتان وەک پێـشتر.. یەکێتییەکەمـان، ڕایدەگەیەنێـت کـە درێـژە بـە چالاکییـە ڕێکخراوەکـەی دەدات، ئـەوە دووپـات دەکاتـەوە کـە هەلومەرجـی مێژوویـی، واقیعـی کۆمەڵگـەی کوردسـتان، و کێشـە و هیـوای قوتابیانمـان، هەمـوو ئەمانـە هـۆکاری پێویـستن بـۆ بوونـی یەکێتییەکەمـان وەک نوێنـەری ڕاسـتەقینەی سـەرجەم قوتابیانـی کوردسـتان، ڕەنگدانـەوەی ئامانجەکانـی و دەربڕینـی هیواکانییەتـی بـە هەمـوو جـددی و دڵسـۆزییەکەوە، کاردەکات بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەکانی و گەیـشتن بـە ئامانجـە نیشـتمانی و نەتەوەییەکانـی. ئێمـە لـە ئیـرادەدا بەهێزتریـن و لـە ئاشـتیماندا بەردەوامیـن. داوا لـە قوتابییـە ئازاکانـی کوردسـتان دەکەیـن، بـە جیاوازیـی مەیـل و بۆچوونەکانیـان، بێنـە ژێر ئـاڵای یەکێتییە تێکۆشـەرەکەیان، یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان-عێراق."[٩٠] بـەم شـێوەیە یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان بـە شـێوەیەکی سـەربەخۆ گەڕایـەوە سـەر کار. جەمشـید حەیـدەری ئەمە پشتڕاسـت دەکاتەوە

و دەڵێت: "ئەندامانی یەکێتیی گشتیی قوتابیان بە گۆشەگیر وەسفی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانیان لە هەولێر دەکرد و، دیارترین سەرکردەکانیان بریتی بوون لە: موهیب حەیدەری، سەلاح سەعید، حەمەد ئەمین، فرەنسۆ هەریری و حاجی مەلا سەعید...، هەر یەکێتییەکیش بە ناوی ڕێکخراوەکەی بە شێوەی سەربەخۆ کاری دەکرد[٩١].

لەسەر ئەم بنەمایەش، جیابوونەوەی ئەو دوو ڕێکخراوە لە یەکدی بابەتێکی پێویست و سروشتی بوو[٩٢]، گەڕانەوەی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانیش بۆ چالاکییەکانی پێشووی، لە ڕووی پاراستنی تایبەتمەندیی خۆیەوە، ئەمەش بوو بە شتێک کە دەبێت یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق قبووڵی بکات، هەروەها پێویست بوو لەسەری کە نابێت نکوڵی لە ڕۆڵی دیار و بەرچاوی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بکات لە بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراق[٩٣].

کۆنگرەی سێیەم:

یەکێتیی قوتابیانی کوردستان-عێراق چالاکییەکانی وەک جاران گەڕاندەوە و خۆی ئامادە کرد بۆ بەستنی سێیەمین کۆنگرەی خۆی، کە لە مانگی ئاداری ساڵی ١٩٦١ لە گەڕەکی ئەلکەسرە لە شاری بەغدا بەڕێوەچوو[٩٤]، دانیشتنەکانی کۆنگرەکە بۆ ماوەی سێ ڕۆژ بەردەوام بوون، لەو ماوەیەدا بابەتی سیاسی و ڕۆشنبیری و دۆخی خوێندن لە کوردستان و عێراق تاوتوێ کران. کۆنگرەکە توانی زۆرێک لەو کێشە و گرفتانە چارەسەر بکات کە لەبەردەم یەکێتییەکەدا بوون، بەمەش لە زۆر کەموکوڕی ڕزگاری بوو، یەکێتییەکەش دەستی کرد بە دارشتنی پرۆگرامێکی ڕاست و دروستی نیشتمانی بۆ قوتابیان، ئەمەش بووە هۆی زیادبوونی هەژموونی لەنێو قوتابیانی کوردستاندا بەتایبەتی و قوتابیانی کورد لە سەرتاسەری عێراق بە گشتی[٩٥]. لە کۆنگرەکەدا چەند بڕیارێک پەسەندکران، گرنگترینیان بریتین لە:

١. کارکردن بۆ پاراستنی پیرۆزی و بەهای کۆلێژ و پەیمانگاکانی خوێندن.
٢. داواکردن لە حکومەت بۆ گەڕاندنەوەی ئەو قوتابیانەی دەرکراون و دیپۆرت کراون و زیندانیکراون لە ئەنجامی چالاکییان بۆ قوتابخانەکانیان.
٣. ئەو سیاسەتە بە تورکیکردنە ئیدانە دەکەین کە حکومەتی فاشیستی تورکیا لە دژی گەلی کوردمان لە کوردستان کە بە زۆر لکێنراوە بە تورکیاوە، پراکتیزەی کردووە.

٤. کۆنگـرە ستایشـی تێکۆشـانی سـەرکردەکانی گەلـی سـتەملێکراوی کـورد لـە هەمـوو پارچەکانـــی کوردســـتان دەکات، داواش لـــەو حکومەتانـــە دەکات، کـــە کۆنترۆڵـــی کوردســـتان دەکـەن، ئازادیـان بکـەن.

٥. ئێمـە پێـمان وایـە کۆلۆنیالیـزم سیسـتەمێکی قێزەونـە کـە دوژمنایەتیـی بزووتنـەوەی ڕزگاریخوازانـەی گەلەکەمـان و بزووتنەوەکانـی هەمـوو گـەلان دەکات، بۆیـە شـەڕێکی بێوچـان لـەدژی پـڕۆژە و جووڵەکانـی دژ بـە گـەلان ڕادەگەیەنیـن.

٦. کۆنگـرە پشـتیوانیی گەرمـی خـۆی بـۆ خەباتـی ڕزگاریخوازانـەی گەلانـی ئاسـیا و ئەفریقـا، بـە تایبـەت خەباتـی گەلانـی لاوس و کۆنگـۆ لەپێنـاو چارەنووسـی خۆیـان، ڕادەگەیەنێــت.

٧. کۆنگـرە پاڵپشـتیی گەرمـی خـۆی بـۆ خەباتـی نەتـەوەی عـەرەب بـۆ ڕزگاری نەتەوەیـی خـۆی بەتایبـەت لـە جەزائیـر و عومـان و فەلەسـتین ڕادەگەیەنێت.

٨. کۆنگـرە داوا لـە حکومەتەکانـی کۆمـاری یەکگرتـووی عەرەبـی و ئێـران و تورکیـا دەکات، ڕێگـە بـە گەلـی کـورد بـدەن، بـۆ ئـەوەی مافـە نەتەوەییەکانـی خـۆی پراکتیـزە بـکا.

٩. کۆنگـرە ئیدانـەی سیاسـەتی کۆلۆنیالیـزم و شۆڤێنیسـتی دەکات کـە ئامانجیـان تواندنەوە و سـڕینەوەی نەتـەوەی کوردە.

١٠.کۆنگـرە جموجووڵەکانـی هاوپەیمانـی سـێنتۆ بـە مەترسـییەکی دیاریکـراو بـۆ سـەر کۆمـاری عێـراق و نەتـەوەی کوردمـان دەبینێـت، بۆیـە شـێوازەکانی ئـەم هاوپەیمانییـە شـەڕانگێزە بـۆ گەیشـتن بـە ئامانجـە خراپەکارەکانـی ئیدانـە دەکەیـن.

١١.ڕۆژی (٣٠ی ئاب) بکرێتە ڕۆژی خەبات بۆ قوتابیانی کوردستان[٩٦].

١٢.زیندووکردنەوەی یادی ٢٨ی شوبات، وەك ڕۆژی هاریکاریی قوتابیان و لاوانی جیهان.

١٣.کۆنگـرە بڕیـار دەدات، لیژنـەی تەنفیـزی بـە زووتریـن کات ئـەو ڕاپۆرتـەی لەلایـەن لیژنـەی ئامادەکارییـەوە پێشکەشـی کۆنگـرەی سـێیەمی یەکێتـی قوتابیانـی کوردسـتان کـراوە، چـاپ و پەسـندی بـکات، هەروەهـا دابەشـی بـکات.

١٤.کۆنگـرە هەوڵەکانـی کۆمەڵـەی خوێندکارانـی کـورد لـە ئەوروپـا بـەرز دەنرخێنێـت، وەك کۆمەڵـەی قوتابیـان خزمەتـی نەتـەوەی کـورد دەکات، هەروەهـا پێگـەی لەنێـو نەتەوەکانـی جیهـان بـەرز ڕادەگرێـت و داکۆکـی لـە پرسـە نیشـتمانییەکان و مافـە نەتەوایەتییەکانـی دەکات.

١٥.کۆنگرە داوا دەکات، ڕەگەزنامەی عێراقی بە کوردانی فەیلی و تویان و ئۆمریان بدرێت.
١٦.کۆنگرە هەوڵە بەنرخەکانی کۆمەڵەی نێودەوڵەتیی کوردستان بەرز دەنرخێنێت، بۆ ناساندنی خەبات و ڕاستیی نەتەوەکەمان و دۆزە ڕەواکەمان بە گەلانی جیهان[٩٧].

دوای تەواوبوون لە دانانی پرۆگرام و بڕیارەکان، هەڵبژاردن بۆ دەستنیشان کردنی ئەندامانی مەکتەبی سکرتاریەت ئەنجامدرا، ئەم قوتابییانەش ئەندامێتییان بەدەستهێنا: (مەئموون دەباغ، حەمە چاوشین، سەروەر کاکە حەمە، فوئاد ئەحمەد بابان، حەیدەر هەمزە خدر). هەروەها (سرور کاکە حەمە) بوو بە سکرتێری یەکێتییەکە، بەڵام دەزگاکانی دەوڵەت لە ساڵی ١٩٦٢ دەستگیریان کرد، لە کاتێکدا هەردوو قوتابی (مەئموون دەباغ و حەمە چاوشین) پەیوەندییان بە شۆڕشی ئەیلوولەوە کرد، قوتابی(حەیدەر هەمزە) بوو بە سکرتێری یەکێتییەکە تا ساڵی ١٩٦٢ کاتی بەستنی کۆنگرەی چوارەم[٩٨].

قۆناغی سێیەم/ چالاکیی نهێنی ١٩٦١-١٩٦٤

بارودۆخی گشتیی عێراق تێکچوو، بۆشایی نێوان حکومەتی عەبدولکەریم قاسم و بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد بە سەرۆکایەتیی مەلا مستەفا بارزانی فراوانتر بوو، ناکۆکییەکانیش لە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ یەکدیدا ڕوون بووەوە، دواجار بووە هۆی هەڵگیرسانی شۆڕشی ١١ی ئەیلولی ١٩٦١، بەمجۆرە ڕێکخستنەکانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان پێی نایە قۆناغێکی نوێوە لە خەباتی نیشتمانی و پیشەیی خۆیدا، کە ناچار بوو کاری خۆی بە نهێنی بکات، دوای ئەوەی بەتەواوی لایەنگری شۆڕشی کوردی کرد، ئەندامەکانی بەدرێژایی بەردەوامبوونی، لە خزمەتی شۆڕشدا بەشدارییان کرد، لە پێناو ئامانجەکانی ئەو شۆڕشەدا قوربانیی زۆریان دا[٩٩].

یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ڕیزەکانی خۆی ڕێکخستەوە و بە پێویستی زانی کۆنفرانسێک بۆ یەکێتییەکە ببەستێت، بۆ گفتوگۆکردن لەسەر بارودۆخی نوێ، بۆیە لە مانگی ئاداری ساڵی ١٩٦٢ کۆنفرانسێکی فراوانی لە یەکێک لە ناوچەکانی کوردستان سازکرد[١٠٠]، کە نوێنەرانی سەرجەم ناوچەکان ئامادەی بوون. کۆنفرانسەکە چەند بڕیارێکی دەرکرد، دیارترینیان بریتی بوون لە:

١. پاڵپشتیکردنی شۆڕشی کورد و سەرکردایەتییە دلێرەکەی و پێشکەشکردنی هەموو توانستێک بۆ پێکهاتەکانی پێشمەرگە.

٢. گرنگیدانی جددی بە کێشە پیشەیی و ئەکادیمییەکانی قوتابیانی کوردستان، بۆ ئەوەی یەکێتی لە جەماوەرەکەی دانەبڕێت و ببێتە ڕێکخراوێکی تەواو سیاسی و دوور لە پراکتیزەکردنی سەندیکایی.

٣. ڕێکخستنی ئەو قوتابیانەی پەیوەندییان بە ڕیزەکانی شۆڕشەوە کردووە و ئامادەکردنیان بۆ خەبات.

٤. لەسەر ئاستی قوتابیانی عێراقیش، کۆنفرانس بڕیارێکی دەرکرد و داوای لە هەردوو یەکێتییە دۆستەکانی دیکەی (یەکێتی نیشتمانیی قوتابیانی عێراق[١٠١] و یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق) کرد، دان بە یەکتردا بنێن، بەمەبەستی گەیشتن بە شێوازگەلی بەرەیی بە کردنەوەی دیالۆگێکی ڕاستەوخۆ لە نێوان باڵەکانی بزووتنەوەکەدا، هەردوو یەکێتییەکەش بە فەرمی لەم بڕیارە ئاگادارکرانەوە، بەڵام ڕووداوەکانی دوای ئەو قۆناغە ڕێگریان لەم نزیکبوونەوەیە کرد، چونکە عێراق چووە نێو دۆخێکی ململانێی خوێناوی نێوان لایەنە نیشتمانییەکان، کە بووە هۆی دابەزینی دواکەوتنی بزووتنەوەی نیشتمانی و فراوانبوونی بۆشایی نێوان حزبە نیشتمانییەکان، کە ڕەنگدانەوەی نەرێنی لەسەر ڕێکخراوەکانی قوتابیانیش هەبوو[١٠٢].

کۆنگرەی چوارەم

یەکێتیی قوتابیانی کوردستان چوارەمین کۆنگرەی خۆی بە دروشمی "سەرکەوتن بۆ شۆڕشەکەمان و ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان لە چوارچێوەی عێراقێکی دیموکراسیدا" لە ماوەی ١٤-١٨ی شوباتی ١٩٦٤ لە گوندی چوخماخی سەر بە پارێزگای سلێمانی گرێدا. لە کۆنگرەکەدا زیاتر لە (١٠٠) قوتابی وەك نوێنەری زۆربەی ناوچەکانی کوردستان و لقەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق بەشداربوون[١٠٣] ، کۆنفرانسەکە بە نهێنی بەڕێوەچوو، ئەم بەرنامەیەی خوارەوەی گرتەبەر:

١. خوێندنەوەی ئەو سڵاوانەی بۆ کۆنفرانس ڕەوانەکرابوون.
٢. پێشکەشکردن و دیراسەکردنی ڕاپۆرتی مەکتەبی سکرتاریەت.
٣. پێشکەشکردن و دیراسەکردنی ڕاپۆرتی لیژنە ناوخۆییەکان.
٤. پێشنیاز و توێژینەوەکان.
٥. ئەنجامدانی گۆڕانکاری لە پەیڕە و پرۆگرامی ناوخۆ[١٠٤].

٦. بڕیارەکان.
٧. وەڵامدانەوەی ئەو سڵاوانەی گەیشتبوونە کۆنگرەکە.
٨. هەڵبژاردنی ئەندامانی دەستەی کارگێڕیی گشتی (سکرتاریەت) .

گرنگترین بڕیارەکانی کۆنگرە:

١. بڕیارێك سەبارەت بە شۆڕشی کورد (١١ی ئەیلول) کە تیایدا هاتبوو: "هەموو ئەندامانی کۆنگرە بڕیاریاندا بە تەواوی پشتیوانیی شۆڕش بکەن لە هەموو لایەك و ڕوویەکەوە. یەکێتیش بە هەموو توانایەکییەوە یارمەتیی پێشکەش بە شۆڕش بکات و پەیوەندیی توندوتۆڵیش لەگەڵ سەرکردەکانی شۆڕش دروست بکات.
٢. بڕیار لەبارەی ڕێکخراوە دیموکراسییەکانی کوردستان: لە کۆنگرەکەدا بڕیاردرا "یەکێتی خەبات بکات، بۆ پێکهێنانی بەرەیەکی نیشتمانی بۆ ئەم ڕێکخراوە دیموکراسییانەی کوردستان: (ی. ل. د. ك)[١٠٥] و (ی م ك)[١٠٦] و (ی. ئـا.د. ك)[١٠٧] واژۆ لەسەر پێکهێنانی لیژنەیەک لە نوێنەرانی ئەو ڕێکخراوانەی کە ئاماژەمان پێکردن لەگەڵ نوێنەری یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بکرێت، هەروەها گۆڤارێکی گشتگیر و بەیاننامە و بڵاوکراوە و ناملکە بۆ هۆشیارکردنەوە پێکەوە دەربکرێت".
٣. بڕیارێک سەبارەت بە ڕێکخراوەکانی دیکەی کوردستان: "بوونی هەر ڕێکخراوێکی دیکەی قوتابیان لە کوردستان جگە لە یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، دەبێتە هۆی هەڵوەشاندنەوە و دابەشبوونی بزووتنەوەی قوتابیان لە کوردستان، بەو پێیەی بەشێکی هاوپەیمانە لەگەڵ بزووتنەوەی کوردیدا، هەروەها بوونی ئەم جۆرە ڕێکخراوانە لەگەڵ خواستەکانی دوژمنانی گەلی کورددا یەکدەگرێتەوە".
٤. بڕیارێک سەبارەت بە هاوکاری لەگەڵ ڕێکخراوەکانی دیکەی قوتابیان لە عێراق: "ناتوانرێت هیچ جۆرە هاوکارییەک لە نێوان یەکێتییەکەمان و یەکێتییەکانی دیکەی قوتابیان لە عێراق هەبێت، ئەگەر بە بڕیارێکی ئاشکراو بڵاوکراوە نەبێت لەنێو جەماوەری قوتابیان لە عێراق"، هەروەها لە کۆنگرەکەدا چەند بڕیارێکی دیکە سەبارەت بە دۆخی ئێستای کوردستان و عێراق و بزووتنەوەکانی ڕزگاریخوازی کورد لە بەشەکانی دیکەی کوردستان و گەلانی جیهان دران..[١٠٨].

قۆناغی چوارەم/ لێکترازانی یەکێتییەکە ١٩٦٤- ١٩٧٠

ئـەم قۆناغـە بـە یەکێـک لـە قۆناغـە سـەختەکانی ژیانـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان دادەنرێـت، لەبـەر ئـەو دابەشـبوونەی کـە یەکێتیەکـە تووشـی بـوو، لـە ئاکامـی ئـەو لێکترازانـەی لەنـاو پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان لـە سـاڵی ١٩٦٤دا ڕوویـدا، کاتێـک ئـەو حزبـە بـە سـەرۆکایەتیی (مسـتەفا بارزانـی) ڕێککەوتنـی ئاگربەسـتی نێـوان شۆڕشـی کـورد و حکومەتـی عێراقـی لـە ١٠ی شـوباتی ١٩٦٤ واژۆکـرد، لـە ئەنجامـدا لێـکترازان لەنـاو پارتیـدا هاتـە ئـاراوە، ئەمـەش کاریگەریـی نەرێنـی لەسـەر هەمـوو ڕێکخـراوە دیموکراسـییەکانی کوردسـتان بەتایبەتـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان هەبـوو. جیابوونـەوەی ژمارەیـەک لـە ئەندامانـی مەکتەبـی سیاسـیی ئـەو حیزبـە لـە پارتـی و دواتـر دەرچوونـی ژمارەیـەک لـە ئەندامانـی مەکتەبـی سـکرتاریەتی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـەو حزبـە، لەبەرئـەوەی پاڵپشـتییان لـە باڵـی مەکتەبـی سیاسـی دەکـرد، کـە لـە پارتـی جیاببوونـەوە، ئێمـە لێـرە بـە وردی بـاس لـە هـۆکار و بارودۆخـی لادانـی پارتـی ناکەیـن. هەروەهـا ناچینـە نـاو وردەکاری و هـۆکار و گرفتەکانـی جیابوونـەوە و لێکترازانـی پارتـی [١٠٩]، تەنیـا بـۆ ئەوەمانـە بزانیـن چـۆن کاریگـەری هەبـووە بـۆ سـەر یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان کـە بابەتـی ئـەم توێژینەوەیـە.

هـەر زوو کاریگەریـی ئـەم دابەشـبوونە لەسـەر گۆڕەپانـی قوتابیـان ڕوون بـووەوە، وەک یەکێـک لـە قوتابیانـی هاوچـەرخ[١١٠] گوتـی: کەشـوهەوای زانکـۆ لـەو قۆناغـەدا لەنێـو ئـەو قوتابییـە کوردانـەی کـە لـە بزووتنـەوەی کوردایەتـی کاردەکـەن، پشـێوی هەبـوو، چونکـە لـە چوارچێـوەی دوو ڕێکخـراوی دژ بەیەکـدا کاریـان دەکـرد، کـە هەڵگـری هەمـان نـاو بـوون: (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان-عێراق)، کـە ئـەوکات بـە (مەلایـی- پارتـی بـە سـەرۆکایەتیی مـەلا مسـتەفا بارزانـی و، جەلالـی- باڵـی جیابـووەوە لـە پارتـی بـە سـەرۆکایەتیی ئیبراهیـم ئەحمـەد – جـەلال تاڵەبانـی) نـاسراوە. گروپـی مەلایـی پەیوەندییـان بـە هەولێـرەوە هەبـوو، لەکاتێکـدا گروپـی جەلالـی پەیوەندییـان بـە سـلێمانییەوە هەبـوو، بەهـۆی ئـەوەی قوتابیـان خەڵکـی ئـەو شـارانە بـوون، چالاکـی هـەردوو لا چـڕ بـوو، چونکـە هەریەکەیـان هەوڵـی ڕاکێشـانی قوتابییـە نوێیەکانیـان دەدا کـە دەهاتـن بـۆ خوێنـدن لـە کۆلێـژ و پەیمانگەکانـی مووسـڵ لـە شـار و شـارۆچکە جۆراوجۆرەکانـی کوردسـتانەوە"[١١١].

چالاکییەکانی یەکێتی؛ بە هەردوو بەشەکەیەوە، لە ساڵی ١٩٦٤ەوە بەم شێوەیە بەردەوام بوو تا ڕێککەوتنی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ و گەڕانەوەی باڵی مەکتەبی سکرتاریەت بۆ ڕیزەکانی یەکێتی، دوای ئەوەی شەشەمین کۆنگرەی بەست. لێرەدا هەوڵ دەدەین ڕۆشنایی بخەینە سەر گەشەسەندنی یەکێتی لەو ماوەیەدا، لە ڕووی بەستنی کۆنفرانس و کۆنگرەکانەوە، بەپێی ئەو زانیاریانەی کە لە بەڵگەنامە و سەرچاوەکانی تایبەت بە بابەتەکەدا هاتووە.

لە دوای جیابوونەوەکە، کۆمەڵێک لە ئەندامانی لق و لیژنە ناوخۆییەکانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە سەرەتای مانگی ئابی ساڵی ١٩٦٤، کۆبوونەوەیەکی فراوانیان ئەنجامدا کە لە ئەدەبیاتی یەکێتییەکەدا بە (کۆنفرانسی دووەمی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان) ناودەبرێت، لە گوندی (کانی ماسی) کە دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری سلێمانی، لەنێو ئەوانەی لە دەڤەری بادینانەوە بەشدارییان لە کۆنفرانسەکەدا کرد، بریتی بوون لە: عەبدولڕەزاق گەرماڤی، محەمەد حەسەن عەبۆ، مستەفا عیسا، عەبدولکەریم فندی (لە دهۆك)، عەبدولجەبار دەروێش (لە زاخۆ) و زەکی مستەفا ئەتروشی لە مووسڵ [١١٢].

لەم کۆبوونەوەیە (یان کۆنفرانسە)دا ئەم بڕیارە گرنگانە دران:

١. کارکردن بۆ ڕێکخستنەوەی یەکێتی و بەردەوامبوون بەپێی بڕیارەکانی کۆنفرانسی چوارەم، تا ئەوکاتەی کۆنگرەی داهاتوو دەبەسترێت.
٢. بەردەوام بوون لە هاوکاریکردنی شۆڕشی کورد (شۆڕشی ئەیلوول).

دوای ئەوە ئامادەبووان لیژنەیەکی کاتی یان سکرتاریەتیی کاتییان هەڵبژارد بۆ سەرپەرشتیکردنی یەکێتییەکە، کە پێکهاتبوون لە: بەکر حسێن، جەلال حەمە عەلی (لە سلێمانی)، عەدنان موسا و حەوێز دزەیی (لە بەغدا)، عەبدولوەهاب تاڵەبانی (لە کەرکووک)، جەواد محەمەد شێروانی (لە هەولێر) و عەبدولکەریم فندی (لە دهۆك)[١١٣].

دوای ئەوەی ڕێکخستنەکانی یەکێتییەکە دووبارە لە قوتابخانە و پەیمانگە و کۆلێژەکان لە زۆربەی شارەکانی کوردستان و عێراق ڕێکخرانەوە، کۆبوونەوەیەکی فراوانتر (کۆنفرانسی پێنجەم) لە پشووی نیوەی ساڵدا لە شوباتی ١٩٦٥ و لە

دەڤەری قەرەداغی پارێزگای سلێمانی بەڕێوەچوو، کە بە (کۆبوونەوەی فراوان یان کۆبوونەوەی گشتیی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان دەناسرێت)[١١٤]، نوێنەرانی قوتابیان لە سەرجەم لق و لیژنە ناوخۆییەکانی یەکێتی بەشدارییان لەو کۆبوونەوەیەدا کرد، ژمارەی بەشداربووان گەیشتە نزیکەی(٤٠) قوتابی، ئەوانەی لە ناوچەی بادینان ئامادەی بوون بریتی بوون لە: محەمەد حەسەن عەبو، عەبدولکەریم فندی، عەبدولجەبار دەروێش و زەکی مستەفا ئەتروشی، هەروەها عەلی سنجاری کە نوێنەرایەتی پارتی دەکرد، بەشداریی کۆبوونەوەکەیان کرد[١١٥].

کەشوهەوای گشتیی ئەو سەردەمە بۆ بەستنی کۆنگرەی گشتیی یەکێتی گونجاو نەبوو، بۆیە ئەو کۆبوونەوەیە کە ناوی (کۆبوونەوەی فراوان) بوو، تەنیا یەک ڕۆژی خایاند، لەو ماوەیەدا ئامادەبووان بارودۆخی ڕێکخستنی یەکێتییەکەیان بەرز نرخاند، جەختیان لەسەر پێویستیی بەردەوامبوون لە پشتیوانیکردن لە شۆڕشی کورد کردەوە، هەروەها متمانەیان بە ئەندامانی لیژنەی ئامادەکاری (سکرتاریەتیی کاتی) نوێ کردەوە، کە پێکهاتبوون لە: حەوێز قادر دزەیی، عەبدولوەهاب تاڵەبانی، و عەدنان حاجی مووسا، جەلال حەمە عەلی و عەبدولکەریم فندی[١١٦].

شایانی باسە باڵی جیابووەوەی یەکێتییەکە، بەیاننامەیەکی لە دژی کۆبوونەوە فراوانەکە بڵاو کردەوە، تێیدا لە ڕۆڵ و گرنگییەکەی کەم کردەوە، داواشی لە ناوەندەکانی قوتابیانی کورد کرد، دانی پێدا نەنێن[١١٧].

لە ئەنجامی دووبارەبوونەوەی شەڕ و پێکدادانی نێوان حکومەتی عێراق و هێزەکانی شۆڕشی کورد لە مانگی نیسانی ساڵی ١٩٦٥[١١٨]، کەموکووڕی لە کاری لیژنەی ئامادەکاری (سکرتاریەتی کاتی) ڕوویدا. ئەندامێکی لیژنەکە (بەکر حسێن) پەیوەندی بە باڵەکەی دیکەی یەکێتییەوە کرد، هەروەها ئەندامێکی دیکە (عەبدولکەریم فندی) پەیوەندی بە شۆڕشەوە کرد و جەلال حەمە عەلی لە لیژنەکە کشایەوە [١١٩].

یەکێتیی قوتابیانی کوردستان دوای ڕێککەوتنی ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦ و وەستانی شەڕی نێوان حکومەتی عێراق و هێزەکانی شۆڕشی کورد جارێکی دیکە دەستی بە چالاکییەکانی کردەوە[١٢٠]، کۆنفرانسێکی فراوانی (کۆنفرانسی پێنجەم)ی یەکێتی لە ناوپردانی دەڤەری باڵەک لە هەولێر گرێدا، کە بارەگای مەکتەبی سیاسیی

پارتـــی لـــێ بـــوو بـــە ســـەرۆکایەتیی (بارزانـــی). تێیـــدا جەختـــی لەســـەر داواکارییـــە ئەکادیمـــی و پیشـــەییەکانی قوتابیانـــی کـــورد و مافـــە ڕۆشـــنبیری و نەتەوەییەکانـــی گەلـــی کـــورد کـــردەوە[١٢١]، چەنـــد بڕیارێکـــی دەرکـــرد ســـەبارەت بـــە کاروبـــاری ڕێکخـــستن و چارەســـەرکردنی کێشـــە ناوخۆییـــەکان و بەشـــێک لـــەو کێشـــانەی کـــە ئەندامانـــی یەکێتـــی دووچـــاری بـــوون لـــە ئەنجامـــی ئـــەو دەســـتگیرکردنە فراوانـــەی لەنێـــوان ڕیزەکانیانـــدا لەســـەر دەســـتی حکومـــەت هاتـــە ئـــاراوە، کاتێـــك دواییـــن شـــەڕی بـــۆ ســـەر کوردســـتان دەســـت پـــێ کـــرد[١٢٢]. ڕەنگـــە یەکێـــک لـــە گرنگتریـــن بڕیارەکانـــی کۆنفرانـــس پێکهێنانـــی لیژنەیەکـــی ئامـــادەکاری بووبێـــت بـــۆ بەســـتنی کۆنفرانســـی پێنجەمـــی یەکێتییەکـــە، هاوینـــی ســـاڵی ١٩٦٧ وەک وادەی کۆتایـــی بـــۆ ئەمـــە دانـــرا[١٢٣].

یەکێتیـــی قوتابیانـــی کوردســـتان؛ پێنجەمیـــن کۆنفرانســـی خـــۆی بـــە نهێنـــی لـــە مـــاوەی نێـــوان ١٣ تـــا ١٥ی تەمـــووزی ١٩٦٧ لـــە گونـــدی تایمـــزاوای دەڤـــەری شـــوان ســـەر بـــە پارێـــزگای کەرکـــووک ئەنجامـــدا، بـــە دروشـــمی: "ئـــەی جەمـــاوەری قوتابیـــان، خەبـــات بـــۆ مافەکانـــی قوتابیـــان و نەتـــەوە بکـــەن، هەروەهـــا بـــۆ بنیاتنانـــی عێراقێکـــی دروســـت و دیموکراســـی و پەرلەمانـــی کـــە بـــاوەڕی بـــە ئۆتۆنۆمـــی بـــۆ کوردســـتان هەبێـــت" بـــە بەشـــداریی زیاتـــر لـــە (٧٠) نوێنـــەری لـــق و لیژنـــە ناوخۆییەکانـــی یەکێتـــی لـــە زانکۆکانـــی بەغـــدا و مووســـڵ و پەیمانگـــە بـــاڵاکان و قوتابخانەکانـــی دواناوەنـــدی لـــە شـــار و ناوچـــە جیاجیاکانـــی کوردســـتان و عێـــراق[١٢٤]، لـــە کۆنفرانســـەکەدا ژمارەیەکـــی زۆر لـــە میوانـــان ئامادەبـــوون، لەوانـــە: ئەحمـــەد جەرجیـــس ئەتروشـــی- ئەندامـــی کۆمیتـــەی ناوەندیـــی پارتـــی- بـــە نوێنەرایەتیـــی بارزانیـــی ســـەرۆکی حـــزب[١٢٥] و نوێنەرانـــی ئەنجومەنـــی ســـەرکردایەتیی شۆڕشـــی کـــورد و هێزەکانـــی قـــەرەداغ و لیژنەکانـــی پارتـــی لـــە چەمچەمـــاڵ و شـــوان. کۆنفرانســـەکە بروســـکەی پیرۆزبایـــی لـــە زۆربـــەی ڕێکخـــراوە کوردســـتانییەکان و مەکتەبـــی سیاســـیی پارتـــی، مەکتەبـــی تەنفیزیـــی شـــۆڕش و کۆمەڵـــەی خوێندکارانـــی کـــورد لـــە ئەوروپـــا بەدەستگەیشـــت[١٢٦]. لـــە کۆنفرانســـەکەدا بـــاس لـــە کاروبـــاری ڕێکخـــستن و ئـــەو گرفتـــە ئەکادیمـــی و پیشـــەیی و سیاســـییانە کـــرا کـــە قوتابیانـــی کوردســـتان بەدەســـتیەوە دەناڵێنـــن، هەروەهـــا هەموارکردنـــەوەی پەیـــڕەو و پڕۆگرامـــی ناوخـــۆی یەکێتییەکـــە، کـــە لەگـــەڵ مەرجەکانـــی ئـــەو قۆناغـــە بگونجێـــت و چەندیـــن بڕیـــار و داواکاریـــیشی لـــە ئاســـتە جیاجیاکانـــدا دەرکـــرد:

أ. لەسەر ئاستی قوتابیان:

١. پێکهێنانــی چەنــد لیژنەیەکــی ڕێکخســتنی کارا و بەتوانــا لــە زانکــۆ و پەیمانگــە و قوتابخانــە ناوەندییەکانــی عێــراق و کوردســتان و هەڵبژاردنــی بەرپــرس لــە کەســە خوێنــدەوار و لێهاتــوو و دڵســۆزەکان تــا کۆنگــرەی شەشــەم ئەنجــام دەدرێــت [١٢٧].

٢. هەروەهــا کۆنگرەکــە دان بــەوەدا دەنێــت کــە "حوکمڕانیــی دیکتاتۆریــی ســەربازی بــە باشــی ئــاگادارە کــە پێکنەهێنانــی بەرەیەکــی قوتابیــان و جیاوازیــی دیــدگای ڕێکخراوەکانــی قوتابیــان دەبێتــە هــۆی پشتگوێخســتنی کاروبــاری قوتابیــان و گرنگینــەدان بــە بەرژەوەندییەکانیــان، کەوتــن لــە هەمــوو قۆناغەکانــدا زیــادی کــردووە، دەرگاکانــی بەشــە ناوخۆییــەکان بــەڕووی هەژارانــدا داخــراون، ســەدان کەســیش لــە قوتابخانــە و کۆلێژەکانیــان دەرکــراون." دوای ئــەوەی حکومــەت تۆمەتبــاری کــردن بــە مەیلــی سیاســی و ئینتیــمای نیشــتمانی، نــەك هــەر ئەمــە و بــەس، بەڵکــو پێکنەهاتنــی یەکێتییەکــی بەهێــزی قوتابیــان و یەکنەخســتنی دیدگاکانــی هێــزە جیاوازەکانــی قوتابیان لــە پێنــاو بەرژەوەندیــی بزووتنــەوەی قوتابیــان و گەلەکەمــان، زیــان بــە بەرژەوەندیــی گەلیــش دەگەیەنێــت..."[١٢٨].

٣. ئــەو دوو قوتابییــە (عەبدولوەهــاب تاڵەبانــی و فــارس جــوکل حەوێــز) دوای ئــەوەی بــە پەیوەنــدی لەگــەڵ دەســەڵاتی ناوەنــد تۆمەتبارکرابــوون، لــە ڕیزەکانــی یەکێتی دەرکــران[١٢٩].

٤. کردنەوەی زانکۆ لە کوردستان.

٥. وەرگرتنــی قوتابیانــی کوردســتان لــە کۆلێــژ و پەیمانگــە جۆراوجۆرەکانــی عێــراق لەســەر بنەمــای دابەشــکردنی ناوچەیــی، بەمەبەســتی بەرزکردنــەوەی ئاســتی ڕۆشــنبیری و ئابــووری و تەندروســتیی کوردســتان. ئەمــەش بــۆ کەمکردنــەوەی جیاوازییــە کولتوورییەکانــی نێــوان هەرێمــی کوردســتان و ناوچەکانــی دیکــەی عێــراق.

٦. قبوڵکردنی قوتابیانی کورد لە کۆلێژەکانی: پۆلیس، سەربازی، فڕۆکەوانی.

٧. وانەوتنــەوە بــە زمانــی کــوردی لە هەمــوو قۆناغەکانــی خوێنــدن و کردنــەوەی قوتابخانە لــە هەمــوو ناوچەکانــی کوردســتان بەتایبــەت لە شــاری مووســڵ.

٨. دیاریکردنــی چارەنووســی ئــەو قوتابیانــەی کــە کەوتبوون(دەرنەچووبــوون) بەهــۆی پەیوەندییکردنیــان بــە شــۆڕشــی کــوردەوە، یــان لەلایــەن حکومەتــی ســەربازییەوە دەســتگیرکراون و چەوســێنراونەتەوە[١٣٠].

ب.لەسەر ئاستی سیاسی و نەتەوەیی:

١. لەبـەر جێبەجێنەکردنـی بڕگەکانـی ڕێککەوتننامـەی پەخشـکراو و ڕانەگەیەنـدراوی ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦، کۆنگرە بڕیاریدا یاداشـتێک پێشـکەش بە حکومەتی سـەربازیی عێراق بـکات، تێیـدا داوای جێبەجێکردنـی ڕێککەوتنەکـەی بـە نووسراو و بە تـەواوی کرد.
٢. لـە کۆنگرەکـەدا بڕیـاردرا، یەکێتـی نوێنـەری لـە ئەنجومەنـی سـەرکردایەتیی شۆڕشـی کوردسـتان هەبێـت.
٣. قووڵکردنـەوەی تەبایـی و پەیوەنـدی لەگـەڵ یەکێتییەکانـی قوتابیـان کوردسـتان لـە عێـراق و ئێـران و تورکیـا و سـوریا، بـۆ ئـەوەی پێکـەوە خەبـات بکـەن.
٤. کۆنگرەکـە داوا لـە "حوکمڕانانـی سـوریا دەکات، سیاسـەتی چەوسـانەوە و سـەرکوتکردن لــە دژی قوتابیانــی کــورد لــە ســوریا بگــۆڕن، هەروەهــا داوا لــە فەرمانڕەواکانــی ســوریا دەکات، کەرامەتــی گەلەکەمــان لــە پارێــزگای حەســەکە بپارێزێــت، وازیــش لــە سیاســەتی ئاوارەکردنــی کــورد لــە ناوچــە نەوتییــەکان و دەرکردنیــان بــۆ ناوچــە دوورەکانــی جەزیــرە بهێنێــت"(١٣١).

هەروەهـا لـە کۆنگرەکـەدا پێشـنیازی دەرکردنـی گۆڤارێکـی تایبـەت بە یەکێتی کـرا و بۆ جێبەجێکردنـی ئەمـە، سـکرتاریەت گۆڤارێکـی وەرزی بـە نـاوی (خەباتی قوتابیـان) دەرکرد، کـە لەلایـەن قوتابـی (نـەوزاد محەمـەد عەلی) سەرپەرشـتی دەکـرا و (مەحمـود زامدار)یش دەسـتەی نووسـەرانی بـوو، یەکـەم ژمـارەش لـە تشرینـی دووەمـی ١٩٦٧ و دووەمیـش لـە شـوباتی ١٩٦٨ دەرچـوو(١٣٢)، لەکۆتایـی کۆنگرەکـەدا سـەرۆکی یەکێتیی قوتابیانی کوردسـتان و سـکرتێرێک و لیژنـەی سـکرتاریەتیش هەڵبژێـردران، بۆیـە عەبدولکەریـم حەسـەن بـوو بە سـەرۆکی ئـەم یەکێتییـە و نـەوزاد محەمـەد عەلـی بـوو بـە سـکرتێری یەکێتـی، بـەڵام دوای سـێ مانـگ لـە بەسـتنی کۆنگرەکـە، واتـە: بـە دیاریکـراوی لـە مانگـی نـۆی هەمـان سـاڵ، لیژنـەی تەنفیزیـی یەکێتییەکـە کۆبـووەوە، تیایـدا سـکرتێر نـەوزاد محەمـەد عەلـی دەسـت لەکارکێشـانەوەی خـۆی لـە پۆسـتەکەی پێشـکەش کـرد، عەبدولقـادر محەمـەد ئەمیـن بـۆ جێگـرەوەی، وەک سـکرتێری یەکێتییەکـە هەڵبژێـردرا. سـەبارەت بـە لیژنەی سـکرتاریەتیش، لـە نزیکـەی(٢١) ئەندام پێکهاتبـوو، لەوانە: محەمـەد زیاد ئیسماعیـل، عەبدولوەهاب جاف، نـەوزاد محەمـەد عەلـی و کەسـانی دیکـە (١٣٣).

دوای ئـەوەی حزبـی بەعسـی عەرەبـی سۆشیالیسـت دوای "کودەتـای دووەم" کـە لـە نێـوان ١٧ بـۆ ٣٠ی تەمـووزی ١٩٦٨ ڕوویـدا، جڵـەوی دەسـەڵاتی لـە عێـراق گرتـە دەسـت[١٣٤]، حکومەتـی نـوێ چەنـد بەیاننامـە و لێدوانـی سـەبارەت بـە پێویسـتی دۆزینـەوەی چارەسـەرێک بـۆ پرسـی کـورد لـە عێـراق دەرکـرد، هەربۆیـە پەیوەنـدی لەنێـوان سـەرکردایەتیی شۆڕشـی کـورد و حکومەتـی کودەتاچـی هەڵگیرسـا و، لـە ئەنجامدا ئاگربەسـت ڕاگەیەنـدرا[١٣٥]، ئەمـەش ڕەنگدانـەوەی لـە بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورددا هەبـوو، بـەو پێیـەی ئـەو دەرفەتـە بـووە هـۆی زیادبوونـی چالاکـی لەنێـو ڕیزەکانـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە بەغـدا و شـارەکانی دیکـە، بـەم شـێوەیە ڕووبـەری ڕێکخسـتنەکانی قوتابیانـی کـورد فـراوان بـوو.

شکسـتی دانوسـتانەکانی نێـوان بزووتنـەوەی کـورد و حکومەتـی عێـراق کـە دیسـانەوە شـەڕی ڕاگەیانـد، بـووە هـۆی دەسـتگیرکردنی ژمارەیـەک سـەرکردە و بەرپـرس لـە یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و ژمارەیەکـی دیکـەش پەیوەندییـان بـە شۆڕشـی کـوردەوە کـرد، بـووە هـۆی لاوازیـی لیژنـەی سـکرتاریەت، بـۆ چارەسـەرکردنی ئـەو هەڵوێسـتە، کۆمەڵێـک کادیـری یەکێتـی بـە نهێنـی لـە بەغـدا کۆبوونـەوە، بۆیـە بڕیـاردرا (لیژنـەی ڕێکخسـتنی ناوەنـدی) پێکبهێنـن[١٣٦]، کـە لـە سـاڵی خوێندنـی ١٩٦٩-١٩٧٠ دامەزراندنی خـۆی ڕاگەیاند. لەمانـە پێکهاتبـوو: فەرهـاد عەونـی[١٣٧]، بەرپرسـی مەکتەبـی سـکرتاریەت، و ئەندامێتـی هـەر یـەك لـە: (جـەلال سـەلیم خۆشـناو، جـەواد محەمـەد شـێروانی، عەبدولقـادر حەمـەد ئەمیـن، ئەنـوەر عەبـدوڵڵا، ڕەنـج نـوری شـاوەیس، عـادل لەیلانـی، فەریـدون عـوسمان، و فەرهـاد حەمـەد ئەمیـن)، ئـەم لیژنەیـە سـەرکردایەتیی یەکێتییەکـەی کـرد لـە زانکۆکانـی عێـراق و ڕێکخراوەکانـی یەکێتییەکـە لـە شـارە کوردنشـینەکان، تـا کۆنگـرەی شەشـەم کـە دوای ڕێککەوتننامـەی ١١ی ئـاداری سـاڵی ١٩٧٠ بـەسترا[١٣٨].

جێـی خۆیەتـی لێـرەدا ئامـاژە بـەوە بدەیـن، زانیاریـی تۆمارکـراو هــەر نەبــووە سـەبارەت بـە چالاکییەکانـی باڵـی (مەکتەبـی سـکرتاریەت) سـەبارەت بـە بەسـتنی کۆنگـرە و کۆنفرانـس، جگـە لـە ئاماژەیـەک کـە لـە یەکێـک لـە بەڵگەنامەکانـی سـەر بـەو باڵـەدا دۆزراوەتـەوە کـە ئامـاژە بـەوە دەکات، کۆنگـرەی شەشـەمی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە مـاوەی ١٦-١٩ی تەمـووزی ١٩٦٨ بەڕێوەچـووە، بەبـێ زانیـاری لەبـارەی شـوێنی بـەستن و باسـکردنی نـاوی ئـەو لیژنانـەی سـەرکردایەتی دەکـەن[١٣٩]، بـەڵام بەپێـی سـەرچاوە و

بەڵگەنامەکانی بەردەست، شەشەمین کۆنگرەی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە ڕۆژانی ١-١٨ی تەمووزی ١٩٧٠، چەند مانگێک دوای ڕێککەوتنی ئازار، بەڕێوەچوو. ڕێکخراوەکانی هەردوو باڵی (مەکتەبی سکرتاریەت و لیژنەی ئامادەکاری)ی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان یەکیانگرتەوە بۆ یەک ڕێکخراو[١٤٠]، دەکرێت بڵێین بەستنی ئەو کۆنگرەیە ڕەنگە هەوڵێک بووبێت لەلایەن باڵی سکرتاریەتەوە بۆ سەندنەوەی شەرعیەت لە باڵەکەی دیکەی یەکێتییەوە، کە ڕیزەکانی یەکخستەوە و توانی پێنجەمین کۆنگرەی ئەنجام بدات، وەک پێشتر باسمان کرد.

شایانی باسە؛ باڵی سکرتاریەت لیژنەیەکی سەرپەرشتیاری هەبوو، کە بارەگاکەی لە بەغدا بوو، بە سەرۆکایەتیی نەوشیروان مستەفا ئەمین و ئەندامێتیی: فازیل مەلا مەحموود، بەکر حسێن، فازیل تەیب، و شاسوار جەلال ناسراو بە (ئارام). سکرتاریەتەکە لەلایەن فازیل مەلا مەحموودەوە لەدوای نەوشیروان مستەفا ئەمین بەڕێوەچوو[١٤١]. ئەم باڵە کە ناوی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان-عێراق بوو، هاوپەیمانی لەگەڵ (یەکێتیی نیشتمانیی قوتابیانی عێراق) کرد و لە ساڵی ١٩٦٩دا چووە ناو بەرەیەکی قوتابیانەوە، ناسراو بە (بەرەی یەکگرتووی قوتابیان) و لەو بارەیەوە بەیاننامەیەکی هاوبەشی بڵاوکردەوە[١٤٢].

پەراوێز:

(١) مام جەلال، ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران ...، ل٦.

(٢) الحزب الديمقراطي الكوردستاني، مكتب الدراسات والبحوث المركزي، المنظمات الجماهرية الكوردستانية ١٩٥٣-١٩٩١ دراسة أولية، ط١، (أربيل، ١٩٩٩)، ص١٦.

(٣) بهاء الدين نوري، مذكرات ...، ص١٢١ ؛ عزيز سباهي ، عقود من ...، ج٢، ص٤٦.

(٤) بڕوانە: كاظم حبيب وزهدي الداوودي ، فهد والحركة الوطنية في العراق، دار الكنوز الأدبية، ط١، (بيروت، ٢٠٠٣)، ص٣٠٥ ؛ عزيز سباهي ، عقود من ...، ج٢، ص٤٦ ؛ بهاء الدين نوري ، مذكرات ...، ص١٢١.

(٥) بڕوانە: عبد الواحد موسى الحصونة ، م. س، ص٩٣.

(٦) ی. ق. ل. د. ك. ع ، کورتەیەك لە... ...، ل٣-٨.

(٧) بڕوانە: عبدالواحد موسى الحصونة ، م. س، ص ٨٤-٩١.

(٨) پارتە کۆمۆنیستەکان لە هەڵوێستەکانیاندا سەبارەت بە چارەسەرکردنی پرسی نەتەوەیی، لە ڕوانگەی مارکسیسزم- لینینیزمەوە دەست پێدەکەن، کە بە شێوەیەکی پتەو پاکتاوکردنی چەوسانەوە و قەڵەمڕەویی نەتەوەیی لەلایەك، نەهێشتنی خاوەنداریێتی تایبەتی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان و هەڵوەشاندنەوەی چینایەتی بەیەکەوە دەبەستێتەوە، هەروەها سەرکەوتنی شۆڕشی پرۆلیتاریا لە لایەکی دیکەوە. لەسەر بنەمای ئەمەش حزبی شیوعیی عێراق ڕۆڵ و هەڵوێستی تایبەتی هەبوو سەبارەت بە پرسی کورد، چونکە پارتێکی نێونەتەوەییە کە لە سەرەتای دامەزراندنیەوە هەوڵی خستنەڕووی چارەسەر و دروشمەکانی بۆ پرسی کورد داوە، هەروەها حزبێکە؛ ژمارەیەکی زۆر کوردی لە ڕیزەکانیدا جێگیر کردووە، کە ژمارەیەکیان گەیشتوونەتە پۆستی سەرکردایەتی. بڕوانە:- -عبدالفتاح علي البوتاني ، موقف الاحزاب السياسية العراقية من القضية الكوردية ١٩٤٦- ١٩٧٠، مطبعة خاني، ط١، (دهوك، ٢٠٠٧)، ص٥٢، بۆ زیاتر سەبارەت بە هەڵوێستی حزبی شیوعیی عێراقی لەهەمبەر دۆزی کورد، بڕوانە: م. ن، ص٥٢-٦٠، ٩٧-١٢٢؛ من وثائق الحزب الشيوعي العراقي، موقفنا من المسألة القومية الكوردية "مجموعة وثائق برنامجية"، منشورات الثقافة الجديدة، مطبعة

الشعب (بغداد، ١٩٧٣) ؛ كاظم حبيب وزهدي الداوودي ، م. س، ص٢٦٠-٢٧٤.

(٩) لەسەر ئەمە بڕوانە: بۆچی قوتابیانی کوردستان ئەبێ ڕێکخراوی تایبەتیی خۆیان هەبێت؟ ڕزگاری (گۆڤار)، ژمارە (٦)، ٢٧ ی تەمووزی ١٩٦٩، ل٤٦-٤٨ ؛ لقی کەرکووکی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عیراق، قوتابیانی کوردستان بۆ پێویستی بە بوونی ڕێکخراوێکی تایبەتی هەیە...، لە بڵاوکراوەکانی لیژنەی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی ناوەندی ((مەکتەبی سکرتاریەت))، (ب. ش، ١٩٧٣)، ل٤-٦ ؛ ی. ق. ل. د. ك. ع ، کورتەیەك لە...، ل٤-٨.

(١٠) لە گرنگترین ئەو بڕیارانەی لەم کۆنفرانسەدا دراون:

أ- گۆڕینی ناوی حزب لە پارتی دیموکراتی کوردەوە بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان.

ب- گرتنەبەری بیرۆکەی مارکسیزم- لینینیزم.

ج- هەڵبژاردنی سەرکردایەتییەکی نوێ بۆ حزب، بۆ وردەکاری، بڕوانە: حبيب محمد كريم ، تاريخ الحزب الديمقراطي الكوردستاني- العراق (في محطات رئيسية) ١٩٤٦-١٩٩٣، مطبعة خەبات ط١، (دهوك، ١٩٩٨)، ص٤٩-٥٢.

(١١) إتحاد طلبة كوردستان العراق ، لمحات من تاريخ الحزب الديمقراطي الكوردستاني، دار التآخي (بغداد، ١٩٧٣)، ص٦٣.

(١٢) حدك- م. د. ب. م ، م. س، ص٢٠.

(١٣) یەکێتیی قوتابیان و لاوانی دیموکراتی کوردستان- عێراق، ڕوونکردنەوەیەك لەمەڕ ڕێکخراوە جەماوەرییە کوردستانییەکان (بڵاوکراوەیەکی ناوخۆ)، (ب، ش)، (ب، س)، ل٧-٨.

(١٤) ئەم مێژووە بە ڕۆژی دامەزراندنی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان دادەنرێت.

(١٥) سامان کەریم مەحموود، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ١٩٥٣-١٩٧٥(باسێکی بڵاونەکراوە لای نووسەرەکەیە) ل٢٤-٢٥.

(١٦) ئەحمەد عەبدوڵڵا محەمەد ئامێدی (١٩٣٤-١٩٦٧): لە شاری ئامێدی لەدایک بووە و لەوێ خوێندنی سەرەتایی تەواو کردووە، پاشان بۆ تەواوکردنی قۆناغی ناوەندی ڕووی لە مووسڵ کردووە، لە ساڵی ١٩٥٤ ئامادەیی مامۆستایانی لە بەغدا تەواو کردووە. لە ساڵی ١٩٤٨ کاتێک قوتابیی قۆناغی ئامادەیی بووە، چووەتە ڕیزی پارتی. یەکەمین سەرۆکی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بوو، پۆستە گرنگەکانی حزبی وەرگرتووە تا لە ٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٩دا بوو بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی پارتی. یەکەمین لیژنەی ناوچەی حزبی لە دەڤەری بادینان پێکهێنا، کاتێک بەڕێوەبەری قوتابخانەی

دواناوەندیـی دهـۆك بـوو. لـە هەولێـر لـە کاتـی شـەڕی ناوخـۆی نێـوان هـەردوو باڵـی "پارتـی" لـەو ماوەیـەدا تیرۆرکـرا. چاوپێکەوتنێکـی تەلەفزیۆنـی لەگـەڵ: (ئیبراهیـم عەبـدوڵڵا، جـەلال تاڵەبانـی، سـدیق عەلـی عەبدولـڕەحمان، و محەمـەد ڕەشـید ئامێـدی)، تۆمارکـراوە لـە کاسـێتێکی ڤیدیۆیـی کـە لـە ئەرشـیفی مـام سـدیق عەلـی عەبدولـڕەحمان ئامێدیـدا پارێـزراوە. هەروەهـا بڕوانـە: عبدالسـتار طاهـر شریـف، تاریـخ الحـزب الثـوري الكردسـتاني، منشـورات شورشـگێڕ (الثـورة)،ط٢، (بغـداد، ١٩٧٩)، ص٥٠- ٥١ ؛ عبدالسـتار طاهـر شريـف ، الجمعيـات والمنـظمات ...، ص١٧٨.

(١٧) دیدارێـک لەگـەڵ شەمسـەدین محەمـەد موفتـی لـە هەولێـر لـە ٢٠٠٧/١٠/٢٠ لـە دایکبـووی شـاری هەولێـر لـە سـاڵی ١٩٣٣، خوێندنـی سـەرەتایی و ناوەنـدی لـەوێ تـەواو کـردووە، پاشـان ڕووی لـە بەغـدا کـردووە و لـە سـاڵی ١٩٥٣ قوتابخانـەی ئامادەیـی ناوەنـدی تـەواو کـردووە، چووەتـە کۆلێـژی مـاف لـە بەغـدا و لـە سـاڵی ١٩٥٧ دەرچـووە، یەکێکـە لـە دامەزرێنەرانـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و پۆسـتی گرنگـی لەنـاو پارتـی دیموکراتـی کوردستاندا هەبووە، لە نێوان هۆڵەندا و کوردستاندا هاتوچۆ دەکات.

(١٨) خەڵکی قەزای خانەقینە، قوتابی بووە لە کۆلێژی کارگێڕی و ئابووریی زانکۆی بەغدا.

(١٩) مام جەلال ، ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران ...، ل٧-٨ ؛ سامان کەریم مەحمود، س، پ، ل٢٥.

(٢٠) حدك- م. د. ب. م ، م. س، ص٢١.

(٢١) جـواد محمـد شيرواني، في عمـق التأريـخ وخزيـن الذاكـرة لتأسـيس إتحـاد طلبـة كوردسـتان- العـراق ،كـولان العـربي (مجلـة)، العـدد (٢١)، أربيـل، ٢٥ شـباط ١٩٩٨، ص٤٣.

(٢٢) ی. ق. ل. د.ك.ع، کورتەیـەك لـە ...، ل٨ ؛ دیدارێکـی تەلەفزیۆنـی لەگـەڵ: (إبراهيـم عبداللـه وجلال الطالبـاني وصديـق علي عبدالرحمـن ومحمـد رشـيد ئاميـدي)، س.پ.

(٢٣) جەمال شاڵی، بەشێ لە بیرەوەری و یاداشتی ژیانی، چاپخانەی هاوار، (سلێمانی، ٢٠٠١)، ل٦١.

(٢٤) دیـدار لەگـەڵ فەرهـاد عەونـی لـە هەولێـر لـە ٢٠٠٧/١٠/٢٣، دیدارێـك لەگـەڵ عەبدولقـادر محەمـەد ئەمیـن لـە هەولێـر لـە ٢٠٠٧/١١/٢٨ لـە دایکبـووی ١٩٤٦ لـە گونـدی دوکەڵـە لـە پارێـزگای هەولێـر و لـەوێ خوێندنـی سـەرەتایی و ناوەنـدی تـەواو کـردووە، پاشـان چووەتـە بەشـی کوردیـی کۆلێـژی ئادابـی زانکـۆی بەغـدا و لـە سـاڵی ١٩٧٠ دەرچـووە، لـە سـاڵی ١٩٦٧ بـوو بـە سـکرتێری یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان تـا سـاڵی ١٩٦٩ ئێسـتا لـە ویلایەتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریـکا نیشـتەجێیە.

(٢٥) بڕوانــە جــەواد محەمــەد شــێروانی، س.پ، ل ٤٣ ؛ کامــەران ئیســحاق پــەری، ١٨ شــوباتی ١٩٥٣ دەســتپێکی قۆناغێکــی نــوێ لــە خەباتــی ڕێکخراوەیــی خوێندکارانــی کوردســتان، کوردســتانی نــوێ (ڕۆژنامــە)، ژمــارە (١٨٠٥)، بەشــی یەکــەم ، سلێمانی ١٨/ ٢/ ١٩٩٩، ل١٠ ؛ ابراهیــم طاهــر معــروف الربــاني، م. س، ص٢٧٦ ؛ دیدارێــك لەگــەڵ شەمســەدین محەمــەد موفتــی لــە هەولێــر لــە ڕۆژی ٢٠/ ١٠/ ٢٠٠٧.

(٢٦) جەمال شاڵی ، س. پ، ل٦٢.

(٢٧) بڕوانە: جەواد محەمەد شێروانی، س. پ، ل ٤٣.

(٢٨) دیدارێــك لەگــەڵ شەمســەدین محەمــەد موفتــی لــە هەولێــر لــە ڕۆژی ٢٠/ ١٠/ ٢٠٠٧؛ دیســان بڕوانــە: دیدارێکــی تەلەفزیرنــی لەگەڵ: (إبراهیــم عبداللــه وجلال الطالبــاني وصدیــق علي عبدالرحمــن ومحمــد رشــید ئامیــدي)، م. س.

(٢٩) وەرگیــراوە لــە دەقــی: مذکــرة إتحــاد طلبــة کوردســتان العــراق في: مســعود البــارزاني ، البــارزاني والحرکــة ...، مــج٢، ص٢٦٧-٢٧١.

(٣٠) بڕوانــە: بیــان إتحــاد طلبــة کوردســتان- العــراق بمناســبة الذکــری العشریــن لتأسیســه، نضــال الطلبــة (مجلــة)، العــدد (١١)، بغــداد، حزیــران ١٩٧٣، ص٤٦.

(٣١) ی. ق. ل. د. ك.ع ، کورتیەك لە ...، ل١٠ ؛ حدك ، م. د. ب. م ، م.س، ص٢٢.

(٣٢) د. مەحمــوود عــوسمان ئەندامــی پێشــووتری پەرلەمانــی عێــراق، لــە لیســتی هاوپەیمانیــی کوردســتانی ئــەو کاتــە قوتابــی بــووە لــە کۆلێــژی پزیشــکیی زانکــۆی بەغــدا.

(٣٣) جواد محمد شیرواني ، م. س، ص٤٣ ؛ سامان مەحموود کەریم ، س. پ .ل٧٢.

(٣٤) ی. ق. ل. د. ك ، کورتیــەك لــە ...، ل١٠-١١ ؛ حــدك ، م. د. ب. م ، م. س، ص٢٢ ؛ کاکــە مــەم بۆتانــی، کاکــە مەمێکــی تــر– یاداشــت، ب١، (سـلێمانی، ٢٠٠٥)، ل١٠٦.

(٣٥) موســا ئەحمــەد، یەکێتیــی قوتابیــانی کوردســتان و فیســتیڤاڵە جیهانییەکانــی قوتابیــان ولاوان، خەباتــی قوتابیــان (گۆڤــار) ژمــارە(٤٨)، هەولێــر، تەمــووزی ٢٠٠١، ل٣٥-٣٦.

(٣٦) لقــی کەرکووکــی، ی. ق. ك ، قوتابیانــی کوردســتان بــۆ ...، ل١٢ ؛ ی. ق. ل. د. ك ، کورتییــەك لــە...، ل١٢-١٣.

(٣٧) لقی کەرکووکی ی. ق. ك ، قوتابیانی کوردستان بۆ ...، ل١٢ ؛ حدك ، م. د. ب. م ، م. س ، ص٢٣.

(٣٨) جــواد محمــد شیرواني ، م. س، ص٤٣ ؛ ی. ق. ل. د. ك ، کورتییــەك لــە ...، ل١٣ ؛ کاکــە مــەم بۆتانــی، کاکــە مەمێکــی تــر ...، ل١٠٧.

[٣٩] جواد محمد شيرواني ، م. س، ص٤٦ ؛ سامان مەحموود کەریم ، س. پ، ل٤٩-٥٠.

[٤٠] دەرچووی کۆلێژی پەروەردە- بەشی مێژوو خەڵکی هەولێرە.

[٤١] کاکە مەم بۆتانی ، کاکە مەمێکی تر ...، ل١٠٧.

[٤٢] هـ. س، ل١٠٧-١٠٨.

[٤٣] موسا ئەحمەد، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ، فیستیڤاڵە ...، ل٣٦ ؛ دیدارێك لەگەڵ جەمشید حەیدەری لە هەولێر لە ڕۆژی ٢٦/ ٦/ ٢٠٠٧.

[٤٤] صالح الحيدري، مذكرات وملحات .. ١٩٥٨-١٩٦٨، ج٢، ص٢٢ من المخطوطة ، بحوزة ممتاز الحيدري ؛ جەمشید حەیدەری ، وەڵامێك بۆ ..، ل٢١.

[٤٥] بۆ خوێندنەوەی دەقی بەیاننامەکە، بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(٢).

[٤٦] حدك ، م. د. ب. م ، م. س ، ص٣١.

[٤٧] بڕوانە: چەند لاپەڕەیەك لە بیرەوەریەکانم ، ب١، چ١، (ئیستوکهۆڵم، ١٩٩٣، ل٦٣.

[٤٨] فرهاد محمد أحمد، جريدة (خەبات) ١٩٥٩- ١٩٦١ دراسة تاريخية، رسالة ماجستير مقدمة إلى مجلس كلية الآداب، جامعة الموصل، ٢٠٠٦، ص٢٠٠ ؛ لقاء مع جمشيد الحيدري في أربيل بتاريخ ٢٦/ ٦/ ٢٠٠٧.

[٤٩] عبدالفتاح البوتاني، التطورات السياسية ...، ص١٥٥ ؛ عبدالفتاح ابراهيم ، م. س، ص٤٢.

[٥٠] پارتی دیموکراتی کوردستان دوو باڵی هەبوو، یەکێکیان بە باڵی پێشکەوتنخواز بە سەرۆکایەتیی هەمزە عەبدوڵڵا ناسرابوو، دووەمیشیان لە لایەن ئیبراهیم ئەحمەدەوە سەرپەرشتیی دەکرا، ئەو دوو باڵە لە ساڵی ١٩٥٦دا بەبێ بەستنی کۆنفرانس یەکگرتوو بوون و بوونە یەک حزب و ناوی لێنرا (پارتی دیموکراتی یەکگرتووی کوردستانی عێراق). بڕوانە : نوری شاوەیس، س. پ، ل ٦٤؛ خليل جندي ، م. س، ص١٠٠ ؛ دیدارێك لەگەڵ شەمسەدین محەمەد موفتی لە هەولێر لە ڕۆژی ٢٠/ ٢٠٠٧/١٠.

[٥١] حدك، م. د. ب. م ، م. س ، ص٣٢- ٣٣ ؛ فرهاد محمد احمد ، م. س، ص٢٠٠.

[٥٢] ساسان عەونی، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان چەند لایەنێکی تێکۆشان و مێژوو ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ١، (هەولێر، ١٩٩٨)، ل١٤؛ حدك ، م. د. ب. م ، م. س ، ص٣٢.

[٥٣] تقرير اللجنة العليا لإتحاد طلبة كوردستان العراق في ١٧/ ١١/ ١٩٥٨في: مسعود البارزاني ، البارزاني والحركة ...، مج٢، ص٢٦٦.

[٥٤] ی. ق. ل. د.ك.ع ، كورتييەك لە ... ، ل١٧ ؛ ساسان عەونی ، س، پ، ل١٥.

(٥٥) بڕوانە: مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص٦٥.

(٥٦) مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. ن، ص٦٧.

(٥٧) حدك ، م. د. ب. م ، م. س، ص٣٣.

(٥٨) بۆ خوێندنەوەی دەقی بڕیارەکان بڕوانە: مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص٦٦-٦٧.

(٥٩) ی. ق. ل. د. ك. ع ، كورتييەك لە ...، ل١٨-١٩ ؛ ساسان عەونی ، س. پ، ل١٥ ؛ سامان کەریم مەحموود ، س. پ، ل٥١.

(٦٠) مهدي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص٦٨ .

(٦١) لە کۆنگرەکەدا وتاری کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا خوێندرایەوە، بڕوانە دەقی وتارەکە لە: وثائق المؤتمر الثاني ...، ص٤٩-٥٠.

(٦٢) بۆ خوێندنەوەی دەقی بڕیارەکە، بڕوانە: م. ن، ص١١٢-١١٣ ؛ ی. ق. ل. د. ك. ع ، كورتييەك لە ...، ل٢٥-٢٧.

(٦٣) خەبات (جريدة) ،العدد(١٣٩)، ٧ كانون الثاني ١٩٦٠، ص٤ ؛ ی. ق. ل. د. ك. ع ، كورتييەك لە ...، ل٢٧، سامان کەریم مەحموود ، س، پ، ل٥١.

(٦٤) وثائق المؤتمر الثالث ...، ص٨٩.

(٦٥) زمانحاڵی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو..

(٦٦) یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە چوارچێوەی لیستی یەکگرتووی دیموکراسی لەگەڵ یەکێتیی گشتیی قوتابیان چووەتە ناو هەڵبژاردنی قوتابیانەوە، کە کێبڕکێی لەگەڵ لیستەکانی دیکەی نەتەوەپەرستی عەرەبی و سەربەخۆکان کرد، لێرەدا ئاماژە بە ڕێککەوتنی نێوان هەردوو یەکێتیی دەکەین بۆ چوونە ناو هەڵبژاردن لە کەرکووک. ڕێککەوتنەکە لە نێوان نوێنەرانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، ئەوانیش: عەلی عەسکەری، جیهان سدیق، نورەدین عەبدولڕەحمان، کاکە مەم بۆتانی، لەگەڵ نوێنەرانی یەکێتیی گشتیی قوتابیان بە سەرۆکایەتیی فازڵ تەلۆ عەزاوی ئەنجامدرا. ڕێککەوتنەکە بریتی بوو لەوەی ٤٠٪ بۆ یەکێتیی قوتابیانی کوردستان و ٦٠٪ بۆ یەکێتی گشتیی قوتابیان بێت، بڕوانە: کاکەمەم بۆتانی، کاکەمەمێکی تر...، ل ١٥٦.

(٦٧) بڕوانە: خەبات ، العددان (١٠٧/١٠٨)، ٢٧، ٢٩ تشرين الثاني ١٩٥٩، ص٤،٨/١.

(٦٨) بڕوانە: م. ن، الاعداد (١٣٥-١٣٦-١٣٩)، ١، ٣، ٧ كانون الثاني ١٩٦٠، ص١-٥.

(٦٩) لە بارەی ڕاسپاردە و بڕیارەکان، بڕوانە: خەبات، العدد (١٣٩)، ٧ كانون الثاني ١٩٦٠، ص٧-٦ ؛ وثائق المؤتمرالثالث ...، ص١١٢- ١١٣ ؛ حدك ، م. د. ب. م، م. س، ص٣٤-٣٥.

(٧٠) خەبات، العدد (٢٠٩)، ٤ ايار ١٩٦٠، ص٤ ؛ فرهاد محمد احمد ، م. س، ص٢٠١-٢٠٢.

(٧١) حدك، م. د. ب. م، م. س، ص٣٥.

(٧٢) نووسەری ئەم وتارە ناوی خۆی ئاشکرا نەکرد، تەنیا گوتی: (قوتابییەکی کوردستانی)، دوور نییە ئەم وتارە ئامادەکرابێت، یان بەسەرپەرشتیی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان نووسرابێت، بڕوانە: خەبات، العدد (٢٦٢)، ١٣ تموز ١٩٦٠، ص٥.

(٧٣) لەبارەی دەقی وتارەکە، بڕوانە: خەبات ، العدد (٢٥٦)، ١٩ تموز ١٩٦٠، ص٤.

(٧٤) بڕوانە: خەبات ، العدد (٢٦٧)، ٢١ تموز ١٩٦٠، ص١.

(٧٥) بۆ ئاگاداربوون لە دەقی وتارەکە، بڕوانە: خەبات، العدد (٢٧٠) ، ٢٥ تموز ١٩٦٠، ص١،٦.

(٧٦) خەبات ، العدد (٢٧٥)، ٣١ تموز ١٩٦٠، ص٣.

(٧٧) خەبات ، العدد (٢٨٢)، ١٨ آب ١٩٦٠، ص٣ .

(٧٨) سەرۆکی یەکێتیی قوتابیان بوو لە خانەی مامۆستایانی سەرەتایی لە سلێمانی.

(٧٩) بەرپرسی لیژنەی یەکێتیی گشتیی قوتابیان بوو لە دواناوەندیی سلێمانی.

(٨٠) لە لیژنەی یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە خانەی مامۆستایانی سەرەتایی کچان لە سلێمانی.

(٨١) لە لیژنەی یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە خولی پەروەردەیی لە سلێمانی.

(٨٢) خەبات ، العدد (٢٩٢)، ١٩ آب ١٩٦٠، ص٥ .

(٨٣) دەنگی کورد (ڕۆژنامە)، ژمارە(٢٠)، ٢٤ ئابی ١٩٦٠، ل٤.

(٨٤) خەبات ، العدد (٢٩٨)، ٢٦ آب ١٩٦٠، ص٣.

(٨٥) ساسان عەونی، س، پ، ل١٦.

(٨٦) بڕوانە: خەبات، العدد (٣٠٥)، ١٥ ايلول ١٩٦٠، ص٣.

(٨٧) فرهاد محمد احمد ، م. س، ص٢٠٤.

(٨٨) عوسمان شارباژێری، بوونی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان شتێکی پێویستە، دەنگی کورد (ڕۆژنامە)، ژمارە (٥٨)، ١٩٦٠، ل١.

(٨٩) بۆ ئاگاداربوون لەو نارەزاییانە، بڕوانە:: ڕۆژنامەی خەبات، الاعداد(٢٤٠-٢٤١-٢٤٢) والصادرة في (٢٠-٢١-٢٣ تشرين الأول ١٩٦٠) .

(٩٠) بڕوانە دەقی بەیاننامەکە لە: خەباتی قوتابیان (گۆڤار)، ژمارە (٦٥)، هەولێر، ١٢ نیسانی ٢٠٠٢، ل٩٣ ؛ شازین هێرش ، س. پ، ل٢٧-٢٨.

(٩١) جەمشید حەیدەری ، چەند لاپەڕەیەك لە ...، ل٨٠-٨١.

(٩٢) قادر شەریف کوردە، مێژووی جووڵانەوەی قوتابیان لە کوردستانا، بەشی سێیەم، دەنگی کورد (ڕۆژنامە)، ژمارە (٣٨)، ١٩٦٠، ل٣.

(٩٣) بڕوانە: عەبدولرەحمان گۆمەشینی، پتەوبوونی جووڵانەوەی یەکێتیی قوتابیانی عێراق، دەنگی کورد (ڕۆژنامە) ، ژمارە(٣١)، ٢٠ ئەیلوول ١٩٦٠، ل٤.

(٩٤) هەندێک سەرچاوە ئاماژە بەوە دەکەن کە سێیەمین کۆنگرەی یەکێتی لە ساڵی ١٩٥٧ بەستراوە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بە بەڵگەنامەیەک یان سەرچاوەیەک بکرێت کە ئەم زانیاریانەی تێیدا هاتووە، بڕوانە: ساسان عەونی، س. پ، ل ١٤؛ حدك ، م. د. ب. م، م. س، ص٢٤. ڕەزا نایف، کورتیەك ژ خەباتناما بزاڤا قوتابیێت جیهانێ، "چاپخانەی زانا"، چ ١، (دهۆک، ٢٠٠٥)، ل٢١، بەڵام هەندێک بەڵگەنامە و سەرچاوە ئاماژە بە ساڵی ١٩٦١ دەکەن، وەک ساڵی بەستنی کۆنگرەی سێیەم، بۆیە ئەم مێژووە دەگرینە بەر، بڕوانە: بەیاننامەی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان - عێراق کە لە مانگی نیسانی ١٩٦١ بڵاوکراوەتەوە لە: شازین هێرش، س. پ، ل ٣٤/٢٧-٣٥؛ جواد محمد شيرواني ، من عمق الذاكرة ...، ص٤٣.

(٩٥) سامان کەریم مەحموود ، س. پ، ل٧٣.

(٩٦) ئەم بڕیارە شێوەی کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا درا، کە ٣٠ی ئابیان وەک ڕۆژی تێکۆشانی قوتابیی کوردستان دیاری کرد. لەو ڕۆژەدا نوێنەری پێنجەمین کۆنگرەی کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا (عەدنان خودادا دیلەم) شەهید بوو، بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر ئەم بابەتە، بڕوانە: بەیاننامەی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە ٣٠ی ئابی ١٩٦١ لە: شازین هێرش، س. پ، ل ٣٢-٣٣.

(٩٧) بڕیارەکانی کۆنگرەی سێیەمی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان- عێراق کە لە ساڵی ١٩٦١ بەسترا، لە: شازین هێرش، س.پ، ل٣٤- ٣٥.

(٩٨) جواد محمد شيرواني ، م. س، ص٤٣ ؛ سامان کەریم مەحموود ، س. پ، ل٧٤.

(٩٩) دواتر بە درێژی باسی هەڵوێستی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان و ڕۆڵی لە چوارچێوەی هەڵوێست و ڕۆڵی گشت بزووتنەوەی قوتابیانی کورد دەکەین؛ لەهەمبەر بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد و شۆڕشی ئەیلوول.

(١٠٠) هەوڵماندا ناوچەکە بناسین، بەڵام سەرکەوتوو نەبووین.

(١٠١) ئەم یەکێتییە لە ٢٣ی تشرینی دووەمی ١٩٦١ دامەزراوە، کاتێک کۆنگرەی دامەزراندنی لە گۆڕەپانی کۆلێژی پزیشکی لە زانکۆی بەغدا بەڕێوەچوو. ڕێکخراوێکی قوتابیانە کە وەک

بەرەیەک بۆ پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست کاری کردووە، بڕوانە: طاهر البكاء وصلاح الفرطوسي، الاتحاد الوطني لطلبة العراق سيرة ونضال،ج١، (بغداد، ١٩٨١)، ص٨ ومابعدها. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: عبدالواحد موسى الحصونة، م. س.

(١٠٢) ي. ق. ل. د.ك.ع ، كورتييەك لە ...، ل٣٧-٣٨.

(١٠٣) ساسان عەونی ، س. پ، ل٢٣ ؛ سامان کەریم مەحموود ، س. پ، ل٧٤.

(١٠٤) بۆ ئاگاداربوون لە پەیڕەو و پڕۆگرامی ناوخۆ کە کۆنگرەی چوارەم پەسندی کرد و لە ٥ی ئاداری ١٩٦٤ بڵاوی کردەوە، بڕوانە: المنهاج والنظام الداخلي الذي اقره المؤتمر الرابع پاشکۆی ژمارە (٣).

(١٠٥) کورتکراوەی ڕێکخراوی (یەکێتیی لاوانی دیموکراتی کوردستان)ە.

(١٠٦) کورتکراوەی ڕێکخراوی (یەکێتیی مامۆستایانی کوردستان)ە.

(١٠٧) کورتکراوەی ڕێکخراوی (یەکێتیی ئافرەتانی دیموکراتی کوردستان)ە .

(١٠٨) بڕوانە: بڕیارەکانی کۆنگرەی چوارەمی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ١٤-١٨ شوبات١٩٦٤ لە : شازین هێرش ، س . پ ، ل٥٥-٥٧ .

(١٠٩) بۆ وردەکاری لەبارەی هۆ و فاکتەرەکانی لێکترازان و جیابوونەوە، بڕوانە: شيرزاد زكريا محمد ، الحركة القومية الكوردية في كوردستان العراق ٨ شباط ١٩٦٣- ١٧ تموز ١٩٦٨، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٦)، ص١٦١- دواتر.

(١١٠) سالم سابیر مەعروف، کە قوتابی بووە لە زانکۆی موسڵ لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٩٦٤ تا ١٩٦٨، لەو ماوەیەدا کۆلێژی کشتوکاڵ و دارستانی تەواوکردووە، ئێستاش وەک مامۆستا لە زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر کار دەکات.

(١١١) سالم سابیر مەعروف، اضافة الى خزين الذاكرة: إتحاد طلبة كوردستان في جامعة الموصل خلال ١٩٦٤- ١٩٦٨، كولان العربي (مجلة)، العدد (١٩)، أربيل، ٢٥ كانون الاول ١٩٩٧، ص٥٤٥.

(١١٢) عبدالكريم فندي ، إتحاد طلبة كوردستان فصيل ثوري منظم وظهير قوي للثورة الكوردية ، كولان العربي (مجلة)، العدد (٢٢)، أربيل، ٢٥ اذار ١٩٩٨، ص٥٤.

(١١٣) م. ن، ص٥٣.

(١١٤) بڕوانە: بەياننامەی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان- عیراق ، دەربارەی پەلەقاژەی لە ڕێ دەرچووەکان، لە: شازین هێرش ، س. پ، ل٩٦-٩٧.

(١١٥) جواد محمد شيرواني، م. س، ص٤٣ ؛ عبدالكريم فندي ، إتحاد طلبة كوردستان فصيل ثوري ...، ص٥٤.

(١١٦) عبدالكريم فندي، إتحاد طلبة كوردستان دور ريادي وتضحيات جسام، متين (مجلة)،

العـدد (٤٩)، دهـوك، شـباط ١٩٩٦، ص٧١-٧٢ ؛ جـواد محمـد شيرواني ، م. س، ص٤٤ ؛ ساسـان عـەوني ، س. پ، ل٢٤.

(١١٧) بڕوانە دەقی بەیاننامەکە لە: شازین هیرش ، س. پ، ل٩٦-٩٧.

(١١٨) بـۆ وردەکاری، بڕوانـە: ش. ج. اشيريـان ، الحركـة الوطنيـة الديمقراطيـة في كردسـتان- العـراق ١٩٦١- ١٩٦٨، ترجمـة: ولاتـو، دار الكاتـب، ط١، (بيروت، ١٩٧٨)، ص١٣٣-١٣٩ ؛ شيركـو فتـح اللـه عمـر ، م. س، ص١٨٨-١٩١.

(١١٩) عبدالكريـم فنـدي، إتحـاد طلبـة كوردسـتان فصيـل ثـوري ...، ص٥٣ ؛ سـامان کەريـم مەحمـوود، س.پ، ل٧٦.

(١٢٠) ش. ج. اشيريـان ، م. س، ص١٤٠ ومابعدهـا ؛ شيركـو فتـح اللـه عمـر ، م. س، ص١٩١ ومـا بعدهـا ؛ بـۆ ئاگاداربـوون لـە دەقـی ڕێککەوتننامـەی ڕاگرتنـی شـەڕ، بڕوانـە: مسـعود البـارزاني ، البـارزاني والحركـة ...، ج٣، ثـورة ١١أيلـول ١٩٦١- ١٩٧٥، مطبعـة وزارة التربيـة، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٢)، ص٥٤٨-٥٥٠.

(١٢١) لـوقمان غەريـب، شـەهيد حاجـي عەبدولـڕەحمان- قۆناغڵکـی پـڕ بەخشـش لـە مێـژووی بزاڤـی قوتابيـان ولاوانـی کوردسـتان، چاپخانـەی ڕۆشـنبيری،چ١، (هەولێـر، ٢٠٠٣)، ل٦٤-٦٥.

(١٢٢) ی.ق.ل.د.ك.ع ، كورتييەك لە ... ، ل٣٩-٤٠.

(١٢٣) عبدالكريـم فنـدي ، إتحـاد طلبـة كوردسـتان دور ريـادي ...، ص٧١ ؛ عبدالكريـم فنـدي ، إتحـاد طلبـة كوردسـتان فصيـل ثـوري ...، ص٥٣ ؛ سـامان کەريـم مەحمـوود ، س. پ، ل٧٦.

(١٢٤) عبدالكريـم فنـدي، إتحـاد طلبـة كوردسـتان دور ريـادي ...، ص٧١ ؛ انـور عبداللـه ، مـن خزيـن الذاكـرة ، الحركـة الطلابيـة الكوردسـتانية وصفحـة مـن أسـفار ثـورة ايلـول، گـولان العـربي (مجلـة) ، العـدد (١٨)، أربيـل، ٢٥ تشريـن الثـاني ١٩٩٧، ص٤٦ ؛ ساسـان عـەونی ، س. پ ، ل٢٤.

(١٢٥) سـالم صابـر معـروف، اضافـة الى خزين الذاكرة ، إتحـاد طلبة كوردسـتان في جامعة الموصل خلال ١٩٦٤- ١٩٦٨ ، گـولان العـربي (مجلة)، العدد (١٩)، أربيـل، ٢٥ كانون الاول ١٩٩٧، ص٥٥-٥٦.

(١٢٦) ی. ق. ل. د. ك.ع ، كورتيەك لە ... ، ل٤٠-٤١.

(١٢٧) أنور عبدالله، م. س، ص٤٦.

(١٢٨) ی. ق. ل. د. ك.ع ، كورتيەك لە ...، ل٤١-٤٣ ؛ ساسان عەونی ، س. پ ، ل٢٥.

(١٢٩) سالم صابر معروف ، م. س، ص٥٦.

(١٣٠) ساسان عەونی، س. پ، ل٢٥-٢٦ ؛ لوقمان غەريب ، س. پ ، ل٦٥-٦٦.

(١٣١) ی. ق. ل. د. ك. ع ، کورتیەك لە ...، ل٤١-٤٤ ؛ ساسان عەونی ، س. پ، ل٢٥-٢٦ ؛ لوقمان غەریب، س. پ، ل٦٥-٦٦.

(١٣٢) عبدالکریم فندي، إتحاد طلبة کوردستان دور ريادي ..، ص٧١ ؛ انور عبدالله، م. س، ص٤٦؛ سامان کەریم مەحموود ، س. پ، ل٧٧.

(١٣٣) دیدار لەگەڵ عەبدولقادر محەمەد ئەمین لە هەولێر، لە ٢٨/ ١١/ ٢٠٠٧.

(١٣٤) بۆ وردەکاری لەبارەی ئەم کودەتایە، بڕوانە: مجيد خدوري، م. س، ص٣٨٣-٣٨٧ ؛ حنا بطاطو ، العراق، الكتاب الثالث، الشيوعيون والبعثيون والضباط الاحرار، ترجمة: عفيف الرزاز، منشورات فرصاد، ط١، (بغداد، ٢٠٠٦)، ص٣٨٩-٣٩٣.

(١٣٥) بۆ وردەکاری لەبارەی ئەمە، بڕوانە: سعد ناجي جواد ، العراق والحال ...ص١٥١-١٥٣ ؛ مسعود البارزاني، البارزاني ...، ج٣ ، ص٢٠٣-٢٠٥ .

(١٣٦) جواد محمد شيرواني، م. س، ص٤٥-٤٦. ولجنة التنظيم المركزي اصبحت بمثابة السكرتارية.

(١٣٧) فەرهاد عەونی: نەقیبی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان بوو لە هەرێمی کوردستانی عێراق لە هەولێر نیشتەجێیە.

(١٣٨) پێشکەوتن (ڕۆژنامە)، ژمارە (٤٧) هەولێر، ١٦/ ١٠/ ١٩٩٣، ل١ ؛ سامان کەریم مەحموود، س. پ، ل٧٨ ؛ دیدار لەگەڵ فەرهاد عەونی لە هەولێر، لە ٢٣/ ١٠/ ٢٠٠٧.

(١٣٩) بۆ ئاگاداربوون لە دەقی بەڵگەنامەکە، بڕوانە: بەلاغی کۆتایی کۆنگرەی شەشەمی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عێراق کە لە تەمووزی ١٩٦٨ بەسترا، لە شازین هیرش ، س. پ، ل١٣٩-١٤٣.

(١٤٠) بۆ وردەکاری بڕوانە: ساسان عەونی، س. پ، ل٢٨-٣٢.

(١٤١) دیدار لەگەڵ فەرهاد عەونی لە هەولێر، لە ٢٣/ ١٠/ ٢٠٠٧.

(١٤٢) بۆ ئاگاداربوون لە دەقی بەیاننامەکە بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(٤).

بەشی سێیەم:

هەڵوێستی قوتابیان و ڕێکخستەکانی قوتابیانی کورد لەهەمبەر پەرەسەندنە سیاسییە ناوخۆیی و دەرەکییەکان (١٩٢٦-١٩٧٠)

تەوەری یەکەم

هەڵوێست و ڕۆڵی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە خەباتی ڕزگاریخوازی کورد لە کوردستاندا(١٩٢٦-١٩٧٠)

بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە عێراق؛ ڕۆڵی دیار و بەرچاو و بەشداریی چالاکانەی هەبووە لەنێو جەرگەی پەرەپێدانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد و هەر لە سەرەتای دامەزراندنیەوە، پێکەوەڕۆیی لەگەڵ پێشهاتەکانی هەردوو ئاستی ناوخۆیی و دەرەکیدا بووە. هەوڵی داوە قوتابیانی کورد بۆ خزمەتکردنی دۆزی کورد یەك بگرنەوە. هەمیشەش بەشێک بووە لە خەبات لەپێناو داواکارییەکان و مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردستان. لە بەدواداچوونی مێژووی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە سەرەتای دەوڵەتی عێراقەوە تا کۆتایی قۆناغی بەدواداچوون، دەردەکەوێت کە ڕەنگدانەوەی داخوازییەکانی مافە نەتەوەییەکانی کورد بووە. هەوڵ دەدەین هەڵوێستەکانی بزووتنەوەی ناوبراو لەهەمبەر پەرەسەندن و پێشهاتەکانی پەیوەست بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی عێراق بخەینەڕوو.

أ. کوردستانی عێراق

١. ڕووداو و پەرەسەندنە سیاسییەکانی نێوان ساڵی ١٩٢٦-١٩٦١

بزووتنەوە چەکدارییەکان لە باشووری کوردستان لەوەتەی ساڵی ١٩١٩ەوە بە ئەزموونی خەباتگێڕانەیان بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی دەوڵەمەند کردووە، هەروەها هەستی جەماوەریان گڕداوە، ڕەنگدانەوەی هەبووە لەسەر هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگە، لەپێش هەموویانەوە کەرتی قوتابیان، ئەمەش لە بەشداریکردنیان لەگەڵ توێژەکانی دیکەی کۆمەڵگە لە خەبات بۆ بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانی کوردستان دەرکەوتووە. دوای سەرهەڵدانی گردبوونەوەکانی قوتابیانی کورد و خۆڕێکخستنەوەیان لە میانی چالاکییە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکاندا[١]. بەهۆی پەرەسەندنی ڕووداوەکانی عێراق، دوای لکاندنی ویلایەتی

موسڵ (باشووری کوردستان) بە عێراق، گەشەسەندنی هۆشیاریی نیشتمانی و نەتەوەیی قوتابیان لە عێراق، قوتابیانی کورد بەشێوەیەکی کارا بەشدارییان لە ڕووداو و پێشهاتە سیاسییەکانی عێراق کرد، ئێمەش دەبێت بزانین، هەڵوێستەکان لە سەرەتاوە زۆربەیان تاکەکەسی بوون، تا سەرهەڵدانی بزووتنەوەی قوتابیان کە دوای جەنگی دووەمی جیهان شێوازی ڕێکوپێکی وەرگرت.

ڕۆڵی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە سەرەتای سییەکانی سەدەی ڕابردوودا بە ڕوونی و چالاکانە سەریهەڵدا، بەتایبەتی دوای پەیماننامەی ساڵی ١٩٣٠ی نێوان حکومەتی عێراق و بەریتانیا[٢] کە هیچ مافێکی دەستەبەرکراوی بۆ کورد لەخۆ نەگرتبوو، ئەمەش وایکرد کورد زۆر نیگەران بێت لە پابەندبوونەکانی حکومەتی عێراق و بەریتانیا لە پێشێلکردنی بەڵێنەکانی بەرامبەر کورد[٣]، ئەمانەش کوردیان لە نیگەرانی و نادڵنیاییدا هێشتەوە. لە ئەنجامی ئەمەشدا ململانێی قوتابیان و ڕۆشنبیران لەگەڵ توێژە کۆمەڵایەتییەکانی دیکەی کوردیدا، بۆ یەکەم جار لە ڕاپەڕینی جەماوەری (٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠) کە لە سلێمانی ڕوویدا، دەرکەوت. لەو کاتەوە توێژێکی خوێندەواری کوردستانی بەردەوام لە پێشەنگی ڕیزەکانی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورددا بوو[٤]. گرنگترین شت لەو ڕاپەڕینە کوردییەدا، هەڵوێستی قوتابیان و ڕۆڵی ڕاستەقینەیان بوو، بەو پێیەی ئەوان بڕبڕەی پشتی ڕاپەڕینەکە بوون، نەک هەر ئەوە، بەڵکو ڕۆڵیان لەگەڵ توێژەکانی دیکە هەنگاوێکی بەرچاو بوو لە مێژووی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد، چونکە ئەوە یەکەم جار بوو، جەماوەر بە سەرکردایەتیی قوتابیان و خوێندەواران لەو ڕاپەڕینە جەماوەرییەدا پێشڕەو بن.

ئەم ڕاپەڕینە دوای پێکهێنانی یەکەم حکومەتی نوری سەعید لە (٢٣ی ئازاری ١٩٣٠) ڕوویدا، کە بڕیارێکی لە (١ی تەمووزی ١٩٣٠) دەرکرد و داوای هەڵوەشاندنەوەی ئەنجومەنی نوێنەران و ئەنجامدانی هەڵبژاردنی نوێی کرد، بۆ پێکهێنانی پەرلەمانێکی جێگرەوە کە گەرەنتی پەسەندکردنی پەیماننامەی ساڵی ١٩٣٠ بکات[٥]. ئامادەکاری بۆ ئەو پرۆسەی هەڵبژاردنە کرا، بەڵام لایەنە ئۆپۆزسیۆنەکان لە عێراق یەکگرتوو بوون و داوای بایکۆتیان کرد و[٦]، هەریەکەیان لە ڕوانگەیەکی دیاریکراوەوە دژایەتییان کرد، بۆیە خۆپیشاندان و ناڕەزایەتی سەرتاپای عێراقی گرتەوە بۆ سەرکۆنەکردنی ئەمە. هەروەها کورد لە ڕوانگەی نەتەوەییەوە دژایەتیی کرد و خۆپیشاندانێکی فراوان

لـە شـارەکانی کوردسـتان بەڕێوەچـوو، خۆپیشـاندانێکی گـەورە لـە هەولێـر سـەریهەڵدا و کاریگەرییەکـەی بـە خێرایـی تەشـەنەی کـرد بـۆ شـاری سـلێمانی[٧]، بەتایبەتـی دوای بڕیـاری حکومـەت بـۆ ئەنجامدانـی هەڵبژاردنـی دەسـتەی پشـکنین لـە لیـوای سـلێمانی لـە ٦ی ئەیلولـی ١٩٣٠[٨]، بۆیـە خۆپیشـاندانێکی گـەورە سـازکرا، دواتـر گـۆڕا بـۆ ڕاپەڕینێکـی چەکـداری میللـی، قوتابیـان بڕبـڕەی پشـتی ئـەم خۆپیشـاندانە بـوون، ژمارەی بەشـداربووان گەیشـتە زیاتـر لـە سـێ هـەزار خۆپیشـاندەر، کـە بریتـی بـوون لـە قوتابیـان، ڕۆشـنبیران، کاسـبکاران، کرێـکاران، و چیـن و توێژەکانـی دیکـەی کۆمەڵگـە[٩].

خۆپیشـاندەرانی سـلێمانی تووڕەیـی و ناڕەزایـی خۆیـان لـەو هەڵبژاردنانـە و بەرامبـەر پەسـندکردنی پەیماننامەکـە ڕاگەیانـد، کـە هیـچ مافێـک بـۆ کـورد ناگرێتـەوە و، خۆپیشـاندەرانیش داوایـان کـرد خواسـتی گەلـی کـورد بەدیبهێنرێـت. لەبـەردەم باڵەخانـەی سـەرا، شـەڕ و پێکـدادان لـە نێـوان پۆلیـس و خۆپیشـاندەران ڕوویـدا و لـە ئەنجامـدا ژمارەیـەک کـوژراو و برینـدار لـە هـەردوولا کەوتـەوە[١٠]، دوای ئـەوە خۆپیشـاندانەکە بڵاوەی پێکـرا، دواتـر هەڵمەتێکـی ڕەشـبگیری لەنێـو هاووڵاتیانـی شـارەکە دەسـتی پێکرد[١١] ئەمـەش بـە تایبەتـی پرۆسـەی سـەرکوتکردنی خۆپیشـاندانەکە، درزێکـی لـە ڕۆحـی کـورددا هێنایـە کایـەوە، بۆیـە ناویـان لێنـا ڕۆژی ڕەشـی شەشـی ئەیلـول[١٢] .

أ. ڕاپەڕینی بارزان لە نێوان ساڵانی ١٩٤٣-١٩٤٥:

تێکچوونـــی بارودۆخـــی گشـــتیی کوردســـتان لـــە ســـەردەمی جەنگـــی دووەمـــی جیهانیـــدا[١٣] لەپـــاڵ هۆکارەکانـــی دیکـــە[١٤] وای لـــە مـــەلا مســـتەفا بارزانـــی کـــرد لـــە ١٢ی حوزەیرانـی ١٩٤٣ سـلێمانی بەجـێ بهێڵێـت (لـەو شـوێنەی لەژێـر دەستبەسـەریی زۆرەملێـدا بـوو) و بـەرەو بـارزان بـڕوات، کـە لـە مانگـی تەمـووزی سـاڵی ١٩٤٣ چووەتـە ئـەو ناوچەیـە و لـە ٢٨ی تەمـووزی هەمـان سـاڵ گەیشـتە ئـەوێ، لـە ئەنجامـی ئەمەشـدا حکومـەت بڕیـاری گواسـتنەوەی شـێخ ئەحمـەد بارزانـی لەگـەڵ بنەماڵـە بارزانییـەکان بـۆ ناوەڕاسـتی عێـراق دا[١٥]. لـە ماوەیەکـی پێوانەییـدا؛ بارزانـی توانـی بـە ڕاسـتگۆیی و دڵسـۆزی و ئازایەتییـەوە، لایەنگرانێکـی زۆر لـە دەوری خـۆی کۆبکاتـەوە. ئەمـەش ڕۆڵـی هەبـوو لـە ورووژاندنـی هەسـتی ناسیۆنالیسـتیی کـورد، دوای چەندیـن گەشـت کـە لـە ناوچـە جیاجیاکانـی کوردسـتان ئەنجامیـدا[١٦]، بەمجـۆرە بـوو بـە "سـەرکردەی

بزووتنــەوەی شۆڕشــگێڕی کــورد"[١٧] هەمــوو ئــەم شــتانە هــۆکار بــوون بــۆ ئــەوەی بارزانــی هــان بــدەن بــۆ ئەنجامدانــی ڕاپەڕیــن لــە دژی حکومەتــی عێــراق.

ڕاپەڕینەکـە کـە بـە "ڕاپەڕینـی دووەمـی بـارزان" نـاسراوە، لـە ٢ی تشرینـی دووەمـی ١٩٤٣ ســەریهەڵدا، دوای ئــەوەی بارزانییــەکان دەســتیان بەســەر بنکەکانــی پۆلیســدا گــرت لــە شــانەدەر، ئەمــە بــە ســەرەتای ڕاپەڕیــن دانــرا[١٨]. لەگــەڵ پەرەســەندنی ڕاپەڕینــدا، ئاســایی بــوو قبوڵکــردن و پشــتیوانیی جەمــاوەری کــورد بەدەســتبهێنێت، هــاوکات لەگــەڵ توێــژە کۆمەڵایەتییەکانــی دیکــە، قوتابیانــی کــورد لــە پــاڵ ڕاپەڕینەکــەدا وەســتان، بەتایبەتــی ئەوانــەی لەژێــر ئــاڵای ڕێکخــراوی هیــوادا بــوون، کــە لــە قوتابیــان پێکهاتبــوون[١٩]. ڕۆڵــی قوتابیــان زیاتــر جەختکردنــەوە بــوو لەســەر دابەشــکردنی بەیاننامــە و بڵاوکراوەکانــی لەنــاو شــارەکانی عێــراق[٢٠]، لــە شــاری مووســڵ ســێ ئەندامــی ڕێکخــراوی هیــوا کــە دووانیــان قوتابــی بــوون و بریتــی بــوون لــە: ئیسماعیــل ســەعید دۆســکی و محەمــەد ســەعید دۆســکی، کــە یەکێــک لــە بەیاننامەکانــی ڕێکخــراوی هیوایــان بەســەر خەڵکــدا دابەشــکرد و [٢١]، شــەوانە لــە دیوارەکانــی شــوێنە گشــتییەکانیان دەدا ، ئەمــەش هەرایەکــی سیاســی لــە شــارەکەدا نایــەوە، وایکــرد دەســەڵاتداران ژمارەیــەک قوتابــی لــە مــاوەی ســاڵی خوێندنــی ١٩٤٣- ١٩٤٤ دەســتگیر بکــەن، لەوانــە: ئیسماعیــل ســەعید دۆســکی، ئەحمــەد مســتەفا ئامێــدی، محەمــەد ســەعید دۆســکی، محەمــەد حەســەن باڵتەیــی، عەلائەدیــن ســەعید، مســتەفا ئیبراهیــم کورەمارکــی، ڕەئــووف ئەربیللــی، ئیبراهیــم ئەربیللــی، و محەمــەد ســاڵح جوبرائیــل، هەموویــان گواسترانــەوە بــۆ بەغــدا و بــۆ مــاوەی مانگێــک دەســتگیرکران، دوای دادگاییکردنەکــەش بــە کەفالــەت ئازادکــران[٢٢].

لــە لایەکــی دیکــەوە قوتابیــان ڕۆڵیــان هەبــوو لــە گواســتنەوەی پۆســتە لەنێــوان ڕێکخــراوی هیــوا و ڕابــەری ڕاپەڕیــن مســتەفا بارزانــی[٢٣]. قوتابیــان و لاوانــی کــورد چاوەڕوانــی پێشــهاتەکانی ڕاپەڕیــن و هەمــوو هەنگاوێکــی ســەرکردەکانی بــوون، کاتێــك پێشــوازییان لــە پێکهێنانــی "لیژنــەی ئــازادی" کــرد[٢٤]، بارزانــی لــە ســاڵی ١٩٤٥دا پێکیهێنــا. لــەم بــارەوە مەســعود بارزانــی دەڵێــت: "گەلــی کــورد بــە خۆشــحاڵییەکی زۆرەوە پێشــوازییان لــەم هەنــگاوە کــرد، لیژنەکــەش پشــتیوانییەکی بەرفراوانــی لەنێــو جەمــاوەری کوردســتان، بەتایبەتــی قوتابیــان و گەنجــان بەدەســتهێنا"[٢٥]. هەروەهــا لیژنەکــە دڵنیایــی دا کــە قوتابیانــی کــورد و عــەرەب لــە کۆلێــژەکان و کەســانی

دیکـە ئـاگاداری داواکارییەکانیـان بـن، بـۆ وەڵامدانـەوەی ئەمـەش لـە ١٩٤٥/٢/١٠ بەیاننامەیـەک لـە بەغـدا بـە نـاوی لاوانـی کـوردەوە دەرچـوو، بەشـێوەیەکی بەرفـراوان دابەشـکرا، تێیـدا پشـتیوانیی ڕەهـای خۆیـان بـۆ لیژنـەی ئـازادی ڕاگەیانـد[٢٦]. گرنگیدانـی قوتابیـان و هەڵوێسـتیان لـە ڕاپەڕیـن لـە هەڵوێسـتەکانی ڕێکخـراوی هیـوا و بەتایبـەت باڵـی چەپـەوە سـەرچاوەی گرتبـوو، کـە قوتابیـان و ڕۆشـنبیران و کەسـانی دیکـەی لەخۆگرتبـوو، هەروەهـا لـەو سـەرکەوتنانەی کـە بارزانـی تیایـدا بەدەسـتیهێنان، کـە وایـان کـرد نـاوی لەنێـو توێژەکانـی گـەل دەربکەوێـت، بـە تایبـەت لـە نێـوان قوتابیـان و ڕۆشـنبیراندا[٢٧].

ب.هەڵوێستی قوتابیان لە سیاسەتی حکومەت لەبەرامبەر بارزانییەکان:

ئـەو بارزانیانـەی لـە ئێرانـەوە گەڕانـەوە دوای ڕووخانـی کۆمـاری کوردسـتان لـە (١٧ی کانوونـی یەکەمـی ١٩٤٦) کەوتنـە بـەر چەوسـانەوە و فشـاری دەروونـی و ڕاوەدوونانـی پۆلیـس و دادگا. دوای ئـەوەی (مـەلا مسـتەفا بارزانـی) کوردسـتانی عێراقـی بەجێهێشـت بـەرەو یەکێتیـی سـۆڤیەت، حکومەتـی عێـراق یاسـاکانی خـۆی دەرحـەق بارزانییـە گـەڕاوەکان بـۆ عێـراق جێبەجـێ کـرد، بۆیـە شـێخ ئەحمـەد بارزانـی و بـرا و کـوڕ و کەسـوکاری گواسـتەوە بـۆ زیندانـی بەسـەڕە و سیاسـەتی گۆشـەگیری و دەرکردنـی لـە کەمپەکانـدا دژی ئەوانـی دیکـە پیـادە کـرد[٢٨].

گەلـی کـورد لـە سەرتاسـەری عێـراق خۆپیشـاندانی فراوانیـان ئەنجامـدا و بروسـکە و داواکارییـان پێشـکەش بـە لایەنـە بەرپرسـەکان کـرد، خوازیـاری کۆتاییهێنـان بـە "مەینەتیـی بارزانییـە سـتەملێکراوەکان" بـوون، کاتێـک فشـاری سـەر بەرپرسـان توندتـر بـوو، دەنگـۆی ئـەوە بڵاوبـووەوە، بارزانییـەکان بـەم زووانـە ئـازاد دەکرێـن و لێبووردنیـان بـۆ دەردەچێـت، لـە کاتێکـدا گەلـی کوردسـتان چاوەڕێـی ئـەوە بـوو، تووشـی سەرسـوڕمان بـوو لـە درێژکردنـەوەی حوکمـی بارزانییـەکان بـۆ مـاوەی سـاڵێکی دیکـە، ئەمـەش توورەیـی ڕای گشـتیی ورووژانـد، کـە دەستپێشـخەریی کـرد بـۆ ئـەوەی بـە تونـدی سـەرکۆنەی بـکات. خۆپیشـاندانی گـەورە لـە سـاڵانی ١٩٤٧-١٩٤٨ کوردسـتانی گرتـەوە، تیایـدا چیـن و توێـژە جیاجیـاکان بەشـداربوون، داوای ئازادکردنـی زیندانییانـی بارزانـی و دەرکردنـی لێخۆشـبوونی گشـتییان دەکـرد.

لـە نێـو ئـەو خۆپێشـاندانانەدا خۆپیشـاندانی قوتابیانـی قوتابخانـەی ناوەندیـی کۆیـە بـوو کـە لـە مانگـی ئایـاری سـاڵی ١٩٤٧ بـۆ ئازادکردنـی بارزانییـەکان ڕێکخرابـوو. سـەبارەت بـەم بابەتـە، عیزەدیـن مسـتەفا ڕەسـووڵ باسـی لـەوە کـرد: "کاتێـک لـە پۆلـی دووەمـی ناوەنـدی بـووم لـە شـاری کۆیـە، یەکێـک لـە قوتابیـەکان بـە نـاوی (ئەحمـەد حاجـی سـاڵح قاسـم) بانگـی کـردم و بـە ئەسـپایی پێـی گوتـم: سـبەی نمایشـێکی وەرزشـی بـۆ سـەرجەم قوتابخانەکانـی شـار دەکرێـت، دوای تەواوبـوون، ئێمـەی قوتابیـان خۆپیشـاندان سازدەکەین و دروشـم بـۆ ئازادکردنـی بارزانییـەکان لەکاتـی گەڕانەوەیـان بـۆ شـارەکە دەڵێینـەوە، ئەمـە لـە مانگـی ئایـاری سـاڵی ١٩٤٧ بـوو، کاتێـک گـوێمان لـە سـازکردنی هەندێـک خۆپیشـاندان بـوو کـە لـە بەغـدا بـۆ ئـەم پرسـە سـازکرابوون. بەڕاسـتی دوای نمایشـەکە دەسـتمان کـرد بـە هوتـاف کێشـان، ژمارەمـان نزیکـەی سـەد قوتابـی بـوو، هەندێـک هـاوڕێ هوتافیـان بـە ژیانـی بارزانـی دەکێشـا..."[٢٩] لـە لایەکـی دیکـەوە لیژنـەی یەکێتیـی قوتابیانـی سـلێمانی لـە کچـان و کـوڕان لـە ١ی ئایـاری ١٩٤٨ مانگرتنـی قوتابخانەکانیـان لـە خوێنـدن ڕاگەیانـد. وەک ناڕەزایەتییـەک بەرامبـەر بـە زیادکردنـی سـزای زیندانیکردنـی بارزانییـەکان بـۆ مـاوەی سـاڵێکی دیکـە و، ڕوونیشـیان کـردەوە، "ئـەم کار و ڕەفتارانـە جگـە لـە پـاشماوەی سیاسـەتی سـەردەمی ڕابـردوو، هیچـی دیکـە نیـن، ئێمـە سـەرمان سـوڕماوە، ئەمانـە لـە سـەردەمی ئـەم کابینـە وەزارییـە ڕوودەدات"[٣٠]. لیژنەکـە ڕایگەیانـد کـە پێویسـتە ئازادییـە دیموکراسییەکان فەراهـەم بکرێـن و هەڵبژاردنـی ئـازاد ئەنجـام بدرێـت، داواکاریـی خۆمـان دووپـات دەکەینـەوە بـۆ ئازادکردنـی هەمـوو بارزانییـەکان و هەمـوو نیشـتمانپەروەران و هەڵوەشـاندنەوەی ئـەو سـزایە زیـادەی کـە لەلایـەن سـاڵح جابـر و نۆکەرەکانییـەوە بەسـەریاندا سـەپێندرا[٣١].

٢. هەڵوێست لەهەمبەر شۆڕشی ئەیلوول و پەرەسەندنەکانی ١٩٦١-١٩٧٠

لــە ئەنجامــی گرژیــی پەیوەندییەکانــی نێــوان حکومەتــی عێــراق و بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی کــورد، شۆڕشــی ١١ی ئەیلوولــی ١٩٦١ لــە کوردســتان هەڵگیرســا[٣٢]، بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد بـە هەمـوو قورسـاییەکییەوە پشـتیوانییان بـۆ شۆڕشـی کـورد دووپـات کـردەوە، ئـەوە بـوو هەندێـك لەوانـە پەیوەندییـان بـە شۆڕشـەوە کـرد و چەکیـان هەڵگـرت وازیـان لـە خوێنـدن هێنـا[٣٣]، دەکرێـت ئـەم هەڵوێسـتە بـە

وەرچەرخانێکی گرنگ لە ڕێبازی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە عێراقدا هەژمار بکرێت، نەک تەنیا لە ڕووی بەشداریکردن و هەڵگرتنی چەکەوە، بەڵکو لە ڕێگەی بەیاننامە و کۆبوونەوە و کۆنگرەکانیشیەوە.

ڕێکخراوە کوردستانی و دیموکراسییەکان چوونە قۆناغێکی دیکەی خەباتی نەرێنی، چ پیشەیی و چ سیاسی و سەرلەنوێ دەستیان بە کاری نهێنی کردەوە و لایەنی چالاکییەکانیان بە دوو ئاراستەی هاوتەریب بەردەوام بوو:

یەکەم: پاڵپشتیکردنی شۆڕشی کورد و پتەوکردنی ڕێبازەکەی بە هەموو شێوەیەک و بە هەموو تواناکانی بەردەست، لە سەرووی ئەم ئەرکانەشدا ڕاگەیاندنی پشتیوانیی ڕاستەقینە بۆ شۆڕشی کورد لە شێوەی دەرکردنی بەیاننامەی هاودەنگی و ڕیسواکردنی ڕەفتاری زۆرەملێ و ئۆپەراسیۆنی سەربازی و سەرکۆنەی چارە سەرکردنی پرسی کورد لە ڕێگەی هێزەوە .

دووەم: درێژەدان بە بەستنی کۆنفرانس و کۆنگرەی تایبەت بە خۆی، ئەمەش بەڵگەیە بۆ بەردەوامبوونی کارەکانی لە هەموو هەلومەرجێکدا، سەرەڕای سیاسەتی سەرکوتکردن و چەوساندنەوە کە تووشی بووە[٣٤].

لەلایەکی دیکەوە یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە ڕێگەی پەیوەندی لەگەڵ ڕێکخراو و کەسایەتییە نیشتمانییەکان، ڕۆڵێکی گرنگ و پێشەنگانەی گێڕا، بەمەبەستی گەیشتن بە ئاگربەست و هێنانەدی ئاشتی بۆ کوردستان. لەگەڵ ئەوەشدا؛ جووڵەکانی یەکێتی لەلایەن دەسەڵاتدارانی حکومەتەوە بەرەوڕووی توندوتیژی بووەوە، بەهۆی ئەمەوە ژمارەیەکی زۆریان دەستگیرکران و ئاوارە بوون و لە کارەکانیان دوورخرانەوە[٣٥]. وازهێنانی دەستەیەک لە قوتابیانی کورد لە خوێندن و پەیوەندیکردنیان بە شۆڕشەوە، کاریگەری هەبوو لە وروژاندن و هاندانی هەستی کرێکار و جووتیاران و جەماوەری کورد بۆ پشتیوانی و هاوکاریکردنی شۆڕش[٣٦].

ئەوەی پەیوەستە بە بەجێهێشتنی خوێندن لەلایەن ژمارەیەک قوتابی کوردەوە و پەیوەندیکردنیان بە شۆڕشی کوردەوە، هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانیەوە، یەکێک لە هاوسەردەمییەکان دەڵێت: "میرزا شوان قوتابیی کۆلیژی ماف لە زانکۆی بەغدا لەگەڵ کەسانی دیکەدا پەیوەندییان بە شۆڕشەوە کرد، لەوانە: خەلیل تاهیر دەلۆ، قوتابیی قۆناغی دووەم لە کۆلێژی ماف لە هەمان زانکۆ و بەهمەن

و نــەوزاد و نــەریمان کــە قوتابیــی کۆلێــژی بازرگانــی بــوون"[٣٧].

(یەکێتیــی نیشــتمانیی ڕێکخراوەکانــی قوتابیانــی سەرتاســەری کوردســتان)[٣٨] بەیاننامەیەکـی بڵاوکـردەوە و تێیـدا ئەندامەکانـی پشـتیوانیی ڕەهـای خۆیـان بـۆ شـۆڕش دووپاتکـردەوە، سـەرکۆنەی سیاسـەتەکانی حکومەتـی عێراقیشـیان بەرامبـەر کـورد کـرد و داوای چارەسـەری ڕیشـەیی پرسـی کوردیـان کـرد، کـە تێیـدا هاتبـوو: "ئێمـە متمانەیەکـی تەواومـان هەیـە کـە پرسـی گەلـی کوردمـان ئیتر یەکێـک نییـە لـەو پرسـانەی دیکتاتـۆری عێراق(عەبدولکەریـم قاسـم)، یـان توێژێـك یاخـود گرووپێکـی دیکـە بتوانێـت بـە ئـارەزووی خـۆی چارەسـەری بـکات"، یـان چۆنـی بووێـت و بـە ویسـتی خـۆی بیـکات، بـە پاڵنـەری خزمەتکردنـی خیانەتەکـەی بەرامبـەر بـە گەلـی کـورد و کوردسـتان، چونکـە لـە واقیـع و بنەڕەتـدا پرسـی تـەواوی نەتـەوەی کـوردە. ئـەوە نەتـەوەی کـوردە کـە بـە ئیـرادە و خواسـتی خۆیـەوە بـە شـێوەیەکی ڕیشـەیی مامەڵـە لەگـەڵ پرسـەکەی دەکات، کـە مافـە قۆرخکراوەکانـی دەگەڕێنێتـەوە و خاکـی کوردسـتان لـە هەمـوو دەسـەڵاتدارێکی ستەمکار پـاک دەکاتـەوە"[٣٩]. بەیاننامەکـە ئامـاژەی بـەوە کـرد کـە قوتابیانـی کوردسـتان ڕووبـەڕووی هەڵمەتـی گرتـن و دەرکـردن بوونەتـەوە، قوتابیانـی کوردسـتان پشـکێکی زۆریـان لـەم هەڵمەتـە دڕندانـەدا بەرکەوتـووە، کەشـێکی تیرۆریسـتی باڵـی بەسـەر قوتابخانەکانـی کوردسـتاندا کێشـا، کـە پێشـتر نەبـینراوە، لەوانـە سـەدان کەسـیان دەرکـراون و لـە خوێنـدن دوورخرانـەوە". هەروەهـا بەشـێکی زۆری قوتابیانـی کوردسـتان دەسـتگیرکران. تەنانـەت قوتابیانـی تەمـەن بچووکیـش لـەم هەڵمەتـە دڕندانەیـە ڕزگار نەبـوون و، سـەیری زیندانەکانـی قاسـمت لـە کوردسـتان بکردایـە، ئـەو ڕاسـتییەت بـۆ دەردەکـەوت، سـەرەڕای هەمـوو ئەمانـە، قوتابییـە قارەمانەکانمـان وەک شـێر وەسـتان و شـێوەی چیاکانـی کوردسـتان خۆڕاگـر بـوون، لـە سـۆنگەی بڕوابوونیـان بـە سـەرکەوتنی بزووتنـەوەی گەلەکەیانـدا، سـەرکەوتنێک بـۆ ئەوان و گەیـشتن بـە داواکاری و ئامانجەکانی قوتابیـان لـە ڕووی دابینکردنـی ژیانێکـی خوێندنـی ئـازاد و دوور لـە سـتەم و تیـرۆر"[٤٠].

لـە بەیاننامەکـەدا داوا لـە قوتابیانـی عێـراق کـرا، لەپـاڵ قوتابیانـی کـورد بـوەستن و هاریکاریـان بـن، لـە پێنـاو بەدیهێنانـی ئـەم خواسـتانەی خـوارەوە:

١. وەستاندنی هەڵمەتی بۆردومانی ئاسمانیی ئێستا و بەردەوام لە کوردستان.
٢. بەدیهێنانی خواستە نەتەوەییەکانی گەلی کوردستان بەتایبەتی و گەلی عێراق بە گشتی.

٣. قەرەبووکردنـەوەی ئـەو زیانانـەی لـە ئەنجامـی بۆردومانەکـەدا کەوتـوون، لەوانـە: سـووتاندن، کوشـتن، ڕووخانـدن.
٤. ئازادکردنـی سـەرجەم دەسـتگیرکراوانی سیاسـی و ڕاگرتنـی تیـرۆر و دەستبەسـەرکردن کـە ئێسـتا لـە کوردسـتان بـاون[٤١].

قوتابیانـی کـورد و بزووتنەوەکەیـان لـە هەمـوو بۆنەیەکـدا هەڵوێسـت و پشـتیوانیی خۆیـان بـۆ شـۆڕش دەردەبـڕی، ئەمـەش لەڕێگـەی ئـەو بەیاننامانـە دەردەکـەوت کـە لـە جەژنـی نـەورۆزدا بڵاویـان دەکـردەوە، لـە یەکێکیانـدا هاتبـوو: "پێویسـتە جارێکـی دیکـە لەگـەڵ ئاهەنگـی جەژنـی نـەورۆز بەڵێـن بدەیـن بـۆ پێشکەشـکردنی ڕۆح و خوێنـی خۆمـان لـە پێنـاو کوردسـتاندا،... پێویسـتە کوردسـتان بکەینـە گۆڕسـتان بـۆ هەمـوو ئـەو کەسـانەی دەیانەوێـت ناسـنامەی نەتەوەیـیمان بسـڕنەوە..."[٤٢].

هەروەهـا یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان بەشـدارییەکی کاریگەرانـەی لـە شۆڕشـەکەدا کـرد، بـەو پێیـەی یەکێتـی ژمارەیـەک قوربانیـی دا، کـە دیارترینیـان مامۆسـتا مەعمـوون هاشـم دەبـاغ[٤٣] بـوو، لـە دوای ئـەو محەمـەد سـدیق پێنجوینـی[٤٤]، دوای ئـەوان عەلـی عـادل، عەبدولخالـق سـپینداری و کەسـانی دیکـە[٤٥].

دوای کودەتاکـەی ٨ی شـوباتی ١٩٦٣ کـە حزبـی بەعـس و نەتەوەپەرستەکان دەسـتیان بەسـەر دەسـەڵاتدا گـرت، زۆر لـە قوتابیانـی سـەر بـە یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق پەیوەندییـان بەشۆڕشـی کـوردەوە کـرد و[٤٦]، پەیوەندییـان بـە شۆڕشـەوە لـە ڕوانگـەی هەڵوێسـتی حزبـی شـیوعیی عێراقـەوە هـات، کـە شانبەشـانی شۆڕشـی کـورد لـە دژی حکومەتـی عێـراق خەباتـی چەکـداری ڕاگەیانـد.

لـە هەڵوێسـتی قوتابیانـی کـوردی سـەر بـە یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێراقـدا دیـارە، ڕۆڵـی ئـەوان هـەم کردارەکـی و هەمیـش مەعنـەوی بـووە، لەگـەڵ ئەوەشـدا؛ یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان ڕۆڵـی پێشـڕەوی هەبـووە، چونکـە بـوو بـە تاکـە یەکێتـی لـە کوردسـتان کـە زۆرینـەی قوتابیانـی کـوردی لەخۆدەگـرت، گومانـی تێـدا نییـە، ئـەو ڕۆڵـە لـە ئامانجەکانـی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کورد بـە گشـتی و یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان بەتایبەتـی، لـە خەباتـی گشـتیی ڕزگاریخـوازی و سیاسـیی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد لـە عێـراق سـەرچاوەی گرتـووە.

٣. هەڵوێست لە جیابوونەوە(لێترازان)ی پارتی ١٩٦٤-١٩٧٠[٤٧]

ئـەو ناکۆکیانـەی لـە سـاڵی ١٩٦٤ لـە ڕیزەکانـی پارتـی ڕوویـان دا، کاریگەریـی نەرێنییـان لەسـەر چالاکـی و ڕێکخسـتەکانی قوتابیانـی کـورد هەبـوو، بەتایبەتـی یەکێتـی قوتابیانـی کوردسـتان[٤٨]، لـە ئەنجامـدا کەشـوهەوای زانکـۆ لەنێـو قوتابیانـی کـورد و چالاکانـی کـورد لـە بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورددا گـرژ بـوو، چونکـە قوتابیـان بەسـەر دوو ڕێکخـراوی دژبەیەکـدا کاریـان دەکـرد بـە هەمـان نـاو، (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان)، کێبڕکـێ لەسـەر چالاکییـەکان چڕتـر بـووەوە، هـەر لایەنێـک هەوڵـی دەدا قوتابیانـی نـوێ بێنێتـە نێـو ڕیزەکانـی خۆیـەوە، ئەوانـەی پەیوەندییـان بـە خوێندنـی کۆلێـژ و پەیمانگاکانـەوە دەکـرد لـە شـار و شـارۆچکە جۆراوجۆرەکانـی کوردسـتانەوە[٤٩].

هـەروەک پێـشتر ئاماژەمـان پێـدا، دوو بـاڵ لـە گۆڕەپانـی قوتابیانـدا کاریـان دەکـرد، هەریەکەیـان نـاوی (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان-عێراق) یـان هەڵگرتبـوو، یەکێکیـان باڵـی سـکرتاریەتی سـەر بـە مەکتەبـی سیاسـی بـوو، باڵەکـەی دیکەشـیان باڵـی لیژنـەی ئامادەکاریـی سـەر بـە بارزانـی بـوو.

لــە ئەنجامــی هەڵوێســتە دژبەیەکەکانــی نێــوان هــەردوولا، هــەر لایەنێــک بەیاننامــەی دژ بــە لایەنــی بەرامبــەری دەرکــرد، ئــەوە بــوو باڵــی ســکرتاریەت بەیاننامەیەکـی بڵاوکـردەوە و هێرشـی کـردە سـەر سـەرۆکی حزبەکـە و ڕۆڵـی ئـەو لـە بەڕێوەبردنـی دانوسـتان لەگـەڵ حکومـەت و ئاگربەسـت[٥٠]، لـە هەمـان کاتـدا لقەکانـی یەکێتـی لـە زۆربـەی شـارەکانی عێـراق زۆر بەیاننامەیـان بەنـاوی "لیژنـەی ئامـادەکاری" بڵاوکـردەوە، داوایـان لـە قوتابیـان کـرد یەکبگـرن، نەکەونـە دوای "جیابووەوان"(باڵـی سـکرتاریەت). هەروەهـا پاراسـتنی یەکڕیزیـی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد و بـە یەکگرتوویـی وەسـتان بـۆ پشـتیوانی لـە شۆڕشـی کـورد و پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان و سـەرۆکەکەی مسـتەفا بارزانـی[٥١]. لـە بەیاننامەیەکـدا هاتبـوو: لیژنـەی ئامـادەکاری لــە هەمــوو ناوچــەکان بــۆ ڕێکخــراوە دیموکراتییەکانــی کوردســتان پێکهاتــووە، وەك یەکێتیـی مامۆسـتایان و ئافرەتـان و لاوان، یەکێتییەکەتـان، بـە پاڵپشـتیی سـەرکردایەتیی نوێـی حـزب، وەك ئامـادەکاری بـۆ ئەنجامدانـی هەڵبـژاردن بەمەبەسـتی هەڵبژاردنـی سـەرکردایەتیی نـوێ بـۆ ئـەم ڕێکخراوانـە... برایـان، داواتـان لێدەکەیـن ڕیزەکانتـان

ڕێکبخەن و لەسەر یەکێتیتان، لەگەڵ ڕێکخستنێکی ئاسنین ڕێکبکەون و هەموو تواناکانتان لە خەبات دژی دوژمنانی شۆڕش بخەنەگەڕ، بەم بۆنەیەوە پێشنیاز دەکەین بۆ هەموومان هاوڕێ قوتابییەکان ئەمانەی خوارەوە پەیڕەو بکەن:

١. ڕێگە نەدەن بە هەر گروپێکی قوتابیانی کورد بۆ هەر کردەوەیەکی سیاسی لە دەرەوەی یەکێتییەکەمان و، ڕیسواکردنیان لەبەردەم جەماوەردا لەبەرامبەر ئەو نیازە خراپانەی کە لەناو خۆیاندا بۆ ئامانجی چەوتی شەخسی هەڵیان گرتووە، کە تەگەرە دەخەنە بەردەم شۆڕشەکەمان تاکو بەرەو سەرکەوتنی تەواو هەنگاونەنێت.

٢. ڕێگە بە فریودراوان بدەین لەناو قوتابییە ئازاکانماندا بێنە ڕیز یەکێتییەکەمان و لیژنەکانی ئامادەکارییەوە، دوای ئەوەی بۆیان ڕوون بووەوە کە هەندێک لە سەرکردەکانی پێشووی قوتابیان لایان داوە.

٣. پێویستە سەرجەم هەڤاڵان بەپێی پەیڕەوی ناوخۆ کاربکەن و کۆبوونەوە ئەنجام بدەن بۆ تاوتوێکردنی کێشەکانی ڕێکخستنیان و پێشکەشی سەرکردەکانی بکەن...(٥٢).

هەروەها بەیاننامەیەکی دیکەی لیژنەی ئامادەکاریی یەکێتییەکە لە دەڤەری سلێمانی بڵاوکرایەوە، تیایدا هەڵوێست و پشتیوانیی خۆی بۆ شۆڕش و مستەفا بارزانی دووپات کردەوە. لایەنگرانی باڵی "مەکتەبی سکرتاریەت"ی بە لادەر لە یەکێتی زانی(٥٣). یەکێتیی قوتابیانی کوردستان تا ساڵی ١٩٧٠ بەم شێوەیە مایەوە و دووری و دابڕانی نێوان هەردوو باڵی یەکێتییەکە لە دوای ساڵی ١٩٦٦ توندتر بوو(٥٤)، بەتایبەتی دوای گەڕانەوەی باڵی "مەکتەبی سیاسی" لە ئێرانەوە، کە ناوەندی شاری سلێمانییان کۆنترۆڵکرد. لە ئەنجامدا چالاکییەکانی "مەکتەبی سکرتاریەت" لەناو قوتابخانەکان و پاشان لە زانکۆی سلێمانی چڕتربووەوە، لەو ساڵەشەوە باڵی سکرتاریەت پشتگیری لە حکومەتی عێراق کرد، بەو پێیەی مەکتەبی سیاسیی حزبەکە کە بارەگاکەی لە بەکرەجۆ کردووەتەوە(٥٥)، سەرپەرشتیی باڵی سکرتاریەتی یەکێتییەکەی کرد، ئەمەش کێشەی قوتابیانی زیاتر کرد، کە کاریگەریی ڕاوەدونان بۆ ڕیزەکانی قوتابیان لە ئەندامانی باڵی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان (لیژنەی ئامادەکاری)دەستی پێکرد. پەیوەندییەکە گەیشتە خراپترین حاڵەت، کاتێک گەیشتە

دڕندەیی و لێدان و ڕێگەیان پێنەدرابوو بەشداریی چالاکییەکان بکەن، مەگەر بە نهێنی [٥٦]. شایانی باسە باڵی "مەکتەبی سکرتاریەت" لە هەولێر و ناوچەکانی بادینان چالاکییەکی زۆری نەبوو و ڕێکخراوەکانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانیش لە باڵی "لیژنەی ئامادەکاری" لەهەولێر چالاک بوون، هەر یەك لە (کەریم جەلال، تاریق جامباز) بەنهێنی ڕێکخراوەکانی یەکێتییان پێکهێنا، بۆ سەرپەرشتیکردنی چالاکییەکانی قوتابیان لە هەولێر[٥٧].

هەرچی دەڤەری بادینانە؛ ئەم ئەندامانەی خوارەوە: محەمەد حەسەن عەبو، عەبدولڕەزاق گەرماڤی، مستەفا مەلا عیسا، ناسراو بە (کوردستانی)، محەمەد ئەحمەد، ناسراو بە (حەمە وەیسی)، ئەحمەد عەلی نزارکی، عەبدولکەریم فندی، عەبدولجەبار دەروێش، زەکی مستەفا ئەتروشی، و فرسەت ئەحمەد، مستەفا محەمەد بنیامین، میکائیل تەها قارقاراڤای، عارف بادی، سەلیم عەبدوڵڵا گەرماڤی، و تاهیر شێخ سەعید، ڕێکخراوی قوتابیانیان پێکهێنا [٥٨].

باڵی "لیژنەی ئامادەکاری"ی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بەردەوام بوو لە پاڵپشتی و هاوکاریکردنی شۆڕشی کورد، لەگەڵ بەردەوامبوونی پەیوەندییکردنی قوتابیان بە شۆڕشەوە، هەروەها ژمارەیەکی زۆر لەو قوتابیانەی لە ناوەوە مابوونەوە پاڵپشتیی شۆڕشیان کرد، ڕۆڵیان هەبوو لە بڵاوکردنەوە و دابەشکردنی بەیاننامەی حزب و شۆڕش. یەکێک لە بەڵگەنامەکانی سەر بە دەزگا ئەمنییەکانی عێراق ئاماژەی بە ڕۆڵی ژمارەیەک قوتابی لە دابەشکردنی بەیاننامەی حزبی کردووە، ئەمەش وەک ئاماژەیەک بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان بە سەرۆکایەتیی (مەلا مستەفا بارزانی)، کە ئەوکات سەرکردایەتیی شۆڕشی کوردی دەکرد.

ئەوەی لە بەیاننامەکەدا هاتبوو:"بەڕێوەبەرایەتیی پۆلیسی لیوای مووسڵ بە نووسراوی س/٤٠٠٢ لە ١٩٦٥/٧/١٨ ئاگاداری کردینەوە کە لە ئەنجامی بەدواداچوون بۆ ناسنامەی ئەو کەسانەی بەرپرسیارن لە دابەشکردنی بەیاننامەکە بەسەر قوتابیاندا، گومان دروستبووە لە دژی هەموو ئەوانەی ناویان لە خوارەوە هاتووە، کاتێک لێکۆڵینەوەیان لەگەڵدا کراوە، ئەو تۆمەتەیان ڕەتکردووەتەوە کە خراوەتە پاڵیان، دوای لێکۆڵینەوە و گەڕان، دەرکەوت هیچ شتێکیان نەدۆزیوەتەوە، بۆ زانین لەگەڵ ڕێزدا.

ناوەکان:

١. **مستەفا مەلا حوسێن حەمەد** قوتابیی پۆلی چوارەمی وێژەیی لە ئامادەیی حیللە.
٢. **محەمەد حاجی خەلیل حاجی**- قوتابیی پۆلی پێنجەمی وێژەیی لە شارۆچکەی زاخۆ.
٣. **سوبحی سەلیم عەلی جەزراوی**- قوتابیی پۆلی پێنجەمی وێژەیی لە شارۆچکەی زاخۆ.

ئیمزا: فازل حاجی کەمال و موتەسەڕیفییەتی لیوای مووسڵ"[٥٩]. ئەو زانیارییانەی لەم بەڵگەنامەیەدا هاتوون، ئاماژە بەوە دەکەن کە کۆمەڵێک قوتابیی کورد، بە بڵاوکردنەوەی بڵاوکراوە و بەیاننامە، چالاکییان بۆ پشتیوانی لە شۆڕشی کورد ئەنجامداوە.

دوای ڕێککەوتننامەی ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦ لەنێوان سەرکردایەتیی شۆڕشی کورد و حکومەتی عێراق، قوتابیانی کورد گەڕانەوە بۆ خوێندن و ناویان لە زانکۆکان تۆمار کرد، زۆرێکیان گەڕانەوە بۆ زانکۆی بەغدا، لەبەرئەوەی زۆرینەی ئەو قوتابییە کوردانەی پەیوەندییان بە شۆڕشەوە کردبوو، دەرکرابوون و لە زانکۆ دوورخرابوونەوە. پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە سەرکردەی شۆڕش (مەلا مستەفا بارزانی) لیستێک کە ناوی نزیکەی (٦٠) قوتابی تێدابوو، پێشکەشی حکومەتی عێراقی کردبوو، داوای ئەوەی لێ کردن، گەڕانەوەی ئەم قوتابیانە قبوڵ بکەن و لە خوێندن بەردەوام بن[٦٠]. ئەوەی ئەو ڕاستییە پشتڕاست دەکاتەوە کە ژمارەیەکی زۆر لە قوتابیانی کورد قوتابخانەیان بەجێهێشت و چوونە ناو شۆڕشی کوردەوە، ڕۆژنامەی ئەلتاخی، لە ژمارە (١٦٠)دا کە لە ٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٧ دەرچووە، گشتاندنێکی بە ناونیشانی (ساڵانی جێهێشتنی قوتابیان لە قوتابخانەکانیان بەهۆی ڕووداوەکانی باکوور (ئاماژە بە شۆڕشی کورد) ساڵانی کەوتن هەژمارنەکرێن) و تێیدا هاتووە: "ئەم بەدواداچوونەی خوارەوە لە بەڕێوەبەری پەیوەندییە ڕۆشنبیرییەکان لە دیوانی وەزارەتی پەروەردەوە هاتووە:" بۆ سەرنووسەری ڕۆژنامەی ئەلتەئاخیی بەڕێز... دوای سڵاو... بە ئاماژەدان بەو بڵاوکراوەی لە ڕۆژنامەکەتان، ژمارە (١٤٨) لە ١٩٦٧/٩/٢٦ سەبارەت بەو قوتابیانەی وازیان لە قوتابخانە هێناوە بەهۆی ڕووداوەکانی باکوورەوە. تکایە ئاگاداربن کە ساڵانی وازهێنان بەهۆی ڕووداوەکانی باکوور وەک ساڵانی کەوتن هەژمار نەکرا، قوتابیان ڕێگەیان پێدەدرێت بگەڕێنەوە بۆ قوتابخانەکانیان، ئەگەر

ساڵانی ڕاستەقینەی کەوتنیان لە سنووری یاسایی دیاریکراو تێپەڕی نەکردبێت. تکایە بفەرموون ئاماژە بەوە بدەن، لەگەڵ پێزانیندا"[٦١].

ئاشکرایە؛ ئەم دابەشبوونە کاریگەریی نەرێنی لەسەر بزووتنەوەی قوتابیانی کورد هەبووە، هەروەک چۆن کاریگەریی لەسەر تەواوی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد لە کوردستانی عێراق هەبووە، بە هۆی ئەوەی قوتابیان هەستیارترین توێژی کۆمەڵگەیان پێکهێناوە، کە دەکەوێتە بەر کاریگەریی ڕووداوەکان، ئەمەش لە ڕاستیدا لەناو یەکێتیی قوتابیانی کوردستاندا دەرکەوت، کە دابەشبوونەکە بووە هۆی ئەوەی ئەوان ڕاکێشرانە ناو ململانێیەکی ناوخۆییەوە و یەکێک لەو دەرئەنجامە حەتمیانەی کە دەکرا لەمەوە دەربچێت، ئەوە بوو کە دەبێتە هۆی ئەوەی لایەنێک لە ناڕازییەکان پەنا بۆ بەرەی دژە شۆڕش ببات، ئەمەش لە ڕاستیدا ڕوویدا، کاتێک باڵی "مەکتەبی سکرتاریەت" پەنای بۆ حکومەتی عێراق برد و، تا ساڵی ١٩٧٠ بە ئاشکرا لە عێراق بەردەوام بوو[٦٢] ، چونکە دوای ئەوە ئەو باڵە گەڕایەوە و ڕێکخستنەکانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان دوای بەستنی کۆنگرەی شەش دەستیان پێ کردەوە.

٤. هەڵوێست لە هەمبەر ڕێککەوتننامەی ١١ی ئاداری ١٩٧٠

لە ١٧ی تەمووزی ساڵی ١٩٦٨ بەعسییەکانی عێراق "کودەتایەکی سپی "یان ئەنجامدا و تێیدا حکومەتی عەبدولڕەحمان عارفیان ڕووخاند و ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر پۆستی سەرۆک کۆماری گرتە ئەستۆ، سەرۆک کۆماری نوێ بە ناڕاستەوخۆ بەڵێنیدا بەشێوەیەکی ئاشتیانە کێشەی کورد چارەسەر بکات[٦٣]. ئەم بەڵێنە لە لایەن حکوومەتی نوێوە دەرئەنجامی چەند هۆکارێک بوو، لەوانە: سەرکەوتنە مەیدانییەکانی هێزەکانی شۆڕشی کورد و توانای شۆڕش لە بەرەنگاربوونەوەی حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق، هەروەها بۆ ئەوەی ڕژێمی نوێ دەسەڵاتی خۆی جێگیر بکات و دەسەڵات بەهێزتر بکات، بۆیە ئاماژەکانی هەنگاونان بەرەو چارەسەرکردنی پرسی کورد لە مانگەکانی یەکەمی ساڵی ١٩٦٩ەوە دەستیان پێکرد، کە بە زنجیرەیەک پەیوەندی و دانوستان لە نێوان سەرکردایەتیی شۆڕشی کورد و حکومەتی عێراق دەستپێکرد، کە لە ئەنجامدا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری١٩٧٠ واژۆکرا، کە بەپێی ئەو ڕێککەوتننامەیە پێدانی ئۆتۆنۆمی بە کوردستانی عێراق پەسەندکرا[٦٤].

یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لەکاتی پەیوەندی و دانوستانەکانی نێوان هەردوولادا، ڕۆڵێکی بەرچاو و حاشا هەڵنەگری هەبوو، دیارە ڕۆڵی نێوەندگیری بینیوە، لەبارەی ئەمەش ئەنوەر عەبدوڵڵا[٦٥] کە لەو ماوەیەدا سەرۆکایەتیی یەکێتییەکەی کردووە، ئاماژە بەوە دەکات: "دوایین شت کە بەسەر بەرەوپێشچوونی دانوستانەکاندا هات لە مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٠ بوو". کاتێك یەکێتییەکەمان نامەیەکی نووسراوی پێگەیشت، سەبارەت بە پێشنیازی نوێی حکومەت لەبارەی پێویستبوونی درێژەدان بە میکانیزمی دیالۆگ، تا گەیشتن بە شێوازێکی تەواوی ڕێککەوتنەکە کە هەردوولا ڕازی بکات. مورتەزا عەبدولباقی ئەلحەدیسی (کە پلەی حزبی ئەندامی سەرکردایەتیی حزبی بەعس و پۆستەکەیشی وەزیر بوو)، نامەیەکی نووسراوی ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر - سەرۆکی کۆمار-ی ئاڕاستەی سەرۆکی شۆڕشی کورد مستەفا بارزانی کرد، سەبارەت بەم بابەتە، ئەوەی لە بیرمە ئەوەیە کە سێ خاڵی بنەڕەتی لەخۆگرتبوو. من و هاوکارم عەبدولقادر حەمەدئەمین نامەکەمان گەیاندە دەست حەبیب محەمەد کەریم (کە سکرتێری پارتی بوو)، ئەویش لە لای خۆیەوە گەیاندییە دەست بارزانی[٦٦]، عەبدولقادر حەمەد ئەمین ئەو قسەی ئەنوەر عەبدوڵڵای بۆ توێژەر پشتڕاست کردەوە[٦٧].

لە لایەکی دیکەوە؛ هەموو گەلی عێراق بە جۆش و خرۆشەوە پێشوازییان لەم ڕێککەوتننامەیە کرد. ڕۆژی دواتر (١٩٧٠/٣/١٢) بەغدای پایتەخت خۆپیشاندانێکی ئاشتیانەی بەرفراوانی بەخۆیەوە دی، تێیدا جەماوەر پشتیوانیی خۆیان بۆ یەکلاییکردنەوەی پرسی کورد بەشێوەیەکی ئاشتیانە دەربڕی[٦٨]. قوتابیانی کورد ڕۆڵێکی سەرەکییان بینی لە کۆکردنەوەی جەماوەری قوتابیان و خەڵك بۆ پشتیوانی لە ڕێککەوتننامەکە، ئەوە بوو (دەسەڵاتی ناوەندیی ڕێکخستن)، واتە: لیژنەی سکرتاریەتی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، بە سەرپەرشتیی: ئەنوەر عەبدوڵڵا، ڕەنج نووری شاوەیس[٦٩]، قادر حەمەد ئەمین[٧٠]، عادل فازڵ لەیلان[٧١]، جەلال سەلیم خۆشناو[٧٢]، فەرەیدون عوسمان[٧٣]، جەواد مەحموود شێروانی[٧٤] و فەرهاد عەونی[٧٥] سەرپەرشتیی کۆکردنەوەی جەماوەریی قوتابیانی کرد[٧٦]، ڕێکخراوەکانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ئامادەکاریی پێویستیان کرد، بۆ ئاهەنگ گێڕان بەبۆنەی ئەنجامدانی ئەم ڕێککەوتننامەیە و، سەبارەت بەو بابەتەش سەرۆکی ئەو

کاتــی یەکێتــی ئەنــوەر عەبــدوڵڵا دەڵێــت: هــەر کــە گەیشــتمە هەولێــر، پەیوەندیــم بــە برایــان و ئەندامانــی لقــی یەکێتــی و لیژنــەی ناوچــە و چەنــد هاوکارێکــی کارا لــە یەکێتــی کــرد بــۆ ئــە نجامدانــی کۆبوونەوەیەکــی فــراوانتر. کۆبوونەوەکــە و تــەواوی باســەکە تایبــەت بــوو بــە ڕێککەوتننامەکــە، هەروەهــا ئامادەســازیی خێــرا بــۆ ئاهەنگگێــڕان و نووســینی لافیتــە و ڕێکخســتنی ڕێپێــوان و پەیوەندیکــردن بــە ڕێکخــراوە جەماوەرییەکانــی کوردســتان. لــە کۆبوونــەوەی لقەکــەدا، کاك نــەوزاد محەمــەد عەلــی ڕاســپێردرا بچێتــە کەرکــووک، بــۆ ئــەوەی لەگــەڵ کاك عەبدولکەریــم حەســەن کۆببێتــەوە و ڕێنماییەکانــی پــێ بگەیەنێــت، دواتــر پێکــەوە بچنــە ســلێمانی، بــۆ ئــەوەی لەگــەڵ دەســتەی لقــی یەکێتــی و لیژنەکانــی کۆببنــەوە.

لــە بەرەبەیانــی ڕۆژی ٩ی ئــادار، لــە هەولێــرەوە بــەرەو مووســڵ بەڕێکەوتــم، لەگــەڵ گەیشــتنم، لەگــەڵ بــرادەران (لیژنــەی ڕێکخســتنەکانی زانکــۆ) کۆبوومــەوە و پێکــەوە بــاسمان لــە شــێوازی ڕێکخســتنی ئــەم بۆنەیــە کــرد، ژمارەیەکــی زۆری ئەندامانــی یەکێتــی ئامادەبــوون، ســەرۆکی یەکێتــی دەشــڵێت: "لــە ئێــوارەی هەمــان ڕۆژ، بــەرەو بەغــدا ڕۆیشــتم، بــۆ ئامادەکردنــی ڕێکخســتنەکانی قوتابیانمــان لــەوێ و پێشــوازیکردن لــەو شــاندە کــوردەی کــە ڕەنگــە لــە ١٠ی ئــاداردا بگاتــە بەغــدا، هەروەهــا بــۆ ئامــادەکاری بــۆ ئاهەنگەکــە و دابەشــکردنی ئەرکــەکان[٧٧].

دوای کۆبوونــەوەی مەکتەبــی ســکرتاریەتی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان[٧٨] لــە بەغــدا و کۆبوونــەوە لەگــەڵ ئەندامانــی لــق و لیژنەکانــی ڕێکخســتنی زانکــۆی بەغــدا و پەیمانگــە و ئامادەییەکانــی، بــۆ بەشــداریکردنیان لــە کارەکانــی مەکتەبــی ســکرتاریەت، وەك ئامادەکاریــی تــەواو بــۆ ئەنجامدانــی خۆپیشــاندانی بەرفــراوان[٧٩]، لــە ڕاســتیدا یەکێتــی توانــی پێشــوەختە ڕۆڵێکــی پێشــەنگتر لــە هەمــوو ڕێکخراوەکانــی دیکــە لــە چالاکییــە ئاشــکراکانی بگێڕێــت و ڕێکخــراوی فــراوان دابمەزرێنێــت و چالاکیــی کارا ئەنجــام بــدات[٨٠]. شــایانی باســە؛ یەکێتــی پێــش ڕاگەیاندنــی ڕێککەوتننامەکــە، بــە تــەواوی ئــاگاداری قۆناغەکانــی گفتوگــۆ و دانوســتانەکانی نێــوان بزووتنــەوەی کــوردی و حکومەتــی عێــراق بــوو، هەروەهــا بــە نهێنــی لەگــەڵ شــاندی کــوردی لــە بەغــدا کۆدەبوونــەوە، بــۆ گەیاندنــی ئەنجامــی گفتوگۆکــە و دانوســتاندن بــۆ جەمــاوەری قوتابیــان،[٨١] بۆیــە قوتابیانــی کــورد لــە ناوچــە جیاجیاکانــی عێــراق و کوردســتان خۆیــان

بـۆ ئاهەنگگێـڕان بـەو ڕێککەوتننامەیـە ئامـادە کـرد.

لـــە نەینـــەوا جەمـــاوەری قوتابیانـــی کـــورد لـــە شـــەوی ١٠-١١ی ئـــازاری ١٩٧٠ ڕژانــە ســەر شــەقامەکان، بــە ســەرکردایەتیی ڕۆژ نــوری شــاوەیس (قوتابیــی کۆلێــژی ئەندازیــاری) و جەرجیــس حەســەن (قوتابیــی کۆلێــژی ئــاداب بەشــی مێــژوو). لــە یاریگــەی ئیــدارەی خۆجێیــی دەســتپێکرد، لــە بــاب ســنجارەوە بــەرەو ڕەئســلجادە، پاشــان لــە شــەقامی نەینــەوا تــا ناوەنــدی شــار، ئاهەنگــەکان گەشــەیان کــرد و لــە بەیانیـدا بـوو بـە ڕێپێوانێکـی گـەورە، کـە تێیـدا نوێنەرانـی یەکێتییەکانـی قوتابیـان و توێــژە جیاجیاکانــی گەلــی کــورد و خەڵکــی دیکــەی عێــراق بەشــدارییان کــرد[٨٢].

لــە بەغــداش جەماوەرێکــی زۆر لــە گۆڕەپانــی مەیــدان لــە ڕۆژی ١٢ ی ئــاداری ١٩٧٠ گردبوونــەوە و تــا دەهــات زیاتــر دەبــوون، پێشــنیازێکم بــۆ هاوکارەکانــم لــە ســەرکردایەتیی ڕێکخــراوی قوتابیــان کــرد، کــە پێــش دەســتپێکردنی ڕێپێوانەکــە بــەرەو گۆڕەپانــی تەحریــر دەستپێشــخەری بکــەن و وتارێــک پێشــکەش بکــەن، ســواری ئۆتۆمبیلێـك بـووم، هـەر کـە سـواری ئۆتۆمبێلەکـە بـووم، هەمـوو خەڵکەکـە ڕوویـان لــە مــن کــرد، بۆیــە ڕووی قســەم لــە گرووپــە بەرفراوانەکــەم کــرد: ئەمــڕۆ ڕۆژی هەمـوو عێراقییەکانـە، ئـەوەی بـە ئەنجـام گەیشـتووە لـە سـایەی خۆڕاگـری و خەباتـی گەلەکەمانــەوە و تێگەیشــتنی ســەرکردایەتیی بەعــس بــوو بــۆ داخوازییەکانــی شۆڕشــی کــورد بــە ســەرۆکایەتیی بارزانــی، کــە داوا لــە ئەندامانــی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان دەکرێــت پابەنــدی ڕێنماییــەکان بــن و پارێــزگاری لــە پرۆســەکە بکــەن. تــا بیســەلمێنین، ڕێکخراوەکانمــان شایســتەی ئــەو شــەرەفەن، گرووپــەکان دەســتیان پێکــرد، ئێمــە لــە دەســتەی ناوەندیــی ڕێکخســتن لــە پێشــەوەی ســتوونی قوتابیانــی کــورد بــەرەو گۆڕەپانــی تەحریــر ڕێپێوانمــان دەکــرد[٨٣]، جەمــاوەری قوتابیانــی کــورد لــە شــارە جیاجیاکانــی کوردســتان بــۆ پشــتیوانی لــە ڕێککەوتننامەکــە خۆپیشــاندانێکی گەورەیــان دەســت پێکـرد. لـە هەولێـر کـە یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان چالاکانـە بەشـداری تێـدا کـرد، خۆپیشــاندانێکی گــەورە ڕێکخرا[٨٤].هەروەهــا لــە ســلێمانی و ناوچــە کوردنشــینەکانی دیکــەش بــە هەمــان شــێوە[٨٥]، لێــرەدا بەســوودە، ئامــاژە بــەوە بدەیــن کــە ئــەم ڕێککەوتننامەیـە، جگـە لـەو ئامانجـە سیاسـیانەی کـە بـۆ گەلـی کـورد بەدەسـتیهێنا، گەیــشتن بــەو ئامانجــە پیشــەییانەی لەخۆگرتبــوو کــە بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد

داوای کردبــوو و ئــەو بەندانــەش کــە بــەدەق لــە ڕێککەوتنەکــەدا هاتــووە:

١. گەڕاندنــەوەی ئــەو قوتابیانــەی بەهــۆی بارودۆخــی توندوتیژیــی ناوچــەی کــوردی دەرکرابــوون، یــان ناچاربــوون قوتابخانــە بەجێبهێڵــن بــۆ قوتابخانەکانیــان، بەبــێ گوێدانــە تەمەنیــان، یــان دۆزینــەوەی چارەســەری گونجــاو بــۆ کێشــەکەیان[٨٦].
٢. زیادکردنــی کردنــەوەی قوتابخانــەکان لــە ناوچەکانــی کوردنشــین و بەرزکردنــەوەی ئاســتی خوێنــدن و وەرگرتنــی قوتابیــی کــورد لــە زانکــۆکان و زەمالــە بــە ڕێژەیەکــی دادپەروەرانە[٨٧].

گرنگتریــن بڕگەکانــی تایبــەت بــە بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد و ڕێکخــراوە جەماوەرییەکانــی دیکــە بڕگــەی پێنجەمــە، کــە بــە دەق دەڵێــت: "حکومــەت دان بــە مافــی گەلــی کــورددا دەنێــت، بــۆ دامەزراندنــی ڕێکخراوگەلــی تایبــەت بــە خــۆی لــە قوتابیــان، لاوان، ئافرەتــان و مامۆســتایان، ئــەو ڕێکخراوانــە؛ دەبێــت ئەندامــی ڕێکخــراوە نیشــتمانییە هاوشــێوەکانیان بــن لــە عێــراق"[٨٨].

لــە ئەنجامــی ئــەم پێشــهات و پەرەســەندنانە لــە عێــراق، بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد پێــی نایــە قۆناغــی خەباتــی ئاشــکرا، یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان بــوو بــە ڕێکخراوێکــی فەرمــی دانپێدانــراو لــە عێــراق، کــە هاوکاریــی یەکێتیــی نیشــتمانیی قوتابیانــی عێراقــی لــە چوارچێــوەی (بــەرەی یەکگرتــووی قوتابیان)کــرد. ســەبارەت بەمــەش بەرپرســی مەکتەبــی تەنفیزیــی یەکێتیــی نیشــتمانیی قوتابیانــی عێــراق (کەریــم ئەلمــوللا) ڕایگەیانــد: یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان ئــەو ڕێکخراوەیــە کــە نوێنەرایەتیــی قوتابیانــی کوردســتان دەکات و هــەوڵ و وزەکانیــان ڕێکدەخــات، بــۆ ئــەوەی بیانهێنێتــە نــاو ڕێکخــراوی ناوەنــد، یەکێتیــی نیشــتمانیی قوتابیانــی عێــراق و ئەرکــی ئێمــەش هــەر یەکــە، کــە بریتییــە لــە گەیــشتن بــە یەکێتیــی قوتابیــان و چەســپاندنی مانــای مێژوویــی بەیاننامــەی ئــازار و ئــەو شــێوازە ڕێکخســتنەی کــە لــە هەشــتەمین کۆنگــرەی یەکێتیــی نیشــتمانیی قوتابیانــی عێــراق بەســە بــۆ گەیــشتن بــە ئامانجــە خوازراوەکانمــان"[٨٩].

ب.بەشەکانی دیکەی کوردستان

قوتابیانــی کــورد و ڕێکخراوەکانــی قوتابیانــی کــورد لــە عێــراق ڕۆڵ و هەڵوێســتیان

هەبـوو لەسـەر ڕووداو و پێشـهاتەکانی بەشـەکانی دیکـەی کوردسـتان، بەتایبـەت لـە دوو بەشـی ڕۆژهەڵاتـی کوردستان(کوردسـتانی ئێـران) و باکـووری کوردستان(کوردسـتانی تورکیـا)، لـە کاتێکـدا کـە گەلـی کـورد لەلایـەن ئـەو حکومەتانـەی کۆنترۆڵیـان دەکـەن، سیاسـەتی سـتەم و سـووکایەتیکردنیان بەسـەردا هاتـووە، هەربۆیـە قوتابیانـی کـورد و ڕێکخـراوە قوتابییەکانـی کـورد لـە عێـراق هەڵوێسـتیان گرتەبـەر کـە تێیـدا ڕەتکردنـەوە و ئیدانەکردنـی ئـەو سیاسـەتە شـۆڤێنی و سـتەمکارانەیان ڕوون کـردەوە کـە ئـەو حکومەتانـە دژ بـە کـورد پیادەیـان کـرد.

یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق هەڵوێسـتی ڕوونـی لەبـارەی پرسـی کـورد لـە هـەردوو کوردسـتانی تورکیـا و کوردسـتانی ئێرانـدا هەبـوو، ئەمـەش لـەو بڕیارانـەدا دیـارە کـە یەکێتـی لـە کۆنگرەکانیـدا دەریدەکـردن. لـە یەکێـک لـە بڕیارەکانـی کۆنگـرەی دووەمـی یەکیەتییەکـەدا لـە سـاڵی ١٩٥٩دا هاتـووە: "کۆنگرەکەمـان سیاسـەتی چەوسـاندنەوەی نەتەوەیـی دژی گەلـی کـورد لـە ئێـران و تورکیـا بـە پێشـێلکردنی جاڕنامـەی نەتـەوە یەکگرتـووەکان و پەیماننامـەی مافـی مـرۆڤ دەزانێـت، بۆیـە ئیدانەکردنـی سیاسـەتی چەوسـاندنەوە و جیاکاریـی نەتەوەیـی دژ بـە قوتابیانـی کـورد و پشتگوێخسـتنی مافـە کولتوورییەکانیـان ڕادەگەیەنێـت، هەروەهـا پشـتیوانیی خـۆی بـۆ خەباتـی گەلانـی نیشـتەجێی ئـەو دوو وڵاتـە بـۆ ڕزگاری و سـەربەخۆیی ڕادەگەیەنێـت[٩٠].

هەروەهـا قوتابیانـی کـورد لـە زۆربـەی قوتابخانـە و پەیمانگـە و کۆلێژەکانـی عێـراق هەڵوێسـتیان گرتەبـەر کـە تیایـدا هێرشـەکانی ئێرانیـان بـۆ سـەر کـورد لـە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان ئیدانـە کـرد و داوایـان کـرد ئـەو هێرشـانە ڕابگـرن، قوتابیانـی زانکـۆی بەغـدا ئیدانەیـان کـرد، نزیکـەی پەنجـا قوتابییـش بەیاننامـەی ئیدانەکردنیـان واژوو کـرد[٩١].

وەک لـە بەیاننامەکانـی ئیدانەکردنـی قوتابیانـدا هاتـووە، ئامـاژە بـە ژمارەیـەک لـە واژۆکارەکانـی دەکەیـن، لەوانـە: بەیاننامەیەکـی قوتابیانـی کۆلێـژی شـەریعە، کـە تێیـدا هاتبـوو: ئێمـەی قوتابیانـی کـورد لـە کۆلێـژی شـەریعە، کاتێـک هەواڵـی ئـەو تاوانـە قێزەونەمـان بیسـت کـە بەسـەر گەلـی کوردمـان لـە کوردسـتانی خۆمانـدا هـات، لـە کوردسـتانی بـە زۆر بـە ئێرانـەوە لکێنراو، داوایـان لـێ دەکەیـن کـە ئـەوان ئـەم هێرشـە دڕندانەیـە ڕابگـرن کـە لەگـەڵ بەهـا مرۆییـەکان ناگونجێـت. ئـەوان

بەمـە ئاگـری ڕق و کینـە لـە دڵمان بـەردەدەن و ڕێگـە لـە خەباتمـان دەگـرن لـە دژی ڕەفتـارە ناڕەوایەکانـی دەسـەڵاتی فاشیسـتی حکومەتەکەتـان، کـە پێچەوانـەی پرەنسـیپە مرۆییـەکان و مافەکانـی یەکسـانیی نێـوان هەمـوو گەلانـن و پێچەوانـەی پرەنسـیپەکانی نەتـەوە یەکگرتووەکانـە..."[٩٢]، هەروەهـا واژۆی (٧٥) قوتابـی لـە کۆلێـژی مـاف بـە نـاوی (عەدنـان نەقشـبەندی، خالیـد عەبدولکەریـم، جەمیـل سـلێمان دزەیـی، و ئەحمـەد محیەدیـن) کۆکرایـەوە، هـاوکات قوتابیانـی قوتابخانـەی کفـری واژۆیـان کۆکـردەوە، لەوانـە (وەلیـد خالیـد، فاتیـح بەرزنجـی، ئەنـوەر محەمـەد و محەمـەد نەجـم محەمـەد) دژی دەسـتدرێژیی ئێـران بـۆ سـەر گەلـی کـورد[٩٣]، هەروەهـا یەکێتیـی قوتابیانـی دواناوەندیـی سـلێمانی، ئەوانیـش (قـادر شـەریف کـوردە، محەمـەد فوئـاد، عەبدولقـادر شـمقار)، قوتابیانـی کۆلێـژی کشـتوکاڵ، پەیمانگـەی بـاڵای زمـان، قوتابخانـەی کشـتوکاڵ، واژۆکانیـان گەیشـتە (١٣٦) واژۆ، لەوانـە: (شـیت بەرزنجـی، عەبـدوڵڵا سـاڵح عەبـاس، جەعفـەر ئەمیـن بریفکانـی)[٩٤].

هـەر لـەو چوارچێوەیـەدا قوتابیانـی زانکـۆی بەغـدا سـکاڵانامەیەکیان پێشـکەش بـە باڵیۆزخانـەی ئێـران لـە بەغـدا کـرد، واژۆی (٢٧٦) قوتابـی تێـدا بـوو، تیایـدا کارەکانیـان بەرامبـەر گەلـی کوردسـتان ئیدانـە کـرد. سـکاڵانامەکەش بەنـاوی ئەوانـەوە لەلایـەن ئەمانـە پێشکەشـکرا (مەحمـوود عیـزەت، عەبدولکەریـم عەبدولڕەزاق، ئیبراهیـم ئـەڵماس، لەتیفـە مەحمـوود سـامی)[٩٥]. لەکاتێکـدا نزیکـەی (٦٠) قوتابـی لـە مووسـڵ واژۆیـان کـرد، لەجیاتـی ئـەوان (سـبغەتوڵڵا مـزوری، خالیـد یوسـفی، ئیبراهیـم محەمـەد عەقـراوی)، هەروەهـا لێژنـەی یەکێتیـی قوتابیانـی خانـەی مامۆسـتایان لـە هەولێـر ئیدانـەی کـرد، کـە بـە نـاوی ئەوانـەوە واژۆی (ڕەمزیـە سـەید حوسـێن) سـەرۆکی لیژنەکـە و لیژنـەی قوتابیانی دواناوەندیـی هەولێـری کچـان و لەجیاتـی ئـەوان (ویـداد خاڵـس) سـەرۆکی لیژنـە[٩٦]، هەروەهـا قوتابیانـی قوتابخانـەی ناوەندیـی شـەقڵاوە و بەنـاوی ئەوانـەوە (خالیـد سـلێمان حەیـدەری، مووسـا نیعمـەت بارزانـی، فەرهـاد محەمـەد عەلـی هەریـری)[٩٧].

لـە لایەکـی دیکـەوە؛ یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی کۆمـاری عێـراق لـە سـێیەمین کۆنگرەیـدا کـە لـە سـاڵی ١٩٦٠ سـەبارەت بـە پرسـی کـورد لـە تورکیـا و ئێـران بەڕێوەچـوو، جەختـی لـە هەڵوێسـتی خـۆی کـردەوە و بڕیارێکـی سـەبارەت بـەو بابەتـە دەرکـرد، کـە تێیـدا هاتبـوو: "کۆنەپەرسـتانی ئێـران و تورکیـا و عێـراق؛ پێـش شۆڕشـی ١٤ی تەمـووز

سیاسـەتی جیـاکاری و چەوسـاندنەوەی نەتەوەییـان لـە دژی گەلـی کـورد لـە هەمـوو بەشـەکانیدا پراکتیـزە کـرد، ئـەم گەلـە بوێـرە بـە هـۆی سیاسـەتی چەوسـاندنەوەوە، لەوانـەش پێشـێلکردنی پیرۆزییـەکان و پشتگوێخسـتنی مافـە ڕەواکان، تووشـی ئـازار بـووە کـە لـە لیسـتی مافەکانـی مرۆڤـدا ئامـاژەی پـێ کـراوە.

لـە کاتێکـدا کۆنگرەکەمان سڵاو لە شۆڕشـەکەمان دەکات، بە مەبەسـتی دەستەبەرکردنی مافـە ڕەواکانـی گەلـی کـورد لـە عێـراق، ئیدانەکردنـی هەڵوێسـتی ناپاکانـەی هـەردوو کۆنەپەرسـتان لـە ئێـران و تورکیـا سـەبارەت بـە کـردەوەی چەوسـاندنەوە و جیـاکاری دژی کـورد ڕادەگەیەنیـن. ئێمـە هاوسـۆزیی تەواومـان لەگـەڵ خەباتـی قوتابیانـی کـورد لـە هەمـوو ئـەو وڵاتانـەدا دەخەینـە ڕوو، بـۆ دەسـتبەرکردنی خواسـتە نەتەوەییـەکان لەسـەر بنەمـای دادپـەروەری و یەکسـانی و ڕێزگرتـن لـە نەریتـەکان"[٩٨].

هەروەهـا یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە کۆنگـرە گشـتییەکانیدا هەڵوێسـتی خـۆی لـەو بارەیـەوە دەربڕیـوە، لـە بڕیارەکانـی سـێیەمین کۆنگـرەی خۆیـدا کـە لـە مانگـی ئـاداری سـاڵی ١٩٦١ وەک پێـشتر ئاماژەمـان پێکـرد - بـەسترا، ئەمانـەی خـوارەوەی تێدابـوو:

١. ئیدانـەی سیاسـەتی بەتورککـردن دەکەیـن کـە حکومەتـی فاشیسـتی تورکیـا لـە دژی گەلـی کوردمـان لـە کوردسـتانی بـە زۆر لکێـنراو بـە تورکیـاوە پراکتیـزەی دەکات.
٢. کۆنگـرە ستایشـی خەباتـی سـەرکردەکانی گەلـی چەوسـاوەی کـورد لـە هەمـوو پارچەکانـی کوردسـتان دەکات، داواش لـە حکومەتەکانـی دەستڕۆیشـتووی سـەر کوردسـتان دەکەیـن ئازادیـان بکـەن.[٩٩]

ئەمـەش لـە پێنجەمیـن کۆنگـرەی خۆیـدا، کـە لـە نێـوان ١٣ بـۆ ١٥ی تەمـووزی ١٩٦٧ بەڕێوەچـوو، نوێکرایـەوە. تێیـدا هاتبـوو کۆنگرەکـە داوای لـە "حوکمڕانانـی سـوریا کـردووە، سیاسـەتی چەوسـاندنەوە و سـەرکوتکردن دژی قوتابیانـی کـورد لـە سـوریا بگـۆڕن". داواش لـە حوکمڕانانـی سـوریا دەکات، شـکۆی گەلەکەمـان لـە پارێـزگای حەسـەکە بپارێزێـت و دەسـتبەرداری سیاسـەتی ئاوارەکردنـی کـورد بێـت لـەو ناوچانـەی نەوتییـان تێدایـە و دووریـان نەخاتـەوە بـۆ ناوچـە دوورەکانـی دوورگەکـە[١٠٠].

پەراوێز:

[١] بڕوانە: بەشی یەکەمی ئەم توێژینەوەیە.

[٢] بۆ وردەکاری لەبارەی ئەم پەیماننامەیە بڕوانە: فاروق صالح العمر، المعاهدات العراقية البريطانية وأثرها في السياسة الداخلية ١٩٢٢-١٩٤٨، (بغداد، ١٩٧٧)، ص٤١ ومابعدها.

[٣] غانم محمد الحفو وعبدالفتاح علي يحيى، الكورد ومعاهدة ١٩٣٠ العراقية البريطانية، مج١، جامعة دهوك (مجلة)، العدد (٢)، دهوك، كانون الاول ٢٠٠٣، ص٣٧-٣٨.

[٤] جلال الطالباني، كردستان والحركة ...، ص٦٤.

[٥] بۆ وردەکاری لەبارەی ئەم پەیماننامەیە بڕوانە: عبدالرزاق الحسني ، تأريخ الوزارات ...، ج٣، ص٨ وما بعدها.

[٦] البرت منتشاشفيلي، م. س، ص٢٩٤.

[٧] غانم محمد الحفو وعبدالفتاح البوتاني، الكورد والأحداث ...، ص٤٢.

[٨] ئەمە دوای ئەوە هات کە داواکارییەك ئاراستەی (٣٠) کەس لە پیاوماقوولان کرا بۆ ئامادەبوون لە بارەگای حکومەتی خۆجێیی(سەرای) تاکو دەستەی پشکنین لەنێو خۆیان هەڵبژێرن بەپێی یاسای هەڵبژاردن، بڕوانە: هـ. س، ل٤٢.

[٩] حوسێن محەمەد عەزیز، بەیاننامەیەکی ڕەش و ڕۆژێکی سوور، (سلێمانی، ٢٠٠٠)، ل٦١.

[١٠] ڕاپۆرتە حکومییەکان ژمارەی کوژراو و بریندارانیان تەنیا بە کوژراوێك و (١٠) بریندار لە پۆلیس و (٣) سەرباز دیاری کردبوو، لەلای خۆپیشاندەرانەوە بە (١٣) کوژراو و (٢٣) بریندار دیاری کرابوو، لە کاتێکدا ڕۆژنامەی ئەلتەئاخی لە ژمارە(٨٢٨) ی ٦ی ئەیلوولی ١٩٧١ بە (٤٥) کوژراو و نزیکەی(٢٠٩) بریندار دیاری کردبوو، بەگوێرەی: غانم محمد الحفو وعبدالفتاح البوتاني، الكورد والأحداث ...، ص١١٩.

[١١] م . ن، ص٤٢-٤٣.

[١٢] جلال الطالباني، كردستان والحركة ...، ص٦٤.

[١٣] جليل جليل واخرون، الحركة الكوردية ...، ص١٨٧.

[١٤] بۆ زانینی هۆکارەکان، بڕوانە: عثمان علي ، م. س، ص٩٩.

(١٥) حسـن مصطفـى، البارزانيـون وحـركات بـارزان ١٩٣٢-١٩٤٧، ط٢، (بغـداد، ١٩٨٣) ص٥٦ ؛ عزيـز حسـن البارزاني، م. س، ص١٣٠-١٣١.

(١٦) حسـن مصطفـى، م. س، ص٦٦-٧٢ ؛ أمين سـامي الغمـراوي ، قصـة الاكـراد في شمال العـراق، ط١، (لا. م، ١٩٩٥)، ص١١.

(١٧) حامد محمود عيسى، القضية الكوردية ...، ص٢٦٦.

(١٨) مسعود البارزاني، البارزاني والحركة ...، مج١، ص٩٦.

(١٩) إسماعيل شكر رسول، أربيل...، ص١٩٥.

(٢٠) مسعود البارزاني، البارزاني والحركة ...، مج١، ص٩٦.

(٢١) بـۆ ئاگاداربـوون لـە بەياننامەكـە، بڕوانـە: عبدالفتـاح البوتـاني ، بلاغ جمعيـة هيـوا (الأمـل) إلى الشـعب العراقـي الكريـم إثـر انـدلاع انتفاضـة بـارزان ١٩٤٣-١٩٤٤، الصـوت الآخـر (مجلـة)، العـدد (٨٣)، أربيـل، ٨ شـباط ٢٠٠٦، ص١٤.

(٢٢) ديـار محمـد سـعيد الـدوسكي، "مجـرد اسـتذكار" مـەتين (مجلـة)، العـدد (١٥)، دهـوك كانـون الاول ١٩٩٢، ص٩٨-١٠٢ ؛ عبدالفتـاح علي البوتـاني ، الحيـاة الحزبيـة في ...، ص٣٢٢.

(٢٣) ص. مـزوري ذوري، "ذكريـات تأريخيـة" مـەتين (مجلـة)، العـدد (١٦)، دهـوك، كانـون الثـاني ١٩٩٣، ص١١٢-١١٤ ؛ عبدالفتـاح علي البوتـاني ، الحيـاة الحزبيـة في ...، ص٣٢٣.

(٢٤) لێژنـەی ئـازادی: لـە ١٥ی ١ی سـاڵی ١٩٤٥، دوای زنجيرەيـەک كۆبوونـەوە كـە تێيـدا ڕەوشـی كوردسـتان بـە هەمـوو لايەنەكانييـەوە ديراسـەی بـۆ كـرا، مـەلا مسـتەفا بارزانـی، هاوشـانی ئەفسـەرانی ئازاديخـوازی كـورد، بڕيارپـان دا ئـەم ليژنەيـە پێكبهێنـن بـە سـەرۆكايەتيی ئـەو، بـۆ سـەركردايەتيكردنی ڕاپەڕينـی كـورد و دانانـی بەرنامەيـەك بـۆ ئـەم ڕاپەڕينـە. بـۆ زانياريـی زياتـر سـەبارەت بـەم بابەتـە، بڕوانـە: مسـعود البـارزاني ، البـارزاني والحركـة ...، مـج١، ص١٠٩-١١٠

(٢٥) م. ن، مج١، ص١١٠.

(٢٦) م. ن، مج١، ص١١٠.

(٢٧) محسن دزە يی، م. س، ج١ ، ص٤٢ ؛ عزيز حسن البارزاني ، م. س، ص١٣٦.

(٢٨) مسـعود البـارزاني، البـارزاني والحركـة ...، مـج١، ص٢٧٥-٢٧٦ ؛ غانـم محمـد الحفـو وعبدالفتـاح البوتـاني ، الكـورد والأحـداث ...، ص٨٧.

(٢٩) عيزەديـن مسـتەفا ڕەسـووڵ، بەشـێك لـە ياداشـتەكانم، ب١، چاپخانـەی دەزگای حەمـدی، چ١، (سـلێمانی، ٢٠٠٦)، ل١١٩.

(٣٠) مەبەست وەزارەتی سەدرە کە دوای ئەوەی وەزارەتی ساڵح جەبر ناچار کرا دەست لە کاربکێشێتەوە، لە ٢٧ی کانوونی دووەمی ١٩٤٨، دوای ڕووداوەکانی ڕاپەڕین، دامەزرا. بڕوانە: عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات ...، ج٧، ص٣١١-٣١٣.

(٣١) نزار (گۆڤار)، ژمارە (٤)، بەغداد، ١٥ی مایس ١٩٤٨، ل١٦.

(٣٢) لە بارەی هەلومەرج و هۆکارەکانی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول، بڕوانە: عبدالكريم فندي ، فصول من ثورة أيلول في كردستان العراق، مطبعة كلية الشريعة، (دهوك، ١٩٩٥)؛ مسعود البارزاني ، البارزاني والحركة ...، ثورة أيلول ١٩٦١-١٩٧٥، ج٣ ، ص٢١ وما بعدها ؛ ميڤان عارف بادي ، الحركة الكوردية التحررية في كوردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٣، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٥)، ص٩٣-١٢١.

(٣٣) دیدار لەگەڵ نەوشیروان مستەفا ئەمین لە سلێمانی لە ٢٠٠٧/٢/٧، دیدار لەگەڵ جەمشید حەیدەری لە هەولێر لە ٢٠٠٧/٦/٢٦، دیدار لەگەڵ شەمسەدین موفتی لە هەولێر لە ٢٠٠٧/١٠/٢٠.

(٣٤) حدك ، م. ب. د. م ، م . س، ص٣٩ .

(٣٥) عبدالكريم فندي، اتحاد طلبة كوردستان دور ريادي...، ص٧٠ ؛ دیدار لەگەڵ نەوشیروان مستەفا ئەمین لە سلێمانی لە ٢٠٠٧/٢/٧ ٢٠٠٧.

(٣٦) ساسان عەونی ، س. پ، ل٢١.

(٣٧) عەبدولستار تاهیر شەریف، ململانێ لەگەڵ ژیاندا (یادداشت) ١٩٣٥-١٩٧١، ب١، چاپخانەی ئارابخا، چ١، (کەرکووك، ٢٠٠٥)، ل٩٦.

(٣٨) ئەم ڕێکخراوە لە سێ ڕێکخراوی قوتابیانی کورد لە مانگی ئابی ١٩٦١ پێکهاتووە کە بریتین لە: یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی تورکیا (هەڤار)، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا. سەبارەت بە ئەمەش بەیاننامەیەکی هاوبەش بە واژۆی سێ ڕێکخراوەکە لە شاری مونیستەری ئەڵمانیا لە ٢٤ی ئابی ١٩٦١ دەرچوو، تیایدا پێکهێنانی (یەکێتیی نیشتمانیی ڕێکخراوەکانی قوتابیانی گشت کوردستان) ڕاگەیەندرا، بۆ ئاگاداربوون لە دەقی بەیاننامەکە، بڕوانە: بەیانی هاوبەشی لەبارەی پێکهێنانی یەکێتیی نیشتمانیی ڕێکخراوەکانی قوتابیانی گشت کوردستان، ٢٤ی ئابی ١٩٦١ لە: شازین هێرش، س. پ، ل٢٩-٣١.

(٣٩) بەیاننامەی پێکهێنانی یەکێتیی نیشتمانیی ڕێکخراوەکانی قوتابیانی گشت کوردستان– یەکێتیی قوتابیانی کوردستان- عێراق لە ٦ ی شوباتی ١٩٦٢ لە: شازین هێرش ، س. پ، ل٣٨.

[٤٠] بڕوانە: هـ. س، ل٣٩.

[٤١] بڕوانە: شازین هێرش ، س. پ، ل٣٩.

[٤٢] بەیاننامـەی یەکێتیـی قوتابیـانی کوردسـتان بـە بۆنـەی جەژنـی (نـەورۆز) ی پیـرۆزەوە لـە ٢١ی ئـاداری ١٩٦٣، لـە: شـازین هێـرش ، س. پ، ل٥٠-٥١.

[٤٣] ئەندام بوو لە سەرکردایەتیی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، یەکەم قوتابی بوو لەپێناو شۆڕش بکوژرێت لە ١٩٦٢/٧/٢٧، بڕوانە: موسا ئەحمەد، ڕۆڵی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە ....، ل٣٨.

[٤٤] ئەنـدام بـوو لـە سـەرکردایەتیی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە زیندانەکانـی حکومەتـی بەعـس گیانـی لەدەسـتدا، لـە ١٩٦٣/٤/٦، هــ س، ل٣٨.

[٤٥] ی. ق. ك. ل. د. ك.ع ، کورتیەك لە ...، ل٣٤.

[٤٦] دیدارێـک لەگـەڵ مـولازم خـدر لـە هەولێـر لـە ١٧ی نیسـانی ٢٠٠٧، لەدایکبـووی بەغـداد، بـە نەتـەوە عەرەبـە و سـەرپەلی چەکدارەکانـی حزبـی شـیوعیی عێـراق بـوو لـە شۆڕشـی ئەیلوولـدا، یەکێکـە لـەو کەسـانەی بەشـداری و سەرپەرشـتی ئـەو هێزانـەی دەکـرد کە لـە شـەڕی بەناوبانگی هەندرێـن سـەرکەوتنیان بەدەسـتهێنا. ئێسـتا ناوەنـدی ئەنسـار و پێشـمەرگە دێرینەکانـی حزبـی شـیوعیی عێراقـی لـە هەولێـر بەڕێوەدەبـات.

[٤٧] بابەتێکـی تایبەتمـان بـۆ ئـەو ڕووداوە تەرخـان کـرد، چونکـە هـاوکات نەبـوو لەگـەڵ ڕەوتـی شۆڕشـی ئەیلوولـدا. ناکۆکـی و جیابوونـەوە پارتـی و یەکێتـی دەگرێتـەوە.

[٤٨] شیرزاد زکریا ، م. س، ص٥٤.

[٤٩] سالم صابر معروف ، م. س، ص١٩٤.

[٥٠] بـۆ ئاگاداربـوون لەبـارەی دەقـی بەیاننامەکـە، بڕوانـە: سـکرتاریەتی یەکێتیـی قوتابیـانی کوردسـتان، هەڵوێسـتمان بەرامبـەر مـەلا مسـتەفا بارزانـی و پارتەکـەی ٨/ ٦/ ١٩٦٤ لـە: شـازین هێــرش ، س. پ، ل٧٣-٧٥.

[٥١] قسم الارشيف، من وثائق الحركة القومية الكوردية التحررية ، متين (مجلة)، العدد (٦٠)، ص٨٨.

[٥٢] بۆ وردەکاریی زیاتر لەبارەی دەقی بەیاننامەکە، بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(٥).

[٥٣] بـۆ وردەکاریـی زیاتـر لەبـارەی دەقـی بەیاننامەکـە، بڕوانـە: بانگـەواز بـۆ قوتابیانـی کوردسـتان لـە لیژنـەی ئاکادەکاریـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە ناوچـەی سـلێمانی لـە ٩/ ٨/ ١٩٦٤ ، لـە: شـازین هێـرش ، س. پ، ل٧٩-٨٠ .

[٥٤] لـەو سـاڵەدا سـەرکردەکانی مەکتەبـی سیاسـی(جوادابووان) دوای گەڕانەوەیـان لـە ئێرانـەوە،

پەیوەندییـان بـە حکومەتـی عێراقـەوە کـرد، و لەژێـر نـاوی (پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان) چالاکییەکانیـان ئەنجامـدا، بڕوانـە: شێرکۆعومـەر فەتحـوڵڵا ، س. پ، ل١٨٨.

(٥٥) ناحیەیەکە سەر بە پارێزگای سلێمانی.

(٥٦) دیدارێـك لەگـەڵ کەمـال حەسـەن چاومـار لـە هەولێـر لـە ٢٠٠٧/١/٢٤ لـە دایکبـووی سـاڵی ١٩٤٩یـە لـە شـاری سـلێمانی و لـەوێ خوێندنـی سـەرەتایی و ناوەنـدی تـەواو کـردووە، لـە سـاڵی ١٩٦٦ پەیوەنـدی بـە ڕیزەکانـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتانەوە کـردووە، لـە ٢٠٠٣ لـە کۆلێـژی مـاف دەرچـووە و ئێسـتا لـە هەولێـر نیشـتەجێیە. نامـەی نـوری حەسـەن غەفـور بـۆ توێـژەر لـە سـلێمانییەوە لـە بـەرواری ٢٠٠٧/١١/٢، لەدایکبـووی سـاڵی ١٩٥٣ی شـاری سـلێمانی، خوێندنـی سـەرەتایی و ناوەنـدی و ئامادەیـی و زانکـۆی تەواوکـردووە، ماسـتەری لـە کۆلێـژی پـەروەردەی زانکـۆی سـەلاحەدین وەرگرتـووە، دکتۆراشـی لـە زانکـۆی سـلێمانی، لـە سـاڵی ١٩٦٨ پەیوەنـدی بـە بزووتنـەوەی قوتابیانـەوە کـردووە، ئێسـتا وەک مامۆسـتا لـە بەشـی بایۆلۆجـی لـە کۆلێـژی زانسـت لـە زانکـۆی سـلێمانی وەک پرۆفیسـۆری یاریـدەدەر کاردەکات.

(٥٧) دیدارێك لەگەڵ تاریق محەمەد جامباز لە هەولێر، ڕۆژی٢٠٠٧/١/٢٣.

(٥٨) شـێخ موسـا وەرمێلی، شورەشـا ئەیلولێ لدەڤەرا دهۆك، چاپخانا کولێژا شـەریعێ، چ١، (دهۆك، ٢٠٠١)، ل٤١ ؛ عبدالكريـم فنـدي ، اتحاد طلبة كوردسـتان فصيل ثوري منظم ...، ص٥٤.

(٥٩) خ. ك. ب، وزارة الداخليـة- مديريـة الداخليـة العامـة- المخابـرات السريـة/٣ الموضـوع/ العثـور على بيـان حـزبي، سري، العـدد: ق. س/ ٢٧٢١، التأريـخ: ٢١/ ٧/ ١٩٦٥ ينظـر: الملحـق رقـم (٦).

(٦٠) نەوشـیروان مسـتەفا ئەمیـن، پەنجـەکان یـەکتری ئەشـکێنن دیـوی نـاوەوەی ڕووداوەکانـی کوردسـتانی عێـراق ١٩٧٩-١٩٨٣، چ٣، (سـلێمانی، ١٩٩٧)، ل٩٠.

(٦١) بڕوانـە: التآخـي (جريـدة)، العـدد (١٦٠)، السـنة الاولى، ٨ تشريـن الاول ١٩٦٧، ص٤. شـایانی باسـە ئـەم گشـتاندنە بـۆ جێبەجـێ کردنـی بەندەکانـی بەیاننامـەی ٢٩ ی حوزەیرانـی ١٩٦٦ لەنێـوان سـەرکردەکانی شۆڕشـی کـوردو حکومەتـی عێـراق دەرچـووە.

(٦٢) بـۆ زانینـی وردەکاری سـەبارەت بـە هـاوکاری و چالاکییـە ئاشـکراکانی باڵـی سـکرتاریەتی یەکێتییەکـە، بڕوانـە: ئەلنـوور (ڕۆژنامـە)، زۆربـەی ژمـارەکان لـە نێـوان سـاڵانی ١٩٦٨-١٩٧٠دا بڵاوکراونەتـەوە. شـایانی باسـە باڵـی جیابـووەوەی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان سەرپەرشـتیی ئـەو ڕۆژنامـەی دەکـرد.

(٦٣) أدمون غريب ، الحركة القومية الكردية ، دار النهار للنشر، (بيروت، ١٩٧٣)، ص٩٦.

(٦٤) کۆمەڵێک هۆکار و پاڵنەری سیاسیی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی لە پشت واژۆکردنی ئەم ڕێککەوتننامەیە هەبووە، بۆ وردەکاری لەو بارەیەوە بڕوانە: سەعد ناجی جەواد، س. پ، ل١٥١ و دواتر. ئەدمۆن غەریب، س. پ، ٩٦-١٠٧.

(٦٥) ئەنوەر عەبدوڵڵا: کاتێک قوتابی بووە لە بەشی ئابووری کۆلێژی کارگێڕی و ئابووریی زانکۆی موسڵ، سەرۆکی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بووە.

(٦٦) ئەنوەر عەبدوڵڵا ، س. پ، ل٤٨.

(٦٧) دیدارێك لەگەڵیدا لە هەولێر ڕۆژی ٢٨/ ١١/ ٢٠٠٧.

(٦٨) شێرکۆ فەتحوڵڵا عومەر ، س. پ، ل٢١٦.

(٦٩) ڕەنج نوری شاوەیس: ئەندامی سکرتاریەتی یەکێتیی بوو، کاتێك قوتابی بوو لە کۆلێژی پزیشکیی زانکۆی مووسڵ.

(٧٠) قادر حەمەد ئەمین: ساڵی ١٩٤٦ لە شاری هەولێر لەدایک بووە، قۆناغی سەرەتایی و ناوەندی لەوێ تەواوکردووە، دواتر پەیوەندی بە بەشی کوردیی کۆلێژی ئادابی زانکۆی بەغدا کردووە و لە ساڵی ١٩٧٠ دەرچووە، بووەتە سکرتێری یەکێتیی قوتابیانی کوردستان، ئێستا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نیشتەجێیە. دیدارێك کە توێژەر لەگەڵیدا لە هەولێر سازی کردووە.

(٧١) عادل فازڵ لەیلانی: قوتابی بووە لە بەشی ئاماری کۆلێژی ئابووری و زانستە سیاسییەکانی زانکۆی مووسڵ.

(٧٢) جەلال سەلیم خۆشناو: قوتابی بووە لە بەشی کارەبای کۆلێژی ئەندازیاریی تەکنەلۆجیی زانکۆی بەغدا.

(٧٣) فەریدون عوسمان: قوتابی بووە لە کۆلێژی پەروەردەی زانکۆی بەغدا.

(٧٤) جەواد مەحموود شێروانی: قوتابی بووە لە بەشی کوردیی کۆلێژی ئادابی زانکۆی بەغدا.

(٧٥) فەرهاد عەونی: قوتابی بووە لە بەشی ئابووریی کۆلێژی ئابووری و زانستە سیاسییەکانی زانکۆی بەغدا.

(٧٦) فرهاد عوني، ذكريات عن ايام عشناها في بغداد قبل اعلان اتفاقية ١١ اذار ١٩٧٠، گولان العربي (مجلة)، العدد (١٦)، أربيل، ٢٥ أيلول ١٩٩٧، ص٥٦-٥٧.

(٧٧) ئەنوەر عەبدوڵڵا ، س. پ، ل٤٧-٤٨.

(٧٨) مەکتەبی سکرتاریەتی یەکێتی پێکهاتبوو لە: ئەنوەر عەبدوڵڵا سەرۆکی یەکێتی

وعەبدولکەریـم حەسـەن جێگـری سـەرۆکی یەکێتـی وعەبدولقـادر محەمـەد ئەمیـن سـکرتێر ئەندامێتـی هـەر یـەك لـە: حەمـە زیـاد ئیسماعیـل – نـەوزاد محەمـەد عەلـی – جـەلال حەکیـم – مەحمـوود زامـدار، بڕوانـە: ئەنـوەر عەبـدوڵڵا ، س. پ، ل٤٨؛ دیدارێـك لەگـەڵ عەبدولقـادر محەمـەد ئەمیـن لـە هەولێـر لـە ڕۆژی ٢٨/ ١١/ ٢٠٠٧.

(٧٩) فرهاد عوني، ذكريات عن ايام ..، ص٥٦-٥٧ ؛ ئەنوەر عەبدوڵڵا ، س. پ ، ل٤٨.

(٨٠) نجـاه يـاسين خورشـيد، اتحـاد طلبـة كوردسـتان في جامعـة الـبصرة قبـل وبعـد ١٩٧٠ گـولان العـربي (مجلـة)، العـدد (٢١) أربيـل ٢٥/ ٢/ ١٩٩٨، ص٥٠.

(٨١) چاوپێکەوتنێـک لەگـەڵ جـەلال سـەلیم خۆشـناو لـە هەولێـر لـە ڕێکـەوتی ٢٠٠٢/١٢/٣١، کـە سـامان کەریـم مەحمـوود ئەنجامـی داوە و ئەویـش ڕێگـەی بـە توێـژەر داوە، بەکاریبهێنێـت. جـەلال سـەلیم خۆشـناو لـە ڕیزەکانـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان چـالاک بـوو و لـە سـاڵی ١٩٧٢ بـوو بـە سـکرتێری یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان. ئەنـوەر عەبـدوڵڵا، س. پ، ل ٤٨؛ فەرهاد عەونـی، فرهـاد عـوني ، ذكريـات عـن ايـام ...، ص٥٨.

(٨٢) عبدالهـادي رحمان سـليمان، إضافـة اخرى إلى خزين الذاكـرة ، گولان العربي (مجلة)، العدد (٢٠)، أربيـل، ٢٥ كانـون الثـاني ١٩٩٨، ص٦٢-٦٣؛ محمـد أمين عبدالكريـم كوڤلي، اتحاد طلبة كوردسـتان – نينـوى ١٩٧٠- ١٩٧١، گـولان العـربي (مجلة)، العـدد (٢٨)، أربيل، ٢٥ أيلول ١٩٩٨، ص٤٥ .

(٨٣) فرهاد عوني ، ذكريات عن ايام ..، ص٥٩.

(٨٤) دیدارێـک لەگـەڵ سـەعدی ئەحمـەد پیـرە لـە هەولێـر لـە ڕۆژی٢٠٠٦/١١/٢٨، لـە شـاری هەولێـر لـە دایکبـووە و خوێندنـی سـەرەتایی و ناوەنـدی و خوێندنـی زانکـۆی لـە نەمسا تـەواو کـردووە. لـە سـاڵی ١٩٦٧ەوە سـەر بـە بزووتنـەوەی قوتابیـان بـووە و لـە سـاڵی ١٩٦٨-١٩٦٩ بووەتـە بەرپرسـی لقـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان (باڵـی لایەنگری بارزانـی) لـە دواناوەندیی هەولێـر، ئێسـتا ئەندامـی سـەرکردایەتیی یەکێتیـی نیشـتمانیی کوردسـتانە و لـە شـاری هەولێـر نیشـتەجێیە. دیدارێـك لەگـەڵ تاریـق محەمـەد جامبـاز لـە هەولێـر لـە ڕۆژی ٢٠٠٧/١/٢٣.

(٨٥) دیدارێك لەگەڵ کەمال حەسەن چاومار لە هەولێر ڕۆژی ٢٤/ ١/ ٢٠٠٧.

(٨٦) بڕوانـە بڕگـەی(ب) لـە بەنـدی سـێی ڕێککەوتننامەکـە لـە: خاليـد خاليـد كوجـي ، كيـف تعالـج الدسـاتير العراقيـة الحقـوق القوميـة للشـعب الكـردي/ دراسـة مقارنـة بين النظريـة والتطبيـق، ط١، (سـتكهولم، ١٩٩٠)، ص١٣٢-١٣٣.

(٨٧) بڕگەی(ج) لە بەندی سێ ، هـ .س، ل١٣٣.

(٨٨) كمال محمد نجيب العبيدي ، عيد السلام، ج١، مطبعة الامة، ط١، (بغداد، ١٩٧٠)، ص١٩.

(٨٩) مديرية الاعلام العامة، وزارة الاعلام ، منجزات الثورة في عامها الثالث، مطبعة الجمهورية، (بغداد، لا. س)، ص٣٦١.

(٩٠) بەڵگەنامەکانی کۆنگرەی دووەم ...، ل١٥٦.

(٩١) لەجیاتی ئەوان واژۆیان کرد: محمد عبدالكريم ومحمد شكر وعبدالهادي، بڕوانە: خەبات، العدد (١١٨)، ١٣ كانون الاول ١٩٥٩، ص٤.

(٩٢) واژۆکاران (١٠) قوتابی بوون، ئەوانەی واژۆیان کرد: ارشد النقشبندي وغازي عبدالحميد النجاري، بڕوانە: خەبات ، العدد (١١٢)، ٣ كانون الاول ١٩٥٩، ص٤.

(٩٣) خەبات، العدد (١٢٠)، ١٥ كانون الاول ١٩٥٩، ص٥.

(٩٤) خەبات، العدد (١٢١)، ١٦ كانون الاول ١٩٥٩، ص٤.

(٩٥) خەبات، العدد (١٢٤)، ٢٠ كانون الاول ١٩٥٩، ص٥.

(٩٦) خەبات ، العدد (١٢٩)، ٢٤ كانون الاول ١٩٥٩، ص٧.

(٩٧) خەبات ، العدد (١٣٣)، ٢٩ كانون الاول ١٩٥٩، ص٥.

(٩٨) بەڵگەنامەکانی کۆنگرەی سێیەم ...، ل١٠٧-١٠٨.

(٩٩) سامان کەریم مەحموود ، س. پ، ل٧٣.

(١٠٠) ی. ق. ل. د. ك. ع ، کورتییەك لە ...، ل٤١-٤٤ ؛ ساسان عەونی ، س. پ، ل٢٥-٢٦ ؛ لوقمان غەریب ، س. پ، ل٦٥-٦٦.

تەوەری دووەم

بزووتنەوەی قوتابیانی کورد و ڕووداو و پێشهاتە سیاسییەکانی عێراقی و عەرەبی

أ. عێراقی

١. جووڵانەوەی مایسی ١٩٤١

تاقمە نەتەوەپەرستەکانی عەرەب بە هەردوو جۆریانەوە، سەربازی و مەدەنی، لە پێشەوەیان ڕەشید عالی گەیلانی و عەقید سەلاحەدین ئەلسەباغ و گرووپە سەربازییەکەی و محەمەد یونس ئەلسەبعاوی بە پاڵپشتیی پەنابەرە فەلەستینییەکان، لە پێشەوەیان موفتی قودس محەمەد ئەمین ئەلحوسێنی و بە هاوپەیمانیی نهێنی لەگەڵ زلهێزەکانی میحوەر - بە تایبەت ئیتاڵیا و ئەڵمانیا – توانیان لە شەوی ٢/١ی مایسی ساڵی ١٩٤١[١] کودەتایەکی سەربازی ئەنجام بدەن، کە حکومەتی تەها ئەلهاشمی ڕووخاند، پاشان کودەتاچییەکان پەرلەمانێکی نوێیان هەڵبژارد و، شازادە عەبدولئیلایان لە سەرۆکایەتی تەخت دوورخستەوە و (ئەلشەریف شەرەف) یان لەجیاتی ئەو هەڵبژارد. لەم ئەنجومەنەدا کۆمەڵێک نوێنەری کورد هەبوون کە ئەوانیش لەم ئەرکەدا بەشدار بوون و، ڕەشید عالی گەیلانی بە سەرۆکی حکومەتی نوێ هەڵبژێردرا. لە کۆتاییدا مانۆڕە دیپلۆماسییەکانی نێوان ئەم حکومەتە و حکومەتی بەریتانیا گۆڕا بۆ ڕووبەڕووبوونەوەیەکی سەربازی بۆ ماوەی چوار هەفتە (٢-٢٩ی مایسی ١٩٤١)، کە لەم ماوەیەدا کودەتاچییەکان دروشمی ڕزگارکردنی عێراقیان لە ژێر هەژموونی بەریتانیا و سەربەخۆیی وڵاتانی عەرەبی کە لە ژێر دەسەڵاتی کۆلۆنیالیزمدا دەناڵێنن، بەرزکردەوە[٢].

جووڵانەوەی مایس لە ناوچە جیاجیاکانی عێراق پاڵپشتییەکی زۆری جەماوەری بەدەستهێنا[٣] و توانی جەماوەر بۆ چالاکیی سیاسی ڕابکێشێت و ئامادەیی خۆیان بۆ پشتیوانی و پاڵپشتی پیشان بدەن[٤] قوتابیان بە گشتی ڕۆڵ و پێگەیان لە جووڵانەوەکەدا هەبوو، قوتابیان بە هۆی ڕق و کینەیان لەهەمبەر داگیرکاریی

بەریتانیا و ئاواتەکانیان بۆ ڕزگاریی نیشتمانی پشتگیرییان کرد، بەشێک لە قوتابیانی کورد کە لە پەیمانگە و کۆلێژەکانی بەغدا و هەندێك لەوانەی لە قوتابخانەکانی کوردستانیش دەیانخوێند، پشتگیریان کرد. ئەو ڕۆڵە بریتی بوو لە پاڵپشتی و بەشداریکردن، ژمارەیەک قوتابیی کورد بروسکەیەکی پشتیوانییان بۆ سەرۆک وەزیران نارد، دەقەکەی لە ڕۆژنامەی (العالم العربي) لە ژمارەی ڕۆژی ١٢ی مایسی ١٩٤١دا بڵاوکرایەوە بە ناونیشانی بروسکەی "قوتابیانی کورد لە پەیمانگە باڵاکانی بەغدا"، کە ئەمە ناو و واژۆیانە: بەهائەددین قوتب، ئەنوەر جاف، ئەمین عەبدولکەریم، هاشم عومەر بەرزنجی، فایەق تۆفیق، مەزهەر قەرەداغی، مەعروف عەبدوڵڵا، بایز دزەیی، هادی ڕەشید چاوشلی[٥]، موعەتەسەم دەباغ، بورهان جاف، فەیسەڵ ئەحمەد عوسمان، نامیق نادر، ئیبراهیم دزەیی، فەتاح مەحموود، جەمال میرزا، فەتاح حاجی شەریف، نووری کاکە حەمە (نووری غەربی)، و جەلیل ئەسکەندەر[٦].

هەروەها قوتابیانی کورد لە کۆلێژ و پەیمانگەکانی بەغدا بەشداریی خۆپیشاندانەکانیان کرد، دواتر پارەیان کۆکردەوە و ناوی خۆیان تۆمارکرد بۆ خۆبەخشی و هەڵگرتنی چەک[٧]، هەروەها پەیوەندیان کرد بە "کەتیبەکانی نەوجەوانان" و "دیدەوانی"، کە پێکهاتبوون لە تیمی تایبەت بۆ بەرگری نەرێنی. سەبارەت بەم بابەتە؛ هادی ڕەشید چاوشلی کە ئەوکات قوتابیی قۆناغی دووەمی کۆلێژی ماف بوو، دەڵێت: "ڕۆژێک یان دوو ڕۆژ دوای هەڵگیرسانی شۆڕش [واتە جووڵانەوەی مایس]، ئاگادارکراینەوە کە پێویستە سەرجەم قوتابیانی کۆلێژی ماف بێینە ڕیز کەتیبەکانی لاوان[٨].

هەندێک ئەفسەر لەو ڕۆژەدا هاتبوون لە حەوشەیەکدا مەشقمان پێبکەن، کە دەکەوتە پشت بینای کۆلێژەکە لە ناوچەی بابولموعەززەم. هەفتەیەک مەشقمان تەواو نەکردبوو، ئەوە بوو لەلایەن ڕاگری کۆلێژەوە ئاگادارکراینەوە کە هەڵوەشاوەتەوە، داوا لە قوتابیان کرا بگەڕێنەوە شارەکانیان، تا گوێیان لە پەیوەندییەک نەبێت لە ڕادیۆوە کە بانگهێشتیان بکەن بۆ ئەوەی جارێکی دی ئینجا بەشداریی مەشقەکە بکەنەوە... قوتابییەکان لەو کارە نیگەران بوون، چونکە دەرفەتیان نەبوو بەشداری لەو بزووتنەوە نیشتمانییەدا بکەن[٩].

شـــایانی باســـە؛ قوتابیانـــی خانـــەی گوندانـــەی مامۆســـتایان لەگـــەڵ گرووپـــی قوتابیانـــی عێراقـــی (مەیلـــی نەتەوەیـــی) پاڵپشـــتیی بزووتنـــەوەی مایســـیان دەکـــرد و ئـــەم هەڵوێستەشـــیان لـــە دوژمنایەتیـــی داگیرکاریـــی ئینگلیـــزەوە ســـەرچاوەی گرتبـــوو[١٠]. هەروەهـــا خۆپیشـــاندانی گـــەورەی قوتابیانـــی کـــورد لـــە بەشـــێک لـــە قوتابخانەکانـــی کوردســـتان دەســـتی پێکـــرد، تێیـــدا ئیدانـــەی داگیرکارییـــان دەکـــرد، بـــە گوتنـــەوەی دروشـــمی دژ بـــە داگیـــرکار و پشـــتگیریی بزووتنەوەکـــە[١١].

کاتێـک سـوپای عێـراق و بەریتانیـا بەریەککەوتـن، قوتابیـان لـە کۆلێـژ و پەیمانگەکانـی بەغـــداد بـــە جـــۆش و خـــرۆش و هەســـتی نیشـــتمانپەروەرییەوە دژ بـــە بەریتانیـــا جووڵانـــەوە و ژمارەیـــان وردە وردە لـــە پابەندبـــوون بـــە دەوام کـــەم بـــووەوە[١٢] بەهـــۆی پەیوەسـتبوونیان بـە کەتیبەکانـی نەوجەوانـان و لاوان، زۆربەیـان چەکیـان هەڵگـرت، بـۆ ئـەوەی شانبەشـانی سـوپای عێـراق بـوەستن و کار بـۆ چەسـپاندنی ئاسایشـی ناوخـۆ و دڵنەوایـی برینـدارەکان بکـەن و ئەرکـی دیکـەش جێبەجـێ بکـەن[١٣].

کاتێـک جووڵانەوەکـە شکسـتی هێنـا و زۆربەی سـەرکردەکانی لە عێـراق هەڵهاتن، دوای گەڕانـەوەی وەسـی عەبدولئیلا بـۆ بەغـدا، حکومـەت کاری بـۆ گەڕاندنـەوەی ئاسـایش کرد، هەربۆیـە دەزگای ئاسایشـی ناوخـۆ پێکهـێنرا، کـە بڕیـاری هەڵوەشـاندنەوەی کەتیبەکانـی لاوانـی دا، داوای کـرد هەمـوو ئەوانـەی سـەر بـەو کەتیبانـە بـوون، چـەک و ئامێرەکانیـان ڕادەسـتی نزیکتریـن بنکـەی پۆلیـس بکـەن و بگەڕێنـەوە بـۆ لەبەرکردنـی جـل و بەرگـی ئاسـایی خۆیـان[١٤]. هەروەهـا حکومـەت ژمارەیـەك قوتابـی دەسـتگیرکردن و بـە تۆمەتـی پێکهێنانـی بانـدی چەکداری بـۆ ڕووخانـی ڕژێمـی حوکـم، زیندانـی کـردن[١٥].

سـەرەڕای کۆتایـی هاتنـی جووڵانەوەکـە، لـە ڕۆژانـی ١-٢ی حوزەیـران، بەشـێک لـە قوتابیـان لـە ژێـر ئـاڵای کەتیبەکانـی لاوان بەرەنـگاری هێزەکانـی بەریتانیـا بوونـەوە و خەڵکیـان بـۆ یاخیبـوون هـان دا و دروشـمیان بـۆ ڕووخانـی وەسـی (عەبدوئـیلا) دەگوتـەوە، قوتابییـە نەتەوەپەرستەکان(شـۆفینیانی عـەرەب) تاوانـی کوشتن و تیرۆریان دژی دانیشـتوانی جـوو ئەنجامـدا، هەروەهـا دوکانەکانیـان تـاڵان کـردن، لیژنەکانـی لێکۆڵینـەوە لـە ڕاپۆرتەکانیانـدا سـەبارەت بـە هـۆکاری ئـەو ڕووداوانە ڕایانگەیانـد، لەژێر سـەری کەتیبەکانـی لاوانـەوە بـووە، کـە خەڵـک بـۆ ئـاژاوە و تـاڵان و بڵاوکردنـەوەی پڕوپاگەنـدە دژ بـە جـوو هانـدەدەن، بـەو نـاوەی ئـەوان بەکرێگیـراوی بەریتانیـان[١٦].

سـەرەڕای ئـەو پشـتیوانییەی جووڵانـەوەی مایـس لـە نێـو بەشـێک لـە قوتابیـان و چیـن و توێژەکانـی دیکـەی کۆمەڵگـەی کوردیـدا بەدەسـتی هێنابـوو، بـەڵام گرنگـی بـە پرسـی کـورد نـەدا و پاڵپشـتیی قوتابیانیـش بـۆ ئـەو جووڵانەوەیـە، لـە سـۆنگەی دوژمنایەتیـی ئینگلیزەکانـەوە بـوو، چونکـە قوتابیانـی کـورد لـە قوتابخانـە و کۆلێـژەکان ئـاگاداری بۆچـوون و ئاراسـتەی سـەرکردەکانی بزووتنـەوەی نازیـزم و بیرکردنـەوە خراپەکەیـان بـوون بەرامبـەر بـە کـورد[١٧].

لـە لایەکـی دیکـەوە؛ هەڵوێسـتی قوتابیانـی کـورد هەبـوو کـە دژایەتیـی ئـەو جووڵانەوەیەیـان دەکـرد، یـان لانیکـەم پشـتیوانییان لـێ نەدەکـرد، وەک سـاڵح حەیـدەری کـە ئـەوکات قوتابیـی کۆلێـژی مـاف بـوو لـە بەغـدا دەڵێـت: "سـەرەڕای دوژمنایەتـیمان، ئێمـەی قوتابیـی کـورد بەرامبـەر بـە ئینگلیـز، نەماندەویسـت جووڵانەوەکـەی ڕەشـید عالـی سـەربکەوێت، چونکـە سـەرکردەکانی جووڵانەوەکـە دوژمنایەتـی و ڕەگەزپەرسـتییان بەرامبـەر کـورد نەدەشـاردەوە"[١٨].

هەڵوێسـتی قوتابیانـی کـورد لـە نێـوان لایەنگـران و نەیارانـی جووڵانـەوەی مایـس، لـە جیاوازیـی ئاراسـتە فیکرییەکانـی خـودی قوتابیانـی کوردەوە سـەرچاوە دەگرێـت، نابـێ هۆشـیاریی گشـتیی نەتەوەیـی لەسـەر بنەمـای دژایەتیـی کۆلۆنیالیـزم و دوژمنایەتییەکـەی لەبیـر بکەیـن، کـە لەنێـو جەمـاوەری قوتابیـان لـە سەرتاسـەری عێراقـدا بـاو بـوو، جگـە لـەو مەیلـە چەپگەراییانـەی قوتابیانـی کـورد پێـی کاریگـەر بـوون.

هەروەهـا هەندێکـی دیکـە ناچـار بـوون هەڵوێسـتی پشـتیوانیان بگرنەبـەر، چونکـە ئـەوان لـە پەیمانگـە و کۆلێژەکانـی بەغـدا لەگـەڵ قوتابیانـی دیکـە بـە ئاراسـتەی جیـاواز دەیانخوێنـد و سیسـتەمی نەوجەوانـان ئەوانیشـی دەگرتـەوە، بۆیـە ناچـار بـوون پشـتگیریی جووڵانەوەکـە بکـەن. لـە هەمـووی گرنـگتر؛ کـورد بـە گشـتی هەڵوێسـتی ئینگلیزیـان بەرامبـەر بـە پرسـی کـورد لەبیـر نەکـرد، بۆیـە پێدەچێـت هەندێـک کـورد هەڵوێسـتی دژە بەریتانیایـان هەبووبێـت، بەهـۆی هەڵوێسـتی نەرێنـی و دوژمنکارانـەی بەریتانیـا بەرامبـەر بـە دۆزی خۆیـان، نـەک بـۆ پشـتیوانیکردن لـە خـودی جووڵانـەوەی مایـس.

٢. هەڵوێست لەهەمبەر ڕاپەڕینی کانوونی دووەمی ١٩٤٨

کابینـە وەزاریەکـەی سـاڵح جەبـر لـە ٢٩ی ئـازاری ١٩٤٧ پێکهـێنرا، لەنێـو کارنامـەی سیاسـەتی دەرەکیـدا، کارکـردن بـوو بـۆ هەموارکردنـەوەی پەیماننامـەی عێـراق و بەریتانیـا لـە سـاڵی ١٩٣٠، لەسـەر بنەمـای دەسـتەبەرکردنی بەرژەوەندیـی هاوبـەش. بـۆ ئەمـەش دوو شـاند بـۆ نوێنەرایەتیکردنـی هـەردوو وڵات پێکهـێنران و زنجیرەیـەک دانوسـتان بـە نهێنـی لەنێـوان عێـراق و بەریتانیـا لـە هـەردوو پایتەخـت، بەغـدا و لەنـدەن ئەنجامـدران[١٩]. واژۆکردنـی پەیماننامـەی عێـراق و بەریتانیـا نـاسراو بـە پەیماننامـەی پۆرتسمۆسـی لـێ هاتـە بەرهـەم[٢٠] لـە ١٥ی ١ی ١٩٤٨ لـە نێـوان شـاندی عێـراق کـە پێکهاتبـوو لـە: سـەرۆک وەزیـران سـاڵح جەبـر، نـوری سـەعید، تۆفیـق سـویدی، فـازڵ ئەلجەمالـی[٢١] و، شـاندی بەریتانیـا بـە سـەرۆکایەتیی وەزیـری دەرەوەی وڵاتەکـەی ئێرنسـت بیڤیـن[٢٢]. پەیماننامەکـە و بڕگەکانـی مایـەی ڕەزامەندیـی عێراقییـەکان نەبـوون، هەرچەنـدە هەندێـک بڕگـەی لـە بەرژەوەندیـی عێراقـدا بـوو[٢٣]، هێـزە نیشـتمانییەکانیش بـە توندتـر لـە پەیماننامـەی پێشـوو وەسـفیان کـرد.

لەگـەڵ دەسـتپێکردنی دانوسـتانەکان بـۆ واژۆکردنـی پەیماننامەکـە و لێدوانەکانـی هاوپێـچ لەلایـەن بەرپرسـانی عێراقـی، بەتایبـەت لێدوانەکانـی فازیـل جەمالـی وەزیـری دەرەوەی عێـراق لـە لەنـدەن[٢٤]، کـە نارەزایـی ڕای گشـتی عێراقـی زیاتـر کـرد، ئەمـەش وایکـرد قوتابیـان جووڵـە بکـەن،[٢٥] بۆیـە لـە وەڵامـی بڕیـاری قوتابیانـی پەیمانگـە و کۆلێـژەکان کـە لـە ٤ی ١ی ١٩٤٨ درا،[٢٦] قوتابیانـی کۆلێـژی مـاف بـە سـەرۆکایەتیی عومـەر مسـتەفا محەمـەد ئەمیـن (عومـەر دەبابـە)[٢٧] و عەدنـان فەرهـاد، موتـاع ئەلخزێـری، نـادر شـێخ خەزعـەل، مسـتەفا ئەلواعیـز و مەحمـوود حیلمـی، ڕۆژی دواتـر (واتـە لـە ٥ی کانوونـی دووەم)، قوتابیانـی قوتابخانـەی دواناوەندیـی کـەرخ و قوتابیانـی قوتابخانەکانـی ناوچـەی ئەعزەمیـە پەیوەندییـان پێـوە کـرد[٢٨]. هـەر زوو جووڵانـەوەی قوتابیـان لـە هەمـوو ناوچەکانـی عێراقـدا بڵاوبـووەوە و بـە خێراییەکـی زۆرەوە پـەرەی سـەند و، گرووپـە کۆمەڵایەتییەکانـی دیکەشـی گرتـەوە. خۆپیشـاندەران هەموویـان دروشـمی "بڕوخێـت کۆلۆنیالیـزم و بڕوخێـت پەیماننامـەی بیڤن-جەبـر[٢٩] بڕوخێـت خیانەتـکاران، بەکرێگیراوانـی کۆلۆنیالیـزم !...بـژی ئـازادی و دیموکراسـی!" یـان دەوتـەوە[٣٠].

ئێمــە بــەدوای ڕاپەڕی(وەســبە)دا ناگەڕێیــن بــە هەمــوو وردەکارییەکانیــەوە[٣١]، بەڵکـو لـە دیارکردنـی هەڵوێسـت و ڕۆڵـی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کورددایـن سـەبارەت بـە ڕاپەڕین(وەسـبە) لـە چوارچێـوەی گشـتیی خۆیـدا.

قوتابیانــی کــورد ڕۆڵێکــی گرنگیــان هەبــوو لــە دەســتپێکردنی یەکەمیــن خۆپیشـاندان کـە لـە کۆلێـژی مافـەوە دەسـتی پێکـرد. قوتابـی عومـەر دەبابـە لـە کۆلێـژی مـاف قوتابیانـی کـوردی لـە پەیمانگـە و کۆلێـژەکان ڕێکخسـت و ڕێککەوتـن کـە دروشـمی "بـژی برایەتیـی کـورد وعـەرەب" بڵێنـەوە. لـە کۆلێـژی مافـەوە لەگـەڵ قوتابییەکانـی دیکـە بەڕێکەوتـن و لـە سـەرکردەکانی دیکـەی خۆپیشـاندانەکەش لـە قوتابیانــی کــورد، لەپــاڵ عومــەر دەبابــە، تاهیــر هەنــاری (کــە هــاوکات خەڵکــی کۆیــە) بــوو، بــەرەو بابولموعــەززەم ڕۆیــشتن و، غەفــوور ڕەشــید دارا ئاغــا قوتابیــی کۆلێــژی ئەندازیــاری هاتــە ناویانــەوە، پۆلیــس ڕووبەڕوویــان بــووەوە[٣٢]. پاشــان خۆپیشــاندانەکە بــەرەو ئەنجومەنــی نەتەوە(مجلــس الامــة) ڕۆیشــت و لەبــەردەم ئەنجومەنــدا خۆپیشــاندەران عومــەر دەبابەیــان خســتە ســەر شــانیان، کــە بــە دەنگێکــی بــەرزەوە هــاواری دەکــرد: ئــەی ئەنجومــەن نوێنەرەکانتــان بــە ئیــرادەی خەڵــک نەهاتــوون، بەڵکــو نــوری ئەلســەعید بــە هەڵبژاردنــە ســاختەکراوەکانەوە بــۆی هێنــاون و ئێــوەش نوێنەرایەتیــی خەڵــک ناکــەن، ئــەو وەزارەتــەی کــە لــە ئەنجومەنەکەتــەوە ســەریهەڵدا، وەزارەتێکــە کــە لەلایــەن گەلــەوە دانپێدانەنــراوە"[٣٣].

شــایانی باســە بەرپابوونــی ڕاپەڕیــن (وەســبە) لــە ئەنجامــی ڕێکخســتنێکی پێشــووی هیــچ ڕێکخراوێکــی سیاســی نەبــووە، بەڵکــو بــە دەستپێشــخەریی قوتابیــان بــووە، مانگرتــن و خۆپیشــاندانەکانیان گەواهیــی ئــەوەن و هــۆکاری ئەمــەش ئەوەیــە قوتابیــان زیاتــر ئاوێتــەی دۆخــی سیاســی بــوون. هەروەهــا ئــەو مامەڵــە خراپــەی دەســەڵاتداران لەگــەڵ قوتابیانــدا کاریگەریــی هەبــووە لــە زیادکردنــی گرژییــەکان و بەشــداریی جەمــاوەر و توێژەکانــی دیکــە، کــە ڕۆژنامــە و حزبــە ئۆپۆزســیۆنەکان بــۆ بەرژەوەندیــی خۆیــان گرتیانــە ئەســتۆ، چونکــە گوزارشــتی لــە خواســت و داواکارییــە سیاســییەکانیان دەکــرد[٣٤]، دەکــرێ لەســەر ئــەو بنەمایــە بڵێیــن: ڕۆڵــی حــزب و ڕێکخــراوە سیاســییەکان تێیــدا دوای پەرەســەندنی ڕاپەڕینەکــە هاتــە ئــاراوە.

لە ١٦ی کانوونی دووەمی ١٩٤٨، دوای ئەوەی ڕۆژنامە بەریتانیاییەکان دەقەکانی پەیماننامەکەیان بڵاوکردەوە و ڕۆژنامە عێراقییەکان وەریانگێڕان و بڵاویانکردنەوە[٣٥]، لەلایەن ناوەندەکانی عێراق و لایەنە سیاسییەکانی ئەوکات لێکۆڵینەوەیان لەبارەوە کرا. بەیاننامەیەکی توند و ڕەخنەئامێزیان دەرکرد[٣٦]، کە بووە هۆی زیادبوونی تووڕەیی خەڵک بەتایبەتیش قوتابیان، ئەمەش تەنیا بەغدای نەگرتبووەوە، بەڵکو پەرەی سەند، تا بەشەکانی دیکەی عێراقیش بگرێتەوە، بە شارەکانی کوردستانیشەوە، کە خۆپیشاندەران داوای ڕەتکردنەوەی پەیماننامەکە و ڕووخاندنی حکومەتی ساڵح جەبریان دەکرد[٣٧]. سەرلەنوێ خۆپیشاندانەکە لە کۆلێژی مافەوە دەستی پێکرد و بەردەوام بوو بەرەو کۆلێژەکانی پزیشکی و دەرمانسازی و ئەندازیاری و خانەی باڵای مامۆستایان و، بە درێژایی مانگی کانوونی دووەم هەر بەردەوام بوو، توندوتیژترین خۆپیشاندانیش لە ٢٧ی کانوونی دووەمی/١٩٤٨ بوو، کە قوتابیانی کورد بە جیاوازیی بۆچوونە فیکری و سیاسییەکان بەشدارییان تێدا کرد، لە ڕێگەی لیژنەی قوتابیانی کۆلێژ و پەیمانگەکانەوە ڕۆڵێکی چالاکیان گێڕا[٣٨]، ژمارەیەکی زۆری قوتابیان کوژران یان برینداربوون[٣٩]، سەرچاوەکان جیاوازن لە دیاریکردنی ژمارەی کوژراو و بریندارەکان، سەرچاوەیەک بە (٢٨) کوژراو دیاریکردووە و دەڵێت: "لە دوایین خۆپیشاندانی ٢٧ی کانوونی دووەم (١١) خۆپیشاندەر کوژراون، بە پێی ڕاپۆرتە فەرمییەکان پاڵپشت بە بەڵگەنامە فەرمییەکان" کە لە نەخۆشخانەکان دەرچوون، جگە لە (١٧) کوژراو لە ڕۆژانی پێشوو، بەڵام ژمارەی بریندارەکان زۆر بوو[٤٠]، توێژەرێکی دیکە ژمارەی کوژراو و برینداری لە خۆپیشاندەرانی ٢٧ی کانوونی دووەم بە (٣٠٠-٤٠٠) کەس دیاریکردووە.[٤١] لە سەرچاوەیەکی دیکەیشدا ژمارەی کوژراوان بە نزیکەی (١٠٠) کوژراو و ژمارەیەکی زۆر بریندار مەزەندە کراوە[٤٢]، لە نێو ئەو قوتابییە کوردانەی کوژراون و بریندار بوون: (حسێن عەلی)، و کچێکی کورد کە نەمتوانی ناوی بزانم، هەروەها عومەر مستەفا (عومەر دەبابە) بریندار بوو، کە ڕۆڵی سەرکردایەتی لە خۆپیشاندانە گەورەکانی بەغدادا بینی کە پێشتر ئاماژەمان پێکرد[٤٣].

شایانی باسە پارتی دیموکراتی کورد(پارتی) لەگەڵ حزبە ئۆپۆزسیۆنەکانی دیکەی عێراق؛ لە ڕێگەی لیژنەی هاریکاریی نیشتمانی[٤٤] بۆ سەرپەرشتیکردنی

خۆپیشـــاندانەکانی قوتابیـــان لـــە ڕووداوەکانـــی ڕاپەڕین(وەســـبە) بەشـــداریان کـــرد. هەروەهـا لیژنەیەکـی هاریکاریـی قوتابیـان وەکـو پاشـکۆیەك بـۆ "لیژنـەی هـاوکاری"، پێکهـات کـە ئەرکـی هەماهەنگیکردنـی چالاکیـی قوتابیـان بـوو، ئەوانـەی ئاراسـتە و بۆچوونـی نیشـتمانیان هەبـوو، لەوانـەی سـەر بـە حزبـە ئاشـکرا و نهێنییـەکان بـوون و، قوتابیانـی کـورد لـە لایەنگـران و ئەندامانـی هـەر دوو حـزب پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان و حزبـی شـیوعیی عێراقـی بەشـدارییان تێـدا کرد[٤٥].هەروەهـا پارتـی ڕۆڵـی شـاردنەوەی بەشـێکی قوتابیانـی کـوردی بەشـداربووی خۆپیشـاندانەکانی بینـی، دوور لـە دەزگا ئەمنییەکانـی دەوڵـەت کـە بەدوایانـدا دەگـەڕان و هەراسـانیان دەکـردن[٤٦].

ڕۆڵـی قوتابیانـی کـورد لـە ڕاپەڕینەکـەدا تەنیـا لـە شـاری بەغـدا نەبـوو[٤٧]، بەڵکـو زۆربـەی شـارەکانی کوردستانیشـی لەخۆگرتبـوو، لـە ئینسـکلۆپیدیای نهێنیـی حزبـی شـیوعیدا...، زانیـاری هاتـووە کـە لـە شـایەتحاڵییەکدا خرایـە ڕوو سـەبارەت بـە بەشـداریی قوتابیانـی کـورد لـە ڕاپەڕینـی ناوبـراودا: پێـشتر باسـی ڕۆڵـی ئەوانمـان کـرد، تێیـدا هاتبـوو: "لـە کەرکـووك قوتابیـان خۆپیشـاندانیان سـازکردبوو، لەگـەڵ کۆبوونەوەیەکـی ماتەمگێـڕی، تێیـدا موکـەڕەم تاڵەبانـی وتـاری خوێنـدەوە، هەروەهـا لـە هەولێـر و سـلێمانی بـۆ هەمـان مەبەسـت خۆپیشـاندان سـازکرا[٤٨]. لـە سـلێمانی قوتابییـەك بـە نـاوی ئەکـرەم لـە دواناوەندیـی سـلێمانی بـووە، سـەرۆکی یەکێتیـی قوتابیـان بـوو، لـەو کۆبوونەوانـەدا قسـەی کـرد کـە لـەوێ سـازکران، بەتایبەتـی لـە کۆبوونـەوە ماتەمگێڕییەکانـدا[٤٩].

قوتابیانـی هەولێریـش لـە خۆپیشـاندانەکانی کانوونـی دووەمـدا بەشـداربوون، لـەم ڕووەوە موحسـین دزەیـی[٥٠] دەڵێـت: لـە ئاکامـی ڕووداوەکانـی کانوونـی دووەمـی ١٩٤٨... لـەم قۆناغـەدا لەگـەڵ هاوڕێیانـی قوتابیـم بەشـداریم لـە چالاکییـەکان و ڕێپێـوان و خۆپیشـاندان کـرد، لەبیرمـە لـە ٢٧ی کانونونـی دووەمـی ١٩٤٨، واتـە لـە ڕۆژی وەسـبەدا، خۆپیشـاندانێکی بەرفراوانمـان ڕێکخسـت[٥١].

هەروەهـا ژمارەیەکـی زۆر لـە قوتابیـان و هاووڵاتیـان لـە هەولێـر و سـلێمانی و کۆیـە و زاخـۆ و ناوچەکانـی دیکـەوە چوونـە بەغـدا، بـۆ بەشـداریکردن لـە مانگرتـن و خۆپیشـاندانەکانی ڕاپەڕیـن و ژمارەیـان نزیکـەی (٣٠٠) کـەس بـوو[٥٢]. دەتوانیـن نـاوی شـاندی لیـوای هەولێـر بهێنینـەوە کـە ڕەوانـەی بەغـدا کرابـوو، بریتـی

بـوون لـە: جـەلال تاڵەبانـی، عەونـی یوسـف، عەلـی فەتـاح دزەیـی، عەبدولخالـق عەلائەدیـن، محەمـەد ئەمیـن قـادر، مەولـود سـاڵح ئەمیـن، جەوهـەر حوسـێن مـەلا و ئەوانـی دیکـە (زۆربەیـان قوتابـی بـوون)[٥٣]. بـەم شـێوەیە؛ هەڵوێسـتی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە ڕاپەڕینەکـە، لـە ڕێگـەی بەشـداریی ڕاسـتەقینە لـە ڕووداوەکانـی و سـەرکردایەتییەکەیدا ڕوون بـوو و بزووتنەوەکـە دروشـمی خـۆی لـەو خۆپیشـاندانانەدا بەرزدەکـردەوە.

٣. ڕاپەڕینی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٥٢

ڕاپەڕینـی تشرینـی دووەمـی سـاڵی ١٩٥٢ درێژەپێـدەری ڕاپەڕینـی مانگـی کانوونـی دووەمـی سـاڵی ١٩٤٨ بـوو[٥٤] لـە ڕووی هەڵوێسـت و ڕۆڵـی قوتابیـان تێیـدا، بەتایبەتـی دوای زیادبوونـی ڕەوتـی چـەپ لای قوتابیـان، بـەو پێیـەی قوتابخانـە و پەیمانگـەکان بووبوونـە "شـوێنی ڕاسـتەقینەی لەباوەشـگرتن بـۆ شـۆڕش"[٥٥]، بۆیـە حکومەتـی نـوری سـەعید بـە پێویسـتی زانـی بەرەنـگاری پرەنسـیپەکانی چـەپ ببێتـەوە لەنێـوان سـتافی مامۆسـتایان و قوتابیانـی پەیمانگـە زانسـتییەکان فەرمانێکـی دەرکـرد بـۆ سـنووردارکردنی چالاکییەکانـی قوتابیـان[٥٦]، دەبێـت بگوترێـت: لـە سـەردەمی کۆمارییـەکان لـە عێراقـدا ئـەم ڕاپەڕینـە نـاوی (ڕۆژی قوتابـی)ی لـێنرا[٥٧].

سـەرەڕای ئـەوەی حکومەتەکانـی عێـراق کردیـان، بـەڵام نەیانتوانـی سـنوورێک بـۆ بزاڤـی قوتابیـان دابنێـن، دوای بڕیـاری ڕاگریەتیـی کۆلێـژی دەرمانسـازی و کیمیـا لـە بەغـدا بـۆ هەموارکردنـەوەی پەیـڕەوی ناوخـۆی کۆلێژەکـە، کـە تێیـدا هاتـووە "قوتابیـی کەوتـوو لـە هەندێـک وانـەدا، لـە هەمـوو وانـەکان بـە کەوتـوو دادەنـرێ"[٥٨]. قوتابیـان لـە ٢٦ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٥٢ بڕیاریـان دا مانبگـرن، ئەمـەش وەک ناڕەزایەتییـەک بەرامبـەر بـەو بڕیـارەی ناوبـراو، چونکـە ئـەو هەموارکردنەیـان بـە نادادپەروەرانـە زانـی بەرامبـەر بـە مافەکانیـان، لەبـەر ئـەوەی دەرفەتـی سـەرکەوتنی بەردەمیـان کـەم دەکاتـەوە[٥٩].

مانگرتنەکـە فـراوانتر بـوو و کۆلێژەکانـی دیکـەی گرتـەوە، وەک پزیشـکی، یاسـا، کۆلێـژی شـاژنە عالیـە، خانـەی بـاڵای مامۆسـتایان، هەروەهـا هەندێـک لـە قوتابخانـە دواناوەندییـەکان و بازرگانـی[٦٠] بڕیـاری مانگرتـن لـە ئەنجامـی گفتوگـۆی گروپـی

نێوان قوتابیـان و دەربڕینـی خواسـتی زۆرینەیـان بـوو. قوتابیـان لیژنەیەکیـان هەڵبـژارد بــۆ ســەرکردایەتیی مانگرتنەکانیــان و ئەنجامدانــی کۆبوونــەوە و دانوســتان لەگــەڵ فەرمانگەکانـی حکومەتـدا. داواکاریـی سـەرەکییان بریتـی بـوو لـە هەڵوەشـاندنەوەی سیسـتەمی نـوێ و لابردنـی ڕاگـر، لـە ڕاسـتیدا قوتابییـان لـە هەوڵەکانیانـدا سـەرکەوتوو بـوون، بۆیـە مانگرتنەکەیـان ڕاگـرت و لـە ١٩ی تشرینـی دووەمـی ١٩٥٢ەوە دەسـتیان بـە دەوام کـردەوە[٦١].

قوتابیانــی کــورد شانبەشــانی قوتابیانــی دیکــە؛ دژی بڕیــاری هەموارکــردن وەسـتانەوە و لەگەڵیـان بەشـدارییان لـە مانگرتنەکانـدا کـرد[٦٢]، بـەڵام کۆتایـی هاتنـی مانگرتنەکــە هــاوکات بــوو لەگــەڵ پیلاندانــان بــۆ هێرشــێکی قێــزەون بــۆ ســەر قوتابیانـی کۆلێـژی دەرمانسـازی لـە هەمـان ڕۆژدا(١٩ی کانوونـی دووەم)، کـە هێـرش کرایـە سـەر چـوار قوتابـی، ئەوانـەی پێشـەنگی مانگرتـووەکان بـوون لـە قوتابیانـی کۆلێـژ، ئـەوە بـوو چـوار قوتابییەکـە برینـدار بـوون و گوازرانـەوە بـۆ نەخۆشـخانە، بۆیـە قوتابیانـی کۆلێـژی دەرمانسـازی مانگرتنیـان ڕاگەیانـد و، ڕاگـری کۆلێـژ (د. یەحیا عەونـی ئەلسـافی)یان تۆمەتبـار کـرد بـە ڕێکخسـتنی هێرشـەکە. بـەڵام حکومـەت بەیاننامەیەکــی بڵاوکــردەوە و بانگەشــەی ئــەوەی کــرد کــە هــۆکاری ڕووداوەکــە ئــەوە بــووە، کچێکــی قوتابــی بەشــداری نەکــردووە لــەو مانگرتنــەی بــەم دواییــە لــە کۆلێژەکــەدا ســازکرا، کاتێــک مانگرتنەکــە کۆتایــی هــات، بەشــێک لــە قوتابیــان دەسـتیان کـرد بـە سەرزەنشـتکردنی ئـەو کچـە قوتابییـە بەهـۆی ئـەوەی بەشـداری لــە مانگرتنەکــە نەکــردووە، کــە وایکــرد براکــەی و دوو هاوڕێــی بێنــە کۆلێژەکــە و لەگەڵیــان شــەڕ بکــەن، ئــەوە بــوو هەندێکیــان بــە شــێوازی جیــاواز برینــدار بــوون[٦٣]. شـایانی باسـە؛ بەشـێک لـە ڕۆژنامەکانـی عێـراق، وەک (لیـوا ئەلئیسـتقلال) و (ئەلئەهالــی)، پاڵپشــتیی بزووتنــەوەی قوتابیانیــان کــرد و وردەکاریــی تەواویــان ســەبارەت بــە هەندێـك لــە ڕووداوەکانــی خسـتەڕوو، بەتایبەتـی دوای ئــەوەی ئــەو کەسـانەی چوونەتــە نــاو باڵەخانــەی کۆلێــژی دەرمانســازی هێرشــیان کــردە ســەر بەشـێک لـە قوتابییـەکان، بـە بیانـووی بەرگریکـردن لـە کچێکـی قوتابـی، چونکـە قوتابیـان بەهـۆی بەشـدارینەکردنی لـە مانگرتنەکـەدا هێرشـیان کردبـووە سـەر[٦٤].

مانگرتنەکـە سـەری هەڵدایـەوە، کـەش و هـەوای تـەواوی قوتابیـان لـە بەغـدا

گــرژی تێکــەوت، گردبوونــەوە و خۆپیشــاندانی بچــووک و گوتنــەوەی دروشــمی لەخۆگرتبــوو، کــە هــەر زوو لــە ٢٠ی تشرینــی دووەمــدا، بــوو بــە خۆپیشــاندانێکی بەرفراوانــی قوتابیــان، لەنێــو ئــەو بڕیارانــەی ئــەو ڕۆژە لــەم گردبوونەوەیــەی قوتابیــان دەرچــوو، ناردنــی یاداشــتێک بــوو، کــە شــاندێکی گــەورەی قوتابیــان بەنــاوی یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێراقــەوە (بــێ مۆڵــەت) بیگەیەننــە بــارەگای حزبــە ئۆپۆزســیۆنەکان و ڕۆژنامــەکان و دەزگا حکومییــە دیاریکــراوەکان[٦٥]. حزبــە سیاســییەکان و قوتابیانــی ســەر بــەوان ئــەم مانگرتــن و خۆپیشــاندانانەیان قۆســتەوە[٦٦]، ئەمــەش وای لــە قوتابیــان کــرد، داواکاریــی نــوێ بــە مۆرکێکــی سیاســییەوە بــەرز بکەنــەوە، بۆیــە خۆپیشــاندانەکان فــراوانتر و توندتــر بــوون[٦٧].

ئـەم مانگرتنانـە مانگرتنـی قوتابیـان بـوون و پاڵنـەری سیاسـی نەبـوون لـە سـەرەتای سـەرهەڵدانیان تـا ٢٢ی تشرینـی دووەمـی ١٩٥٢، بـەڵام هەندێـک لـە هێزەکانـی ئۆپۆزسـیۆن قۆسـتیانەوە و بەمجـۆرە ڕەوتـی مانگرتنەکـە گـۆڕدرا بـۆ ئاراسـتەیەکی سیاسـی[٦٨] کـە ناتوانرێـت بـەو شـێوەیە هەژمـار بکرێـت. هـەروەك زۆرینـەی سـەرچاوەکان وەک لوتکـەی زنجیرەیەکـی درێژخایەنـی ئـەو مانگرتـن و خۆپیشـاندانانە وەسـفیان کـردووە، کـە هێزەکانـی ئۆپۆزسـیۆن لـە سـاڵی ١٩٤٨ەوە تـا ئـەو کاتـەی ئـەم خۆپیشـاندانانە لـە تشرینـی دووەمـی ١٩٥٢دا ڕوویانـداوە سـەرکردایەتییان کـردووە، بـەڵام لەهەمانکاتـدا پێویسـتە بزووتنـەوەی قوتابیـان لـە سـەرتاپای بزووتنـەوەی نیشـتمانی لـە عێـراق دانەبڕێـت.

ئـەوەی پەیوەسـتە بـە ڕۆڵـی قوتابیانـی کـورد لـەو ڕووداوانـەدا، هەندێـك لەوانـەی کـە لەنێـو ئـەم ڕاپەڕینـەدا ژیـاون و بەشـدارییان تێـدا کـردووە، ئـەوە دووپـات دەکەنـەوە، قوتابیانـی کـورد ڕۆڵێکـی دیاریـان لـەم خۆپیشـاندانانەدا هەبـووە شانبەشـانی جەمـاوەری بەغـدا و قوتابیانـی کۆلێـژ و قوتابخانـەکان، بـە بەرزکردنـەوەی دروشـمی نیشـتیمانی بەگەرمـی تێکـەڵ بـە ڕووداوەکان بـوون، لەوانـە: (جـەلال تاڵەبانـی – قوتابیـی مـاف)، عومـەر دەبابـە، حەبیـب محەمـەد کەریـم، مەعـرووف ڕەئـووف، ئەنـوەر عەزیـز دزەیـی، مەجیـد جـوکل، ئەنـوەر شـێخ عەزیـز، موحسـین دزەیـی، عیزەدیـن مسـتەفا ڕەسـووڵ، ئەحمـەد خەفـاف، عومـەر عـارف، ڕەشـید تاڵەبانـی و ژمارەیەکـی دیکـە"[٦٩].

هەروەهـا کچانـی قوتابیـی کـورد لـە کۆلێژەکانـی بەغـداش بەشـداریان لـەو مانگرتـن

و خۆپیشـاندانانەدا کـرد، لەوانـە: (ڕوونـاک زوهـدی، نـەورۆز نـووری، نازەنیـن سـاڵح قەفتـان، حـۆری عەلـی ئاغـا، درەخشـان عـارف نەجیـب، شـەوقییە ئەحمـەد، درەخشـان شـێخ جـەلال، زەکیـە عومـەر سـام ئاغـا، سـوورەییا محەمـەد، نەزیـرە ڕەشـید، ناجیـە مسـتەفا)[٧٠] بـەم جـۆرە ڕۆڵـی ئافرەتـی کـورد لـەم ڕووداوانـە دەرکـەوت.

لــە میانــی ئــەو ڕووداوانــەدا؛ کوردســتان زنجیرەیــەک خۆپیشــاندان و مانگرتنــی قوتابیانـی بەخۆیـەوە بینـی، لـە شـاری هەولێـر، بەرەبەیانـی بیسـتی تشرینـی دووەمـی سـاڵی ١٩٥٢، خۆپیشـاندانێکی قوتابیـان سـازکرا، کـە تێیـدا جەمـاوەر و لایەنگرانـی پارتـی دیموکراتـی کـورد (پارتـی) و حزبـی شـیوعیی عێراقیـش بەشـداریان کـرد[٧١]. هەروەهـا قوتابیانــی شــاری دهــوک لــە مانگــی تشرینــی دووەمــدا بەشــداریی خۆپیشــاندان و مانگرتنیـان کـردووە، ئـەوە بـوو قوتابیانـی دواناوەندیـی دهـۆک چوونـە دەرەوە، بـۆ ئــەوەی هاوســۆز لەگــەڵ قوتابیانــی دیکــەی عێــراق خۆپیشــاندان بکــەن، ســەرەڕای هەوڵەکانـی پۆلیـس لـە ڕێگریکردنـی قوتابیـان[٧٢].

دیـارە بەشـداریی قوتابیانـی کـورد لـە خۆپیشـاندانەکانی مانگـی تشرینـی دووەمـدا بەرچـاو بـووە، وەک یەکێـک لـە بەشـداربووان، کامـل حەسـەن ئەلبەسـیر[٧٣] ڕۆڵـی خـۆی تێـدا دەگێڕێتـەوە- کاتێـک قوتابـی بـووە لـە قوتابخانـەی ئامادەیـی لـە بەغـدا و ئەندامـی لیژنـەی یەکێتیـی قوتابیـان بـووە- لـە بیرەوەرییەکانیـدا دەڵێـت: "مانگـی تشرینـی دووەمـی ١٩٥٢ ئـەم دەرفەتـە شۆڕشـگێڕییە دێنێـت، بـە دەنگێکـی بـەرزەوە وەك شـێر دەنەڕێـت، ئەوانـەی لـە دەوری تـۆن لـە خۆپیشـاندەران، بـرای تـۆن لـە قوتابخانـە، بـراو خۆشەویسـتی تـۆن، ڕۆڵەکانـی ئـەم میللەتـەن، بۆیـە داواکـەی ئـەم هاوڕێیـە بەجـێ بێنـە، هەڵبەسـتێکی خۆتـی بـۆ بڵـێ، هەموویـان ئـەم سروودە دەڵێنـەوە "عـەرەب و کـورد بـرای شۆڕشـگێڕن بـە شمشـێرەکانیان دوژمنـان لەنـاو دەبـەن[٧٤] و ئامـاژە بـەوە دەکات کـە لـەم خۆپیشـاندانەدا برینـدار بـووە، هەروەهـا نـاوی ژمارەیـەک قوتابیـی کـورد دەڵێـت کـە بەشـدارییان لـە خۆپیشـاندانەکاندا کـردووە، لەوانـە: (جەبـار) ، (مەهـدی)، (هیـوا)، (دانیـال)، (تالیـب)، (عەبـد)، (حەمیـد)[٧٥].

٤. شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ و ڕژێمی تازە

شۆڕشـی ١٤ی تەمـووزی ١٩٥٨ گۆڕانکارییەکـی ڕیشـەیی لـە عێراقـدا هێنایـە ئـاراوە و کاریگەریـی زۆری لـە گۆڕەپانـی سیاسـیی عێـراق هەبـوو، بۆیـە بـە یەکێـک لـە ڕووداوە گرنگەکانـی مێـژووی هاوچەرخـی عێـراق دادەنرێـت[٧٦]، هەروەهـا شـۆڕش وەرچەرخانێکـی گرنـگ بـوو لـە مێـژووی بزووتنـەوەی قوتابیانـی عێـراق بـە گشـتی و بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد بەتایبەتـی.

گەلـی عێـراق و کـورد و عـەرەب و کەمینەکانـی دیکـە، بـە پاڵپشـتی و پشـتیوانی و پشـتگیرییەوە پێشـوازییان لـە شـۆڕش کـرد، لـە ڕۆژی یەکەمـدا جەمـاوەر هاتنـە دەرەوە و قوتابیانیـش لـە پێشـەنگی کاروانـە جەماوەرییەکانـدا بـوون[٧٧]، کە لـە یەکەم ساتەوەختەوە لـە گۆڕەپانەکانـی بەغـدا و شـارەکانی دیکـەی عێـراق کۆبوونـەوە و دروشـمیان بـۆ شـۆڕش دەگوتـەوە[٧٨]. بزووتنـەوەی ناسیۆنالیسـتی کـورد و گەلـی کـورد، لەگـەڵ هێـزە نەتەوەخـواز و جەماوەرییەکانـی دیکـەدا، ڕاسـتەوخۆ دوای سـەرهەڵدانی ئـەم شۆڕشـە بەشـدارییان لـە پشـتیوانیکردن لـەم شۆڕشـەدا کـرد. لـە یەکـەم ڕۆژی شۆڕشـدا جەمـاوەری کـورد و پارتـی دیموکراتـی یەکگرتـووی کوردسـتان لەگـەڵ حزبـی شـیوعیی عێـراق و هێزە نیشـتمانییەکانی دیکـە؛ بەشـدارییان لـە خۆپیشـاندان کـرد بـۆ پشـتیوانی لـەم شۆڕشـە[٧٩]، جەمـاوەری شـاری سـلێمانی، کەرکـووک، هەولێـر، دهـۆک، زاخـۆ، کۆیـە هاتنـە سـەر شـەقام[٨٠]، بـە سـەرکردایەتیی ئـەو جەمـاوەرە قوتابییـەی کـە لـە لایـەن یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێراقـەوە بـۆ پشـتیوانی لـە شـۆڕش ڕێکیـان خسـتبوو[٨١].

سـەرکردەکانی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە ڕێگـەی ڕۆژنامـەی (ژیـن)ەوە داوایـان لـە قوتابیانـی کـورد کرد بەشـداری بکەن لە پاڵپشـتیکردنی شـۆڕش و یەکخسـتنی ڕیزەکانیان و هاوسـۆزی لەگـەڵ قوتابیانـی عـەرەب نیشـان بـدەن. بـۆ گەیـشتن بـە خواسـتەکانی بزووتنـەوەی قوتابیـان لـە کوردسـتان و عێـراق لـە سایەی حکومەتـی نوێـدا [٨٢] لەلایەکـی دیکـەوە، سـەرۆک عەبدولکەریـم قاسـم لـە بەغـدا پێشـوازی لـە شـاندێکی قوتابیانـی کوردسـتانی عێـراق کـرد، کـە خۆشـحاڵیی خـۆی بـۆ ئـەم دیـدارە لەگـەڵ قوتابیانـی کـورد دەربـڕی، جەختیشـی لەسـەر پێویسـتی یەکڕیزیـی نێـوان هـەر دوو گەلـی عـەرەب و کـورد کـردەوە لەسـەر بنەمـای شـەراکەت لـە نیشـتمان، بەگوێـرەی ئـەوەی لـە دەسـتووری کاتیدا هاتـووە، هەروەهـا خۆشـحاڵی و دڵخۆشـیی خـۆی بـە گەڕانـەوەی بارزانـی بـۆ نیشـتمان

دەربڕی، گوتیشی: "من ئەم ڕۆژە بە یەکێک لە جوانترین ڕۆژەکانی ژیانم دەزانم، بەهۆی دیدارم لەگەڵ برایانی کوردم کە بەشێکی دانەبڕاون لە گەلی عێراق... خەمی سەرەکی و سەرقاڵیی بیانییەکان بۆ دابەشکردن خەڵکی ئەم گەلە بوو، بەتایبەتی نێوان عەرەب و کورد، بۆ هێرشکردنە سەر یەکتر، ئێستاش ماف و ئەرکەکانی نێوان عەرەب و کورد یەکسان بوونە، هەمووومان شەریکین لەم وڵاتەدا، ... براکانم، من وەك خۆم هەست بە ئازار دەکەم کە دەبینم ئەندامێکی ئەم وڵاتە ئاوارە بێت لە دەرەوەی وڵات، وەکو برای هاووڵاتی مەلا مستەفا، کە ماوەیەکی کەم نەبوو دوور لە زێدی خۆی و بنەماڵەکەی ژیا لە ئەنجامی پیلان و جموجووڵ و مەرامی بێگانە و، شێوازی ڕەفتارەکانی بۆ دابەشبوون وئاژاوە نانەوە"[٨٣].

خۆشیی شۆڕش بۆ ماوەیەک بەردەوام بوو، خۆپیشاندانی قوتابیان ڕووداوێکی ڕۆژانە بوو و درێژەی هەبوو، بە شارە جیاجیاکانی عێراقدا دەسووڕانەوە، بەتایبەت شارە کوردنشینەکان، خۆپێشاندانەکان دوای گەڕانەوەی مەلا مستەفا بارزانی لە هەندەران و لە یەکێتیی سۆڤیەت لە ٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨ زیاتر بوون، بەڵام دوای تێپەڕبوونی چەند مانگێک بەسەر شۆڕشدا و، بەهۆی جیاوازیی نێوان ئەو دروشمانەی کە هێزە (دیموکراسیخوازەکان) و ئەو دروشمانەی (هێزە نەتەوەپەرستەکانی عەرەب) دژی حوکمڕانیی عەبدولکەریم قاسم بەرزیان کردبووەوە، دەسەڵات ڕێنمایی دەرکرد بۆ سنووردارکردنی ئەنجامدانی خۆپیشاندانی ئەم پشتیوانییە، کەچی خۆپێشاندانەکان لە بەغدا و شارەکانی دیکە هەر بەردەوام بوون.

لە شاری دهۆك لە ١٩٥٨/٨/١١ قوتابیانی دواناوەندیی دهۆك خۆپیشاندانیان سازکرد و بۆ پێداهەڵدان بە عەبدولکەریم قاسم و مەلا مستەفا بارزانی دروشمیان دەگوتەوە، ڕووبەڕووی ڕێنامییەکان و قایمقامی دهۆك[٨٤] و هەوڵەکانی بەڕێوەبەری دواناوەندی (حسێن حاج حەسەن عەقراوی) بوونەوە، کە ڕێگری لە خۆپیشاندانەکە دەکرد. یەکێتیی قوتابیان ڕۆڵی هەبوو لە ڕێکخستنی خۆپیشاندانەکەدا، بە سەرۆکایەتیی (ناجی محەمەد باڵتەیی، تۆفیق سەلیم، فوئاد فەتحوڵڵا، سەلاح عەبدوڵڵا، تاهیر سەعید و ئەمین ساڵح)، دوای دەستپێکردنی خۆپیشاندانەکە، خەڵکی شارەکە هاتنە ڕیزی ئەو قوتابیانەی ناومان هێنان، "خۆپیشاندانەکە بەبێ ئەوەی ئاشتی تێکبدات کۆتایی هات"[٨٥]. بەم شێوەیە بزووتنەوەی قوتابیان لە شارەکانی کوردستانی عێراق

هەڵوێستی لایەنگری و پاڵپشتییان بۆ شۆڕش و حکومەت نواند، توانییان هەندێک دەستکەوتی گرنگ بەدەستبهێنن.

لە ڕۆژانی سەرەتای شۆڕشدا؛ بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراق دەستکەوتی گرنگی بەدەستهێنا، وەک هەڵوەشاندنەوەی ئەو فەرمانانەی کە تایبەت بوون بە دەرکردنی قوتابیان، بەهۆی هەڵوێستە سیاسییەکانیانەوە، ڕێگەدان بە درێژەدان بە خوێندنیان، هەروەها ئازادکردنی ئەو کەسانەی دەستگیرکراون و زیندانیکراون[٨٦]. هەروەها حکومەتی نوێ یاسای پێکهێنانی ڕێکخراوەکانی سەندیکایی و جەماوەری و پیشەیی دەرکرد، هەروەها ئەنجومەنی وەزیران بڕیارێکی لە ڕۆژی ١٩٥٨/١١/٤ دەرکرد بۆ پێکهێنانی یەکێتییەکی گشتیی بۆ قوتابیانی عێراق و ئەنجامدانی هەڵبژاردنی قوتابیان[٨٧]، ئەم هەنگاوە وەرچەرخانێکی جۆری بوو لە ژیانی بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراقدا. لە ڕووی یاساییەوە؛ ڕێگەی دا، بۆ یەکەم جار لە مێژووی بزووتنەوەی قوتابیان لە عێراقدا، مۆڵەت بە ڕێکخراوەکانی قوتابیان بدرێت (وەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد).

شایانی باسە یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە چوارچێوەی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق کاری دەکرد، دوای ئەوەی ڕێکخراوەکانی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لەگەڵ ڕێکخراوەکانی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق لە کوردستانی عێراق تێکەڵ کران بۆ ڕێکخراوێکی نوێ، بە ناوی: (یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عێراق، لەوەتەی ساڵی ١٩٥٦ەوە، ئەمەش بەپێی ڕێککەوتنێکی نێوان هەردوولا بوو، لیژنەیەکی باڵای نوێ لە نێوانیاندا پێکهێنرا و، ئەم ڕێککەوتنە تەنانەت دوای شۆڕشی ١٤ی تەمموزیش کاری پێکرا[٨٨]. هەربۆیە قوتابیانی کورد هەوڵیاندا لە ڕێگەی ئەو یەکێتییەوە ئامانجەکانیان بەدیبهێنن.

لە ٢٠ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٥٨ یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عێراق یاداشتێکیان ئاراستەی عەبدولکەریم قاسم سەرۆک وەزیران و وەزیری پەروەردە کرد و، تێیدا هەڵوێستی یەکێتییەکەیان بۆ پشتیوانی لە شۆڕش و حکومەت دەرخست، کە داواکارییەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردی لەخۆگرتبوو، تێیدا هاتبوو: "لای بەڕێزتان شاراوە نییە، کولتووری کورد لەو شەڕە تاوانکارییەی کۆلۆنیالیستەکان و بریکارە خیانەتکارەکانیان لە سەردەمە بەدناوەکە بەرپایان کردبوو، تووشی چ

فشـار و چەوسـانەوە بـوو لـە نادادپـەروەری و شـەڕانگێزی، کـورد لـە خوێنـدن بـە زمانـی خـۆی و ناسـینی مێـژووی نەتەوەکـەی و لـە شـاکارەکانی بـاوک و باپیرانـی بێبـەش بـوو، زۆربـەی قوتابخانـەکان لـە کوردسـتان داخـران، سـەرەڕای کەمیـی ژمارەیـان، ئەوەنـدە بەسـە بـۆ نموونـە ئامـاژە بـەوە بکەیـن کـە لـە شـەش قـەزای کوردیـی سـەر بـە قـەزای مووسـڵ کـە ژمـارەی دانیشـتووانی زیاتـر لـە چـوار سـەد هـەزار کەسـە، یـەک قوتابخانـەی دواناوەنـدی زیاتریـان لـێ نییـە، پاشـان کەمکردنـەوەی وەرگرتنـی دەرچـووان لـە پەیمانگـە بـاڵاکان بـە بیانـووی درۆی هەڵبـەستراو و تۆمەتـی نـاڕەوا و، بەهیـچ شـێوەیەك نەکردنـەوەی قوتابخانـە لـە زۆربـەی گونـدەکان و، نەکردنـەوەی بەشـە ناوخۆییـەکان بۆیـان لـە شـارەکاندا. ئەگـەر سـەیری ڕێـژەی قوتابیانـی کـورد بکەیـن لـە کۆلێـژ و پەیمانگـە بـاڵاکان، دەبینیـن کـە لـە (٥)٪ی کـۆی گشـتی تێناپەڕێـت، هەرچەنـدە کـورد زیاتـر لـە ٣٠٪ی کـۆی دانیشـتوانی عێـراق پێکدەهێنێـت، ئەمـەش بـە هیـچ شـێوەیەک بـەو مانایـە نییـە، کۆلۆنیالیـزم شـەڕێکی تونـدی دژی کولتـوری عەرەبـی ڕانەگەیانـدووە، نەخێـر، پێچەوانەکـەی ڕاسـتە، بـەڵام ڕاسـتیی ڕوون و حاشـا هەڵنەگـر ئەوەیـە، کولتـووری نەتەوەیـی گەلـی کـورد زۆر دواکەوتووتـرە لـە کولتـووری نەتـەوەی عەرەبـی، ئەمـەش لەبەرئەوەیـە دووەمیـان بـە هەلومـەرج و هۆکارێـک سـوودمەند بـووە، کـە بەشـداربوون لـە بەرزبوونـەوە و خۆشـگوزەرانی و پێشـکەوتن، بۆیـە لـە پێنـاو پەرەپێدانـی کولتـووری کـوردی و بـۆ ئـەوەی ئـەو دوو کولتـوورە شـان بـە شـانی یـەکتر لـە ڕیـزی کولتـوورە مرۆڤایەتییەکانـدا بـن، کۆمەڵێـک لـە داواکارییـە ڕەوا و پێویسـتەکانتان پێشـکەش دەکەیـن. باوەڕێکـی پتەومـان بـە کەسـایەتیی بەڕێزتـان هەیـە، هەروەهـا پتەویـی سـەرکردایەتیتان و دیموکراسـیی سیسـتەمی حوکمڕانـی لـە وڵاتەکەمانـدا، متمانەبەخشـە بـۆ بەدەسـتهێنانی ئـەوەی کـە ئێمـە ئاواتـی بـۆ بخوازیـن لـە ڕووی جێبەجێکردنـی کردارەکیـی مـادەی سـێی دەسـتووری کاتـیمان، کـە عـەرەب و کـورد بـە هاوبەشـی یەکسـان لـەم نیشـتمانە دەزانێـت و، دان بـە مافـە نەتەوەییەکانیانـدا دەنێـت لـە چوارچێـوەی یەکێتیـی عێراقـدا. ئێمـە بـە تـەواوی لـەو باوەڕەدایـن، هـەر هەنگاوێـک کـە کولتـووری عەرەبـی دەیهاوێـت، دەبێـت ببێتـە هەنگاوێکـی دیکـە بـۆ پێشـکەوتن و ئازادبوونـی کولتـووری کـوردی، تـا ئـەو دووانـە پێکـەوە بتوانـن خزمـەت بـە کۆمـار و شارسـتانیەتی مرۆڤایەتـی بکـەن.

لەبەر پێویستیی ئەو خاڵانەی باسمان کرد، پێویستە ئەمانە بێنە دی:

١. زمانی کوردی بکرێتە زمانی خوێندن لە هەموو قوتابخانەکانی کوردستانی عێراق، جگە لە قوتابخانە کەمینەکان، کە دەبێت بە یەکسانی مامەڵەیان وەك عەرەب و کورد لەگەڵدا بکرێت.
٢. خوێندن لە هەموو قۆناغەکانی خوێندن بەخۆڕایی بێت، لە ئاستی سەرەتاییشدا بەزۆری بێت.
٣. گرنگیدانی زیاتر بە خوێندن لە گوند و ئاواییەکان و، کردنەوەی ناوەندەکانی نەهێشتنی نەخوێندەواری بەشێوەیەکی فراوان.
٤. زیادکردنی ژمارەی قوتابخانە بە هەموو جۆرەکانییەوە، بەتایبەتی بازرگانی و پیشەسازی و پیشەیی.
٥. کردنەوەی کۆلێژ و پەیمانگە لە کوردستانی عێراق، بۆ ئەوەی لە داهاتوودا ببێتە ناوەند بۆ زانکۆی کوردستان.
٦. دانانی پرۆگرامی خوێندن لەسەر بنەمای زانستی و واقیعیانەی دروست، هەروەها لەسەر بنەمای بەستنەوەی تیۆر بە پراکتیکەوە.
٧. باشترکردنی بارودۆخی گوزەران و دارایی، لەوانە بەشی ناوخۆ، پێداویستیی قوتابخانە، خۆراک، جلوبەرگ، چارەسەری پزیشکی، کردنەوەی یانەی وەرزشی و قوتابیان و هتد.
٨. وەرگرتنی قوتابیان لە کۆلێژەکان بە پێی ڕێژەی دانیشتوانی لیواکان، بە لەبەرچاوگرتنی کێشەی کوردی سەر بە قەزای مووسڵ، یان باشتر بڵێین ڕەچاوکردنی کۆمەڵگەکەمان وەک مامەڵەکردن لەگەڵ قوتابیانی لیوایەکی دیاریکراو، نەک وەک قوتابیان لە چوارچێوەی قوتابیاندا لە مووسڵ، لە ڕووی وەرگرتن لە کۆلێژ و قوتابخانەکان.
٩. فراوانکردنی کۆڕی زانیاریی عێراق بەجۆرێک کە ئەندامی نوێ وەربگرێت لەوانەی ئەزموونی زۆریان هەیە لە بواری ڕۆشنبیریی کوردی و، ئامادەکردنی هۆکاری پێویست بۆی، لەپێناو زیندووکردنەوەی کەلەپووری نەتەوەیی کورد، پاشان دەرکردنی گۆڤاری کۆڕ بە هەردوو زمانی عەرەبی و کوردی، نەک بە یەک زمان هەروەک ئێستا دەیبینین.

١٠. دامەزراندنـــی بەڕێوەبەرایەتییەکـــی تایبـــەت بەنـــاوی: "بەڕێوەبەرایەتیـــی پـەروەردە و فێرکـردن بـۆ ناوچـەی کوردسـتان"، وەک لـە پێشـنیازی لیژنـەی وەزاری پێکهێـنراو بـۆ دیراسـەکردنی کاروبـاری ڕۆشـنبیریی کوردسـتانی عێـراق هاتـووە، دەسـتەیەك بەڕێـوەی ببـات، کـە پێکبێـت لـە پسـپۆر و شـارەزایانی ڕۆشـنبیریی کـوردی، ڕاسـتەوخۆ بەرامبـەر وەزیـر بەرپرسـیار بێـت، هەروەهـا تەرخانکردنـی بودجەیەکـی تایبـەت و پێدانـی دەسـەڵاتی فـراوان بـۆ دامەزراندنـی لیژنـە لاوەکییـەکان و سەرپەرشـتیکردنی کاروبـاری پـەروەردکاران، دانـان و گۆڕینـی پرۆگـرام و ڕێوشـوێنی گرنگـی دیکـە، تکایـە بفەرمـوون ڕێـزی لێژنـەی بـاڵای یەکێتـی قوتابیانـی کوردسـتانی عێـراق قبـوڵ بکـەن، ئەمـەش لـە ١٩٥٨/١١/٢٠ پێشـکەش کـرا[٨٩].

٥. کودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣[٩٠]

لــە ٨ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٣دا، کودەتایــەک لــە عێــراق ڕوویــدا کــە عەبدولکەریـم قاسـمی ڕووخانـد، کـە لەلایـەن "نەتەوەپەرسـتەکانی عـەرەب و بەعـس"ەوە ئەنجامـدرا، لـە ئەنجامـدا نەتەوەپەرسـتەکان و حزبـی بەعسـی عەرەبـی سۆسیالیسـت دەسـەڵاتیان گرتـە دەسـت[٩١]، جومگـە سـەرەکییەکانی حکوومـەت لــە دەســتی "ئەنجوومەنــی نیشــتمانیی ســەرکردایەتیی شــۆڕش"دا بــوون، کــە لەلایــەن "بەعســییەکان"ەوە کۆنترۆڵکرابــوون بــە (١٦) کورســی لــە کــۆی (١٨) کورسـیی ئەنجومەنـی سـەرکردایەتی [٩٢] و، لـە یەکـەم بەیاننامـەی دوای کودەتاکـەدا، جەختکرایـەوە سـەر "بەدەسـتهێنانی یەکێتیـی نیشـتمانیی گـەل، ئـەوەی پێویسـتە بــۆ بەهێزکردنــی برایەتیــی عــەرەب - کــورد، بەشــێوەیەک کــە بەرژەوەندییــە نەتەوەییەکانـی هـەردوو لا دابیـن بـکات و خەباتـی هاوبەشـیان دژی کۆلۆنیالیـزم بەهێزتــر بــکات" [٩٣].

کــورد لــە ســەرەتادا پشــتیوانیی ئــەم کودەتاکــەی کــرد و سەرکردەکانیشــی بروسـکەی پشـتیوانییان بـۆ ڕژێمـی نـوێ نـارد[٩٤] و، پێیـان وابـوو دەبێتـە هـۆی چارەسـەری قەیرانەکـە و، کۆتایـی بـە هەلومەرجـی نائاسـایی دەهێنێـت و دەبێتـە ســەرەتای قۆناغێکــی نوێــی ئاســایش و ســەقامگیری، هەروەهــا دۆزینــەوەی

چارەسـەرێکی دادپەروەرانـە و ئاشـتییانە بـۆ پرسـی کـورد، بـەڵام کـورد هـەر زوو لـە سـەرکردەکانی کودەتـا بـێ هیـوا بـوو، کـە بـە خێرایـی ئـەو بەڵێنانەیـان شـکاند کـە بـۆ چارەسـەرکردنی ئـەم پرسـە دابوویـان[٩٥].

هەڵوێسـتی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد، بـە باڵـە ناسیونالیسـتییەکەیەوە[٩٦]، سـەرەتا لایەنگـری کودەتاکـە بـوو، ئـەم کارەش دەگەڕێتـەوە بـۆ هەڵوێسـتی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان، کـە لـە ئەیلوولـی ١٩٦١ەوە سـەرکردایەتیی شۆڕشـێکی کـوردی دەکـرد دژی حکومەتـی عێـراق، ژمارەیەکـی زۆر لـە قوتابیانـی کـورد پەیوەندییـان بـە شۆڕشـەوە کردبـوو. بۆیـە قوتابیانـی کـورد پێیـان وابـوو ڕێککەوتـن لەگـەڵ "یەکێتیـی نیشـتمانیی قوتابیانـی عێـراق" خزمـەت بـە بەرژەوەندیـی بزووتنـەوەی ناسیۆنالیسـتی کـورد دەکات، کـە بەدەسـت دیکتاتۆریەتیـی عەبدولکەریـم قاسـمەوە دەناڵێنێـت.

لـە سـاڵی خوێندنـی ١٩٦٢- ١٩٦٣ لـە قوتابخانـەی دواناوەندیـی ئەلشـەرقیە لـە بەغـدا، شـەڕ لەنێـوان دوو گروپـی قوتابیـان (قوتابیانـی نەتەوەپەرسـت و قوتابیانـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق) ڕوویـدا، حزبـی بەعـس ئـەم ڕووداوەی قۆسـتەوە و دەسـتی کـرد بـە هاندانـی قوتابیـان بـۆ ئەنجامدانـی مانگرتـن لەنـاو قوتابخانـە و کۆلێـژەکان، بـە خێرایـی پێکـدادان لـە نێـوان قوتابیانـی (شـیوعی) و (نەتەوەپەرسـت) لـە قوتابخانەکانـدا سـەریهەڵدا، کـە دواجـار بـووە هـۆی دەسـتگیرکردن و دەرکردنـی ژمارەیـەک قوتابـی[٩٧]، خۆپیشـاندانی قوتابیـان بـوو بـە سـەرەتا بـۆ کودەتایەکـی نەتەوەپەرسـتانی عـەرەب.

(یەکێتـی نیشـتمانیی قوتابیانـی عێـراق) خۆپیشـاندانی گەورەیـان لـە کۆلێـژ و قوتابخانەکانـی بەغـدا سـازکرد، بۆیـە پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان داوای لـە یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان کـرد کـە پاڵپشـتی و بەشـداریی ئـەو مانگرتـن و خۆپیشـاندانانە بکـەن لەگـەڵ یەکێتـی نیشـتمانیی قوتابیانـی عێـراق دژی حکومەتـی عەبدولکەریـم قاسـم، کـە تـا کودەتاکـەی ٨ی شـوباتی ١٩٦٣ بـەردەوام بـوو[٩٨]، بـەڵام یەکێـک لـە کۆنووسـەکانی کۆبوونـەوەی سـکرتاریەتی کۆمیتـەی ناوەنـدی (سـکن)ی حزبـی شـیوعیی عێـراق لـەو چوارچێوەیـەدا ئامـاژەی بـەوە کـردووە کـە قوتابیانـی کـورد سـەرەتا پشـتیوانییان لـە مانگرتنـی قوتابیـان نەکـردووە. تێیـدا هاتـووە: "سـەرەتا پشـتیوانیی مانگرتنیـان نەکـرد و کوردانـی ناسیۆنالیسـت لـە بەشـی کوردیـی کۆلێـژی

ئاداب چەند مەرجێکیان بۆ بەشداریکردن لە مانگرتنەکەدا دانا و ئەو مەرجانەش بریتی بوون لە:

١. پەلامارنەدانی قوتابخانەکان لە کوردستان.
٢. ئازادکردنی ئەو قوتابییە کچانەی لە سلێمانی دەستگیرکراون.
٣. گەڕاندنەوەی قوتابیانی دەرکراوی کورد.

گرووپە نەتەوەپەرستەکانی عەرەب بەو مەرجانە ڕازی بوون، بەمەرجێک کە وشەی "کوردستان" بە لیوا کوردییەکان بگۆڕدرێت، پاشان لە خولەکەدا ئاماژە بەوە کرابوو، "لەم ڕۆژەدا هەڵوێستی پارتییەکان گۆڕا[٩٩]، هەروەها ڕایانگەیاند کە پشتیوانی لە مانگرتن دەکەن، بەو پێیەی ئەوەی کە هەر کارێک دژی قاسم بێت کارێکی باشە"[١٠٠]. یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بە بەشداریکردن لە خۆپیشاندان و مانگرتنەکانی قوتابیان وەڵامی دایەوە و، بەیاننامەیەکیان بڵاوکردەوە، تێیدا پەیوەستبوونیان بە مانگرتنەکانەوە ڕاگەیاند، ئەوان هەندێک کۆبوونەوەیان لەگەڵ نەتەوەپەرستە عەرەبەکان ئەنجامدا. لە بەیاننامە و لێدوانەکاندا جەختیان لەوە کردەوە کە چۆن قوتابیان لە کوردستان ڕووبەڕووی تیرۆر و بۆردومانکردنی قوتابخانەکان بوونەتەوە، کە دەزگاکانی حکومەت کردبوویان بە سەربازگە[١٠١].

بەشداریی (یەکێتیی قوتابیانی کوردستان) لەم مانگرتنانەدا و کۆبوونەوەی لەگەڵ (یەکێتیی نیشتمانیی قوتابیانی عێراق) پێش کودەتاکەی ٨ی شوبات، لە ئەنجامی بەردەوامیی شۆڕشی کورد (شۆڕشی ئەیلوول) بوو لە دژی دەسەڵاتی حوکمڕانیی عەبدولکەریم قاسم، واتە: لە ڕوانگەی "دوژمنی هاوبەش"ەوە، جگە لە ڕاگەیاندن سەبارەت بە گۆڕانی هەڵوێستی حزبی بەعس بەرامبەر بە پرسی کورد لەو کاتەدا[١٠٢]، لە کۆتایی ساڵی ١٩٦٢ پەیوەندیی نێوان حزبی "بەعس" و "پارتی" لە ڕێگەی پەیوەندیی نێوان قوتابیانی کورد و قوتابیانی بەعسی لە زانکۆکانی بەغدا و مووسڵ دروست بوو، سەرەتا تا گەیشتە کۆبوونەوەی ڕاستەوخۆ لەسەر ئاستی گەورەی بەرپرسانی ئەو دوو حزبە[١٠٣] و، یەکەمیان گەرەنتیی زارەکی بۆ پارتی دابین کرد، بۆ چارەسەری پرسی کورد، بۆیە دووەمیان بەشداری و هاوکاری لەگەڵ کرد بۆ ڕووخاندنی حکومەتی عەبدولکەریم قاسم[١٠٤]،

لەبەر هەژموونی و پابەندنەبوونی بە وەدیهێنانی خواستەکانی گەلی کورد لە گرنگترین هۆکارەکانی بەشداری و هاوکاریی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بوو لەگەڵ یەکێتیی نیشتمانیی قوتابیانی عێراق لەو مانگرتنانەی لە دژی بەرپابوون، هاوتەریب لەگەڵ بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کوردی لەو ماوەیەدا.

سەبارەت بە هەڵوێستی (یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراق)- کە قوتابیانی چەپی کورد ڕۆڵی گەورەی تێدا دەگێڕن- نەیار و دژی ئەو خۆپیشاندان و مانگرتنانە بوو[١٠٥]. لیژنەیەکی قوتابیان بە سەرۆکایەتیی قوتابیی کورد (باسم مشتاق) و قوتابی فەیسەڵ ئەلحەجاج (بەرپرسی یەکێتی لە زانکۆ) و قوتابییەك بە ناوی (شەهید)، بەرپرسی دواناوەندییەکان پێکهێنرا، ڕۆڵی ئەو لیژنەیە هەڵسەنگاندنی مانگرتنەکان، هەڵوێستی خوێندکاران، هەروەها دانانی پلان بۆ دژایەتی کردنی ئەو خۆپیشاندنانە بوو[١٠٦]. لەڕاستیدا یەکێتیی گشتیی قوتابیان ڕووبەڕووی کودەتاکە بووەوە و جەماوەری قوتابیانی سەر بە ئەو هاتە دەرەوە و چالاکانە بەشداریی لە بەرخۆدانی چەکداریی میللیدا کرد دژی ئەم کودەتایە. حزبی شیوعیی عێراقیش ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لە بەرپەرچدانەوەی کودەتاچییەکان، بەڵام سووربوونی کودەتاچییەکان بۆ وەرگرتنی دەسەڵات بە باشی پلانی بۆ دانرابوو، لە ڕاستیدا توانیان لەم کارەدا سەرکەون، کۆمەڵکوژییان دژی کۆمۆنیستەکان بە گشتی و قوتابیانی سەر بە یەکێتیی گشتیی قوتابیان ئەنجامدا[١٠٧]، کە زۆر لە قوتابیان بوونە قوربانیی کودەتاکە[١٠٨].

لە دووەم ڕۆژی کودەتاکەدا؛ ئێستگەی بەغدا ڕاگەیەندراوێکی سەرکردایەتیی کودەتاکەی بڵاوکردەوە، تیایدا ئەو قوتابیانەی ئاگادار کردەوە کە لە خوێندن دابڕاون، بگەڕێنەوە قوتابخانەکانیان، هەرکەسێک بۆ ماوەی سێ ڕۆژ نەچێتەوە ناو پۆل بە دەرکراو لە خوێندن دادەنرێت. لە ئەنجامی کودەتاکەدا هەزاران کەس بە دەستی حەرەس قەومی کوژران[١٠٩] و (١٦) هەزار دەستگیرکراو و دەرکراو لە قوتابخانە. حکومەتی کودەتاکە یاسایەکی بۆ قەدەغەی کارکردنی یەکێتیی گشتیی قوتابیان دەرکرد، هەروەها هەڕەشەی کرد، ئەوانەی سەر بەو یەکێتییەن، تاوانبار دەبن بەپێی مادەی (٤٣)ی یاسای بەغدای سزادان، کە سزاکەی تا سێ ساڵ زیندانیکردنە، یەکێتیی نیشتمانیی قوتابیانی عێراق دەستی بەسەر زۆربەی نووسینگە و لقەکانی یەکێتیی گشتیی قوتابیاندا گرت[١١٠].

لە ڕۆژی ١٩٦٣/٧/٣٠ کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا بەیاننامەیەکیان دەرکرد، تێیدا ئیدانەی ئەو هەڵمەتانەیان کرد کە لەلایەن یەکێتیی نیشتمانیی قوتابیانی عێراق و دەزگا ئەمنییەکانەوە دژی قوتابیان و خەڵک ئەنجام دەدرێن. بەیاننامەکە پشتیوانی لە خەباتی نیشتمانی کرد کە لەلایەن هێزە نیشتمانپەروەرەکان بەڕێوە دەچێت، بۆ ڕاگرتنی ئەو هەڵمەتانەی ئەوان و گەلی کورد دەکەنە ئامانج[١١١].

ئەو هەڵوێستانەی یەکێتیی گشتیی قوتابیان و کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا سەبارەت بە کودەتاکە هەیانبوو، لە جێگەی خۆیدا بوو، بۆیە ئەنجومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕش بەیاننامەیەکی بڵاوکردەوە، تێیدا ڕێگەی بە ئەندامانی حزبی بەعس و لایەنگرانیان دا کە لە هەموو شوێنێک شیوعییەکان بکوژن و قڕیان بکەن. ئەوە بوو ئەندامان و لایەنگرانی حیزبی شیوعی کەوتنە بەر هەڵمەتی قڕکردن[١١٢]. ئەم هەڵمەتە سەرکوتکردنە تەنیا دژی ئەندامانی حزبی شیوعی نەبوو، بەڵکو لە ڕۆژانی یەکەمی کودەتاکەدا، دەزگاکانی دەسەڵاتی ئەمن سەدان ئەندامی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان و لایەنگرانی "پارتی" یان، بە تۆمەتی ئەوەی سەر بە حزبی شیوعیین دەستگیرکرد[١١٣]، زۆرینەی ڕەهای دەستگیرکراوان قوتابی بوون کە لە کۆلێژەکان و پەیمانگەکانی بەغدا دەیانخوێند، زۆرێک لە قوتابیان ناچاربوون خوێندنیان جێبهێڵن بەهۆی ئەو تیرۆر و ڕاونانەی لەلایەن یەکێتیی نیشتیمانیی قوتابیانی عێراق و دەزگا ئەمنییەکانی حکومەتەوە، بەرامبەر بە قوتابیانی کوردی سەر بە یەکێتیی قوتابیانی کوردستان و یەکێتیی گشتیی قوتابیان پەیڕەو دەکرا[١١٤] بەتایبەتی دوای شکستی سەرانی کودەتاکە، بەهۆی نەبوونی حەز و زۆرینەی جەماوەری پشتیوان بۆ جێبەجێکردنی داواکارییەکانی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد و پێدانی مافی نەتەوەیی بە گەلی کورد[١١٥]، شۆڕشی ئەیلوول تا ساڵی ١٩٧٠ بەردەوام بوو، لەنێویاندا هەندێک قۆناغی ئاگربەست و دانوستان هەبوون لەگەڵ حکومەتەکانی عێراق، کە دواجار بە ئەنجامدانی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار کۆتایی هات.

ب.هەندێک پرسی عەرەبی

١. پرسی فەلەستین

پرسی فەلەستین تەوەرێکی گرنگی لە هەڵوێستەکانی زۆربەی هێز و حزبە سیاسییەکان و بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکانی عێراقدا پێکهێنا، زۆریان هەڵوێستیان بۆ پشتیوانیکردن لە فەلەستین وەرگرت و ئەم پرسە لە پرۆگرامەکانیاندا ڕەنگی دایەوە. هەڵوێستی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لەو ماوەیەدا لەگەڵ هەڵوێستی بزووتنەوەی قوتابیانی عێراق بەرامبەر بەم پرسە بە شێوەیەکی گشتی یەکی گرتەوە.

کاتێک نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیاری دابەشکردنی فەلەستینی لە (٢٩ی تشرینی دووەمی ١٩٤٧) ڕاگەیاند[١١٦]، بڕیارەکە ڕووبەڕووی تووڕەیی و ناڕەزایی بووەوە و، خۆپیشاندان لە عێراق وەک ناڕەزایەتییەک بەرامبەر بە بڕیاری دابەشکردنەکە ڕوویدا و، قوتابیانیش لە پێشەنگی ئەو هێزە عێراقیانەدا بوون کە ئیدانەیان کرد[١١٧]؛ ئەوە بوو نیوەڕۆی ڕۆژی ٣ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٧خۆپیشاندانی گەورەی قوتابیان لە بەغدا ئەنجامدرا، بەڵام پۆلیس توانی بڵاوە بە خۆپیشاندانەکە بکات، لە ڕۆژی (یەکی مانگی کانوونی یەکەم) دەستی پێکردەوە، قوتابیانی قوتابخانەکانی دواناوەندی و پەیمانگە و کۆلێژەکان لە دوو خۆپیشاندانی گەورەدا هاتنە سەر شەقام، کە لە شەقامی ڕەشید دەستی پێکرد، خۆپیشاندەران دروشمی "بژی فەلەستین" یان دەگوتەوە[١١٨] بەشداریکردنی قوتابیانی کورد کاریگەر بوو، لە هەولێر و سلێمانی قوتابیانی کورد لە شیوعی و پارتی کۆبوونەوە و، پێکەوە خۆپیشاندانیان دەست پێکرد[١١٩].

هەڵوێستەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد و خودی قوتابیانی کوردیش لەو بەیاننامە و کۆبوونەوە و کۆنگرەکانی قوتابیان دەردەکەوت، کە یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق سەبارەت بە پرسی فەلەستین ڕێکی دەخست، ئەوان ئەو پرسەیان بە پڕۆژەکانی کۆلۆنیالیزمی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گرێ دەدا[١٢٠].

سەبارەت بە هەڵوێستی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لەسەر پرسی فەلەستین، یەکێک لە قوتابیانی ئەو سەردەمە باسی لەوە کرد کە: پرسی کوردستان پرسی فەلەستینە، بە ڕاستیش هەر دوو پرس هاوشێوەن، ئەو زیاتر گوتی: "کۆلۆنیالیزم

و ئــەو عــەرەب و کــوردەی لایەنگریــن، ئــەوان دروســتکەری ئــەم دوو پرســە ناڕەوایــەن، پرســی عــەرەب لــە فەلەســتین و پرســی کــورد لــە سەرانســەری کوردســتانی پارچەپارچەکـراودا، بۆیـە دەبێـت هـەردوولا دوژمنـی هاوبەشـی خۆیـان تێکبشـکێنن"[١٢١].
لەبــەر ڕۆشــنایی ئەمەشــدا؛ دەکرێــت بگوترێــت: هەڵوێســتی قوتابیانــی کــورد لــەو سـۆنگە فیکرییانـەوە هاتـووە لەگـەڵ کاریگەرییەکانـی حزبـی شـیوعیی عێـراق و پارتـی دیموکراتــی کــورد لەســەر قوتابیــان بــە شــێوەیەکی گشــتی.

مایــەی ئامــاژە پێکردنــە؛ قوتابیانــی نەتەوەپەرســت ئــەم خۆپیشــاندانەی قوتابیانیــان بــۆ پشــتیوانیکردن لــە فەلەســتین دژی حزبــی شــیوعیی عێــراق قۆســتەوە، بەهــۆی هەڵوێســتی یەکێتیــی ســۆڤیەت لــە پشــتیوانیکردن بــۆ دابەشــکردنی فەلەســتین،[١٢٢]. پێکــدادان لــە نێــوان ئــەو قوتابیانــەی کــە پشــتیوانیی حزبــی شــیوعییان دەکــرد و لایەنگرانــی بزووتنــەوەی نەتەوەپەرســتی عەرەبــی ســەریهەڵدا.

٢. دوژمنکاریی سێقۆڵی بۆسەر میسر ١٩٥٦

کاتێــک مــیسر لــە ٢٦ی تەمــووزی ١٩٥٦دا کەناڵــی سویســی خۆماڵــی کــرد، وڵاتانــی ڕۆژئــاوا ناڕەزایەتییــان بەرامبــەر دەربــڕی[١٢٣]، چونکــە ئەمەیــان وەک هەڕەشــەیەک بــۆ ســەر بەرژەوەندییــە ئابوورییەکانیــان دەبینــی. بەریتانیــا و فەرەنســا بــە بەســتنی کۆنفرانســێکی نێودەوڵەتــی لــە لەنــدەن لــە ١٦ی ئابــی ١٩٥٦ دەســتیان بــە جووڵــە کــرد، بــۆ پێکهێنانــی ئیدارەیەکــی نێودەوڵەتــی بــۆ کەناڵــی ســویس، بــەڵام لــەو کارەدا ســەرکەوتوو نەبــوون[١٢٤] پاشــان ئیسرائیــل لــە ٢٩ی تشرینــی دووەمــی ١٩٥٦ هێرشــی کــردە ســەر مــیسر، دواتــر بەریتانیــا و فەرەنســاش پەیوەندییــان پێــوە کــرد[١٢٥] کــە لــە ڕووی مێژووییــەوە بــە دوژمنکاریــی ســێقۆڵی بۆســەر مــیسر نــاسراوە[١٢٦].

لەگـەڵ دەسـتپێکردنی دەسـتدرێژییەکە، خۆپیشـاندانی بەرفراوانـی قوتابیـان عێراقـی گرتــەوە، ئــەوە بــوو لــە بەغــدا قوتابیانــی کۆلێــژ و پەیمانگــە بــاڵاکان بەرەبەیانــی یەکــەم ڕۆژی هێرشــەکە مانیــان گــرت و، لــە خۆپیشــاندانێکی گــەورەدا ڕژانــە ســەر شــەقامەکان، بــەڵام پۆلیــس توانــی بڵاوەیــان پــێ بــکات. پاشــان قوتابیانــی کۆلێــژ و پەیمانگەکانــی دیکــە خۆپیشــاندانی گەورەیــان ئەنجامــدا بــە گوتنــەوەی "بــژی مــیسر و جەمــال عەبدولنــاسر" و، گوتنــەوەی دروشــمەکانی: "بڕووخێــت نــووری ســەعید،

بڕووخێــت هاوپەیمانییــە ســەربازییەکان..."(١٢٧). خۆپێشــاندان و ناڕەزایەتیــی قوتابیــان شــارەکانی دیکەیشــی گرتــەوە و، چیــن و توێــژە جیاجیاکانــی کۆمەڵگــەش پەیوەندییــان پێوەکــردن، (٢٠٠) خۆپیشــاندان لــە (٣٠) شــاری سەرتاســەری عێــراق ئەنجامــدران، کــە زیاتــر لــە دوو مانگیــان خایانــد، حکومەتــی نــوری ســەعیدی ناچارکــرد حوکمــی عورفــی ڕابگەیەنێــت و، کۆلێــژ و پەیمانگــە و قوتابخانــەکان دابخــات(١٢٨) ســەرەنجام ژمارەیــەك لــە خۆپیشــاندەران کــوژران و دەیانیــش دەســتگیرکران.

ئــەو هێــزە سیاســیانەی لــە گۆڕەپانــی عێراقــدا چــالاک بــوون و بەشــدارییەکی ڕاســتەقینەیان لــەم ڕووداوانــەدا هەبــوو، "ســەرکردایەتییەکی مەیدانیــی هاوبەش"یــان بــۆ خۆپیشــاندانەکان پێکهێنــا(١٢٩). پارتــی دیموکراتــی یەکگرتــووی کوردســتانی عێــراق پشــتیوانی و پاڵپشــتیی خــۆی بــۆ مــیسر دووپــات کــردەوە(١٣٠). قوتابیانــی کــورد کــە لــە بەغــدا دەیانخوێنــد، بــە جــۆش و خرۆشــێکی زۆرەوە بەشــدارییان لــە خۆپیشــاندانە ناڕەزایەتییەکانــدا کــرد، کــە لــەو ڕۆژانــەدا پایتەخــت بەخۆیــەوە دی(١٣١)، ئەویــش بــە بەشــداریکردن لــە (بــەرەی قوتابیــان)(١٣٢)، کــە لەلایــەن: ســابت حەبیــب ئەلعانــی لــە یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێــراق و حەبیــب محەمــەد کەریــم(١٣٣) لــە یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان(١٣٤)، لەگــەڵ حــازم جــەواد لــە ڕەوتــی ناسیۆنالیســتیی قوتابیــان و نوێنــەری ڕێکخراوەکانــی دیکــەی قوتابیــان پێکهــێنرا، ئەرکــی ڕێکخــستن و سەرپەرشــتیکردنی قوتابیــان بــوو لــە کاتــی خۆپیشــاندانەکاندا. ژمارەیەکــی زۆر لــە قوتابیانــی کــورد لــە کۆلێــژ و پەیمانگەکانــی بەغــدا بەشــدارییان لــە خۆپیشــاندانەکاندا کــرد، کــە پێــشتر ئاماژەمــان پــێ کــردن، ئەوانیــش ڕۆڵــی ســەرکردایەتییان هەبــوو لــە ســەرکردایەتیکردن و بەڕێوەبردنــی ئــەو خۆپیشــاندانانەدا(١٣٥). کەمــال مەزهــەر ئەحمــەد ســەبارەت بــە بەشــداریی کــورد لــەو خۆپیشــاندانانەدا دەڵێــت: "مــن قوتابــی بــووم لــە کۆلێــژ لــە ســاڵی ١٩٥٦ و، هیــچ کوردێکیــش لــە بەشــداریکردندا دوانەکــەوت، ئــەو دروشــمەمان لــە خۆپیشــاندانەکەدا دەگوتــەوە: مــیسر ئــازادە نایفرۆشــین، دە ســاڵیش بــۆی دەجەنگیــن "(١٣٦).

هەروەهــا شــەپۆلی مانگرتــن و خۆپیشــاندان لــە لیواکانــی کوردســتان، کەرکــووک، هەولێــر، سلێمانی و مووسڵ توندتــر بــوو، فەرمانــدەی هێــزە ســەربازییەکان (فیرقــەی دوو) لــە کەرکــووک ناچــار بــوو ســێ بەیاننامــە دەربــکات و هۆشــداری بــدات لــە

ئەنجامدانــی خۆپیشــاندان و گردبوونــەوەکان[١٣٧]. شـارە کوردنشـینەکانیش خۆپیشـاندانی گــەورەی قوتابیانیـــان بەخۆیانـــەوە دی، لـــە دهـــۆک قوتابیانـــی دواناوەنـــدی لـــە خۆپیشـــاندانێکدا کــە لــە لایــەن یەکێتیــی قوتابیانــی دهۆکــەوە ڕێکخرابــوو[١٣٨]، دوای ئەنجامدانــی کۆبوونەوەیەکــی نهێنــی لــە یەکێــک لــە باخەکانــی گونــدی باجلــور کــە (دەکەوێتــە باکــووری شــاری دهــۆک)، بڕیاریــان دا خۆپیشــاندانێک بــۆ پشــتیوانی لــە مــیسر ئەنجــام بــدەن. ســەرەڕای هەوڵەکانــی بەڕێوەبــەری قوتابخانــە (جەمیــل ڕەشــید ئامێــدی) بــۆ ڕێگریکــردن لــە خۆپیشــاندانەکە، بــەڵام خۆپیشــاندانەکە لــە قوتابخانــەوە دەســتیپێکرد و، بــە شــەقامەکانی دهۆکــدا ڕۆیــشتن و، خەڵــک پشــتگیرییان لێکــرد و زۆربەشــیان بەشــداریان تێــدا کــرد، کــە هوتافیــان بــۆ مــیسر وجەمــال عەبدولنــاسر دەکێشــا و، دروشـــمی "بڕووخێـــت نـــوری ســـەعید"یان دەگوتـــەوە[١٣٩]، ژمـــارەی خۆپیشــاندەران نزیکــەی (١٦) قوتابــی بــوو، لــە نێویانــدا (محەمــەد تاهیــر موبــارەک، ڕەشــید محەمــەد مســتەفا، کەمــال مەلکــی، بەکــر عەبدولکەریــم، جەمیــل مســتەفا، محەمــەد تاهیــر شــێخ ســەعید، عەلــی جەمبلــی، عەلــی حەســەن و هــی دیکــە)، زۆربەشــیان ســەرکردەی خۆپیشــاندانەکە بــوون[١٤٠]. لــە ئەنجامــی ئــەو خۆپیشــاندانەدا، دەســەڵات هەڵمەتــی دەســتگیرکردنیان دەســتپێکرد کــە زۆربــەی ئــەو قوتابییانــەی لەخۆگرتبــوو، کــە بەشــدارییان لــە خۆپیشــاندانەکەدا کــرد، بەڕێوەبــەری دواناوەندییەکــە (جەمیــل ڕەشــید) ڕۆڵــی هەبــوو لــە دەســتگیرکردنی قوتابیــان بــە هــاوکاری لەگــەڵ پۆلیــس و ڕێگــەدان بــە هەڵکوتانــە ســەر قوتابخانــەی دواناوەنــدی و دەســتگیرکردنی دەیــان قوتابــی لــە ماڵەکانیانــدا[١٤١]. ئــەم کارە ناڕەزایــی دانیشــتوانی شــارەکەی لێکەوتــەوە و لــەم دەقــەی خــوارەوەدا دەردەکەوێــت: "جارێکــی دیکــە دەســتی جەمیــل بەڕێوەبــەری قوتابخانــەی دواناوەندیــی دهــۆك بــە خوێنــی قوتابیانــی دهــۆك ســوور بــوو، بــە فەرمانــی ئــەو، پۆلیــس هەڵیکوتایــە ســەر قوتابیــان و ماڵەکانیانــی پشــکنی، دەیانیشــی لــێ دەســتگیر کــردن، هەروەهــا پۆلیــس دەســتی بەســەر دواناوەندیــی دهۆکــدا گــرت.. جەمــاوەری کــورد لــە دەڤــەری دهــۆک بەڕێوەبــەری قوتابخانــە بــە بەرپرســیار دەزانــن لــە نادیاریــی داهاتــووی قوتابیــان. یەکێتیــی قوتابیــان لــە دواناوەندیــی دهــۆك کاردانــەوەی توندوتیــژی دەبێــت، ئەگــەر بەڕێوەبــەری قوتابخانــە درێــژە بــدات بــە بێڕێزیکــردن بــە قوتابیــان و چارەنووســیان. گەلــی کــورد کــە بــە

خەبـات ڕاهاتـووە، بـەردەوام دەبێـت لـە کارکـردن بـۆ ئازادکردنـی قوتابیانـی گیـراو و فشارخسـتنە سـەر ئەوانـی دیکـە...واژۆ: خەڵکـی دهـۆك١٩٥٦/١١/٥"[١٤٢]. شـایانی باسـە زۆربـەی بەڕێوەبـەری قوتابخانـەکان لـە عێـراق ئەرکـی چاودێریکردنـی جووڵـەی سیاسـیی قوتابیانیـان پـێ سـپێردرابوو، بـە پشـتبەستن بـە هەندێـک لـە قوتابیانـی زانیاریـدەر لـە بەرامبـەر پێدانـی نمـرەی دەرچـوون لـە تاقیکردنەوەکانـدا[١٤٣].

دەسـەڵاتداران لـە شـارەکانی دهـۆك و مووسـڵ لـە ئاکامـی خۆپیشـاندانەکاندا (١٠٥) قوتابییـان دەسـتگیرکرد، کـە سـەرجەمیان ڕەوانـەی ئەنجومەنـی عورفیـی کەرکـووک کـران[١٤٤] دوای ئـەوەی بـۆ مـاوەی (٤٨) ڕۆژ لـە مووسـڵ دەستبەسـەر کرابـوون[١٤٥] ، دەسـەڵات هەڵمەتەکـەی لـە قـەزای دهـۆك هـەر بەوەنـدە ڕانەگـرت، بەڵکـو زیاتـر بـەردەوام بـوو لـە چاودێریکـردن و بەدواداچوونـی هەرکەسـێک بەشـداری لـەم خۆپیشـاندانەیان کردبێـت یـان هانیدابـن، وا دیـارە دەسـەڵات ئـەوەی قۆسـتەوە، لەلایـەک بـۆ لێـدان و پاکتاوکردنـی (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان - عێـراق) و (یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق) بـە بیانـووی ئـەوەی مەیلیـان بـۆ تێکـدان و ئاژاوەگێـڕی هەیـە[١٤٦].

مانگرتـن و خۆپیشـاندانی قوتابیـان لـە سەرتاسـەری عێـراق تـا ٣١ی کانوونـی دووەمـی ١٩٥٦ بـەردەوام بـوو، لـە ئەنجامـدا حکومەتـی نـوری سـەعید توانـی ئـەو خۆپیشـاندان و مانگرتنانـە ڕابگرێـت، کـە لـە هەندێـک کتێـب و سـەرچاوەدا بـە (ڕاپەڕینـی ١٩٥٦) نـاسراون.

پەراوێز:

(١) بۆ وردەکاری لەبارەی هۆکار و بەسەرهاتەکانی ئەم بزووتنەوەیە، بڕوانە: عبدالرزاق الحسني، الأسرار الخفية في حركة مايس سنة ١٩٤١التحررية، ط٥، (بيروت، ١٩٨٢) ؛ عبدالرزاق الحسني ، تأريخ الوزارات ...، ج٥، ص٢٣٢ ومابعدها.

(٢) غانم محمد الحفو وعبدالفتاح البوتاني ، الكورد والأحداث ...، ص٦٨ ؛ عزيز حسن البارزاني، م. س، ص

(٣) هەندێک کەس و گروپ لە چین و توێژەکانی کۆمەڵگەی کوردی، وەک بەشێک لە سەرۆک هۆزەکان و ئاغاکان و پیاوانی ئایینی پشتیوانیان لێدەکرد و ژمارەیەک خێڵەکیش خۆبەخشانە بەرگریان لێکرد، ژمارەیەک شاندیش لە شار و ناوچە جیاجیاکانی کوردستانیشەوە چوون بەغدا بۆ پیرۆزبایی کردن لە حکومەتی ڕەشید عالی گەیلانی، بڕوانە: كمال مظهر أحمد، دور الشعب الكوردي في انتفاضة مايس ١٩٤١ صفحة مجهولة من تأريخ نضال الشيخ محمود، العراق (جريدة)، العدد (٤٠٥٠)، الحلقة الثانية، بغداد، ١٠ ايار ١٩٨٩، ص٢ ؛ عزيز حسن البارزاني ، م. س، ص١١٠-١١٢.

(٤) سعاد خيري، من تأريخ ... ، ج١ ، ص٨١.

(٥) هادی ڕەشید چاوشلی: لە ساڵی ١٩٢٠ لە هەولێر لەدایکبووە، قۆناغی سەرەتایی و ناوەندی لەوێ تەواوکردووە، دواتر ڕووی لە بەغداد کردووە و، لە ساڵی ١٩٣٨ قوتابخانەی ئامادەیی تەواوکردووە، پەیوەندی بە کۆلێژی مافەوە کردووە و لە ساڵی ١٩٤٣ تەواوی کردووە، چەندین پۆستی گرنگی کارگێڕی لە عێراق وەرگرتووە، لەوانە بریکاری وەزیری ناوخۆ، سەرۆکی شارەوانیی هەولێر، پارێزگاری سلێمانی و پۆستی دیکەش، نووسەرێکی ناسراوی کوردە و زیاتر لە ٢٠ کتێبی چاپکراوی هەیە. بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر ئەو کەسە، بڕوانە: طارق إبراهيم شريف ، شخصيات تتذكر، ج١، مطبعة الثقافة والشباب، ط١، (أربيل، ١٩٨٨)، ص٨٤ وما بعدها.

(٦) کەمال مەزهەر، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، ب٢، بەرهەڤکرنا: عەبدوڵڵا زەنگەنە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ١،(هەولێر، ٢٠٠١)ل١٣١: إسماعيل شكر رسول ، أربيل ...، ص١٧٤.

(٧) کەمال مەزهەر، چەند لاپەڕەیەك لە...، ب٢، ل١٣١.

[٨] چەند تیمێکی تایبەت لە قوتابیان و لاوان پێکهات بە ناوی:(کتائب الشباب)بۆ بەرگری کردن لە بزووتنەوەکە.

[٩] طارق إبراهيم شريف، م. س، ج١، ص٨٩-٩٠.

[١٠] كريم أحمد، المسيرة ...، ص٢١.

[١١] سۆران عیزەدین فەیزی ، یادی عیزەدین فەیزی، (هەولێر، ١٩٨٨)، ل٨٩.

[١٢] سالم الدملوجي، الكلية الطبية الملكية العراقية من خلال سيرة ذاتية ١٩٤٠-١٩٤٦، ج١، مطبعة الجامعة الاردنية، ط١، (عمان، ٢٠٠٣)، ص٢٠٩.

[١٣] عبدالواحد موسى الحصونة، م. س، ص٣٧-٣٨.

[١٤] عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات ...، ج٥، ص٣٠٠.

[١٥] طالب مشتاق، أوراق أيامي (١٩٠٠-١٩٥٨)، دار الطليعة، ط١، (بيروت، ١٩٦٨)، ص٤١٨.

[١٦] بۆ وردەکاری لەبارەی ڕۆڵی قوتابیان لە ڕووداو و مانگرتنەکان ٢/١ حوزەیران ١٩٤١ بڕوانە: جعفر عباس حميدي ، التطورات السياسية ...، ص٦٨-٧٣.

[١٧] نوري شاوەيس، م . س، ص٢٦-٢٧.

[١٨] صالح الحيدري، مختارات من مذكرات ...، ص٨.

[١٩] عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات ...، ج٧، ص٢٣٦-٢٣٧.

[٢٠] ناوی پەیماننامەکە کە واژووی لەسەر کرا لە ناوی بەندەرێکی بەریتانیاوە وەرگیراوە. .

[٢١] محمد حسن سلمان، صفحات من حياة (مذكرات)، الدار العربية للموسوعات، ط١، (بيروت، ١٩٨٥)، ص٢٤٣.

[٢٢] بڕوانە: فاروق صالح العمر ، المعاهدات العراقية ...، ص٤٠٦-٤٠٧.

[٢٣] بۆ وردەکاری لەبارەی بەندەکانی پەیماننامەکە، بڕوانە: عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات...، ج٧، ص٢٥٩-٢٦٧.

[٢٤] بڕوانە: حنا بطاطوا، العراق – الكتاب الثاني ... ، ص٢٠٥.

[٢٥] عبدالامير العكام، تأريخ حزب الاستقلال العراقي، ط١، (بغداد، ١٩٨٠)، ص٩٥.

[٢٦] الطلبة والشبيبة (نشرة دورية يصدرها المكتب المهني لاتحاد طلبة كوردستان) العدد (٨)، كانون الثاني ١٩٨٣، ص١؛ فهمي السعيد وعصام الصفار ، م. س، ص ٣٦.

[٢٧] عومەر مستەفا لە دوای خۆپیشاندانەکانی ڕاپەڕین(وەسبە) ناسناوی عومەر دەبابەی لێنرا، ئەو کاتەی پێشڕەوی دەکرد و پۆلیس نەیتوانی بیوەستێنێت، بۆیە قوتابیان بە دەنگی

بـەرز پێیـان دەگـوت "دەبابـە، دەبابـە، عومـەر دەبابـە"، دواتـر بـەم نـاوە نـاوی دەهێنرێـت. دیدارێـك لەگـەڵ کەریـم ئەحمـەد لـە هەولێـر لـە ٢٠٠٦/١١/٢٧.

(٢٨) حنـا بطاطـوا، العـراق – الكتـاب الثـاني ... ، ص٢٠٦ ؛ کاکـە مـەم بۆتانـی ، کاکی کاکان مـرۆڤ و ڕووناکبیـر و شۆڕشـگێڕ، خەباتـی سیاسـیی سـاڵانی١٩٢٤-١٩٦١ی سـەرکردەی نەمـر عومـەر دەبابـە، چاپخانـەی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری، (هەولێـر، ١٩٩٨)، ل٧٤ ودواتـر.

(٢٩) هەنـدێ جـار ئـەم نـاوە بـە پەیماننامـەی بۆرتسـمۆس دەگوتـرا لەبـەر ئـەو دوو کەسـەی واژوویـان لەسـەری کـرد ئارنسـت بیڤـن و سـاڵح جەبـر.

(٣٠) خالـد بكـداش، انتفاضـة الشـعب العراقـي لسـنة ١٩٤٨ واثرهـا في تطـور القضيـة العربيـة ، مطبعـة المتنبـي، (بغـداد، ١٩٤٨)، ص ٩.

(٣١) بـۆ وردەکاریـی ڕاپەڕینەکـە، بڕوانـە: محمـود شـبيب، وثبـة في العـراق وسـقوط صالـح جبر، مطبعـة الديـواني، (بغـداد، ١٩٨٨) ؛ غانـم محمـد الحفـو وعبدالفتـاح البوتـاني ، الكـورد والاحـداث ...، ص٩٠.

(٣٢) کاکە مەم بۆتانی، کاکی کاکان ...، ل٦٧-٧١.

(٣٣) کاکە مەم بۆتانی، هـ س، ل٧٤ ؛ عبدالرزاق الحسني ، تأريخ الوزارات ...، ج٧، ص٢٨٢.

(٣٤) بڕوانە: الموسوعة السرية الخاصة ...، ج١، ص٨٤.

(٣٥) كامل الجادرجي، م. س، ص١٧٢ ؛ محمد حسن سلمان ، م. س، ص٢٤٣.

(٣٦) بۆ ئاگاداربوون لە دەقی بەیاننامەکان بڕوانە: محمود شبيب ، م. س، ص٤٤-٤٦.

(٣٧) خميـس حـزام والي، وثبـة كانـون الوطنيـة في العـراق ١٩٤٨، رسـالة ماجسـتير مقدمـة الى مجلـس كليـة القانـون والسياسـة، جامعة بغـداد، ١٩٧٩، ص٧٤.

(٣٨) منشـورات اتحـاد طلبـة كوردسـتان العـراق، لمحـات مـن تأريـخ الحـزب الديموقراطـي الكوردسـتاني، دار التآخـي، (نـە. ش، ١٩٧٣)، ص٥٧؛ غانـم محمـد الحفـو وعبدالفتـاح البوتـاني ، الكـورد والأحـداث ...، ص٩٠.

(٣٩) وائـل علي أحمـد النحـاس ، تأريـخ الصحافـة الموصليـة ١٩٢٦-١٩٥٨، رسـالة ماجسـتير مقدمـة الى مجلـس كليـة الآداب، جامعـة الموصـل، ١٩٨٨، ص٢٠٦ ؛ غانـم محمـد الحفـو وعبدالفتـاح البوتـاني، الكـورد والأحـداث ...، ص٨٨-٩٠ ؛ شـایانی باسـە کامـل چادرچـی ڕۆژی ٢٠-٢١ی کانوونـی دووەمی بـە دژوارتریـن خۆپیشـاندان دیـاری کردبـوو، کـە قوتابیـان تێیـدا بوونـە قوربانـی، نـەك ١٧ی کانوونـی دووەم بڕوانـە: مذکراتـە، ص١٧٢.

(٤٠) بڕوانە: جعفر حميدي، التطورات السياسية ...، ص٥٤٢.

(٤١) جيني سنغلتون ، م. س، ص١٠٦.

(٤٢) صادق حسن السوداني ، لمحات موجزة عن تأريخ نضال الشعب العراقي، الموسوعة الصغيرة، العدد (٤٥)، (بغداد، ١٩٧٩)، ص٦٣.

(٤٣) بڕوانە: گەلاوێژ (گۆڤار)، ژمارە (٣)، ل١٤ ؛ صالح الحيدري ، مختارات من ...، ص١٩٣ ؛ جلال الطالباني، كوردستان والحركة ...، ص٩٩-١٠٠؛ کاکە مەم بۆتانی ، کاکی کاکان ...، ل٨٠.

(٤٤) لە ٢١ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٧ لە نوێنەرانی چەند حزبێکی ئاشکرا و نهێنیی عێراقی پێکهات کە بریتی بوون لە: (ڕەشید عەبدولقادر- ئەندامی مەکتەبی سیاسی) لە پارتی دیموکراتی کورد و(کامیل قەزانچی) لە باڵی پێشکەوتنخوازی حزبی نیشتمانیی دیموکراتی و(عەبدولڕەحیم شەریف) لە حزبی ئەلشەعب و(مالیك سەیف) لە حزبی شیوعیی عێراقی، بڕوانە: عەلی عەبدوڵلا، مێژووی پارتی دیموکراتی کوردستان- عێراق تا بەستنی کۆنگرەی سێیەمی، (ب. ش، ١٩٦٨)، ل٦٦ ؛ نوري شاوەیس، م. س، ص٥١ ؛ مالك سيف ، م. س، ص٢١٤.

(٤٥) بڕوانە: حنا بطاطو، العراق، الكتاب الثاني ...، ص٢٠٨-٢٠٩ ؛ غانم محمد الحفو وعبدالفتاح البوتاني ، الكورد والاحداث ...، ص٩٠.

(٤٦) لەوانە شاردنەوەی (ساڵح ڕوشدی ئامێدی) کە قوتابی بوو لە کۆلێژی ماف، لەمیانی ڕاسپاردنی بە ئەرکی حزبی لە دەرەوەی بەغدا، بڕوانە: عبدالفتاح البوتاني ، الحياة الحزبية ...، ص٣٢٧/٣٣٠.

(٤٧) علي عبدالله، س. پ، ل٦٦.

(٤٨) مەبەست وەسبەیە .

(٤٩) پۆلیسی گشتی، هۆبەی لێکۆڵینەوەی تاوان لە بەغدا، س، پ، ل ٨٤، دیسان بڕوانە: إسماعيل شكر، أربيل ...، ص٢٩٣.

(٥٠) موحسین دزەیی لە ساڵی ١٩٣٢ لە شاری هەولێر لەدایک بووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لەوێ تەواو کردووە و لە ساڵی ١٩٥٥ پەیوەندی بە کۆلێژی مافەوە کردووە، لە ساڵی ١٩٥٥ بەشداری لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد کردووە و، دووجاریش لە حکومەتەکانی عێراقدا خزمەتی کردووە، وەک وەزیری ئاوەدانکردنەوەی باکوور لە ساڵی ١٩٦٨ و، دوای ڕێککەوتننامەی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ وەک باڵیۆزی عێراق لە چیکۆسلۆڤاکیا دەستنیشانکرا، دواتر لە کەنەدا. لە ساڵی ١٩٧٣ بووەتە وەزیر، ئێستاش لە کوردستان نیشتەجێیە. بڕوانە: محسن دزەیی: أحداث عاصرتها، ج١، مطبعة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠١)، ص١٦-١٩.

(٥١) محسن دزەیی، م. ن، ص٦٢ .

(٥٢) گەلاوێژ(گۆڤار)، ژمارە (٣) ، ساڵی (٩) ، ئاداری ١٩٤٨، ل١٣.

(٥٣) إسماعيل شكر رسول ، أربيل ...، ص٢٩٤.

(٥٤) حنا بطاطو، العراق، الكتاب الثاني ...، ص٣٢٩.

(٥٥) م. ن، ص٣٠٥.

(٥٦) حکومەتی نوری سەعید لە ٥ی شوباتی ١٩٤٩ فەرمانێکی دەرکرد، تێیدا هاتووە: "بە پشتبەستن بە بڕگەی (٣) لە ماددەی ٢٦ی یاسای بنەڕەتی و بە پشتبەستن بەو شتانەی کە لەلایەن وەزیری ناوخۆ و پەروەردە خرانە ڕوو و لەلایەن ئەنجومەنی وەزیرانەوە پەسەندکرا، ئەم فەرمانەی خوارەوەمان دەرکرد:

یەکەم: پەخشکردنی پڕوپاگەندەی سیاسی لە نێو قوتابیاندا.

دووەم: هاندانی قوتابیان بۆ سەرپێچیکردنی بڕگەکانی یاسا و ڕێساکان.

سێیەم: هاندانی قوتابیان یان کەسانی دیکە بۆ ئەنجامدانی خۆپیشاندان لە هەر شوێنێک و هەرچۆنێک بێت.

چوارەم: هاندانی قوتابیان بۆ مانگرتن لە ناوەوە یان دەرەوەی کۆلێژ و قوتابخانە و پەیمانگا زانستییەکان.

ماددەی دووەم: ستافی مامۆستایان لە کۆلێژ و پەیمانگە زانستییەکان و قوتابخانەکان و فەرمانبەرەکانیان هەموویان بە بەرپرسیار دادەنرێت لەو کارە قەدەغەکراوانەی کە لە ماددەی یەکەمی ئەم فەرمانەدا هاتووە بۆ وردەکاریی زیاتر، بڕوانە: عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات...، ج٨، ص٩٧-٩٨ ؛ كاظم حبيب وزهدي الدأوودي، م. س، ص٤٤٨.

(٥٧) بڕوانە: إسماعيل أحمد باغي، م. س، ص٣١٨.

(٥٨) بڕگەی(أ) لە ماددەی(٣٤) بە دەق دەڵێت: "هەر قوتابییەك لە تاقیکردنەوەی کۆتاییدا لە سێ بابەت یان زیاتر دەرنەچێت، یان لە خولی دووەمدا لە بابەتێک یان زیاتر دەرنەچێت، دەبێت لە پۆلەکەی بمێنێتەوە، لە بڕگەی (ج)ی هەمان ماددەشدا هاتووە، "قوتابیی کەوتوو، دەبێت بابەتەکانی ئەو پۆلەی کە تێیدا شکستی هێناوە، هەموویان دووبارە بکاتەوە" " بڕوانە: الوقائع العراقية (جريدة)، العدد (٣١٧٣)، ٢٠ تشرين الأول ١٩٥٢؛ عبد الرزاق الحسني ، تأريخ الوزارات ...، ج٨، ص٣٥١.

(٥٩) محمد مهدي كبە، مذكراتي في صميم الأحداث ١٩١٨-١٩٥٨ ، دار الطليعة ، ط١ (بيروت ،

١٩٦٥)، ص٣٤٣ ؛ جعفر عباس حميدي ، التطورات السياسية ...، ص٧١١ ؛ مكرم الطالباني، دماء وراء القضبان (مذبحة سجني بغداد والكوت) عام ١٩٥٣، ط١، (لا. ت، ٢٠٠٢)، ص٤٦.

(٦٠) عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات ...،ج٨، ص٣٥٢ ؛ جعفر عباس حميدي ، التطورات السياسية ...، ص٧١١.

(٦١) بهاءالدين نوري ، م. س، ص١٦١-١٦٢ ؛ عبدالرزاق الحسني ، "القشة التي قصمت ظهر البعير" في انتفاضة تشرين الثاني ١٩٥٢، آفاق عربية (مجلة)، العدد (٦)، بغداد، شباط ١٩٨٤، ص١٦.

(٦٢) محسن دزەیی، م. س، ج١ ، ص٨٣ ؛ مەهدی محەمەد قادر ، س، پ، ل٢٨٧.

(٦٣) عبد الرزاق الحسني، تأريخ الوزارات ...، ج٨ ، ص٣٥٢-٣٥٣ ؛ جعفر عباس حميدي ، التطورات السياسية ..، ص٧١٢ ؛ العكام ، م . س ، ص١٦٦.

(٦٤) صحيفتي (لواء الاستقلال والاهالي) الأعداد الصادرة في ٢٠و٢١و١٩٥٢/١١/٢٢ نقلاً عن: إبراهيم الجبوري، سنوات من تأريخ العراق – النشاط السياسي المشترك لحزبي الاستقلال والوطني الديمقراطي في العراق ١٩٥٢-١٩٥٩، المكتبة العالمية، (بغداد، لا. ت) ، ص١٦٤.

(٦٥) بهاء الدين نوري، مذكرات ...، ص١٦٢ ؛ فاضل حسين ، تأريخ الحزب الوطني ...، ص٣١٧ ؛ مكرم الطالباني ، دماء وراء القضبان ...، ص٤٦-٤٧.

(٦٦) عبدالرزاق الحسني ، الجبهة الوطنية في العراق جذورها التأريخية وتطورها، مستقاة من المجلد التاسع والخمسين لمجلة العرفان الصيدأوية ١٩٧١، ص٣٣.

(٦٧) قوتابیان حکومەتیان تۆمەتبار کرد کە نکوڵی لە داواکاری گەل دەکات و دژایەتی هەموو هەوڵەکانی چاکسازی و هەڵوێست لە حزبە سیاسییەکان و داواکارییەکانیان دەکات سەبارەت بە ئەنجامدانی هەڵبژاردنی نوێنەران، بڕوانە: محمد حمدي الجعفري، انقلاب الوصي في العراق ، منشورات مكتبة مدبولي، ط١، (القاهرة، ٢٠٠٠)، ص٩٢.

(٦٨) جيني سنغلتون ، م. س، ص١٢٦ ؛ إبراهيم الجبوري ، م. س، ص١٦٤-١٦٥.

(٦٩) وەرگیراوە لە: مەهدی محەمەد قادر، س. پ، ل٢٨٨.

(٧٠) کەمال مەزهەر، ئافرەت لە مێژوودا، چاپخانەی ئەلحەوادس، چ١، (بەغدا، ١٩٨١)، ل٧٩ ؛ مەهدی محەمەد قادر، س. پ، ل٢٩٠.

(٧١) إسماعيل شكر رسول، أربيل ...، ص٣١٠.

(٧٢) چاوپێکەوتنێک لەگەڵ محەمەد تاهیرعەلی موبارەک لە دهۆك لە ٢٠٠٧/٣/١٧، لە دایکبووی دهۆك ساڵی ١٩٣٨ و لە ساڵی ١٩٥٦ خوێندنی سەرەتایی و دواناوەندی تەواو کردووە، بڕوانامەی

زانکۆی لە مۆسکۆ بەدەستهێناوە، ڕێکخراوێکی قوتابیانی لە ساڵی ١٩٥٤ لە دواناوەندیی دهۆک پێکهێناوە لەو کاتەوە سەر بە حزبی شیوعی بووە، ئێستا لە شاری دهۆک دەژی.

(٧٣) کامل حەسەن ئەلبەسیر: ساڵی ١٩٣٣ لە بەغدا لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە کۆمەڵەی قوتابخانە ئەهلییەکانی جەعفەری لە بەغدا تەواو کردووە، و لە ساڵی ١٩٥٤ دواناوەندیشی هەر لەوێ خوێندووە، بەشی زمانی عەرەبی لە کۆلێژی ئاداب لە ساڵی ١٩٥٨ تەواو کردووە. لە شاری سلێمانی وەک مامۆستای زمانی عەرەبی کاری کردووە و نووسەر و کەسایەتییەکی ئەدەبی بووە (کوردێکی فەیلییە)، بڕوانە : کامیل حەسەن ئەلبەسیر، بیرەوەرییەکانی خوێندکارێک لە کوردستانەوە، بەشی یەکەم، چاپخانەی ئەلنجوم،). (بەغدا، ١٩٦١).

(٧٤) کامل حسن البصیر ، هـ. س، ل ١٣٣-١٣٤. شایانی باسە ئەو یاداشتانە بە شێوازێکی ئەدەبی نووسراون، بەڵام واقیعی ڕووداوەکان دەگێڕنەوە.

(٧٥) هـ. س، ل ١٣٦-١٥٠.

(٧٦) ئەفسەرانی ئازادیخواز دەسەڵاتی پاشایەتییان لە عێراق ڕووخاند و لە ١٤ی تەمووزدا ڕژێمی کۆمارییان ڕاگەیاند، عەبدولکەریم قاسم بوو بە یەکەم سەرۆکوەزیرانی کۆماری نوێ، ئەو "ئەنجوومەنی سەروەری"ی پێکهێنا، کە لە سەرۆکی ئەنجومەنەکە و دوو جێگر پێکهاتبوو کە یەکێکیان کورد بوو بە ناوی خالید نەقشبەندی، ئەنجومەنەکە کەسانی لە هەر سێ پێکهاتەی سەرەکیی عێراقی تێدا بوو(کورد، شیعە، سوننە)، بۆ وردەکاریی زیاتر لەبارەی شۆڕش، بڕوانە: لیث عبدالحسین الزبیدي ، ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ في العراق، مكتبة اليقظة العربية، ط٢، (بغداد، ١٩٨١) ؛ مجید خدوري، العراق الجمهوري، مطبعة امیر، ط١، (قم، ١٩٩٧) ؛ سعد ناجي جواد ، م. س، ص٣٥-٤٥.

(٧٧) مجید خدوري، م. س، ص٧٢-٧٤ ؛ عزیز سباهي ، عقود من ...، ج٢، ص٢٦٢.

(٧٨) صالح حسین الجبوري، ثورة ٨ شباط ١٩٦٣ في العراق "أسبابها – مقدمتها – قیامها، رسالة ماجستیر مقدمة الی مجلس معهد الدراسات القومية والاشتراكية، جامعة المستنصرية، ١٩٨٦، ص١٠٧.

(٧٩) عبدالفتاح البوتاني، الحیاة الحزبیة في ...، ص٣٣٩-٣٤٠ ؛ غانم محمد الحفو وعبدالفتاح البوتاني ، الكورد والأحداث ...، ص١٠٩.

(٨٠) جلال الطالباني، كوردستان ...، ص١٨١ ؛ میڤان عارف بادي ، الحركة القومیة الكوردیة التحرریة في كوردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٣، مطبعة وزارة التربیة، ط١، (أربیل، ٢٠٠٥)، ص٥٠.

(٨١) سعاد خیري، من تأریخ ...، ج٢، ص٢٠٧ ؛ عزیز سباهي ، عقود من ...، ص٢٩٢-٢٩٤.

(٨٢) بڕوانــە: مەحمــوود عەلــی عــوسمان ، پێویســتیی قوتابیــانی کوردســتان، ژیــن (ڕۆژنامــە)، ژمــارە(١٤١٠)، ســاڵی (٣٣)، ٢٥/ ٩/ ١٩٥٨، ل١، ٨.

(٨٣) لـە قسـەکانی عەبدولکەریـم قاسـم لەگـەڵ شـاندی قوتابیانـی کوردسـتان ڕۆژی ١٩٥٨/٩/١٨، وەرگیـراوە لـە: حامـد مصطفـى المقصـود، مـداراة الاخـوة الأعـداء/ ثـورة ١٤ تمـوز الخلفيـات، الوقائـع، النهايـات، وسيرة ذاتيـة، مطبعـة وزارة التربيـة، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٢)، ص١٩٠-١٩١.

(٨٤) قایمقامـی دهـۆك لـەو ماوەیـەدا عەبـدوڵڵا حەسـەن جبـوری بـوو، کـە سـەر بـە هێـزە نەتەوەپەرسـتەکانی عەرەبـی بـوو، دوای سـەرهەڵدانی بزووتنـەوەی عەقیـد عەبدولوەهـاب شـەواف لـە مووسـڵ لـە ٨ی ئـازاری ١٩٥٩ لـە دهـۆك کـوژرا. بڕوانـە: عبدالفتـاح علي يحيـى البوتـاني، وثائـق عـن الحركـة القوميـة الكورديـة التحرريـة – ملاحظـات تأريخيـة ودراسـات أوليـة، مطبعــة وزارة التربيــة، ط١، (أربيــل، ٢٠٠١)، ص٦٢٣.

(٨٥) بڕوانـە: الجمهوريـة العراقيـة، قائمقـام قضـاء دهـوك، التحريـر، العـدد س/ ٢٨، التأريـخ ١٠/ ١١/ ١٩٥٨، سري وشـخصي، إلى متصرفيـة لـواء الموصـل- التحريـر، الموضـوع/ مظاهـرة الـطلاب نـقلاً عـن: م. ن، ص٦٣٢-٦٣٣.

(٨٦) عبدالفتـاح إبراهيـم، معنـى الثـورة – أضـواء على ثـورة ١٤ تمـوز، إعـداد وتنفيـذ : شـهاب أحمـد الحميـد، إصـدارات مركـز الرابطة للدراسـات والبحـوث، ط٢، (لا. م، ٢٠٠٥)، ص٤٢.

(٨٧) عبدالواحــد مــوسى الحصونــة، م. س، ص١٦٤ ؛ صالــح حــسين الجبــوري، م. س، ص١٨٨ ؛ عبدالفتــاح إبراهيــم ، م. س، ص٤٢.

(٨٨) بڕوانـە: نـص مذكـرة اتحـاد طلبـة كردسـتان العـراق المنشـورة في: مسـعود البـارزاني، البـارزاني والحركـة ...، مـج٢، ص٢٦٧-٢٧١.

(٨٩) بەشـێك لـە یاداشـتی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان کـە پێشـکەش عەبدولکەریـم قاسـم کـرا لـە ڕۆژی ٢٠ی تشرینـی دووەمـی ١٩٥٨، وەرگیـراوە لـە:: شـازین هێـرش ، س. پ، ل١٩-٢١.

(٩٠) ئـەو کودەتایـە کـە لـە زۆر کتێـب و سـەرچاوە و ئەدەبیاتـی حزبـی بەعـس بـە شۆڕشـی ١٤ی ڕەمەزانـی ١٩٦٣ نـاسراوە، بڕوانـە: عزيـز الحـاج ، مـع الاعوام – صفحات مـن تأريخ الحركة الشـيوعية في العراق بين ١٩٥٨-١٩٦٩ المؤسسـة العربية للدراسـات والنشر، ط١، (بيروت، ١٩٨١)، ص١٤٣ ؛ خليل إبراهيـم حسين، سـقوط عبدالكريم قاسـم، موسـوعة ١٤ تموز السلسـلة (٥)، (بغـداد، ١٩٨٩)، ص٣٣١.

(٩١) بـۆ وردەکاری بڕوانـە: صالـح حـسين الجبـوري، م. س ؛ على كريـم سـعيد، عـراق ٨ شـباط ١٩٦٣ مـن حـوار المفاهيـم الى حـوار الـدم – مراجعـات مـن ذاكـرة طالـب شـبيب، (بيروت، ١٩٩٩).

(٩٢) حنا بطاطو، العراق، الكتاب الثالث ...، ص٣١٧ وما بعدها .

(٩٣) وەرگیراوە لە: منذر الموصلي ، القضية الكردية في العراق "البعث والأكراد" رؤية عربية للقضية الكردية، دار المختار، ط١، (دمشق، ٢٠٠٠)، ص١٣٢.

(٩٤) فائق بطي، صحافة تموز وتطور العراق السياسي، ط١، (بغداد، ١٩٧٠)، ص١١٨ ؛ عبدالفتاح علي البوتاني، التطورات السياسية ...، ص٣٨٧.

(٩٥)محسن دزەیی ، احداث عاصرتها ١٩٦١-١٩٧٥، ج٢، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٢)، ، ص٢٢.

(٩٦) لێرەدا مەبەست لە باڵە ناسیۆنالیستییەکەی کە "یەکێتیی قوتابیانی کوردستان" نوێنەرایەتیی دەکرد، باڵێکی چەپی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردیش هەبووە کە لە چوارچێوەی یەکێتیی گشتیی قوتابییان لە کۆماری عێراقدا کاریان دەکرد، پایەند بوو بە هێڵی حزبی شیوعیی عێراق.

(٩٧) عبدالواحد موسى الحصونة، م. س، ص٢٠١-٢٠٤؛ بۆ زیاتر لەبارەی خۆپیشاندان و مانگرتنەکان، بڕوانە: کۆنووسی کۆبوونەوەی مەکتەبی سیاسیی حزبی شیوعیی عێراق لە ٢٩/ ١٢/ ١٩٦٢ بە ناوی (مانگرتنی قوتابیان)، پاشکۆی ژمارە (٤)، لە: صالح مهدي دكلة ، من الذاكرة (سيرة حياة)، تقديم: نزيهة الدليمي، منشورات دار المدى ، ط١، (نيقوسيا، ٢٠٠٠)، ص٢٠١-٢١١.

(٩٨) نەوشێروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن...، ل٦٧ ؛ پ د ك ، م.د.ت.ن ، س. پ، ل٤٤.

(٩٩) لێرەدا مەبەست لە پارتییەکان، ئەو قوتابییە کوردانە بوون کە ئاراستەی ناسیۆنالیستییان هەبوو لە دۆست و لایەنگرانی پارتی دیموکراتی کوردستان.

(١٠٠) بڕوانە: کۆنووسی کۆبوونەوەی سکرتاریەتی کۆمیتەی ناوەندیی حزبی شیوعیی عێراق، (سکن) لە ١٩٦٢/١٢/١٣ بە ناوی (مانگرتنی قوتابیان) م. س، پاشکۆی (٥)، ل٢١٧-٢١٨.

(١٠١) بڕوانە: کۆنووسی کۆبوونەوەی سکرتاریەتی کۆمیتەی ناوەندیی حزبی شیوعیی عێراق، (سکن) لە ١٩٦٣/١/٢ بە ناوی (مانگرتنی قوتابیان) لە: هـ. س، پاشکۆی ژمارە (٦)، ل٢٢٧.

(١٠٢) لە سەرەتای دروستبوونیەوە هەڵوێستەکانی حزبی بەعس دوژمنایەتیی بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردی دەکرد، بەڵام لە سەرەتای شەستەکانەوە هەڵوێستی گۆڕا، لە ڕوانگەی کۆکردنەوەی پشتیوانی بۆ ڕووخاندنی حکومەتی عەبدولکەریم قاسم بۆ وردەکاری لەسەر ئەوە، بڕوانە: شیرزاد زکریا محمد ، م. س، ص٥١-٦٨.

(١٠٣)علي سنجاري، القضية الكوردية وحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق، ج١، مطبعة

حاجـي هاشـم، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٦)، ص٣٥-٣٦.

(١٠٤) بـۆ وردەکاریـی زیاتـر، بڕوانـە: عبدالفتـاح علي البوتـاني، التطـورات السياسـية ...، ص٣٦٩ ؛ هـاني الفكـيكي، أوكار الهزيمـة – تجربتـي في حـزب البعـث العراقـي، مطبعـة مهـر، ط٢، (قـم، ١٩٩٢)، ص٢٩٤ ؛ كاوس قفطـان ، م. س، ص ٢١١-٢١٣ ؛ شيرزاد زكريـا محمـد ، م. س، ص٦٨-٧٢.

(١٠٥) نەوشـێروان مسـتەفا ئەمیـن، پەنجـەکان یـەکتری... ل٦٧ ؛ دیـدار لەگـەڵ نەوشـێروان مسـتەفا ئـەمین، لـە سـلێمانی لـە ٧/ ٢/ ٢٠٠٧.

(١٠٦) عبدالواحد موسى الحصونة ، م. س، ص٢١٦.

(١٠٧) بـۆ وردەکاریـی زیاتـر بڕوانـە: فائـق بطـي، الوجـدان (مذكـرات)، ط١، (دمشـق، ٢٠٠٥)، ص١١٩-١٢٠ ؛ عبدالفتـاح البوتـاني ، التطـورات السياسـية ...، ص٣٨٣-٣٨٦.

(١٠٨) لەوانـە: عەدنـان بـەڕاك، سـەباح میـرزا، محەمـەد زەڵبـی، هیشـام سـەفوەت، فەیسـەڵ ئەلحـاج، محەمـەد وەردی، عەدنـان عەبدولخالـق ئەلبەیاتـی و کەسـانی دیکـە، بڕوانـە: صـدى الوثبـة (نشرة دوريـة يصدرهـا رابطـة الطلبـة العراقيين في الولايـات المتحـدة الامريكيـة وكنـدا فـرع اتحـاد الطلبـة العـام في الحمهوريـة العراقيـة)، العـدد (٣)، السـنة الأولى، ١٩٨٢، ص٢.

(١٠٩) حـەرەس قەومـی: ئەمانـە کوتلـەی حزبـی بـوون کـە لەسـەر چـەک ڕاهێنانیـان پێکرابـوو، حزبـی بەعـس لـە قوتابیـان و لاوان دروسـتی کردبـوون، بەمەبەسـتی بەرگریکـردن لـە کودەتاکـە و، وەک خۆپارێزییـەک لـە هـەر ڕووبەڕووبوونەوەیەکـی چەکـداری مەدەنـی کـە ڕووبـەڕووی کودەتـا دەبێتـەوە. ئەرکـی حـەرەس قەومـی ئـەوە بـوو کە بـە پەلە پـەل بگەنە سـەر شـەقامەکان و بـە نهێنـی چەکـدار بـن، چاوەڕێـی فەرمـان و ڕێنمایـی حـزب بکـەن، بڕوانـە: هـاني الفكـيكي ، م. س، ص٢١٨-٢٢٠ ؛ عبدالفتـاح البوتـاني، التطـورات السياسـية ...، ص٣٦٨.

(١١٠) فهمي السعيد وعصام الصفار، م. س، ص٧٠-٧١.

(١١١) نقلاً عن: م . ن، ص٧١.

(١١٢) بهـاء الديـن نـوري، في تقييـم سياسـة الحـزب الشـيوعى العراقـي في سـني ١٩٥٨-١٩٩١- مـأزق الحركـة الشـيوعية في العـراق، ط٤، (لا. م،١٩٩١)، ص١٤ ؛ شيرزاد زكريـا محمـد، م. س، ص٨١.

(١١٣) جرجيـس فتـح اللـه، العـراق في عهـد قاسـم – آراء وخواطـر ١٩٥٨-١٩٨٨، (السـويد، ١٩٨٩)، ص٨٦١-٨٦٢ ؛ شيرزاد زكريـا محمـد ، م. ن، ص٨١.

(١١٤) دیدار لەگەڵ نەوشێروان مستەفا ئەمین، لە سلێمانی لە ٧/ ٢/ ٢٠٠٧.

(١١٥) وردەکاریی ئەو پەرەسەندنانە، بڕوانە : شيرزاد زكريا محمد ، م. س، ص٨٢-وما بعدها .

(١١٦) بۆ زیاتر لەبارەی ئەو بڕیارە، بڕوانە: صالح صائب الجبوري ، محنة فلسطين وأسرارها السياسية والعسكرية، مطبعة دار الكتب، (بيروت، ١٩٧٠)، ص١٠٢-١٠٧ ؛ کەمال شەریف، کێشەی قودس و ئاسەواری لەسەر ململانێی نێوان عەرەب و ئیسرائیل، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی(گۆڤار) ژمارە(٣٢).

(١١٧) جهاد محي الدين، العراق والسياسة العربية ١٩٤١-١٩٥٨، مطبعة الارشاد، ط١، (بغداد، ١٩٨٠)، ص١١١.

(١١٨) جعفر عباس حميدي، التطورات السياسية ...، ص٥٧٧-٥٧٨ ؛ إسماعيل أحمد باغي ، م. س، ص٤٦١-٤٦٢.

(١١٩) مەهدی محەمەد قادر، س، پ، ل٣٥٧-٣٥٩.

(١٢٠)بڕوانە: نزار (مجلة)، العدد (٤)، بغداد، ١٥ مايس ١٩٤٨، ص٢٤.

(١٢١) کامیل حەسەن ئەلبەسیر، س. پ، ل ١٠٨-١١١.

(١٢٢) لەبارەی هەڵوێستی حزبی شیوعیی عێراق لەهەمبەر کێشەی فەلەستین، بڕوانە: كاظم حبيب وزهدي الداوودي، فهد والحركة الشيوعية ...، ص٣٢٨-٣٥٢ ؛ عبداللطيف الراوي، عصبة مكافحة الصهيونية في العراق ١٩٤٥-١٩٤٦، دار وهران، (دمشق، ١٩٨٦).

(١٢٣) عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات ...، ج١٠، ص١٠٥-١٠٦.

(١٢٤) عبدالرزاق الحسني، م. ن، ص١٠٦ ؛ إبراهيم الجبوري ، م. س، ص٣٠٩.

(١٢٥) محمد مهدي كبه، م. س، ص٣٦٨ ؛ عبدالرزاق محمد اسود، موسوعة العراق السياسية، مج٣، الدار العربية للموسوعات، ط١، (بيروت، ١٩٨٩)، ص١٠٤.

(١٢٦) بۆ وردەکاریی زیاتر بڕوانە: عمر الخطيب، مصر والحرب مع اسرائيل ١٩٥٢-١٩٧٣، دار الحرية للطباعة، ط١، (بغداد، ١٩٧٧)، ص٢٧-٢٩.

(١٢٧)بڕوانە ڕاپۆرتە ئەمنییەکان لەبارەی ئەو خۆپیشاندنانە لە: جعفر عباس حميدي، انتفاضة عام ١٩٥٦، المطبعة العربية، الدورية الوثائقية السلسلة (٥) الصادرة عن بيت الحكمة،(بغداد، ٢٠٠٠)، ص١٤٩-١٥٧.

(١٢٨) سعاد خيري، من تأريخ ...، ج١، ص٢٨٨ ؛ عبدالفتاح البوتاني، الحياة الحزبية في ...، ص٤٦٠.

(١٢٩) ثمينة ناجي يوسف ونزار خالد، سلام عادل – سيرة مناضل، ج١، دار المدى، ط١، (دمشق، ٢٠٠١) ، ص١٦١.

(١٣٠) غانم محمد الحفو وعبدالفتاح البوتاني ، الكورد والاحداث ...، ص١٠٠.

(١٣١) إسماعيل شكر رسول ، أربيل ...، ص ٣٤١.

(١٣٢)هەروەهــا بــە (بــەرەی پەیوەنــدی و نیشــتمانخوازی) نــاسراوە، بڕوانــە: عبدالواحــد مــوسى الحصونــة، م. س، ص١٣٩ ؛ هــاني الفكــيكي ، م. س، ص٧٦.

(١٣٣) حەبیـب محەمـەد کەریـم: لـە ساڵی ١٩٣١ لـە شـاری زورباتیـە لـە پارێـزگای واسـت لـە دایک بــووە. قوتابخانــەی ســەرەتایی و ناوەنــدی وئامادەیــی لــە بەغــدا تــەواو کــردووە. لــە کۆتایــی ســاڵی ١٩٥٢ هاتووەتـە ڕیـزەکانی پارتییـەوە. لـە ساڵی ١٩٥٩ کۆلێـژی یاسـای تـەواو کـردووە، لـەم ماوەیـەدا لـە ڕیـز بزووتنـەوەی قوتابیـان چـالاك بـووە و لـەو ١٩٦٤-١٩٧٥ بووەتـە سـکرتێری پارتـی، بڕوانـە: حەبیـب محەمـەد کەریـم، س. پ.

(١٣٤) هاني الفكيكي، م. س، ص٧٦.

(١٣٥) مەهـدی محەمـەد قـادر، س. پ، ل ٣٧٨-٣٧٩ ؛ غانـم محمـد الحفـو وعبدالفتـاح البوتـاني ، الكـورد والاحـداث ...، ص١٠١.

(١٣٦) بڕوانـە: نبـض الشـباب (جريـدة)، العـدد (٨٤)، بغـداد، ٦ نيسـان ١٩٩٨، ص٤ ؛ غانـم محمـد الحفـو وعبدالفتـاح البوتـاني ، الكـورد والاحـداث ...، ص١٣٤.

(١٣٧) عبالفتـاح البوتـاني، الحيـاة الحزبيـة في ...، ص٤٦٠-٤٦١ ؛ ثمينـة ناجـي يوسـف ونـزار خالـد ، م. س، ج١، ص١٦٥.

(١٣٨) ســەرەتاکانی پێکهێنانــی ئــەم یەکێتییــە بــۆ پەنجــاکان دەگەڕێتــەوە، وەك لقێکــی یەکێتیــی گشـتیی قوتابیـان لـە عێـراق کاری دەکـرد، دیدارێـك لەگـەڵ محەمـەد تاهیـر عەلـی موبـارەك لـە ٢٠٠٧/٣/١٧ لـە دهـۆك.

(١٣٩) دیدارێـك لەگـەڵ محەمـەد تاهیـر عەلـی موبـارەك لـە ٢٠٠٧/٣/١٧ ؛ دیدارێـك لـە ڕەشـید محەمـەد مسـتەفا ئامێـدی لـە دهـۆك لـە ١٤/ ٣/ ٢٠٠٧: بـە ڕەشـید بەگـی خـان نـاسراوە لـە ســاڵی ١٩٣٨ لــە ئامێــدی لەدایــك بــووە، قۆناغــی ســەرەتایی لــەوێ تەواوکــردووە، دواتــر بــۆ قۆناغـی دواناوەنـدی چووەتـە دهـۆك و، لـە سـاڵی ١٩٥٨ تـەواوی کـردووە، بووەتـە مامۆسـتا و بەڕێوەبـەری قوتابخانـەی سـەڵاحەدین لـە دهـۆك، حکومەتـی بەعـس لـە کۆتایـی شەسـتەکان خانەنشـینی کـردووە، ئێسـتا دانیشـتووی دهۆکـە.

(١٤٠) دیدارێـك لەگـەڵ محەمـەد تاهیـر عەلـی موبـارەك لـە ٢٠٠٧/٣/١٤، دیدارێك لەگـەڵ محەمەد تاهیـر عەلـی موبارەك لـە ٢٠٠٧/٣/١٧

(١٤١) عبدالفتــاح البوتــاني، وثائــق عــن ...، ص٦٢٢ ؛ دیدارێــك لەگــەڵ محەمــەد تاهیــر عەلــی موبـارەك لـە ٢٠٠٧/٣/١٤ ؛ دیدارێـك لەگـەڵ محەمـەد تاهیـر عەلـی موبـارەك لـە ٢٠٠٧/٣/١٧

(١٤٢) وێنەی کۆپییەکی نامەی یەکەم، ٥/ ١١/ ١٩٥٦، واژووی خەڵکی دهۆك، سەرچاوە: عبدالفتاح البوتاني، وثائق عن ...، الوثيقة رقم (١)، ص٦٢٤.

(١٤٣) بڕوانە: طارق عبدالحميد، مهزلة التعليم في العراق، مطبعة شفيق، ط١، (بغداد، ١٩٥٨)، ص٤١.

(١٤٤) ئەنجومەنی عورفی (٨٨) قوتابی لە قوتابخانەکانیان دەرکرد، (٢٢) قوتابی بۆ ماوەی ساڵی خوێندنی ١٩٥٦-١٩٥٧ دەرکرد، (٣٧) قوتابی بۆ ماوەی جیاجیا دەرکرد، و (٢٣) قوتابی ڕەوانەی خزمەتی سەربازیی زۆرەملێ کرد، لە ئامادەیی دهۆک (١٣) قوتابی دەرکرا و (١٦)شیان دەستگیرکران. بڕوانە:لیستی ئەو ڕێکارانەی بەڕێوەبەرایەتیی پەروەردەی لیوای مووسڵ دەرحەق بە قوتابیان گرتییە بەر، لە : عبدالفتاح البوتاني ، وثائق عن ...، ص٦٢٥.

(١٤٥) دیدارێك لەگەڵ محەمەد تاهیر عەلی موبارەك لە ٢٠٠٧/٣/١٤.

(١٤٦) بڕوانە: دەقی بەڵگەنامەکان:

١- صورة كتاب معأون مدير شرطة دهوك المرقم س/٢، والمؤرخ في ٥/ ١/ ١٩٥٧، سري وشخصي مأمور مركز شرطة دهوك، الموضوع/ مراقبة.

٢- صورة كتاب معأونية شرطة دهوك المرقم س/٤، والمؤرخ في ١٠/ ١/ ١٩٥٧، الموجه الى مأمور مركز شرطة دهوك، سري، الموضوع/ مراقبة.

٣- الحكومة العراقية، متصرفية لواء الموصل، العدد ق.س/٣٥، التأريخ ١٦/ ١/ ١٩٥٧، قلم التحرير، القلم السري، سري ومستعجل للغاية، الموضوع معلمون وطلاب مشتبه في سلوكهم ونزعاتهم، مديرية معارف لواء الموصل، المصدر: عبدالفتاح البوتاني ، وثائق عن ...، ص٦٢٦-٦٣٠.

بەشی چوارەم

چالاکییە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە عێراقدا بزووتنەوەی قوتابیانی کورد و چالاکییە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکان

چالاکییەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد تەنیا لە بابەتی ڕێکخستن و خەباتی سیاسی و پیشەییدا سنووردار نەبوو، بەڵکو لایەنی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیشیان لەخۆگرتبوو، بۆیە دەبینین ئەو لایەنانە بەشێکی گرنگی چالاکییەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردیان پێکهێنابوو و ئەوەش بەشێک بوو لە خەباتی بزووتنەوەکە بەگشتی، جا بە لەبەرچاوگرتنی گرنگیی ئەو چالاکییانە، لەم بابەتەدا سەرنج دەخەینە سەر لایەنە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکان.

تەوەری یەکەم

چالاکیی ڕۆشنبیری

چالاکییــە ڕۆشــنبیرییەکان چەندیــن لایەنیــان لەخۆگرتبــوو، لەوانــە بڵاوکردنــەوەی ڕۆژنامــە، کتێــب، وتــار، لێکۆڵینــەوە و لێدوانــی ڕۆشــنبیری، تێیــدا دیــدگای خۆیــان لەســەر بابەتگەلێکــی جۆراوجــۆر دەردەبــڕی، جگــە لــە ئەنجامدانــی کــۆڕ و ســیمیناری ڕۆشــنبیری و بەشــداریکردن لــە فیســتیڤاڵە نێودەوڵەتییــەکان، بــەم شــێوەیە لــەم تــەوەرەدا ئامــاژە بــە بەشــێک لــەو لایەنانــە دەکرێــت:

أ. ڕۆژنامەوانی و بڵاوکراوە

بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد بــە هــۆی کاریگــەری لەســەر ڕای گشــتی گرنگییەکــی زۆری بــە چالاکیــی ڕۆژنامەوانــی دا، قوتابییەکــی زۆری بــۆ نــاو ڕیزەکانــی بزووتنەوەکــە ڕاکێشــا، هەروەهــا ڕۆژنامەوانــی یەکێــک بــوو لــە هــۆکارە کاریگەرەکانــی هەڵســەنگاندنی سیاســەتی حکومــەت، ڕۆڵیشــی لەســەر بانگەوازکــردن بــووە بــۆ ڕێکخســتن و هەڵوێســت وەرگرتــن لەســەر زۆر پــرس و کۆکردنــەوەی ڕای گشــتی.

ســەرەتای ڕۆژنامەوانیــی قوتابیانــی کــورد بــۆ ســاڵی ١٩١٣ دەگەڕێتــەوە کــە کۆمەڵــەی قوتابیانــی هێڤــی لــە ١٩ی حوزەیرانــی ١٩١٣ گۆڤــاری (ڕۆژی کــورد)ی دەرکــرد[١]، بــۆ ئــەوەی ببێتــە زمانحاڵــی کۆمەڵەکــە. ئەمــە گۆڤارێکــی مانگانــە بــوو بــە هــەردوو زمانــی تورکــی و کــوردی دەردەچــوو. شــایانی باســە کــە خاوەنــی ئیمتیــازی (عەبدولکەریــم ســلێمان) بــوو[٢]. ژمــارەی لاپەڕەکانــی هــەر ژمارەیــەک (٣٢) لاپــەڕە بــوو، ئــەم گۆڤــارە تەنیــا چــوار ژمــارەی لــێ دەرچــوو[٣].

ئامانجــی(ڕۆژی کــورد) پەرەپێدانــی کولتــووری کــوردی و بڵاوکردنــەوەی پرەنســیپەکانی خوێندنــەوە و نووســینی کــوردی بــوو لەنــاو دانیشــتوانی کــورددا[٤]، ناوەڕۆکەکــەی چەندیــن بیرۆکــە و بابەتــی لەخۆگرتبــوو، پرســی ناسیۆنالیســتی کــورد، پرســی پــەروەردە لــە کوردســتان، مێــژووی گەلــی کــورد[٥].

بـەڵام دەسـەڵاتدارانی عوسمانـی ئـەم گۆڤارەیـان داخسـت دوای ئـەوەی تەنیـا چـوار ژمـارەی دەرچـوو، بۆیـە کۆمەڵـەی هێڤـی پەنـای بـۆ دەرکردنـی گۆڤارێکـی دیکـە بـە نـاوی (هەتـاوی کـورد) بـرد(٦)، کـە زمانحاڵـی بێـت و بـە زمانـی تورکـی و کوردیـش بێـت، تـا ئێسـتا تەنیـا چـوار ژمـارەی لـێ دۆزراوەتـەوە(٧). لـە ئامانـج و نـاوەڕۆک و بابەتـە پەیوەندیدارەکانـی شـێوەی گۆڤـاری (ڕۆژی کـورد) بـوو، توانـی زۆرێـک لـە گەنجانـی کـورد بـۆ بەشـداریکردن و نووسـین لـە گۆڤارەکـەدا کۆبکاتـەوە(٨)، یەکێـك لـە نووسـەران بـە نـاوی نەجمەدیـن کەرکووکلـی، وتارێکـی بەناونیشـانی "مێـژووی نهێنـی" نووسـیوە، تێیـدا دەڵێـت: "یەکێـک لـەو شـتە گرنگانـەی کار بـۆ بەرزکردنـەوەی ڕۆحـی ناسیۆنالیسـتی لای کـورد دەکات، نووسـینی ژیاننامـە و وەرگێڕانـە وەک یەکێـک لـە بابەتـە بنەڕەتییـەکان لـە قوتابخانـە سـەرەتاییەکاندا، بـەو پێیـەی ئەمـەش کار بـۆ پەرەپێدانـی بیرۆکـەی ناسیۆنالیسـتی لای قوتابیانـی کـورد دەکات"(٩). گۆڤـاری (هەتـاوی کـورد) تـا کاتـی ڕاگەیاندنـی جەنگـی یەکەمـی جیهانـی بـەردەوام دەردەچـوو، کاتێـک ئیمپراتۆریەتـی عوسمانـی لـە سـاڵی ١٩١٤ بانگهێشـتی یەدەگـی گشـتی کـرا، زۆربـەی نووسـەرانی گۆڤارەکـە بانگهێشـت کـران بـۆ خزمەتکـردن، هـەر بۆیـەش مەحـاڵ بـوو دواتـر دەربچێـت(١٠).

تیشـکی سـەرنجی هـەردوو گۆڤـاری (ڕۆژی کـورد و هەتـاوی کـورد) خرابـووە سـەر بابەتەکانـی ڕۆشـنگەری و داواکاری بـۆ خوێنـدن و پەرەپێدانـی ژیانـی ئابـووری و بەرزکردنـەوەی ئاسـتی ڕۆشـنبیریی دانیشـتوان و یەکێتیـی نەتەوەیـی گەلـی کـورد(١١). لێـرەدا پێویسـتە ئامـاژە بـەوە بکەیـن کـە گۆڤـاری ڕۆژی کـورد بـە یەکـەم گۆڤـاری کـوردی دادەنرێـت(١٢).

دوای کۆتایـی هاتنـی جەنگـی یەکەمـی جیهـان لـە سـاڵی ١٩١٨، چالاکییەکانـی کۆمەڵـەی ڕۆشـنبیریی هێڤـی دەسـتییان پێکـردەوە، لـە سـاڵی ١٩٢١ کتێبێکـی بـە نـاوی (ڕێزمانـی کوردی - ڕێزمـان بـۆ ئەوانـەی دەیانەوێـت فێـری کـوردی بن) چاپکـرد(١٣). دوای ئـەوە بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە ئەنجامـی ئـەو گۆڕانـکاری و پێشـهاتانەی کـە لـە ناوچەکـەدا ڕوویانـدا تووشـی هەڵبەزودابـەز بـوو، شـان بەشـانی ئـەو وەرچەرخانـە و گۆڕانکارییـە سیاسـی و دابەشـبوونە نوێیانـەی ناوچەکـە تووشـی بـوو، ئـەوە بـوو کوردسـتان لـە نێـوان چـوار وڵاتـدا دابـەش بـوو (وەک لـە بەشـی یەکەمـدا باسـکرا).

لـە لکاندنـی باشـووری کوردسـتان بـە عێراقـەوە، تـا سـەرەتای سـاڵانی سـییەکان، زانیارییەکـی زۆرمـان لەسـەر چالاکییـە کولتوورییەکانـی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە سـەرچاوەکاندا نەدۆزیوەتـەوە، ئەمـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەو ئاسـتەنگانەی حکومەتەکانـی عێـراق دەیخسـتنە بـەردەم هـەر چالاکییەکـی ڕۆشـنبیری، بەتایبەتـی بزووتنـەوەی چـاپ و دەرکردنـی ڕۆژنامـە، هەروەهـا حکومەتـی عێـراق تـا ڕادەیـەک ڕۆژنامـە کوردییەکانـی خسـتبووە ژێـر دەسـەڵاتی خۆیـەوە، ئەمـەش دوای چارەسـەری کێشـەی مووسـڵ[١٤].

بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە عێـراق چـالاک بـوو و بـۆ یەکەمجـار لـە مـاوەی سـاڵانی سـییەکاندا لـە بەغـدا ڕۆژنامـە و بڵاوکراوەکانـی دەرکـرد، دوای ئـەوەی قوتابیـان چەندیـن کۆمەڵـە و یانـەی کوردییـان دامەزرانـد. ئەمـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ بوونـی کۆمەڵێـک قوتابیـی کـورد لـەو شـارە، جگـە لـە زۆریـی چاپخانـە و دەزگاکانـی چـاپ و بڵاوکردنـەوە، هەروەهـا ئـەو بـڕە ئازادییـەی عێـراق لـەو ماوەیـەدا بەخۆیـەوە بینـی[١٥]. ئـەوە بـوو (کۆمەڵـەی لاوان) دوو بڵاوکـراوەی دەرکـرد، یەکێکیـان بـە نـاوی: (یـادگاری لاوان) کـە لـە سـاڵی ١٩٣٣ دەرچـووە و ئـەوی دیکەیـش (دیـاری لاوان) لـە سـاڵی ١٩٣٤ دەرچـوو[١٦]. ئـەو دوو بڵاوکراوەیـە کـە نوێنەرایەتیـی دیارتریـن بەرهەمـە کولتوورییەکانـی ئـەم کۆمەڵەیەیـان دەکـرد، بـە زمانحاڵـی ئـەو کۆمەڵەیـە دادەنـران، دەکـرێ لەمیانـی سروشـت و بەرنامـەی ئـەم دوو بڵاوکراوەیـە لـەو ڕاسـتییە بنەڕەتییـە تێبگەیـن کـە لـە ژێـر کاریگەریـی ڕۆژنامـەی (ئەلئەهالـی) بـوون، لەبـەر ئـەوەی پەیوەندییـان لەگـەڵ گرووپـی (ئەلئەهالـی) هەبـوو[١٧]. ئـەو دوو بڵاوکراوەیـە بـە دوو نـاوی جیـاوازەوە دەرچـوون و، نـاوی خـاوەن مافـی ئیمتیازیـان تێـدا نەهاتـووە. تەنانـەت نـاوی سـەرۆک و ئەندامانـی دەسـتەی نووسـەران و ناونیشـانی هەمیشـەیی، هەروەهـا نـە مـاوەی دەرچوونـی ئەمانـە هیچیـان دیارنیـن، ئەمـەش بـۆ لابردنـی گومانەکانـی حکومـەت بـوو لـەو بارەیـەوە، چونکـە بەنهێنـی و بەبـێ مۆڵەتـی فەرمـی دەرچووبـوون، دوو قوتابـی ڕۆڵـی پێشـەنگیان هەبـوو لـە دەرکردنیـان، ئەوانیـش (ئیبراهیـم ئەحمـەد و عەبدولـڕەحمان میـرزا عەبـدوڵڵا)[١٨]. ئـەو دوو بڵاوکراوەیـە ئامانجیـان بڵاوکردنـەوەی کولتـوور و ئەدەبـی کـوردی بـوو لەنێـو ئـەو قوتابییـە کوردانـەی لـە بەغـدا دەیانخوێنـد، هەروەهـا بڵاوکردنـەوەی بەرهـەم و داهێنانەکانیـان.

پێویستە ئاماژە بەوە بکەین کە (یادگاری لاوان و دیاری لاوان) لە بیبلۆگرافیای ڕۆژنامەگەریی کوردیدا بە گۆڤار دادەنرێن، بەڵام هەندێکیان بە گۆڤاری نازانن، بەو پێیەی هەندێک لەو مەرجە پێویستەی گۆڤاریان تێدا نەبووە، وەک: خستنەڕووی ناوی خاوەن ئیمتیاز و سەرنووسەر، شوێنی بڵاوکردنەوە، ناونیشانی هەمیشەیی، ئایا ڕۆژانەیە یان هەفتانەیە یان مانگانەیە، پێیان باش بوو ناوی بنێن (کەشکۆڵ) یان (ئێتنۆلۆژی)[١٩].

(یادگاری لاوان و دیاری لاوان) چەندین وتار و بابەتی ئەدەبی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری زانستی و مێژوویی لەخۆگرتبوو[٢٠] کە بە زمانی کوردی و لەلایەن قوتابیانی کوردەوە نووسرابوون، بەڵام بە ئاشکرا ناوەکانیان نەهێناوە، بەڵکو بە هێما و کورتکراوە، بە مەبەستی دوورکەوتنەوە لە ڕاوەدونانی حکومەت[٢١]. لەنێو ئەو شاعیرانەدا کە بەرهەمە شیعرییەکانیان تێدا بڵاو کردەوە، بریتی بوون لە: ئیبراهیم ئەحمەد، تۆران، زێوەر و کەسانی دیکە. سەبارەت بە بواری پەخشان و چیرۆک، بریتی بوون لە: ئیبراهیم ئەحمەد، و(هـ) ئیبراهیم ئەحمەد، وشاکر فەتاح(ش.ف)و (س.ف.) لە نێو ئەو کەسانەی کە بەشدارییان لە نووسینی بابەتەکانی کۆمەڵایەتیدا کردووە بریتی بوون لە: (ع.ت) عارف تاڵەبانی، (ج.م.) جەمال مەجید سەلیم، (م.أ.) محەمەد عەبدولڕەحمان ئاغا و هی دیکە کە هێمای ناویان نەهاتووە. توێژینەوەی ئەدەبی لەژێر ناوی (لاوان) و (هـ)یان تێدا بوو، کە هی ئیبراهیم ئەحمەد بوون، لەگەڵ بابەتگەلی جۆراوجۆری دیکە[٢٢] بە لێکۆڵینەوە لەو بابەتانە، ئاراستەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئەدەبیی ئەو دوو بڵاوکراوەمان بۆ ڕوون بووەوە، دەرکەوت کە لە چوارچێوەی بەرنامەیەکی ناسیۆنالیستی کورد بوون، گرنگیی ڕۆڵی لاوانیان وەک هێزێکی کاریگەر لە گۆڕینی کۆمەڵگە و بەرەوپێشبردنیدا ڕوون کردەوە و، بانگەوازی بۆ گەنجانی کورد کرد و، داوای لێکردن خەریکی خەباتی نەتەوەیی کورد بن. یادگاری لاوان هەروەها دەستی خستە سەر بابەتگەلێکی پەیوەست بە زمانی کوردی و گرنگیدان پێی بۆ هاندانی وانەوتنەوە و پەرەپێدانی[٢٣].

بەڵام (دیاری لاوان)، بابەتگەلێکی هاوشێوەی (یادگاری لاوان)ی تێدابوو، لەگەڵ گرنگیدان بە بابەتی مێژوویی. لەنێو ئەو کەسانەی کە بەشدارییان تێدا کردووە:

لـە بـواری شـیعردا: تـۆران و سـەلام، چیرۆکیـش: محەمـەد عەلـی کـوردی (م.ع.کـوردی) و شـاکر فەتـاح (ش.ف)، پەخشـان: تـۆران و حامیـد فـەرەج (ح. فـەرەج) و شـاکر فەتـاح (ش.ف)، کۆمەڵایەتـی: ئیبراهیـم ئەحمـەد (نـەژاد)، مێژوویـی: مەحمـوود جـەودەت (م.ج) و ڕەشـید نەجیـب (ڕ.ن) و فـازڵ تاڵەبانـی (ف. تاڵەبانـی)، بـەڵام ڕەنگاوڕەنـگ: حامیـد فـەرەج (ح. فـەرەج) و شـاکر فەتـاح (ش. ف)[٢٤].

لـە سـاڵی ١٩٣٢ قوتابخانـەی ناوەندیـی غەربیـی کـوڕان لـە کەرکـووک مانگانـە گۆڤارێکـی ڕۆشـنبیری بەناونیشـانی: (دەنگدانـەوەی لاوان) دەرکـرد، کـە چـوار ژمـارەی لـێ دەرچـوو، پاشـان بـۆ ماوەیـەک وەسـتا[٢٥]، لـە سـاڵی ١٩٤٩دا جارێکـی دیکـە بـە هەمـان نـاو دەرچـووەوە: (دەنگدانـەوەی لاوان)، بـەڵام هەمـوو جارێـك بـە زنجیرەیەکـی نـوێ، یەکـەم ژمـارەی لـە مانگـی کانوونـی دووەمـی سـاڵی ١٩٤٩ دەرچـوو، سەرنووسـەرەکەی حسـێن عەلـی ئەلبەیاتـی بـوو، تەنیـا چـوار ژمـارە دەرچـوو[٢٦]. لـە کاتێکـدا ئـەو قوتابخانـە ناوەندییـە بڵاوکراوەیەکـی قوتابخانەیـی ڕۆشـنبیری بـە نـاوی: (صـدی الشـباب)ی بڵاوکـردەوە، کـە یەکـەم ژمـارەی لـە مانگـی ئـاداری سـاڵی ١٩٥٧ بـە زمانـی عەرەبـی بڵاوکرایـەوە. هەروەهـا لـە سـاڵی ١٩٥٨ لیژنـەی چالاکیـی ڕۆشـنبیری لـە دواناوەندیـی کوڕانـی کەرکـووک گۆڤارێکـی بچووکـی بـە هەمـان نـاوی (دەنگدانـەوەی لاوان) دەرکـرد، ژمـارەی یەکەمـی لـە مانگـی کانوونـی دووەمـی سـاڵی ١٩٥٨ دەرچـوو و دواتـر ڕاگیـرا[٢٧]. ئاماژەکـردن بـەو گۆڤـار و بڵاوکراوانـەی پێـشتر بـاسمان کـردوون، کـە نـاوی "دەنگـی لاوان"یـان هەڵگرتـووە، لـەوەوە سـەرچاوەی گرتـووە کـە نەتـەوەی کـوردی نیشـتەجێی کەرکـووک زۆرینـەی دانیشـتوانی پێکدەهێنـن، بۆیـە ئەگـەری ئـەوە هەیـە قوتابیانـی کـورد ڕۆڵیـان تێـدا هەبووبێـت.

لـە نێـو بڵاوکراوەکانـی دیکـەدا ئامـاژە بـە "بڵاوکراوەیەکـی قوتابخانـەی دووەمـی هەولێـر" دەکەیـن، کـە لـە سـاڵی ١٩٣٣ لـە لایـەن قوتابیانـی کـوردەوە بـە ئاشـکرا دەرچـووە، بڵاوکراوەکـە لـە چاپخانـەی ئـوم ئەلرەبیعەیـن لـە مووسـڵ چاپکـراوە، خوێندنـی ئـەو سـەردەمە بـە زمانـی عەرەبـی بـووە لـە سەرانسـەری عێـراق و کوردسـتان، هەروەهـا بەهـۆی کەمیـی چاپخانـە کـە بـە پیتـی کـوردی چـاپ بکرێـت. لـە (١٤) لاپـەڕەی قەبـارەی مامناوەندیدایـە، هـەر لاپەڕەیـەک (١٥) دێـڕی تێدایـە. بڵاوکراوەکـە کۆمەڵێـک بابەتـی گرنگـی لەخۆگرتـووە، لەوانـە: مەبەسـتی

بڵاوکردنەوەکــە- تەندروســتی و قوتابخانــەی دووەمــی هەولێــر- چالاکیــی وەرزشــیی قوتابخانــەی دووەمــی هەولێــر- هونــەرە جوانــەکان و قوتابخانــەی دووەمــی هەولێــر- زمانــی عەرەبــی و قوتابخانــەی دووەمــی هەولێــر[٢٨] .

بڵاوکراوەکـە نـاوی دەسـتەی نووسـەران و نـاوی وتارنووسـانی تێـدا نەبـوو، هەروەهـا نـاوی ئـەو مانگـەی تێـدا نییـە کـە لێـی دەرچـووە، تەنانـەت ژمارەشـی لەسـەر نییـە. لــە بڵاوکراوەکــەدا لــە لاپــەڕەی یەکەمیــدا هــۆکاری دەرچوونــی ڕوونکراوەتــەوە، کــە تێیــدا هاتــووە: "پەیوەندییەکــی نزیــک و پتــەوی نێــوان خوێندنــی قوتابــی لــە ماڵــەوە و خوێندنــی قوتابخانەکــەی، کــە هەریــەک لــەو دوو پەروەردەیــە دەکاتــە تەواوکــەری ئــەوی دیکــە، وایکــردووە، قوتابخانــەی دووەمــی هەولێــر کاربــکات بــۆ ئــەوەی ســەرنجی ئــەو کەســانەی کــە بەرپرســیارن لــە پــەروەردەی ماڵــەوەی قوتابیــان بــەرەو هەندێــک بابەتــی گرنــگ ئاراســتەیان بکــەن". بــۆ گەیــشتن بــەو ئامانجــە، ئیــدارەی قوتابخانــەی ئاماژەپێکــراو بڕیاریــدا، باشتریــن ڕێــگا ئەوەیــە ئــەم بڵاوکراوەیــە دەربــکات[٢٩]، دیــارە ئیــدارەی قوتابخانــەی ناوبــراو ئەرکــی دەرکردنــی ئــەم گۆڤــارەی لــە ئەســتۆ گرتبــوو.

لــە چوارچێــوەی ڕۆژنامەگەریــی قوتابیانــدا، گۆڤــاری (ڕووناکــی) - کــە یەکــەم ژمــارەی لــە ٢٤ی تشرینــی یەکەمــی ســاڵی ١٩٣٥ و دوا ژمــارەی لــە ١٦ی ئایــاری ١٩٣٦دا دەرچــووە - لاپەڕەیەکــی بــۆ نووســینەکانی قوتابیــان لــە هەندێــک ژمــارەی خــۆی تەرخــان کــردووە، وەک ژمــارەی نۆیــەم و دەیــەم، بــە مەبەســتی هاندانــی قوتابیــان و لاوان بــۆ نووســین بــە زمانــی کــوردی[٣٠]. لــە لایەکــی دیکەیشــەوە (مســتەفا نــەریمان) لــە بیرەوەرییەکانیــدا ئامــاژەی بــەوە کــردووە کــە (کۆمەڵــەی دارکــەر) کــە لــە ســاڵی ١٩٣٨ لــە کەرکــووک دامــەزراوە - وەک پێــشتر ئاماژەمــان پێــدا- بڵاوکراوەیەکــی بــە نــاوی: (شــیلان) دەرکردبــوو، بــێ ئــەوەی زانیاریــی وردی لەســەر بــدات[٣١].

لەلایەکـی دیکـەوە کۆمەڵێـک قوتابیـی کـورد لـە دواناوەندیـی ئەهلیـی جەعفـەری لــە بەغــدا گۆڤارێکیــان بــە نــاوی: "کردســتان الجریــح"، "کوردســتانی برینــدار" دەرکــرد، بــەڵام بــە وردی ســاڵی بڵاوبوونــەوەی نازانرێــت، ئــەو زانیاریانــەی کــە باســیان لــە دەرچوونــی ئــەم گۆڤــارە کردبــوو لــە یــەک ســەرچاوە وەرگیــراون، کــە لــە بیرەوەرییەکانــی کامیــل حەســەن ئەلبەســیرەوە هاتبــوون، بــەڵام دوای گــەڕان بەنــاو ئــەو بیرەوەریانــەدا، بۆمــان دەرکــەوت کــە مێــژووی ئــەو گۆڤــارە بــۆ مــاوەی

نێــوان ســاڵانی ١٩٤٧-١٩٤٩ دەگەڕێتــەوە، چونکــە باســی لــەوە کــردووە کــە بــۆ یەکەمجــار هەواڵــی پرســی فەلەســتینی بیســتووە، کــە مێژووەکــەی دەگەڕێتــەوە بــۆ ئــەو ســاڵانە[٣٢]، ئەویــش لــەو ماوەیــەدا قوتابیــی قۆناغــی ناوەنــدی بــووە[٣٣]. ئــەوەی گرنگــە لــەو مەســەلەیە ئەوەیــە، باســی لــەوە کــردووە کــە ئەوکاتــەی قوتابــی بــووە لــەو قوتابخانەیــەدا، بیرۆکەیەکــی بــۆ هاتــووە، دوای ئــەوەی ئەزموونــی لــە خۆپیشــاندانەکانی قوتابیــان وەرگرتــووە کــە لــەو کاتــەدا لــە بەغــدا ئەنجــام دەدرا. هــەر بۆیــە گفتوگۆیــەک لــە نێــوان کۆمەڵێــک قوتابیــی کــورددا هەبــووە، ســەبارەت بــەوەی بەســەر گەلــی کــورددا دێــت و کامیــل حەســەن ئەلبەســیر باســی لــەوە کــرد و گوتــی: ئێمــەی ڕۆشــنبیرانی کــورد ئەگــەر بچووکیــش بیــن، ئەرکێــکمان هەیــە کــە پێویســتی بــە ئێمەیــە ئەویــش ئاگادارکردنــەوەی جەماوەرەکەمانــە، ئــەو لــە قســەکردن بــەردەوام دەبێــت و دەڵێــت: "تــا گەورەکانمــان خەوتــوو بــن، ئێمــە ناتوانیــن هیــچ بکەیــن". پاشــان قوتابییەکــی دیکــە بەنــاوی (حەمیــد) هەســتا و گوتــی: ئەگــەر بمانەوێــت بەشــێک لــە ئەرکــی خۆمــان جێبەجــێ بکەیــن، نابێــت بیــر لــە هەڵــەی کەســانی دیکــە بکەینــەوە، پێشــنیازتان بــۆ دەکــەم کــە گۆڤارێــک دەربکەیــن و بەســەر لاوەکانمانــدا دابەشــی بکەیــن، تاکــو بــە خوێندنــەوەی گۆڤارەکــە ڕاســتییەکانی دۆزی ئێمــە بزانــن، دوای کاتژمێرێــک گفتوگــۆ لــە نێوانیانــدا، ڕێککەوتــن لەســەر دەرکردنــی ئــەو گۆڤــارە، "کوردســتانی برینــدار"، یەکــەم ژمــارەی خــۆی بــە دەســتنووس بڵاوکــردەوە[٣٤]. شــایانی باســە ئــەو ســەرچاوانەی باســیان لــە ڕۆژنامەگەریــی کــوردی کــردووە، باســی ئــەم گۆڤارەیــان نەکــردووە و، تاکــە ســەرچاوە باســی کردبــێ، کامیــل حەســەن ئەلبەســیر بــووە لــە بیرەوەرییەکانیــدا، وەک پێــشتر بــاسمان کــرد.

دوای ئــەوەی بزووتنــەوەی قوتابیــان لــە عێــراق شــێوەی ڕێکخــراوی وەرگــرت، گۆڤــاری "دەنگــی قوتابیــان"ی لــە ســاڵی ١٩٥١ دەرکــرد، وەک یەکــەم ڕۆژنامــەی زمانحاڵــی بــۆ یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێــراق، کــە تەنیــا دوو ژمــارەی لــێ دەرچــووە.

لــە ناوەڕاســتی ســاڵی ١٩٥٣دا لەجیاتــی ئــەو، ڕۆژنامــەی "کیفــاح ئەلتەڵەبــە" دەرچــوو کــە تــا شۆڕشــی ١٤ی تەمــووزی ١٩٥٨ بــەردەوام بــوو[٣٥]. لــە لاپــەڕەی یەکەمیــدا ئــەم دروشمانــەی خــوارەوە نووسرابــوون: "لــە پێنــاو ئاشــتییەکی بــەردەوام و داهاتوویەکــی بــاشتر" و " ئــەی قوتابیــان، لــە بەرەیەکــی گشــتگیری قوتابیانــدا یەکبگــرن،

بـۆ پووچەڵکردنـەوەی یاسـای مەشـقی سـەربازیی فاشیسـتی و سـەندنەوەی ئازادیـی ڕێکخسـتنی قوتابیـان لـە پێنـاو ژیانێکـی زانکۆیـی ئـازاد و دیموکراسـیدا". ژمارەکانـی کـە لـە سـاڵانی ١٩٥٣ و ١٩٥٤ و ١٩٥٥ دەرچـوون بـە بەکارهێنانـی ئامێـری ڕۆنیـۆ چاپکـراون، بـە قەبـارەی کاغـەزی ئاسـایی (A4) و بـە توانـای چاپکردنـی سـنووردار چاپکـراون. هەروەهـا فۆتۆکۆپییەکـی ناونیشـانی سـەرەوەی ڕۆژنامەیـەک بـە نـاوی: "دەنگـی قوتابیـان- صـوت الـطلاب" دۆزرایـەوە، ناونیشـانەکە بـە دەسـت نووسرابـوو، لـە ژێرەوەیـدا وشـەی "زمانحاڵـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق" هەبـوو، بەبـێ ئـەوەی ئامـاژە بـە ژمـارە و مێـژووی دەرچوونـی ئـەم ڕۆژنامەیـە بکرێـت[٣٦] . شـایانی باسـە؛ لێـرەدا ئاماژەکـردن بـەم ڕۆژنامانـە لـەوەوە هاتـووە کـە ژمارەیەکـی زۆر لـە قوتابیانـی کـورد لـەو ماوەیـەدا سـەر بـە یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق بـوون.

هەروەهـا قوتابیانـی کـورد گۆڤارێکـی نهێنییـان بەنـاوی: (هەڵمـەت) بـە زمانـی کـوردی لـە سـاڵی ١٩٥٣ دەرکـرد[٣٧]، دەرچوونـی ئـەو گۆڤـارە دوای کۆبوونـەوەی کۆمەڵێـک قوتابـی هـات لـە ئەندامانـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە یەکێـک لـە پارکـە گشـتییەکانی شـاری سـلێمانی، بـە سـەرۆکایەتیی (کەمـال عەبدولکەریـم = دکتـۆر کەمـال فوئـاد). کـە بڕیاریـان دا گۆڤارێکـی ئەدەبـی بـە ناوی(هەڵمـەت) دەربکـەن، لەوانـەی لـە کۆبوونەوەکـە ئامـادە بـوون: قـادر میـرزا کەریـم، شـەوکەت عەزیـز فـەرەج، فـەرەج عەلـی، فـەرەج ئەحمـەد (فـەرەج بـەگ)، محەمـەد ئەمیـن بابـان، عیزەدیـن مسـتەفا ڕەسـووڵ، کەمـال عەبدولکەریـم، هەموویـان قوتابیـی دواناوەنـدی بـوون، جگـە لـە عیزەدیـن مسـتەفا ڕەسـووڵ کـە قوتابیـی زانکـۆ بـوو. تەنیـا دوو ژمـارەی ئـەم گۆڤـارە دەرچـووە، کـە بـە بەکارهێنانـی کاربـۆن بـە دەسـت نـووسراون و کۆپـی کـراون، نزیکـەی (٥٠) دانـە لـە هـەر ژمارەیـەک دەرچـووە و، بەسـەر قوتابیانـدا دابـەش کـراوە، قوتابـی کەمـال عەبدولکەریـم سـەروتاری ژمـارەی یەکەمـی نووسـیوە، بابەتەکانیـش لەلایـەن: عەبـدوڵڵا میدیـا، عیزەدیـن مسـتەفا ڕەسـووڵ، قـادر میـرزا کەریـم کۆکراونەتـەوە، بـەڵام ژمـارەی دووەم لەلایـەن ڕێکخـراوی یەکێتیـی قوتابیانـەوە دەرچـووە، ئـەوان لـە سـاڵی ١٩٥٤ هەوڵیانـدا ژمـارەی سـێیەم دەربکـەن، بـەڵام بەهـۆی ڕەشـبگیریی قوتابیـان لـەو کاتـەدا سـەرکەوتوو نەبـوون [٣٨].

هەروەها یەکێتیی قوتابیانی ئایینی لە شاری سلێمانی[٣٩] لە ساڵی ١٩٥٤ گۆڤاری (دەنگی فەقێ)ی دەرکرد، یەکەم ژمارەی لە بەهاری ساڵی ١٩٥٤ بە زمانی کوردی دەرچووە و بابەتەکانی بە دەستنووس و کۆپی کراون بە بەکارهێنانی کاربۆن، لە نێوان ٣٠-٤٠ دانە نووسراوە. بەسەر ئەندامان و کەسانی دیکەدا دابەش دەکرا، ژمارەی لاپەڕەکانی لە نێوان ١٦-٢٠ بوو، تەنیا پێنج ژمارەی لێ دەرچوو، لە هەر ژمارەیەکدا بەشێک لە پەیڕەو و پرۆگرامی ناوخۆی یەکێتیی قوتابیانی ئایینی بڵاودەکرایەوە، لە سلێمانی و کەرکووك و خانەقین و کۆیە و هەڵەبجە دابەش دەکرا، بابەتەکانیش سیاسی و ئەدەبی و گشتی بوون[٤٠].

دوای ئەوەی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە ساڵی ١٩٥٣ دامەزرا، ڕۆژنامەگەریی تایبەتیی خۆی هەبوو، بەڵام بەهۆی سروشتی نهێنیی ئەو یەکێتییە لەو سەردەمەدا، ئەو سەرچاوانەی باس لە ڕۆژنامەگەریی کوردی دەکەن، لەوانەش ڕۆژنامەگەریی قوتابیان، بە دەگمەن زانیاریی پێویست لەبارەی ڕۆژنامە و گۆڤار و بڵاوکراوەکانی قوتابیان دەدەن، کە لەلایەن ئەم ڕێکخراوەوە دەردەچوون.

یەکەم ئاماژە بە ڕۆژنامەگەریی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە بەڵگەنامەیەکی مێژووییدا دەردەکەوێت، کە ئەو نامەیەیە سکرتێری یەکێتیی ئەوکات (جەلال تاڵەبانی) بۆ سەرۆکی پارتی مەلا مستەفا بارزانی ناردبوو، ئەو کاتەی لە مۆسکۆ بوو، لە ٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٥، تیایدا ئاماژەی کردبوو بە: "پێکهێنانی یەکێتیی لاوانی دیموکراتی کوردستانی-عێراق و یەکێتیی قوتابیانی کوردستان-عێراق، هەروەها دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی جووتیاران تایبەت بە ناوی (نرکەی جووتیاران)، جگە لە دوو ڕۆژنامەی: یەکێتیی قوتابیان و لاوان، "خەباتی لاوان بۆ لاوان" و"یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بۆ قوتابیان"[٤١]، لەوەوە دەتوانین درك بە سەرەتای کاری ڕۆژنامەوانی و میدیایی (یەکێتیی قوتابیانی کوردستان) بکەین. ئەم بەڵگەنامەیە ئەوە پشتڕاست دەکاتەوە کە یەکێتیی قوتابیانی کوردستان بڵاوکراوەیەکی ناوەندی دەرکردووە، هەروەها سەرچاوەیەکی دیکە ئاماژەی پێکردووە و دەڵێت: "لەو سەردەمە خراپەدا (واتە سەردەمی پاشایەتی)، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ڕۆژنامەیەکی ناوەندی بەناوی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانەوە دەرکرد، کە وەک ڕێبەرێک بۆ قوتابیانی کوردستان کاری دەکرد."[٤٢]

خــۆ دیــار بــوو یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان، دوای دامەزراندنــی، پەنــا بــۆ دەرکردنــی ڕۆژنامەیــەک دەبــات، لــە پێنــاو بەهێزکردنــی بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد، هاوشــێوەی ڕێکخــراوە قوتابییەکانــی دیکــەی عێــراق، لــە لایــەک و دابینکردنــی پێویســتی یەکێتییەکــە بــۆ ڕۆژنامەیــەک بــۆ قســەکردن لەگــەڵ قوتابیانــی کــورد و بــۆ دەربڕینــی هەڵوێســتەکانی، لــە لایەکــی دیکــەوە.

ســەبارەت بــە ڕۆژنامەگەریــی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان، جــەواد محەمــەد شــێروانی کــە ئــەوکات ئەندامــی لیژنــەی تەنفیــزی و بەرپرســی لقــی هەولێــری یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان بــووە، ئامــاژە بــەوە دەکات: "لــە چوارچێــوەی چالاکییەکانــی لیژنەکانــی ڕاگەیانــدن، لــە ســاڵی ١٩٥٥، لیژنەیەکــی قوتابیــان پێکهــات کــە بریتــی بــوون لــە: (کەمــال غەمبــار، ئەحمــەد نەقشــبەندی، لەتیــف شــێخ ســدیق، جــەواد ئەســعەد شــێتنە دۆلەمــەڕی و بەشــیر حوســێن)، بــۆ دەرکردنــی گۆڤارێــک بــە نــاوی: (مەشــخەڵ)، لاپەڕەکانــی ئــەو گۆڤــارە دەســتنووس بــوون، چەندیــن دانەشــی بــە کاربــۆن کۆپــی کرابــوون و بەســەر قوتابیانــدا دابەشــکرابوون.

دوای ئــەوە قوتابیــان گۆڤارێکیــان بــە نــاوی (بــۆ پێشــەوە) لــە ســاڵانی ١٩٥٦-١٩٥٧ دەرکــرد، پاشــان لیژنەیەکــی قوتابیــان کــە پێکهاتبــوو لــە: (کەمــال غەمبــار، حەیــدەر هەمــزە، و بەشــیر حوســێن) ڕۆژنامــەی: (دەنگــی قوتابیانــی کوردســتان) یــان دەرکــرد ، کــە بــە دەســت نــووسراوە و بــە بەکارهێنانــی کاربــۆن کۆپــی کــراوە و بەســەر قوتابیــان دابــەش کــراوە "[٤٣].

لــە ســاڵی ١٩٥٦ قوتابیانــی کۆمۆنیســت لــە یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێــراق لــە قوتابخانــەی ئامادەیــی دهــۆك بڵاوکراوەیەکــی نهێنــی و وەرزییــان بــە نــاوی: "الصرخــة- هــاوار" بــە زمانــی عەرەبــی بڵاوکــردەوە[٤٤] کــە لەلایــەن ئــەم قوتابیانــەوە ئامادەکرابــوو: (محەمــەد تاهیــر عەلــی موبــارەک ســەرۆکی لیژنــەی یەکێتــی و ڕەشــید محەمــەد مســتەفا ئامێــدی و کەمــال مولکــی و محەمــەد ساڵح ســواری و تۆفیــق ســەلیم بامەڕنــی و جەمیــل مســتەفا و عەلــی حەســەن و عەلــی جەمبلــی و قوتابیانــی دیکــە). بڵاوکراوەکــە بــە دەســت دەنــووسرا و بــە بەکارهێنانــی کاربــۆن کۆپــی دەکــرا و (٣) بــۆ (٤) لاپــەڕە بــووە و، (٣٠) دانــەی لــێ چاپکــراوە، چەندیــن بابەتــی سیاســی و ئەدەبــی لەخۆگرتبــوو، جگــە لــە چارەســەرکردنی کێشــەکانی قوتابیــان[٤٥].

هـەر لـەو چوارچێوەیەشـدا لقـی سـلێمانیی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان ڕۆژنامـەی (ڕاپەڕینـی قوتابیـان)ی بڵاوکـردەوە. لقەکانـی دیکـەی یەکێتـی لـە: کەرکـووک، مووسـڵ، خانەقیــن و بەغــداش لــە زۆربــەی جارەکانــدا بڵاوکــراوە و گۆڤاریــان هەبــوو[٤٦]. لــە ســاڵی ١٩٥٦ دەســتەبژێرێکی قوتابیانــی دواناوەندیــی هەولێــر؛ چالاکییەکیــان بەجــێ گەیانـد، بـۆ دەرکردنـی گۆڤارێـک بـە نـاوی: (الأمـل) بـە زمانـی عەرەبـی، هـەر دوو ژمــارەی لــێ دەرچــوو، یەکەمیــان لــە شــوباتی ســاڵی ١٩٥٦ و دووەمیــان لــە مانگــی ئایــاری هەمــان ســاڵدا. ئــەو دوو ژمارەیــە لــە مووســڵ چــاپ کــراون، یەکەمیــان لــە چاپخانــەی ئەلئیتیحــاد ئەلجەدیــدە و دووەمیــان لــە چاپخانــەی ئەلهــەدەف. ســەبارەت بــە دەســتەی نووســەرانی، لــەم قوتابیانــە پێکهاتبــوو: (تەڵعــەت نــادر، عــادل ســاڵح ئەلموختــار، محەمــەد ســائیب نەقشــبەندی، تاریــق ئەســعەد کەمــال، موحســین ئەحمــەد ئەلســەفار، حیکمــەت عەبــدوڵڵا زێبــاری، فەخــری فەقــێ کەریــم، ئەحمــەد ڕەســووڵ ئەســعەدی). (الأمـل) گۆڤارێکـی ئەدەبـی و ڕۆشـنبیریی گشـتی بـوو تایبـەت بــە کاروبــاری قوتابییــان، گۆڤارەکــە بابەتگەلێکــی گشــتی و هەمەچەشــنی زانســتی و ئەدەبـی و کولتــووری لەخۆگرتبــوو[٤٧]. لـە سـاڵی ١٩٥٨ دواناوەندیـی دهـۆك گۆڤارێکـی بــە نــاوی: (الغــد) دەرکــرد، ژمــارەی یەکەمــی لــە زســتانی ئــەو ســاڵەدا دەرچــوو، ژمــارەی دووەم و کۆتــاش لــە بەهــاری هەمــان ســاڵدا[٤٨].

لـە دوای شۆڕشـی ١٤ی تەمـووزی ١٩٥٨، ڕۆژنامەگەریـی قوتابیـان لـە عێـراق پێگەیەکـی تایبەتـی بەدەسـتهێنا، ئەمـەش لەبـەر گرنگییەکـەی لـە بڵاوکردنـەوەی هۆشـیاری لەنێـو ڕیزەکانـی قوتابیانـدا، هەروەهـا لـە بڵاوکردنـەوەی هۆشـیاریی نیشـتمانی و نەتەوەیـی و قۆسـتنەوەی بـۆ خزمەتکردنـی گـروپ و هێـزە پێکناکۆکـەکان، چونکـە ڕۆژنامەگەریـی قوتابیـان لـە زۆربـەی حاڵەتەکانـدا، هۆکارێکـی گرنـگ بـووە بـۆ شـیاندن و ڕێکخسـتنی قوتابیــان لــە ڕووی سیاســییەوە، بۆیــە لــەم ماوەیــەدا چەندیــن ڕۆژنامــە و گۆڤــاری قوتابیـان بـە کـوردی دەرچـوون، لەوانـە: گۆڤـاری (گزنـگ)، کـە لەلایـەن لیژنەیـەك لـە قوتابخانـەی دواناوەندیـی ئێـواران لـە سـلێمانی دەردەچـوو و سەرپەرشـتی دەکـرا، بریتـی بـوو لـە گۆڤارێکـی ئەدەبـی و پەروەردەیـی و کۆمەڵایەتـی . ژمـارەی یەکـەم لـە مانگـی شــوباتی ســاڵی ١٩٥٩ دەرچــوو و دواتــر وەســتا[٤٩]. هەروەهــا لیژنەیــەک لــە قوتابیانــی کـچ لـە قوتابخانـەی هونەرەکانـی مـاڵ لـە سـلێمانی گۆڤاری(هونـەر) یـان دەرکـرد، کـە

گۆڤارێکـی قوتابیـان بـوو، گرنگـی بـە لایەنـە هونەرییـەکان و چالاکییەکانـی قوتابیـان بەتایبەتـی دەدا، کـە تەنیـا یـەک ژمـارەی لـە مانگـی ئـاداری سـاڵی ١٩٥٩ دەرچـوو(٥٠).

هـەر لـەو چوارچێوەیـەدا؛ ئیـدارەی قوتابخانـەکان لـە کوردسـتان بـە هاوکاریـی قوتابیـان چەنـد گۆڤارێکیـان دەرکـرد، کـە زۆرجـار تایبـەت بـوون بـە کاروبـاری قوتابیـان و ناوەڕۆکەکانیـان دووربـوون لـە سیاسـەت. ئـەوە بـوو قوتابیانـی خانـەی مامۆسـتایانی سـەرەتایی لـە شـاری سـلێمانی گۆڤـاری: (نیشـتمان)یان دەرکـرد، کـە گۆڤارێکـی ئەدەبـی و ڕۆشـنبیری بـوو بـە زمانـی عەرەبـی و کـوردی دەردەچـوو، چەندیـن مامۆسـتا لـە دەرکردنیـدا بەشـدار بـوون، لەوانـە: (محەمـەد سـلێمان ئیبراهیم،عەبـدوڵڵا زێبـاری و ئیبراهیـم محەمـەد) و لەنێـو قوتابیانیشـدا: (محەمـەد مەجیـد، فایـەق محەمـەد، زاهیـد قەرەداغـی و سـەلاح یوسـف) تەنیـا یـەک ژمـارەی لـە مانگـی ئـاداری ١٩٥٩ لـێ دەرچـوو(٥١).

لیژنـەی کاروبـاری قوتابیانـی کوردسـتان لـە یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق گۆڤـاری (دەنگـی قوتابیـان)ی لـە بەغـدا دەرکـرد، بـە هاوکاریـی بەشـی ڕۆژنامەگـەری و بڵاوکردنـەوەی یەکێتییەکـە(٥٢). ژمـارەی یەکەمـی لـە مانگـی نیسـانی سـاڵی ١٩٥٩ و ژمـارەی دووەمـی لـە مانگـی کانوونـی یەکەمـی هەمـان سـاڵدا دەرچـووە، جەبـار جبـوری دەڵێـت: ئـەم گۆڤـارە دوای دەرچوونـی ژمـارەی سـێیەم دیـار نەمـا(٥٣)، بـەڵام کەمـال مەزهـەر ئەحمـەد پشتڕاستی دەکاتـەوە کـە ئـەو ژمارانـەی لێـی دەرچـوون، چـوار ژمـارەن و دەڵێـت: "چـوار ژمـارەی لـێ بڵاوکرایـەوە و یەکێـک لـە ژمـارەکان بـە تەنیـا لەلایـەن دکتـۆر عیزەدیـن مسـتەفا ڕەسـووڵەوە دەرچـووە."(٥٤) عیزەدیـن مسـتەفا ڕەسـووڵ ئەمـە پشتڕاسـت دەکاتـەوە کاتێـک دەڵێـت: شـەوێکیان چوومـە بـارەگای یەکێتیـی قوتابیـان و هەمـوو ڕەشنووسـەکانی گۆڤـاری (دەنگـی قوتابیـان)م کۆکـردەوە، دواتـر ڕاسـتەوخۆ چوومـە چاپخانـە، لـەوێ دوو شـەو سـەرقاڵی ڕێکخسـتنی ئـەو ڕەشنووسـانە بـووم، ئەحمـەد حامیـد و نەسریـن فەخـری لـە هەندێـک بابـەت هـاوکارم بـوون، ئـەوەش لـە کۆتایـی مانگـی ئایـار بـوو، کـە دوو لاپـەڕەم بـە یـادی شـەهیدانی ٢٩ی ئایـاری ١٩٢٥ و وتەیـەك بـۆ شـەهیدانی ئامەد(دیاربەکـر) و هەمـوو شـەهیدانی باکـووری کوردسـتان نووسـی، ئـەو دێڕانـە دەنگدانەوەیەکـی زۆریـان هەبـوو لای برایانـی پارتـی و زۆربـەی دانەکانـی ئـەو ژمارەیـەش لـە هەمـان ڕۆژدا فـرۆشرا(٥٥) .

گۆڤـاری (دەنگـی قوتابیـان) یەکێـک بـوو لـە گۆڤـارە سـەرکەوتووەکان، بـەو پێیـەی پـڕ بـوو لـە بابـەت و بەدواداچـوونی تایبـەت بـە کاروبـاری قوتابیـان[٥٦] و لـە ڕووی چاپـەوە ڕێکخرابـوو، دیـارە لـە چاپخانـە چاپکـراوە، ئەویـش بـە قەبـارەی کاغـەزی جـۆری A4 [٥٧].

هەروەهـا لـە سـاڵی ١٩٥٩، لقـی کەرکووکـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق، ڕۆژنامەیەکـی هەفتانـەی قوتابیانـی بـە نـاوی (دەنگـی قوتابیـان) دەرکـرد. تەنیـا سـێ ژمـارە بـە زمانـی کـوردی و عەرەبـی و تورکمانـی بڵاوکرانـەوە، کـە هەشـت لاپـەڕە بـوو، لـە لاپـەڕەی یەکەمـەوە تـا لاپـەڕەی سـێیەم بـۆ بەشـی عەرەبـی، هەروەهـا دوو لاپـەڕە (چـوارەم و پێنجـەم) بـۆ بەشـی کـوردی تەرخانکـرا، لاپـەڕەی شەشـەم و حەوتەمیـش بـۆ بەشـی تورکمانـی بـوو، بـەڵام لاپـەڕەی هەشـتەمی بـۆ تەواوکردنـی پـاشماوەی بابەتـەکان تەرخانکرابـوو. هـەواڵ و بابەتگەلێکـی جۆراوجـۆری سـەبارەت بـە کاروبـاری قوتابیـان لەخـۆ گرتبـوو، لـە چاپخانـەی ئەلشـیمال لـە کەرکـووک چاپکـرا[٥٨]. یەکـەم ژمـارەی لـە ١٣ی ئابـی ١٩٥٩ دەرچـوو و لـە پێشـەوەیدا، ئـەم دروشـمە نووسرابـوو: "لـە پێنـاو ژیانێکـی زانکۆیـی ئـازاد و ئایندەیەکـی بـاشتر". لەنێـو ئـەو قوتابییـە کوردانـەی کـە بەشـدارییان لـە بەشـی کوردیـی ئـەم ژمارەیـەدا کردووە":(عیزەدیـن حەمەخـان)[٥٩]. لـە کاتێکـدا ژمـارەی دووەم لـە ٢٠ی ئابـی ١٩٥٩ دەرچـووە و لەنێـو ئـەو قوتابییـە کوردانـەی کـە بەشـدارییان تێـدا کـردووە: (سـەڵاح مـەلا کەریـم) و قوتابییـەك کـە نـاوی بـە هـێمای: (ف.ع) هاتـووە[٦٠]. مـن نەمتوانـی ژمـارەی سـێیەم بەدەسـتبهێنم. شـایانی باسـە جەمـال خەزنـەدار ئـەم ڕۆژنامەیـەی وەک گۆڤـار پۆلێـن کـردووە[٦١]، بـەڵام ڕاسـتییەکە ئەوەیـە ڕۆژنامەیـە.

هـەر لـەو چوارچێوەیـەدا لقـی هەولێـری یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق لـە کۆتایـی سـاڵی ١٩٥٩ گۆڤارێکـی قوتابییانـەی بـە نـاوی: (ژیـان) بـە زمانـی کـوردی دەرکـرد، کـە گۆڤارێکـی ئەدەبـی و کۆمەڵایەتـی بـوو، تایبەتمەنـد بـوو بـە کاروبـاری قوتابیـان و بڵاوکردنـەوەی بەرهەمـە ئەدەبـی و ڕۆشـنبیرییەکانیان. یەکـەم گۆڤـاری قوتابییانـەی گشـتییە کـە لـە دوای شۆڕشـی ١٤ی تەمـووزی ١٩٥٨ لـە (هەولێـر) دەرچـووە[٦٢]. هەرچەنـدە لـە بەرگـی ژمارەکـەدا وادەی دەرچوونـی یەکـەم ژمـارەی ئـەم گۆڤـارە نەنووسرابـوو، بـەڵام کەمـال مەزهـەر ئەحمـەد ئامـاژەی بـەوەدا کـە لـە تشرینـی

دووەمـی سـاڵی ١٩٦٠ دەرچـووە[٦٣]، بـەڵام جەبـار جەبـاری دووپاتـی کـردەوە، یەکـەم ژمـارەی ئـەو گۆڤـارە لـە مانگـی تشرینـی دووەمـی سـاڵی ١٩٦١ دەرچـووە، واتـە سـاڵێک دوای ئـەو ڕێکەوتـەی پێشـوو[٦٤]، بـەڵام هـەردوو ڕێکەوتەکـە جێگـەی گومانـن، چونکـە هیـچ کامیـان ئاماژەیـان بـەو سـەرچاوەیە نەکـردووە کـە زانیارییەکانـی لـێ وەرگرتـووە و، بـە ئەگەرێکـی زۆرەوە وادەی دەرچوونـی یەکـەم ژمـارەی ئـەم گۆڤـارە دەگەڕێتـەوە بـۆ سـاڵی ١٩٥٩، چونکـە هـەواڵ و ڕاپۆرتـی تێدایـە کـە مێژووەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆ سـاڵی ١٩٥٩. لـە نێـو ئـەو کەسـانەی بەشـدارییان لـە دەرکردنـی ژمـارەی یەکەمـدا کـردووە، بریتـی بـوون لـە: کەمـال محێدیـن، سـەڵاح سـەعید و موهیـب حەیـدەری[٦٥]. شـایانی باسـە؛ جەبـار جەبـاری و کەمـال مەزهـەر ئەحمـەد ئاماژەیـان بـەوە کـردووە کـە تەنیـا دوو ژمـارەی لـێ دەرچـووە، هـاوکات مومتـاز حەیـدەری پشتڕاسـتی دەکاتـەوە کـە تەنیـا یـەک ژمـارە دەرچـووە [٦٦]. لاپەڕەکانـی یەکـەم ژمـارەی گەیشـتە (٤٠) لاپـەڕە و ئـەم تەوەرانـەی لەخۆگرتبـوو: پێشـەکیی ژمـارە، ڕۆڵـی قوتابیـان لـە ژیانـی کۆماریـدا، ئاشـتیمان دەوێـت، ڕۆژنامەوانـی و خەڵـک، ئەنجامەکانـی کۆنفرانسـی یەکەمـی یەکێتیـی مامۆسـتایانی کوردسـتان، هەروەهـا هۆنـراوە و هەواڵـی قوتابیـان[٦٧].

سـەبارەت بـە لقـی سـلێمانی گۆڤاری(هیـوای کوردسـتان)ی بـە زمانـی کـوردی دەردەکـرد، یەکـەم ژمـارەی بـە شـێوەی گۆڤـار لـە ١ی تشرینـی دووەمـی ١٩٥٩ دەرچـوو، دوای ئـەوە بـە شـێوەی ڕۆژنامـەی نیـوە مانگانـە دەرچـوو، کـە (١٣) ژمـارەی لـێ دەرچـووە، دوا ژمـارەش لـە ١٩٦٠/١٠/١٩ بـوو[٦٨]. هـەر لـەو سـاڵەدا لقـی کەرکـووك گۆڤـاری (پێشـڕەو)ی دەرکـرد، کـە گۆڤارێکـی ڕۆشـنبیری و پەروەردەیـی قوتابیـان بـوو بـە زمانەکانـی عەرەبـی و کـوردی و تورکمانـی دەردەچـوو. تەنیـا سـێ ژمـارەی لـێ دەرچـوو[٦٩].

جگـە لـەوەی ئاماژەمـان پێـدا، ڕۆژنامـە عێراقییـەکان بـە شـێوەیەکی گشـتی و ڕۆژنامـە حزبییـەکان بەتایبەتـی، گۆشـەی تایبەتـی لاپەڕەکانیـان کـردەوە بـۆ بڵاوکردنـەوەی هەمـوو شـتێک کـە پەیوەنـدی بـە چالاکـی و بۆنـەی قوتابیانـەوە هەبـوو، هەروەهـا ئـەوەی کـە پەیوەسـت بـوو بـە پێشکەشـکردنی سـکاڵا و یاداشـتی ناڕەزایـی، تەنانـەت لاپـەڕەی تایبەتییـان بـۆ تەرخـان کـردن کـە لەلایـەن خـودی قوتابییانـەوە سەرپەرشـتی دەکـران[٧٠]، بۆیـە هەندێـک ڕۆژنامـەی کـوردی کـە لـەو مـاوەی دوای شۆڕشـی ١٤ی

تەمـووز دەردەچـوون، گۆشـەی تایبەتیـان بـۆ قوتابیانـی کـورد و بزووتنـەوەی قوتابیانـی کوردسـتان تەرخـان کـرد، وەک: ڕۆژنامـەی: (دەنگـی کـورد)، ڕۆژنامـەی: (خەبـات)، و ڕۆژنامـەی (ژیـن). ڕۆژنامـەی (دەنگـی کـورد) لـە ژمـارە (١٩)یـدا کـە لـە ٢٢ی ئابـی ١٩٦٠ دەرچـووە، ڕایگەیانـد کـە گۆشـەیەکی تایبەتـی بـۆ کاروبـاری قوتابیانـی کوردسـتان تەرخـان کـردووە، تێیـدا هاتـووە: "پەیامێـک بـۆ قوتابیانـی کوردسـتان: لـە پێنـاو خزمەتکردنـی گەلـی کـورد و بـۆ ئـەوەی قوتابیانـی کوردسـتان گوزارشـت لـە کێشـەکانیان بکـەن و دەنگیـان بـەرز بکەنـەوە، هەروەهـا ناسـاندنیان بـە قوتابیانـی جیهـان، بەشـێک لـە ڕۆژنامەکەمـان تەرخانکـراوە بـۆ بڵاوکردنـەوەی نـووسراوی جۆراوجـۆری قوتابیانـی کوردسـتان، ئـەم بەشـە ئامادەیـە بـۆ گوزارشـتکردن لـە هەمـوو کێشـەکانی قوتابیـان و سـەیری هەمـوو پەیامەکانیـان دەکات(٧١). ڕۆژنامەکـە بـەردەوام بـوو لـە بڵاوکردنـەوەی هەواڵـی قوتابیانـی کوردسـتان و نووسـین و بەرهەمەکانیـان و گلەیـی و یاداشـتی ناڕەزایەتـی و بابەتەکانـی دیکـەی پەیوەسـت بـە بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد بـە هـەردوو زمانـی کـوردی و عەرەبـی(٧٢).

هـاوکات ڕۆژنامـەی خەبـات بایەخـی بـە کاروبـاری قوتابیـان دا. هەروەهـا لاپەڕەیەکـی تایبەتـی بـۆ قوتابیانـی کوردسـتان تەرخـان کـردووە بـۆ بەدواداچوونـی هـەواڵ و چالاکییەکانیـان، هەروەهـا پشـتیوانیی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کوردسـتان و خەباتـی ماندوونەناسـانەیان بـۆ وەدیهێنانـی مافەکانیـان. پشـتگیریی لیسـتی یەکگرتـووی دیموکراتـی کـرد لـە هەڵبژاردنـی قوتابیـان کـە لـە ٢٦ی تشرینـی دووەمـی ١٩٥٩ بەڕێوەچـوو، هەڵمەتێکـی پڕوپاگەنـدەی ئەنجامـدا و بەیاننامەکانـی و نـاوی کاندیدەکانـی و ڕیکلامەکانـی هەڵبژاردنـی بڵاوکـردەوە، دواتـر ئەنجامـی ئـەو هەڵبژاردنانـەی بڵاوکـردەوە کـە بـراوەی لیسـتەکە بـوون(٧٣). شـایانی باسـە ئـەو لیسـتی ناوبـراو، بریتـی بـوو لـە هاوپەیمانیـی یەکێتـی قوتابیانـی کوردسـتان لەگـەڵ یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق.

هەروەهـا ڕۆژنامـەی ناوبـراو، هەواڵـی قوتابیانـی کوردسـتان و کۆمەڵـەی خوێندکارانـی کـوردی لـە ئەوروپـا و کێشـەکانی قوتابیانـی کـورد لەگـەڵ قوتابیانـی عـەرەب لـە عێـراق و لایەنەکانـی ناکۆکـی و ڕێککەوتنـی نێـوان یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە کۆمـاری عێـراق بڵاوکردووەتـەوە(٧٤).

لـە لایەکـی دیکـەوە؛ قوتابخانـەی دووەمـی ئاکرێـی کـوڕان بڵاوکراوەیەکـی بـە ناوی(الثقافـة) بڵاوکـردەوە. یەکـەم ژمـارەی لـە مانگـی ئـاداری سـاڵی ١٩٦٣ دەرچـووە، و لـە چاپخانـەی ئەلجمهوریـە لـە موسـڵ چـاپ کـراوە (٢٨) لاپـەڕە بـوو[٧٥]. هەروەهـا یەکێـک لـە سـەرچاوەکان ئامـاژە بـەوە دەکات کـە "لیژنـەی نەتەوەیـی و کۆمەڵایەتـی" لـە قوتابخانـەی بارزانـی کـوڕان لـە (تەوێڵـە) گۆڤـاری (هەورامـان) بـە زمانـی کـوردی دەرکـرد، هەورامـان نـاوی ناوچەیەکـی کوردییـە، گۆڤارەکـە ئەدەبـی و کۆمەڵایەتـی بـووە، تەنیـا دوو ژمـارەی لـێ دەرچـووە، پێدەچێـت لـە سـاڵی ١٩٦٣ یـان پێـشتر دەرچووبێـت. ئەمـەش لەبـەر ئەوەیـە کـە ئـەو سـەرچاوەیەی ئامـاژەی پێکـردووە، مێژووەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆ سـاڵی ١٩٦٣[٧٦].

لـە مـاوەی نێـوان سـاڵانی (١٩٦٤-١٩٦٨) لقـی بـەسرەی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان بڵاوکراوەیەکـی قوتابیانـی بڵاوکـردەوە، سـەبارەت بەمـەش نیزامەدیـن گلـی کـە لـەو ماوەیـەدا بەرپرسـی لقـی یەکێتـی بـوو لـە زانکـۆی بـەسرە، ئامـاژەی بـەوە کـرد: لقەکـە بڵاوکراوەیەکـی مانگانـەی بەنـاوی (الطلبـة الكـرد في الـبصرة- قوتابیانـی کـورد لـە بـەسرە) دەردەکـرد، کـە بـە دەسـت دەنـووسرا و بەسـەر ڕێکخراوەکانـی قوتابیـان و بەشـێک لـە حزبـەکان و کەسـایەتییە نیشـتمانییەکانی بـەسرەدا دابـەش دەکـرا، وەک لەبیرمـە لـە مـاوەی چـوار ساڵدا (١٠-١٢) ژمـارەی لـێ دەرچـوو، لـە نێـو ئـەو قوتابییانـەی کـە بـە نـاوی خـوازراوەوە بەشـدارییان لـە نووسـینی بابەتەکانیـدا کـرد، بریتـی بـوون لـە: نیزامەدیـن گلـی، ئیبراهیـم سـەید عەلـی، ساڵح عەزیـز ساڵح، مەجیـد سـدیق و نـەوزاد میـرزا قـادر. بابەتـی جۆراوجـۆری لەخۆگرتبـوو، لەوانـە: "بـا کار بـۆ یەکگرتوویـی بزووتنـەوەی قوتابیـان لـە کوردسـتان بکەیـن" و بابەتـی دیکـە[٧٧].

دوای جیابوونـەوەی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە سـاڵی ١٩٦٤، باڵـی مەکتەبـی سـکرتاریەت ڕۆژنامەیەکـی بـە نـاوی: (دەنگـی قوتابیانـی کوردسـتان) لـە مانگـی کانوونـی دووەمـی سـاڵی ١٩٦٥ دەرکـرد، دوای ناونیشـانەکەی ئـەم دروشـمەی نووسیبوو:(ئاشـتی و دۆسـتایەتی) و (دیموکراسـی و ڕۆشـنبیری). لـە سـەروتاردا ئەمـەی نووسـیبوو: دەسـتەی نووسـەرانی دەنگـی قوتابیانـی کوردسـتان بـە خۆشـحاڵییەوە ژمارەیەکـی نوێـی ڕۆژنامەکەیـان بـە بەرگـی نوێـی خۆیـەوە پێشکەشـی قوتابییـە تێکۆشـەرەکانمان دەکەیـن، دوای تێپەڕبوونـی ماوەیەکـی پـڕ لـە بەرخـودان و قوربانیـدان

و پەند و وانە هیچ عاقڵێك ناتوانێت دەستبەرداری بێت. ژمارەیەکی ڕۆژنامەکەمان لەسەرەتای حوکمڕانیی ڕەشی قاسم دەرچوو[٧٨]، کە لە ٨ی شوبات ئامادەبوو بۆ دابەشکردن، بەڵام هەرەسهێنانی دەسەڵاتی قاسم و گۆڕانی بارودۆخی ئەوکات، ڕێگری لە دابەشکردنی کرد. یەکێتییەکەمان لەو کاتەوە چەندین بەیاننامە و ژمارەی ڕۆژنامەکەمانی بڵاوکردەوە بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاریی شۆڕشگێڕانە، هەروەها ڕوونکردنەوەی هەڵوێستەکانی یەکێتییەکەمان سەبارەت بەو بابەتانەی کاریگەرییان لەسەر بەرژەوەندیی قوتابیان و گەلەکەمان هەیە. دەنگی قوتابیان کە دەست بە دەرچوونی دەکاتەوە، زیاتر لە ئارامی و یادەوەری لە ناخیدا هەڵدەگرێت و هێزی خۆی لە گوڕوتینی تێکۆشەران و ئیرادەی کاریگەرانەیان لە کەسانی دیکە وەردەگرێت". ڕۆژنامەکە بابەتی دیکەی تێدا بوو، هەڵوێستەکانی خۆی لەبارەی باڵەکەی دیکەی - لیژنەی ئامادەکاری- یەکێتیەکە ڕوون کردەوە، هەروەها لەبارەی بارزانی کە لە ساڵی ١٩٦١ەوە سەرکردایەتیی پارتی و شۆڕشی ئەیلوولی دەکرد[٧٩].

یەکێتیی قوتابیانی کوردستان درێژە بە بزووتنەوەی چاپ و بڵاوکردنەوەی خۆی دا، هەروەک چۆن لە شوباتی ساڵی ١٩٦٦ باڵەکەی (مەکتەبی سکرتاریەت) بڵاوکراوەیەکی بە زمانی کوردی لەژێر ناوی: (کوردو یەکێتیی نیشتیمانیی گەلی عێراق) بڵاو کردەوە. سەبارەت بە ئامانجی دەرکردنی ئەم جۆرە بڵاوکراوەیە، لە بڵاوکراوەکەی ناوبراودا هاتووە: "بە مەبەستی بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاریی ئەندامەکانمان و بەشداریکردن لە وەستانەوە لەبەردەم بیرۆکەی دوژمنکارانەی دژ بە نەتەوەکەمان، یەکێتییەکەمان ئەم بڵاوکراوەیەی دەرکرد"[٨٠] .

لە ساڵی ١٩٦٧ و دوابەدوای پێنجەمین کۆنگرەی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان کە کۆمەڵێك بڕیاری گرنگی لێ دەرچوو، دیارترینیان دەرکردنی گۆڤارێک بوو[٨١] بە ناوی: (خەباتی قوتابیان). یەکەم ژمارەی لە تشرینی دووەمی ١٩٦٧ دەرچوو[٨٢]، سەبارەت بەم بابەتە، ئەنوەر عەبدوڵڵا باس لەوە دەکات و دەڵێت: "گۆڤاری ناوەندیی(خەباتی قوتابیان)مان دەرکرد، کە هاوکارمان (نەوزاد محەمەد عەلی) سەرپەرشتیی دەکرد، هاوکارمان (مەحموود زامدار) بەشداری لە نووسین و ڕێکخستنی ناوەرۆکی دەکرد لە مەکتەبی سکرتاریەت، لە چاپخانەی (خەبات) لە (ناوپردان) چاپکرا"[٨٣].

هەروەهـا حەمـە سـاڵح فەرهـادی پێناسـەی گۆڤارەکـە دەکات و دەڵێـت: گۆڤـاری (خەباتــی قوتابیــان) - بەغــدا لــە ســاڵی ١٩٦٧ گۆڤارێکــی وەرزی بــوو، لەلایــەن یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان-عێراقەوە بــە زمانــی کــوردی و عەرەبــی دەرچــووە، یەکـەم ژمـارەی لـە تشرینـی دووەمـی ١٩٦٧ و بـە ئامێـری ڕۆنیـۆ چـاپ کـراوە"[٨٤]. گۆڤارەکــە گرنگیــی خــۆی خســتبووە ســەر کێشــەی قوتابیــان و چالاکییەکانیــان و پرســەکانی ڕێکخــستن و ئــەدەب و مێــژووی کــورد و ڕۆڵــی قوتابیــان لــە بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی کــورددا[٨٥]. لێــرەدا ناکۆکییــەک هەبــوو لەســەر شــێوازی چاپکردنــی ژمارەکانــی ئــەم گۆڤــارە و بــەڵام قســەی ئەنــوەر عەبــدوڵڵا وەرگیــرا، چونکــە ئــەو لــەو ماوەیــەدا ســەرۆکی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان بــووە.

لــە لایەکــی دیکــەوە قوتابخانــەی دووەمــی مەڵکەندیــی کــوڕان لــە ســلێمانی گۆڤـاری (ڕابـەر)ی بـە زمانـی عەرەبـی و کـوردی دەردەکـرد کـە گۆڤارێکـی قوتابخانەیـی پەروەردەیـی بـوو. یەکـەم ژمـارەی لـە سـاڵی ١٩٦٦ دەرچـووە، تەنیـا سـێ ژمارەشـی لــێ دەرچــووە [٨٦]. هەروەهــا قوتابخانــەی ئەڵمەنــار لــە ســلێمانی گۆڤارێکــی بــە نـاوی: (گزنـگ) بـە زمانـی عەرەبـی و کـوردی دەرکـرد، گۆڤارێکـی سـاڵانەی زانسـتیی کۆمەڵایەتـی بـوو، یەکـەم ژمـارەی لـە ١٩٦٧/٥/٥ دەرچـوو. دوای ئـەوە بـە ناوێکـی نـوێ بڵاوکرایــەوە، کــە گۆڤــاری (چیــا) بــوو، ئــەوە هەڵگــری ڕیزبەنــدی ژمارەکانــی گۆڤــاری (گزنــگ) بــوو[٨٧]، واتــە: ژمــارەی دووەم، ســاڵی دووەم، لــە ســاڵی ١٩٦٨، کــە لەلایــەن لیژنــەی بڵاوکردنــەوە و گوتــار لــە قوتابخانــەی ئەڵمەنــار دەرچــووە و لــە چاپخانــەی کامــەران لــە ســلێمانی چاپکــراوە، هەروەهــا بــە هــەردوو زمانــی عەرەبــی و کــوردی بــووە، ژمـارەی لاپەڕەکانـی لـە بەشـی کوردیـدا گەیشـتووەتە نزیکـەی (٧٠) لاپـەڕە و لـە بەشــی عەرەبییــش (٥٠) لاپــەڕە[٨٨].

لـــە کۆتایـــی ســـاڵی خوێندنـــی ١٩٦٨-١٩٦٩، پەیمانگـــە و خانـــەی مامۆســـتایانی ســەرەتایی لــە هەولێــر، بــە هەماهەنگیــی نهێنــی لەگــەڵ چالاکوانانــی لقــی یەکێتیــی قوتابیانــی کوردســتان گۆڤارێکــی بــە نــاوی: (تیشــک) بــە زمانــی کــوردی دەرکــرد، کــە تەنیــا دوو ژمــارەی لــێ دەرچــووە. ژمــارەی یەکــەم لــە ٢٤ی نیســانی ١٩٦٩ دەرچــووە و بــە ڕۆنیــۆ چاپکــراوە، ژمــارەی دووەمیــش لــە ١٢ی نیســانی ١٩٧٠ لــە چاپخانــەی کوردسـتان چاپکـراوە[٨٩]. قوتابـی (نـوری ئیسماعیـل نانەکەلـی) سـکرتێری نووسـینی بـوو،

لەلایەن مامۆستایان (مەجید حەداد، حەمە کەریم هەورامی، و فاتح محەمەد) سەرپەرشتی دەکرا. گۆڤارەکە زۆر بابەتی لەخۆ گرتبوو، قوتابیانیش بە بەرهەمی جۆراوجۆر بەشدارییان تێدا کردووە[٩٠]. دوای ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠، ڕۆژنامەگەریی قوتابیانی کورد لە عێراقدا چووە قۆناغێکی نوێی بزاڤی چاپ و بڵاوکردنەوە، چونکە بە ئاشکرا دەردەچوون.

لە میانی ئەم خستنەڕووەدا بۆمان ڕوون بووەوە کە بزووتنەوەی ڕۆژنامەگەری و بڵاوکردنەوە و نووسینی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە ماوەی بابەتی توێژینەوەکەدا، ئامانجی ئەوە بووە، یەکەم لەسەر ئاستی پیشەیی و دووەمیش لەسەر ئاستی نیشتمانی و نەتەوەیی، کێشەکانی قوتابیان چارەسەر بکات کە جەختکردنەوە بوو لەسەر بارودۆخی قوتابیان بە گشتی و کاری بۆ خستنەڕووی کێشەکانیان و داکۆکی کردن لە داخوازی و مافە ڕەواکانیان دەکرد. هاوکات بەشدار بوو لە شیاندنیان لە ڕووی فیکرییەوە و پاشان گەڵاڵەکردنی ڕای قوتابیان بۆ ڕوانین لە بارودۆخی گشتی لە ناوخۆ و دەرەوەی وڵات، جگە لە بڵاوکردنەوەی چەندین لێکۆڵینەوە و بابەتی ئەدەبی و زانستی کە بەرهەمی قوتابیان بوون.

ب. کتێب و وتار

قوتابیانی کورد لە ڕێگەی نووسینی کتێب و ناملکە، هەروەها بڵاوکردنەوەی وتار لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا، بەشدارییان کرد لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری و سەلماندنی مافی گەلی کورد، هاوشێوەی گەلانی دیکە، بۆ پاراستنی کولتوور و زمانی خۆیان؟ کاتێک ئیبراهیم ئەحمەد قوتابی بوو لە کۆلێژی ماف لە بەغدا نامیلکەیەکی بەناونیشانی (کورد و عەرەب) دەرکرد، تیایدا ئاماژەی بەوە کرد کە گەلی کورد وەک گەلی عەرەب لە نێوان چەند وڵاتێکدا دابەش بووە، بۆیە کورد وەک عەرەب داوای ڕزگاری و سەربەخۆیی دەکەن[٩١].

هەروەها قوتابیانی کورد لە ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکاندا بابەت و لێکۆڵینەوەیان بڵاودەکردەوە. ساڵی ١٩٤٤ قوتابییەکی ئامادەیی مووسڵ (محەمەد سەعید دۆسکی) وتارێکی سیاسی لەژێر ناوی خوازراو (دل کولی دۆسکی) بەناونیشانی (ئازادی) لە گۆڤاری (روناهی) بڵاوکردەوە[٩٢] لەو ژمارەیەی کە

لــە مانگــی حوزەیــران ٢٦ی تەمــووزی ١٩٤٤دەرچــوو. وتارەکــەی بــەم پرســیارە دەســتپێدەکرد: "بۆچــی هەمــووان بــەدوای ئازادیــدا دەگەڕێــن؟" ئــەو ژیانــە بەختەوەرییــە کــە مــرۆڤ بــە ئــازادی تێیــدا بــژی، بــەڵام ئــازادی بــەدوای گەلانــدا ناگەڕێـت.. ئـازادی بـە خوێـن و قوربانیـدان بەدەسـت دێـت. ئـەی گەلانـی کۆیلـە، ئـەی کـورد، ئەگـەر ئازادیتـان دەوێـت، یارمەتیـی هاوپەیمانـان بـدەن بـۆ بنبڕکردنـی نازیـزم، دوژمنــی مرۆڤایەتــی و دوژمنــی ئــازادی، لــەم ڕێگەیــەوە ئــازادی بەدەســتدەهێنن؛ چونکــە هاوپەیمانــەکان دیموکراســیخوازن، دیموکراســیخوازیش نادادپــەروەری و کۆلۆنیالیــزم و ســوکایەتی قبــوڵ نــاکات کــە لــە پرەنســیپەکانی نازییەکانــن، بــەڵام جگــە لەمــەش دەبێــت دۆزی خۆمــان بوروژێنیــن، چونکــە هاوپەیمانــان پێداگــری ناکـەن لەسـەر هیـچ کەسـێک کـە بـە ناچـاری ئازادیـی خـۆی بەدەسـت بهێنێـت."[٩٣]

هەروەهــا قوتابیــی ناوبــراو وتارێکــی دیکــەی بــە نــاوی خــوازراوەوە بڵاوکــردەوە بەناونیشـانی(گلەیـی و هیـوا) لـە ڕۆژنامـەی (روژا نـو)[٩٤] لـە ژمـارەی (٤٥)دا کـە لـە ١٧ی نیســانی ١٩٤٥ دەرچــووە، تیایــدا داوای لــە کــورد کــردووە، بەشــداریی خەباتــی نەتەوەیـی بـکات بـۆ ڕزگارکردنـی وڵاتەکەیـان، لـە وتارەکـەدا هاتبوو"بـا بـە قوربانـت بــم کوردســتان، تــۆ لــە هەمــوو وڵاتانــی جیهــان جوانتریــت، بــەڵام کەوتوویتــە دەســتی دوژمنــان، کەســیش نییــە بتپارێزێــت، پێــم ســەیرە تــا کــەی بــە چەوســاندنەوە، زەلیــل و نەخوێنــدەوار دەمێنینــەوە؟ گەلانــی جیهــان ســەرقاڵی داواکردنــی ئازادیــی خۆیانــن و ئاغاکانــی ئێمــەش ســەرقاڵی فراوانکردنــی خەزێنــە و موڵکەکانیانــن، زانایانــی جیهــان زانســتەکەیان بــۆ دۆزینــەوە و داهێنــان بەکارهێنــاوە، کەچــی زاناکانــی ئێمــە خەریکــی نووســینی نووشــتە وجادوون،..ئــەی لاوان ژیــان ڕیســوایییە بــۆ ئێمــە، کــە ئێمــە بــەم شــێوەیەین، دەبێــت بەســەربەرزی بژیــن، یــان قوربانــی بــۆ ژیانمــان بدەیــن، ئــەی لاوانــی نیشــتمان خەبــات و فیــداکاری ئەرکــی ئێوەیــە، دەبێــت بــە خێرایــی کوردســتان ئــازاد بکــەن، بــۆ بەرزکردنــەوەی پێگــەی ئــەم وڵاتــە"[٩٥].

هەروەهــا مەحمــوود عەلــی عــوسمانی قوتابیــی کۆلێــژی پزیشــکی، وتارێکــی بــە زمانــی کــوردی لــە ڕۆژنامــەی (ژیــن) بەناونیشــانی (پێداویســتییەکانی قوتابیانــی کوردســتان) بڵاوکــردەوە، تیایــدا ڕوونــی کــردەوە کــە قوتابیانــی کوردســتان لــەو قۆناغــەدا چییــان پێویســتە، واتــە دوای شۆڕشــی ١٤ی تەمــووزی ١٩٥٨، ئامــاژەی

بـەوەدا کـە قوتابیانــی کــورد لــە قۆناغــی پێشــوودا ڕووبــەڕووی چــی بوونەتــەوە، واتـە:- سـەردەمی پاشـایەتی- لـە تەواوکردنـی خوێندنیانـدا ڕووبـەڕووی سـەختییەکی گـەورە بوونەتـەوە، جگـە لـەوەی بێبـەش بـوون لـە خوێنـدن بـە زمانـی نەتەوەیـی خۆیـان. داواشــی لــە قوتابیانــی کــورد کــرد، یەکڕیــز بــن، لــە پێنــاو گەیــشتن بــە ئامانجەکانـی قوتابیانـی کوردسـتان لـە سـایەی دەسـەڵاتی نـوێ و بەشـداریکردن لـە خەباتــی گەلــی کــورد بــۆ گەیــشتن بــە ئامانجــە نەتەوەییەکانیــان[٩٦].

ج. بەشداریکردن لە فیستیڤاڵە جیهانییەکانی قوتابیان و لاوان

بیرۆکــەی ئەنجامدانــی فیســتیڤاڵە جیهانییــەکان بــۆ قوتابیــان و لاوان لــە دوای جەنگـی دووەمـی جیهانـەوە دەرکـەوت، دوای ئـەوەی یەکەمیـن کۆنفرانسـی لاوانـی جیهــان لــە (لەنــدەن)ی پایتەختــی بەریتانیــا، لــە ڕۆژی ٢ی تشرینــی یەکەمــی ١٩٤٥ بــەسترا. هەروەهــا دامەزراندنــی (یەکێتیــی جیهانیــی لاوانــی دیموکــرات)[٩٧]، کــە بــە هاوکاریـی (یەکێتیـی جیهانیـی خوێنـدکاران) دەسـتی بـە سـازدانی فیسـتیڤاڵی جیهانیـی لاوان و قوتابیــان کــرد. یەکەمیــن فیســتیڤاڵی جیهانیــی قوتابیــان و لاوان لــە ســاڵی ١٩٤٧ لــە شــاری پراگــی پایتەختــی چیکۆســلۆڤاکیا بەڕێوەچــوو[٩٨]، کــە نزیکــەی (١٧) هــەزار قوتابــی و لاو لــە زیاتــر لــە (٧٠) وڵاتــەوە بەشــدارییان تێــدا کــرد، بــەڵام دووەم فیســتیڤاڵ لــە شــاری بوداپێســتی پایتەختــی هەنگاریــا بــە بەشــداریی نزیکــەی (١١) هــەزار قوتابــی و لاو لــە (٩٥) دەوڵــەت بەڕێوەچــوو[٩٩]. یەکێتیــی گشــتیی قوتابیانــی عێـراق لـە چوارچێـوەی شـاندی یەکێتیـی لاوانـی دیموکراتـی عێـراق بەشـداری لـەم فیسـتیڤاڵەدا کـرد[١٠٠]. لەکاتێکـدا سـێیەم فیسـتیڤاڵ لـە (بەرلیـن)ی پایتەختـی ئەڵمانیـا، لـە سـاڵی ١٩٥١ بـە بەشـداریی (٢٦) هـەزار قوتابـی و لاو لـە (١٠٤) دەوڵـەت سـازکرا[١٠١]، شــاندێکی قوتابیــان و لاوانــی عێــراق بەشــدارییان تێــدا کــرد، کــە بریتــی بــوون لــە: عەزیــز محەمــەد، فــارووق عەبدولجەلیــل برتــۆ، نــەژاد ئەحمــەد عەزیــز[١٠٢]، ئەدیــب جــۆرج، ســەفا حافیــز، ســەڵاح خاڵــس، ڕەفعــەت چادرچــی، ئەنیــس عەجینــە[١٠٣].

چوارەمیــن فیســتیڤاڵ لــە (بوخارێســت)ی پایتەختــی ڕۆمانیــا بەڕێوەچــوو، بــە بەشــداریی نزیکــەی (٣٠) هــەزار قوتابــی و لاو لــە (١١١) دەوڵەتــەوە، پێنجەمیــن فیســتیڤاڵیش لـە (وارشـۆ)ی پایتەخـت پۆڵەنـدا بـوو، بـە بەشـداریی نزیکـەی(٣٠,٠٠٠)

هـەزار قوتابـی و لاو لـە (١١٤) دەوڵـەت[١٠٤]، نوێنەرایەتیـی نزیکـەی (٥٠٠) ڕێکخـراوی قوتابیـان و لاوانیـان لـە جیهـان دەکـرد[١٠٥]، بـۆ یەکـەم جاریـش شـاندێکی قوتابیانـی کـورد بەشـداریان لـەم فیسـتیڤاڵەدا کـرد بـە سـەرۆکایەتیی سـکرتێری یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان (جـەلال تاڵەبانـی)[١٠٦]. شـاندێکی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عێراقیـش بەشـدارییان کـرد کـە هـەردوو قوتابیـی کـورد (حسـێن عـارف و نائیـب عەبـدوڵلا)، وەك دوو نوێنـەری شـاری سـلێمانی ئامـادە بـوون[١٠٧].

هەروەهـا چەنـد شـاندێکی قوتابیـان و لاوانـی کوردسـتانی عێـراق بـە سـەرۆکایەتیی جـەلال تاڵەبانـی بەشـدارییان لـە شەشـەمین فیسـتیڤاڵی جیهانیـی قوتابـی و لاوان کـرد کـە لـە سـاڵی ١٩٥٧ لـە مۆسـکۆ بەڕێوەچـوو و، حەوتەمیـن فیسـتیڤاڵیش کـە لـە سـاڵی ١٩٥٩ لـە شـاری ڤیەننـا بەڕێوەچـوو، دوای ئـەوە قوتابیـان و لاوان نوێنەرایەتیـی کوردیـان کـرد لـەو فیسـتیڤاڵانەی لـە سـاڵانی دواتـردا بەڕێوەچـوون، وەک هەشـتەمین فیسـتیڤاڵ، کـە لـە سـاڵی ١٩٦٢ لـە شـاری هێلسـنکیی پایتەختـی فینلنـدا بەڕێوەچـوو، کـە شـاندێکی گـەورەی قوتابیانـی کـورد لـە ڕێگـەی کۆمەڵـەی خوێندکارانـی کـورد لـە ئەوروپـاوە بەشـدارییان کـرد. ئـەم قوتابیانـە هەواڵـی شۆڕشـی ئەیلـوول لـە کوردسـتانی عێـراق و دۆزی کـورد لـە پارچەکانـی دیکـەی کوردسـتانیان گەیانـدە قوتابیـان و لاوانـی جیهـان[١٠٨].

گەورەتریـن شـاندی قوتابیانـی کـورد بەشـدارییان لـە نۆیەمیـن فیسـتیڤاڵدا کـرد، کـە لـە سـاڵی ١٩٦٨ لـە شـاری سـۆفیای پایتەختـی بولگاریـا بەڕێوەچـوو، تیایـدا پێویسـتیی پشـتیوانی و هاوکاریکردنـی ئـەو گەلانـەی خسـتەڕوو کـە بزووتنـەوە ڕزگاریخوازییـەکان بەڕێوەدەبـەن، وەک گەلـی کـورد لـە کوردسـتان و گەلانـی دیکـە[١٠٩]. شـایانی باسـە شـاندەکە نوێنەرانـی شۆڕشـی کـوردی بـە سـەرۆکایەتیی نـوری سـدیق شـاوەیس، مـولازم خـدر و کۆمەڵـەی قوتابیانـی کـوردی تێـدا بـوو.

پەراوێز

[(١)] گۆڤارەکە بە ناوی:(ڕۆژکورد) دەرچووە، بڕوانە: سەڵاح محەمەد سەلیم هەروری، زەنگەنە و ڕۆژی کورد، ڕۆژنامەنووس (گۆڤار)، ژمارە(٦)، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٢١٨-٢٢٠.

[(٢)] عەبدولکەریم سلێمان: (١٨٨٠-١٩٢٩)، لە دایکبووی شاری سلێمانییە و لە قوتابخانەی سەربازیی ئەلڕوشدییە خوێندوویەتی، لە ساڵی ١٩٠٨دا سەفەری کردووە بۆ ئەستەنبوڵ. بۆ تەواوکردنی خوێندنی لە کۆلێژی ماف و بووە بە ئەندامێکی کارا لە کۆمەڵەی خوێندکارانی هێڤی، عوسمانی ڕاویاننا، بۆیە گەڕایەوە بۆ عێراق و لە سلێمانی کۆچی دوایی کرد بڕوانە: عەبدوڵلا زەنگەنە، ساخکردنەوەی ناسنامەی خاوەنی ڕۆژی کورد ١٩١٣، ڕامان، گۆڤار، ژمارە (٥٦)، هەولێر، شوبات ٢٠٠١، ل ١٩٨ -٢٠٧.

[(٣)] بۆ ئاگاداربوون لە هەر چوار ژمارەی، بڕوانە: عەبدوڵلا زەنگەنە، رۆژی کورد...،

[(٤)] زنار سلوبي، م . س، ص٣٧-٣٨.

[(٥)] بۆ وردەکاریی ئەم بابەتانە، بڕوانە: هۆگر تاهیر تۆفیق، ، س. پ، ل١٦٥-١٨٣.

[(٦)] هەندێک سەرچاوە ئاماژە بەوە دەکەن کە کۆمەڵەی هێڤی لە ماوەی نێوان قەدەغەکردنی (ڕۆژی کورد) و دەرچوونی (هەتاوی کورد)، لە ١٣ی ئەیلولی ١٩١٣، گۆڤارێکی بە ناوی (یەکبوون) دەرکردبوو، بەبێ ئەوەی زانیاریی وردی لەسەر بدات، بڕوانە: کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاریی کورد(بەغدا ١٩٧٨)، ل٧٤، وریا جاف، کاروانی ڕۆژنامەگەریی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری،(هەولێر، ١٩٩٨)ل٢٩.

[(٧)] ژمارەکان بریتین لە (١، ٢، ٤-٥، ١٠) بڕوانە: ژڤان نەعمان حەجی، هونەری گوتاری د رۆژنامەگەریا کوردی دا (١٨٩٨-١٩١٨)، نا مەیەکا ماستەرییە پێشکێشی جڤاتا کۆلیژا ئادابێ ل زانکۆیا دهۆکێ هاتیە کرن، ٢٠٠٨، ل٤٦، ئەو ژمارانەش لای سدیق ساڵحن.

[(٨)] زنار سلوبي، م. س، ص٣٨-٣٩.

[(٩)] بڕوانە: هەتاوی کورد (گۆڤار)، ژمارە (١)، ٢٤ ی تشرینی یەکەمی ١٩١٣، ل١٥-١٦، گواستراوەتەوە لە: هۆگر تاهیر تۆفیق، س.پ، ل١٨٥.

(١٠) بڕوانە: جەلیلی جەلیل، ڕێنێسانسی کورد...، ل١٠١-١٢٩؛ هۆگر تاهیر تۆفیق، ٢٠١٩.س.پ، ل١٩٨.

(١١) زنار سلوبي، م. س، ص٣٩.

(١٢) نەوشیروان مستەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەوانیی کوردی ١٨٩٨-١٩١٨، ب١، (سلێمانی، ٢٠٠١)، ل٧٧ ودواتر.

(١٣) ڕۆهات ئەلاگۆم، س. پ، ل١٢٠.

(١٤) حکومەتی عێراق گۆڤاری(ژیانەوە)ی دەرکرد، دوای چارەسەرکردنی کێشەی مووسڵ و بەم شێوەیە ڕۆژنامەگەریی کوردی خستە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوە.

(١٥) دیدار لەگەڵ مارف خەزنەدار بڵاوبووەتەوە لە، گولان العربي (مجلة)، العدد (٢٣)، أربیل، ٢٥ نیسان ١٩٩٨، ص٣١.

(١٦) غەفوور میرزا کەریم ، یادگاری لاوان و ...، ل١٢ و دواتر.

(١٧) فاورووق عەلی عومەر، ڕۆژنامەگەری کوردی لە عێراقدا- بەراییەکان، ١٩١٤-١٩٣٩، وەرگێڕان: تاریق کاریزی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ١، (هەولێر، ٢٠٠١)، ل١٥٦.

(١٨) ڕەفیق ساڵح، یادگاری لاوان و ...، ل٦.

(١٩) بڕوانە: نەوشیروان مستەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەوانیی کوردی سالانی نێوان دوو جەنگی جیهانی ١٩١٨- ١٩٣٨، ب٢، (سلێمانی، ٢٠٠٢)، ل٣٢٥-٣٢٦.

(٢٠) فاروق عەلی عومەر ، س. پ، ل١٥٤-١٥٦.

(٢١) لەبارەی کردنەوەی ئەو هێمایانە و کورتکراوەکان و پێناسەکردنیان. بڕوانە: غەفوور میرزا کەریم/ س.پ،ل٣١ و دواتر، ڕەفیق ساڵح، یادگاری لاوان ...،ل٧-٨

(٢٢) بۆ ئاگاداربوون لە ناوەرۆکی ئەو بابەت و وتارانە بڕوانە ژمارەکانی (یادگاری لاوان) لە: غەفوور میرزا کەریم، یادگاری لاوان... ڕەفیق ساڵح، یادگاری لاوان....

(٢٣) سروە أسعد صابر ، کوردستان الجنوبیة ...، ص٣٥٢.

(٢٤) بۆ وردەکاری، بڕوانە: غەفوور میرزا کەریم، یادگاری لاوان... ڕەفیق ساڵح، یادگاری لاوان....

(٢٥) کرکوك (مجلة)، العدد (٤)، السنة السادسة، کرکوك، ربیع ٢٠٠٥، ص١٨٧-١٨٨.

(٢٦) کرکوك (مجلة)، العدد(٤)، م. ن، ص١٨٧-١٨٨.

(٢٧) م. ن، ص١٩٠.

(٢٨) بڕوانە: طارق جامباز، العثور علی نشرة مدرسة أربیل الثانیة للعام الدراسي ١٩٣٢-١٩٣٣ لە: گولان العربي (مجلة)، العدد (٢٦)، أربیل، تموز ١٩٩٨، ص١٢١.

(٢٩) بۆ ئاگاداربوون لە ناوەرۆکی بڵاوکراوەکە بە درێژی، بڕوانە: م. ن، ص١٢١-١٢٤.

(٣٠) فاروق عەلی عومەر، س. پ، ل١٥٨.

(٣١) مستەفا نەریمان ، بیرەوەریەکانی ژیانم، بەغدا، ١٩٩٤، ل١١.

(٣٢) بۆ وردەکاری لەبارەی کێشەی فەلەستین لەو ساڵانەدا بڕوانە: عبدالرزاق الحسني ، تأريخ الوزارات ...،ج٧، ٨.

(٣٣) بڕوانە: مذكرات طالب من كوردستان، ص٥٤-٦٥.

(٣٤) كامل حەسەن ئەلبەسیر، هـ. س، ل ٦٥، ١٢٨.

(٣٥) وائل علي أحمد النحاس ، تأريخ الصحافة العراقية ١٩٥٨-١٩٦٣ ، رسالة دكتوراه مقدمة إلى مجلس كلية الآداب، جامعة الموصل، ١٩٩٣، ص٩٥.

(٣٦) رعد محمد الشاطي ، صحافة الحزب الشيوعي في العراق ١٩٥٣-١٩٥٨، رسالة ماجستير مقدمة إلى مجلس معهد التأريخ العربي، بغداد، ١٩٩٦، ص٧٩، ٨٠.

(٣٧) جبار جباري، تأريخ الصحافة الكوردية في العراق، مطبعة الأمة، (بغداد، ١٩٧٥)، ص٧٨.

(٣٨) عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، س. پ، ل٨٧-٨٩.

(٣٩) بۆ وردەکاری لەبارەی یەکێتیی قوتابیانی ئایینی لە سلێمانی بڕوانە: محەمەدی مەلا کەریم، لاپەڕەیەك لە خەباتی فەقێیەکانی کوردستان، بەیان(گۆڤار) ژمارە(٢) ، بەغدا، ١٩٧٢، ل١٨-٢٢.

(٤٠) محەمەدی مەلا کریم، س. پ، ل٢٠ ؛ نەوزاد عەلی ئەحمەد، ڕابەری ڕۆژنامەگەری نهێنی کوردی ١٩٢٣-١٩٦٠، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، (سلێمانی، ٢٠٠٤)، ل٤٢.

(٤١) بڕوانە: مسعود البارزاني ، البارزاني والحركة ...، مج١، ص٣٦٦.

(٤٢) قادر شەریف کوردە ، س. پ، ل٤.

(٤٣) في عمق التأريخ وخزين الذاكرة لتأسيس ...، ص٤٨.

(٤٤) وەسفی حەسەن ردێنی، رۆژنامەگەریا دەڤەرا بەهدینان ١٩٥٠-٢٠٠٥، چاپخانا حاجی هاشم، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٦)، ل١٧.

(٤٥) دیدارێك لەگەڵ ڕەشید محەمەد مستەفا ئامێدی لە دهۆك لە ١٤/ ٣/ ٢٠٠٧ ؛ دیدارێك لەگەڵ محەمەد تاهیر عەلی موبارەك لە دهۆك لە ١٧/ ٣/ ٢٠٠٧، وەسفی حەسەن ردێنی ، س. پ، ل١٧.

(٤٦) قادر شەریف کوردە ، س. پ، ل٤.

(٤٧) بۆ وردەکاریی زیاتر بڕوانە: ڕێگای کوردستان (گۆڤار)، ژمارە (١٦٧)، هەولێر، حوزەیرانی ١٩٩٨، ل٢٤٥-٢٥٣.

[٤٨] مـەتین (گۆڤـار)، ژمـارە (٣١-٣٢)، دهـۆك، نیسـانی ١٩٩٤، ل١٠٧ ؛ ڕۆژنامەڤانـی (گۆڤـار)، ژمـارە (١)، هەولێـر، ٢٢ ی نیسـان ٢٠٠٠، ل١٠٩.

[٤٩] عبدالجبار جباري ، الصحافة الطلابية الكردية، النور (جريدة)، العدد (٣١٩)، بغداد، ١٩٦٩، ص٤.

[٥٠] م. ن، ص٤ ؛ جبار جباري ، تأريخ الصحافة ...، ص٥٥.

[٥١] عبدالجبـار جبـاري، الصحافـة الطلابيـة ...، ص٤ ؛ نـەژاد عەزیـز سـورمێ ، ڕۆژنامەگەریـی کوردی – چەنـد سـەرە قەڵەمێـك لـە بـارەی تەکنیـك و هونەرەکانـی، چاپخانـەی وەزارەتـی پـەروەردە، چ١، (هەولێـر، ١٩٩٩)، ل١١١.

[٥٢] صـوت الأحـرار (جريـدة)، العـدد (٢٤١)، ١٠ ايلـول ١٩٥٩، گواستراوەتـەوە لـە: وائـل علي أحمـد النحـاس ، تأريـخ الصحافـة العراقيـة ...، ص٩٥.

[٥٣] بڕوانە: تأريخ الصحافة الكوردية ...، ص٥٦.

[٥٤] بڕوانە: تێگەیشتنی ڕاستی ...، ل٢٤٤.

[٥٥] بەشێك لە یاداشتەکانم...،ب١، ل٨٦-٨٧.

[٥٦] جبار جباري ، تأريخ الصحافة الكوردية ...، ص٥٦.

[٥٧] نـەوزاد عەلــی ئەحمــەد، ڕابــەری ڕۆژنامەگــەری نهێنــی کــوردی ١٩٢٣-١٩٦٠، چاپخانــەی وەزارەتــی ڕۆشــنبیری، (سـلێمانی، ٢٠٠٤)، ل٤٨-٤٩.

[٥٨] بـۆ وردەکاریـی زیاتـر بڕوانـە: صـوت الطلبـة (جريـدة)، العـدد (١)، السـنة الأولى، كركـوك، ١٣ آب ١٩٥٩، ص١-٨ لـە: ڕۆژنامەڤانـی (گۆڤـار) ژمـارە (١١-١٢)، هەولێـر، ٢٠٠٣، ل٣-١٨.

[٥٩] صوت الطلبة (جريدة)، العدد (١)، السنة الأولى، كركوك، ١٣ آب ١٩٥٩، ص٤.

[٦٠] صوت الطلبة (جريدة)، العدد (٢)، السنة الأولى، كركوك، ٢٠ آب ١٩٥٩، ص٤-٥.

[٦١] جمال خزندار، مرشد الصحافة الكوردية في العراق، مطبعة الجمهورية، (بغداد، ١٩٧٣)، ص٧٠.

[٦٢] وائل علي أحمد النحاس ، تأريخ الصحافة العراقية...، ص٩٥.

[٦٣] بڕوانە: تێگەیشتنی ڕاستی ...، ل٢٤٦.

[٦٤] بڕوانە: تأريخ الصحافة ...، ص٦٧.

[٦٥] موهیـب حەیـدەر حەیـدەری (١٩٣٣-١٩٦٣) لـە شـاری هەولێـر لەدایـک بـووە، هـەر لـە منداڵییـەوە لـە بزووتنـەوەی قوتابیانـدا چـالاک بـووە و وەک نوێنـەری قوتابیانـی حزبـی شـیوعیی عێـراق بەشـداریی لـە کۆنگـرەی ئەلسـیباعدا کـردووە، بـووە بە بەرپرسـی لقـی هەولێـری یەکێتیی گشـتیی قوتابیانـی عێـراق، دوای شۆڕشـی ١٤ی تەمـووزی ١٩٥٨ بەهـۆی چالاکییـە قوتابخانەیـی

و سیاسییەکانیەوە دوای کودەتاکەی ٨ی شوباتی ١٩٦٣ لەلایەن بەعسەوە تیرۆرکرا، دیدارێك لەگەڵ مومتاز حەیدەری (برای ناوبراو) لە شاری هەولێر لە ١٧ی نیسانی ٢٠٠٧.

(٦٦) دیدارێك لەگەڵ مومتاز حەیدەری لە هەولێر لە ١٧/ ٤/ ٢٠٠٧.

(٦٧) بۆ ئاگاداربوون بە درێژی بڕوانە: ژیان (گۆڤار)، العدد (١) لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە.

(٦٨) عبدالجبار جباري، الصحافة الطلابية ...، ص٤ ؛ جمال خزندار ، مرشد الصحافة ...، ص٧٩ ؛ جبار جباري ، تأريخ الصحافة ...، ص٥٨-٥٩.

(٦٩) جبار جباري ، تاربخ الصحافة ...، ص٦١ ؛ وائل علي أحمد النحاس ، الصحافة في العراق ...، ص٩٦.

(٧٠) وەکو (جريدة الحرية) کە لە ١٦ی تەمووزی ١٩٥٨ دەرچوو(هەڵگری بیروباوەڕی نەتەوەپەرستی عەرەبی بوو) کە چەند لاپەڕەیەکی تەرخان کردبوو بە ناوی (قوتابیان و ژیانی زانکۆ)، و(جريدة اليقظة) کە لاپەڕەیەکی تەرخان کردبوو بە ناوی (وریایی لەنێو قوتابیاندا) و(جريدة الجمهورية) یەکەم ژمارەی لە ١٧ی تەمووزی ١٩٥٨ دەرچوو، لاپەڕەیەکی تایبەت کردبوو بە ناوی(دەنگی قوتابیان لەپێناو هاوکاریی قوتابیان و لەپێناو ژیانێکی سەرفرازیی زانکۆ) و(جريدة الثورة) لە ٨ ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨ دەرچوو، لاپەڕەیەکی تەرخان کردبوو بە ناوی (لاپەڕەی قوتابیان)، و(جريدة الاستقلال) کە مۆڵەتی وەرگرت لە ١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨ لاپەڕەیەکی تەرخان کردبوو (لەگەڵ قوتابیان و هاوکاریکردنیان). لە گۆڤارەکانیش کە هەندێ لاپەڕەیان تەرخان کردبوو: گۆڤاری (١٤ تموز) کە لە ١١ ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨ مۆڵەتی وەرگرت، هەڵگری بیروباروەڕی چەپ بوو و هی دیکەش. بۆ وردەکاریی زیاتر بڕوانە: وائل علي أحمد النحاس ، الصحافة في العراق ...، ص١٣ ومابعدها.

(٧١) دەنگی کورد (ڕۆژنامە)، ژمارە (١٩)،٢٢ی ئابی ١٩٦٠، ل٤.

(٧٢) بڕوانە: ژمارەکانی (٢٠-٢٢-٢٨-٣٢-٣٦-٣٩-٤٠-٤٣-٤٥-٤٨-٥١-٥٣-٥٧-٦٠-٦١-٦٢-٦٣) کە لە ساڵی ١٩٦٠ دەرچوون.

(٧٣) بڕوانە: بيان القائمة الديمقرطية الموحدة في: خەبات/ النضال، العدد (١٠٥)، السنة الأولى، ٢٥ تشرين الثاني ١٩٥٩، ص٤.

(٧٤) بۆ وردەکاری لەبارەی ڕۆڵی ڕۆژنامەی (خەبات) لە پشتیوانیکردنی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردستان، بڕوانە: ژمارەکانی لە (١٠٦) کە لە ٢٦ تشرینی دووەمی ١٩٥٩ دەرچووە تا (٤٤٤) کە لە ١ ی ئاداری ١٩٦١ دواتر دەرچووە؛ دیسان بڕوانە: فەرهاد محەمەد ئەحمد ، م. س، ص٢٠٠-٢٠٦.

(٧٥) وەسفی حەسەن ردێنی ، س. پ، ل١٧.

(٧٦) بڕوانــە: ڕزگاری کوردســتان (گۆڤــار)، ژمــارە (٤) ســاڵی یەکــەم، کانوونــی یەکــەم ١٩٦٣ لــە: ڕەفیــق ســاڵح ئەحمــەد، ئیندێکســی ڕۆژنامەوانیــی نهێنیــی کــوردی ١٩٦١-١٩٧٥، ب٢ لــە: ڕۆژنامەنــووس (گۆڤــار)، ژمــارە (٢)، هەولێــر، ٢٠٠٤، ل١٠٤-١٠٥.

(٧٧) نامەیەکــی نیزامەدیــن گلــی بــۆ یەکێتیــی قوتابیــانی کوردســتان، لــە: موســا ئەحمــەد، ڕۆژنامەگەریــی یەکێتیــی قوتابیــانی کوردســتان (هەولێــر، ١٩٩٨)، ل٤٣.

(٧٨) مەبەست کۆتاییەکانی سەردەمی حوکمڕانیی عەبدولکەریم قاسم.

(٧٩) بــۆ ئاگاداربــوون لــە وردەکاریــی تایبــەت بــە ڕۆژنامــەی دەنگــی قوتابیــانی کوردســتان (صــوت طلبــة کردســتان) بڕوانــە پاشــکۆی ژمــارە (٧)

(٨٠) یەکێتیــی قوتابیــانی کوردســتان- عیراق، کــورد و یەکێتیــی نیشــتیمانی گەلــی عێــراق، شــوبات، (ب. ش، ١٩٦٦)، لــە: شــازین هێــرش ، هـــ . س ، ل١٠٥.

(٨١) هەندێك بە هەڵە بە ڕۆژنامەی ناو دەبەن، ڕاستییەکەی گۆڤارە.

(٨٢) عبدالکریــم فنــدي، اتحــاد طلبــة کوردســتان فصیــل ثــوري ...، ص٥٤ ؛ جــواد محمــد شیرواني ، في عمــق التأریــخ ...، ص٤٥.

(٨٣) انور عبدالله ، من خزین الذاکرة ...، ص٤٦.

(٨٤) وەرگیــراوە لــە: مووســا ئەحمــەد کەلوکــی، خەباتــی قوتابیــان دەســتپێکردنێکی نوێــی ئەرشــیفی دوێنێــی خەباتــی قوتابیان(ڕۆژنامــە)، ژمــارە(٥)، کانوونــی دووەم ١٩٩٣، ل١٢.

(٨٥) ئــازاد عوبێــد ســاڵح، کاریگەریــی شۆڕشــی ئەیلــوول لەســەر ڕۆژنامەوانیــی کــوردی ١٩٦١-١٩٧٥، چاپخانــەی ڕۆشــنبیری، چ١، (هەولێــر، ٢٠٠٧)، ل٢١٩-٢٢٠.

(٨٦) جبار جباري، تاربخ الصحافة ...، ص٦٤.

(٨٧) م. ن، ص٦٥-٦٦ ؛ عبدالجبار جباري، الصحافة الطلابیة ...، ص٤.

(٨٨) بۆ وردەکاریی زیاتر لەبارەی ئەمە، بڕوانە: چیا (گۆڤار)، ژمارە (٢)، سلێمانی، ١٩٦٨.

(٨٩) کاکل محەمــەد (بەهــرام) ، گۆڤــاری (تیشــك) ومحتواهــا الوطنــي والقومــي، گــولان العــربي (مجلــة)، العــدد (٣٥)، أربیــل، نیســان ١٩٩٩، ص٨٧-٨٨.

(٩٠) بــۆ وردەکاریــی زیاتــر بڕوانــە: نــزار جرجیــس علي، صحافــة أربیــل، دار الحریــة للطباعــة، (بغــداد، ١٩٨٨)، ص٩٥-٩٧ ؛ کاکل محمــد طاهــر (بهــرام) ، گۆڤــاری (تیشــك) وموقف..صفحــة مــن نضــال اتحــاد طلبــة کوردســتان، گــولان العــربي (مجلــة)، العــدد (٣٥)، أربیــل، ایلــول ١٩٩٨، ص٤٧-٤٩ ؛ کاکل محمــد (بهــرام) ، گۆڤــاری (تیشــك) ومحتواهــا...، ص٨٦-٨٩.

(٩١) بـۆ زانینـی وردەکاری لەبـارەی ناوەرۆکـی نامیلکەکـە، بڕوانـە: إبراهیـم أحمـد، الاکـراد والعـرب- أصـدره فریـق مـن شـباب الکـورد عـام ١٩٣٧، ط٢، (بغـداد، ١٩٦١)، ص٤ ومـا بعدهـا.

(٩٢) گۆڤارێکـی کـوردی بـوو جـەلادەت ئـەمین عـالي بەدرخـان لـە دیمەشـق دەریدەکـرد. یەکـەم ژمـارەی لـە یەکـی ئـاداری ١٩٤٢ دەرچـوو، کـە پاشـکۆیەکی گۆڤاری(هـاوار) بـوو، یەکـەم ژمـارەی لـە ١٥ی ئایـاری ١٩٣٢ دەرچـووە، بڕوانـە: د. عبالفتـاح البوتـاني ، الحیـاة الحزبیـة في ...، ص٣٧٩.

(٩٣) وەرگیراوە لە: م. ن، ص٣١٩-٣٢٠.

(٩٤) ڕۆژنامەیەکـی کوردییـە، دکتـۆر کامیـران بەدرخـان لـە دیمەشـق دەریدەکـرد، یەکـەم ژمـارەی لـە ٣ی ئایـاری ١٩٣٢ دەرچـووە، بڕوانـە: م. ن، ص٣٧٩-٣٨٠.

(٩٥) عبدالفتاح علي البوتاني، الحیاة الحزبیة في ...، ص٣٢٠.

(٩٦) مەحمـوود عەلـی عـوسمان، پێداویسـتییەکانی قوتابیـانی کوردسـتان، ژیـن (ڕۆژنامـە)، ژمـارە (١٤٠٩)، سـاڵی (٣٣)، سـلێمانی ١٨/ ٩/ ١٩٥٨، ل١، ٨.

(٩٧) ڕێکخراوێکـی لاوانـی جیهانییە لە تشرینی دووەمی ١٩٤٥ دامـەزرا، ئەندامانی یەکێتیی جیهانیی لاوانـی دیموکـرات بریتیـن لـە ڕێکخراوگەلێکـی لاوانـی دیموکراتیـی جیهانـی و نیشـتمانی، لەوانـە یەکێتیـی جیهانیـی قوتابیـان، یەکێتییەکـە هـەر سـێ سـاڵ جارێـك کۆنگـرە دەبەسـتێت، کۆنگرەش باڵاتریـن دەسـتەیە لـە یەکێتییەکـەدا، بارەگاکەی تا سـاڵی ١٩٥١ لـە پاریس بوو، دواتـر گواسترایەوە بـۆ بۆدابێسـت، بـۆ وردەکاریـی زیاتر بڕوانـە: ب. ن. بونوماریـوف ، م. س، ص٩-١٠.

(٩٨) سـەرچاوەیەك ئامـاژە بـەوە دەکات کـە یەکـەم فیسـتیڤاڵ لـە پاریـس بـەسترا، نـەك لـە پـراگ، بڕوانـە: م. ن، ص١٠.

(٩٩) هــ س، ل١٠ ؛ موسـا ئەحمـەد ، یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان و فیسـتیڤاڵە جیهانییەکانـی قوتابیـان ولاوان، خەباتـی قوتابیـان (گۆڤـار)، ژمـارە (٤٨)، هەولێـر، تەمـووزی ٢٠٠١، ل٣٤.

(١٠٠) فهمي السعید وعصام الصفار ، م. س، ص٥٨.

(١٠١) برایی (ڕۆژنامە)، ژمارەی ٢٩/ ٦/ ١٩٦٨، ل١.

(١٠٢) سەرکردەیەکی قوتابیان بوو، بوو بە ئەندامی مەکتەبی سیاسیی پارتی لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨-١٩٥٩. دوای ڕاپەڕینی ئاداری ١٩٩١ لە کوردستان، بوو بە جێگری سەرۆکی پەرلەمانی کوردستان.

(١٠٣) وثائق المؤتمر الثاني ...، ص١٣٤ ، فهمي السعید وعصام الصفار ، م. س، ص٥٨.

(١٠٤) برایی (ڕۆژنامە)، ژمارەی ٢٩/ ٦/ ١٩٦٨، ل١ ؛ ب . ن . بونوماریوف ،م. س، ص١٠.

(١٠٥) برایی ، س. پ، ل١، ٥.

(١٠٦) حوسێن محەمەد عەزیز، پێنج کاتژمێر لەگەڵ برایم ئەحمەد دا، چاپخانەی سیما،چ٣، (سلێمانی، ٢٠٠٢)، ل٢٢-٢٣ ؛ کاکە مەم بۆتانی ، کاکێکی تر ...، ل١٠٦-١٠٧.

(١٠٧) نایب عەبدوڵلا ، بیرەوەری ٢١ساڵی تێکۆشان، چ٢، (سلێمانی، ١٩٩٧)، ل٣٥-٣٦.

(١٠٨) کەمال فوئاد ، کۆمەڵە و ڕێکخراوە ...، ل١٦-١٧.

(١٠٩) برایی، س. پ، ل٥ ؛ موسا ئەحمەد ، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان وفیستیڤاڵ ...، ل٣٥-٣٧.

تەوەری دووەم

چالاکیی کۆمەڵایەتی

چالاکییــە کۆمەڵایەتییــەکان کــە لــە لایــەن قوتابیانــی کــوردەوە ئەنجــام دراون، چەندیــن لایەنــی لەخۆگرتبــوو، لەوانــە: پێشکەشــکردنی شــانۆنامە، یادکردنــەوەی جــەژن و بۆنــە نەتەوەییــەکان، ئەنجامدانــی چالاکییەکانــی دیدەوانــی، ئەنجامدانــی گەشــتی کات بەســەربردن و ســازدانی ئاهەنگــی یەکترناســین بــۆ قوتابیانــی کــورد.

أ. پێشکەشکردنی شانۆگەری و نمایشی هونەری

یەکەمیــن چالاکیــی کۆمەڵایەتیــی قوتابیانــی کــورد لــە عێراقــدا دەگەڕێتــەوە بــۆ ســاڵی خوێندنــی ١٩٢٥-١٩٢٦، کــە کۆمەڵێــک قوتابیــی قوتابخانــەی زانســتی؛ شــانۆگەرییەکیان بــە ناونیشــانی (عیلــم و جەهــل) لەســەر ســەکۆی ماڵــی (بەهیــە خــان) ی خێزانــی شــێخ مەحمــوود بەرزنجــی پێشــکەش کــرد، کــە بــە کۆنتریــن شــانۆگەری دادەنرێــت لــە شــاری ســلێمانی و سەرتاســەری کوردســتان پێشــکەش کــراوە. بــەم شــێوەیە بزووتنــەوەی شــانۆگەری لــە کوردســتان لــە قوتابخانــەکان و لــە لایــەن قوتابیانــی کــوردەوە دەســتی پێکــرد[١].

هەروەهــا لــە قوتابخانــەی ســلێمانی ئاهەنگێکــی کۆمەڵایەتــی ســازکرا، کــە لەلایــەن قوتابیانــەوە ڕێکخرابــوو، بەرنامــەی ئــەو ئاهەنگــە چەندیــن بابەتــی لەخۆگرتبــوو، لەوانــە: کۆمەڵێــک قوتابیــی کــچ لــە قوتابخانــەی کچانــی ســلێمانی، بــۆ یەکــەم جــار لــە مێــژووی شــارەکەدا لــە مانگــی تەمــووزی ســاڵی ١٩٢٦، شــانۆگەرییەکیان بــە نــاوی (نەتیجــەی ســەفاهات) پێشــکەش کــرد[٢]. هــەر لــەو ســاڵەدا کۆمەڵێــک قوتابــی لــە قوتابخانــەی زانســتی شــانۆگەرییەکیان بــە نــاوی (نیــرۆن) پێشــکەش کــرد کــە تیایــدا: فوئــاد ڕەشــید بەکــر، یەحیــا ئەفەنــدی ڕەســام، کەریــم زانســتی و چەندانــی دیکــە بەشــدارییان تێــدا کــرد. لــە ســاڵی ١٩٢٧ قوتابیانــی ئــەم قوتابخانەیــە شــانۆگەرییەکی دیکەیــان پێشــکەش کــرد بــە نــاوی (یۆلیــۆس قەیســەر) لــە نووســینی شکســپیر، هەروەهــا شــانۆگەرییەکی

دیکەیـان لـە سـاڵی خوێندنـی ١٩٢٧- ١٩٢٨ بـە نـاوی (شۆڕشـی فەرەنسـا) پێشـکەش کـرد، کـە تیایـدا کەریـم زانسـتی و أ. ب. هـەوری، خـەسرەو حاجـی ئاغـا و فایـەق بێکـەس بەشـدریان تێـدا کـرد[٣].

هـەر لـەو چوارچێوەیـەدا قوتابیانـی قوتابخانـەی سـلێمانی ئاهەنگێکـی گشـتیی کۆمەڵایەتـی و ڕۆشـنبیرییان لـە سـاڵی ١٩٣٠ پێشـکەش کـرد، کـە چەندیـن چالاکـی لەخۆگرتبـوو، لەوانـە: پێشکەشـکردنی نواندنـی هونـەری، خوێندنـەوەی شـیعر، پێشکەشـکردنی نمایشـی وەرزشـی و ژمارەیـەک گۆرانـی[٤]، لـە سـاڵی ١٩٣١دا شـانۆگەریی(زەماوەندی کـوردی) لەلایـەن قوتابیانـی خانـەی مامۆسـتایان کـە لـە بەغـدا دەیانخوێنـد، پێشکەشـکرا. شـانۆگەرییەکە لەلایـەن فـواد ڕەشـید بەکـر نووسرابـوو[٥]. هەروەهـا قوتابیانـی قوتابخانـەی ناوەنـدی لـە شـاری سـلێمانی شـانۆگەرییەکیان بەناونیشـانی: (سـەلاحەدینی گـەورە) لەسـاڵی ١٩٣٢ پێکـەش کـرد[٦].

لـەم ماوەیـەدا؛ بـە دیاریکـراوی لـە مانگـی کانوونـی دووەمـی سـاڵی ١٩٣٥، قوتابخانـەی زانسـتی شـانۆگەریی (سـەربازی ئـازا)ی پێشـکەش کـرد، شـاکر سـەید حەکیـم، محەمـەد ئەدیـب، عەبدولواحیـد نـووری، محەمـەد ڕەمـزی، تاهیـر یەحیـا، جـەلال محەمـەد، فەهمی تۆفیـق و ڕەشـید کەریـم ڕۆڵیـان تێـدا بینـی. لـە سـاڵی ١٩٣٦ قوتابخانـەی ئاماژەپێکـراو شـانۆگەریی (مەحمـوود ئاغـای شـیوەکەل)ی پێشـکەش کـرد، کـە تیایـدا: حاجـی باقـی، عومـەری قالـە بانەیـی، نـوری شـێخ جـەلال، و حاجـی عەلـی ماسـتاو ڕۆڵیـان بینـی[٧].

لـە سـاڵی ١٩٣٦ تیپێکـی نوانـدن لـە قوتابخانـەی فەیسـەڵییە لـە شـاری سـلێمانی لـەم قوتابیانـە پێکهـێنرا: مەحمـوود تۆفیـق، عەبدولـڕەحمان کەریـم، قـادر ڕەشـید دارا، جیهانبەخـش، ئەحمـەد هـەردی، عەبـدوڵڵا خـدر، شـەوکەت حەسـەن، ڕەفیـق چـالاك، نەعیـم، لمیـس، کەریـم حـەداد، ڕەئـووف کەریـم ، تۆفیـق حەسـەن، فایـەق سـەبری، عەبدولـڕەحمان ئەحمـەد، عەلـی میـرزا مـارف، عەزیـز سـەید عومـەر. دیـارە ئـەم قوتابیانـە لەگـەڵ بەشـێک لـە مامۆسـتایان: سـاڵح قەفتـان، سـاڵح سـەعید، جـەلال محەمـەد، عەبـدوڵڵا، بەتراکـی، یەعقـوب، حەمـە پاشـا، سـدیق لـە یەکێـک لـە وێنەکانـدا دەردەکـەون کـە مێژووەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆ ١٩٣٦/٢/١١[٨].

چالاکییەکانـی قوتابیـان لـەم بـوارەدا فـراوانتر بـوون، ئـەوە بـوو قوتابیانـی قۆناغـی ناوەنـدی لـە شـاری هەولێـر سـاڵی ١٩٣٨ شـانۆگەرییەکیان پێشـکەش کـرد کـە باسـی

ژیاننامەی (سەڵاحەدین ئەیووبی) دەکرد، قوتابی (حەمەڕەش) ڕۆڵی سەرەکی بینی، کە لە دیمەنێکی شانۆگەرییەکە جۆش و خرۆش گرتی و لە دەقەکە دەرچوو، پاشان خەنجەرەکەی هەڵکێشا وهاواری کرد، "بەم خەنجەرە، گەلی کورد مافی خۆی بەدەستدەهێنێت"، چەپڵەیەکی قایمی لە نێو بینەراندا لێکەوتەوە. کە وای کرد ئیدارەی قوتابخانەکە بانگهێشتی بکات، بۆ ئەوەی لێپێچینەوەی لەگەڵدا بکات لەسەر ئەو کارەی کردوویەتی، بەڵام پشتگیریی قوتابیان بۆی و گردبوونەوەیان لە دەوری، ڕێگری کرد لەوەی سزا بدرێت[٩].

لەساڵی ١٩٤٦ قوتابیانی قوتابخانەی گۆیژە لە شاری سلێمانی شانۆگەریی (لە پێناو نیشتمان)یان پێشکەش کرد، کە شانۆگەریی (لە پێناو تاج) بوو لە نووسینی فرانسوا کۆبیە، بە پشتبەستن بە ڕۆمانی وەرگێڕدراوی مەنفەلووتی کە ڕەفیق چالاك ئامادەی کردبوو. ئەمانەش بە نواندن بەشدارییان تێدا کرد: قادر دیلان، ڕەفیق چالاك، عەبدوڵڵا سالار، حەسەن فەلاح، محەڕەم محەمەد ئەمین، کامەران، شێخ ڕەزا، تۆفیق حەسەن دەوڵەت، ڕوشدی ئەحمەد، محەمەد حاجی ساڵح قاسم، بەهجەت ڕەشید سەعاتچی، محەمەد بەکر، فایەق چالاك و سەعید دارتاش[١٠].

لە شاری چەمچەماڵیش، قوتابیانی ئەو قوتابخانەیە یەکەم چیرۆکی نواندنیان لە ساڵی ١٩٤٧ لەسەر شانۆی تەختە کە بۆ ئەم مەبەستە دروستکرابوو، پێشکەش کرد. بابەتی چیرۆکەکە خۆشەویستی بوو بۆ کچێکی کورد بە ناوی: (چیرۆکی خۆشەویستی پەیمانی خەباتکار)، لە نووسینی: (حەمەلاو بەرزنجی و عەبدولقادر محەمەد بابان)[١١]. لە ساڵی ١٩٥٢ قوتابیانی قوتابخانەی دواناوەندیی ئێواران لە سلێمانی شانۆگەریی (خەلیفە بە خەیاڵ)یان پێشکەش کرد، لە ساڵی خوێندنی ١٩٥٣-١٩٥٤ شانۆگەریی (پشکنەری گشتی)، لە نووسینی گۆگۆل، لەسەر شانۆی ئامادەیی سلێمانی پێشکەش کرا و ئەکتەرەکانی بریتی بوون لە: عەبدوڵڵا میدیا، سمکۆ عەزیز، ئەمین شەوکەت، خالید کەریم، نەوزاد سائیب و حەمە سدیق . هەروەها کۆمەڵێک لە قوتابیانی دواناوەندیی ئێواران شانۆگەریی (ئۆتێلۆ)ی ویلیام شکسپیریان لە ساڵی ١٩٥٦ لەسەر شانۆی ئامادەیی سلێمانی پێشکەش کرد، ئەکتەرەکانی بریتی بوون لە: نوری وەشتی، کەمال موختار، کەمالەدین تۆفیق، یاسین خەلیل، تەها خەلیل عەزیز ئەمین، و سەڵاح حەمە جەمیل[١٢].

لەمـاوەی سـاڵانی ١٩٥٩-١٩٦٩دا چەندیـن گروپـی شـانۆیی سـەر بـە ڕێکخـراوە جەمـاوەری و میللییـەکان لـە کوردسـتان بەگشـتی و سـلێمانی بەتایبەتـی دامـەزران، لەنێویانــدا گروپــی قوتابیــان بــوو، کــە چەندیــن شــانۆگەرییان پێشــکەش کــرد، لەوانــە شــانۆگەریی (مــن دایکتــم شــاکر) ، کــە لــە نووســینی یوســف ئەلعانــی و وەرگێڕانــی ئەمیــن میــرزا کەریــم بــوو، لــە ســاڵی ١٩٥٩ لەســەر شــانۆی ئامادەیــی ســلێمانی پێشکەشــکرا. ڕەئــووف ماســتاو، فایــەق محەمــەد عەبــدوڵڵا، ژمارەیەکــی دیکــە بەشــداریی نواندنیــان کــرد.

لــە ســاڵی ١٩٦٠ شــانۆنامەی (توئمــر بێــگ) لەلایــەن هەمــان نووســەر و وەرگێــڕەوە لەســەر هەمــان شــانۆ پێشــکەش کــرا و، نەرمیــن نــاکام و ڕەئــووف ماســتاو و تەهــا خەلیــل و عومــەر نەمەلــی و عەزیــز ئەمیــن و هــی دیکــە ڕۆڵیــان تێــدا بینــی[١٣].

لـە کۆتاییـدا دەتوانیـن بڵێیـن: ئـەم جـۆرە چالاکییـە لـە شـوێن و قۆناغـە جیاجیاکانـدا لــە قوتابیانــی کــورد بــەدەر نەبــووە، کــە لــە ڕێگەیــەوە هەســتی نیشــتمانپەروەری و ناسیۆنالیســتیی خۆیــان دەردەبــڕی، هەروەهــا توانــای هونــەری و پیشــەیی خۆیــان تاقــی دەکــردەوە. دیســان پێشکەشــکردنی ئــەو جــۆرە شــانۆگەرییە ســادانەی قوتابیــان ڕەنگدانــەوەی بەشــدارییە ڕۆشــنبیرییەکانیان بــوو کــە تێکەڵــە بــە ڕەخنــەی کۆمەڵایەتــی و سیاســی لــە دیاردەکانــی ژیانــی گشــتی، هەروەهــا نواندنــی هەندێــک بەڵگــەی قارەمانانــەی کەســایەتییە مێژووییەکانــی کــورد، جــۆش و خرۆشــی لــە دڵــی قوتابیانــی کــورد و ئامادەبووانــدا دەورووژانــد.

ب.ئاهەنگگێڕان بە بۆنەی جەژنی نەتەوەیی نەورۆز

لـە لایەکـی دیکـەوە قوتابیانـی کـورد ڕۆڵێکـی سـەرەکییان لـە یادکردنـەوەی جەژنـی نـەورۆزی نەتەوەیـی، بـە نهێنـی و ئاشـکرا بینـی، کـە گەلـی کـورد و هەندێـک لـە گەلانـی دیکـەی ئـاری ئاهەنگیـان بـۆ دەگێـڕن. حکومەتەکانـی عێـراق ڕێگریـان لـە کـورد دەکـرد کـە یـادی ئـەو جەژنـە بکەنـەوە، چونکـە یادکردنـەوەی جەژنەکـە هەسـتی ناسیۆنالیسـتی لای کـورد دەبزووانـد و، لـە ڕاستیشـدا هـەر وا بـوو، قوتابیانـی کـورد ئـەم جەژنەیـان وەک ڕێگەیـەک بـۆ دەربڕینـی هەسـتی نیشـتمانپەروەری و ناسیۆنالیسـتی خۆیـان بەکاردەهێنـا، لـەو بۆنەیـەدا ئاهەنگیـان سـازدەکرد و پیرۆزباییـان لەیـەکتر دەکـرد، پاشـان وتـار و شـیعر

و سروودیان دەگوتەوە، کە ناوەرۆکەکەی سیاسی و ناسیۆنالیستی بوو.

قوتابیانی کورد لە بیستەکانی سەدەی بیستەمەوە یادی ئەم جەژنەیان دەکردەوە و، بۆ لێکۆڵینەوە لە بابەتەکانی پەیوەست بە پرسی کورد دەیانقۆستەوە، لە ڕێگەیەوە "کارەساتی گەلی کورد و داگیرکردنی زێدی خۆیان لەلایەن کەسانی دیکەوە" نیشان دەدا[١٤]. قوتابیانی قوتابخانەی (زانستی) لە شاری سلێمانی، کە لەلایەن شاعیری ناسراوی کورد تۆفیق مەحمود هەمزە (پیرەمێرد) (١٨٦٧-١٩٥٠) بەڕێوە دەبرا، ساڵانە یادی جەژنی نەورۆزیان دەکردەوە، بەڵام لە ساڵی ١٩٣٨ حکومەتی عێراق یادکرنەوەی ئەو جەژنەی لەو ماوەیەدا قەدەغە کرد، بە بیانووی ناسەقامگیریی دۆخی ناوخۆ، ئەمەش وای کرد بەشێک لە قوتابیانی کورد بە نهێنی لە شوێنێکی تایبەت بە ناوی (گردی مامە یارە) ئاهەنگ بگێڕن. پیرەمێرد هەموو ساڵێك پەیامێکی تایبەتی بۆ ئەم بۆنەیە ئامادە دەکرد و بۆ قوتابیان و ئاهەنگێڕانی جەژنی نەورۆزی دەخوێندەوە[١٥].

کۆمەڵێک قوتابی لە قوتابخانەی یەکەمی سەرەتایی هەولێر کە ژمارەیان نزیکەی (٣٠) قوتابی بوو، ڕۆژی پێنجشەممە ٢٠ی ئازاری ١٩٤١ بە نهێنی گەشتێکیان بۆ گوندی قەتەوی ڕێکخست، لەوێ ئاهەنگێک بۆ نەورۆز سازکرا[١٦]. هەروەها ئەو قوتابییە کوردانەی لە بەغدا دەیانخوێند، چالاکییەکی بەرچاویان لە یادکردنەوەی نەورۆزدا بەشێوەیەکی نهێنی یان نیمچە نهێنی نواند، لە ساڵی ١٩٤٢ لە ماڵی قوتابیی کۆلێژی ماف (بایز عەزیز ئاغا دزەیی) ئاهەنگێك سازکرا، بە ئامادەبوونی ژمارەیەکی زۆر لە قوتابیان و ڕۆشنبیرانی کورد[١٧]. لەساڵی ١٩٤٤ کۆمەڵێک قوتابیی کورد لە بەغدا، ئەوانیش: یونس ڕەئووف - دڵدار ، ڕەشید باجەلان، ساڵح یوسفی، نوری سدیق شاوەیس، فایەق هوشیار ئاهەنگێکیان بۆ یادی نەورۆز سازکرد. ئەم قوتابیانە بڕیاریاندا هەموو کوردی دانیشتووی بەغدا بانگهێشت بکەن، بۆ ئەوەش داواکارییەکی فەرمییان پێشکەش بە حکومەت کرد، بەڵام ڕەتکرایەوە. لە ئەنجامدا قوتابیان بڕیاریاندا، ئاهەنگەکە لە ماڵی هاوڕێیەکی کرێنشینی قوتابی سازبکەن، واتە لە ماڵی: (حامید بەگ جاف و هەردوو برا بورهان جەلال)، کە دەکەوێتە شاری ئەعزەمییە و، ئەو ئاهەنگەش لە ١٩٤٤/٣/٢٢ بەڕێوەچوو[١٨].

بەرنامەی ئەم ئاهەنگە بەم شێوەیە بوو:

١. کاتژمێر چوارونیو وتاری کردنەوە لەلایەن حەمەڕەشەوە پێشکەشکرا.
٢. سروودی نیشتیمانی (ئەی ڕەقیب) لەلایەن تیپی مۆسیقا پێشکەش کرا.
٣. پێشکەشکردنی دەقێکی شیعری (ئەی لاو) ی شاعیر یونس ڕەئووف دڵدار، جەلال جاف خوێندییەوە.
٤. بەشێک لە لاوان گۆرانییەکی کوردییان پێشکەش کرد.
٥. پێشکەشکردنی وتاری نەورۆز لەلایەن فایق هۆشیار.
٦. پێشکەشکردنی گۆرانییەک لەلایەن عەلی مەردانەوە.
٧. پێشکەشکردنی گۆرانییەکی وەرگێڕدراوی ئینگلیزی کە لەلایەن چەند گەنجێکەوە پێشکەشکرا.
٨. پێشکەشکردنی وتارێك (ئاوازدانانی شیعری میللی) لەلایەن نووری کاکە حەمە.
٩. پێشکەشکردنی گۆرانییەک لەلایەن حەسەن جەزراوی.
١٠.پێشکەشکردنی شیعرێك لەبارەی نەورۆز لەلایەن حەیدەرەوە.
١١.لاوان جارێکی دیکە سروودی نەتەوەیی (ئەی ڕەقیب)یان گوتەوە.
١٢.لە کۆتاییدا و لە کاتژمێر شەش سوپاسی ئامادەبووان و بانگهێشتکراوەکانی کرا[١٩].

بەرنامەی ئاهەنگەکانی دواتر بۆ یادکردنەوەی جەژن هاوشێوەی ئەم بەرنامەیە بوو، بۆیە لێرەدا وەک نموونەیەک لە بەرنامەی ئاهەنگەکان کە لە لایەن قوتابیانی کوردەوە ئەنجام دراون، ئاماژەمان پێکردووە.

هەر لەو چوارچێوەیەدا؛ کۆمەڵێک قوتابیی کورد لە بەغدا لە ساڵی ١٩٤٥ داواکارییەکی دیکەیان پێشکەش بە وەزارەتی ناوخۆ کرد و داوای مۆڵەتیان کرد بۆ ئەنجامدانی ئەو ئاهەنگە، ئەوان ڕێگەیان پێدرا و ئاهەنگەکە لە ١٩٤٥/٣/٢٢ لە پارکی شا فەیسەڵ بەڕێوە چوو، بە ئامادەبوونی حەمدی پاچەچی سەرۆک وەزیرانی عێراق، بە یاوەریی حەوت وەزیر لە نێویاندا دوو کورد، تۆفیق وەهبی و ئەحمەد موختار بابان و ژمارەیەکی زۆر لە خێزانی کورد[٢٠] موکەڕەم تاڵەبانی وتاری ئاهەنگەکەی پێشکەش کرد، تێیدا بەخێرهاتنی سەرۆک وەزیران و یاوەرانی و هەموو ئامادەبووانی کرد. لە وتارەکەیدا باسی لە گرنگیی مێژوویی

و سیاسیی ئەو سەردەمەی گەلی کورد کرد[٢١]، پاشان بەرنامەی ئاهەنگەکە لە کاتژمێر چوار و نیو دەستی پێکرد، کە بەشێک لە گۆرانی و شیعر و سروود و هەڵپەڕکێی میللی لەخۆگرتبوو، بەرنامەی ئاهەنگەکە کاتژمێر حەوت دوای سوپاسکردنی ئامادەبووان کۆتایی هات[٢٢].

لەهەمان ساڵدا قوتابیانی شاری هەولێر ئەم جەژنەیان بەڕێوە برد و موحسین دزەیی لەو ڕۆژەدا ڕووداوێکی سەیرمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێت: هۆشیاریی نەتەوەیی لەو کاتەدا لە لووتکەدا بوو، لەبیرمە کە لە ڕۆژی نەورۆزدا لە ساڵی ١٩٤٥، ئێمەی قوتابی بە بیانووی گەشتێک بۆ ناوچەی نزیک خانووی موتەسەریفی هەولێر ئاهەنگمان گێڕا... دوای ئەوەی چەند کاتژمێرێکی ئەو ڕۆژەمان بە ئاهەنگ و هەڵپەڕین و گۆرانیی گوتن بەسەر برد، ئەو ئێوارەیە گەڕاینەوە و بەلای ماڵی موتەسەریفدا تێپەڕین، هێشتاش هەر بەردەوام بووین لە گۆرانیی گوتن بە ئاوازی دەهۆڵ و زوڕنا، لەناکاو سەعید قەزازی موتەسەریف بە ئۆتۆمبێلەکەیدا تێپەڕی[٢٣]، کاتێک ئێمەی بینی، ئۆتۆمبێلەکەی ڕاگرت و دابەزی، لەوێ لە نێوانماندا وەستا و داوای لێکردین درێژە بە ئاهەنگەکە بدەین و، چەند هەڵپەڕکێیەکی میللی پێشکەش بکەین، بۆیە ئێمەش پێشکەمان کرد، ئەویش بڕە پارەیەکی دا بە دەهۆڵکوت و زوڕناژەنەکە"[٢٤].

لە شاری کەرکووکیش قوتابیان و لاوانی کورد، لەگەڵ گروپە کۆمەڵایەتییەکانی دیکە، لە ٢١ی ئازاری ١٩٤٥ دوای پێشکەشکردنی کارتی بانگهێشتنامە، بۆ ئەم بۆنەیە ئاهەنگیان گێڕا، دوای کۆتاییهاتنی ئاهەنگەکە، لاوان هاواریان کرد، بژی لاوانی کەرکووک و نەورۆزەکەیان"[٢٥]. هاوکات قوتابیان لە قوتابخانەکانی کۆیە، پاشنیوەڕۆی ٢٠ی ئازاری ١٩٤٦، لە هۆڵی قوتابخانەی ناوەندیی کۆیە ئاهەنگی نەورۆزیان گێڕا، لەنێو ئەو قوتابیانەی کە ڕۆڵیان هەبوو لە بەڕێوەبردنی ئەو ئاهەنگەدا: عومەر کەریم عەزیز و محەمەد ئەحمەد تەها (کامەران موکری)، کە شیعر و گۆرانی و سروودی نیشتمانی تێدا پێشکەش کران، هەندێکیان دروشمی "بژی کورد و کوردستان، بژی عەشیرەتی بارزان" و بڕگەی دیکەیان بەرزکردەوە، بەپێی بەرنامەیەک کە لەلایەن بەشێک لە قوتابیانەوە ڕێکخرابوو و، بە پاڵپشتی و هاوکاریی بەشێک لە ڕێکخراوە سیاسییە کوردستانییەکانی وەک

(پارتـی ڕزگاری و لقـی ژ.ک.)[٢٦]. بەرزکردنـەوەی ئـەو جـۆرە دروشمانـە لـەو ماوەیـەدا ئــەو بڕوایــەی بەخشــی کــە ڕاپەڕینــی بــارزان لــە نێــوان ســاڵانی (١٩٤٣-١٩٤٥) و پاشــان پاشــگەزبوونەوەی حکومەتــی عێــراق لــە بەڵێنەکانــی بــۆ جێبەجێکردنــی داواکارییەکانـی کـورد، کاریگەریـی هەبـوو لـە بەرزکردنـەوەی حەماسـەت و ڕۆحـی ناسیۆنالیسـتی لای قوتابیانـی کـورد.

بــەم بۆنەیــەوە، هــەر لــەو ســاڵەدا ئاهەنگێکــی فەرمــی لــە شــاری هەولێــر بەڕێوەچـوو، بـە ئامادەبوونـی موتەسـەریفی لیـوای هەولێـر و کەسـایەتی و پیاوماقوڵانـی شــارەکە و جەماوەرێکــی زۆری ئاهەنگگێــڕ، ئاهەنگەکــە لــە گۆڕەپانــی تۆپــی پــێ و نمایشــی وەرزشــیی قوتابیانــی دواناوەنــدی بەڕێوەچــوو (دەکەوێتــە ئــەو گۆڕەپانــەی پشـت بینایـەی ئێسـتای سـینەمای سـەلاحەدین)، کـە تیایـدا قوتابیـان نمایشـی هونـەری و هەڵپەڕکــێ و گۆرانیــان پێشــکەش کــرد[٢٧]. لــە میانــەی ئاهەنگــی نــەورۆزی ســاڵی ١٩٤٧ پارتــی دیموکراتــی کــورد کــە تەنیــا چەنــد مانگێــک پێــشتر دامەزرابــوو، لەگــەڵ حزبــی شــیوعیی عێــراق کێبڕکێیــان کــرد بــۆ ئــەوەی هــەر یەکەیــان ئــەم بۆنەیــە بــۆ بەرژەوەندیــی خۆیــان بقۆزنــەوە، ســەرەڕای ڕێککەوتنــی پێشــوەختە بــۆ ئەنجامدانــی ئــەو ئاهەنگــە بــە هاوبەشــی لەنێــوان هــەردوو حزبــدا. جەماوەرێکــی زۆر لــە خەڵکــی هەولێــر و دەوروبــەری و ژمارەیەکــی زۆر لــە لایەنگرانــی هــەر دوو حزبــی ناوبــراو بەشـداریان تێـدا کـرد[٢٨]. هـەر لـەو سـاڵەدا قوتابیانـی قوتابخانـەی سـلێمانی ئاهەنگێکـی نهێنیــان بــەم بۆنەیــەوە لــە (گــردی مامەیــارە) بــە پاڵپشــتیی (حزبــی شــیوعی و لقــی ژ.ک) ســازکرد، قوتابیــان: عومــەر عــارف قــاپ ڕەش، ئەکــرەم یامولکــی، مســتەفا ئەمیــن هــەوڵ و چالاکیــی ناوازەیــان لــە ئاهەنگەکــەدا نیشــان دا[٢٩].

لـە سـاڵی ١٩٤٨ قوتابیانـی کـورد لـە کۆلێـژ و پەیمانگـە باڵاکانـی بەغـدا ئاهەنگێکیـان بــە بۆنــەی نــەورۆزەوە ســازکرد، چەنــد شــاندێکی قوتابیــان لــە هەولێــر و ڕوانــدزەوە لــە ١٨ی ئــاداردا گەیشــتنە بەغــدا بــۆ بەشــداریکردن لــە ئاهەنگەکــەدا، ئاهەنگەکــەش ڕۆژی هەینــی ١٩ی ئــازار لــە یانــەی شــەوانەی جەواهیــری بەڕێوەچــوو[٣٠]. لــە هەمــان کاتــدا یەکێتیــی قوتابیــان لــە ســلێمانی لــە ٢٥ی ئــازاری ١٩٤٨ و لــە قوتابخانــەی غــازی، بــە بەشــداریی شــاندەکانی یەکێتیــی قوتابیانــی خانــەی گوندانــەی مامۆســتایانی لــە مەحاویــل و یەکێتییەکانــی قوتابیانــی کەرکــووک و هەولێــر و مووســڵ و بەبەشــداریی

جەماوەرێکی زۆری خەڵکی شارەکەش ئاهەنگیان گێڕا.. ئاهەنگەکە کاتژمێر هەشتی بەیانی دەستی پێکرد و تا دوای دووی پاش نیوەڕۆ بەردەوام بوو[٣١].

لە سەرەتای مانگی ئاداری ساڵی ١٩٥٤ و پێش هاتنی جەژنی نەورۆز کۆمەڵێک قوتابیی کورد لە بەغدا، داواکارییەکی واژۆکراویان بە ناوی جەلال تاڵەبانی، ئەنوەر عەزیز، جەمال نەبەز (کە نوێنەرایەتیی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی دەکرد) و موحسین محەمەد ئەمین دزەیی پێشکەش بە وەزارەتی ناوخۆ کرد، بۆ وەرگرتنی مۆڵەت بۆ ئەنجامدانی ئاهەنگێک بە بۆنەی جەژنەوە، وەزارەت ڕازی بوو، بۆیە ئەو قوتابیانە هاوکارییان لە نوێنەرانی کورد لە پەرلەمانی عێراق و کوردی دەوڵەمەند لە بەغدا کۆکردەوە. ڕێککەوتن کرا ئاهەنگەکە لە باخچەیەك ئەنجام بدرێت، کە دەکەوێتە نێوان شەقامی ئەبو نواس و سەعدون. بەڕێوەچوونی ئەم مەراسیمە بە پاڵپشتیی هەر دوو حزبەوە، پارتی دیموکراتی کوردستان و حزبی شیوعیی عێراقەوە ئەنجام درا، بەڵام کۆمۆنیستەکان بە بەرزکردنەوەی هەندێک دروشم، وایان کرد دەسەڵاتدارانی ئەمنی ڕاپۆرت پێشکەش بە وەزیری ناوخۆ بکەن و پێشبینییەکانیان بخەنەڕوو، کە ئاهەنگەکە بگۆڕدرێت بۆ فیستیڤاڵێکی سیاسی کە مەترسی لەسەر ئاسایش دروست بکات. ئەمەش بووە هۆی هەڵوەشاندنەوەی مۆڵەتی ئاهەنگەکە، بۆیە زۆربەی قوتابیانی کورد چوونە هەولێر، لەوێ ئاهەنگێکیان بەم بۆنەیەوە سازکرد[٣٢]. لەم ئاهەنگەدا هاوکاریی نێوان یەکێتیی قوتابیانی کوردستان و یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق دەردەکەوێت لە یادکردنەوەی نەورۆزدا بەشێوەیەکی هاوبەش و ڕێك و پێك، هاوکاری و هەماهەنگیی نێوان هەردوو ڕێکخراوەکە لە زۆربەی بۆنەکاندا بەردەوام بوو[٣٣].

شایانی باسە یانەیەکی کوردی لە زۆربەی بۆنەی جەژنی نەورۆزدا ئاهەنگ و گەشتی تایبەتی بۆ قوتابیانی کورد سازدەکرد، ئەم یانەیە بە نهێنی گەشتێکی قوتابیانی بە بۆنەی جەژنەوە بۆ ناوچەی ئەلسەدر لە بەغدا لە ٢١ی ئازاری ١٩٥٨ ڕێکخست. ئەمەش لەبەرئەوەی ئەو ئاهەنگە بە ئاشکرا ڕێگەی پێنەدرابوو، دوا نەورۆزیش بوو لە سەردەمی دەسەڵاتی پاشایەتی لە عێراق[٣٤]، هەروەها لەو ساڵەدا یەکێتیی قوتابیانی کوردستان (پارتی و شیوعی) ئاهەنگێکی گەورەیان لە بەستۆرە سازکرد[٣٥]. سازدانی ئاهەنگ بۆ یادی نەورۆز، بوو بە چالاکییەکی ساڵانە

کـە قوتابیانـی کـورد لـە سەرانسـەری عێـراق ئەنجامیـان دەدا. شـایانی باسـە یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان لـەم بۆنەیـەدا هەمـوو سـاڵێک بەیاننامەیەکـی بڵاودەکـردەوە و پیرۆزبایـی لـە قوتابیـان و گەلـی کوردسـتان دەکـرد[٣٦]، ئـەم بەیاننامانـە هەندێـک جـار هۆشـداری و ڕێنمایـی بـۆ قوتابیـان و هاووڵاتیانیـان تێـدا بـوو بـە تایبـەت لـە سـەردەمی شۆڕشـی ئەیلوولـدا، کـە لـە یەکێکیانـدا هاتبـوو: "بـە هیـچ شـێوەیەک دروسـت نییـە خۆپیشـاندان و کۆبوونـەوە و پێشکەشـکردنی وتـار و شـیعر و ئاهەنگێـڕان." قوتابخانـە سـەرەتایی و ناوەندییـەکان دادەخـران و، قوتابیـان بۆیـان نەبـوو ئامادەبـن. هەمـوو دانیشـتوانی شـارەکە دەبێـت لـە کاتژمێـر ٦:٢٥ ئاگـر بکەنـەوە، بـاڕ و دوکانـەکان بـە هیـچ شـێوەیەک نەکرێنـەوە جگـە لـە کافـێ و قەسـابخانە و نانەواخانـەکان، دەبێـت هەمـووان لـەم بابەتـە ئـاگادار بکرێنـەوە."[٣٧]. یەکێتییەکـە لـەم بۆنەیـەدا پاڵپشـتی و هاوکارییەکانـی بـۆ شۆڕشـی کـورد نـوێ دەکـردەوە[٣٨].

ج. ئاهەنگەکانی یەکتر ناسین و چالاکییەکانی دیکە

قوتابیانـی کـورد خوویـان بـە سازدانی ئاهەنگـی کات بەسـەربردن و ئاهەنگـی تایبەت بـە یەکتناسـینەوە لـە سـەرەتای هـەر سـاڵێکی خوێندنـدا گرتبـوو، مەبەسـت لێـی ناسـاندنی قوتابیانـی کـورد بـوو بـە یەکـدی، ئەوانـەی کـە لـە ناوچـە کوردنشـینەکانی عێراقـەوە هاتبـوون بـۆ خوێنـدن لـە زانکۆکانـی عێـراق. مەکتەبـی تەنفیزیـی یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لقـی کەرکـووک، لـە ١٥ی حوزەیرانـی ١٩٥٩ ئاهەنگێکـی کات بەسـەربردنیان سـازکرد، تیایـدا قوتابیـان چالاکییـە ئەدەبـی و هونەرییەکانیـان نمایشـکرد، عەونـی حەسـەن سـکرتێری مەکتـەب وتارێکـی پێشکەشـکرد کـە تیایـدا ڕۆڵـی قوتابیانـی لـە داڕشـتنی سیسـتەمی نوێـی کۆمـاری و ڕێبـازە نوێیەکـەی بـەرز نرخانـد، داوای لـە قوتابیانیـش کـرد ڕیزەکانیـان یەکبخـەن[٣٩].

هەروەهـا یەکێتیـی گشـتیی قوتابیـان لـە سـاڵی خوێندنـی ١٩٦٣دا ئاهەنگێکـی یەکتناسـینی بـۆ قوتابیانـی کـورد لـە کۆلێـژی پـەروەردە لـە زانکـۆی بەغـدا و لـە هۆڵـی سـاتیع ئەلحوسـەری سـازکرد، قوتابـی عەبـدوڵڵا غەفـوور وتـاری کردنـەوەی پێشـکەش کـرد و بەخێرهاتنـی قوتابییـە نوێیەکانـی کـرد، دوای ئـەوە بەرنامەیەکـی هەمەچەشـن پێشـکەش بـە قوتابیـان کـرا[٤٠].

هەروەهـا یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان(باڵی مەکتەبـی سـکرتاریەت) لـە سـەرەتای ساڵی خوێندنـی ١٩٦٩ئاهەنگێکـی یەکترناسـینی بـۆ قوتابیانـی کـورد لـە زانکـۆی بەغـدا لـە ناوچـەی بەنـداوی هیندییـە سـازکرد، سـەرەتای مەراسـیمەکە بـە وتارێکـی لیژنـەی یەکێتیـی شـاری بەغـدا دەسـتپێکرد، تیایـدا بەخێرهاتنـی ئامادەبـووان کـرا و هیـوای سـاڵێکی سـەرکەوتووی خوێندنـی بـۆ قوتابییـە نوێیەکان خواسـت. دوای ئەوە لیژنـەی ئاهەنگگێڕان لە پێشکەشـکردنی بەرنامـەی خـۆی بـەردەوام بـوو، پێشکەشـکردنی بەرنامـەی "سـەوڵەجان"[٤١] دواتـر ئـەم بەرنامەیـە یاریـی دۆمبەڵـەی بـەدوای خۆیـدا هێنـا، کـە زۆربـەی قوتابیـان تێیـدا بەشـدار بـوون، هەروەهـا قازانـج بـۆ دابینکردنـی خەرجییەکانـی ئاهەنگەکـە تەرخانکـرا. لـە کۆتایـی بەرنامەکـەدا لیژنـەی ئاهەنگـەکان بـە ڕێزلێنـان لـە قوتابیانـی قۆناغـی یەکەمـی کوردسـتان کۆتایـی بـە ئاهەنگـی سـاڵانەی خـۆی هێنـا[٤٢].

هـەر لـەو چوارچێوەیەشـدا یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان گەشـتی کات بەسـەربردنیان بـۆ قوتابیانـی کـورد سـاز دەکـرد، ئـەوە بـوو لـە ١٩٦٩/١٠/٢٤ گەشـتێکی بـۆ قوتابیانـی زانکـۆی سـلێمانی ڕێکخسـت، کـە تێیـدا زۆربـەی قوتابیانـی زانکـۆ بەشـداریان کـرد، لـە هاوینەهـەواری سـەرچنار گردبوونـەوە[٤٣].

هەروەهـا قوتابیانـی کـورد لـە بـوارە جیاجیاکانـدا کارێکـی دیکەیـان ئەنجـام دەدا، لەوانـە: لیژنەیەکـی قوتابیـان لـە قوتابخانـەی دواناوەندیـی کـوڕان لـە سـلێمانی سـاڵی ١٩٦٠ هەڵمەتێکـی بەخشـینیان ئەنجامـدا و پارەیـان کۆکـردەوە بـۆ هاوکاریکردنـی ئـەو ئاوارانـەی کـورد کـە هاتبوونـە عێـراق. هەروەهـا بـۆ پێشکەشـکردنی هاوکاریـی پێویسـت بـۆ قوتابیانـی هـەژار و بـۆ یادکردنـەوەی دامەزراندنـی کۆمـاری کوردسـتان (لـە مەهابـاد)، لێژنـەی یەکێتـی لـەو قوتابخانەیەشـدا بڵاوکراوەیەکـی پەروەردەیـی و زانسـتی دەرکـرد، هەروەهـا سـەردانی موتەسـەریفی سـلێمانی کـرد بـۆ هاوکاریـی قوتابیانـی قـەزای هەڵەبجـە کـە بـۆ خوێنـدن هاتبوونـە سـلێمانی، جگـە لـە ئەنجامدانـی ئاهەنگێکـی شـەوچەرە بـە بۆنـەی کۆتایـی سـاڵی خوێندنـی ١٩٥٩- ١٩٦٠، لـە ئاهەنگەکـەدا سـەرۆکی فەرمانگـەکان و کەسـایەتییانی دیـاری نەتەوەیـی، لەوانـە سـەرکردەکانی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان لـە لیواکـە و سـەرکردەی سـەندیکاکان و ڕێکخـراوە دیموکراسـییەکان، کۆمەڵەیەکـی زۆر لـە قوتابیـان، هەروەهـا چەندیـن بەرهەمـی دیکـە لـە چوارچێـوەی بـواری چالاکیـی کۆمەڵایەتـی ئامادەبـوون[٤٤]. دیسـان

لـە چالاکییەکانـی قوتابیـان ڕێکخسـتنی گەشـتەکان و دامەزراندنـی ئـۆردوگا و کەمپـی دیدەوانـی، ئـەم جـۆرە چالاکییانـە لەوەتـەی سـاڵانی سـییەکان لـە عێـراق و کوردسـتاندا گەشـەیان کردبـوو، بـۆ هـەر گەشـتێکی دیدەوانیـش بەرنامەیەکـی تـەواو دادەڕێـژرا[٤٥].

پەراوێز:

(١) کاوە ئەحمەد میرزا، لێکۆڵینەوەیەك لەسەر بزاڤی شانۆیی لە شاری سلێمانی ، کاروان (گۆڤار)، ژمارە (١٨)، ئازاری ساڵی ١٩٨٤، ساڵی دووەم، بەشی عەرەبی، ل١٠٣-١٠٦.

(٢) نەوشیروان مستەفا ئەمین، ژیان بەتەمەنترین ڕۆژنامەی کوردی ١٩٢٦-١٩٣٨، چاپخانەی ڕەنج، چ١، (سلێمانی، ٢٠٠٢)، ل٢٢٠.

(٣) کاوە ئەحمەد میرزا، س.پ، ل١٠٦.

(٤) نەوشیروان مستەفا ئەمین، ژیان بەتەمەنترین ...، ل٢٢٠-٢٢٤.

(٥) کاوە ئەحمەد میرزا، س.پ، ل١٠٦.

(٦) شاکر فەتاح، س. پ، ب١، ل١٩٣.

(٧) کاوە ئەحمەد میرزا، س.پ، ل١٠٦.

(٨) سلێمانی (گۆڤار)، ژمارە (٥٣)، سلێمانی، کانوونی یەکەم ٢٠٠٤، ل٣.

(٩) يوسف حنا يوسف ، مذكرات يوسف حنا يوسف، مطبعة التعليم العالي، (أربيل، ١٩٩٢)، ص٩-١٠.

(١٠) کاوە ئەحمەد میرزا، س.پ، ل١٠٦.

(١١) هاشم سەید ئەحمەد، چەمچەماڵ لە یادوەریمدا ١٩٦٠-١٩٨١، چاپخانەی گوڵزار، چ١، (سلێمانی، ٢٠٠٠)، ل٨٥.

(١٢) کاوە ئەحمەد میرزا، س.پ، ل١٠٦-١٠٧.

(١٣) کاوە ئەحمەد میرزا، س.پ، ل١٠٧.

(١٤) شاکر فەتاح، س. پ، ب١، ل١٢٧.

(١٥) محەمەد نوری تۆفیق و مستەفا ساڵح کەریم، فایەق وشیار یاساناس و نووسەر و نیشتمانپەروەر، چاپخانەی ئۆفێسیی ژیر، (سلێمانی، ٢٠٠٤)، ل٨٤-٨٥/١٠٦.

(١٦) ئیسماعیل شکر، نەورۆزی ساڵانی ١٩٣٢-١٩٥٨ لە هەولێر، هاڤیبوون (گۆڤار)، ژمارە (٩)، چاپخانا هاوار، چاپا کوردستانێ، دهۆك، ٢٠٠١، ل١٢٨.

(١٧) إسماعيل شكر رسول، أربيل ...، ص٢٨٨.

(١٨) گەلاوێژ(گۆڤار)، ژمارە (٤)، ساڵی پێنجەم، ل٤٧-٤٨ لە: محەمەد نوری تۆفیق و مستەفا

سالْح کەریم ، س. پ، ل١٠٦-١٠٧.

(١٩) محەمەد نوری تۆفیق و مستەفا سالْح کەریم ، س. پ، ل١٠٧-١٠٨.

(٢٠) عزيز حسن البارزاني، م. س، ص١٦٤-١٦٥ ؛ هلبين محمد أحمد ، م. س، ص١٠٥-١٠٦.

(٢١) مكرم الطالباني ، حزب هيوا...، ص٩٨.

(٢٢) بۆ ئاگاداربوون لە وردەکاری ، بڕوانە: گەلاوێژ (گۆڤار)، ژمارە(٤)، ساڵی شەشەم، نیسان ١٩٤٥، ل٤٢-٤٦.

(٢٣) سەعید قەزاز لەو کاتەدا موتەسەریفی هەولێر بووە، لە ساڵی ١٩٠٤ لە شاری سلێمانی لە دایکبووە، لەوێ خوێندنی سەرەتایی تەواو کردووە، دواتر لە هەندێک یەکەی کارگێڕیدا دامەزراوە، چەندین پۆستی ئیداری هەبووە، لەوانە موتەسەریفی لیوای هەولێر و دواتریش لیوای مووسڵ. چەندین جار بووەتە وەزیر، دوا وەزیری ناوخۆ بووە لە سەردەمی پاشایەتیدا، دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ دەستگیرکراوە، لە ساڵی ١٩٥٩ لە سێدارە دراوە، تاکە وەزیری سەردەمی پاشایەتییە دوای شۆڕش لە سێدارە درا. بڕوانە: محسن دزەیی ، أحداث عاصرتها ...، ج١، ص٧٠.

(٢٤) م. ن، ص٥٧.

(٢٥) گەلاوێژ (گۆڤار)، ژمارە (٤)، ساڵی شەشەم، نیسان ١٩٤٥، ل٤٢-٤٧ ؛ عومەر ئیبراهیم عەزیز، دیاری نەورۆز لە پەخشانی کوردیدا ١٩٣٥-١٩٦٩، چاپخانەی ئەلفنون، (ب. ش، ١٩٨٩)، ب١، ل٥٣-٥٤.

(٢٦) عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ ، س. پ، ل١٢٦-١٢٧.

(٢٧) محسن دزەیی، احداث عاصرتها ...، ج١، ص٥٨.

(٢٨) م. ن، ص٥٨-٥٩.

(٢٩) عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ ، س. پ، ل١٢٩.

(٣٠) نزار (مجلة)، العدد (١)، بغداد، ٣٠ آذار ١٩٤٨، القسم العربي، ص١١.

(٣١) نزار (گۆڤار)، ژمارە (٢)، بەغداد، ١٥ی نیسانی ١٩٤٨ بەشی کوردی، ل٢٢-٢٣.

(٣٢) محسن دزەیی ، أحداث عاصرتها ...، ج١، ص٨٩-٩٠.

(٣٣) دیدارێك لەگەڵ عەبدوڵڵا غەفوور ئیسماعیل لە هەولێر لە ڕۆژی ٢١/ ١/ ٢٠٠٧.

(٣٤) عمر فرهادي، خواطر وذكريات، مطبوعات وزارة الثقافة، (السليمانية، ٢٠٠٢)، ص١٧-١٨.

(٣٥) بڕوانە: جەمشید حەیدەری ، چەند لاپەڕەیەك لە...، ل٦١-٦٢.

(٣٦) بڕوانە دەقی ئەو بەیاننامانە لە: شازین هێرش ، س. پ، ل٥٠-٥١، ٥٢-٥٤.

(٣٧) بەیاننامـەی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان- عێـراق ،ئـاگاداری بـە بۆنـەی نـەورۆز، لیژنـەی قوتابیانـی کوردسـتانی عێـراق لـە سـلێمانی، ١٨/ ٣/ ١٩٦٤ لـە: هــ. س، ل٦٢.

(٣٨) بڕوانە: بەیاننامەکانی یەکێتی لە: هـ. س، ل٦٤-٦٥، ١٣٧-١٣٨.

(٣٩) صوت الطلبة (جريدة)، العدد (١)، السنة الاولى، كركوك، ١٣ آب ١٩٥٩، ص٤.

(٤٠) دیدارێك لەگەڵ عەبدوڵلا غەفوور ئیسماعیل لە هەولێر ڕۆژی ٢١/ ١/ ٢٠٠٧.

(٤١) ئـەم بەرنامەیـە پشـتی بـە دوو تیـم بەسـتبوو: یەکێکیـان لـە قوتابیانـی کـچ و ئـەوی دیکەیـان لـە قوتابیانـی کـوڕ، هـەر تیمێـک لـە چـوار کـەس پێکهاتبـوو، کـە لەلایـەن پێشکەشـکاری بەرنامەکـە هەڵدەبژێـردران. کاتێـک قوتابییەکـی کـوڕی هەڵدەبـژارد، ئەمـەی دووەمیـان یەکێـک لـە قوتابیانـی کچـی هەڵبـژارد ئـەوەی دیکـە یەکێـک لـە قوتابیانـی کـوڕی هەڵدەبـژارد بـەم شـێوەیە، هـەر تیمێـک پرسـیارێکیان لێدەکـرا و وەڵامەکـە خاڵێکـی لەسـەر بـوو. هـەردوو تیپەکـە یەکسـان بـوون و خەڵاتەکەیـان بـە یەکسـانی پێشکەشـکرا، کـە بریتـی بـوو لـە کێکێـک لەلایـەن دایکـی پێشکەشـکاری بەرنامەکـە فازیـڵ بەرخـی دروسـتکرابوو. بڕوانـە: النـور (جريـدة)، العـدد (٣٢٥)،١٠/ ١١/ ١٩٦٩، ص٢.

(٤٢) م. ن، ص٢.

(٤٣) النور، العدد (٣٢٧)، ١٠/٢٦/ ١٩٦٩، ص٤.

(٤٤) بڕوانە: خەبات (جريدة)، العدد (٣٩٥)، ٢٨/ ١٢/ ١٩٦١، ل٣.

(٤٥) بـۆ زانینـی وردەکاری لەبـارەی بەرنامـەی هـەر گەشـتێکی دیدەوانـی، دەکـرێ بەڵگەمـان نموونەیەکـی گەشـتە دیدەوانییـەکان بێـت کـە لـە کوردسـتان بەڕێـوە دەچـوو، بڕوانـە : فەرهـاد عــەونی ، چالاکیــی دیدەوانــی لــە قوتابخانــەی ســەرەتایی ئــولای کــوڕان لــە کۆیــە و چەنــد بیرەوەرییــەك، هەولێر(گۆڤــار)، ژمــارە (٢)، هەولێــر، بەهــاری ١٩٩٩، ل١٣٦-١٤٥.

کۆتایی

ئەو قۆناغە مێژووییانەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردیان پێدا تێپەڕی، لە دوای لکاندنی باشووری کوردستان بە عێراقەوە تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠، پێگەی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردی سەلماند لە ڕۆڵی کاریگەر و دیار و بەرچاوی لەسەر ئاستی پیشەیی و سیاسی و لە هەموو پێشهاتەکانیدا.

چالاکییە ڕۆشنبیری و هونەرییەکان یەکێک لە شێوازەکانی تازە سەرهەڵدانی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردیان پێکهێنا، چونکە لەگەڵ زیادبوون و فراوانبوونی ژمارەی قوتابخانە و پەیمانگە و کۆلێژەکان لە عێراق و کوردستان پەرەیسەند، بەهۆی فراوانبوونی بازنەی بەشدارییەکانیان لە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتیدا لە ڕێگەی پێکهێنانی ژمارەیەک کۆمەڵە و یانە و ڕێکخراوی ئامانجداری پیشەیی و سیاسی لەوەتەی لە ڕۆڵی گەشەکردندا بوون.

(کۆمەڵەی لاوان) یەکەمین کۆمەڵەی قوتابیانە کە لە ساڵانی بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا لەلایەن قوتابیانی کوردەوە لە بەغدا دامەزرا، لە سەرەتای سییەکانی سەدەی ڕابردوودا دوو بڵاوکراوەی دەرکرد بۆ بڵاوکردنەوەی بەرهەمی قوتابیان لە بوارە جیاجیاکاندا، هەروەها هەندێك لە ئەندامەکانی دواتر ڕۆڵی کاریگەریان هەبوو لە پێشهاتەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بۆ نموونە دەکرێ ئاماژە بە ئیبراهیم ئەحمەد بکرێت. هەروەها قوتابیان کۆمەڵەی (دارکەر)یان دامەزراند کە بووە بناغە و بنەما بۆ دامەزراندنی یەکەمین ڕێکخراوی سیاسیی کوردی هاوشێوەی پارتە سیاسییە مۆدێرنەکان، ئەویش (ڕێکخراوی هیوا) بوو.

قوتابیانی کورد لە ئاڕاستە فیکری و خواستە سیاسییەکانیاندا، هەڵگری بیرۆکە و ئایدیۆلۆژیای باوی ئەو ماوەیە بوون، بە شێوەیەك بەسەر دوو بەشدا دابەشبوون، هەر بەشێک هەڵگری ئاراستەی فیکریی تایبەت بوو. یەکێکیان ڕەوتی سۆسیالیستی و بیرۆکەی چەپگەرایی نیشتمانی وەک ڕێبازی خۆی وەرگرت، دووەمیان بیرۆکەی ناسیۆنالیستی گرتەبەر کە داوای بەدیهێنانی مافەکانی گەلی کوردستان و چارەسەرکردنی کێشەی

کوردی لە عێراق دەکرد. لەم ڕوانگانەشەوە بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە زۆربەی ئەو ڕووداو و پێشهاتانەی کە دواتر لە عێراق ڕوویان دا، پێگەی دیاری خۆی بەدەستهێنا.

بزووتنەوەی قوتابیانی کورد؛ دوای کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی گەڵاڵە بوو و شێوەی ڕێکخراوەیی خۆی وەرگرت، دوای دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستان توندتر بوو، کە ڕۆڵێکی ڕوونی لە ڕێنوێنی و پاڵپشتیکردنی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد بە هەردوو بەشی نەتەوەیی خۆیدا بینی، لە دەرئەنجامەکانی ئەمەشدا ڕێکخراوێکی قوتابیان لە ساڵی ١٩٤٦ دروست بوو بە ناوی (K.P.x) واتا (کۆمەڵەی پێشکەوتنی خوێندەواری)چەند مانگێک دوای دامەزراندنی پارتی، لە کاتێکدا کە تەواوی بزووتنەوەی قوتابیانی عێراق بەردەوام بوو لە هەوڵەکانی بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوێکی قوتابیان بۆ سەرجەم قوتابیانی عێراق، کە لە ئەنجامدا یەکەم کۆنگرەی قوتابیان لە عێراق لە گۆڕەپانی ئەلسیباع لە بەغدا لە ساڵی ١٩٤٨ بەڕێوە چوو، تیایدا قوتابیانی کورد بە جیاوازیی مەیلی فیکری و سیاسیی جۆراوجۆر بەشێوەیەکی کارا بەشدارییان کرد، داوای دامەزراندنی ڕێکخراوێکی تایبەت بۆ قوتابیانی کوردستانیان دەکرد، وەک یەکێک لە دەرەنجامەکانی ئەم کۆنگرەیە دامەزراندنی (یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق) بوو.

لە ئەنجامی ئەو پێشهاتانەی لە عێراق ڕوویاندا لە قۆناغی دواتردا، قوتابیانی سەر بە بزووتنەوەی کۆمۆنیستی دەستیان بەسەر ڕێکخراوی یەکێتیی قوتابیاندا گرت، ئەمەش وای کرد قوتابیانی کورد، بە هاندان و پشتیوانیی پارتی دیموکراتی کوردستان بیربکەنەوە و هەنگاو بنێن بۆ پێکهێنانی ڕێکخراوێکی تایبەت و سەربەخۆی قوتابیانی کورد، لە هەوڵەکانیاندا سەرکەوتوو بوون. ئەوە بوو لە ساڵی ١٩٥٣ یەکێتی قوتابیانی کوردستانیان پێکهێنا، کە چوونە ناو خەباتی نهێنی و لە چالاکییە جۆراوجۆرەکاندا لەگەڵ یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق تا شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ هەماهەنگییان کرد. لە ئەنجامی چەندین هۆکار و فاکتەر، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە سەروبەندی بەستنی کۆنگرەی دووەمی ساڵی ١٩٥٩دا، خۆبەخشانە پەیوەندی بە ڕێکخراوی یەکێتیی گشتیی قوتابیان لە کۆماری عێراقەوە کرد و، لەوێشەوە پێکهێنانی لیژنەی کاروباری قوتابیانی کوردستان سەریهەڵدا، بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری قوتابیانی کوردستان، بەڵام ئەوە زۆری نەخایاند، دواجار یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە ساڵی ١٩٦٠ جیابووەوە

و سەربەخۆ بوو، بەڵام لە دوای ساڵی ١٩٦٤ قۆناغێکی سەختی تێپەڕاند لە ئەنجامی ئەو دابەشبوونەی کە لە چوارچێوەی ڕیزەکانیدا ڕوویدا، کە بەسەر دوو باڵدا دابەش بوو و، هەمان ناویان هەبوو کە (یەکێتیی قوتابیانی کوردستان-عێراق) بوو، هەر بەشێک بەشێوەیەکی سەربەخۆ کاری دەکرد، تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ کە ئەو دوو باڵە یەکیان گرتەوە و بوونەوە یەک ڕێکخراو، بە هەمان ناوەکەی پێشوویان، بەم شێوەیە بزووتنەوەی قوتابیانی کورد چووە قۆناغێکی نوێی خەباتی گشتییەوە.

قوتابیان و بزووتنەوەی قوتابیانی کورد ڕۆڵ و پێگەی سەربەرزانەی هەبوو لە بۆنە جۆراوجۆرەکان و پێشهاتەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە عێراقدا لەوەتەی ساڵی ١٩٢٦ەوە، لە ڕێگەی "ڕاپەڕینی ٦ی ئەیلولی ١٩٣٠" لە سلێمانی و "ڕاپەڕینی دووەمی بارزان" لە ماوەی نێوان ١٩٤٣- ١٩٤٥، هەروەها لە پێشهاتەکانی دواتری بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد و بەتایبەت شۆڕشی ١١ی ئەیلوولی١٩٦١؛ بە هەموو قورسایی و ئاراستە جیاوازەکانەوە پشتگیریی دەکرد، قوربانییەکی زۆری بۆ دا و ژمارەیەکی زۆر لە قوتابیان زیندانی کران و، بەشێکی دیکەشیان لە قوتابخانە و پەیمانگە و کۆلێژەکانیان هەر لەبەر ئەم هۆکارە دەرکران.

لەسەر ئاستێکی دیکەدا ڕووداو و پێشهاتە ناوخۆیی و دەرەکییەکانی عێراق ڕۆڵ و هەڵوێستی ڕاستەقینەی قوتابیان و بزووتنەوەی قوتابیانی کوردی سەلماند، بە شێوەیەك کە لە ڕوانگەی جیاوازەوە بەشدارییان لە هەندێک بۆنەدا کرد. بۆ نموونە، هەندێکیان لە ساڵی ١٩٤١ لە ڕوانگەی دوژمنایەتی بۆ بەریتانیای داگیرکار پاڵپشتیی بزووتنەوەی مایسیان کرد، کە لە لایەک بەڵێنەکانی بۆ بەدەستهێنانی مافی کورد شکاند و، لە لایەکی دیکەوە ئەم بزووتنەوەیە ڕۆڵی کردەیی لە ڕاپەڕینی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٨دا هەبوو. هەروەها لە ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٥٢ و شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ و ڕووداو و پێشهاتەکانی دواتر. بەهۆی ئاراستەی بزووتنەوەکە لەو ماوەیەدا، کە ڕۆڵی هەبوو لە میانی بەشداریکردن لە خۆپیشاندان و مانگرتنی قوتابیان کە لە ناوچە جیاوازەکانی عێراق بۆ پشتگیریکردن لە کێشەی فەلەستین ڕوویاندا، هەروەها بۆ ئیدانەکردنی دوژمنکاریی سێ قۆڵی بۆسەر میسر لە ساڵی ١٩٥٦.

چالاکییەکانی بزووتنەوەی قوتابیانی کورد لە عێراقدا تەنیا لە بابەتی ڕێکخستن و خەباتی سیاسی و پیشەییدا سنووردار نەبوو، بەڵکو لایەنە کولتووری

و کۆمەڵایەتییەکانیشــی لەخۆگرتبــوو، بــەو پێیــەی ئــەو لایەنانــە بەشــێکی گرنگــی چالاکییەکانــی ئــەو بزووتنەوەیەیــان پێکهێنابــوو، چالاکییــە ڕۆشــنبیرییەکانی بزووتنەوەکــە لــە چەنــد لایەنێکــدا بەرجەســتە بــوو، لەوانــە: بڵاوکردنــەوە و دەرکردنــی ڕۆژنامــە و گۆڤــار و کتێــب و وتــار و لێکۆڵینــەوە، هەروەهــا ئــەو بەیاننامانــەی تێیــدا دیــدگای خــۆی لەســەر بابەتگەلێکــی جۆراوجــۆر دەردەبــڕی، جگــە لــە ئەنجامدانــی کۆنگرە و ســیمیناری ڕۆشــنبیری و بەشــداریکردن لــە فیســتیڤاڵە نێودەوڵەتییەکانــدا، بــەڵام چالاکییــە کۆمەڵایەتییــەکان بریتی بــوون لــە پاڵپشــتیکردنی قوتابیــان بــۆ پێشکەشــکردنی نمایشــی هونــەری و شــانۆگەری کــە شــکۆمەندی لــە هەندێــک کەســایەتیی مێژوویــی دەکــرد، کــە هەســتی نیشــتمانپەروەری و ناسیۆنالیســتیی قوتابیانــی ورووژانــد، ئەمــە جگــە لــە یادکردنــەوەی نــەورۆز هەمــوو ســاڵێک و ســازدانی ئاهەنــگ بــۆ قوتابیــان.

بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد، لــە مێــژووی دوور و درێــژی خۆیــدا و، ئــەو کــردار و هەڵوێســتە ئەرێنییانــەی هەیبــوو، ئیلهامبەخــش بــوو بۆ نــەوەی نوێ و نەوەکانــی داهاتووی قوتابیــان لــە کوردســتان، ئەمــەش بــە بەســەرکردنەوە و ئاگاداربــوون لــە چالاکییەکانــی و لــە ڕێبازەکــەی و دیرۆکــی خەباتــی خــۆی، هەروەهــا توانــای خــۆی لــە تێپەڕاندنــی هەمــوو ئەو هەلومــەرج و قۆناغــە ســەختانەی تــەواوی بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی کــورد لــە عێراقــدا پێیــدا تێپــەڕی، ئەمــە بــووە خاڵــی دەســتپێکی نــوێ بــۆ بــزاڤ و نیشــاندانی چالاکــی لــە پێنــاو ئامانجــە پیشــەییەکانیان لــە لایــەک و، خزمەتکردنــی گــەل و نیشــتیمانەکەیان بــە شــێوەیەکی شارســتانییانە لــە لایەکــی دیکــەوە.

لیستی سەرچاوە و ژێدەرەکان

یەکەم- بەڵگەنامەکان

أ. بەڵگەنامە بڵاونەکراوەکان

١. بە زمانی عەرەبی

- (د. ك. و)، ملف تشكيل دولة كردية مستقلة ١٩٢٤-١٩٢٦، تقرير استخبارات الخارجية البريطانية في العراق في ١١-١٢-١٩١٤.
- (د. ك. و)، ملفات وزارة الداخلية ، مديرية الداخلية العامة، (بغداد)، الموضوع نادي الارتقاء الكردي، الملف ٩٦٤/٢٣٣، الرقم ا، ج/ ٩٤٠، التأريخ ٦/١٣/ ١٩٦٤.
- (د. ك. و)، وزارة الداخلية- مديرية الداخلية العامة- المخابرات السرية/٣، متصرفية لواء الموصل، التحرير، العدد: ق. س/٢٧٢١، التأريخ ٢١/ ٧/ ١٩٦٥، الموضوع/ العثور على بيان حزبي.
- (د. ك. و)، ملفات وزارة الداخلية، مديرية الحقوق، (بغداد)، الموضوع / طلب تأسيس جمعية نادي الارتقاء الكردي، الملف رقم ٣٢٠٥٠/٩٩٢١، العدد ٢٧١٢٦، التأريخ ١٩٥٤/١١/٢٥.

٢. باللغة الانكليزية:

- P.R.O,C.O, (730,6), (5859373), From the high commissioner of - Iraq to the Secretary of state for colonies, to the Secretary of state, Sebtember, 29 "1921.

ب. بەڵگەنامە بڵاوکراوەکان

١. بە زمانی عەرەبی:

- جعفر عباس حميدي، انتفاضة عام ١٩٥٦، المطبعة العربية، الدورية الوثائقية السلسلة (٥) الصادرة عن بيت الحكمة، (بغداد، ٢٠٠٠).
- عبدالفتاح علي يحيى البوتاني، وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية-

ملاحظات تأريخية ودراسات اولية، مطبعة وزارة التربية، ط١،(أربيل، ٢٠٠١).
- وليد حمدي ، الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية، (لندن، ١٩٩١).

٢. بە زمانی کوردی:

- شازین هێرش، ڕێکخراوە دیموکراسی و پیشەییەکان لە چەندین بەڵگەنامەی مێژووییدا ١٩٥٨-١٩٦٨، چاپخانەی ڕاز، چ٢، (سلێمانی، ٢٠٠١).

دووەم- چاپکراوە حکومی و حزبییەکان

أ. چاپکراوە حکومییەکان:

- الشرطة العامة، شعبة التحقيقات الجنائية ببغداد، موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري، مطبعة الحكومة، (بغداد، ١٩٤٩)، ج١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦.
- تقرير عصبة الامم ، مسألة الحدود بين تركية والعراق، التقريرالذي رفعتة البعثة المؤلفة إلى المجلس في عام ٣٠ أيلول ١٩٢٤، اصدار حكومي، (بغداد، ١٩٢٤).
- سالنامهء دولت علية عثمانية لسنة ١٢٩٠هـ .
- سالنامهء ولاية موصل ١٣٠٨هـ.
- سالنامهء ولاية موصل ١٣١٠هـ.
- سالنامهء ولاية موصل ١٣٣٠هـ.
- مديرية الاعلام العامة، وزارة الاعلام ، منجزات الثورة في عامها الثالث، مطبعة الجمهورية، (بغداد، لا. س).

ب. بەڵگەنامە و بڵاوکراوەکانی ڕێکخراو و حزبە سیاسییەکان

١. بە زمانی عەرەبی:

- اتحاد طلبة كوردستان العراق ، لمحات في تأريخ الحزب الديموقراطي الكوردستاني ، دار التآخي، (بغداد، ١٩٧٣).
- الحزب الديمقراطي الكوردستاني ، مكتب الدراسات والبحوث المركزي ، المنظمات الجماهرية الكوردستانية ١٩٥٣-١٩٩١ دراسة اولية، ط١، (أربيل، ١٩٩٩).
- الحزب الشيوعي العراقي ، صفحات مجيدة من تأريخ الحركة الطلابية، منشورات الثقافة الجديدة، (بغداد، ١٩٧٢).

- باربو، لەلایەن هیئەتی ناوچەی یانەی سەرکەوتنی کوردان لەچاپ دراوە، (بەغدا، ١٩٤٤).
- مـن وثائـق الحـزب الشـيوعي العراقي ، موقفنـا من المسـألة القومية الكورديـة " مجموعة وثائـق برنامجيـة "، منشـورات الثقافة الجديدة، مطبعة الشـعب، (بغـداد، ١٩٧٣).
- وثائـق المؤتمـر الثالـث لاتحـاد الطلبـة العـام في الجمهوريـة العراقيـة ٢-٤ كانـون الثـاني ١٩٦٠، مطبعـة شـفيق، (بغـداد، ١٩٦٠).
- وثائـق المؤتمـر الثـاني لاتحـاد الطلبـة العـام في الجمهوريـة العراقيـة ١٦-٢١ شـباط ١٩٥٩، مطبعـة سـعد، (بغـداد، ١٩٥٩).

٢. بە زمانی کوردی:

- لقــی کەرکووکــی یەکێتیــی قوتابیــانی کوردســتان- عــیراق، قوتابیــاني کوردســتان بــۆ پێویســتی بــە بوونــی ڕێکخراوێکــی تایبەتــی هەیــە...، لــە بڵاوکراوەکانــی لیژنــەی ڕۆشــنبیری و ڕاگەیاندنــی ناوەندیی((مەکتەبــی ســکرتاریەتی))، (ب. ش، ١٩٧٣).
- یەکێتیــی قوتابیــان ولاوانی دیموکــراتی کوردســتان ، کورتیــەك لــە مێــژووی بزووتنــەوەی قوتابیــانی کوردســتان، چاپخانــەی خەبــات، (ب. ش، ١٩٧٨).
- یەکێتیــی قوتابیــان ولاوانی دیموکــراتي کوردســتان – عــیراق ، ڕوونکردنەوەیــەك لەمــەڕ ڕێکخــراوە جەماوەرییــە کوردســتانییەکان(بڵاوکراوەیەکی ناوخــۆ)،، (ش. د، س. د).

سێیەم- یاداشتە کەسییەکان

أ. کتێبەکانی یاداشت

١. بە زمانی عەرەبی:

- بهــاء الديــن نــوري، مذكــرات بهــاء الديــن نــوري ســكرتير اللجنــة المركزيــة للحــزب الشــيوعي العراقــي، دار الحكمــة، ط١، (لنــدن، ٢٠٠١).
- زنـار سـلوبي (قـدري جميـل باشـا) ، في سـبيل كردسـتان (مذكـرات)، ترجمـة: ر. عـلي، دار الكاتـب، ط١، (بـيروت، ١٩٨٧).
- ساطع الحصري، مذكراتي في العراق ١٩٢١-١٩٢٧، ج١، دار الطليعة، ط١، (بيروت، ١٩٦٧).
- سـالم الدملوجـي، الكليـة الطبيـة الملكيـة العراقيـة مـن خـلال سـيرة ذاتيـة ١٩٤٠-١٩٤٦، ج١، مطبعـة الجامعـة الاردنيـة، ط١، (عـمان، ٢٠٠٣).

- سليمان فيضي، مذكرات سليمان فيضي- من رواد النهضة العربية في العراق، تحقيق وتقديم: باسل سليمان فيضي، ط٤، (بغداد،٢٠٠٠).
- صالح الحيدري، مختارات من مذكرات صالح الحيدري، مطبعة رنج، ط٢، (السليمانية، ٢٠٠٤).
- صالح الحيدري، مذكرات ولمحات من تأريخ الحركة الوطنية والثورية في كوردستان والعراق، ج١، ١٩٤٠-١٩٨٥، ق١، ١٩٤٠-١٩٥٣، (مخطوطة بحوزة ممتاز الحيدري).
- صالح مهدي دكلة ، من الذاكرة (سيرة حياة)، تقديم: نزيهة الدليمي، دار المدى، ط١، (نيقوسيا، ٢٠٠٠).
- طالب مشتاق، أوراق ايامي (١٩٠٠-١٩٥٨)، دار الطليعة، ط١، (بيروت، ١٩٦٨).
- عمر فرهادي، خواطر وذكريات، مطبوعات وزارة الثقافة، (السليمانية، ٢٠٠٢).
- فائق بطي، الوجدان (مذكرات)، ط١، (دمشق، ٢٠٠٥).
- كامل حسن البصير، مذكرات طالب من كوردستان، ج١، مطبعة النجوم، (بغداد، ١٩٦١).
- كريم أحمد، المسيرة- صفحات من مذكرات كريم أحمد، مطبعة شهاب، ط١، (أربيل، ٢٠٠٦).
- محسن دزەیی، احداث عاصرتها، ج١، مطبعة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠١) ؛ احداث عاصرتها ١٩٦١-١٩٧٥، ج٢، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٢).
- محمد حسن سلمان، صفحات من حياة (مذكرات)، الدار العربية للموسوعات، ط١، (بيروت، ١٩٨٥).
- محمد مهدي كبه، مذكراتي في صميم الاحداث ١٩١٨-١٩٥٨، دار الطليعة، ط١، (بيروت، ١٩٦٥).
- مكرم الطالباني، دماء وراء القضبان (مذبحة سجني بغداد والكوت عام ١٩٥٣، ط١، (لا. م، ٢٠٠٢).
- نوري شاويس، من مذكراتي، منشورات حزب الشعب الديمقراطي الكردستاني، ط١، (لا. م، ١٩٨٥).
- هاني الفكيكي، اوكار الهزيمة – تجربتي في حزب البعث العراقي، مطبعة مهر، ط٢، (قم، ١٩٩٢).
- يوسف حنا يوسف، مذكرات يوسف حنا يوسف، مطبعة التعليم العالي، (أربيل، ١٩٩٢).

٢. بە زمانی کوردی:

- أحمد خواجه، چیم دی، ب٣، (سليمانى، ١٩٧٠) .
- جەماڵ شاڵی ، بەشێ لە بیرەوەری و یاداشتی ژیانم، چاپخانەی (سلێمانی، ٢٠٠١).
- جەمشید حەیدەری، چەند لاپەڕەیەك لە بیرەوەرییەکانم ، ب١، چ١، (ئیستۆکهۆڵم، ١٩٩٦).
- ڕەفیــق حیلمــی، یادداشــت کوردســتانی عێــراق و شۆڕشــەکانی شــێخ مەحمــوود، ب١+٢، (بەغـــدا، ١٩٨٨).
- شـاکر فەتاح، ئاوێنەی ژینم، یادداشـتەکانی شـاکر فەتاح، ب١، ڕێکخسـتن و لێکۆڵینەوەی: ئەحمـەد سـەید عەلی بەرزنجـی، وەزارەتی پـەروەردە، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٦)،.
- شـێخ لەتیـف حەفیـد، یادداشـتەکانی شـێخ لەتیفـی حەفیـد، سـاغکردنەوەی: کەمـال نـوری مەعـروف، (دهـۆك، ١٩٩٦).
- عەبدولسـتار تاهیـر شـەریف، ململانـێ لەگـەڵ ژیانـدا (یادداشـت) ١٩٣٥-١٩٧١، ب١، چاپخانــەی ئارابخــا، چ١، (کەرکــووك، ٢٠٠٥).
- عوســمان مســتەفا خۆشــناو، لەگــەڵ ڕۆژگاردا/ گــەڵا وەریــوەکان، (بیرەوەرییــەکانی عوســمان مســتەفا خۆشــناو ١٩٢٦-٢٠٠٦، چاپخانــەی شــەهاب، چ١، (هەولێــر، ٢٠٠٦).
- فاتـح ڕەسـووڵ، لـە کاروانێکـی دوور و درێـژدا کورتـەی خەبـات و ئەزموونـی پەنجـا سـاڵ، چ١، (سـتۆکهۆڵم، ١٩٩٧).
- کاکە مەم بۆتانی، کاکە مەمێکی تر- یاداشت، ب١، (سلێمانی، ٢٠٠٥).
- کەریـم زەنـد، گەشـتی زەنـد تۆمـاری تەمـەن، چاپخانـا وەزارەتـا یەروەردەیـێ، ب١، چ١، (هەولێـر، ٢٠٠٤).
- مستەفا نەریمان، بیرەورەییەکانی ژیانم، دار الحرية للطباعة، (بغداد، ١٩٩٤).
- ناهیـدەی شـێخ سـەلام، ئـەوەی لـە بیرمـە، ئامادەکـردنی: چیمـەن ساڵح، چاپخانـەی وەزارەتــی پــەروەردە، (هەولێــر، ١٩٩٩).
- نایب عەبدوڵڵا، بیروەریی ٢١ ساڵی تێکۆشان، چ٢، (سلێمانی، ١٩٩٧).
- هاشـم سـەید ئەحمـەد، چەمچەمـاڵ لـە یادوەریمـدا ١٩٦٠-١٩٨١، چاپخانـەی گوڵـزار، چ١، (سـلێمانی، ٢٠٠٠).

ب. یاداشتە بڵاوکراوەکان لە گۆڤارەکاندا

١. بە زمانی عەرەبی:

- أنور عبدالله، من خزين الذاكرة، الحركة الطلابية الكوردستانية ...وصفحة من أسفار ثورة أيلول، گولان العربي (مجلة)، العدد(١٨)، أربيل، ٢٥ تشرين الثاني ١٩٩٧.
- جواد محمد شيرواني، في عمق التأريخ وخزين الذاكرة لتأسيس اتحاد طلبة كوردستان- العراق، گولان العربي (مجلة)، العدد(٢١)، أربيل، ٢٥ شباط ١٩٩٨.
- سالم صابر معروف، إضافة إلى خزين الذاكرة، اتحاد طلبة كوردستان في جامعة الموصل خلال ١٩٦٤- ١٩٦٨، گولان العربي (مجلة)، العدد (١٩)، أربيل، ٢٥ كانون الأول ١٩٩٧.
- عبدالكريم فندي ، اتحاد طلبة كوردستان دور ريادي وتضحيات جسام، متين (مجلة)، العدد(٤٩)، دهوك، شباط ١٩٩٦ .
- عبدالكريم فندي، اتحاد طلبة كوردستان فصيل ثوري منظم وظهير قوي للثورة الكوردية، گولان العربي (مجلة)، العدد(٢٢)، أربيل، ٢٥ اذار ١٩٩٨.
- عبدالهادي رحمان سليمان، إضافة أخرى إلى خزين الذاكرة، گولان العربي (مجلة)، العدد (٢٠)، أربيل، ٢٥ كانون الثاني ١٩٩٨.
- فرهاد عوني، ذكريات عن أيام عشناها في بغداد قبل اعلان اتفاقية ١١ آذار ١٩٧٠ ، گولان العربي (مجلة)، العدد (١٦)، أربيل، ٢٥ أيلول ١٩٩٧.
- محمد أمين عبدالكريم كوفلي، اتحاد طلبة كوردستان – نينوى ١٩٧٠- ١٩٧١، گولان العربي (مجلة)، العدد(٢٨)، أربيل، ٢٥ أيلول ١٩٩٨.
- نجاه ياسين خورشيد اتحاد طلبة كوردستان في جامعة البصرة قبل وبعد ١٩٧٠، گولان العربي (مجلة)، العدد (٢١)، أربيل، ٢٥/ ٢/ ١٩٩٨.

٢. بە زمانی کوردی:

- عەبدولعەزیز یامولکی (بیرەوەرییەکانی عەبدولعەزیز یامولکی)، وەرگێڕان لە تورکیی عوسمانییەوە: شێرزاد کەریم، هەزارمێرد (گۆڤار)، ژمارە (٩)، سلێماني، ئەیلوول ١٩٩٩.
- مام جەلال، بەرەو حزبایەتیی نهێنی، خاك (گۆڤار)، ژمارە (١١)، ساڵی یەکەم، سلێمانی، ١٠ی ئایاری ١٩٩٨.
- مام جەلال، بەرەو خەباتی ڕێك و پێك لە ڕیزی خوێندکاراندا، خاك (گۆڤار)، ژمارە

(١٠)، ساڵی یەکەم، سلێمانی، ١٠ نیسان ١٩٩٨.

- مام جەلال، ساڵی کۆنگرەی خوێندکاران،خاك (گۆڤار) ، ژمارە (١٤) ، ساڵی دووەم، سلێمانی، ١٠ آب ١٩٩٨.

چوارەم- دیدارە کەسییەکان

أ. کەسایەتی

ناوی کەسایەتی	ڕۆژی دیدار	شوێنی دیدار
جەمشید حەیدەری	٢٠٠٧/٦/٢٦	هەولێر
ڕەشید محەمەد مستەفا ئامێدی	٢٠٠٧/٣/١٤	دهۆك
سەعدی ئەحمەد پیرە	٢٠٠٦/١١/٢٨	هەولێر
شەمسەدین موفتی	٢٠٠٧/١٠/٢٠	هەولێر
تاریق محەمەد جامباز	٢٠٠٧/١/٢٣	هەولێر
عەبدولقادر حەمەد ئەمین	٢٠٠٧/١١/٢٨	هەولێر
عەبدوڵڵا غەفوور ئیسماعیل	٢٠٠٧/١/٢١	هەولێر
فەرهاد عەونی	٢٠٠٧/١٠/٢٣	هەولێر
کەریم ئەحمەد	٢٠٠٦/١١/٢٧	هەولێر
کەمال حەسەن چاومار	٢٠٠٧/١/٢٤	هەولێر
محەمەد تاهیر عەلی موبارەك	٢٠٠٧/٣/١٧	دهۆك
ملازم خدر	٢٠٠٧/٤/١٧	هەولێر
مومتاز حەیدەری	٢٠٠٧/٤/١٧	هەولێر
نەوشیڕوان مستەفا ئەمین	٢٠٠٧/٢/٧	سلێمانی

ب.تۆمارکراو و نامەکان

ناوی کەسایەتی	ڕۆژی دیدار	شوێنی دیدار
جەلال سەلیم خۆشناو	٢٠٠٢/١٢/٣١	هەولێر بە یاوەریی سامان کەریم مەحموود
خالد دلێر	٢٠٠٢/١٢/١	سلێمانی بەیاوەریی سامان کەریم
خاد یوسفی	٢٠٠٦/٢/٩	بە یاوەریی هلبین محمد احمد

- دیدارێکی تەلەفزیۆنی لەگەڵ(ئیبراهیم عەبدوڵلا و جەلال تاڵەبانی و سدیق عەلی عەبدولڕەحمان و محەمەد ڕەشید ئامێدی) لە کاسێتێکی ڤیدیۆ تۆمارکراوەو و لە ئەرشیفی مام سدیق عەلی عەبدولڕەحمان ئامێدی لە دهۆك پارێزراوە.
- نوری حەسەن غەفوور ٢٠٠٧/٢/١١ سلێمانی - نامەیەك بۆ توێژەر

پێنجەم- ڕۆژنامە و گۆڤارەکان

أ. ڕۆژنامەکان

- ئازادی، ژمارە (٩٥)، ١٥ نیسان ١٩٦٠.
- التآخي، العدد (١٦٠)، السنة الأولى، ٨ تشرين الأول ١٩٦٧.
- التأخي، العدد (١٤١٢)، ١٦ آب ١٩٧٣.
- النور، العدد (٢٢٩)، ١٢/ ١١/ ١٩٦٩.
- النور، العدد (٣٢٥)، ١٠/ ١١/ ١٩٦٩.
- النور، العدد (٣٢٧)، ١٠/٢٦/ ١٩٦٩.
- برایی، ژمارەی ٢٩/ ٦/ ١٩٦٨.
- پێشکەوتن، ژمارە (٤٧)، هەولێر، ١٩٩٣/١٠/١٦.
- خەبات/ النضال، العدد (١٠٥)، السنة الأولى، ٢٥ تشرين الثاني ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١٠٦)، ٢٦ تشرين الثاني ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١٠٧)، ٢٧تشرين الثاني ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١٠٨)، ٢٩ شرين الثاني ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١١٢)، ٣ كانون الأول ١٩٥٩.
- خەیات/ النضال، العدد (١١٨)، ١٣ كانون الأول ١٩٥٩.

- خەبات/ النضال، العدد (١٢٠)، ١٥ كانون الأول ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١٢١)،١٦ كانون الأول ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١٢٤)،٢٠ كانون الأول ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١٢٩)،٢٤ كانون الأول ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١٣٣)،٢٩ كانون الأول ١٩٥٩.
- خەبات/ النضال، العدد (١٣٥)، ٣ كانون الثاني ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (١٣٦)، ٥ كانون الثاني ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (١٣٩)، ٧ كانون الثاني ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٠٩)، ٤ ايار ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٤٠)، ٢٠ تشرين الأول ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٤١)، ٢١ تشرين الأول ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٤٢)، ٢٣ تشرين الأول ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٥٦)، ١٩تموز ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٦٢)، ١٣ تموز ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٦٧)، ٢١ تموز ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٧٠)، ٢٥ تموز ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٧٥)، ٣١ تموز ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٨٢)، ١٨ آب ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٩٢)، ١٩ آب ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٢٩٨)، ٢٦ آب ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٣٠٥)، ١٥ أيلول ١٩٦٠.
- خەبات/ النضال، العدد (٣٩٥)، ٢٨ كانون الأول ١٩٦١.
- دەنگی کورد/ صوت الاكراد، ژمارە (١٩)،٢٢ آب ١٩٦٠.
- دەنگی کورد/ صوت الاكراد، ژمارە(٢٠)، ٢٤ آب ١٩٦٠.
- صوت الطلبة (جريدة)، العدد (١)، السنة الأولى، كركوك، ١٣ آب ١٩٥٩.
- صوت الطلبة (جريدة)، العدد (٢)، السنة الأولى، كركوك، ٢٠ آب ١٩٥٩.
- نبض الشباب، العدد (٨٤)، بغداد، ٦ نيسان ١٩٩٨ .

ب. گۆڤارەکان

- الطلبة والشبيبة، العدد (٨)، كانون الثاني ١٩٨٣.
- دەنگی قوتابیانی کوردستان (صوت طلبة كردستان)، ژمارەی مانگی کانوونی دووەم ١٩٦٥.
- ژیان، ژمارە (١)، هەولێر.
- ڕاستی، ژمارە (٤)، بەیروت، ١٩٧٣.
- ڕزگاری کوردستان، ژمارە (٤)، ساڵی یەکەم، کانوونی یەکەمی ١٩٦٣.
- ڕۆژنامەڤانی، ژمارە (١)، هەولێر، ٢٢ ی نیسان ٢٠٠٠.
- ڕۆژنامەڤانی، ژمارە (١١-١٢)، هەولێر، ٢٠٠٣.
- ڕۆژی نوێ، ژمارە (٥)، ساڵی یەکەم، سلێمانی، ١٩٦١.
- ڕێگای کردستان، العدد (١٦٧)، أربيل، حزيران ١٩٩٨.
- سلێمانی، ژمارە (٥٣)، سلێمانی، کانوونی یەکەمی ٢٠٠٤.
- چیا، ژمارە (٢)، سلێمانی، ١٩٦٨.
- گەلاوێژ، ژمارە (٣)، ساڵی (٩)، مارتی ١٩٤٨.
- گەلاوێژ، ژمارە (٤)، ساڵی شەشەم، نیسان ١٩٤٥.
- كركوك، العدد (٤)، السنة السادسة، كركوك، ربيع ٢٠٠٥.
- متين، العدد (٣١-٣٢)، دهوك، نيسان ١٩٩٤.
- متين، العدد (٦٠)، كانون الثاني ١٩٩٧.
- نزار، العدد (١)، بغداد، ٣٠ آذار ١٩٤٨، القسم العربي.
- نزار، ژمارە (٢)، بەغداد، ١٥ نیسان ١٩٤٨ بەشی کوردی.
- نزار، العدد (٣)، بغداد، ١٩٤٨ القسم العربي.
- نزار، العدد (٤)، بغداد، ١٥ مايس ١٩٤٨.
- نضال الطلبة، العدد(١١)، بغداد، حزيران ١٩٧٣.

شەشەم- نامە و تێزە زانکۆییە بڵاونەکراوەکان

أ. ماجستێر

١. بە زمانی عەرەبی:

- خليل مصطفى عثمان الاتروشي ، كوردستان في سنوات الانتداب البريطاني ١٩٢٠-١٩٣٢، كلية الآداب، جامعة دهوك، ٢٠٠٥.
- خميس حزام والي، وثبة كانون الوطنية في العراق ١٩٤٨، كلية القانون والسياسة، جامعة بغداد، ١٩٧٩.
- رعد محمد الشاطي، صحافة الحزب الشيوعي في العراق ١٩٥٣-١٩٥٨، معهد التأريخ العربي، بغداد، ١٩٩٦.
- سروه أسعد صابر، كوردستان من بداية الحرب العالمية الأولى إلى نهاية مشكلة الموصل ١٩١٤-١٩٢٦ دراسة سياسية وثائقية، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين/ أربيل ، ١٩٩٩.
- شذى فيصل رشو العبيدي، الادارة العثمانية في الموصل في عهد الاتحاديين ١٩٠٨-١٩١٨، كلية الآداب، جامعة الموصل، ١٩٩٧.
- صالح حسين الجبوري، ثورة ٨ شباط ١٩٦٣ في العراق: أسبابها – مقدمتها – قيامها، معهد الدراسات القومية والاشتراكية، جامعة المستنصرية، بغداد، ١٩٨٦.
- عبدالواحد موسى الحصونة، الحركة الطلابية العراقية ودورها في النضال الوطني والقومي ١٩٤٧-١٩٦٣، كلية الآداب، جامعة بغداد، ١٩٨٣.
- غازي دحام فهد المرسومي، التعليم في العراق ١٩٣٢-١٩٤٥، كلية الآداب، جامعة بغداد، ١٩٨٦.
- فائزة حسين عباس، التطور السياسي والفكري للحركة القومية الكردية في ايران
- ١٩٣٩- ١٩٧٩، كلية العلوم السياسية، جامعة بغداد، ١٩٩٥.
- فرهاد محمد أحمد، جريدة خەبات/ النضال ١٩٥٩- ١٩٦١ دراسة تأريخية ، كلية الآداب، جامعة الموصل، ٢٠٠٦.
- ماجد محمد يونس زاخوي، الفرسان الحميدية (١٨٩١-١٩٢٣)، كلية الآداب، جامعة
- الموصل، ٢٠٠٦.
- محمد سعيد حسين أحمد البرواري، دور التعليم الجامعي في التنشئة السياسية، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين/ أربيل، ٢٠٠٦.

- محمد عبدالله كاكه سور، دور الضباط الكورد السياسي والثقافي في الحركة الكوردية في كوردستان الجنوبية ١٩٢١- ١٩٤٥، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، أربيل، ١٩٩٨.
- محمود شكحان الدليمي، علي حيدر سليمان نشاطه الثقافي ودوره السياسي في العراق حتى عام ١٩٦٨، كلية التربية، جامعة بغداد، ٢٠٠٢.
- هلبين محمد أحمد عبو المزوري، حزب هيوا- الأمل ١٩٣٩-١٩٤٦، كلية الآداب، جامعة دهوك، ٢٠٠٧.
- وائل علي أحمد النحاس، تأريخ الصحافة الموصلية ١٩٢٦-١٩٥٨، كلية الآداب، جامعة الموصل، ١٩٨٨.

٢. بە زمانی کوردی:

- ئەحمەد شەریف عەلی، برایم ئەحمەد ژیان و بەرهەم، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٠.
- ژڤان نەعمان حەجی ، هونەرێ گوتارێ د روژنامەگەریا کوردی دا (١٨٩٨-١٩١٨)، کولیژا ئادابێ، زانکویا دهوك، ٢٠٠٨.

ب.دکتۆرا

- بدر مصطفى عباس ، الحياة التعليمية في ولاية بغداد١٨٦٩م/ ١٢٨٦هـ - ١٩٠٩م/١٣٢٧هـ ، كلية الآداب، جامعة الموصل، ١٩٩٧.
- عبدالرزاق أحمد النصري ، دور المجدين في الحركة الفكرية والسياسة في العراق ١٩٠٨-١٩٣٢ ، كلية الآداب، جامعة بغداد،١٩٩٠.
- لطفي جعفر فرح ، الملك غازي ودوره في سياسة العراق في المجالين الداخلي والخارجي ١٩٣٣-١٩٣٩، كلية الآداب، جامعة بغداد، ١٩٨١.
- وائل علي أحمد النحاس ، الصحافة في العراق ١٩٥٨-١٩٦٣، كلية الآداب، جامعة
- الموصل، ١٩٩٣.

حەوتەم- کتێبەکان

أ. بە زمانی عەرەبی

- إبراهيم أحمد، الأكراد والعرب- أصدره فريق من شباب الكورد عام ١٩٣٧، ط٢،(بغداد، ١٩٦١).
- إبراهيم الجبوري، سنوات من تأريخ العراق – النشاط السياسي المشترك لحزبي الاستقلال والوطني الديمقراطي في العراق ١٩٥٢-١٩٥٩، المكتبة العالمية، (بغداد، لا. ت).
- إبراهيم الداقوقي، أكراد تركيا، دار المدى، ط١، (بيروت، ٢٠٠٣).
- إبراهيم خليل أحمد العلاف، التعليم في العراق إبّان عهد الانتداب ١٩٢٠-١٩٣٢ في: مجموعة باحثين، المفصل في تأريخ العراق المعاصر، بيت الحكمة، مطبعة أحمد الزيدي، ط١، (بغداد، ٢٠٠٢).
- إبراهيم خليل أحمد، تطور التعليم الوطني في العراق ١٨٦٩-١٩٣٢، مطبعة جامعة البصرة، ط١، (البصرة، ١٩٨٢).
- إبراهيم طاهر معروف الرباتي، المرأة الكوردية ودورها في المجتمع الكردي، مطبعة تربية أربيل، ط١، (أربيل، ٢٠٠٤).
- أبو شوقي، لمحات من تأريخ الانتفاضات والثورات الكردية، دار الكاتب، ط١، (بيروت، ١٩٧٨).
- أحمد عبدالرحيم مصطفى، في أصول التأريخ العثماني، ط١، (بيروت، ١٩٨٢).
- أحمد فوزي، قاسم والأكراد – خناجر وجبال، ط١، (لا.م، ١٩٦١).
- أحمد نوري النعيمي، الحياة السياسية في الدولة العثمانية، دار الحرية للطباعة، (بغداد، ١٩٩٠).
- أدمون غريب، الحركة القومية الكردية، دار النهار للنشر، (بيروت، ١٩٧٣).
- آرنست أ.رامزور، تركيا الفتاة وثورة ١٩٠٨، ترجمة: صالح أحمد العلي، دار مكتبة الحياة، (بيروت، ١٩٦٠).
- إسماعيل أحمد باغي، تطور الحركة الوطنية العراقية ١٩٤١-١٩٥٢، مطبعة الإرشاد، منشورات مركز دراسات الخليج العربي بجامعة بصرة، (بغداد، ١٩٧٩).
- إسماعيل شكر رسول، أربيل دراسة تأريخية في دورها الفكري والسياسي ١٩٣٩-

١٩٥٨، مطبعـة بينايـى، ط٢، (السـليمانية، ٢٠٠٥) .
- الـبرت م. منتشاشـفيلي، العـراق في سـنوات الانتـداب البريطـاني، ترجمـة: د. هاشـم صالـح التكريتـي، (بغـداد، ١٩٧٨).
- أمين سامي الغمراوي، قصة الأكراد في شمال العراق، ط١، (لا. م، ١٩٩٥).
- ب. ط. سعد، قضية الموصل في مؤتمر لوزان، (بغداد، ١٣٤٣هـ (١٩٢٥).
- ب. ن. بونومار يـوف، مختـارات - القامـوس السـياسي، ترجمـة وإعـداد: عبدالـرزاق الصافي، مطبعـة مركـز الطباعـة الحديثة، (بغـداد، ١٩٧٣).
- برهـان أبابكـر ياسـين، كوردسـتان في سياسـة القـوى العظمـى ١٩٤١-١٩٤٧، مطبعـة هـاوار، ط١، (دهـوك، ٢٠٠٢).
- بله ج شيركوه، القضية الكردية ماضي الكرد وحاضرهم، دار الكاتب، ط١، (بيروت، ١٩٨٦).
- بهـاء الديـن نـوري، في تقييـم سياسـة الحـزب الشـيوعي العراقـي في سِـني ١٩٥٨-١٩٩١-مـأزق الحركـة الشـيوعية في العـراق، ط٤، (د. م، ١٩٩١).
- بيـار مصطفـى سـيف الديـن، السياسـة البريطانيـة تجـاه تركيـا وأثرهـا في كوردسـتان ١٩٢٣-١٩٢٦، مطبعـة وزارة التربيـة، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٤).
- ثمينـة ناجـي يوسـف ونـزار خالـد، سـلام عـادل – سـيرة مناضـل،ج١، دار المـدن، ط١، (دمشـق، ٢٠٠١).
- جبار جباري، تأريخ الصحافة الكوردية في العراق، مطبعة الامة، (بغداد، ١٩٧٥).
- جرجيس فتح الله، رجال ووقائع في الميزان، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠١).
- العراق في عهد قاسم - آراء وخواطر ١٩٥٨- ١٩٨٨، (السويد، ١٩٨٩).
- نظـرات في القوميـة العربيـة مـداً او جـزراً حتـى العـام ١٩٧٠ تأريخيـاً وتحليـلاً ، أضـواء عـلى القضيـة الاشـورية (مذابـح آب ١٩٣٣)، مطبعـة وزارة التربيـة، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٤).
- يقظة الكرد تأريخ سياسي ١٩٠٠-١٩٢٥، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٢).
- جعفـر عبـاس حميـدي، التطـورات السياسـية في العـراق ١٩٤١-١٩٥٣، مطبعـة العـمال، (بغـداد، ١٩٧٧).
- جلال الطالباني، كوردستان والحركة القومية الكوردية، ط١، (بغداد، ١٩٧٠).
- جليلي جليل، انتفاضة الأكراد عام ١٨٨٠، دار الكاتب، ط١، (بيروت، ١٩٧٩).
- نهضـة الأكـراد الثقافيـة والقوميـة في نهايـة القـرن التاسـع العـشر وبداية القـرن العشرين،

ترجمـة: بـافي نـازي ود. ولاتوكـدر، دار الكاتب، ط١، (بـيروت، ١٩٨٦).
- جمال بابان ، أعلام كرد العراق، (سليمانية، ٢٠٠٦).
- جـمال خزنـدار، مرشـد الصحافـة الكورديـة في العـراق، دار الحريـة للطباعـة، مطبعـة الجمهوريـة، (بغـداد، ١٩٧٣).
- جهـاد محـي الديـن، العـراق والسياسـة العربيـة ١٩٤١-١٩٥٨، مطبعـة الارشـاد، ط١، (بغـداد، ١٩٨٠).
- جينـي سـنغلتون، الحـزب الوطنـي الديمقراطـي العراقـي في العهـد الملـكي، ترجمـة: مجموعـة مـن المترجمـين، ط١، (بـيروت، ١٩٩٩).
- حـازم المفتـي، العـراق بـين عهديـن ياسـين الهاشـمي وبكـر صدقـي، مطبعـة سـومر، (بغـداد، لا. ت).
- حامـد محمـود عيسى، القضيـة الكورديـة في العـراق مـن الاحتـلال البريطـاني إلى الغـزو الامريـكي ١٩١٤-٢٠٠٤، مكتبـة مدبـولي، ط١، (القاهـرة، ٢٠٠٥).
- المشكلة الكوردية في الشرق الاوسط، مكتبه مدبولي، (القاهرة، ١٩٩١).
- حامـد مصطفـى المقصـود، مـدارات الإخـوة الأعـداء ثـورة ١٤ تمـوز الخلفيـات/ الوقائـع ، النهايـات، وسـيرة ذاتيـة، مطبعـة وزارة التربيـة، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٢).
- حبيب محمد كريم، تأريخ الحزب الديمقراطي الكوردستاني – العراق
- (في محطات رئيسية) ١٩٤٦-١٩٩٣، مطبعة خەبات، ط١، (دهوك، ١٩٩٨).
- حسن مصطفى، البارزانيون وحركات بارزان ١٩٣٢-١٩٤٧، ط٢، (بغداد، ١٩٨٣).
- حنـا بطاطـو، العـراق، الكتـاب الأول، الطبقـات الاجتماعيـة والحـركات الثوريـة في العهـد العثـماني حتـى قيـام الجمهوريـة، ترجمـة: عفيـف الـرزاز، منشـورات فرصـاد، ط١،
- (بغداد، ٢٠٠٥).
- العـراق، الكتـاب الثـاني، الحـزب الشـيوعي، ترجمـة : عفيـف الـرزاز، منشـورات فرصـاد، ط١، (بغـداد، ٢٠٠٦).
- العـراق، الكتـاب الثالـث، الشـيوعيون والبعثيـون والضبـاط الاحـرار، ترجمـة: عفيـف الـرزاز، منشـورات فرصـاد، ط١، (بغـداد، ٢٠٠٦).
- خالـد بكـداش، انتفاضـة الشـعب العراقـي لسـنة ١٩٤٨وأثرهـا في تطـور القضيـة العربيـة، مطبعـة المتنبـي، (بغـداد، ١٩٤٨).

- خالد خالد كوجي، كيف تعالج الدساتير العراقية الحقوق القومية للشعب الكردي ؟ دراسة مقارنة بين النظرية والتطبيق، ط١، (استكهولم،١٩٩٠).
- خليل إبراهيم حسين، سقوط عبدالكريم قاسم، موسوعة ١٤ تموز السلسلة (٥)، (بغداد، ١٩٨٩).
- خليل جندي، حركة التحرر الوطني الكردستاني في كردستان الجنوبي، ١٩٣٩- ١٩٦٨ "آراء ومعالجات"، ط١، (ستوكهولم، ١٩٩٤).
- خيرى امين العمري، حكايات سياسة في التأريخ العراق الحديث، مطبعة دار القادسية، ط١، (بغداد، لا. ت).
- ديفيد مكدول، تأريخ الاكراد الحديث، ترجمة: راج ال محمد، دار الفارابي للنشر، ط١، (بيروت، ٢٠٠٤).
- سعاد خيري، من تأريخ الحركة الثورية المعاصرة في العراق١٩٢٠-١٩٥٨، ج١ (لا. م، لا.ت).
- من تأريخ الحركة الثورية في العراق ثورة ١٤ تموز، ج٢، دار ابن خلدون، ط١، (بيروت،١٩٨٠).
- سعد ناجي جواد، العراق والمسألة الكردية ١٩٥٨-١٩٧٠، دار اللام، (لندن، ١٩٩٠).
- سلمان عثمان (كوني رةش) ، الأمير جلادت بدرخان حياته وفكره، مطبعة الكاتب العربي، (دمشق، ١٩٩٢).
- ش. ج. اشيريان، الحركة الوطنية الديمقراطية في كردستان- العراق ١٩٦١- ١٩٦٨، ترجمة: ولاتو، دار الكاتب، ط١، (بيروت، ١٩٧٨).
- شيرزاد زكريا محمد، الحركة القومية الكوردية في كوردستان العراق ٨ شباط ١٩٦٣- ١٧ تموز ١٩٦٨، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٦).
- شيركو فتح الله عمر، الحزب الديمقراطي الكوردستاني وحركة التحرر القومي الكوردية في العراق ١٩٤٦-١٩٧٥، مطبعة رون، ط١، (السليمانية، ٢٠٠٤).
- صادق حسن السوداني، لمحات موجزة عن تأريخ نضال الشعب العراقي، الموسوعة الصغيرة، العدد (٤٥)، (بغداد، ١٩٧٩).
- صالح صائب الجبوري، محنة فلسطين وأسرارها السياسية والعسكرية، مطبعة دار الكتب، (بيروت، ١٩٧٠).
- صالح محمد حسن (عزت بادي)، شريف باشا حياته ودوره السياسي ١٨٦٥-١٩٥١،

مطبعـة وزارة التربيـة، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٥).
- صلاح الخرسـان، صفحـات مـن تاريـخ الحركـة الشـيوعيّة في العـراق، دار الفـرات، ط١، (بـيروت، ١٩٩٣).
- صلاح محمـد سـليم هـروري، الأسرة البدرخانيـة نشـاطها السـياسي والثقـافي ١٩٠٠-١٩٥٠، مطبعـة وزارة التربيـة، ط١، (أربيـل، ٢٠٠٤).
- طارق إبراهيم شريف، شخصيات تتذكر، ج١، مطبعة الثقافة والشباب، ط١، (أربيل، ١٩٨٨).
- طارق عبدالحميد، مهزلة التعليم في العراق، مطبعة شفيق، ط١، (بغداد، ١٩٥٨).
- طاهـر البـكاء وصـلاح الفرطـوسي ، الاتحـاد الوطنـي لطلبـة العـراق سـيرة ونضـال،ج١، (بغـداد، ١٩٨١).
- عباس العزاوي، تأريخ العراق بين احتلالين ،ج٧، مطبعة شريعت ، ط١، (لا.م، لا. ت).
- عبدالامير العكام، تأريخ حزب الاستقلال العراقي، ط١، (بغداد، ١٩٨٠).
- عبدالسلام علي، صفحات من نضال الشهيد صالح اليوسفي، ط١، (دهوك، ١٩٩٢).
- عبدالجبـار حسـن الجبـوري، الأحـزاب والجمعيـات السياسـية في القطـر العراقـي ١٩٠٨-١٩٥٨، دار الحريـة للطباعـة، ط١، (بغـداد، ١٩٧٧).
- عبدالجبـار عبـد مصطفـى، تجربـة العمـل الجبهـوي في العـراق بـين ١٩٢١-١٩٨٥، دار الحريـة للطباعـة، (بغـداد، ١٩٧٨).
- عبدالرحمــن إدريــس صالــح البيــاتي، الشــيخ محمــود الحفيــد (البرزنجــي) والنفــوذ البريطــاني في كردســتان العــراق حتــى عــام ١٩٢٥، (لنــدن، ٢٠٠٥) .
- عبدالرحمــن قاســملو، أربعــون عامــا مــن الكفــاح مــن أجــل الحريــة ،ج١، ترجمــة وتقديــم: د. عزالديــن مصطفــى رســول، مطبعــة جامعــة صــلاح الديــن، (أربيــل، ١٩٩١).
- عبدالرزاق الحسني، الأسرار الخفية في حركة مايس سنة ١٩٤١ التحررية، ط٥، (بيروت، ١٩٨٢).
- تأريخ العراق السياسي الحديث، ج١، ط١، (بيروت، ١٩٤٨).
- تأريــخ الــوزارات العراقيــة، ج١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦، ٧، ٨، ٩، ١٠، مطبعــة دار الكتــب، ط٤، (بــيروت، ١٩٧٤).
- الجبهـة الوطنيـة في العـراق جذورهـا التأريخيـة وتطورهـا، مسـتقاة مـن المجلـد التاسـع والخمسـين لمجلـة العرفـان الصيداويـة، ١٩٧١.
- عبدالرزاق الهلالي ، تأريخ التعليم في العراق في العهد العثماني ١٦٣٨ -١٩١٧، (بغداد، ١٩٥٩).

- تأريخ التعليم في العراق في عهد الانتداب البريطاني، (بغداد، ٢٠٠٠).
- عبدالرزاق محمد أسود، موسوعة العراق السياسية، الدار العربية للموسوعات، مج٣، ط١، (بيروت، ١٩٨٩).
- عبدالستار طاهر شريف، تأريخ الحزب الثوري الكردستاني ، منشورات شورشكير(الثورة)، ط٢، (بغداد، ١٩٧٩).
- الجمعيات والمنظات والأحزاب الكوردية في نصف قرن ١٩٠٨- ١٩٥٨، دار الحرية للطباعة، ط١، (بغداد، ١٩٨٩).
- عبدالفتاح إبراهيم، معنى الثورة – أضواء على ثورة ١٤ تموز، إعداد وتنفيذ: شهاب أحمد الحميد، اصدارات مركز الرابطة للدراسات والبحوث، ط٢، (لا. م، ٢٠٠٥).
- عبدالفتاح علي البوتاني، الحياة الحزبية في الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٣).
- التطورات السياسية الداخلية في العراق ١٤ تموز ١٩٥٨ – ٨ شباط ١٩٦٣، مطبعة خاني، ط١، (دهوك، ٢٠٠٧).
- دراسات ومباحث في تايخ الكورد والعراق المعاصر، مطبعة حجي هاشم، ط١، (أربيل، ٢٠٠٧).
- مدرسة ١١ آذار أول مدرسة كوردية في مدينة الموصل مع نبذة تأريخية عن التعليم في كوردستان- العراق، مطبعة وزارة التربية، ط٢،(أربيل، ٢٠٠٢).
- موقف الاحزاب السياسية العراقية من القضية الكوردية ١٩٤٦- ١٩٧٠، مطبعة خاني، ط١، (دهوك، ٢٠٠٧).
- عبدالسلام علي، صفحات من نضال الشهيد صالح اليوسفي، ط١، (دهوك، ١٩٩٢).
- عبداللطيف الراوي، عصبة مكافحة الصهيونية في العراق ١٩٤٥-١٩٤٦، دار وهران، (دمشق، ١٩٨٦).
- عبدالله العلياوي، كوردستان في عهد الدولة العثمانية من سنة١٨٥١-١٩١٤ دراسة في التأريخ السياسي، (السليمانية، ٢٠٠٥).
- عثمان علي، حركة الشيخ عبدالسلام البارزاني دراسة وثائقية في الأسباب المحلية والاقليمية، في: ممتاز حيدري واخرون، مؤتمرالذكرى الئوية لميلاد البارزاني الخالد،ج١، مطبعة وزارة التربية، (أربيل، ٢٠٠٣).

- دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦، دراسة تأريخية وثائقية، (أربيل، ٢٠٠٦).
- عزيز الحاج، القضية الكردية في العراق: التأريخ والآفاق، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ط١، (بيروت، ١٩٩٤).
- مع الأعوام – صفحات من تأريخ الحركة الشيوعية في العراق بين ١٩٥٨-١٩٦٩ المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ط١، (بيروت، ١٩٨١).
- عزيز حسن البارزاني، الحركة القومية الكوردية في كوردستان العراق ١٩٣٩-١٩٤٥، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٢).
- عزيز سباهي، عقود من تأريخ الحزب الشيوعي العراقي،ج٢، دار الرواد للطباعة والنشر، منشورات الثقافة الجديدة، (دمشق، ٢٠٠٣).
- وعبدالرزاق الصافي ، الحزب الشيوعي العراقي معالم على الطريق المجيد، دار الرواد للطباعة والنشر، (لا. م، ٢٠٠٣).
- علي تتر نيروەيى، ظهور وازدهار الحياة الحزبية والجمعيات والمنظمات السياسية في كُردستان ودور الشيخ عبدالسلام البارزاني فيها، في: ممتاز حيدري واخرون، مؤتمرالذكرى المئوية لميلاد البارزاني الخالد، ج١، مطبعة وزارة التربية، (أربيل، ٢٠٠٣).
- علي سنجاري، القضية الكوردية وحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق، ج١، مطبعة حاجي هاشم، ط١، (أربيل، ٢٠٠٦).
- علي عبدالله، تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني – العراق حتى انعقاد مؤتمره الثالث، (لا. م، ١٩٩١).
- علي كريم سعيد، عراق ٨ شباط ١٩٦٣ من حوار المفاهيم إلى حوار الدم – مراجعات من ذاكرة طالب شبيب، (بيروت، ١٩٩٩).
- عمر الخطيب، مصر والحرب مع اسرائيل ١٩٥٢-١٩٧٣، دار الحرية للطباعة، ط١، (بغداد، ١٩٧٧).
- غازي فيصل، لمحات خالدة من تأريخ الاتحاد الوطني لطلبة العراق، دار الحرية للطباعة، مطبعة الحكومة، (بغداد، ١٩٧٣).
- غانم محمد الحفو وعبدالفتاح علي البوتاني، الكورد والأحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي ١٩٢١ـ ١٩٥٨، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٥).
- فائق بطي، صحافة تموز وتطور العراق السياسي، ط١، (بغداد، ١٩٧٠).

- فاروق صالح العمر، المعاهدات العراقية – البريطانية وأثرهما في السياسة الداخلية ١٩٢٢-١٩٤٨، دار الحرية للطباعة، ط١، (بغداد، ١٩٧٧).
- فاضل حسين ، مشكلة الموصل – دراسة في الدبلوماسية العراقية- الانكليزية- التركية وفي الرأي العام، ط٣، (بغداد، ١٩٧٧).
- فاضل حسين وآخرون، تأريخ العراق المعاصر، (بغداد، ١٩٨٠).
- فواد حسن الوكيل، جماعة الاهالي في العراق ١٩٣٢- ١٩٣٧، وزارة الثقافة والاعلام، ط٢، (بغداد، ١٩٨٠).
- فيصل الدباغ، أضواء على كتاب: الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكوردية في نصف قرن ١٩٠٨-١٩٥٨، دراسة نقدية، مطبعة الثقافة، ط١، (أربيل، ١٩٩٧).
- فيصل محمد الارحيم، تطور العراق تحت حكم الاتحاديين ١٩٠٨-١٩١٤م، مطبعة الجمهور، (الموصل، ١٩٧٥).
- كاظم حبيب وزهدي الداوودي، فهد والحركة الوطنية في العراق، دار الكنوز الادبية، ط١، (بيروت، ٢٠٠٣).
- كاميران عبدالصمد أحمد الدوسكي، كوردستان العثمانية في النصف الأول من القرن التاسع عشر، مطبعة وزارة التربية، ط١، (دهوك، ٢٠٠٢).
- كمال محمد نجيب العبيدي ، عيد السلام،ج١، مطبعة الامة، ط١، (بغداد، ١٩٧٠).
- كمال مظهر أحمد، صفحات من تأريخ العراق المعاصر" دراسات تحليلية"، ط١، (بغداد، ١٩٨٧).
- كردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى، ترجمة: محمد الملا كريم، مطبعة المجمع العلمي الكوردي، (بغداد، ١٩٧٧).
- ليث عبدالحسين الزبيدي، ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ في العراق، مكتبة اليقظة العربية، ط٢، (بغداد، ١٩٨١).
- م. س ، لازاريف وآخرون، تأريخ كوردستان، ترجمة: د. عبدي حاجي، مطبعة حاجي هاشم، ط١، (أربيل، ٢٠٠٦).
- مالميسانذ ، القومية الكردية ود.عبدلله جودت في مطلع القرن العشرين، ترجمة: شكور مصطفى، مطبعة وزارة التربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٠) .
- مجيد خدوري، العراق الجمهوري، مطبعة آمير، ط١، (قم، ١٩٩٧).

- محسن محمد المتولي، كرد العراق منذ الحرب العالمية الأولى ١٩١٤ حتى سقوط الملكية في العراق ١٩٥٨، ط١، (بيروت، ٢٠٠١).
- محمد امين زكي، خلاصة تأريخ الكرد وكردستان، ترجمة : محمد علي عوني، ط٢، (بغداد، ١٩٦١).
- محمد عامر دێرشەوی، سياسة المانيا تجاه الاجانب-الكورد وتنظيماتهم السياسية في المانيا، مطبعة جامعة صلاح الدين، (أربيل، ١٩٩٨).
- محمد حمدي الجعفري، انقلاب الوصي في العراق، منشورات مكتبة مدبولي، ط١، (القاهرة، ٢٠٠٠).
- محمود شبيب، وثبة في العراق وسقوط صالح جبر، مطبعة الديواني، (بغداد، ١٩٨٨).
- مسعود البارزاني ، البارزاني والحركة التحررية الكورية، ، مج١،ق١، ٢، رابطة كاوا للثقافة الكردية، ط٢، (بيروت، ١٩٩٧).
- البارزاني والحركة التحررية الكورية، الكرد وثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ – ١١ أيلول ١٩٦١، مج٢، رابطة كاوا للثقافة الكردية، ط٢، (بيروت، ١٩٩٧).
- البارزاني والحركة التحررية الكورية، ثورة ١١ أيلول ١٩٦١-١٩٧٥، ج٣، ط١، (أربيل، ٢٠٠٢).
- مكرم الطالباني، حزب هيوا، (السليمانية، ٢٠٠٢).
- منذر الموصلي، الحياة السياسية والحزبية في كوردستان " رؤية عربية للقضية الكردية " رياض الريس للكتب والنشر، ط١، (لندن، ١٩٩١).
- القضية الكردية في العراق "البعث والأكراد" رؤية عربية للقضية الكردية، دار المختار، ط١، (دمشق، ٢٠٠٠).
- مهدي السعيد وعصام الصفار، من تأريخ اتحاد الطلبة العام في الجمهورية العراقية، (براغ، ١٩٨٩).
- مير بصري، اعلام الكرد، رياض الريس للكتب والنشر، ط١، (لندن/قبرص، ١٩٩١).
- ميظان عارف بادي، الحركة الكوردية التحررية في كوردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٣، مطبعة وزارة االتربية، ط١، (أربيل، ٢٠٠٥).
- نخبة من العلماء السوفيت، التركيب الطبقي للبلدان النامية، ترجمة: د.داود حيدو ومصطفى الدباس، منشورات وزارة الثقافة، ط٢، (دمشق، ١٩٧٣).
- نزار جرجيس علي، صحافة أربيل، دار الحرية للطباعة، (بغداد، ١٩٨٨).

• نمير طـه ياسـين، بدايـات حركـة التحديـث، في: موسـوعة الموصـل الحضاريـة،ج٤، (الموصـل، ١٩٩٢).
• صـدى الغـاء الخلافـة في تركيـا الكماليـة والوطـن العـربي والعـالم الاسـلامي، في: الدكتـور إبراهيـم خليـل أحمـد العـلاف وآخـرون، نـدوة الاسـلام والعلمانيـة في تركيـا المعـاصرة، مركـز الدراسـات التركيـة بجامعـة الموصـل، (الموصـل، ١٩٩٦)، محـدود التـداول.
• هـادي حسـن عليـوي، الأحـزاب السياسـية في العـراق السريـة والعلنيـة، ريـاض الريـس للنـشر، ط١، (بـيروت، ٢٠٠١).
• وليـم ايغلـتن، جمهوريـة مهابـاد، ترجمـة: جرجيـس فتـح اللـه، مطبعـة وزارة التربيـة، ط٢، (أربيـل، ١٩٩٩).

ب.بە زمانی کوردی

• ئارشـاك سافرسـتییان، کـوردو کوردسـتان، وەرگێڕانـی: ئەمیـن شـوان، چاپخانـەی وەزارەتـی پـەروەردە، چ٢، (هەولێـر، ٢٠٠٦).
• ئـازاد عوبێـد ساڵح، کاریگەریـی شۆڕشـی ئەیلـوول لەسـەر ڕۆژنامەوانیی کـوردی ١٩٦١-١٩٧٥، چاپخانـەی ڕۆشـنبیری، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٧).
• ئاکـۆ عبدالکریـم شـوانی، شـاری سـلێمانی (١٩١٨-١٩٣٢) ، چاپخانـەی زانسـت، چ١، (سـلێمانی، ٢٠٠٢).
• ئەحمـەد بـاوەڕ، کوردسـتان و چالاکیـی کۆمەڵـە و ڕێکخـراوە کوردییـەکان لـە ساڵانی ئینتـدابی بەریتانیـا ١٩٢٠-١٩٣٢، چ١، (سـلێمانی، ١٩٩٨).
• کۆمەڵەی یانەی سەرکەوتن، (کەلار، ٢٠٠٤).
• ئەحمـەد حەمـەد ئەمـین هومـەر، ڕوانـدز لێکۆڵینەوەیەکـی مێژوویـی- سـیاسی (١٩١٨-١٩٣٩) سـەنتەری سـتراتیجی کوردسـتان، (سـلێمانی، ٢٠٠٦).
• بەکـر شـاکر کاروانی، عەلـی فەتـاح دزەیـی - شـاعیر و نووسـەر و تێکۆشـەر ١٩٢٨-١٩٩٢، چاپخانـەی وەزارەتـی ڕوشـنبیری، چ١، (هەولێـر، ٢٠٠٤).
• تارق جامباز، حزبي هیوا لە لیوای هەولێر، (هەولێر، ٢٠٠٥).
• جەعفەر عەلی، ناسیونالیزم وناسیۆنالیزمی کوردی، (سلێمانی، ٢٠٠٤).
• جەمال خەزنەدار، بانگی کردستان ، دار الحرية للطباعة، (بغداد، ١٩٧٤).

- حسين محمد عزيز، بەياننامەيەكی ڕەش و ڕۆژێكی سوور، (سلێمانی، ٢٠٠٠).
- حوسێن محەمەد عەزیز، پێنج کاتژمێر لەگەڵ برایم ئەحمەد دا، چاپخانەی سیما، چ٣، (سلێمانی، ٢٠٠٢).
- ڕەفیق ساڵح و سدیق ساڵح، یادگاری لاوان و دیاری لاوان، چاپخانەی شڤان، چ٣، (سلێمانی، ٢٠٠٥).
- رضا نایف، کورتیەك ژخەباتناما بزاڤا قوتابییێت جیهانێ، چاپخانا زانا، چ١، (دهۆك، ٢٠٠٥).
- ڕۆبەرت ئۆلسن، ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران، وەرگێڕانی: ئەبوبەکر خۆشناو، چ٢، (سلێمانی، ١٩٩٩).
- ڕۆهات ئالاکۆم، کوردەکانی ئەستەمبولێ کۆن، وەرگێڕانی: ئەحمەد تاقانە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٥).
- ساسان عەونی، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان چەند لایەنێکی تێکۆشان و مێژوو، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ١، (هەولێر، ١٩٩٨).
- سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی ڕزگاریخوازی نیشتیمانی لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا (١٨٨٠-١٩٣٩)، چاپخانەی دەزگای ئاراس، (هەولێر، ٢٠٠٧).
- بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٦).
- سۆران عیزەددین فەیزی، یادی عیزەددین فەیزی، (هەولێر، ١٩٨٨).
- سەڵاح هروری، پێداچوونەك لسەر هندەك بەڵگەنامێن تایبەت ب کوردان ڤە، چابخانا هاوار، چ١، (دهۆك، ٢٠٠٦).
- عەبدولعەزیز یاملکی، کوردستان و ڕاپەڕینەکانی کورد، وەرگێڕان: شێرزاد کەریم، ئامادەکردن، سدیق ساڵح، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چ١، (سلێمانی، ١٩٩٩).
- عەبدوڵڵا زەنگەنە، ژیانەوە و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا ١٩٢٤ ١٩٢٦، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٠).
- عەزیز شەمزینی، جووڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانیی کوردستان، وەرگێڕانی: فەرید ئەسەسەرد، (سلێمانی، ١٩٩٨).
- عەلائەدین سەجادی، مێژووی ڕاپەڕینی کورد، چ٢، (سەقز، ١٩٩٦).
- عەلی تەتەر، بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ ١٩٠٨-١٩٢٧، چابخانا وەزارەتا پەروەردێ، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٢).

- عەلـی عەبدوڵـڵا، مێـژووی پـارتی دیموکـراتی کوردسـتان-عیراق، تـا بەسـتنی کۆنگـرەی سـێیەمی، (ج. د، ١٩٦٨).
- عومـەر ئیبراهیـم عەزیـز ، دیـاری نـەورۆز لـە پەخشـانی کوردیـدا ١٩٣٥-١٩٦٩، ب١، چاپخانــەی ئەلفنــون، (ب. ش، ١٩٨٩).
- غەفووری میرزا کەریم ، یادگاری لاوان و دیاری لاوان، (بەغدا، ١٩٧٨).
- تەقەللایەکـی دڵسـۆزانە بـۆ لەناوبـردنی نەخوێنـدەواری لـە کوردسـتاندا کۆمەڵی زانسـتی لـە سـلێمانی، چاپخانـەی دارولجاحیز، (بەغـداد، ١٩٨٥).
- فـاروق عەلـی عومـەر، ڕۆژنامەگەریـی کـوردی لـە عێراقـدا- بەراییـەکان ١٩١٤-١٩٣٩، وەرگێـڕان: تاریـق کارێـزی، چاپخانـەی وەزارەتی پـەروەردە، چ١، (هەولێـر، ٢٠٠١).
- فەیسەڵ دەباغ ، حزبی "هیوا" و شۆڕشی ١٩٤٣-١٩٤٥ ی بارزان، (هەولێر، ١٩٩٧).
- کاکە مەم بۆتانی، کاکی کاکان مرۆڤ و ڕووناکبیر و شۆڕشگێڕ، خەباتی سیاسی ساڵانی ١٩٢٤-١٩٦١ی سەرکردەی نەمر عومەر دەبابە، ب١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، (هەولێر، ١٩٩٨).
- کاوە بەیـات، ڕوودانێــن ئـارارات بیرهاتنێـت ئیحسـان نـوری پاشـا ١٩٢٩-١٩٣٠، وەرگێڕانــی: شــەونم عەبدولســەلام، چاپخانـەی حاجـی هاشـم، (هەولێـر، ٢٠٠٤).
- کەمال ڕەئووف محەمەد، مستەفا سایب ئەستێرە گەشەی کورد، چاپخانەی تیشك، (سلێماني، ١٩٩٨).
- کەمـال فوئـاد، چەنـد زانیارییـەك لەبـارەی خوێنـدکارانی کـوردەوە لـە هەنـدەران، لـە بڵاوکراوەکانــی کۆمەڵــەی خوێنــدکارانی کوردســتان، (ســلێمانی، ١٩٩٧).
- کۆمەڵــە و ڕێکخـراوە کوردییــەکان لــە ئەوروپــا، لــە بڵاوکراوەکانــی لقــی ســلێمانی- یەکێتیــی قوتابیــانی کوردســتان، چاپخانــەی کاکــەی فەلــلاح، (ســلێمانی، ١٩٧٢).
- کەمـال مەزهـەر ئەحمـەد، تێگەیشـتنی ڕاسـتی و شـوێنی لـە ڕۆژنامەنووسـیی کوردیـدا، چاپخانـەی کـۆڕی زانیاریـی کـورد، (بغـداد، ١٩٧٨).
- ئافرەت لە مێژوودا، چاپخانەی ئەلحەوادیس، چ١، (بەغدا، ١٩٨١).
- چەنـد لاپەڕەیـەك لـە مێـژووی گـەلی کـورد، ب٢، ئامادەکـردن: عەبدوڵـڵا زەنگەنـە، چاپخانــەی وەزارەتــی پــەروەردە، چ١، (هەولێــر، ٢٠٠١).
- کریـس کوجـیرا، کـورد لـە سـەدەی نـۆزدە و بیسـت دا، وەرگێڕانــی: حەمـە کەریـم عــارف، چاپخانــەی شــڤان، چ١، (ســلێمانی، ٢٠٠٣).

- لوقمان غەریب شەهید حاجي عەبدولڕەحمان- قۆناغێکی پڕ بەخشش لە مێژووی بزاڤی قوتابیان ولاوانی کوردستان، چاپخانەی ڕۆشنبیری، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٣).
- مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق ١٩٤٥-١٩٥٨، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، (سلێمانی، ٢٠٠٥).
- محەمەد حەمە باقی، شۆڕشی شێخ عوبیدوڵلای نەهری (١٨٨٠) لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، دەزگای موکریانی، (هەولێر، ٢٠٠٠).
- محەمەد عەبدوڵلا کاکەسوور، گەشەکردنی خوێندنی فەرمی لە لیواکانی کوردستانی عیراق دا (١٩٢١- ١٩٥٣) لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییە، چ ١، (هەولێر، ٢٠٠٤).
- محەمەد نوری تۆفیق و مستەفا ساڵح کەریم، فایەق وشیار یاساناس و نووسەر و نیشتیمانپەروەر، چاپخانەی ئۆفێستی ژێر، (سلێمانی، ٢٠٠٤).
- محەمەد نوری تۆفیق و مستەفا ساڵح کەریم، فایەق وشیار یاساناس و نووسەر و نیشتیمانپەروەر، چاپخانەی ئۆفێستی ژێر، (سلێمانی، ٢٠٠٤).
- محسن دزەیی ، مەم و زین، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، (هەولێر، ١٩٩٧).
- نەژاد عزیز سورمێ، ڕۆژنامەگەریی کوردی – چەند سەرقەڵەمێك لە بارەی تەکنیك وهونەرەکانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ١، (هەولێر، ١٩٩٩).
- نەوزاد عەلی ئەحمەد، ڕابەری ڕۆژنامەگەریی نهێنیی کوردی ١٩٢٣ – ١٩٦٠، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، (سلێمانی، ٢٠٠٤).
- نەوشێروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩-١٩٨٣، چ٣، (سلێمانی، ١٩٩٧).
- ژیان بەتەمەنترین ڕۆژنامەی کوردی ١٩٢٦-١٩٣٨، چاپخانەی ڕەنج، چ١، (سلێمانی، ٢٠٠٢).
- چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەوانیی کوردی ١٨٩٨-١٩١٨، ب١، (سلێمانی، ٢٠٠١).
- چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەوانیی کوردی- ساڵانی نێوان دوو جەنگی جیهانی ١٩١٨- ١٩٣٨، ب٢، (سلێمانی، ٢٠٠٢).
- هوگر طاهر توفیق، رۆلێ رۆژنامەگەریا کوردی د پێشڤەبرنا هزرا نەتەوەیی یا کوردی دا ١٨٩٨-١٩١٨، وەرگێڕان: محسن عبدالرحمن، چاپخانەیا حاجي هاشم، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٦).
- هیوا عەزیز سەعید ، کۆمەڵەی خویبوون – پارتی هیوا – کۆمەڵەی ژێکاف، چاپخانەی یاد، (سلێمانی، ٢٠٠٦).

- وەسفی حەسەن ردێنی، رۆژنامەگەریا دەڤەرا بەهدینان ١٩٥٠-٢٠٠٥، چاپخانا حاجی هاشم، چ١، (هەولێر، ٢٠٠٦).
- وریا جاف، کاروانی ڕۆژنامەگەریی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشەنبیری، (هەولێر، ١٩٩٨).

ج. بە زمانی ئینگلیزی

- Lorna haun, North Africa: Nationalism to nation hoed, (Washington, 1960).

د. بە زمانی تورکی

- Alisan Akpinar , Asiret-Mekteb-Devlet, II Abdul Hemidin Asiret Mektebi (1892-1907), (Istanbol, 2001).

هەشتەم- توێژینەوە و وتارەکان

أ. بە زمانی عەرەبی

- أحمد عثمان أبو بكر، كوردستان في عهد السلام بعد الحرب العالمية الأولى، الثقافة الجديدة (مجلة)، العدد (٢)، بغداد، ١٩٨٣.
- جمشيد حيدري، في ذكرى وفاة الشخصية الوطنية الكوردية حمزة عبدالله، رسالة العراق (مجلة)، العدد (٥١)، لندن، اذار ١٩٩٩.
- ديار محمد سعيد الدوسكي، "مجرد استذكار" متين (مجلة)، العدد (١٥)، دهوك كانون الأول ١٩٩٢.
- ص. مزوري ژوري، "ذكريات تأريخية" متين (مجلة)، العدد (١٦)، دهوك، كانون الثاني ١٩٩٣.
- صبري حسين الباواني، الجمعيات والاحزاب الكوردية قبل تأسيس الپارتي، متين (مجلة)، العدد (١٤)، دهوك ، ١٩٩٢.
- صديق عثمان، الدكتور نوري ديرسيمي يحتضن كتبه وتراب وطنه في قبره، گولان العربي (مجلة)، العدد (٨)، أربيل، ١٩٩٧.
- طارق جامباز، العثور على نشرة مدرسة أربيل الثانية للعام الدراسي ١٩٣٢-١٩٣٣، گولان العربي (مجلة)، العدد (٢٦)، أربيل، تموز ١٩٩٨.
- عبدالجبار جباري، الصحافة الطلابية الكردية، النور (جريدة)، العدد (٣١٩)، بغداد، ١٩٦٩.

- عبدالـرزاق الحسـني، "القشـة التـي قصمـت ظهـر البعـير" في انتفاضـة تشريـن الثـاني ١٩٥٢، آفـاق عربيـة (مجلـة)، العـدد (٦)، بغـداد، شـباط ١٩٨٤.
- عبدالفتـاح البوتـاني، بـلاغ جمعيـة هيـوا (الأمـل) إلى الشـعب العراقـي الكريـم اثـر اندلاع انتفاضـة بـارزان ١٩٤٣-١٩٤٤، الصـوت الآخـر (مجلـة)، العـدد (٨٣)، أربيـل، ٨ شـباط ٢٠٠٦.
- تأسـيس جمعيـة بروسـك (الصاعقـة) في نيسـان ١٩٣٩، الصـوت الآخـر (مجلـة)، العـدد (٦٣)، أربيـل، ٢٠٠٥.
- سـالنامات الموصـل العثمانيـة مصـدراً لدراسـة تأريـخ السـليمانية، جامعـة دهـوك (مجلـة)، العـدد (٢)، دهـوك، ٢٠٠٠.
- غانـم محمـد الحفـو وعبدالفتـاح عـلي يحيـى، الكـورد ومعاهـدة ١٩٣٠ العراقيـة البريطانيـة، جامعـة دهـوك (مجلـة)، العـدد (٢)، مـج ١، دهـوك، كانـون الأول ٢٠٠٣.
- كاوة احمـد مـيرزا، دراسـة عـن الحركـة المسرحيـة في مدينـة السـليمانية، كاروان (مجلـة)، العـدد (١٨)، آذار ١٩٨٤، السـنة الثانيـة، القسـم العربي.
- كاكل محمـد (بهـرام)، مجلـة (تيشـك) ومحتواهـا الوطنـي والقومـي، گـولان العـربي (مجلـة)، العـدد (٣٥)، أربيـل، نيسـان ١٩٩٩.
- كـمال مظهـر أحمـد، دور الشـعب الكـوردي في انتفاضة مايـس ١٩٤١ صفحـة مجهولة من تأريـخ نضـال الشـيخ محمـود، العراق (جريـدة)، العـدد (٤٠٥٠)، بغـداد، ١٠ أيار ١٩٨٩.
- كـورد السـليمانية وبغـداد بـين الحربـين العالميتـين، ترجمـة: لاوك، مراجعـة: د. عبدالفتـاح عـلي البوتـاني، متـين (مجلـة)، العـدد (٧٥)، دهـوك، ١٩٨٨.
- مارف خزندار ، لقاء معه منشور في گولان العربي (مجلة)، العدد (٢٣)، أربيل،
- ٢٥ نيسان ١٩٩٨.
- محمـد صالـح طيـب ، مصطفـى باشـا ياملـكي (١٨٦٦- ١٩٣٦) نشـاطه السـياسي والثقـافي، جامعـة دهـوك (مجلـة)، العـدد (٢)، مـج٧، كانـون الأول ٢٠٠٤.
- محمـد عبدالقـادر العـمادي ، جنـدي مجهـول في تأريـخ الحركـة الوطنيـة الكورديـة، دهـوك (مجلـة)، العـدد (٢١)، دهـوك، ٢٠٠٣.
- مصطفـى نريمـان، رفيـق حلمـي ١٨٩٨-١٩٦٠ المـربي، روژي كوردسـتان (مجلـة)، العـدد (٦٦)، بغـداد، ١٩٨٤.
- معروف خزندار، المثقفون الكورد ونادي القلم العراقي، زاگروس (مجلة)، العدد (١٤)، أربيل، ١٩٩٩.

ب.بە زمانی کوردی

- ئارام ، کۆمەڵەی زەردەشت لە مێژووی کورددا، بەیان (گۆڤار)، ژمارە (٨٩)، بەغدا، ١٩٧٤.
- ئیسماعیل شکر، نەورۆزی ساڵانی ١٩٣٢-١٩٥٨ لە هەولێر، هاڤیبون (گۆڤار)، ژمارە (٩)، چاپخانا هاوار، چاپا کوردستانێ، دهۆك، ٢٠٠١.
- بۆچی قوتابیانی کوردستان ئەبێ ڕێکخراوی تایبەتی خۆیان هەبێت ؟ ڕزگاری (گۆڤار)، ژمارە (٦)، ٢٧ تەمووزی ١٩٦٩.(ئەو بابەتە لە ئەسڵدا نامیلکەیەکە جەلال تاڵەبانی و ئەحمەد عەبدوڵلا و هەندێکی دیکە لە ساڵانی پەنجاکان نووسیویانە).
- تارق جامباز، سەرە قەڵەمانەیەك لە مێژووی حزبی هیوا لە کۆیە، هەولێر(گۆڤار)، ژمارە (٢)، هەولێر، ١٩٩٩.
- وشیاری نەتەوایەتیی گەنجانی هەولێر لە کۆتایی سییەکان و ناوەڕاستی چلەکان لەنێو حزبی هیوادا، هەولێر(گۆڤار)، ژمارە (١)، هەولێر، ١٩٩٨.
- جەمشید حەیدەری، کورتیەك لە مێژووی بزووتنەوەی قوتابیانی کوردستان، هەولێر (گۆڤار)، ژمارە (٣-٤)، هەولێر، ١٩٧١ .
- وەڵامێك بۆ بەرەڤان حەمدی و دکتۆر مارف خەزنەدار، خەباتی قوتابیان (گۆڤار)، ژمارە (٦٩)، هەولێر، ئازاری ٢٠٠٧.
- جمال بابان، بەسەرکردنەوەیەکی دی پارتی هیوا، هاوکاری (ڕۆژنامە)، ژمارە (٢٣٧٦)، بەغدا، ١٩٩٥.
- سامان کەریم مەحموود، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ١٩٥٣-١٩٧٥ (توێژینەوەیەکی بڵاونەکراوەیە).
- سەڵاح محەمەد سەلیم هروری، زەنگەنە و ڕۆژی کورد، ڕۆژنامەنووس (گۆڤار)، ژمارە (٦)، هەولێر، ٢٠٠٥.
- سەڵاح هروری، رێکخستنێن کۆمەلا هیوا ل باژێرێ دهوکێ، گازی (گۆڤار)، ژمارە(٣٣)، دهوك، ١٩٩٧.
- سەبارەت رەوشەنبیریا کوردی ل باژێرێ ئیستەمبۆلێ دناڤبەرا سالێن ١٩٠٠-١٩١٤ز، ڤەژین (گۆڤار)، ژمارە (٨)، دهۆك، ١٩٩٧.
- سعدي عثمان حسین، ساڵنامەکانی عوسمانی و دوو زانیاری مێژوویی گرنگی تایبەت بە کورد، متین (گۆڤار)، ژمارە(١٣١)، دهۆك، کانونا ئێکێ ٢٠٠٢.

- صالح یوسف صوفي ، کومەلا" هیڤی " یا خویندکاریێت کورد، ڤەژین (گۆڤار)، هژمار (٢٢)، دهۆك، ٢٠٠١.
- عبدالرحمان گۆمەشینی، پتەوبوونی جووڵانەوەی یەکێتیی قوتابیانی عێراقە، دەنگی کورد (ڕۆژنامە)، ژمارە (٣١)، ٢٠ أیلول ١٩٦٠.
- عەبدوڵڵا زەنگەنە، ساخکردنەوەی ناسنامەی خاوەنی ڕۆژی کورد ١٩١٣، ڕامان (گۆڤار)، ژمارە(٥٦)، هەولێر، شوباتی ٢٠٠١.
- عوسمان شارباژێڕی، بوونی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان شتێکی پێویستە، دەنگی کورد (ڕۆژنامە)، ژمارە (٥٨)، ١٩٦٠.
- فەرهاد عەونی، چالاکیی دیدەوانی لە قوتابخانەی سەرەتایی ئولای کوڕان لە کۆیە و چەند بیرەوەرییەك، هەولێر (گۆڤار)، ژمارە(٢)، هەولێر، بەهاری ١٩٩٩.
- قادر شریف کوردە، مێژووی جووڵانەوەی قوتابیان لە کوردستانا، بەشی سێیەم، دەنگی کورد (ڕۆژنامە)، ژمارە (٣٨)،١٩٦٠.
- کامەران ئیسحاق پەری، ١٨ شباتی ١٩٥٣ دەستپێکی قۆناغێکی نوێ لە خەباتی ڕێکخراوەیی خوێندکارانی کوردستان، کوردستانی نوێ (ڕۆژنامە)، ژمارە(١٨٠٥)، بەشی یەکەم، سلێمانی، ١٩٩٩/٢/١٨.
- کەمال فوئاد، کۆمەڵی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا کەی دامەزرا ئامانجی چییە، بۆچی تێ ئەکۆشێ، کۆمەڵی خوێندکاران و ڕێکخراوەکانی تر، ژین (ڕۆژنامە)، ژمارە (١٥٧٣)، سلێمانی، ٣/ ١١/ ١٩٦٠.
- کوردەکی، بزاڤا قوتابییت کورد لئەوروپا، روناهی (گۆڤار)، ژمارە (٣)، سالا ئێکێ، بەغداد، کانونا ئێکێ١٩٦٠.
- محەمەدی مەلا کەریم ، لاپەڕەیەك لە خەباتي فەقێیەکانی کوردستان، بەیان (گۆڤار)، ژمارە (٢)، بەغداد، ١٩٧٢.
- مەحموود عەلی عوسمان، پێویستی قوتابیانی کوردستان، ژین (ڕۆژنامە)، ژمارة (١٤١٠)،ساڵی (٣٣)، ١٩٥٨/٩/٢٥.
- مستەفا نەریمان، چەردەیەك لە بیرەوەریەکانی مامۆستا ڕەشید باجەلان، ڕەنگین (گۆڤار)، ژمارە (٦٠)، بەغدا، ١٩٩٣.
- یانەی سەرکەوتنی کوردان، ڕۆشنبیری نوێ (گۆڤار) ژمارە (١٣٤)، بەغدا، ١٩٩٤.

- مووسا ئەحمەد، یەکێتیی قوتابیانی کوردستان و فیستیڤاڵە جیهانییەکانی قوتابیان ولاوان، خەباتی قوتابیان (گۆڤار)، ژمارە (٤٨)، هەولێر، تەمووزی ٢٠٠١.
- مووسا ئەحمەد کەلوکی، خەباتی قوتابیان دەستپێکردنێکی نوێی ئەرشیفی دوێنێ، خەباتی قوتابیان (ڕۆژنامە)، ژمارە(٥)، کانونی دووەمی ١٩٩٣.
- موکەڕەم تاڵەبانی، کومەڵەی دارکەر و پارتی هیوا چۆن دامەزران، ڕەنگین (گۆڤار)، ژمارە (٥٢)، بەغداد، ١٩٩٣.
- نەجاتی عەبدوڵڵا، حزبی هیوا ١٩٣٩-١٩٤٥، دوو ڕەوت، یەك کۆتایی، ڕابوون (گۆڤار)، ژمارە (٢٦)، اوڕپا – ١٩٩٩.

ج. بە زمانی تورکی

- کوردوانی، تأریخ حضورندە بر تصحیح ، دیاری کوردستان (گۆڤار)، ژمارە (٧) لە: ڕەفیق ساڵح، دیاری کوردستان (١٩٢٥-١٩٢٦)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠١.

پاشکۆکان

پاشکۆی ژمارە (١)
میساقی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق
(١)

ميثاق
اتحاد الطلبة العراقي
العام

اقره مؤتمر اتحاد الطلبة العام بتاريخ ١٥/٤/١٩٤٨، وعدلته اللجنة العليا لاتحاد الطلبة العراقي العام بتاريخ شباط ١٩٥١.

ميثاق
اتحاد الطلبة العراقي العام

موقف الاتحاد من القضايا الطلابية:

١ ـ ان اتحاد الطلبة العراقي العام، يدافع عن مصالح الطالبات والطلاب، ويعمل على حل مشاكلهم المستعصية بين الطلبة واداراتهم، أو بين الطلبة انفسهم.
٢ ـ ان الاتحاد يسعى لرفع مستوى الطلبة اجتماعياً وثقافياً وصحياً، وذلك بتأليف الجمعيات والنوادي واصدار النشرات وتشجيع السفرات داخل العراق وخارجه وتنظيم المباريات الرياضية والعلمية واقامة الحفلات والمعارض وتشجيع الروح الفنية.
٣ ـ ان الاتحاد يسعى لنشر التعليم بنطاق واسع وذلك بالقضاء على الموانع والعراقيل التي يصطدم بها الطلبة قبل دخولهم المدارس واثنائها، بجعل التعليم مجاناً على اختلاف درجاته وتوفير الكتب واللوازم المدرسية باسعار مناسبة لجميع الطلبة، وتزويد الطلبة الفقراء

(٢)

بها مجاناً، وايجاد اقسام داخلية لسكنى الطلبة الذين يقصدون العاصمة أو مراكز الالوية للدراسة.

٤ ـ ان الاتحـاد يسعى لتعميم التعليم الابتـدائي، في جميع القرى والارياف والنواحي وفتح متوسطات وثانويات ومدارس مسائية للجنسين، ورياض اطفال فيها وبصورة مجانية.

٥ ـ ان الاتحاد يسعى لنشر التعليم العالي بتوسيع الكليات وفتح ابوابها لكل متقدمة ومتقدم من الطالبات والطلاب، دون تمييز أو تحديد طبقي أو عنصري أو اقليمي أو ديني، ومساعدة الطلبة الفقراء لضمان مواصلة تعليمهم العالي وفتح الكليات في مراكز الالوية.

٦ ـ ان الاتحاد يسعى لتحقيق مشروع جامعة عراقية في بغداد، تكون ذات شخصية معنوية مستقلة، وترتبط رأساً بمجلس الوزراء.

٧ ـ ان الاتحـاد يسعى للاستفـادة من الطلبة الموهوبين والمثقفين، بارسالهم في بعثـات علمية إلى خارج العـراق حسبمـا تتـطلبـه حاجـة القـطر، وفق قابليات ومواهب المبعوثين، والاستفادة من تخصصهم بعد اكمال تحصيلهم في المشاريع التي يستفيد منها قطرنا، وذلك دون تمييز أو تحديد طبقي أو ديني أو عنصري أو اقليمي.

٨ ـ ان الاتحاد يسعى لتشجيع التعليم المهني وتوسيعه، بالاكثار من فتح المدارس المهنية في العـاصمـة والالوية، ورفع مستوها العلمي والفني وايجاد المشاريع الصناعية والعمرانية والزراعية لضمان الاستفادة من مواهب وكفاءات الطلبة المتخرجين منها ولضمان وسائل عيشهم، ويعمل على السعي لافساح المجال أمام خرجي مدرسة الصناعة للتوظف في دوائر السكك والميناء التي لا تسمح لهم الآن بالانخراط في سلكها.

٩ ـ ان الاتحاد يسعى لتأمين وجبة غذاء كاملة للطلاب الفقراء في رياض الاطفال والمدارس الابتدائية من قبل وزارة المعارف حفضاً لصحة الطلبة واعانة لعوائلهم.

١٠ ـ ان الاتحاد يسعى لضمان صحة الطلبة بالاهتمام بتوفير الشروط الصحية في محـلات الـدراسـة والاقـامـة للطلبـة، وتـأمين العـلاج الـلازم للمـرضى منهم، بايجاد المستشفيات والمستوصفات المنظمة الخاصة بهم.

١١ ـ ان الاتحاد يسعى لتخفيض أجور طرق المواصلات والحفلات العامة للطلبة.

١٢ ـ ان الاتحاد يسعى لتغيير شامل في المناهج الدراسية، بحيث تجارى مواهب الطالب ـ أو الطالبة ـ وحاجات بلاده، ومشاكل شعبه، وبحيث تماشي الاختصاص الذي يتفرغ له الطالب أو الطالبة.

١٣ ـ ان الاتحـاد يسعى لتغيير شامـل في الاساليب التربوية الحاضرة في معاملة الطلبة، تلك الاساليب التي تحد من حرياتهم وتكبت شخصياتهم.

١٤ ـ ان الاتحاد يسعى لمساعدة طلبة المدارس في تأليف اتحادات تمثلهم بدون

(٣)

أي تدخل أو ضغط خارجي ويدافع عنها، ويعمل على تقويتها، ودعم نشاطها، ومناصرتها في اعمالها.

١٥ ـ ان الاتحـاد يعمـل على تنسيق جهوده مع طلبة العالم، وخاصة طلبة البلاد العربية الشقيقة.

١٦ ـ ان الاتحاد يسعى من أجل تدريس مواد الدراسة باللغة الكردية في المدارس الابتدائية بالمناطق الكردية العراقية وتعميم التاريخ الكردي في المدارس العراقية كافة.

موقف الاتحاد من المجتمع

١ ـ يعمل الاتحاد على مكافحة الامية بتجنيد الطلبة للعمل في هذا الحقل.

٢ ـ يعمل الاتحاد على رفع مستوى الشعب صحياً، وذلك بارشادهم وتثقيفهم ثقافة صحية والمساهمة في مكافحة الاوبئة والامراض المتوطنة والوافدة.

٣ ـ يعمل الاتحاد على مكافحة النعرات الطائفية والدينية والعنصرية بين السكان وفضح مروجيها ومشعلي نيران فتنتها من المستعمرين واذنابهم واعوانهم، ومحاربة المفاهيم الاستعمارية ودحرها.

٤ ـ يعمل الاتحاد في سبيل ضمان معيشة الشعب، بتوفير الغذاء والكساء له وذلك بالنضال ضد سالبي قوت الشعب ومجوعيه ومهربي حبوبه، وخالقي أزمة الغلاء.

موقف الاتحاد من القضية الوطنية

نرى نحن الـطلبـة العراقيين، بان مصالحنا جزء لا يتجزأ من مصالح شعبنا الذي يناضل في سبيل حرية بلاده واستقلالها ورفاه جماهيرها وامتها. ونعلن باننا نؤمن بالحرية ونـريده لشعبنـا، ولشعوب الاقطار الشقيقة ولجميع الشعوب الأخرى، ونقاوم الاستعمار والاستعبـاد في شتى مظاهـرهما وأشكالهما ونناضل بلا هوادة ضد دعاة الحرب وحائكي المؤامرات والدسائس لشن حرب استعمارية جديدة، ونقاوم كل مشروع استعماري وكل نعرة مفرقة لوحدة الصفوف، وكل حركة رجعية تشكل خطراً على السلم العالمي، ولهذا نناضل:

١ ـ في سبيل استكمـال استقـلال قطرنا، وتعزيز سيادته الوطنية، باقصاء التدخل الاستعمـاري في شؤونـه، وباجلاء جيوشه وقواعده العسكرية، وخبرائه ومستشاريه وفنييه وجـواسيسـه وغيرهم، وبـالغاء معاهدة ١٩٣٠ وعدم الارتباط بأية معاهدة مع الاستعمار البريطاني أو أية دولة استعمارية أخرى، وبالغاء كافة المعاهدات والاتفاقيات الاستعمارية

(٤)

الأخرى.

٢ ـ في سبيل تحرر شعوب الاقطار العربية الشقيقة من الاستعمالا ومشاريعه، بتأييدها التام في النضال من أجل استكمال استقلالها واجلاء الجيوش الاجنبية عنها.

٣ ـ في سبيل سلم عالمي عادل دائم، بفضح خطط ومشاريع وتكتلات واهداف تجار الحرب ومشعلي نارها الاستعماريين وخدامهم ومقاومتها، بتأييد جميع انصار السلام ودعم نضالهم، بتأييد حق الشعوب في تقرير مصيرها وخلع الطوق الاستعماري عن اعناقها، بربط وتنسيق كفاحنا مع الشعوب والمنظمات الديمقراطية المناضلة من أجل الديمقراطية والسلام.

٤ ـ في سبيل تثبيت النظام الديمقراطي في العراق، والدفاع عن القيم الديمقراطية المكفولة بالدستور العراقي وتوسيعها، والدفاع عن أي وطني سواء كان من الطلبة أو من غيرهم يتعرض للاضطهاد بسبب نضاله الوطني وتطهير جهاز الدولة من عملاء الاستعمار والغاء القوانين والانظمة الفاشية والاقطاعية.

سەرچاوە کتێبی (من تاريخ اتحاد الطلبة العام في الجمهورية العراقية)

پاشکۆی ژمارە (٢)

بەیاننامەیەك لە لێژنەی باڵای یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عێراقەوە بۆ قوتابیانی کوردستانی عێراق

بەیاننامەیەك بۆ گشت قوتابیانی کوردستانی عێراق

برایان ... ئەی قوتابیانی کوردستان

قوتابیانی کوردستانی عێراق بە هەلومەرجێکی زۆر سەختدا تێدەپەڕن، لە کاتێکدا دەوڵەتانی جیهان کاردەکەن بۆ دابینکردنی هەلومەرجی خوێندنی باش بۆ قوتابیان و قوتابخانە و کۆلێژەکان و دامەزراوەکانی دیکەی خوێندن و، هەموو جۆرە هاوکارییەکی داراییان بۆ دابین دەکەن، جگە لە هاندانی ڕێکخراوەکانی قوتابیان بۆ ئەوەی ڕۆڵی خۆیان لە بەڕێوەبردنی کاروباری قوتابیاندا بگێڕن. ئێمە دەبینین قوتابیانی کوردستان لە هەموو ئەوانەی سەرەوە بێبەشن. پێش هەموو شتێك ڕێژەی نەخوێندەواری لە نێو دانیشتوواندا ٩٦٪یە و ئەمەش بۆ کەمیی ژمارەی قوتابخانەکان دەگەڕێتەوە. هەرچەندە کەمیشە، بەڵام هۆیەکانی خوێندنی پراکتیکی و تاقیگە و پێشانگا و تاد..یان تێدا نییە. ئەوان لە هەر کۆلێژێکی باڵا بێبەشن لە کاتێکدا کە هەرێمی کوردستان سامانە سروشتییەکان و نەوتی هەیە، پارە بەفیڕۆ دەدرێت بۆ ئەو پڕۆژانەی کە هیچ پەیوەندییەکیان بە ژیانی قوتابی و میللەتەوە نییە. لایەنە بەرپرسەکان بەئەنقەست لێپرسینەوە لە هەر جۆرە ڕێکخراوێکی قوتابیان دەکەن و، ئەندامان و لایەنگرانی سزا دەدەن بە دەرکردن و زیندانیکردن و ئاوارەبوون. بەگوێرەی ئامانجە درێژخایەنەکانی بەرپرسان بە ئامانجی تواندنەوە و نوێنەرایەتیکردنی گەلی کورد، ئەوانە کاردەکەن بۆ بێبەشکردنی قوتابیانی کورد لە خوێندن بە زمانی نەتەوەیی خۆیان، نەخوێندنی مێژوو و ئەدەب و شکۆمەندی گەلەکەیان، لەجیاتی ئەوە مێژووی گەلانی پێش مێژوویان پێ دەخوێنن کە لە کۆنەوە لە عێراق نیشتەجێ کردووە.

یەکێک لە ئامرازە کاریگەرەکان بۆ یارمەتیدانی قوتابیان بۆ گەیشتن بە داواکاری و مافەکانیان، بوونی بزووتنەوەیەکی قوتابیانی دروست و یەکگرتووە، کە بەرگری لە قوتابیان لە بوارە جیاوازەکاندا دەخاتە ئەستۆی خۆی. لە هۆشیاری و دڵسۆزی خۆیان بۆ بزووتنەوەی خوێندکاران، قوتابیانی کوردستان بە هۆشیاری و دڵسۆزیان دەرکیان

بەوە کردووە کە ئەو دابەشبوونەی لە ڕیزەکانی ئەم بزووتنەوەیەدا هاتووەتە ئاراوە و، واقیعە پارچەپارچەکراوەکەی نێوان یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عێراق و ڕێکخراوەکانی یەکێتی قوتابیانی گشتیی عێراق لە کوردستانی عێراق، یەکێکە لەو شتە زیانبەخشانەی کە کار دەکاتە سەر گەشە و بووژانەوەی بزووتنەوەی قوتابیان، لەسەر ئەم بنەمایە پەیوەندی لەنێوان ئەو دوو ڕێکخراوەدا دروست بوو بە مەبەستی کۆتاییهێنان بەم دابەشبوونە. بە پێکهێنانی لیژنەیەکی سەرکردایەتیی هاوبەش لەنێوان هەردوولا و هەڵوەشاندنەوەی هەردوو ڕێکخراوی پێشوو کۆتایی هات، بە مەرجێك ڕێکخراوە نوێیەکە ئەندام بێت لە یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق و لە سەرکردایەتیەکەیدا نوێنەر بێت.

داوا لە هەموو برا قوتابیانی کوردستانی عێراق دەکەین بە تەواوی لە دەوری یەکێتییە نوێیەکەیان کۆببنەوە و کاربکەن بە کۆڵنەدان و ئیرادە کار بۆ نەهێشتنی هەڵە کۆنەکان.

بژی یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عێراق

بژی دۆستایەتیی هەمیشەیی نێوان یەکێتیی قوتابیانی کوردستان و گشت قوتابیانی عێراق

بژی یەکێتیی گشتیی قوتابیانی عێراق

لێژنەی باڵای یەکێتیی قوتابیانی کوردستانی عێراق

ناوەڕاستی نیسانی ١٩٥٧

سەرچاوە: (ئەرشیفی سکرتاریەتی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان)

پاشکۆی ژمارە (٣)

پەیڕەوی ناوخۆ کە لە کۆنگرەی چوارەمی یەکێتیی قوتابیانی کوردستان لە ١٩٦٤/٣/٥ پەسندکرا

(١)

پەیرەوی ناوخۆی یەکێتی قوتابیانی کوردستان
کۆنگرەی چوارەم

پەیرەوی ناوخۆ

بەندی یەکەم:- یەکیتی قووتابیانی کوردستان-عیراق پیك هاتووە لەو قووتابیانەی کە باوەریان بەپرۆگرامو پەیرەوی ناوخۆکەی هیناوە وە بەلین ئەدەن کە دلسۆزانە لەبەر رۆشنایی ئەو سیاسەتە گشتی‌یەی بۆ خەباتی قووتابیانەی کوردستانی دیاری ئەکات تی‌بکۆشن بۆ هینانەدی ئامانجەکانی.

بەندی دووەم :-

ا- مەرجەکانی ئەندامیتی :-

هەر قووتابیەك ئەم مەرجانەی تیا بیت بۆی هەیە ببیت بەئەندام لەیەکیتی‌دا دوای ئەوەی بەنامەیەکی تایبەتی داوا لەلیژنەی شار ئەکات وە لیژنەی قووتابخانەکانیان پەسەندی ئەکات:-

١- باوەری تەواوی بەپرۆگرامو ئامانجەکانو پەیرەوی ناوخۆی یەکیتی هەبیت وە بەلین بدات کە بەدلسۆزیو لەخۆبووردنەوە خەبات بۆ جی‌بەجی‌کردنیان بکات.

٢- خاوەنی خوورەوشتیکی بەرزو ناوبانگیکی خاوین بێت.

٣- لەیەکیك لەدەزگاکانی یەکیتی‌دا ئیش بکات وە فەرمانەکانی بەجی بهێنیت.

٤- ئابوونەی مانگانەی بەپی‌ی دەرامەتی خۆی بدات.

ب- مافەکانی ئەندام:-

١-بۆی هەیە لەسنووری ریکخستن دا بەوپەری سەربەستی‌یەوە رەخنەی لەهەرکەس‌و دەزگایەك هەبیت بیگری وە بیروباوەری خۆی لەهەموو مەسەلەو گیرەوگرفتیکا دەربری‌و پیشنیازی بەسوود پیشکەش بکا.

٢- مافی هەلبژاردن‌و خۆپالاوتنی هەیە بۆ دەزگا جۆربەجۆرەکانی یەکیتی.

٣- بۆی هەیە لەکاتی پیویستدا داوای یارمەتی بکات.

٤- تادووسال پاش تەواوکردنی خوێندن ئەتوانی لەریزی یەکیتی‌دا بمینیتەوە.

٥- تی‌بینی: ئەو کەسانەی کە بەهۆی خەباتی کوردایەتی‌یەوە لەقوتابخانە بی‌بەری ئەبن مافی ئەندامیتیان لی ناسینریتەوە.

(٢)

بەندی سی‌یەم:- لیژنەکانی یەکیتی -

١- لیژنـەی قووتابخانـە - لـە (٣-٧) لـە چالاك تریـن ئـەندامانی یـەکیتی پیـك دیـن‌و لـەو قووتابخانەیەدا. ئەرکی سەرکردایەتی کردنی چالاکی یەکیتی ئەگریتە ئەستۆ وە هەول ئـەدا بـۆ فـراوان کردنـی پیشخسـتن‌و پتـەوکردنی ریزەکـانی ریکخسـتن‌و هینانـەدی ئامانجـەکانی‌و جیبـەجی‌کردنی فەرمانـەکانی لیژنـە بـەرزەکان‌و چـارەکردنی گیروگرفتـەکانی قووتابییـانی قووتابخانەکە یان.

٢- لیژنـەی شـار :- لـە-(٣-٧) لـە چـالاکی تریـن ئـەندامانی ئـەو شـارە پیـك دیـت. ئـەرکی سەرکردایەتی کردنی بزووتنەوەی قووتابیان ئەگریتە ئەستۆ لەو شارەدا.

٣- لیژنەی ناوچە:- لەنوینەرانی ئەو لیژنەیەی شار پیك دیت کە رایەلی ریکخستنیان بەسراوە بەم ناوچەیەوە وە کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی سنووری کیشاوە بەمەرجیك ٣\٢ ئەندامانی لیژنەکە ئەندامی لیژنەی ناوەندی (مرکز) بن. وە راستەوخۆ پەیوەندی ئەکەن بەمەکتەبی سکرتاریەتەوە هەر مانگە جاریك کۆبوونەوەی ئاسایی‌یان ئەکەن‌و وە راپۆرتیکی گشتی دەربارەی سەرکردایەتی چالاکی ئەندامان‌و ژمارەیان‌و دارایی یەکیتی لەناوچەکەیاندا پیشکەش ئەکەن. وە مافی دەرکردنی گۆڤـاریکی مانگانـەو بلاوکـراوەی پی‌ویسـتیان هەیـە بەمـەرجیك لەگـەل سیاسـەتی یـەکیتی‌دا بگونجیت.

بەندی چوارەم:- دەزگا سەرکردەیی‌یەکان‌و ئەرکەکانیان:-

١- کۆمیتـەی بەریوەبـەری گشـتی :- ئـەرکی سـەرکردایەتی‌و سەرپەرشـتی چـالاکی‌و جم‌وجـۆلی یەکیتی‌و ئاراستەی کردنـی ئەگرتـە ئەسـتۆ وە ئاگـاداری جی‌بـەجی کردنـی بریارەکـانی کۆنگـرەو هینانەدی ئامانجەکانی‌و چاودیری جی‌بەجی‌کردنی لەلایـەن لیژنـەو ریکخراوەکانی بنکـەوە ئـەکات. لە (٧-١٥) ئەندام پیك دیت کە کۆنگرە بەدەنگ دانی نهینی‌و راستەوخۆ هەلیان ئەبژێری‌و سـەرجەم تویـالی کاروباری یـەکیتی هـەل ئـەگرن لەبـەردەمی کۆنگـرەدا لی‌یـان ئەپرسـریتەوە. هـەر (٤) مـانگ جاریك کۆبوونـەوەی ئاسایی‌یان ئەکـەن وە کۆبوونـەوەی نائاسـایی لـە کاتیکدا پیـك دینـن ئەگـەر مەکتەبی سکرتاریەت یا ٣\٢ ئەندامانی کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی داوا بکەن؟.

تیبینی:-

١- پیویستە ئەندامانی کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی دووسال بەسەر ئەندامیتی‌یانا تی‌پەر بووبی.

٢- جیگرەکانی کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی لە (٣-٥) ئەندام ئـەبن یەکسـەر دینـە کۆمیتـەوە دوای لابردنی بوونی.

(٣)

ب- مەکتەبی سکرتاریەت:- لە (٥) ئەندام پیك دیت کە سەرۆك و سکرتێری گشتی و گەنجووریان تیا ئەبیت.

کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی لەکۆبوونەوەیەکی تایبەتی‌دا پاش کۆنگرە بەدەنگ دانی نهینی هەلیان ئەبژیریت لەنیوان خۆیاندا وە بەکاروباری کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی هەل ئەسیت لەنیوان کۆبوونەوەکانیا و هەموو دەسەلاتیکی ئەوی هەیە سەرپەرشتی و چاودیری یەکیتی ئەکات گۆڤار بەیاننامەو نامیلکەی هۆشیاری بەپی‌ی پیویست دەرئەکا.

١- سەرۆك سەرۆکایەتی کۆبوونەوەکانی کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی و مەکتەبی سکرتاریەت ئەکات و هەل ئەستیت بەسەرپەرشتی ئەوان و یەکیتی لەچالاکی و جم و جولیاندا.

٢- سکرتیری گشتی جیگەی سەرۆك ئەگریتەوە؟ وەلە ئامادە نەبوونیا وە یارمەتی ئەدا لەجی‌بەجی کردنی ئەرکەکانی سەرشانیا.

١- گەنجوور (خەزنەدار) لیپرسراوی کاروباری دارایی یە.

<u>ج-) کۆنگرە:-</u>

بەرزترین دەسەڵاتی یەکیتی‌یە لەنوینەرانی لیژنەی شارەکان و ئەندامە پیشکەوتووکانی پیك دیت وە مافی دەسکاری و گۆرینی پرۆگرام و پەیرەوی ناوخۆی هەیە. هەر سالی جاریك ئەگیریت و یاخود لەسەر داواکردنی ٣/٢ ئەندامانی کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی یان ٣/٢ لیژنەی ناوچەکان بەدەنگ دانی نهینی کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی هەل ئەبژیری وە لەکردەوە و جولانەوەیان ئەپرسیتەوە.

<u>د-) - کۆنفرانس:-</u>

کۆبوونەوەیەکی فراوانە لەکاتیکا ئەگیریت کە گرتنی کۆنگرە لەتوانادا نەبیت هەموو دەسەلاتیکی کۆنگرەی هەیە تەنیا گۆرینی پرۆگرام و پەیرەوەی ناوخۆ و گۆرینی کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی نەبیت. پیك دیت لەکۆمیتەی بەریوەبەری گشتی و جی‌گرەکانی و نوینەری ناوچەکان و ئەندامانی پیشکەوتووی یەکیتی.

بەندی پینجەم:- دەسەلاتەکانی دەزگا و لیژنەکانی یەکیتی .

<u>ا-لیژنەی قووتابخانەکان</u>

١- سەرنج راکیشانی ئەندام

٢- داواکردن لەلیژنەی شار بۆ سررکردنی چالاکی ئەندامی سەرپیچی‌کەر

ب- لیژنەی شار :

(٤)

١- سر کردنی چالاکی ئەندامی سەرپێچیکەر بۆ ماوەی (٢) مانگ

٢- داواکردن لەلیژنەی ناوچە بۆ دەرکردنی ئەندامی سەرپێچیکەر

ج- لیژنەی ناوچە:-

١- سررکردنی چالاکی ئەندامەکانی لیژنەی قووتابخانەو شار لەکاتی سەرپێچی کردنیاندا

٢- دەرکردنی ئەندامی سەرپێچیکەر دوای داواکردنی لیژنەی شار

٣- لابردنی لیژنەی قووتابخانە

د- کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی :

١- مافی دەرکردنو گۆرینی لیژنەی شارو ناوچەی هەیە ئەگەر لەریبازی یەکیتی لایانداو پشکردنیان لەگەڵ بەرژەوەندی یەکیتیدا نەگوونجا. وەروون کردنەوەکانی هۆکانی ئەم کارە ئەبی بخریتە بەردەمی کۆنگرە.

٢- سرکردنی چالاکی ئەندامی کۆمیتەی بەریوەبەری گشتی دوای رەزامەندی ٣\٢ ئەندامانی.

کۆتایی

مەکتەبی سکرتاریەتی

یەکێتی قوتابیانی کوردستان

١٩٦٤/٣/٥

سەرچاوە: کتێبی (ڕێکخراوە دیموکراسی و پیشەییەکان لە چەندین بەڵگەنامەی مێژووییدا ١٩٥٨-١٩٦٨)

پاشکۆی ژمارە (٤)

بەیاننامەی بەرەی یەکگرتووی قوتابیان بۆ جەماوەری قوتابیان

(أ)

● النور العدد ٣٢٩ ● التاريخ ١٣-١١-١٩٦٩ ● الصفحة السابعة ●

بيان الجبهة الطلابية الموحدة الى الجماهير الطلابية المناضلة

اصدر الاتحاد الوطني لطلبة العراق واتحاد طلبة كردستان العراق امس بيانا مشتركا اعلنا فيه تشكيل الجبهة الطلابية المتحدة بمناسبة الانتخابات الطلابية التي ستجرى في الجامعات والمدارس الاعدادية في جميع انحاء العراق .

وتنشر – النور – نص البيان المشترك باللغة الكردية في عدد يوم السبت القادم.

وفيمايلي نص البيان المشترك .

ايتها الجماهير الطلابية المناضلة

لقد عاشت الحركة الطلابية في قطرنا المناضل سنوات عديدة من التمزق والضياع واستطاعت القوى الرجعية والعميلة أن تنفذ مخططاتها المشبوهة من خلال العلاقات السلبية التي سادت بين الاطراف الوطنية في الحركة الطلابية . وقد ناضلت جماهير الطلبة طويلا من اجل القضاء على هذه الاجواء الغريبة واستطاع الاتحاد الوطني لطلبة العراق بعد مزاولته النشاط العلني بعد ثورة السابع عشر من تموز المساهمة الجدية في ازالة بعض السلبيات وخلق اجواء طلابية للتفاهم والود . وقد تكللت تلك المجهودات بالاعلان من انتخابات الطلبة واعطاء ...

... الجامعات العراقية .

٦ – تعديل الانظمة الامتحانية للجامعات بما يتلائم وتطور المستوى العلمي للبلد وما يحقق الضمانات الكافية لمستقبل الطلبة .

٧ – توثيق العلاقة بين الطالب والاستاذ عن طريق اللقاءات المباشرة والندوات المفتوحة لمعالجة القضايا المستعصية .

٨ – اقرار صندوق التسليف للطلبة الجامعيين ، والعمل على تحويل السلفة الى منحة بالنسبة لطلبة الاقسام الداخلية .

٩ – تخفيض اجور الجامعة المستنصرية بما يلائم ظروف هذا القطاع المعدم من جماهير الشعب .

١٠ – توسيع التعليم الصناعي والزراعي في البلد بما ...

... الاسرائيلي الاستعماري وشجب كافة المحاولات الاستسلامية وفضح مخططات القوى الرجعية الرامية لخنق العمل الفدائي في المنطقة العربية .

٢٢ – النضال المشترك مع كافة حركات التحرر والثورة في العالم لصب كل الطاقات الطلابية في معركة الفداء والتحرير .

٢٣ – النضال من اجل حل القضية الكردية في العراق حلا سلميا ديمقراطيا عادلا وضمان كافة الحقوق القومية المشروعة للشعب الكردي ضمن وحدة الوطن العراقي وذلك لتمتين وحدة الجماهير العربية والكردية وزيادة تلاحمها النضالي واحباط مؤامرات الاستعمار وعملاء الرجعيين في المنطقة .

(ب)

أيتها الزميلات :

أيها الزملاء :

الجبهة الطلابية الموحدة

حركة الطالبات

اجتماعيات

مولود

[illegible] طلبة كردستان العراق وقرروا توحيد جهودهم ونشاطاتهم في المعركة الانتخابية وذلك بتشكيل قائمة — الجبهة الطلابية الموحدة — وخوض الانتخابات باسمها، وستكون هذه الجبهة مفتوحة لكافة القوى والعناصر الطلابية الخيرة من اجل تحقيق وحدة الحركة الطلابية.

وبعد تحليل حصيف لاوضاع القطر وظروف الحركة الطلابية والمشاكل التي نعانيها في هذه المرحلة، فقد اتفقنا على البرنامج التالي املين ان يكون فيه تعبيرا عن مجمل تطلعات جماهير الطلبة في العراق والحاجات الموضوعية للمرحلة النضالية الراهنة، ومتمنين للطلبة معركة انتخابية يسودها جو الود والاخوة والمحبة والتنافس الشريف:

برنامج الجبهة الطلابية الموحدة:

١ — ابراز الشخصية المميزة للطالب في المجتمع العراقي بما يتناسب وكونه يمثل الطليعة المثقفة في المجتمع، وذلك باعطائهم الحق في المشاركة بكافة اللجان المختصة لدراسة اوضاع الطلبة والشباب.

٢ — تمثيل الطلبة في مجالس الجامعات والكليات والمعاهد.

٣ — توفير الفرص المتكافئة للطلبة وتوفير الظروف اللازمة لمتابعة نشاطهم العلمي والدراسي لكي تبرز طاقاتهم وامكانياتهم في خدمة الشعب والوطن.

٤ — تحسين احوال الاقسام الداخلية وتوسيعها، ومراعاة الظروف الخاصة للطلبة الاكراد في هذا المجال.

٥ — اقرار نظام الاعادة والعبور بدرس واحد في كافة الرسمية وشبه الرسمية والمطاعم والمستشفيات ووسائل النقل.

١٦ — زيادة عدد البعثات المخصصة للطلبة الوافدين، وبصورة خاصة للطلبة الفلسطينيين والنازحين من اشقائنا الذين يعانون من ظروف التشرد والاضطهاد.

١٧ — العمل على الاسراع بتطبيق الحقوق الثقافية للطلبة الاكراد وتطبيق الدراسة الكردية ودعم المجمع العلمي الكردي ومساواتهم باشقائهم الطلبة العرب عند القبول في الجامعات والكليات العسكرية وفي الزمالات والبعثات الدراسية وفي جميع نواحي الحياة الدراسية الاخرى.

١٨ — تشكيل فرع كردستان ضمن الاتحاد المنتخب بحيث يرتبط بتنظيمات الاتحاد في محافظات المنطقة الكردية بلجنة فرع كردستان وتشرف هذه اللجنة على شؤون الطلبة الاكراد عامة، وترتبط هذه اللجنة بمسؤول شؤون طلبة كردستان في المكتب التنفيذي.

١٩ — العمل على قيام جبهة طلابية تقدمية واسعة تقضي على كل سلبيات الماضي وتكون منطلقا لوحدة الحركة الطلابية في القطر ونواة لوحدة الحركة الطلابية في الوطن العربي.

٢٠ — المساهمة في النضال من اجل فضح كل مخططات الاستعمار والامبريالية في المنطقة والعمل على تعزيز التضامن الكفاحي للطلبة مع كافة الجماهير الشعبية من هذا القطر.

٢١ — دعم الكفاح المسلح واعتباره حلا اوحدا للقضية الفلسطينية وانهاء الكيان

[illegible]

اجتماعيات

مولود

من الله على النقيب القاعد حسين يونس بمولود ذكر أسماه « علي » جعله الله من ابناء الصالحين.

الى اهالي الموصل الكرام

نقدم جزيل شكرنا وتقديرنا الى كل من شرع — من اهالي الموصل الكرام — الى تشييع شقيقنا الشهيد المغفور له المرحوم سعدالله الزراوي الذي [illegible] ووالدنا المرحوم الحاج [illegible] الزراوي في حي النورة في محلة الموصل. ونرجو من السادة المحترمين الكرام ان يرسلوا الينا عناوينهم بواسطة الشيخ علي [illegible] امام جامع الخضر بالموصل.

ونحن اذ نثمن مشاعرهم الابوية ونبارك مواطنيهم الاخوية الصادقة في شهر رمضان المبارك ندعو لهم الاجر والثواب..

اسرة الزراوي

عن اسرة الشهيد سعدالله الزراوي

فقدان اجازة الاستيراد

فقدت مني اجازة الاستيراد المرقمة ٣-٧١/٨٠٠ والمؤرخة في ١٥-٦-٩٦٦ باسم داود نعمو جورج بمبلغ ٢٢٨ دينارا ساعات من سويسرا ارجو ممن يعثر عليها تسليمها الى مديرية الاستيراد العامة وله الشكر.

دار للايجار

دار حديث في الوزيرية يحتوي على عشرة غرف واسعة وملحقات اخرى مع مشتمل للخدم في الحديقة مساحتها ١٥٠٠ متر معروضة للايجار تصلح لدائرة او سفارة او نادي المراجعة مع تلفون ٢٢٢٦٠.

فقدان هوية

فقدت مني هوية الاقامة اليوغسلافية المرقمة ال ٤٢٧ [illegible] ١٩٦٧ الصادرة من مكتب اقامة الحلة الرجاء ممن يعثر عليها ارسالها الى المكتب المذكور وله الشكر.

ماريا النوري

فقدان هوية

فقدت مني الهوية الجامعية الصادرة من كلية الحقوق المسائية والمرقمة ١٦٧٩ فيرجى ممن يعثر عليها تسليمها الى ادارة الكلية المذكورة وله جزيل الشكر.

ناجي حميد مرهج النعيمي

سەرچاوە: (ڕۆژنامەی النور ژمارە ٢٢٩ لە ١٢/ ١١/ ١٩٦٩)

پاشکۆی ژمارە (٥)

بەیاننامەیـەك لـە لێژنـەی ئامادەکاریـی یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان- عێـراق / لقـی لیـوای مووسـڵ٢٠/ ١٢/ ١٩٦٤

(أ)

بيان من لجنة التحضيرية لاتحاد طلبة كردستان - العراق - فرع لواء الموصل

يا طلائع ثورة شعبكم-:

ان اتحادكم قد آلى على نفسه ان يخدم شعبه الكردي ويضع كافة امكانياته المادية والمعنوية تحت تصرف قيادة الثورة القيادة الحكيمة التي آلت على نفسها ان تحقق للامة الكردية حقوقها القومية وهو الحكم الذاتي لكردستان العراق .تلك القيادة التي شعارها (او كوردستان او الفناء.)

في كافة المجالات بعد المؤتمر السادس حقاً انها اعمال مدهشة خلال هذه الفترة القصيرة من عمر القيادة الجديدة للحزب نذكر بعض منها لكم فيما يلي-:

١. بعد عقد المؤتمر مباشرة بمدة قليلة تمت الانتخابات الديمقراطية الحرة لجميع اللجان المحلية بعد تصفية العناصر الانتهازية والمشبوهة عن صفوف الحزب.

٢. ان عقد المؤتمرين العسكري والشعبي وانتخبوا فيما بينهم اعضاء لمجلس قيادة الثورة.

٣. تم تشكيل مجلس لقيادة الثورة وبعد اجتماعات متواصلة وضعت القوانين والانظمة والتعليمات لادارة الثورة وحمايتها وانتخبت من بين اعضائها (المكتب التنفيذي.)

٤. تم تنظيم جيش التحرير كردستان على اساس الفرق والافواج وغيرها من الملاكات كأي جيش من الجيوش العصرية.

٥. ابتدأت تنظيمات الادارية والعدلية والمالية في جميع مناطق كردستان المتحررة وقد عين الموظفين الاداريين والحكام الماليين وغيرهم.

ان كل هذه الاعمال قام به الحزب الديمقراطي الكردستاني بتوجيه وتأييد من رئيسه وقائد الثورة المظفرة مصطفى البارزاني، خلال الشهور القليلة المنصرمة واضافة على ما تقدم فقد تم تشكيل اللجان التحضيرية في جميع المناطق للمنظمات الديمقراطية الكردستانية كاتحاد المعلمين والنساء والشبيبة واتحادكم هذا بتأييد ومساندة من قيادة الحزب الجديدة تمهيداً للقيام بانتخابات قيادات جديدة له .هذا ونبشركم بقبول جمعية طلبة الاكراد في اوربا عضواً في اتحاد الطلاب العالمي.

يا حملة مشاعل الحرية -:افلا تكفي هذه الاعمال لخرس السنة السوء من الانتهازيين والمنحرفين والضالين والمنهزمين والمتفرجين ليعود الى رشدهم والالتفاف حول حزبهم وقيادة ثورتهم واتحادهم التي ستقبل المغررين في صفوفها مرة ثانية والنسيان الماضي حرصاً من هذه القيادات على وحدة الشعب الكردي للسير لثورتنا الى الهدف المنشود وهو الحكم الذاتي لكردستان العراق في ظل جمهورية ديمقراطية حرة.

ايها الاخوان نهيب بكم ان تنظموا صفوفكم والالتفاف حول اتحادكم بتنظيم حديدي وان تصرفوا كل امكانياتكم في النضال ضد اعداء الثورة ثورة الشعب الكردي باسرة حيث انها ليست ثورة شخص او اشخاص او جماعة انها ثورة شعبنا باجمعه وتعمل باخلاص وبكل ما لديكم من طاقة في سبيل تقدم ونجاح هذه الثورة لنجاحها لنجاح الشعب الكردي وفشلها فشل الشعب الكوردي باسره ولهذا فان طلبة الشعب الكردي مدعون الى املاء حقوق فصائل المثقفين الضرورية للشعب والوطن بقوى جديدة فتية وان كردستان بحاجة ما سة الى مثقفين من ذوي استقامة واخلاص وطني .مرتبطين بعمل الشعب وعليه فان شعبنا ينتظر بناء وطننا على اسس علمي مدروسة وبهذه المناسبة نوصي كافة اخواننا الطلبة باتباع مايلي:

١. عدم فسح المجال بالعمل السياسي لاية زمرة طلابية كردية خارج اتحادنا وفضحها امام الجماهير لما تبيت من نيات شريرة في انفسها للغايات الشخصية الدنيئة ولعرقلة سير تقدم ثورتنا الى النجاح الكامل.

٢. فسح المجالل امام المغرر بهم من طلابنا البواسل للانضمام الى اتحادنا ولجانها التحضيرية بعد ان اتضح لهم انحراف بعض قياداتها الطلابية السابقة عن اهداف الاتحاد.

(ب)

٣- على جميع الرفاق العمل وفق النظام الداخلي وعقد الاجتماعات لبحث المشاكل التنظيمية ورفعها الى قيادات.

٤- ونرجو عدم الدخول في المناقشات والمجالات التي ليست على اساس صحيح وصرف اوقاتهم بذلك.

٥- نرجو من الجميع التعاون مع اساتذتهم بروح اخوية صادقة ومراعاة النظام المدرسي والدوام المنتظم لان العلم هو اساس بناء المجتمع.

٦- نوصي بعدم الجلوس في المقاهي واماكن اللهو ولعب القمار والملاعيب الاخرى الصبيانية مما يؤدي ذلك الى ترك دروسهم والتتبع العلمي.

٧- هذا ونرجو لكم النجاح في دراساتكم واعمالكم وفي نضالكم الى جانب الجماهير ضد الاعداء والخونة والظاهرين منهم والمتسترين.

عاش اتحادنا في خدمة الشعب

عاشت ثورة شعبنا بقيادة مصطفى البارزاني

یەکەتی قوتابیانی کوردستان

فرع دهوك

اتحاد طلبة كردستان العراق

فرع الموصل ٢٠/١٢/١٩٦٤

سەرچاوە:(بەشی ئەرشیف، گۆڤاری مەتین، ژمارە ٦٠، کانوونی دووەمی ١٩٩٧ ل٨٩-٩١)

پاشکۆی ژمارە (٦)

دۆزینەوەی بەیاننامەیەکی حزبی

١٢٨/٨٦

الملحق (م) (٦)

١٩

١٠٢

بســـــم الله الرحمن الرحيم

متصرفية لواء الموصـــــل

سري

التحرير

العدد: ق٠س/ ٢٧٢١

التاريخ ١٩٦٥/٧/٢١

وزارة الداخلية ـ مديرية الداخلية العامة ـ المخابرات السرية / ٣

الموضوع/ العثور على بيـــــــان حزبي

الحاقا بكتابنا س/ ٢٦٩٣ في ١٩٦٥/٧/١٨

اعلمتنا مديرية شرطة لواء الموصل بكتابها س/ ٤٠٠٢ في ٩٦٥/٧/١٨ بانه بنتيجة التحقيـــق عن هوية القائمين بتوزيع البيان فقد حامت الشبهة ضد كل من الطلاب المدرجة اسماؤهم ادناه وعند التحقيق معهم فقد انكروا ما اســند اليهم وبعد التحري بدورهم لم يعثر على شيء ايضـــا فيرجى التفضل بالاطلاع .

الاســماء

١. مصطفى ملا حسين محمد ـ طالب في الصف الرابع الادبي في اعدادية الحلة .

٢. محمد الحاج خليل حاجي ـ طالب في الصف الخامس الادبي في قصبة زاخــو .

٣. صبحي سليم علي الجزراوي ـ طالب في الصف الخامس الادبي من اهالي قصبة زاخو .

فاضل الحاج كمال

و . متصرف لواء الموصـــــل

صورة الى / ـ

قيادة الفرقة الرابعة ـ الحاقا بكتابنا اعلاه ـ للعلم رجاء

قائممقامية قضاء زاخو ـ كتابنا المنوه عنه اعلاه ـ ونرجو اعلامنا بالنتيجة .

مديرية شرطة لواء الموصل ـ اشارة لكتابها اعلاه ـ للعلم ونرجو اعلامنا بالنتيجة .

مديرية أمن لواء الموصل ـ اشارة لكتابها س/ ٤٠٢٢ في ٩٦٥/٧/١٨ ـ للعلم .

آمر مركز استخبارات الموصل ـ اشارة للمخابرة اعلاه ـ للعلم

سەرچاوە:(ئەرشیفی کتێبخانەی ئاداب/ زانکۆی دهۆك)

پاشکۆی ژمارە(٧)

گۆڤاری دەنگی قوتابیانی کوردستان

(١)

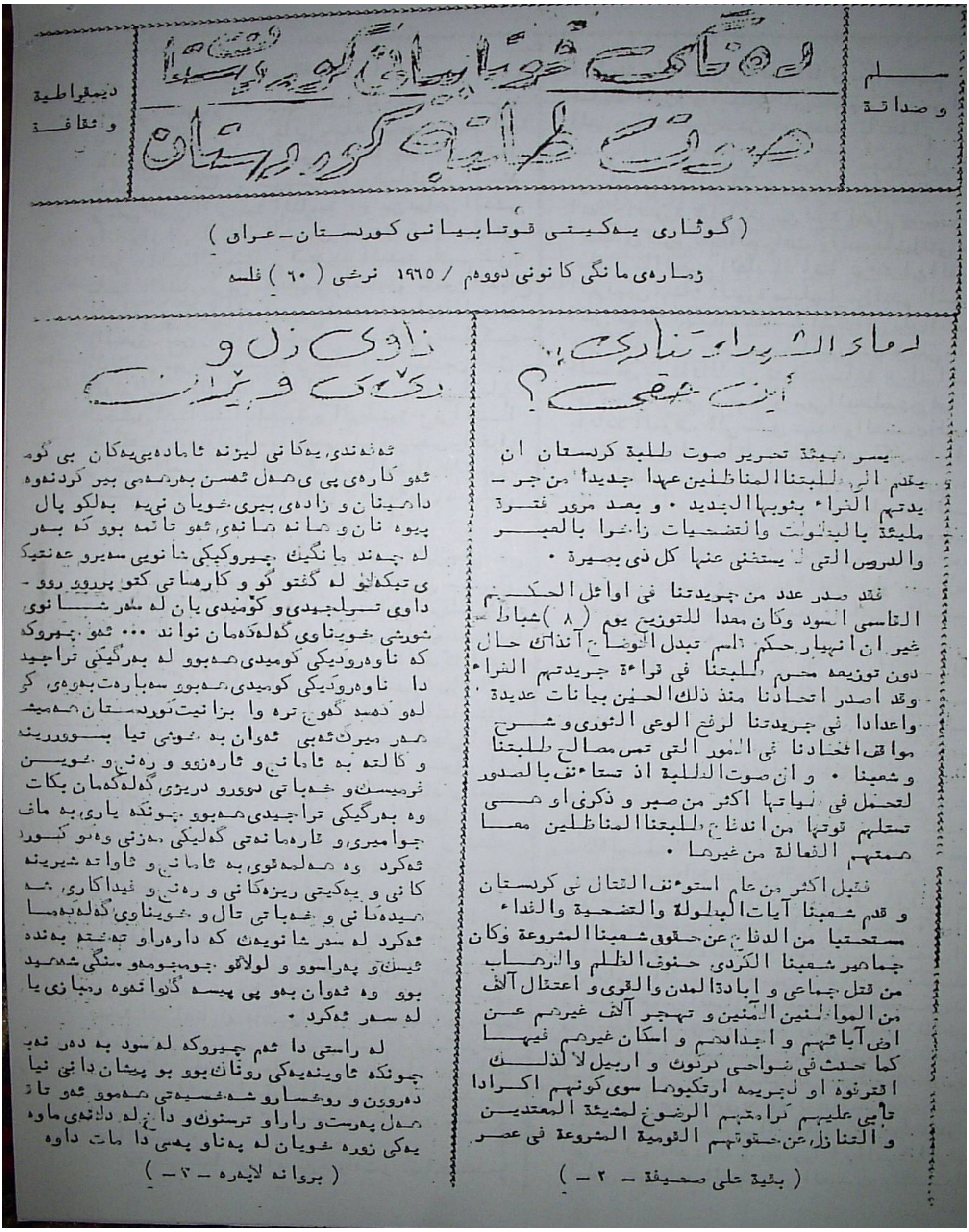

سلم و صداقة

دەنگی قوتابیانی کوردستان

صوت طلبة كردستان

ديمقراطية و ثقافة

(گوڤاری یەکیتی قوتابیانی کوردستان - عراق)

ژمارەی مانگی کانونی دووەم / ١٩٦٥ نرخی (٦٠) فلسە

[illegible]

يسر هيئة تحرير صوت طلبة كردستان ان يقدم الى طلبتنا المناظلين عهدا جديدا من جريدتهم الغراء بثوبها الجديد • و بعد مرور فترة مليئة بالبطولات والتضحيات زاخرا بالعبر والدروس التي لا يستغني عنها كل ذي بصيرة •

فقد صدر عدد من جريدتنا في اوائل الحكم القاسمي الاسود وكان معدا للتوزيع يوم (٨) شباط غير ان انهيار حكم قاسم تبدل الاوضاع آنذاك حال دون توزيعه وحرم طلبتنا في قراءة جريدتهم الغراء وقد اصدر اتحادنا منذ ذلك الحين بيانات عديدة واعدادا في جريدتنا لرفع الوعي الثوري و شرح مواقف اتحادنا في الامور التي تمس مصالح طلبتنا و شعبنا • و ان صوت الطلبة اذ تستانف بالصدور لتحمل في نياتها اكثر من صبر و ذكرى او هي تستلهم قوتها من اندفاع طلبتنا المناظلين معا همتهم الفعالة من غيرها •

فقبل اكثر من عام استؤنف القتال في كردستان و قدم شعبنا آيات البطولة والتضحية والفداء مستحتبا من الدفاع عن حقوق شعبنا المشروعة وكان جماهير شعبنا الكردي صنوف الظلم والارهاب من قتل جماعي و ابادة المدن والقرى و اعتقال آلاف من المواطنين الآمنين و تهجير آلاف غيرهم عن اراضي آبائهم و اجدادهم و اسكان غيرهم فيها كما حدث في نواحي كركوك و اربيل لا لذلك الا لقرنوة او لجريمة ارتكبوها سوى كونهم اكرادا تأبى عليهم كرامتهم الرضوخ لمشيئة المعتدين و التنازل عن حقوقهم القومية المشروعة في عصر

(بقية على صحيفة ـ ٢ ـ)

[illegible]

ئەندەندی، یەکانی لیژنە ئامادەیی‌یەکان بی گوم ئەو کارەی بی ی هەول ئەسن بەرەنەی بیر کردنەوە دامینان و زادەی بیری خویان نییە بەلکو پال پیوەنانی و هانەی ئەو تاتمە بوو کە بەر لە چەند مانگیک چیروکیکی شانوی سەیرو عەنتیکەی تیکەلێو لە گفتو گو و کارەساتی کتو پڕدوو - داوی تراجیدی و کۆمیدی یان لە سەر شانوی ئورشی خویناوی گەلەکەمان نواند ... ئەو چیروکە کە ناوەرویکی کومیدی هەبوو لە بەرگیکی تراجید دا ناوەرویکی کومیدی هەبوو سەبارەت بەوەی، کو لەو کەسەد گەوج ترە وا بزانیت کوردستان هەمیشە هەر میرکەبی ئەوان بە خوینی تیا بسووڕیننە و کالتە بە ئامانج و ئارەزوو و رەنج و خوین گومیست و خەباتی دوورو دریژی گەلەکەمان بکات وە بەرگیکی تراجیدی هەبوو چونکە یاری بە ماف جوامیری و ئارەمانەتی گەلیکی دەزنی وەکو کورد ئەکرد وە هەلمەتوی بە ئامانج و ئاواتە شیرینەکانی و یەکیتی ریزەکانی و رەنج و فیداکاری بە هیدەکانی و خەباتی تال و خویناوی گەلەکەما ئەکرد لە سەر شانوییەک کە دارەراو تەختم بەندە ئیسکو پەراسوو و لولاتو جومجومەو سنگی شەهید بوو وە ئەوان بەو پی پیسە گووا ئەوە دەبانی یا لە سەر ئەکرد •

لە راستی دا ئەم چیروکە لە سود بە دەر نەبو چونکە ئاوینەیەکی رونان بوو بو پیشان دانی نیا دەروون و روخسارو شەخسیەتی هەموو ئەو تا هەل پەرست و راراو ترسنوک و دا لە دلانەی ماوە یەکی زورە خویان لە پەناو پەسی دا مات داوە

(بروانە لاپەرە ـ ٢ ـ)

(٢)

— ٢ —

(بقية من صحيفة اولى)

تحرير الشعوب و استقلالها علما بان شعبنا لم يطالب باكثر من حكم ذاتي يحدد حقوق شعبنا اسوة بالدول التي تسكنها شعوب متعددة يتظللون بظلال حكم و هذا كما في سويسرا و يوغوسلافيا و الهند و بعض الدول الافريقية الناشئة . و من دواعي الفخر والاعتزاز ان يشارك المئات من طلبتنا في المعارك التي خاضها شعبنا و استشهد العديد منهم في ساحات القتال و من مقدمتهم المناضل مأمون الدباغ الطالب في كلية الحقوق و سكرتير اتحادنا المجيد والمعروف بين زملائه باخلاصه اللامتناهي و سلوكه الطيب و سيرته الحسنة و عمله الدؤوب من اجل الدفع بحركتنا الطلابية الكردستانية الى الامام لتحقيق اهدافنا الطلابية و الوطنية . و اننا اذ ننتهز هذه المناسبة لنحيي ذكراه بفخر واعتزاز و نجدد العهد على المضي في درب النضال الثوري لتحقيق الاهداف النبيلة التي كافح مأمون من اجلها و ضحى بحياته في سبيلها .

ان استشهاد ابننا مأمون لخير دليل على مدى تفاني طلبتنا و تضحياتهم الجسام في سبيل تحقيق اماني شعبنا في الحكم الذاتي لكردستان . و لم يكن استشهاد المناضل مأمون خاتمة مآسينا فلقد بعد مئات من ابطال في ساحات المعركة اعتقل العديد من طلبتنا الابطال و ذاقوا اشد انواع التعذيب و صمدوا صمود ابطالهم في ساحات القتال و ابوا ان يخونوا بالوعود التي قطعوها على انفسهم فاستشهد المناضل محمد صديق مسؤول اتحادنا في بغداد و الطالب في كلية الاقتصاد والعلوم السياسية من قبل الهيئة التحقيقية العليا التي كانت مقرها في مديرية الشعب سابقا . و قد ابدى الشهيد منتهى البطولة والشجاعة في غرف التعذيب مما ادوا باساليبهم الوحشية بان اعدموه لتوقد مسؤول اتحادنا في بغداد دون ان ينفلت الاسف الى قلبه المليء بحب كرد و كردستان .

و نحن اذ نحتفل بذكرى استشهاد اعزة على قلوبنا شاركوا في كفاح طلبتنا باستشهدوا من اجل تقوية اتحادنا او ساهموا في ثورة شعبنا و ضحوا بارواحهم و هم في ريعان شبابهم لا يسعنا الا ان نقول لا شك في ان طلبتنا الابطال لن يدعوا دماء شهدائنا تذهب سدى و يواصلون النضال الى ان يحقق شعبنا اهدافه و يؤمن بمستقبل يليق بانسان هذا العصر .

يتبع فيما يرد من حوادث و نكبات متتبعة

ان استشهاد مسؤولي اتحادنا و ساهميهم في صفوف الثورة و اعتقال لفريق منهم كان من العوامل التي حالت دون صدور جريدتنا بانتظام .

و في هذه الايام العسيرة اذ تجتاز ثورتنا مرحلة في اخطر المراحل التي قطعتها منذ اندلاع الثورة قبل اكثر من ثلاثة اعوام يضيق بنا المجال لسرد تلك الحوادث والمسببات التي سبقت على هذا الوضع الشاذ الا اننا نؤكد ان القيادة الكردية اثناء الثورة مثلها من ابناء الشعب التي مهدت لهذه الانتكاسة ادت الى ذلك التصرفات غير اللائقة التي صدرت من عناصر دخيلة على الثورة التحقت بصفوفنا في فترات سابقة . الا اننا لواثقون ان وعي شعبنا و من المخلصين فيه لكفيل باعادة الموقف الى سابق عهده والتمسك الجدي بحقوق شعبنا من اقامة حكم ذاتي لكردستان العراق ضمن اطار حكم ديمقراطي في العراق يحترم حقوق الشعبين العربي و الكردي على اساس من العدل والمساواة مع احترام حقوق الاقليات القومية . و اننا اذ نود ان نذكر المخلصين من ابناء شعبنا ان معيار اخلاص اي فرد من الثورة هو بقدر دفاعه الجدي المستميت عن الحكم الذاتي و العمل من اجل تحقيقه .

و يحاول المسؤولون عندنا بشتى السبل والوسائل ان يظهروا للرأي العام العراقي و العالمي ان الثورة الكردية قد انتهت و قضت في طي النسيان الا ان كل متتبع لمجرى الامور يدرك جيدا ان في اول المهام الرئيسية للثورة هي تحقيق حكم ذاتي لكردستان . و غني عن البيان ان شعبنا لم يلمس اية استجابة جدية من الحكومة لتحقيق هذا المطلب الشعبي اللهم الا اذا اعتبر المسؤولون تأسيس وزارة شؤون اعمار الشمال نوعا من الحكم الذاتي لذواتهم الافراد يتظللون بظلالها و يتنعمون بنعيمها كان شعبنا قدم آلاف الضحايا و ابيدت عشرات المدن عن بكرة ابيها و اشعل النيران في مزارع آلاف من الفلاحين الفقراء و اعتقل و قتل آلاف من العمال و الموظفين والعسكريين والطلبة لا شيء سوى لسعد منهم ببعض نوال من النقود المطلية ستوزعها الوزارة ان تسدد لها البناء . و اعلى المتفانين من الابناء بوجودهم . اننا في الوقت الذي يحذو فيه المخلصون من ابناء شعبنا و عوائل الابطال ان يرتفعوا بمستواهم الى مستوى الاحداث و يتذكروا ان المهام الرئيسية الملقاة على عاتق الثوار هي التمسك بالاهداف

(٣)

الرئيسية التي اندلعت الثورة من اجلها و ليس
تحقيق بعض المطالب الجزئية التافهة التي لا يمكن
اخذها مجردة بنظر الاعتبار . ندعوا المسؤولين
في الحكم ان يتذكروا تجارب فيما سبقوهم في الحكم
و يدركوا جيدا ان اي حل غير ممارسة شعبنا الكردي
لحقوقه القومية والديمقراطية لن يكون بديلا
لمطاليب الثورة فقد انقضى الزمن الذي تحل فيه
مشاكل الشعوب بالحديد و التحايل و استعمال
القسوة . و اننا لنكرر نداءنا مخلصين الى
الجماهير العربية التقدمية ان تساهم بدورها
النضالي لوضع حل سلمي يضمن الحقوق القومية
للشعب الكردي على اساس الحكم الذاتي وبناء اسس
سليمة و قواعد راسخة لتمتين الوحدة الوطنية
تجنبا لمسالة الدماء و اشعال نيران حرب مشتعلة
لازالت اثارها ماثلة امام اعيننا .

المجد والخلود لشهدائنا الابرار
النصر لثورة شعبنا
عاش نضال شعبنا من اجل تحقيق
حكم ذاتي لكردستان .
عاش اتحاد طلبة كردستان العراق

(پاشماوەی پەڕە یەکەم – ناوی زلە دی یەوەران)

بە پەراوێزی سەرپەڕەوە بە شوێن مەڵێکی لە بارا
ئەگەڕان تا کوڕێکی نووسەندەی کاریگەری تیـــــ
بوەشێنن
ئەم پەیروکە مانوییە [illegible] لە نوێ
خەریکن دووبارەی ئەکەنەوە بەڵام ئەمجارە ئـــــان
زەڵماتەی کە دەورەکانیان پێ سپێردراوە جیاوازن
وە ئەو مەبەستەی کە [illegible] ئەگەر [illegible] بنەرەتدا
[illegible] بەڵام لە ڕووکەشدا شتێکی ترە [illegible]
چەندە (دەرهێنەر) و (ئاراستەکەر) و (ئا-
مۆژگاریکەر) و (داموستای مەکیاج) و (دیکۆر)
[illegible] کە جاری یەکەم پێی [illegible]
ئەسا !...

بەڵێ ئەو [illegible] کە جاری [illegible] دەرهێنەری
ئاراستەکەری ... ی یەکەم جاری نواندن و پیشان
دانی پەیروکەکە بوو .. ئەمجارەش [illegible] -
بارەی بنیاتەوە بەڵام هەر دەورەی بە یەکێــــک
سپاردووە وە [illegible] ئاخاوتنی نوێنەرەکانی
دەستکاری کردووە بە جۆرێک لەگەڵ ئەم مەبەستەدا –

بگونجێ کە پەیروکەکەی بو پیشکەش ئەدەن .
......
لە تەمسیلی یەکەمدا کونگرەیەکیان گـــرت
بە ناوی پارتیەوە ؟... دەنگدانەوەی کاری گەوری
لە ناو (کومەڵانی خەلکی کوردستان) دا تابلێ :
خراپ و ناساز بوو وە هەر وەکو هەموو تریشتەیەکی
دەنگدانەوەی ناوەختی زیان بەخش هەستیان پێ کرد
بویە ئەمجارە ناوەکەیان بەجوت کردوتەوە ناویان
ناوە (کونفرانسی یەکیتی قوتابیانی کوردستان)
گویا پەندیان لە جاری یەکەم وەرگرتووە بو ئەوەی
تووشی هەڵەیەکی تر نەبن لەو بابەتەوە نەبیتـــە
ناریکی [illegible] بەڵکو [illegible] ئامادە
بکەن [illegible] زەوی بکێڵن گەرای تیا دابنێن
تیاکی بەیستان و درو و دەڵەسەو قوتاندن دەرخوا-
ردی ئەوە ئەو بدەن [illegible] دەمانی بەسەرزمـــان
[illegible]
تامی تامی بدەن !! تا نەختێن دنیا وای لێ دێ
ئەوان [illegible] بگرێت وە وەکو تەقەلای
[illegible] (ناوی زلە دی دی پیرانو) لــــــی
بە [illegible] نەیەت ! .

بەڵام ئەوە [illegible] نەیانزانیان بو لێی ئەدەیـــن
لە [illegible] ئەو زانیاری و راستی و رووداوی
[illegible] کردەوانەی لە بەر [illegible] لـــی ی
ئاگاداربن [illegible] بە جورێک پەرروێت بووەو
باوەڕ [illegible] ئەگەر لە جاری یەکەمدا بە [illegible]
[illegible] کەوە نوێنەرێکیـــان
پەیدا کردبێ ئەمجارە هەر لە [illegible] تاوە پـــارە
[illegible] نا قوتیانی لە پارەی نووسراوە ! .

(بقية من صحيفة – ٥ – اتزام الثوار وعقاريت الا
مرة اخرى ، لن يرهبنا الحبس والتشريد و لا الموت
اننا ماضون في اداء واجبنا في الحياة الثورية ..
و نقول لمن في الحكم على ما ذكرته في ورقتك باسم
الاتحاد ... لا يوجد هناك قوة تستطيع من قهر
عزيمة الجماهير نقول لمن اخبرك مثلما اخبرت
من قبل ومن ثم الى محيطك ومن بنيانك يـــا
تنين النهار و خفاش الليل .

(٤)

- ٤ -

عاشت ثورتنا الوطنية

اقزام النهار و خفافيش الليل

منذ الشهور القليلة الماضية و صيحات هيستيرية تنطلق من حناجر اناس هتفوا في الماضي بسقوط اتحادنا المجيد اتحاد طلبة كردستان - العراق يوم كانت السنتهم السليطة تأمر بما تشاء و تهتف بما تريد .

شاء القدر ان يهتفوا بسقوط اتحادنا العتيد و تمتد اياديهم القذرة و مخالبهم الطويلة الى جسم كوكبتنا المناضلة في رابعة النهار ليلبسونها زيا غريبا عنها بعيدا عن طبعها فكانوا يريدون منها ان تموت ... فعلوا هذا انصاف البشر و اشباه الرجال بكل ما اوتي لهم من قوة من اجل اذابة كيان اتحادنا المناضل في كيان اتحاد غريب بوحي من اسياد لهم كانوا يسودون لنيرهم و الطاعة بسبله الخالد و مجده التليد لقاء اجراء بسيطا ؟؟ لتحقق مآربهم الدنيء لفترة قصيرة و ذلك بتجميدهم نشاط الاتحاد وحل اللجنة التنفيذية و مكتب السكرتارية (١٩٥٩) و لكن طلبتنا النجباء تلقوا جريمتهم هذه بالسخط و الاستنكار و ابوا ان ينخرطوا في صفوف اية منظمة اخرى فبقوا محتفظين بتنظيماتهم الى ان طالب الغيورون من طلبة كردستان بخلع لباس الحداد على اتحادهم و طالبتهم بمساندتهم لهم لنعش شرفهم التي تعرضت بنتيجة عمل الذئاب الذين اختفوا برعايتهم لها . فتلقوا جماهير طلبة كردستان هذا النداء شاكرا لنبلهم و ضمادا لكلومهم التي جرحتها الايام القاسية التي سبقت التجميد فهب المخلصون في كل مكان تهنئ نفسها و مصدري النداء لهذا النبأ العظيم فشكلت لجنة تحضيرية تقوم بمهام التحضير للمؤتمر الثالث .

ففي ١٦ - ٢١ من شهر آذار ١٩٦١ انعقد المؤتمر الثالث مثل فيه عن كافة مناطق كردستان العراق بالاضافة الى زملائنا طلبة كردستان القاطنين خارجها و بذلك بدأ الاتحاد يمارس نشاطه و فعالياته فساهم في حل المشاكل التي كانت تعترض الطلبة في مدارسهم و عمل جاهدا و اخلص من اجل تعزيز العلاقات التربوية بين الطلبة و الهيئات التدريسية . و ما ان بزغت شعاعات الثورة في كردستان حتى هب الاتحاد بوضع كافة امكانياتها المادية و المعنوية تحت تصرف الثورة فانخرط التلاميذ من اعضائه في صفوف فصائل الانصار الوطنية في كردستان (پيش مەرگە) فقدم مأمون هاشم الدباغ زهرة حياته في ساحة معركة النضال و تبعه البطل الذي لا ينسى قدره كمال سليم و الشهيد الذي سيقتدى بصلابته محمد صديق فهذه قافلة من شهداء اتحادنا التي امتزجت دماءهم بدماء شهداء كردستان البرار و بذلك البسوا كردستان تاج الفخر و الشهادة فهذا هو رصيدنا في الماضي القريب قدمه الاتحاد في ساحة النضال المسلح من اجل نيل شعبنا الكردي حقه في الحكم الذاتي لكردستان العراق .

فماذا يريد ابطال الحلم من اتحادنا ؟ ...

اين كان هؤلاء الدمى الخشبية يوم كان اعضاء اتحادنا و قادته يصارعون الموت بين التلول و الروابي و الجبال و السهول و في غياهب السجون و المعتقلات ... !! يوم كان الاعداء عطر ترابنا و ارياقنا بالقنابل و تزج مناضليه في الزنزانات و الدهاليز ليلعب سياط العبيد في اجسادهم ... اين كان هؤلاء المتطاولون على الاتحاد نسألكم يا جماهير طلبتنا البواسل و حتى نسألكم يا سادة المحترمين !! .

هل تلتم شرف النضال من اتحادنا المجيد ؟ اين كنتم متقاعسين و منتبئين نسألكم يا من اعماكم الجاه و المال يا ايها النفعيون !! كيف تجرأون التصدي لنضال اتحادنا بورقة سوداء خرجت من صدر ممتلئ بالزفير و من نفسية حاقدة حتى على شخصه اللئيم .

فهل تتصورون من ان النضال و الكفاح هو دجل و شعوذة و رياء ام انها سرقة و انتحال و انتحال من اصحابها ... لا ... لا يا اقزام انكم متوهمون في تصوراتكم و تطلعاتكم الخبيثة ...

(٥)

ـ ٥ ـ

انكم لا تستطيعون من جبروت تحريف جماهير الطلبة عن طريق النضال الصحيح بحركة هزيلة [illegible] لجنة بغداد العشيرية لاتحاد طلبة كردستان في ١٢ / تشرين الاول / ١٩٦٦ في ذكرى تأسيس حركتنا الطلابية و النضالية لن اتحادنا اتحاد طلبة كردستان ـ العراق لما كان في التاريخ الذي [illegible] قبل انتهاء رحلتنا الراحل و انتم تعلمون بذلك علم اليقين لذلك نسير مع ام اتحادنا بصورة صحيحة لتكتيم اتحاد طلبة كردستان [illegible] كتبه الزمان نيرا (لكان) !! [illegible] كان هو [illegible] الاول ام [illegible] !! ؟ [illegible] لبا السنة [illegible] الى الثورة [illegible] [illegible] التنسيق و [illegible] الا انكم انتم [illegible] كل العبد للوصول الى هذه المنزلة الرفيعة منزلة قيادة اتحادنا العظيم [illegible] كذا و [illegible] الاتحاد و [illegible] دوره و ذلك في الحلقة [illegible] من [illegible] (لقد كان اتحادكم العتيد اتحاد طلبة كردستان [illegible] الطلابي [illegible] دور [illegible] في ثورتنا الشعبية لقد ادى هذا الاتحاد [illegible] في [illegible] و [illegible] و تقدم من المواقف البطولية والتضحيات [illegible] و [illegible]).

كان [illegible] الاتحاد و [illegible] مواقفه البطولية [illegible] اليها في [illegible] نحو [illegible] الواحدة [illegible] و انتم تعلمون ان القيادة [illegible] والتي قاد الاتحاد الى ذلك [illegible] و [illegible] القضية [illegible] التي في الوقت الذي [illegible] ([illegible] من [illegible]) [illegible] [illegible] الكرد [illegible] الحركة [illegible] الكردية [illegible] الذين [illegible] الاتحاد الى [illegible] الثورة [illegible] البارزاني [illegible] في [illegible] الى [illegible] ([illegible] الى [illegible] الثورة) [illegible] كانت الثورة [illegible] !! و [illegible] ([illegible] والاستقرار في [illegible]) [illegible] البارزاني [illegible] و [illegible] الى الثورة و [illegible] التي [illegible] من [illegible] في بيان [illegible] البارزاني [illegible] (١٠) من [illegible] / ١٩٦٦ !!!

يا [illegible] يا من [illegible] في [illegible] [illegible] ... و يا من [illegible] الى [illegible] [illegible] ... و يا من [illegible] القتال والنضال [illegible] من [illegible] ... [illegible] من [illegible] ان تحكموا بين [illegible] [illegible] والرعيل الاتم وبين [illegible] والمبادئ التي [illegible] عليه الاتحاد منذ [illegible] من [illegible] الى هذا اليوم . [illegible] يا [illegible].

[illegible] من [illegible] [illegible] العراقية في [illegible] الحركة [illegible] ؟ [illegible] الكرد ام كردستان .. ؟ ام [illegible] [illegible] في [illegible] ... ؟ [illegible] يا [illegible] [illegible] و [illegible] ... و [illegible] [illegible] [illegible] والصعودين الذين يريدون [illegible] على [illegible] و [illegible].

لماذا [illegible] ابوانا للاتحاد (ابراهيم احمد) والمناضل (جلال الطالباني) !! .. في [illegible] الصادرة في ١٩٦٦/١٠/٢٥ باسم اتحاد طلبة كردستان !! [illegible] الى الطلبة [illegible] من [illegible] [illegible] من [illegible] [illegible] البرلمان [illegible] على [illegible] ... [illegible] العبد و [illegible] ان [illegible] ابراهيم احمد و جلال الطالباني و [illegible] الحزب الديمقراطي الكردستاني [illegible] [illegible] و [illegible] [illegible] من [illegible] قبل ان [illegible] في الوجود [illegible] ابوانا [illegible] [illegible] السيد البارزاني [illegible] على [illegible] [illegible] و [illegible] بان [illegible] لثورتنا .. و [illegible] البارزاني مع الحكومة و [illegible] من [illegible] على [illegible] في الحكم الذاتي لكردستان .

يا [illegible] يا من [illegible] على [illegible] و [illegible] اكثر من [illegible] .. و [illegible] على [illegible] !! [illegible] و [illegible] التي [illegible] . و في [illegible] ان [illegible] و [illegible] العلم من [illegible] [illegible] على [illegible] الذي [illegible] [illegible] ان [illegible] كل من [illegible] [illegible] لم [illegible] لهم ولاننا لن [illegible] [illegible] . [illegible] انتا عبيد الكرد و كردستان .

و [illegible] على [illegible] التي [illegible] [illegible] كانت في كردستان ثورة [illegible] و [illegible] على [illegible] من [illegible] [illegible]

([illegible])

(٦)

- ٦ -

[illegible] ورأي [illegible]

إننا
ندرك بأن جماهير طلبة كردستان وبخاصة هؤلاء الذين
يجاهدون في الثورة الكردية لا تعلن أمرا يختلف حوله
اثنان من طلبة كردستان إذا قلنا أن هذه الفئة التي
تسمي نفسها سكرتارية اتحاد طلبة كردستان –
العراق تارة واللجان التحضيرية للمؤتمر الخامس
تارة أخرى لا يطمحون في أجوائنا الطلابية كأفراد
مشبوهين و[illegible] يتربصون عن مقصد ورائي وإنما يطلون
علينا في وريقات [illegible] منهم حتى أن الطالب
الكردستاني إذا أراد أن يحصل على نسخة من
وريقاتهم في أحد مدارس كردستان أو أي [illegible]
[illegible] كردستان إنما يحاول الحصول بهذه الوريقات
توجد في أي مكان تستطيع أن تحصيله إلا في
المدارس تحت التوجيهات الطلابية. ولسنا نغرق حين
يعتبر قولنا مزاحا إذا قلنا إننا حصلنا على نسخة
هذه الوريقة [illegible] التي تنسبه لطلبة كردستان إليها
[illegible] في هذه [illegible]. ومهما يكن نحن نسوق
الى [illegible] هذه الفئة [illegible] نبحث [illegible]
[illegible] عن طلبة كردستان رغما عنهم.

أولا: إن [illegible] بجماهيرية هذه الفئة [illegible]
[illegible] إليها [illegible] في وريقتهم الصادرة في
٢٢ / ١٢ / ١٩٦٠ لهذه الوريقة [illegible] من [illegible]
[illegible] اتحادنا بأسلوب [illegible] على العبارات [illegible] وكأننا بهم كهؤلاء الذين
الذين يعرفون [illegible] بأنه لهم [illegible] ذلك
الشيء على أنهم [illegible] ثم أنهم لا يخافون [illegible]
من [illegible] اتحادنا [illegible] حتى يتطلبون
على [illegible] لباسهم [illegible] آيات
[illegible] أو [illegible]
[illegible] الا من [illegible]
التي [illegible] في كردستاننا من
[illegible] عليهم اسم البارتي و قيادة
الثورة والمناضل [illegible] مصطفى البارزاني !!!.
إن [illegible] هذه الوريقة [illegible] الدليل
على حقيقة ما نقوله [illegible] نحن طلبة كردستان
جميعا الى [illegible] لهم و ذلك [illegible] مكتب
السكرتارية واللجنة الإدارية العامة لاتحادنا الى
[illegible] للجانهم التحضيرية التي [illegible]
بأنهم [illegible] لهم [illegible]
[illegible] ومن هنا يحق لكل طالب كردستاني
أن [illegible] إذا لم يكن [illegible] أي [illegible] –

من أعضاء السكرتارية واللجنة الإدارية العامة
الذين انتخبهم طلبة كردستان في مؤتمرهم الأخير
١٤ – ١٨ / شباط / ١٩٦٤ فمن تمثلون إذن من طلبة
كردستان ؟.

ثانيا: أن هذه الفئة [illegible] العائلة
[illegible] للظلم و[illegible] فهي لذلك
[illegible] من البارزاني [illegible]
[illegible] النار قائلة كان (ذلك [illegible] الثورة عن
[illegible] نواياه [illegible] أمام الحكام [illegible]
في [illegible] الكردية). بالنسبة إلى من كانت
نوايا الثورة كاذبة ؟ أن شعبنا الكردي يعرف
هذه النوايا و أن الجماهير العربية [illegible] كانت
تعرف [illegible] نوايانا بل أن [illegible] الرابع عشر من
رمضان [illegible] الذين [illegible]
[illegible] كانوا [illegible] في عهد قاسم [illegible]
بأنهم يعرفون [illegible] نوايانا ومن هنا [illegible]
الفئة [illegible] أن تقول في عبارتها هذه إننا أردنا
أن [illegible] نوايانا في [illegible]
شعبنا الكردي و[illegible] مدة عشرة أشهر
[illegible] السلطة بالتفكير في [illegible]
نوايانا ثم أية [illegible] هذه التي تريد هذه الفئة
أن [illegible] للحكام [illegible]
[illegible] شعبنا الكردي التي [illegible] العالم [illegible]
[illegible] شهداؤنا [illegible]
هذه الفئة [illegible] التي [illegible] في [illegible]
العربية [illegible] النار ؟. أن هذه
الفئة مدعوة الى أن [illegible] ولعل هذه [illegible]
[illegible] بالنسبة لنا نحن طلبة كردستان أن هذه
[illegible] التي [illegible] هذه الفئة [illegible] لقيادة شعبنا
الكردي [illegible] جوركي [illegible]
[illegible] الأكراد و[illegible] شعبنا [illegible]
الى [illegible] نفسها [illegible]
و [illegible] في تركيب [illegible]
في [illegible] جديدة من [illegible] في [illegible]
ثورتنا.

ثالثا: أن طلبة كردستان [illegible] هذا
[illegible] من [illegible] السلطة و[illegible] هذه الفئة
[illegible] بها كل [illegible] للقضية
الكردية والقضية العربية [illegible] أن أية فئة
[illegible] لا تستطيع أن [illegible] –

(٧)

— ٧ —

شعبنا الكردي الا من خلال هتاف فدائيينا الوطنية (كردستان او الموت) الملعلع بصوت الرصاص فحسن نية شعبنا الكردي قد ظهر تجاه قضية الشعوب العربية نفسها يوم اعلن ثورته ضد حكم قاسم ويوم استأنف ثورته ضد انقلابي الرابع عشر من رمضان اولئك وبموجب ذلك لان هذه الثورة قد كشفت لهم عن هذا المستنقع من الشوفينية العنصرية التي ينحدرون اليه تأوتقيهم عند حده من الانحدار الى قاعه وثانيتهما ان اتفاقية وقف اطلاق النار اذا دامت على هذا الشكل الناجح ستطول الى الف الف عام وتعبر الى الف الف عام ولنا نريد ان نؤكد بين يدي هذه الحقيقة اكثر من اكدته هذه الفئة نفسها ايام المسيرة من تمسك ببعض ذيولها . فطبعوا على لسانهم لسوءها وقتله وظهر بعضهم الغير ... وبين من الطلبة ومتطلبين لاعداء الشعب الكردي .

رابعا : ان ويرية هذه الفئة الصغيرة تكشف في نهايتها عن اتفه مصدريها الفكري والتنظيمي فهي تدعو طلبة كردستان بعد مضي مدة اشهر من تمتع انفسهم باللجنة التحضيرية التي والاتحاد الى الايدي الامينة — فاي اتحاد هذا الذي يريدون رده الى ايديهم ؟ الحقيقة ان الانسان لا يستطيع الا ان يصعق من تعابير هذه الفئة هل الاتحاد هي يتولى قيادة فئة من ساطليها البعثيين ليشكل الى حيث تتدلل بعد رحامة الى صدور اعدائنا ؟ هل الاتحاد مادية يدعى الشعب اليه في مؤتمر تتصدى القائمين على الترتيبة له ان يبعثوا اليه اعضاء مطرودين من اعضاء اتحادنا الشرعيين . ان هذه الفئة قد انتهت من البلبلة — [illegible] التخريبية [illegible] في [illegible] الدائمة الى اتحادنا [illegible] تتم باسمه دون اجازة [illegible] بعد مدة اشهر من [illegible] .

يا جماهير طلبة كردستان : ان غايتي من هذا المقال ليست الرد على هذه الفئة لانكم قد رددتم عليها بعدم اعطاء انتباه وانما هي تجديد العهد بانكم [illegible] يدا مع سائر منظمات كردستان وجبهتنا الثورية في معركة النضال بالموت لتحقيق مطلب شعبنا في الحكم الذاتي لكردستان وان تليحيا اتحادنا اتحاد طلبة كردستان — العراق المعبر الوحيد عن امال طلبة كردستان الطلابية والقومية .

والموت للمتاولين تمزيق ثورتنا وتحطيمها .

دوژمنێکی تری وردی ستیلی نەزان

..

نابرایەت مەیمونێکی ئەبێ وەک ئەڵێن مەیمون زۆر ئەمەگدارو بە وەفایە بەرانبەر خاوەنەکەی ... ڕۆژێک کابرا لە پرخەی خەوی شیریندا ئەبێت وە مێشێک بە ڕووخسارییەوە ئەنیشێتەوە . مەیمونەکەش کە بە زۆر سەرنجەوە راوەستاوە بە نیازی پاریزکاری و پاسەوانی خەڵ ئەگێشێتە خەنجەرەکەی بیدا لەو مێشەی کە بە ڕووخساری خاوەنەکەیەوە نیشتوتەوە ... لەو کاتەدا نابرایەکی تر کە بۆ دزی خۆی کردووە بە ژوورا ئەو دیمەنە ئەبینێ ئەبینێ پەلاماری مەیمونەکە ئەدات .. مەیمونەکەش ئەزیرەکی نابرای نوستوو لەو زیرەیە بە ئاگا دێت ئەروانێ دەستی مەیمونەکەی بە دەستی نابرایەکی بیگانەوەیە وە مەعدەنەی ماتی و سەرسامی و جوێنی دیمەنەکەی بۆ ئەگێڕێتەوە .

ئەمە ئەفسانەیەکی کۆنی کوردەواری یە کە باوکو باپیرانمان دەیگێڕن لە نێوان کارەسات و ڕووداوەکانی کۆمەڵا دەدیاری دەم ئەیگێڕنەوە .. بەڵام من دڵسۆزی ئەفسانەی یەکانی (لیژنە ئامادەییەکان)م وەکو دڵسۆزی ئەم مەیمونە دێتە بیر ... کە بۆ ئەوەی مێشێک لە ڕووخساری خاوەنەکەی دەربکات خەریک بوو کەللەی لە لەشی جیا بکاتەوە ... ئەگەر جێی [illegible] کوانم [illegible] لە [illegible] لیژنە [illegible] شان [illegible] و دا [illegible] لە دڵی و [illegible] دەستی یا [illegible] و [illegible] خوێن دەخولە دەرداوەکەیان دەوتەوێن .. لەگەڵ ئەمەشدا [illegible] بەند برادەرێکی دڵسۆز [illegible] دوو و دەولەمەو کوردنای بوستان ناسی کردووی بە [illegible] لەو [illegible] ئاگون کە ئەوان بە دەم ئەو بون و [illegible] بوکرووزی گوتەوە [illegible] [illegible] خواردن بەڵام ئاگیت لەو [illegible] ئەگە — ڕێنەوە لە باتی ئەوەی [illegible] دەبیان دەرخوارد [illegible] دیسەکی داخی [illegible] بەر [illegible] بە پەرامسوودا ...

(٨)

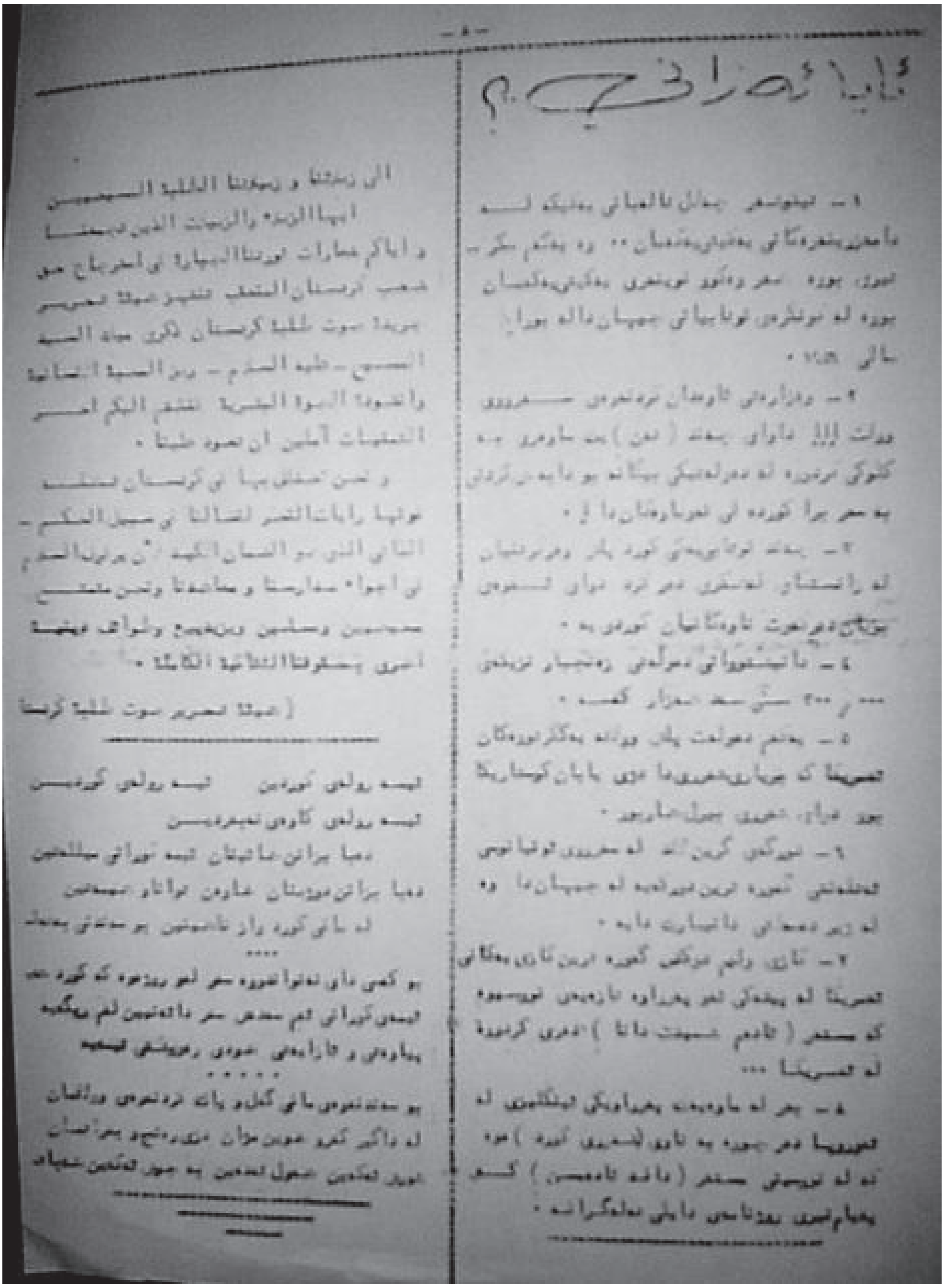

ئایا ئەزانی ؟

الى زميلاتنا و زملائنا الطلبة المسيحيين

ايها الزملاء والزميلات الذين ...

(هيئة تحرير صوت طلبة كردستا[ن])

ئێمە ڕۆڵەی کوردین ئێمە ڕۆڵەی کوردیین

سەرچاوە:(ئەرشیفی ڕۆژنامەنووس عەبدوڵڵا زەنگەنە)

پوختەی توێژینەوە

توێــژی قوتابیــان هەمیشــە لــە وڵاتانــی جیهانــی ســێیەم پێگەیەکــی گرنــگ و دیاریــان هەبــووە و بەشــێکی هــەرە زینــدوو بــووە لــە بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی نیشــتیمانی و نەتەوەیــدا، چونکــە تایبەتمەندیــی هۆشــیاری و لاوانــەی لەخۆگرتــووە، کــە ئــەو تایبەتمەندییــە کــەمتر لــە توێژەکانــی دیکــەی کۆمەڵگــەدا دروســت دەبــن، هەروەهــا توێــژی قوتابیــان زیاتــر لــە گۆڕانکارییــە هــزری و سیاســی و ئابــووری و کۆمەڵایەتییەکانــی جیهــان ئــاگادران، بــەم پێیەشــە بزووتنــەوە قوتابییــەکان بوونەتــە بنــەڕەت بــۆ ســەرهەڵدانی زۆربــەی بزووتنــەوە نیشــتیمانی و نەتەوەییــەکان لــە جیهانــدا.

لەبــەر ئــەم گرنگییــە توێــژەر ئــەم بابەتــەی بەنــاوی (بزووتنــەوەی قوتابیــان و خوێندکارانــی کــورد لــە عێــراق لــە مــاوەی نێــوان ســاڵانی ١٩٢٦- ١٩٧٠) هەڵبــژارد، کــە تێیــدا باســی مێــژوو و ڕۆڵــی بزووتنــەوەی قوتابیانــی کــورد و تێکوشــانی پیشــەیی و سیاســییەکان لەعیــراق لەخــۆ دەگرێــت، مەبەســت لــەم توێژینەوەیــە تیشکخســتنە ســەر بزووتنــەوە قوتابییەکانــە، بــۆ یەکــەم جــارە لــە زانکۆکانــی هەرێمــی کوردســتان و عێراقــدا توێژینەوەیەکــی لــەم جــۆرە دەنووسرێــت (بەپێــی زانیاریــی توێــژەر).

گرنگــی ئــەم توێژینــەوە لەوەدایــە کــە باســی بەشــێکی گرنــگ لــە مێــژووی نــوێ و هاوچەرخــی کــورد دەکات و لــە لایەکــەوە تائێســتا هیــچ تۆیژینەوەیــەك لــە ســەر ئــەم بابەتــە نەنــوسراوە و، لــە لایەکــی دیکەشــەوە ئــەم بابەتــە یەکێکــە لــەو بنەمــا و پایانــەی کــە بەشــێوەیەکی گشــتی بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی کــوردی لــە عێــراق لەســەر بنیــاتنراوە.

ئەم توێژینەوە لە پێشــەکی و تەوەر و چوار بەشــی ســەرەکی و ســەرئەنجامێك پێکدێت: لــە تــەوەردا لێکۆڵینــەوە لەســەر بنەمــا و ســەرەتای ســەرهەڵدانی توێــژی قوتابیانــی کــورد و هۆشــیاریی سیاســییان دەکات، کــە لــە کۆتایــی ســەردەمی دەوڵەتــی عوسمانیــدا یەکــەم ڕێکخــراوی قوتابیانــی کــورد لــە ســاڵی ١٩١٢ دامــەزراوە، وەکــو ســەرەتای دەســتپێکردنی بزووتنــەوەی قوتابیانــی کوردســتانی بــووە، کــە دەکەوێتــە پێــش مــاوەی توێژینەوەکــە.

لـە بەشـی یەکەمـدا هەوڵـدراوە ڕۆڵـی قوتابیانـی کـورد لـە پێکهێنانـی کۆمەڵـە ڕۆشـنبیری و ڕێکخـراوە سیاسـییە کوردییـەکان لـە عێـراق لـە مـاوەی نێـوان سـاڵانی ١٩٢٦- ١٩٧٠ بـاس بکرێـت و سـەرەتا بەکورتـی ئامـاژە بـە بزووتنـەوەی قوتابیـان لەعێـراق لـە سـاڵانی بیسـتەکان و ڕەنگدانـەوەی لەسـەر بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد دەکات، پاشـان بـاس لـە ڕوڵـی قوتابیانـی کـورد کـراوە کـە لـە دوو تـەوەرە پێکهاتـووە: تـەوەری یەکـەم تیشـك دەخاتەسـەر پیشـاندانی ڕۆڵـی قوتابیـان لـە دروسـتکردنی کۆمەڵـە ڕوشـنبیری و ڕێکخـراوە سیاسـییەکان لـەو سـاتەوەی باشـووری کوردسـتان بەعێراقـەوە لکـێنرا تـا سـەربەخۆیی عێـراق لـە سـالی ١٩٣٢و، لـە تـەوەری دووەمـدا ئامـاژە بەگەشـەکردنی ڕۆڵـی قوتابیـان لـە قوناغـی دوای سـەربەخۆیی عێـراق تـا کۆتایـی هاتنـی جەنگـی دووەمـی جیهانـی کـراوە.

بەشـی دووەم تەرخانکـراوە بـۆ باسـکردنی پێشـکەوتنی ڕێکخـراوە قوتابییـە کوردییـەکان لـە عیـراق لـە مـاوەی سـاڵانی ١٩٤٦- ١٩٧٠، کـە دابەشـکراوە بـۆ دوو تـەوەر: لـە تـەوەری یەکەمـدا ئامـاژە بەسـەرەتای هەوڵـەکان بـۆ دروسـتکردنی ڕێکخـراوەی قوتابیـان لـە عیـراق کـراوە تـا بەسـتنی کۆنگـرەی (ئەلسـیباع) لـە بەغـدا و دامەزراندنـی (یەکێتیـی گشـتیی قوتابیانـی عیـراق) کـە بزووتنـەوەی قوتابیانـی کوردیـش لقێکـی ژێـر باڵـی ئـەم یەکێتییـە بـوو. لـە تـەوەری دووەمـدا بـاس لـەو بـارودۆخ و هۆکارانـە کـراوە کـە بوونەتـە هـۆی دروسـتبوونی ڕێکخراوێکـی تایبـەت بـە قوتابیانـی کـوردی عیـراق کـە لـە ئەنجامـدا ڕێکخـراوی (یەکێتیـی قوتابیانـی کوردسـتان- عیـراق) دامـەزراوە.

بـەڵام لـە بەشـی سـێیەمدا ڕۆڵ و هەڵویسـتی قوتابیـان و ڕێکخـراوە قوتابییـە کوردییـەکان لـە پێشـکەوتن و گوڕانکارییـە ناوخۆیـی و دەرەکییـەکان لـە مـاوەی توێژینەوەکـە بەدیارخـراوە، هـەروەك چـۆن لـە تـەوەری یەکەمـدا بـاس لـە ڕۆڵ و هەڵوێسـتی قوتابییـان لـە بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کوردسـتاندا کـراوە کـە لـە هەمـان کاتـدا تیشـك خراوەتـە سـەر گرنگتریـن ڕووداو و پێشـکەوتنەکان لـە کوردسـتاندا. تـەوەری دووەم ڕۆڵ و هەڵوێسـتەکان لەخۆدەگرێـت بەرامبـەر گرنگتریـن پێشـکەوتنە سیاسـییەکانی عێراقـی وعەرەبـی.

لـە بەشـی چوارەمـدا هەوڵـدراوە ئامـاژە بـە چالاکییـە ڕۆشـنبیری و کۆمەڵایەتییەکانـی بزووتنـەوەی قوتابیانـی کـورد لـە عیـراق بدرێـت، کـە ئەمـەش بەسـەر دوو تـەوەردا دابـەش

کراوە، لە تەوەری یەکەمدا گرنگترین چالاکییە ڕۆشنبیرییەکان ڕوونکراونەتەوە، وەکو ڕۆژنامەگەری و چاپ و کتێب و وتار و لێکۆڵینەوە و بە شداربوون لە فیستەڤاڵە جیهانییەکان، پاشان لە تەوەری دووەمدا چالاکیی کۆمەڵایەتیی قوتابیانی کورد خراونەتە ڕوو ئەویش لە ڕێگەی پێشکەشکردنی شانۆگەری و پێشانگای هونەری و ئاهەنگی جەژنی نەورۆز...هتد.

لە کۆتاییدا سەرئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیە و گرنگترین ئەو خاڵانە ئاماژەیان پێکراوە کە توێژەر پێیگەیشتووە.

The first chapter sheds light on the role of the Kurdish students in establishing cultural association and Kurdish political organizations in Iraq in 1926- 1946. Before going through this, it has been referred to the Iraqi student movement in relation to its effect on the Kurdish student movement. The role of the Kurdish students in establishing the cultural association and political organizations is tackled in two sections. The first deals with the period when south Kurdistan was attached to Iraq till the independence of Iraq in 1932. The second section deals with the role of the students in the period after the independence of Iraq till the end of World War II.

The second chapter is consecrated to study the development of the Kurdish students' movements in Iraq in 1946- 1970. This chapter is divided in to two sections, the first deals with early attempts to establish a student movement in Iraq then helding (Al- Siba`a) conference in Baghdad and the foundation op (the Iraqi students` Union) which contained the Kurdish students movements. The second section deals with the factors and circumstances that led to the establishing of a student organization that is concerned with the students of Kurdistan. This resulted into the foundation of (Kurdistan students` Union- Iraq).

The third chapter high lights the states of the Kurdish students' organizations regarding the internal and external political happenings and developments. The first section deals with their points of views regarding the Kurdish liberal movement in Kurdistan shedding light on the main events. The second section tackles the states

and roles of the main political Iraqi and Arabic developments.

The fourth chapter studies the social and cultural activities of the Kurdish students' movements in Iraq clarifying the main activities represented by journalism, publication, books, and articles which were taking parting the international festivals, in addition to performing and presenting artistic shows and celebrating nawruz day and other activations. The conclusion sums up that this study came up with.

Abstract

The students portion of the society maintained a good and active position in the developing countries in relation to the national and liberal movement and that's beans of the profound thought of the students which does net exist in any other portions of a society, in addition to the fact that students are more acquainted with the political, economical and social event. Thus. Student's movements have become a base for launching national and patriotic currents.

Accordingly we have chosen the subject of this study which is manly concerned with the Kurdish students' movements in 1926-1970.

This study deals with the history and role of the Kurdish students' movement and its political struggle in Iraq. This study is meant to academically shed light on this movement being the first time such study is run in the universities of Kurdistan and Iraq. The importance of this study lies in the idea that it treats an important issue that has never been researched so far in the modern and contemporary any history of the Kurdish and Iraq. This movement also represents the main basis on which the Kurdish liberal and national movements were established in Iraq generally.

This study consists of an introduction, a preface, four chapters, and a conclusion:

The preface stars researching the roots and the very beginnings of the emergence of the Kurdish students and the appearance of the political education. These students were able to establish the first Kurdish students association in 1912. This was the beginning for Kurdistan students' movement for the period that proceeded.

ناسنامەی دەستە

پرۆژەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، لە پێناو ناساندن، کۆکردنەوە، بە دیکۆمێنتکردن و بڵاوکردنەوەی مێژووی پڕ لە سەروەریی کار و خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەسەر پێشنیازی ڕێزدار مەسرور بارزانی، لە ساڵی ٢٠١٤ دامەزراوە.

ئەم بەرهەمەی بەردەستی بەڕێزتان بەشێکە لە هەوڵ و ئامانجەکانی ئەم پرۆژەیە.